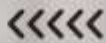

IMASCONGRESS

IMASCON 2026 SPRING

16th INTERNATIONAL MARMARA SCIENCE
AND SOCIAL SCIENCES CONGRESS
SOCIAL SCIENCES PROCEEDINGS BOOK

www.imascon.com

May 8-9, 2026
Kocaeli / Türkiye

IMASCON 2026 SPRING

INTERNATIONAL MARMARA SOCIAL SCIENCES CONGRESS SOCIAL SCIENCES PROCEEDINGS BOOK

MAY 8-9, 2026

KOCAELİ ÜNİVERSİTESİ ANITPARK KAMPÜSÜ
KOCAELİ / TÜRKİYE

www.imascon.com

info@imascon.com

ISBN: 978-625-93011-3-6

EDITORS

- Prof. Dr. Öznur Gökkaya, Kocaeli University
- Lecturer Dr. Mustafa Of, Kocaeli University
- Lecturer İsmail Kılıçaslan, Kocaeli University
- Lecturer Dr. Barış Demir, Kocaeli University
- Lecturer Kazım Kahraman, Kocaeli University

All Rights Reserved

All Responsibilities of The Articles Belong to The Authors

SUPPORTERS

Dear participants,

IMASCON 2026 SPRING Congress is an internationally recognized academic event. With this congress, where face-to-face and remote participation is supported, you will have the opportunity to present your scientific publications. Our congress, which is attended by respected names in the scientific community, is a candidate congress to bring new horizons to science.

From 8 countries 128 participants applied to the congress. Participants presented their papers for two days in the congress.

We are also grateful to the esteemed participants, our keynote speakers, our referees for their support and contributions to the success of this congress. Thank you for attending our academic event and supporting us.

The IMASCON congress will be held every year by raising its target higher. It will reach out to wider communities and increase the number of papers and participants.

Any kind of feedback about the congress is very important to us. You can reach our congress from our web page, info@imascon.com e-mail address and official social media accounts.

IMASCON ORGANIZING COMMITTEE

01.06.2026

KEYNOTE SPEAKERS

PROF. DR. LUÍS M. F. ROSEIRO

Instituto Politécnico de Coimbra, Portugal

PROF. DR. FLORA MERKO

Aleksander Moisiu Durres University, Albania

PROF. DR. LYUDMYLA SYMOCHKO

Uzhhorod National University, Ukraine, Coimbra University, Portugal

ASSIST. PROF. DR. KEISUKE WAKIZAKA

Japan

DR. DAN ROBBINS

Anglia Ruskin University, United Kingdom

SCIENCE COMMITTEE*Listed in alphabetical order*

- Prof. Dr. Ahmet Küçük, Kocaeli University
- Prof. Dr. Ahmet Duran Şahin, İstanbul Teknik University
- Prof. Dr. Alaeddin Bobat, Kocaeli University
- Prof. Dr. Arif Özkan, Kocaeli University
- Prof. Dr. Ayşe GÜNSEL, Kocaeli University
- Prof. Dr. Engin Özdemir, Kocaeli University
- Prof. Dr. Fatma Çanka Kılıç, Kocaeli University
- Prof. Dr. C. Gazi Uçkun, Kocaeli University
- Prof. Dr. Halil Atmaca, Artro Klinik
- Prof. Dr. Hanefi Bayraktar, Atatürk University
- Prof. Dr. Hasan Latif, Kocaeli University
- Prof. Dr. Hristo Ivanov Katrandzhiev, Marketing and Strategic Planning, University of National and World Economy, Bulgaria
- Prof. Dr. Hüseyin Dikme, İstanbul Gelişim University
- Prof. Dr. Hysen Mankolli, Editor of IJEES, Health and Environment Association, U.S.A.
- Prof. Dr. İlyas Uygur, Düzce University
- Prof. Dr. Juan Carlos, ROCA UNIVERSITY OF HUELVA, İspanya
- Prof. Dr. Kadri Süleyman Yiğit, Kocaeli University
- Prof. Dr. Luis M. F. Roseiro, ISEC
- Prof. Dr. Maan T. J. MAAROOOF, Mousul University, Veterinary Faculty, Animal Health & animal Hygiene Department, Mousul, Iraq
- Prof. Dr. Mahmut Durmuş, Gebze Teknik University
- Prof. Dr. Mehmet Demirtaş, Bitlis Eren University
- Prof. Dr. Melda Yardımoğlu Yılmaz, Kocaeli University
- Prof. Dr. Mustafa Yaşar, Karabük University
- Prof. Dr. Nardane Yusifova, Azərbaycan Milli ilimler Akademisi, Milli Tarih Müzesi
- Prof. Dr. Novo Palakalovic, Faculty of Economics, University of East Sarajevo, Bosnia and Herzegovina
- Prof. Dr. Olena Demyanyuk, Institute of Agroecology and Environmental Management, Kyiv, Ukraine
- Prof. Dr. Orhan Gezici, Ömer Halis Demir University
- Prof. Dr. Osman Taylan, King Abdulaziz University, Saudi Arabia
- Prof. Dr. Özgür Sarı, Sinop University
- Prof. Dr. Resul Kara, Düzce University
- Prof. Dr. Sibel Zor, Kocaeli University
- Prof. Dr. Şükrü Dursun, Konya Teknik University
- Prof. Dr. Şükran Güzin Ilıcak Aydınalp, İstanbul Gelişim University
- Prof. Dr. Tamara Milenkovic Kerkovic, Faculty of Economics, University of Nis, Serbia
- Prof. Dr. Erdiñ Doğancı, Kocaeli University
- Assoc. Prof. Dr. Ednan Ayvaz, Kocaeli University
- Assoc. Prof. Dr. Ayşegül Türk, Ankara Hacı Bayram Veli University
- Assoc. Prof. Dr. Azeta Tartaraj, Aleksander Moisiu Durres University, Dean of Economic Faculty, Albania
- Assoc. Prof. Dr. Flora Merko, Aleksander Moisiu Durres University, Business Faculty, Albania
- Assoc. Prof. Dr. Eda Bezhani, Aleksander Moisiu Durres University, Business Faculty, Albania
- Assoc. Prof. Dr. Elif Şenkuytu, Atatürk University

- Assoc. Prof. Dr. Brunela Trebicka, Aleksander Moisiu Durres University, Business Faculty, Albania
- Assoc. Prof. Dr. Etem Yeşilyurt, Akdeniz University
- Assoc. Prof. Dr. Ercan Arpaz, Kocaeli University
- Assoc. Prof. Dr. Derya Davarcı, Gebze Teknik University
- Assoc. Prof. Dr. Lyudmyla Symochko, Uzhhorod National University, Ukraine
- Assoc. Prof. Dr. Mehboob Nagarbawdi, Aki's Poona College Of Arts, Science Commerce, India
- Assoc. Prof. Dr. Mehmet Kerim Güllap, Atatürk University
- Assoc. Prof. Dr. Nagip Skenderi, Faculty of Economy, University of Prishtina, Kosovo
- Assoc. Prof. Dr. Natalya Gudkova, The State Ecological Academy, Ministry of Ecology and Natural Resources of Ukraine
- Assoc. Prof. Dr. Nermin Demirkol, Kocaeli University
- Assoc. Prof. Dr. Ömer Güngör, Kocaeli University
- Assoc. Prof. Dr. Taner Erdoğan, Kocaeli University
- Assoc. Prof. Dr. Ylber Aliu, AAB College, Public Administration Faculty, Kosovo
- Assoc. Prof. Dr. Yoshito Ando, Kyushu Institute of Technology
- Assoc. Prof. Dr. Fatih Koç, Kocaeli University
- Assoc. Prof. Dr. Hasan Kaya, Kocaeli University
- Assoc. Prof. Dr. Hülya Ünver, Düzce University
- Assoc. Prof. Dr. Samad Rahimi Aghdam, Tabriz University
- Assoc. Prof. Dr. Seher Uçkun, Kocaeli University
- Assoc. Prof. Dr. Selda Uca, Kocaeli University
- Assoc. Prof. Dr. Serpil Özkurt Sivrikaya, Kocaeli University
- Assoc. Prof. Dr. Sinan Aydın, Kocaeli University
- Assist. Prof. Dr. Mazin Nazar Fadhel, College of Environmental Science and Technology Mosul university, Musul, IRAQ
- Assist. Prof. Dr. Mehlika Kocabaş Akay, Kocaeli University
- Assist. Prof. Dr. A. Arzu Arı Bural, Kocaeli University
- Assist. Prof. Dr. Aslıhan Kuyumcu Vardar, Düzce University
- Assist. Prof. Dr. Berna Kavaz Kındıgılı, Atatürk University
- Assist. Prof. Dr. Fatih Sevgi, Selçuk University
- Assist. Prof. Dr. Handan Özçelik Bozkurt, Sinop University
- Assist. Prof. Dr. İpek Sucu, İstanbul Gelişim University
- Assist. Prof. Dr. Keisuke Wakizaka, İstanbul Gelişim University
- Assist. Prof. Dr. Oğuz Polatel, Kocaeli University
- Assist. Prof. Dr. Larissa Shragina, Odessa I. I. Mechnikov University
- Assist. Prof. Dr. Rüştü Taştan, Kocaeli University
- Assist. Prof. Dr. Seyil NAJIMUDINOVA, Kırgızistan Türkiye Manas University
- Assist. Prof. Dr. Vedat Tümen, Bitlis Eren University
- Assist. Prof. Dr. Vystavkina Daria, Odessa I. I. Mechnikov University
- Assist. Prof. Dr. Yusuf Budak, Kocaeli University
- Assist. Prof. Dr. Haifa Ben Aziza
- Asisst.Prof. Dr. Asmae Bouziani
- PTech. Dr. Noor Zaitun Yahaya, Universiti Malaysia Terengganu, Malaysia
- PTech. Dr. Isma Rosila, Universiti Malaysia Terengganu, Malaysia
- Phd. Alba Ramallari, Economics Department Faculty of Bussines “Aleksandër Moisiu” University Durrës, Albania
- Phd. Alma Zisi, Economics Department Faculty of Bussines “Aleksandër Moisiu” University Durrës, Albania
- PhD. Blerina Vrenozi, Tirana University, Albania

- Phd. Daniela Lika, Aleksander Moisiu Durres University, Albania
- Phd. Gülşah Keklik, İstanbul Technical University
- Phd. Mirela Alushllari, University of Albania, Albania
- Phd. Jonida Gashi, Aleksander Moisiu Durres University, Albania
- Phd. Olta Nexhipi, “Aleksandër Moisiu” University Durrës, Albania
- Phd. Violeta Neza, Aleksander Moisiu Durres University, Albania
- Phd. Ariola Harizi, Aleksander Moisiu Durres University, Albania
- Phd. Saeid Shojaei, University of Tabriz Department of Electronics and Photonics
- Phd. Ada Aliaj, “Aleksandër Moisiu” University Durrës, Albania
- Phd. Moses M. Solomon, King Fahd University of Petroleum and Minerals
- Phd. Emma Gurashi Nikolaoy, University Of Patras, Greece
- Phd. Hisham M. Alidrisi, King Abdulaziz University, Saudi Arabia
- Phd. Ruhan Özel, Kocaeli University, Türkiye
- Phd. Thawee Numsakulwong, Rajamangala University of Technology Isan, Tayland
- Phd. Reyhan Dadash, Azerbaijan Devlet Pedagoji University, Edebiyat, Azerbaijan
- Lecturer Dr. Barış Demir, Kocaeli University
- Lecturer Dr. Mustafa Of, Kocaeli University
- Lecturer. Dr. Soner Enekci, Kocaeli University

CONTENTS

ABSTRACTS / POSTERS	12
PROMOTION OF YEAR-ROUND TOURISM: NEW STRATEGIES IN THE BALKAN REGION.....	13
ECONOMIC INCENTIVES AND SMART TECHNOLOGIES IN THE TRANSITION TOWARD SUSTAINABLE AGRICULTURE.....	14
STRUCTURAL ANALYSIS OF HUNGARIAN FOLK DANCES IN THE CONTEXT OF HISTORICAL CONTINUITY AND CULTURAL IDENTITY	15
THE EDUCATION PARADOX OF WOMEN'S EMPLOYMENT IN TÜRKİYE.....	16
GENERATION Z AND WORK EXPECTATIONS.....	17
A TRACE OF ALTERNATIVE EDUCATION IN THE CENTURY OF TÜRKİYE EDUCATION MODEL: AN EXAMINATION ON DIFFERENTIATION AND TRENDS.....	18
REVIEWING THE THEORY OF SECURITY COMMUNITY: THE CASE OF THE NEGOTIATION PROCESS ON CYPRUS	19
ENVIRONMENTAL AND GEOPOLITICAL VULNERABILITIES AND THE RECONFIGURATION OF MIGRATION AND MEDIA DISCOURSES IN CENTRAL ASIA: A COMPARATIVE ANALYSIS THROUGH THE CASE OF KAZAKHSTAN IN RELATION TO TÜRKİYE AND THE EUROPEAN UNION	20
THE ROLE OF SOCIAL MEDIA INFLUENCERS IN ADVERTISING EFFECTIVENESS: A TRUST AND PERSUASION PERSPECTIVE	21
SOCIAL PRESSURE AND STEREOTYPED PERCEPTIONS IN THE EMOTIONAL LABOR EXPERIENCES OF RELIGIOUS CULTURE AND MORAL KNOWLEDGE TEACHERS	21
A COMPARATIVE EXAMINATION OF STUDENT'S LEVELS OF PERSEVERANCE, CURIOSITY, EMPATHY, AND ASSERTIVENESS IN TÜRKİYE AND PORTUGAL	22
STRATEGIC DECISION PARALYSIS UNDER CONTINUOUS GLOBAL UNCERTAINTY: A CONCEPTUAL MODEL FROM A DYNAMIC CAPABILITIES PERSPECTIVE.....	23
INFRINGEMENT OF BRANDS RIGHTS AND PROTECTION OF BRANDS RIGHTS	24
THE RIGHTS OF PERFORMERS IN LIGHT OF SUPREME COURT JURISPRUDENCE	25
THE EXTERNAL REPRESENTATION AND STATECRAFT OF KEMALISM IN FOREIGN DIPLOMATIC OBSERVATION (1933-1935).....	26
FROM ERZURUM TO KARS: THE LEGAL AND SPATIAL ORGANIZATION OF SOVIET OFFICIAL PRESENCE ON TURKEY'S EASTERN FRONTIER IN TURKISH-SOVIET RELATIONS DURING THE REPUBLICAN PERIOD (1924-1938)	27
THE CONSTRUCTION OF POETIC STRUCTURE IN CINEMA WITHIN THE CONTEXT OF GILLES DELEUZE'S TIME-IMAGE	28
ARCHAEOMETRIC ANALYSIS OF PIGMENTS IN ANCIENT SCULPTURES	30
AN ANALYSIS OF ROBERT LEPAGE'S "PLAYING CARDS: SPADES" IN THE CONTEXT OF MICHEL FOUCAULT'S CONCEPT OF HETEROTOPIA.....	31
THE EFFECTS OF HEALTH EXPENDITURES, CAPITAL FORMATION, AND TRADE OPENNESS ON ECONOMIC GROWTH: A PANEL DATA ANALYSIS FOR OECD COUNTRIES.....	32
A SYSTEMATIC REVIEW OF MASTER'S THESES ON DIGITAL CITIZENSHIP IN THE CONTEXT OF ADULT EDUCATION IN TURKEY	33
AN INVESTIGATION OF GRADUATE STUDIES ON REFLECTIVE THINKING IN THE FIELD OF MATHEMATICS EDUCATION IN TURKEY: A THEMATIC CONTENT ANALYSIS	34
PLAY, REPRESENTATION, AND DRAMATIC PLAY: A THEORETICAL READING.....	35
URBAN SPACE AND THE CONSTRUCTION OF NATIONAL IDENTITY: AN EVALUATION THROUGH THE CASE OF TAKSIM MOSQUE.....	36

FROM AESTHETIC PREFERENCE TO NORMATIVE DISCOURSE: MINIMALISM AND MAXIMALISM AS MORAL AND CULTURAL DISCOURSES	37
THE ETYMOLOGY OF THE WORD "ÜRKÜN" AND ITS IMPORTANCE IN POLITICAL TERMINOLOGY	38
LEADER DEPENDENCY: ANTECEDENTS, DYNAMICS, AND REMEDIES.....	39
THE INTERACTION BETWEEN ORGANIZATIONAL AGILITY AND CORPORATE GOVERNANCE: A CONCEPTUAL FRAMEWORK	40
THE IMPLICATIONS OF ERASMUS+ ACCREDITATION FOR SCHOOL MANAGEMENT IN THE INTERNATIONALIZATION PROCESS OF VOCATIONAL EDUCATION	41
DEATH WITH DIGNITY OR VIOLATION OF DIGNITY? AN ANALYSIS OF THE EUTHANASIA DISCOURSE CENTRED ON THE CONCEPT OF HUMAN DIGNITY FROM AN ISLAMIC LAW PERSPECTIVE.....	42
BARRIERS AND DRIVERS OF GENERATIVE AI ADOPTION IN THE WORKPLACE	43
TECHNOLOGY IN PRESCHOOL EDUCATION: A SYSTEMATIC REVIEW OF MASTER'S THESES FROM 2019 TO 2024.....	44
FROM OBJECT TO SUBJECT: REREADING ÇİÇÜ IN THE CONTEXT OF CONTEMPORARY CULTURE	45
AN EXAMINATION OF GRADUATE THESES ON THE MAARIF MODEL IN MATHEMATICS EDUCATION: EARLY TRENDS.....	46
THE EFFECT OF FLEXIBLE WORK ARRANGEMENTS ON EMPLOYEE JOB PERFORMANCE: A META-ANALYSIS	47
QUO VADIS HIGHER EDUCATION?.....	48
THE SEA TRADE NETWORK OF NICOMEDIA IN THE LIGHT OF EMPEROR DIOCLETIAN'S EDICT ON MAXIMUM PRICES	49
THE IMPACT OF WORK ENGAGEMENT ON EMPLOYEE SUSTAINABILITY: A RESEARCH IN THE CHEMICAL INDUSTRY	50
THE EFFECTS OF GREEN FINANCING POLICIES AND ENVIRONMENTAL TAXES ON URBANIZATION	51
THE ROLE OF DIGITAL TOOLS IN THE SELF-DIRECTED LEARNING PROCESS OF GRADUATE STUDENTS	52
BEING A SOFTWARE DEVELOPER IN THE AGE OF ARTIFICIAL INTELLIGENCE: A QUALITATIVE RESEARCH ON THE TECHNO-ANXIETY LEVELS OF COMPUTER PROGRAMMING ASSOCIATE DEGREE STUDENTS.....	53
INCOTERMS 2020 DELIVERY TERMS AND THEIR IMPORTANCE IN INTERNATIONAL SALES CONTRACTS.....	54
EZRA POUND AT PISA: A CRITICAL READING OF CANTO LXXIV	55
THE NEED FOR SUSTAINABILITY OF COASTAL TOURISM DEVELOPMENT SYUDY CASE: DURRES DESTINATION (ALBANIA)	56
AN EVALUATION OF THE 2026 AMENDMENTS TO LAW NO. 5651 INTRODUCED BY LAW NO. 7578 FROM THE PERSPECTIVE OF CRIMINAL LAW	57
FULL TEXT PAPERS.....	58
ECONOMIC INCENTIVES AND SMART TECHNOLOGIES IN THE TRANSITION TOWARD SUSTAINABLE AGRICULTURE.....	59
TARİHSEL SÜREKLİLİK VE KÜLTÜREL KİMLİK BAĞLAMINDA MACAR HALK DANSLARININ YAPISAL ANALİZİ	66
ALGORİTMADAN SOFRAYA: YAPAY ZEKÂ DESTEKLİ GASTRONOMİ DENEYİMİNİN TURİZM DAVRANIŞLARINA ETKİSİ	79

TÜRKİYE'DE KADIN İSTİHDAMININ EĞİTİM PARADOKSU	86
Z KUŞAĞI VE ÇALIŞMA YAŞAMINDAN BEKLENTİLERİ.....	95
TÜRKİYE YÜZYILI MAARİF MODEL'İNDE ALTERNATİF EĞİTİM ESİNTİSİ: FARKLILAŞTIRMA VE EĞİLİMLER ÜZERİNE BİR İNCELEME	102
ENVIRONMENTAL AND GEOPOLITICAL VULNERABILITIES AND THE RECONFIGURATION OF MIGRATION AND MEDIA DISCOURSES IN CENTRAL ASIA: A COMPARATIVE ANALYSIS THROUGH THE CASE OF KAZAKHSTAN IN RELATION TO TÜRKİYE AND THE EUROPEAN UNION	109
DİN KÜLTÜRÜ VE AHLAK BİLGİSİ ÖĞRETMENLERİNİN DUYGUSAL EMEK DENEYİMLERİNDE TOPLUMSAL BASKI VE KALIPLAŞMIŞ ALGILAR.....	119
TÜRKİYE VE PORTEKİZ'DE ÖĞRENCİLERİN AZİM, MERAK, EMPATİ VE GİRİŞKENLİK DÜZEYLERİNİN KARŞILAŞTIRILMASI.....	127
YABANCI DİPLOMATİK GÖZLEMDE KEMALİZMİN DIŞ TEMSİLİ VE DEVLET AKLI (1933– 1935)	135
ERZURUM'DAN KARS'A: CUMHURİYET DÖNEMİNDE TÜRK-SOYET İLİŞKİLERİNDE SOYET RESMÎ VARLIĞININ DOĞU SINIRINDA HUKUKÎ VE MEKÂNSAL ÖRGÜTLENMESİ (1924–1938).....	144
GILLES DELEUZE'ÜN ZAMAN-İMGESİ BAĞLAMINDA SİNEMADA ŞİİRSEL YAPININ İNŞASI	153
ANTİK DÖNEM HEYKELLERİNDE PİGMENT ANALİZLERİNİN ARKEOMETRİK YÖNTEMLERLE İNCELENMESİ.....	159
ROBERT LEPAGE'IN <i>PAYING CARDS: SPADES</i> OYUNUNUN MICHEL FOUCAULT'NUN HETEROTOPYA KAVRAMI BAĞLAMINDA İNCELENMESİ	169
TÜRKİYE'DE YETİŞKİN EĞİTİMİ BAĞLAMINDA DİJİTAL VATANDAŞLIK KONULU LİSANSÜSTÜ TEZLERİN SİSTEMATİK İNCELENMESİ.....	175
TÜRKİYE'DE MATEMATİK EĞİTİMİ ALANINDA YANSITICI DÜŞÜNME ÇALIŞMALARININ İNCELENMESİ: TEMATİK İÇERİK ANALİZİ	189
FROM AESTHETIC PREFERENCE TO NORMATIVE DISCOURSE: MINIMALISM AND MAXIMALISM AS MORAL AND CULTURAL DISCOURSES	198
“ÜRKÜN” KELİMESİNİN ETİMOLOJİSİ VE ONUN SİYASİ TERMİNOLOJİDEKİ ÖNEMİ	204
LİDER BAĞIMLILIĞI: NEDENLERİ, SONUÇLARI VE ÇÖZÜM ÖNERİLERİ.....	210
ÖRGÜTSEL ÇEVİKLİK VE KURUMSAL YÖNETİŞİM ETKİLEŞİMİ: KAVRAMSAL BİR ÇERÇEVE	218
ONURLU ÖLÜM MÜ ONURUN İHLALİ Mİ? İNSAN ONURU KAVRAMI EKSENİNDE ÖTANAZİ SÖYLEMİNİN İSLAM HUKUKU PERSPEKTİFİNDEN ANALİZİ.....	229
OKUL ÖNCESİ EĞİTİMDE TEKNOLOJİ: 2019-2024 YILLARI ARASINDAKİ LİSANSÜSTÜ TEZLERİN SİSTEMATİK ANALİZİ.....	238
MATEMATİK EĞİTİMİ ALANINDA MAARİF MODELİ İLE İLGİLİ YAPILAN LİSANSÜSTÜ TEZLERİN İNCELENMESİ: ERKEN DÖNEM EĞİLİMLER.....	248
ESNEK ÇALIŞMA DÜZENLEMELERİNİN ÇALIŞAN İŞ PERFORMANSINA ETKİSİ: BİR META- ANALİZ ÇALIŞMASI.....	256
YEŞİL FİNANSMAN POLİTİKALARI VE ÇEVRESEL VERGİLERİN KENTLEŞMEYE ETKİLERİ	266
LİSANSÜSTÜ ÖĞRENCİLERİN ÖZ-YÖNETİMLİ ÖĞRENME SÜRECİNDE DİJİTAL ARAÇLARIN ROLÜ	270
EZRA POUND AT PISA: A CRITICAL READING OF CANTO LXXIV	276

THE NEED FOR SUSTAINABILITY OF COASTAL TOURISM DEVELOPMENT STUDY CASE: DURRES DESTINATION (ALBANIA)	282
--	------------

ABSTRACTS / POSTERS

The abstract fields of the papers that have met all the conditions of the IMASCON 2026 SPRING congress as abstract, poster and full text will be shown on the following pages. In addition, the full texts of the papers that have been applied as full text are available on the following pages.

PROMOTION OF YEAR-ROUND TOURISM: NEW STRATEGIES IN THE BALKAN REGION

PhD. Ariola Harizi

University "Aleksandër Moisiu" Durrës, Albania, Faculty of Business, Marketing

ariolaharizi@uamd.edu.al

Abstract

The Balkan region possesses exceptional potential for year-round tourism due to its diverse landscapes, rich cultural heritage, favorable climate variations, and emerging experiential markets. However, tourism activity remains highly seasonal, concentrated primarily in the summer months, leading to economic imbalance, underutilized infrastructure, and unstable employment patterns. This study explores innovative promotion strategies aimed at transforming the Balkans into a competitive all-season destination. The research paper examines diversification strategies such as cultural and heritage tourism, gastronomy routes, wellness and medical tourism, rural and agritourism, creative and event-based tourism, digital nomad programs, and conference and educational tourism. Emphasis is placed on integrated destination branding, regional cross-border cooperation, digital marketing ecosystems, data-driven promotion, and sustainability-based positioning. The study also highlights the role of smart tourism tools, public-private partnerships, and local community engagement in creating resilient tourism models that extend visitor flows beyond peak seasons. Using comparative analysis and best-practice benchmarking, the paper proposes a strategic framework for year-round tourism promotion in the Balkans, aligned with sustainable development principles and contemporary traveler behavior. The findings suggest that repositioning the Balkans from a “summer destination” to a “four-season experiential region” can increase economic resilience, enhance destination competitiveness, and foster inclusive regional growth.

Keywords: Year-round tourism, Balkan region, destination branding

ECONOMIC INCENTIVES AND SMART TECHNOLOGIES IN THE TRANSITION TOWARD SUSTAINABLE AGRICULTURE

Ervis Lila

University "Aleksandër Moisiu" Durrës, Faculty of Business, Department of Statistics and Applied Informatics

ervislila@uamd.edu.al

Abstract

The global agricultural sector is undergoing a structural transformation driven by sustainability imperatives, technological innovation, and evolving economic incentives. As food systems face mounting pressures from climate change, resource scarcity, and rising demand, the integration of digital technologies and market-based policy instruments has emerged as a central pathway toward sustainable development. This study examines the interaction between price mechanisms and technological innovation in accelerating the transition toward smart and climate-resilient agriculture. Drawing upon contemporary literature on Agricultural Innovation Systems, sustainable development theory, and environmental economics, the paper analyses how subsidies, environmental taxes, carbon pricing schemes, guaranteed price mechanisms, and dynamic pricing models influence farmers' adoption of advanced technologies. Particular attention is given to the transformative role of Artificial Intelligence, Internet of Things, drones, robotics, Big Data analytics, and blockchain in optimizing resource use, improving productivity, enhancing traceability, and reducing environmental externalities across agri-food value chains. The study argues that price mechanisms function not just as neutral market signals, but as strategic policy instruments capable of reshaping risk perception, investment behavior, and innovation diffusion. When properly designed, economic incentives can lower adoption barriers, stimulate private investment, and align agricultural production with sustainability goals such as carbon neutrality and biodiversity protection. Conversely, price distortions and insufficient policy coordination may hinder innovation uptake and perpetuate inefficient practices. The paper proposes an integrated framework that combines technological modernization with performance-based pricing systems and carbon market participation as key drivers of long-term agricultural competitiveness and environmental resilience. By linking economic incentives directly to technological diffusion and sustainability outcomes, the study contributes to ongoing debates on how to design coherent policy architectures capable of supporting the global transition toward sustainable and digitally enabled food systems.

Keywords: Sustainable agriculture, agricultural innovation, price mechanisms, economic incentives

STRUCTURAL ANALYSIS OF HUNGARIAN FOLK DANCES IN THE CONTEXT OF HISTORICAL CONTINUITY AND CULTURAL IDENTITY

Assoc. Prof. Dr. GÖKHAN DİLBAŞ

Independent Researcher, Türkiye

gokhandilbas@hotmail.com

Abstract

This study examines the historical development, structural and musical characteristics and transformation processes of Hungarian folk dances from the perspectives of cultural identity theories and historical context. The structures, figures and performative presentations of Hungarian folk dances, which exhibit regional variations, have gradually become more elaborate over the centuries; these dances took their present forms particularly during the XVIIIth and XIXth centuries. The study analyzes the characteristics of Hungarian folk dances by focusing on tempo and rhythmic variations, improvisational techniques and performance features observed in dances performed across Hungary. The article also approaches Hungarian folk dances in conjunction with their inseparable musical components, evaluating them from an ethnomusicological perspective. Within this framework, it provides a comprehensive analysis of Hungarian folk dances, considering melodic structures, rhythmic patterns and the instruments employed. The historical development of Hungarian folk dances is emphasized and the transformation processes of both traditional and newly emerging dance figures are examined. In doing so, the study discusses the impact of Hungarian folk dances on the artistic reproduction of Hungarian culture. In conclusion, the study demonstrates that Hungarian folk dances constitute a dynamic interaction space in terms of cultural meaning while maintaining historical continuity. They reflect a multi-layered structure encompassing local characteristics, the construction of national identity and the interplay between national and global cultural contexts. Within this framework, the research highlights that folk dances are not merely an aesthetic expression of emotions and lived experiences, but also serve as instruments of collective memory, social belonging and tangible cultural representation.

Keywords: Hungarian folk dances, Hungarian cultural heritage, Hungarian national cultural identity, csárdás, ethnomusicology.

THE EDUCATION PARADOX OF WOMEN'S EMPLOYMENT IN TÜRKİYE

BUSE EREN

Kocaeli Üniversitesi, SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ, SOSYAL POLİTİKA
buseren34@gmail.com

Abstract

In the last two decades, access to higher education in Türkiye has expanded significantly, and the number of university-educated women has increased rapidly. However, this expansion has not led to a proportional increase in women's participation in the workforce. This study aims to examine why young university-educated women in Türkiye are neither in Education, Nor Employment, Nor Training (NEET). The research has a qualitative design and is based on an interpretive approach. Data were collected through semi-structured in-depth interviews with 22 young women aged 24–29 who are university graduates. The obtained data were analyzed using thematic analysis. The findings show that NEET status is not due to a single cause and arises from the interaction of multi-layered processes operating at the micro, meso, and macro levels. At the micro level, some participants develop a distance due to their critical approach to working life and their individual evaluations. At the meso level, care responsibilities, family structure, and social norms can limit women's participation in employment. At the macro level, the massification of higher education, diploma inflation, and education-employment mismatch make it difficult for young graduates to transition to the labor market. This study argues that the status of young women is a structural result of a gender-shaped transition regime rather than an individual failure.

Keywords: Education, employment, gender, NEET, Türkiye, young women

GENERATION Z AND WORK EXPECTATIONS

PhD. BAŞAK KICIR

Kocaeli Üniversitesi, Sağlık Kültür Spor Daire Başkanlığı, Mediko Sosyal Merkezi
basak.kicir@kocaeli.edu.tr

Abstract

Generation Z, is currently entering the labor market. Generation Z constitutes 32 % of the global population and one quarter of the working population. Each generation possess its own distinctive set of values, attitudes and expectations, which collectively differentiate it from others. Unlike previous cohorts, Generation Z has never experienced a world without the internet, a factor that fundamentally shapes their identity. Having grown up in constant interaction with digital technologies, they demonstrate strong proficiency in contemporary communication tools. Viewing the internet as a gateway to the world, and engaging in global online communication, they place considerable importance on diversity, inclusiveness, and social justice. Moreover, they exhibit strong individual thinking skills and self-confidence, are open to learning and development, have grown up in a culture of security, and have high levels of formal education, yet relatively limited work experience. For Generation Z, symbolic qualities such as an organization's competence, prestige, sincerity, or ethical image are as important as salary and benefits. They tend to prefer flexible work arrangements, including remote and hybrid work, over traditional 8-to-5 schedules, and they place high importance on work-life balance. They expect honesty, respect, and guidance from their managers. They prefer sincere working environments where they can build good relationships and get answers to their questions. Generation Z has introduced new expectations and distinct behavioral patterns into the labor market; however, research addressing their work-related expectations remains limited. Exploring their expectations, strengths, and potential is likely to make significant contributions to the literature on labor economics and industrial relations. Understanding the work-related expectations of Generation Z can not only facilitate their integration into the workplace but also enhance intergenerational communication and contribute to overall organizational productivity.

Keywords: Generation Z, future workforce, work expectations

A TRACE OF ALTERNATIVE EDUCATION IN THE CENTURY OF TÜRKİYE EDUCATION MODEL: AN EXAMINATION ON DIFFERENTIATION AND TRENDS

ZEYNEP ELMAS

Uludağ Üniversitesi, Eğitim Bilimleri Enstitüsü, Sınıf Eğitimi
zelmas3411@gmail.com

SAFİYE SİNEM ZENGİN GÖKCEK

Uludağ Üniversitesi, Eğitim Bilimleri Enstitüsü, Sınıf Eğitimi
sszengin60@gmail.com

Abstract

Today, education systems are transforming into a student-centered and holistic approach. With this transformation, the concepts of individualization and preparation for life in education are becoming increasingly important. The growing significance of these concepts also brings about the need for alternative educational pedagogies. In today's world, alternative education models are rapidly increasing, particularly within the private sector. However, in many countries there are also education systems that provide alternative educational practices accessible to students who do not have access to such opportunities in the private sector. Within the Türkiye Century Education Model (Türkiye Yüzyılı Maarif Modeli – TYMM), which has been gradually implemented in Türkiye, there are also concepts that may shed light on alternative educational practices. In this study, the concepts of differentiated instruction and dispositions, which may function as alternative educational practices within TYMM and are accessible to every student, are examined. The emphasis on individualization within differentiated instruction, as well as the concepts within dispositions that correspond to fundamental life skills, offer insights into alternative educational practices. The research was conducted using the qualitative document analysis method by examining the TYMM common text document and the official documents available on the TYMM website. The examined concepts aim to present a perspective on alternative educational practices that are accessible to every student within Türkiye's education system.

Keywords: Alternative education, differentiated instruction, dispositions

REVIEWING THE THEORY OF SECURITY COMMUNITY: THE CASE OF THE NEGOTIATION PROCESS ON CYPRUS

Assist. Prof. Dr. KEISUKE WAKIZAKA

İstanbul Gelişim Üniversitesi, İktisadi İdari ve Sosyal Bilimler Fakültesi, Siyaset Bilimi ve Uluslararası İlişkiler Bölümü
kwakizaka@gelisim.edu.tr

NAZLİCAN BOLAHEK

İstanbul Gelişim Üniversitesi, İktisadi İdari ve Sosyal Bilimler Fakültesi, Siyaset Bilimi ve Uluslararası İlişkiler Bölümü
nazlicanbolahenk@gmail.com

CEREN KARGIN

İstanbul Gelişim Üniversitesi, İktisadi İdari ve Sosyal Bilimler Fakültesi, Siyaset Bilimi ve Uluslararası İlişkiler Bölümü
cerenlg@gmail.com

Abstract

Karl Deutsch combined realist and liberalist theories and suggested the “security community theory,” focusing on NATO as one of its exemplary models. This theory argues that international organizations have the function of protecting member states against external threats as well as resolving disputes between member states. However, NATO's behavior regarding the issue of Cyprus does not strengthen this theory. This study will examine how the security community theory can be softened by focusing on NATO's behavior during the Cyprus issue. The study will argue that during the 1974 Cyprus Peace Operation, NATO, led by the US, prevented Turkey's progress, hindering a full resolution of the problem and that it will also suggest that in the subsequent period, taking advantage of the fact that all guarantor countries were NATO members, relations between the south and the north were conducted in a more moderate and peaceful manner. The research will employ qualitative research methods, particularly content analysis and process tracing.

Keywords: Theory of Security Community, the Dispute on Cyprus, International Organizations, Guarantor States, NATO

ENVIRONMENTAL AND GEOPOLITICAL VULNERABILITIES AND THE RECONFIGURATION OF MIGRATION AND MEDIA DISCOURSES IN CENTRAL ASIA: A COMPARATIVE ANALYSIS THROUGH THE CASE OF KAZAKHSTAN IN RELATION TO TÜRKİYE AND THE EUROPEAN UNION

Prof. Dr. MYRZANTAY ZHAKYP

Kocaeli Üniversitesi, Kuzey Kazakistan Manash Kozybayev Üniversitesi “Gazetecilik ve Sosyal Bilimler” Bölümü, Kuzey Kazakistan Manash Kozybayev Üniversitesi “Gazetecilik ve Sosyal Bilimler” Bölümü
mkzhakyp@ku.edu.kz

Aigerim Kozhabay

Kocaeli Üniversitesi, Kocaeli Üniversitesi İletişim Halkla ilişkiler ve Tanıtım Anabilim Dalı, Kocaeli Üniversitesi İletişim Fakültesi Halkla ilişkiler ve Tanıtım Anabilim Dalı
aigerim.xoxo@gmail.com

Lecturer Lazzat Baibolat

Kocaeli Üniversitesi, L.N. Gumilyov Avrasya Millî Üniversitesi “Uygulamalı Kazak Dili” Bölümü, L.N. Gumilyov Avrasya Millî Üniversitesi “Uygulamalı Kazak Dili” Bölümü
baibolat_lb@enu.kz

Abstract

This paper aims to examine the effects of deepening environmental and geopolitical vulnerabilities on migration dynamics in Central Asia through the case of Kazakhstan from a comparative and multilayered perspective. In particular, it discusses how developments in Afghanistan, water security problems, the Qosh Tepa Canal, climate-related environmental pressures, and regional demographic imbalances reshape both cross-border and internal migration movements. In addition, the study includes an evaluation of how geopolitical tensions in the Middle East, uncertainties in U.S.–Iran relations, and regional conflict risks affect potential migration movements toward Central Asia. The study approaches migration not only as a demographic and political process, but also as a communication issue that is interpreted, legitimized, and shapes public perception through media discourse. In this context, Turkish-, Kazakh-, Russian-, and English-language media contents are analyzed comparatively; it is revealed how migration is represented along the axes of security, humanitarian crisis, economic opportunity, social cohesion, regional stability, and strategic governance. The research adopts a holistic methodological approach combining quantitative and qualitative methods. The analysis of migration statistics, evaluation of environmental risk data, semi-structured expert interviews, and multilingual media discourse analysis are used together. In addition, Kazakhstan’s internal migration policies toward its northern regions are comparatively examined alongside Türkiye’s migration governance experience and the European Union’s migration and asylum framework. This paper aims to provide an interdisciplinary contribution by integrating migration studies with media and communication research. It is also emphasized that this research framework can create a strong academic basis for developing joint publications, joint projects, international research networks, and sustainable scientific cooperation between Kocaeli University and academic institutions in Kazakhstan. Thus, the study aims to contribute not only to theoretical discussions but also to regional policy-making and academic diplomacy processes.

Keywords: Central Asia, migration, media discourse, Kazakhstan, geopolitical risks, environmental vulnerability, migration governance, comparative media analysis, multilingual media, regional security

THE ROLE OF SOCIAL MEDIA INFLUENCERS IN ADVERTISING EFFECTIVENESS: A TRUST AND PERSUASION PERSPECTIVE

Prof. Dr. Hüseyin Dikme

İstanbul Gelişim Üniversitesi, İktisadi İdari ve Sosyal Bilimler Fakültesi, Halkla İlişkiler ve Tanıtım
hdikme@yahoo.com

Assist. Prof. Dr. İpek Işıl

İstanbul Gelişim Üniversitesi, İktisadi İdari ve Sosyal Bilimler Fakültesi, Halkla İlişkiler ve Tanıtım
isucu@gelisim.edu.tr

Asma Mohamed Farah

İstanbul Gelişim Üniversitesi, Lisansüstü Eğitim Enstitüsü, Sağlık Yönetimi
Asmanuh8@gmail.com

Assist. Prof. Dr. Kerim Karagöz

Alanya Hamdullah Emin Paşa Üniversitesi, Sanat ve Tasarım Fakültesi, Çizgi Film ve Animasyon Bölümü
kerim.karagoz@alanyauniversity.edu.tr

Abstract

With the advancement of digitalization, communication and marketing activities have undergone a significant transformation, and social media platforms have assumed a decisive role in shaping consumer behavior. This transformation has led brands to restructure their strategies for reaching target audiences, positioning social media influencers as key actors in advertising communication. Through the interaction they establish with their followers and the trust they generate, influencers create a distinct communication process compared to traditional advertising methods. This study aims to examine the role of social media influencers in advertising effectiveness from the perspectives of trust and persuasion. A literature review method was employed, and a conceptual evaluation was conducted based on recent academic studies. The findings indicate that the perceived credibility of influencers, the authenticity of their content, and the level of interaction with followers directly influence the perception of advertising messages and consumer attitudes. In particular, trust has been identified as a critical factor that enhances the persuasive power of advertising messages and plays a decisive role in shaping purchase intention. As a result, social media influencers should not be considered merely as promotional tools; rather, they should be redefined as strategic communication agents that shape consumer behavior.

Keywords: Social media, social media influencers, influencer marketing, advertising effectiveness, trust, persuasion

SOCIAL PRESSURE AND STEREOTYPED PERCEPTIONS IN THE EMOTIONAL LABOR EXPERIENCES OF RELIGIOUS CULTURE AND MORAL KNOWLEDGE

TEACHERS

SENA ŞENGÜL

Kocaeli Üniversitesi, İlahiyat Fakültesi, Felsefe ve Din Bilimleri Bölümü Din Eğitimi Anabilim Dalı
senasengull@hotmail.com

Prof. Dr. MUHAMMET FATİH GENÇ

Kocaeli Üniversitesi, İlahiyat Fakültesi, Felsefe ve Din Bilimleri Bölümü Din Eğitimi Anabilim Dalı
muhammetfatih.genc@kocaeli.edu.tr

Abstract

This study examines the social pressure and stereotyped perceptions encountered by Religious Culture and Moral Knowledge (RCMK) teachers in their professional lives within the framework of the concept of emotional labor. RCMK teachers are regarded as bearers of a representational role laden with social expectations in addition to their pedagogical roles. The scope of this expectation extends from the teacher's in-class attitudes to their style of dress, from everyday speech to social media sharing, and often turns into an intervention in the sphere of individual life. In the study, the theme of "social pressure and stereotyped perceptions," which constitutes one of the themes of a broader qualitative research based on semi-structured interviews conducted with 30 RCMK teachers, is addressed. The findings are analyzed around three categories: social expectations and taken-for-granted assumptions, pressures related to appearance and behavior, and othering alongside branch-specific challenges. These categories indicate that both the professional and religious identities of the teacher are constructed within a continuous field of observation and that the emotional labor burden increases to the extent that the teacher internalizes the obligation to conform to the image of a "flawless religious figure." The study discusses that socially produced stereotypes specific to the field are intertwined with the surface and deep forms of emotional labor, thereby creating a risk of professional burnout in the long term.

Keywords: Emotional labor, Religious Culture and Moral Knowledge teaching, social pressure, stereotype, professional identity.

A COMPARATIVE EXAMINATION OF STUDENT'S LEVELS OF PERSEVERANCE, CURIOSITY, EMPATHY, AND ASSERTIVENESS IN TÜRKİYE AND PORTUGAL

KÜBRA ŞANAL

İstanbul Aydın Üniversitesi, Lisansüstü Eğitim Enstitüsü, Eğitimde Ölçme Ve Değerlendirme
ksanal@stu.aydin.edu.tr

Abstract

The aim of this study is to comparatively examine the levels of perseverance, curiosity, empathy, and assertiveness among students in the Türkiye and Portugal samples included in the Programme for International Student Assessment (PISA) 2022 dataset. The study also investigates whether the relationships among these variables display a similar pattern across the two countries. This research is a quantitative descriptive comparative study. The analyses were conducted using data from 6,744 students in Türkiye and 6,342 students in Portugal. Descriptive statistics were calculated both unweighted and weighted by student sampling weights, and the interpretations were based primarily on the weighted results. The findings show that the mean perseverance score is higher in Portugal than in Türkiye. In contrast, students in Türkiye have higher mean scores in curiosity and assertiveness. Empathy scores are quite similar in the two countries. The correlation results further indicate that all variables are positively related in both samples and that the overall relational pattern is largely similar across countries. In particular, the relationships between perseverance and curiosity, and between curiosity and empathy, are relatively more pronounced. Overall, the results suggest that although some social-emotional characteristics differ in level between Türkiye and Portugal, the relational structure among these characteristics remains broadly similar.

Keywords: Türkiye, Portugal, perseverance, curiosity, empathy, assertiveness

**STRATEGIC DECISION PARALYSIS UNDER CONTINUOUS GLOBAL
UNCERTAINTY: A CONCEPTUAL MODEL FROM A DYNAMIC CAPABILITIES**

PERSPECTIVE

Assist. Prof. Dr. Okan Şeneldir

Kocaeli Üniversitesi, Ali Rıza Veziroğlu Meslek Yüksekokulu, Yönetim ve Organizasyon
seneldir@kocaeli.edu.tr

Abstract

In recent years, organizations have increasingly operated in environments characterized by persistent and overlapping global disruptions, including geopolitical tensions, economic volatility, and rapid technological change. While the strategic management literature has extensively examined decision-making under uncertainty, it has predominantly focused on decision quality and outcomes. Consequently, the process through which strategic action is initiated has received comparatively limited attention. To overcome this limitation, the present study conceptualizes strategic decision paralysis as a condition in which organizations systematically delay or avoid initiating strategic action despite recognizing relevant opportunities or threats. Building on the dynamic capabilities perspective and drawing on insights from behavioral strategy, threat-rigidity theory, and managerial cognition, the study develops an integrative conceptual model. The model proposes that continuous global uncertainty leads to strategic decision paralysis through two key mechanisms: Cognitive overload and heightened risk perception. Furthermore, it suggests that organizational factors—namely dynamic capabilities, leadership experience, and network integration—moderate these relationships by mitigating the adverse effects of uncertainty on decision processes. By shifting the focus from decision outcomes to the initiation of strategic action, this study offers a novel theoretical lens for understanding organizational inaction. In doing so, it contributes to the strategic management literature by conceptualizing decision paralysis as a distinct phenomenon and by providing a foundation for future empirical research in contexts characterized by ongoing and systemic uncertainty.

Keywords: Strategic Decision Paralysis, Dynamics Capabilities, Global Uncertainty, Cognitive Overload, Risk Perception.

INFRINGEMENT OF BRANDS RIGHTS AND PROTECTION OF BRANDS RIGHTS

ŞEYMA ÜNAL

Yıldırım Beyazıt Üniversitesi, Hukuk, Hukuk
seymaunaall@gmail.com

Abstract

One of the products that people create are ideas. Ideas that change and develop day by day have different reflections in law, and one of these reflections is the concept of brand. If the brand, which has a material possession, has three elements that we can mention as clarity, certainty and distinctiveness and mark, the elements of the brand will be completed. With the emergence of the legal existence of the brand, the issue of brand infringement will arise, which is frequently the subject of legal decisions. First of all, the subject of brand breach is examined by considering articles 29 and 7 of the Industrial Property Law. After the consideration of Article 7 with various Supreme Court decisions, the titles of imitation of the trademark, use of the imitation trademark in trade and unauthorized expansion of the right granted by license or unfair transfer to third parties were examined. Here, within the framework of Article 149 et seq. articles, lawsuits, non-suit legal remedies and mediation were mentioned. Among the cases, the detection, stopping, prevention, abolition of breach and compensation cases were mentioned. Compensation cases were examined under the titles of material, moral, deprived earnings and reputation compensation. Evidence determination, which is important for the determination of a lawsuit, was also included at this stage. Among the nonsuit legal methods; seizure, deletion, transformation, destruction, transfer to ownership, announcement or notification and provisional injunction have been examined. Mediation is evaluated as the last subject. The purpose of the declaration is to ensure the infringement and protection of brand, which is frequently mentioned in Supreme Court decisions.

Keywords: Brand, Case, Decision, Infringement

**THE RIGHTS OF PERFORMERS IN LIGHT OF SUPREME COURT
JURISPRUDENCE**

ZİŞAN NUR ÇİTTİR

Yıldırım Beyazıt Üniversitesi, Hukuk Fakültesi, Özel Hukuk
cittirzisan@gmail.com

Abstract

This study examines the scope of the moral and economic rights of performers under the Turkish Law on Intellectual and Artistic Works (FSEK) and their practical implications, particularly in light of Supreme Court jurisprudence. Performers are recognised as holders of related rights, distinct from authors, as they interpret and communicate works to the public through their performances. The study first clarifies the concept of a “performer” and distinguishes it from authorship, then systematically analyses the rights granted to performers. In this context, moral rights—namely the right of attribution, the right against false attribution, and the right of integrity—are examined, while economic rights such as fixation, reproduction, distribution, performance, and communication to the public are evaluated. Furthermore, key legal issues frequently encountered in practice, such as the transfer of performers’ rights, limitation periods, retroactivity, unauthorised exploitation of performances, and the requirement of originality, are analysed in the light of Supreme Court decisions. Particular attention is given to the legal consequences arising from unauthorised recording, reproduction, and communication of performances, in line with the structure of performers’ protections recognised in copyright law. The study concludes that judicial interpretation plays a decisive role in the protection of performers’ rights and that, especially with the impact of digitalisation, the scope of these rights has expanded. Nevertheless, certain ambiguities persist in practice, highlighting the need for legislative clarification and consistency in case law.

Keywords: Performers’ rights, Related rights, Turkish Law on Intellectual and Artistic Works (FSEK), Moral rights, Economic rights, Supreme Court Jurisprudence

**THE EXTERNAL REPRESENTATION AND STATECRAFT OF KEMALISM IN
FOREIGN DIPLOMATIC OBSERVATION (1933-1935)**

Lecturer PhD. Sezgin ELBAY

Yalova Üniversitesi, Rektörlük, Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi
sezgin_elbay@hotmail.com

Abstract

This study examines the political language, symbolic repertoire, and state priorities through which Kemalism was represented in foreign diplomatic observation between 1933 and 1935. It argues that, during the Republican period, Kemalism functioned not merely as an ideology regulating domestic politics, but also as a regime language projected to the outside world and as a framework shaping state conduct. The study is structured around two sub-questions. First, through the Tenth Anniversary celebrations of the Republic in 1933 and the diplomatic contacts established during those celebrations, it evaluates the symbols, rhetoric of friendship, and protocol order through which Kemalism presented itself to foreign interlocutors. Second, it discusses how, in 1934–1935, Turkey was read in foreign diplomatic documents in terms of priorities of sovereignty, security, and balance with regard to the Straits regime, the balance of trade, arms procurement, and requests for military expertise. The findings demonstrate that Kemalism, on the one hand, produced a language of external representation marked by a high degree of ceremonial and visual density, and, on the other hand, developed in the sphere of diplomatic negotiation into a cautious, calculated, and sovereignty-centered reason of state. Kemalism thus emerges in this period as a constitutive framework that explains both the symbolic grammar through which the regime was displayed outwardly and the practical dimension of the Republican state acting within the international system. In this respect, the study proposes a reading that brings together the axes of intellectual history, diplomacy, and state-building within a single historical whole, and seeks to make clearly visible the continuity between external representation and sovereignty politics in the context of the early Republic.

Keywords: Kemalism, Republican period, diplomatic observation, external representation, statecraft

FROM ERZURUM TO KARS: THE LEGAL AND SPATIAL ORGANIZATION OF SOVIET OFFICIAL PRESENCE ON TURKEY'S EASTERN FRONTIER IN TURKISH-

SOVIET RELATIONS DURING THE REPUBLICAN PERIOD (1924-1938)**Lecturer PhD. Sezgin ELBAY**

Yalova Üniversitesi, Rektörlük, Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi
sezgin_elbay@hotmail.com

Abstract

This study examines the legal and spatial organization of Turkish-Soviet relations along the eastern frontier during the Republican period, within the timeframe 1924–1938. The central problem of the study is to determine under which statuses Soviet official presence was recognized in Turkey and why the center of gravity of that presence shifted from Erzurum toward Kars. The research is structured along two analytical axes. First, it identifies how Soviet official presence was juridified at the levels of consular representation, embassy structures, and trade representation between the consular arrangement of 7 February 1924 and the Trade and Navigation Treaty of 11 March 1927. Second, it demonstrates how local border diplomacy was institutionalized along the Kars line between 1926 and 1929 through the regulation of water use, border disputes, transit and passage arrangements, and technical commissions. The findings show that the Republic construed its eastern frontier not merely as a security line, but as a field of regulated trade, controlled mobility, and reciprocal negotiation. In this context, the rise of Kars was not the product of a single administrative correction, but the historical outcome of the frontier's transformation into a functional diplomatic space. By moving Turkish-Soviet relations beyond a narrative centered exclusively on high diplomacy, the study offers a new interpretation of Republican history from the standpoint of frontier governance, provincial diplomacy, and processes of state formation. In this respect, it argues that in the eastern provinces of the Republic, foreign policy and internal administration were not separate spheres; on the contrary, they converged within the same institutional logic. It therefore demonstrates that frontier cities must be reassessed not only in geographical terms, but also in light of their diplomatic and economic functions.

Keywords: Turkish-Soviet relations, Republican period, Border diplomacy, Trade representation, Kars-Erzurum line

**THE CONSTRUCTION OF POETIC STRUCTURE IN CINEMA WITHIN THE
CONTEXT OF GILLES DELEUZE'S TIME-IMAGE**

ANIL ALIŞ

Çanakkale Onsekiz Mart Üniversitesi, Lisansüstü Eğitim Enstitüsü, Radyo, Televizyon ve Sinema
anilalis.p.a@gmail.com

Prof. Dr. TUĞBA ELMACI

Çanakkale Onsekiz Mart Üniversitesi, İletişim Fakültesi, Radyo, Televizyon ve Sinema
tugbaelmaci@comu.edu.tr

Abstract

This study aims to demonstrate that poetic cinema, which achieved structural integrity during the modernist narrative period, does not consist merely of literary or visual emulations, but is rather a philosophical structure built upon the concept of time. To this end, the concept of the time-image—which corresponds to the modernist narrative in philosopher Gilles Deleuze’s cinema taxonomy—has been adopted as the theoretical framework. In this study, the films *Wild Strawberries*, *A Season in Hakkâri*, *Eternity and a Day*, *The Tree of Life*, and *Long Day's Journey into Night*, selected via the purposive sampling method, were analyzed using qualitative research methods within the context of the fundamental concepts of the time-image: pure optical and sound situations, any-spaces-whatever, and the crystal- image. The findings reveal that in the examined examples of poetic cinema, the characters' sensory-motor schemas are severed, transforming them into passive observers; spaces lose their geographical functions, evolving into realms of poetic production; and time crystallizes as the boundaries between the actual and the virtual dissolve. Consequently, it has been determined that poetic cinema is not a coincidental formal preference but a structural construct whose fundamental element is time. Furthermore, it is concluded that while not every time-image film is poetic, all films possessing a poetic structure are essentially time- image films.

Keywords: Gilles Deleuze, Time-Image, Modernist Narrative Cinema, Poetic Cinema.

ARCHAEOMETRIC ANALYSIS OF PIGMENTS IN ANCIENT SCULPTURES

AYBİKE SİLA AYKAÇ SELAMOĞLU

Ankara Hacı Bayram Veli Üniversitesi, Güzel sanatlar fakültesi, Kültür varlıklarını koruma ve onarım bölümü

silaykac@gmail.com

Prof. Dr. ALİ AKIN AKYOL

Ankara Hacı Bayram Veli Üniversitesi, Güzel sanatlar fakültesi, Kültür varlıklarını koruma ve onarım bölümü

aliakinakyol@gmail.com

Abstract

Although ancient sculptures are generally perceived as white and colorless today, scientific studies have revealed that these works originally featured polychromatic surfaces. Over time, the loss, fading, or complete disappearance of pigments from the surface has rendered these colored surfaces largely invisible. Therefore, the use of archaeometric methods to detect and characterize pigments in ancient stone artifacts is of great importance. This study aims to examine the archaeometric methods used in pigment analyses of ancient sculptures and to comparatively evaluate data reported in the literature. Within this scope, scientific studies from different regions and periods were systematically reviewed. The collected data were classified and tabulated by artifact type, identified pigments, and analytical methods used. The data were further evaluated through graphical analyses, which revealed relationships among pigment types, color distributions, and analytical techniques. These findings enabled the identification of prominent trends in ancient polychromy research. The literature review indicates that red ochre (hematite), Egyptian blue, yellow ochre, carbon-based black pigments, cinnabar and lead-based white pigments are among the most frequently identified pigments. In terms of analytical methods, X-ray fluorescence spectroscopy (XRF), Raman spectroscopy, Fourier-transform infrared spectroscopy (FTIR), scanning electron microscopy coupled with energy-dispersive X-ray spectroscopy (SEM), and multispectral imaging techniques (such as VIL and UVL/UVF) are commonly used in combination. The findings reveal that a single analytical method is often insufficient and that multi-analytical approaches are required for reliable pigment identification. In conclusion, this study highlights the importance of archaeometric analyses in understanding polychromy in ancient stone sculptures. It aims to provide a methodological framework for future research through a literature based comparative evaluation.

Keywords: Polychromy, pigment, ancient stone sculptures, archaeometric analyses

AN ANALYSIS OF ROBERT LEPAGE'S "PLAYING CARDS: SPADES" IN THE CONTEXT OF MICHEL FOUCAULT'S CONCEPT OF HETEROTOPIA

Assistant Baturalp Ali Yavuz

Yeni Yüzyıl Üniversitesi, Güzel Sanatlar Fakültesi, Sahne Sanatları Bölümü
ali.yavuz@yeniuyuzil.edu.tr

Prof. Dr. Süreyya Temel

Kocaeli Üniversitesi, Güzel Sanatlar Fakültesi, Sahne Sanatları Bölümü
sureyya.temel@kocaeli.edu.tr

Abstract

Robert Lepage's *Playing Cards: Spades* (2013) presents a multi-layered structure across temporal and spatial dimensions. The hotel, which functions as the central space of the play, serves as a ground that spatially connects Las Vegas and Baghdad, allowing for an infinite range of relationships between characters and events much like the boundless possibilities inherent in a deck of playing cards. In this context, the study examines how Michel Foucault's concept of heterotopia defined as “counter-spaces” that exist within real spaces yet simultaneously stand apart from them, calling them into question and even inverting them, in direct contrast to the concept of utopia can be read through the space of the hotel in *Playing Cards: Spades*, one of the most compelling contemporary examples of postdramatic theatre. The study draws on an archival performance recording obtained from Ex Machina, Lepage's own company, as its primary source, and employs a qualitative research methodology in which heterotopia literature and staging practices are examined within a theoretical and analytical framework. In this regard, the study investigates which strategies of postdramatic theatre are supported by Foucault's theory in terms of the construction of time and space, what possibilities this framework affords, and how elements such as simultaneity and temporal layering are positioned within this context.

Keywords: Robert Lepage, Michel Foucault, *Playing Cards*, heterotopia, postdramatic theatre.

THE EFFECTS OF HEALTH EXPENDITURES, CAPITAL FORMATION, AND TRADE OPENNESS ON ECONOMIC GROWTH: A PANEL DATA ANALYSIS FOR OECD COUNTRIES

FLORA BEHNAM MAKOOEI

Okan Üniversitesi, Lisansüstü Eğitim Enstitüsü, Sağlık Yönetimi
fbehnam@stu.okan.edu.tr

Assist. Prof. Dr. HAVVA KOÇ

Okan Üniversitesi, İşletme ve Yönetim Bilimleri Fakültesi, Uluslararası Finans ve Bankacılık
havva.koc@okan.edu.tr

Abstract

This study aims to examine the effects of health expenditures, gross fixed capital formation, and trade openness on economic growth in OECD countries. The analysis is based on an annual balanced panel dataset covering 31 OECD countries over the period 2000–2023. Economic growth is proxied by the natural logarithm of real gross domestic product (real GDP). Health expenditure data are first deflated to remove inflationary effects and then transformed into logarithmic form. Gross fixed capital formation is also included in logarithmic form, while trade openness is used in percentage terms. Within the methodological framework, cross-sectional dependence and slope homogeneity tests are initially conducted, and the results indicate the need to employ second-generation panel data methods. The stationarity properties of the variables are examined using the Pesaran (2007) CIPS unit root test, which shows that all series are integrated of order one. Long-run relationships are analyzed using the Durbin–Hausman (2008) and Westerlund–Edgerton (2008) cointegration tests, and the results reveal the presence of cointegration among the variables. Long-run coefficients are estimated using the Augmented Mean Group (AMG) estimator, which accounts for heterogeneity and cross-sectional dependence, and the robustness of the results is supported by bootstrap procedures. The empirical findings indicate that, given the log-linear and semi-log model specifications, the coefficients can be interpreted as elasticities and semi-elasticities. Accordingly, a 1% increase in health expenditures raises real GDP by approximately 0.063%, while a 1% increase in gross fixed capital formation increases real GDP by about 0.46%. Trade openness enters the model in a semi-logarithmic form, and a one-percentage-point increase in trade openness leads to an approximate 0.29% increase in real GDP. The results suggest that gross fixed capital formation has a stronger effect on real output, while health expenditures and trade openness also contribute positively. While the existing literature often examines the impact of health expenditures on growth in a one-dimensional framework, this study provides a more comprehensive perspective by evaluating health expenditures together with investment and trade openness.

Keywords: Economic Growth, Health Expenditures, Gross Fixed Capital Formation, Trade Openness, Panel Data Analysis

A SYSTEMATIC REVIEW OF MASTER'S THESES ON DIGITAL CITIZENSHIP IN THE CONTEXT OF ADULT EDUCATION IN TURKEY

Filiz MEMOĞLU

Kocaeli Üniversitesi, Eğitim Fakültesi, Hayat Boyu Öğrenme ve Yetişkin Eğitimi
filiz_memo_@hotmail.com

Prof. Dr. Funda DAĞ

Kocaeli Üniversitesi, Eğitim Fakültesi, Hayat Boyu Öğrenme ve Yetişkin Eğitimi
fundadag@kocaeli.edu.tr

Abstract

Abstract This study aims to systematically examine the current state of postgraduate theses addressing digital citizenship within the context of adult education in Türkiye. The study employed the systematic literature review (SLR) method. The data were collected through 58 postgraduate theses published between 2012 and 2025 in the Council of Higher Education National Thesis Centre database, which were publicly accessible and whose study groups consisted of adults (teachers, parents, university students, etc.). In the analysis of the collected data, descriptive analysis was used for quantitative data, while content analysis was applied to the non-numerical sections (findings, conclusions, and recommendations). The findings revealed that although adults had high levels of technical device usage skills, they experienced deficiencies in knowledge regarding issues such as digital ethics, law, privacy, and security, and demonstrated inconsistencies in translating their theoretical knowledge into practice. In addition, it was determined that the vast majority of existing studies preferred quantitative research designs and that adult groups with different socio-economic characteristics were not adequately represented in the literature. As a result, it is recommended that priority be given to qualitative and mixed-method research designs in order to gain an in-depth understanding of adults' digital citizenship experiences, and that educational content be structured to focus not only on technical skills but also on ethical and security dimensions.

Keywords: Digital citizenship, adult education, systematic literature review, postgraduate theses

AN INVESTIGATION OF GRADUATE STUDIES ON REFLECTIVE THINKING IN THE FIELD OF MATHEMATICS EDUCATION IN TURKEY: A THEMATIC CONTENT ANALYSIS

SELİNAY ÖZER

Kocaeli Üniversitesi, Eğitim Fakültesi, Matematik Eğitimi
ozerselinay60@gmail.com

Prof. Dr. AHMET KÜÇÜK

Kocaeli Üniversitesi, Eğitim Fakültesi, Matematik Eğitimi
ahmet.kucuk@kocaeli.edu.tr

Lecturer PhD. BARIŞ DEMİR

Kocaeli Üniversitesi, Eğitim Fakültesi, Matematik Eğitimi
baris.demir@kocaeli.edu.tr

Abstract

Literature reviews indicate that studies on reflective thinking in the field of mathematics education have been increasing in recent years. Accordingly, the purpose of this study is to determine the content of reflective thinking research conducted in mathematics education in Turkey between 2020 and 2025. The research was carried out using the document analysis model, a qualitative research method. Within the scope of the study, a search was conducted using the Council of Higher Education (CoHE/YÖK) National Thesis Center database, identifying a total of 24 studies, consisting of 18 master's theses and 6 doctoral dissertations. The data were coded using a publication classification form and analyzed through thematic content analysis. The examined theses were evaluated based on publication year, thesis type, university, institute, learning area, research approach, data collection tools, data analysis method, study group, and implementation period. According to the analysis results, studies on reflective thinking in mathematics education were most concentrated in the year 2023. It was determined that the majority of the research consisted of master's theses and was most frequently conducted at Muğla Sıtkı Koçman University. In terms of research approaches, quantitative studies utilizing data collection tools such as scales and achievement tests were found to be more prevalent. It was observed that the study groups of the theses were mostly comprised of students. Furthermore, it was established that reflective thinking was predominantly examined in the context of its effect on the study group's mathematics learning and its relationship with problem-solving skills. This study is significant as it reveals current trends in the reflective thinking literature in Turkey and provides a roadmap for future research and education policies.

Keywords: Mathematics education, thematic content analysis, reflective thinking

PLAY, REPRESENTATION, AND DRAMATIC PLAY: A THEORETICAL READING

PhD. ŞEBNEM TELCİ DERELİ

Kocaeli Üniversitesi, Spor Bilimleri Fakültesi, Rekreasyon Bölümü
sebnemtelci@gmail.com

Abstract

This study aims to examine the concept of play within a theoretical framework and to position dramatic play in relation to representation. Play is not approached merely as a form of entertainment or leisure activity, but as a fundamental practice that contributes to the formation of culture. In this context, the study draws on the theoretical perspectives of Johan Huizinga, who defines play as a voluntary, rule-bound activity separated from ordinary life, and Roger Caillois, who classifies play into four categories: *agon*, *alea*, *mimicry*, and *ilinx*. Caillois's concept of *mimicry*, which is based on imitation and role-playing, is particularly significant for understanding the representational dimension of play. Within this framework, dramatic play is defined as a form of play in which individuals assume roles, construct fictional realities, and produce actions through representation. It is considered the domain where the mimetic structure of play becomes most visible. In this sense, dramatic play extends beyond a simple play activity and emerges as a foundational structure underlying theatrical and performative practices. The study also addresses the cognitive and social dimensions of dramatic play, emphasizing its role in the development of symbolic thinking and expressive capacity. Consequently, dramatic play is not treated as a subsidiary category of play, but as a key mechanism through which representation, role, and fiction are produced and articulated.

Keywords: Play, Dramatic Play, Representation, Mimicry, Role-Playing, Play Theory, Huizinga, Caillois

URBAN SPACE AND THE CONSTRUCTION OF NATIONAL IDENTITY: AN EVALUATION THROUGH THE CASE OF TAKSIM MOSQUE

NUREFŞAN ÇURUM

Yıldırım Beyazıt Üniversitesi, sosyal bilimler enstitüsü, siyaset bilimi ve kamu yönetimi
nurefsancurum108@gmail.com

Abstract

The construction of a nation-state is a process realized not only through institutional and legal frameworks but also through the symbolic design of public spaces. Since the founding of the Republic, Taksim Square in Turkey has served as a showcase and spatial representation of secular national identity. This study examines the Taksim Mosque project, completed in 2021, within the context of re-fortifying Turkish national identity from a conservative and religious perspective—a process of re-nationalization. This study addresses the mosque's positioning within urban space and its symbolic value within the context of public space debates, using qualitative research methods. By examining the interaction of Taksim Mosque with the historical and symbolic fabric of the square, this study analyzes the transformation process within the definitions of national identity and public memory. The research points out that this spatial intervention serves as a contemporary reflection of nation-state construction.

Keywords: Nation-State, Taksim Mosque, Spatial Politics, National Identity

FROM AESTHETIC PREFERENCE TO NORMATIVE DISCOURSE: MINIMALISM AND MAXIMALISM AS MORAL AND CULTURAL DISCOURSES

YUSUF DÖNMEZ

Özyeğin Üniversitesi, Mimarlık ve Tasarım Fakültesi, Tasarım, Teknoloji ve Toplum
yusuf.donmez@ozu.edu.tr

Prof. Dr. Hamit Alpay Er

Özyeğin Üniversitesi, Mimarlık ve Tasarım Fakültesi, Tasarım, Teknoloji ve Toplum
alpay.er@ozu.edu.tr

Abstract

Minimalism and maximalism are commonly discussed as aesthetic preferences, design styles, or lifestyle choices. However, online conversations suggest that these debates extend beyond questions of style. Across social media platforms, users frame these aesthetic positions in moral, psychological, and cultural terms, describing certain individuals as disciplined, authentic, and responsible, while characterizing others as excessive or uncontrolled. This study explores the discourses that surround minimalism and maximalism in contemporary digital culture, with the aim of making visible the symbolic, moral, and cultural dimensions that these aesthetic categories carry beyond design. The theoretical framework of the research draws on Pierre Bourdieu's theory of taste, cultural capital, and distinction, which holds that aesthetic preferences are not neutral individual choices but socially meaningful practices through which symbolic boundaries and cultural hierarchies are constructed. Within this framework, the study considers how aesthetic lifestyle choices come to function as resources for the construction of moral identities and for the articulation of competing notions of the "good life." This work-in-progress is based on publicly available user comments collected from YouTube videos discussing minimalism and maximalism. Through discourse analysis, the study traces recurring narrative patterns in which aesthetic positions are tied to ideas such as self-discipline, authenticity, psychological well-being, and excess. It also follows how oppositions such as "conscious/unconscious," "healthy/unhealthy," and "authentic/artificial" appear in everyday digital conversations. Rather than offering a single argument about minimalism or maximalism, the study aims to map the range of discourses through which these aesthetic categories take on moral and cultural meaning in online spaces.

Keywords: minimalism, maximalism, discourse analysis, Bourdieu, cultural capital, distinction, online discourse

THE ETYMOLOGY OF THE WORD "ÜRKÜN" AND ITS IMPORTANCE IN POLITICAL TERMINOLOGY

Assoc. Prof. Dr. Amanbek Murzakmatov

Osh State University, faculty of international relations, department of philosophy
suzak70@mail.ru

Assist. Prof. Dr. Nursultan Abdimalip Uulu

Osh State University, faculty of international relations, department of philosophy
nabdimalipuulu@oshsu.kg

Abstract

The tragic events of 1916 Kyrgyz called the characteristic word Urkun. However, this title became the object of discussion in the Kyrgyz society. Comes to the fact that some public figures believe that the word Urkun humiliates Kyrgyz. Is it really the word humiliates Kyrgyz? In this paper the author tried to explain the etymology of the word Urkun based on the historical and folk sources. There have been bright periods in the history of the Kyrgyz and heavy days that made them swallow blood. One of the most severe events in Kyrgyz history was the revolt of the Kyrgyz against the Tsarist Russian government for sovereignty in 1916. Those who rebelled could not achieve their goal. Because the Kyrgyz had neither military nor significant weapons. Those who rebelled with very simple weapons were few in number, the probability of success of the war against a great giant, which was a world empire, politically and economically developed, and gained experience by participating in many wars, was very low. Those who survived the military were forced to flee to China (East Turkestan). This event is called Ürkün in Kyrgyz history. The Ürkün incident could not be evaluated correctly by historians. While some historians consider this event as a rebellion or conflict that broke out by chance, others state that it was a struggle for independence. Before this serious political event in Kyrgyz history was evaluated, a group that was against the name of the rebellion emerged. The main purpose of this group, which consisted of writers, politicians and community activists, was to change the name of the struggle in 1916 "Ürkün". According to what they say, the word Ürkün is a term coined to ridicule the Kyrgyz.

Keywords: 1916, The Munt, Ürkün, Mahmud Kashgari, "Divani Lugatit Turk"

LEADER DEPENDENCY: ANTECEDENTS, DYNAMICS, AND REMEDIES

ELİF MİNE KARADENİZ

Kocaeli Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, İşletme- Yönetim ve Organizasyon
k.elifmine@gmail.com

Abstract

Despite decades of research celebrating leadership as an organizational asset, the field has paid comparatively little attention to its shadow side: the systematic erosion of follower autonomy through what this paper conceptualizes as leader dependency. We define leader dependency as a psychologically and structurally reinforced condition in which followers progressively relinquish cognitive, emotional, and volitional agency, deferring judgment and initiative to the leader as the primary and often sole source of direction and validation. Drawing on an integrative review of the leadership and organizational behavior literatures, we trace the theoretical roots of this phenomenon across psychoanalytic frameworks (Kets de Vries, 2001, 2021; Zaleznik, 2004), power-dependence theory (Emerson, 1962; Blau, 1964), social identity perspectives (Hogg, 2023; Steffens et al., 2021), and leader-member exchange research (Maslyn & Uhl-Bien, 2001; Judge et al., 2019). We then examine the antecedents of leader dependency, such as narcissistic, paternalistic, and charismatic leadership styles; follower personality characteristics such as low self-efficacy and high uncertainty avoidance; and high power-distance organizational cultures before turning to its documented consequences: suppressed creativity and innovation, groupthink-driven decision errors, ethical desensitization, follower alienation, and leader cognitive overload. Finally, we evaluate proposed remedies, with particular attention to shared and servant leadership models, horizontal organizational structures, and psychological empowerment interventions. We argue that sustainable organizational performance demands not compliant followers who defer to strong leaders, but autonomous agents capable of constructive dissent. In an era of accelerating complexity, leader dependency is not merely a relational dysfunction but it is a strategic liability.

Keywords: Leader dependency, Follower autonomy, Shared leadership, Power-dependence, Organizational resilience

THE INTERACTION BETWEEN ORGANIZATIONAL AGILITY AND CORPORATE GOVERNANCE: A CONCEPTUAL FRAMEWORK

MUSAB SEYDAOĞLU

Kocaeli Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yönetim ve Organizasyon
mseydaoglu414@gmail.com

Abstract

Organizations today operate under a persistent and unresolved tension: they must move fast, yet they cannot escape accountability. It is at precisely this intersection that organizational agility and corporate governance meet — sometimes as complements, sometimes as constraints. This paper develops a conceptual framework examining how these two constructs interact. Drawing on dynamic capabilities theory as the primary theoretical lens, we analyze the mechanisms through which governance principles — transparency, accountability, and fairness — shape the conditions under which agile action becomes possible. We further explore how highly centralized or overly rigid governance architectures may impede the speed and adaptability that contemporary organizations require. A review of the extant literature reveals a significant theoretical gap: agility and governance have largely been studied in isolation, with few attempts to theorize their joint effects. This paper addresses that gap by proposing a set of testable propositions and offering a guiding framework for both scholars designing future empirical studies and practitioners navigating the governance–agility trade-off in their organizations.

Keywords: Organizational Agility, Corporate Governance, Dynamic Capabilities, Strategic Decision-Making, Conceptual Framework.

THE IMPLICATIONS OF ERASMUS+ ACCREDITATION FOR SCHOOL MANAGEMENT IN THE INTERNATIONALIZATION PROCESS OF VOCATIONAL EDUCATION

METEHAN GÜLLÜ

Kocaeli Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Eğitim Yönetimi
metehangullu@gmail.com

Assoc. Prof. Dr. TUĞBA KONAKLI

Kocaeli Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Eğitim Yönetimi
tdegirmenci@kocaeli.edu.tr

Abstract

This study examines Erasmus+ Vocational Education Accreditation (KA120-VET), which has emerged as a significant policy instrument in the internationalization processes of vocational and technical secondary education institutions in Türkiye. The Erasmus+ Programme is a comprehensive initiative implemented by the European Union in the fields of education, training, youth, and sport, aiming to enhance institutional cooperation, support individuals' professional and personal development through mobility, and improve the quality of education systems. In this context, the accreditation process for vocational and technical education institutions goes beyond facilitating participation in mobility activities; it is considered a strategic mechanism that systematizes institutional internationalization strategies, promotes sustainable project development, and strengthens institutional capacity. This process presents a multidimensional structure that requires school administrators to effectively utilize their planning, coordination, and leadership skills. The main aim of this study is to identify the critical actions carried out by school administrators managing this process during the pre-accreditation application and preparation stages, as well as the implementation phase following accreditation. In addition, the study seeks to explore the managerial, bureaucratic, and organizational challenges encountered and the solution strategies developed to address these challenges. The study was conducted within the framework of a qualitative research approach using a basic qualitative research design. Semi-structured interviews were employed as the data collection method, and the interviews were recorded in audio and/or audio-visual formats. The collected data were analyzed using content analysis. The study group consists of 20 school administrators working in 13 vocational and technical secondary education institutions located in Istanbul, Kocaeli, and Yalova, which were granted Erasmus+ Vocational Education Accreditation by the Turkish National Agency between 2020 and 2025. Participants were selected using purposive sampling methods, including criterion sampling and maximum variation sampling. The findings are expected to make the role of school management in the internationalization processes of vocational education institutions more visible and to provide practical guidance for practitioners involved in accreditation processes.

Keywords: Erasmus+ Accreditation, Vocational Education and Training (VET), Internationalization, School Management

DEATH WITH DIGNITY OR VIOLATION OF DIGNITY? AN ANALYSIS OF THE EUTHANASIA DISCOURSE CENTRED ON THE CONCEPT OF HUMAN DIGNITY FROM AN ISLAMIC LAW PERSPECTIVE

FATMA MERVE ARAS

Selçuk Üniversitesi, İlahiyat Fakültesi, Temel İslam Bilimleri
fatma.merve.blbl@gmail.com

Abstract

Modern medicine and biotechnology have brought a long-standing question to the fore: how should human dignity be preserved in the dying process? This question crystallises in the euthanasia debate, where both proponents and opponents invoke the same "human dignity" argument. On one side stands the discourse of a "dignified death" grounded in the individual's authority over their own life; on the other, the objection of a "violation of dignity" grounded in the inviolability of life. The most visible expression of this conflict in medical practice is when a terminally ill patient, unable to lead a dignified life under unbearable suffering, wishes to die. Yet a critical question arises: does human dignity derive from the quality of one's life? Tying dignity solely to life standards gives rise to a problematic view that reduces the human being to cognitive functions. This approach, which equates dignity with quality of life, supports critiques of dignity as a useless concept. Through a critical reading of this dilemma, the study argues that in Islamic law human dignity rests not on individual will but on the doctrines of fitra and amana. This perspective overcomes the conceptual crisis and provides a coherent ground against euthanasia. Within this framework, active euthanasia is treated as intentional homicide (katl-i amd), while passive euthanasia is examined as a question of medical futility in light of the universal maxims of the Mecelle-i Ahkâm-ı Adliyye and the resolutions of the International Islamic Fiqh Academy. It is concluded that human dignity cannot be reduced to the individual's choice alone. The moral and legal response owed to terminally ill patients is not ending life, but preserving human worth until the last breath through palliative care integrated with the Islamic ethics of compassion and visiting the sick.

Keywords: Islamic Law, Euthanasia, Human Dignity, Bioethics, Palliative Care, Doctrine of Amana

BARRIERS AND DRIVERS OF GENERATIVE AI ADOPTION IN THE WORKPLACE

Çınar Gülleroğlu

İstanbul Teknik Üniversitesi, İşletme Fakültesi/-/İşletme, İşletme
gulleroglu23@itu.edu.tr

Prof. Dr. Huriye Şebnem Burnaz

İstanbul Teknik Üniversitesi, İşletme Fakültesi/-/İşletme Mühendisliği, İşletme Mühendisliği
burnaz@itu.edu.tr

Abstract

The rapid development of artificial intelligence, particularly generative AI tools, has significantly penetrated both daily life and workplace practices. These technologies are transforming organizational processes by enhancing productivity, accelerating decision-making, and improving efficiency. However, despite their growing importance, employee adoption of generative AI tools remains a complex issue. This study aims to examine the factors influencing employees' intention to adopt generative AI tools in the workplace. Drawing on the Technology Acceptance Model (TAM), the research focuses on perceived usefulness and perceived ease of use as key drivers of adoption. In addition, the study extends TAM by incorporating context-specific variables, including trust concerns, privacy concerns, lack of training, and job replacement fear, which are frequently identified as barriers in the literature. The study adopts a quantitative research design and will be conducted through a survey administered to employees of an international telecommunications company. The collected data will be analyzed using statistical techniques to examine the relationships between the proposed variables. By integrating both drivers and barriers within a unified framework, this study seeks to provide a more comprehensive understanding of generative AI adoption in organizational settings. The findings are expected to contribute to the literature and offer practical insights for organizations aiming to enhance the effective use of generative AI tools.

Keywords: Generative AI, Technology Acceptance Model (TAM), AI Adoption, Workplace Technology, Behavioral Intention

TECHNOLOGY IN PRESCHOOL EDUCATION: A SYSTEMATIC REVIEW OF MASTER'S THESES FROM 2019 TO 2024

Şeyda Şikkibar

Kocaeli Üniversitesi, Sosyal Bilimler, Eğitim Teknolojisi
seydaskkbr@gmail.com

Assoc. Prof. Dr. Evren Şumuer

Kocaeli Üniversitesi, Eğitim Fakültesi, Bilgisayar ve Öğretim Teknolojisi Eğitimi
evren.sumuer@kocaeli.edu.tr

Abstract

The purpose of the study is to systematically summarize graduate theses on the topic of “Technology in Early Childhood Education” available through the Higher Education Council (YÖK) National Thesis Center for the years 2019–2024. Within the scope of the study, 117 graduate theses (106 master’s, 8 doctoral, and 3 medical specialty theses) that met the inclusion criteria out of 135 theses screened using the identified keywords were evaluated using systematic literature review. Using content analysis, the theses were categorized by year, language, university program, research methods, sampling, and data collection tools. Additionally, thesis abstracts were analyzed using “text clustering” to identify the thematic areas in which the studies had focused on. The research findings indicate that the vast majority of the studies were prepared at the master’s level and in the Turkish language. The year with the highest number of theses was 2024, while the most preferred program was ‘Early Childhood Education’. Methodologically, quantitative-nonexperimental research methods and convenience sampling were the most frequently chosen. It was found that the sample most frequently consisted of parents of preschool children and that scales were the most commonly used data collection tool. According to the text clustering results, the theses are clustered under the themes of digital literacy and competence, problematic technology use, addiction, and digital games. Based on the findings of the study, it was recommended that field experts and educators use correlational or causal comparison designs instead of “relational survey study” to align with the international literature. It was also suggested that the scope of future studies be expanded to include articles and conference papers, and that meta-synthesis or bibliometric analyses be conducted.

Keywords: Early childhood education, technology, graduate theses, systematic review, text clustering.

FROM OBJECT TO SUBJECT: REREADING ÇİÇU IN THE CONTEXT OF CONTEMPORARY CULTURE

Assistant BÜŞRA ÖZDEMİR

Kocaeli Üniversitesi, Güzel Sanatlar Fakültesi, Sahne Sanatları
busra.ozdemir@kocaeli.edu.tr

Prof. Dr. SEMA GÖKTAŞ

Kocaeli Üniversitesi, Güzel Sanatlar Fakültesi, Sahne Sanatları
sgoktas@kocaeli.edu.tr

Abstract

This paper rereads Aziz Nesin's play Çiçu in relation to contemporary culture, focusing on the tension between the objectification and subjectification of the female body. At first glance, Çiçu appears as a controllable "substitute woman": a figure who soothes the male subject's loneliness, does not object, does not abandon, and remains available to possession. Yet this study approaches Çiçu not merely as a grotesque element of absurdist theatre or as the product of Adam's individual obsession, but as part of a wider genealogy of "created women," extending from the Pygmalion myth and artificial female narratives to Oskar Kokoschka's Alma Mahler doll, expressionist gender conflicts, sex dolls, AI girlfriends, incel culture, and the manosphere. The study centres on a contemporary staging experiment. In this interpretation, Adam is not only a lonely individual but a theatrical embodiment of a masculinity crisis shaped by modern male loneliness, emotional insecurity, fear of abandonment, and the desire for control. Loneliness therefore becomes not simply an existential condition, but a social and psychological impasse in which the male subject, unable to establish reciprocal relationships with women, turns toward objects and simulated forms of intimacy. The theoretical framework draws on psychoanalysis, object relations theory, feminist criticism, anomie, the uncanny, and theatre theory. Freud's uncanny, Winnicott's transitional object, Klein's object relations, and Durkheim's anomie function as central references. Aesthetically, the staging proposal engages surrealism, expressionism, and Artaud's Theatre of Cruelty to transform the domestic space into an unsafe, uncanny stage world marked by broken beds, damaged architecture, and bodily distortion. Within this framework, Çiçu is reimagined not as a passive object but as a subjective stage presence. Her bodily and dramaturgical transformation challenges the logic of possession and subverts the image of the "created woman" through a feminist counter-movement. Thus, the paper both relates Nesin's text to contemporary debates on gender, technology, and intimacy, and develops an original staging proposal.

Keywords: Aziz Nesin, Çiçu, Oskar Kokoschka, Alma Mahler, objectification, contemporary culture, uncanny, modern male loneliness

AN EXAMINATION OF GRADUATE THESES ON THE MAARIF MODEL IN MATHEMATICS EDUCATION: EARLY TRENDS

GÖZDE ALEMDAR

Kocaeli Üniversitesi, Eğitim Fakültesi, Matematik Eğitimi
alemdargozde0@gmail.com

Prof. Dr. Prof. Dr. Ahmet KÜÇÜK

Kocaeli Üniversitesi, Eğitim Fakültesi, Matematik Eğitimi
ahmet.kucuk@kocaeli.edu.tr

Abstract

The aim of this research is to determine the trend of postgraduate studies on the Türkiye Century of Education Model in the field of mathematics education in Türkiye between 2024 and 2026. This research, which utilizes a qualitative research method, was conducted within the framework of document analysis. Accordingly, the Council of Higher Education (YÖK) National Thesis Center database was used as the data source, and a comprehensive search was carried out using relevant keywords. As a result of the searches, 36 master's theses and 1 doctoral thesis published during the specified years were included in the research. The obtained data were coded using a publication classification form and analyzed using thematic content analysis. The research findings show that the year with the highest concentration of studies related to the Maarif Model is 2025, and the vast majority of studies are at the master's thesis level. It was determined that qualitative research methods were predominantly preferred in the theses examined, and the study groups mostly consisted of mathematics teachers working at the middle school level and those studying written documents. A significant portion of the postgraduate studies focuses on mathematics textbooks prepared within the scope of the Maarif Model and the Maarif Model Curriculum. When the distribution of studies according to institute type is examined, it is noteworthy that they are largely conducted in institutes of educational sciences. In the university-based analysis, it was determined that the highest number of postgraduate theses related to the Maarif Model in the field of mathematics education were carried out at Gazi University.

Keywords: Maarif Model, Thematic content analysis, Mathematics education

THE EFFECT OF FLEXIBLE WORK ARRANGEMENTS ON EMPLOYEE JOB PERFORMANCE: A META-ANALYSIS

MEHMET KARADEMİR

Kocaeli Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yönetim ve Organizasyon
mehmetkarademir26@hotmail.com

Prof. Dr. ALİ TALİP AKPINAR

Kocaeli Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yönetim ve Organizasyon
atakpinar@kocaeli.edu.tr

Abstract

The increasing prevalence of flexible work arrangements in organizations necessitates a different approach to evaluating employee performance compared to traditional methods. The purpose of this study is to determine the impact of flexible work on employee performance. This study employed a meta-analysis method. The meta-analysis encompasses a total of 36 empirical studies—including master's theses, doctoral dissertations, and journal articles—published between 2014 and 2026 that examine the effect of flexible work on job performance. Quantitative findings obtained from different countries, sectors, and sample groups were systematically compared. The standardized beta coefficients (β) reported in the studies were used as the primary effect size indicator for the meta-analytic synthesis. The vast majority of the studies indicate that flexible work arrangements have a positive effect on employee job performance. In 32 out of the 36 studies, the β coefficient was found to be positive, while only 4 studies reported a negative effect. Studies with high beta coefficients suggest that flexible work enhances employee performance through improved time management, work-life balance, autonomy, and motivation, whereas studies reporting negative results indicate that in some organizations, employee performance may decline due to issues with coordination, supervision, communication, and task synchronization. In conclusion, flexible work arrangements generally have a positive and moderate-to-high impact on employee performance; however, this impact may vary depending on organizational structural conditions.

Keywords: Flexible Working, Job Performance, Employee Productivity, Meta-Analysis

QUO VADIS HIGHER EDUCATION?

Prof. Dr. MICHAEL WENDLAND

Vestfalya Yüksek Teknik Okulu, Mechanical Engineering, Mechanical Engineering
michael.wendland@rub.de

Abstract

Ever since the paradigm shift initiated by Large Language Models (LLMs) in 2022, the academic landscape has undergone a profound transformation. While early iterations focused on high-quality text generation, the current frontier of 2026 — represented by GPT-5.4, Gemini 3.1 Pro, Claude Opus 4.6, and Llama 4 — has evolved into sophisticated multimodal engines capable of complex cross-domain synthesis. Bolstered by massive context windows and real-time agency, this leap has driven rapid progress beyond the digital realm into robotics, autonomous driving, and audio and video analysis. These advances pose unprecedented challenges for Higher Education. This talk explores the critical intersection of human pedagogy and autonomous AI, arguing that AI integration into modern curricula is no longer optional but a foundational necessity. We will identify the essential competencies students must develop to critically evaluate and use AI-driven outputs, and address the systemic challenges Academia must overcome to remain relevant in an automated age.

Keywords: LLM, AI, Higher Education

THE SEA TRADE NETWORK OF NICOMEDIA IN THE LIGHT OF EMPEROR DIOCLETIAN'S EDICT ON MAXIMUM PRICES

BEYZANUR SOLAK

Kocaeli Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Arkeoloji
beyzanur.solak@outlook.com

Prof. Dr. FÜSUN TÜLEK

Kocaeli Üniversitesi, Fen Edebiyat Fakültesi, Arkeoloji
fusuntulek@kocaeli.edu.tr

Abstract

Diocletian's Price Edict, in 301 CE, is a comprehensive legal regulation establishing maximum prices for goods and services throughout the Roman Empire. Diocletian's Price Edict is not merely an economic regulation; it is a historical document that provides a detailed account of the production, consumption, and trade practices of Late Roman society. The edict consists of systematically organized lists of goods and services under specific categories; it covers staple food, agricultural and livestock products, labor wages, textiles, craft goods, and service fees for land and sea transportation. The fee list for maritime transport included in the edict allows us to observe the relationship between port cities and the spread of maritime trade. In this context, Nicomedia's inclusion in the maritime transport fee list is a remarkable indicator of the city's commercial organization during the Late Roman period. This study aims to reveal the maritime parameters and seasonal commercial organizational structure of Nicomedia, based on the fee list for maritime transport in Diocletian's price edict. Located on the eastern coast of the Marmara Sea, on the shores of the Gulf of İzmit, Nicomedia was an important transit point due to its favorable conditions for maritime transport. The decree shows that Nicomedia mariners facilitated nine different routes. These routes, which had a trade network with Nicomedia, were Alexandria, Rome, Ephesus, Thessaloniki, Achaia (Greece), Salona (Croatia), Pamphylia, Phoenicia (Lebanon), and Africa. In this context, we see that the city was a commercial and logistical center on an imperial scale, regionally connecting the Eastern Mediterranean, the Western Mediterranean, the Aegean, and the Balkans. Furthermore, the varying distances, durations, and stops along the routes, depending on the seasons, reveal that ancient seafaring was shaped not by directness but by an organizational structure based on safety, wind patterns, and a network of ports. While more cautious, coastal voyages were frequent during the winter months; favorable sea conditions in spring and summer enabled the expansion of the trade network and increased route diversity. In conclusion, Diocletian's Price Edict enables us to evaluate the maritime transportation networks centered on Nicomedia using quantitative data.

Keywords: Diocletian's Price Edict, Nicomedia, maritime trade, ancient port

THE IMPACT OF WORK ENGAGEMENT ON EMPLOYEE SUSTAINABILITY: A RESEARCH IN THE CHEMICAL INDUSTRY

A. Aytuğ KADIOĞLU

Kocaeli Üniversitesi, Sosyal Bil. Enst., Yönetim ve Organizasyon ABD
aytug.kadioglu@polimerrage.com

Çiğdem ÖZKAN

Kocaeli Üniversitesi, Sosyal Bil Enst., Yönetim ve Organizasyon ABD
smmmciğdemozkan@hotmail.com

Lecturer Tülay UÇAKTÜRK

Kocaeli Üniversitesi, Sosyal Bil Enst., Yönetim ve Organizasyon ABD
tulay.ucakturk@kocaeli.edu.tr

Prof. Dr. Ayşe GÜNSEL

Kocaeli Üniversitesi, İşletme Fakültesi, Yönetim ve Organizasyon ABD
ayse.gunsel@kocaeli.edu.tr

Prof. Dr. Öznur GÖKKAYA

Kocaeli Üniversitesi, İşletme Fakültesi, Yönetim ve Organizasyon ABD
oznur.gokkaya@kocaeli.edu.tr

Abstract

This study examines the relationship between work engagement and employee sustainability in the context of the chemical industry. The primary aim is to determine how employees' levels of energy, dedication, and immersion in their work influence their long-term work capacity, continuity of performance, and sustained participation in working life. In this respect, the effects of vigor, dedication, and absorption dimensions of work engagement on employee sustainability are analyzed. The chemical industry represents a work environment characterized by high attention requirements, advanced technical expertise, and low tolerance for error, making sustained employee performance a critical organizational necessity. In such settings, employees' high levels of energy and commitment to their work play a key role not only in short-term performance outcomes but also in maintaining long-term effectiveness and continuity. This study contributes to the literature by addressing work engagement from a long-term employee sustainability perspective, an area that remains relatively underexplored. The findings are expected to provide practical implications for organizations, particularly in designing human resource practices that support the sustainable performance and continuity of employees.

Keywords: Work Engagement, Employee Sustainability, Vigor, Dedication, Chemical Industry

THE EFFECTS OF GREEN FINANCING POLICIES AND ENVIRONMENTAL TAXES ON URBANIZATION

MUSAB TAYYİB ALTINKAYNAK

Sakarya Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Maliye
musaabtayyib@gmail.com

Abstract

The aim of this study is to examine in detail the effects of environmental taxes, green bonds, and incentives on urbanization in Türkiye. The effectiveness of environmental financing tools in combating environmental pollution and resource use problems caused by rapidly increasing urbanization has been evaluated. The role of environmental taxes and green financing mechanisms in sustainable urbanization and environmental policies has been discussed comparatively with national and international practices. The importance of the study stems from the fact that it provides concrete examples and analyses of how financial instruments can be used in developing environmentally friendly policies and ensuring the ecological sustainability of cities. The differences between the current applications of environmental taxes in Türkiye and their use in local governments have been revealed, and shortcomings and areas with potential for improvement in this field have been identified. The results show that the environmental impacts of urbanization in Türkiye can be reduced through the effective use of environmental taxes and green bonds. The allocation of environmental tax revenues by local governments to environmental projects is critically important in terms of improving air quality in cities, improving waste management, and increasing investments in sustainable transportation. Furthermore, strengthening transparency and accountability mechanisms can increase environmental awareness. These findings make significant contributions to the development of sustainable urbanization policies.

Keywords: environmental taxes, green bonds, sustainable urbanization, carbon tax, green financing, local governments, environmental policies, green transition, urbanization and environment, environmental incentives, waste management, energy efficiency

THE ROLE OF DIGITAL TOOLS IN THE SELF-DIRECTED LEARNING PROCESS OF GRADUATE STUDENTS

SERAP HAN

Kocaeli Üniversitesi, Eğitim Fakültesi, Hayat Boyu Öğrenme ve Yetişkin Eğitimi
s.han2720@gmail.com

Assoc. Prof. Dr. EVREN ŞUMUER

Kocaeli Üniversitesi, Eğitim Fakültesi, Bilgisayar ve Öğretim Teknolojileri Ana Bilim Dalı
evren.sumuer@kocaeli.edu.tr

Abstract

Rapid transformation in digital technologies is reshaping learning processes today. Especially for graduate students who simultaneously maintain their academic and professional development, digital tools have become one of the fundamental components of self-directed learning processes. The purpose of this study is to comprehensively examine how graduate students utilize digital tools in their self-directed learning processes, their reasons for preferring these tools, their usage strategies, and the challenges they encounter during this process. The research was designed using the phenomenology pattern, one of the qualitative research approaches, and the study group consisted of 7 graduate students studying in different disciplines. Data were collected through a semi-structured interview form and analyzed using an inductive analysis approach. Findings indicate that the primary motivations triggering participants' self-directed learning are personal development, professional currency, curiosity, and autonomy in learning. It was determined that digital tools are preferred more than traditional learning methods because they offer speed, time savings, spatial independence, ease of access, and variety of content. It was found that participants position academic databases, video-based learning platforms, and artificial intelligence-supported applications as strategic "learning assistants". Furthermore, it was observed that participants use these tools effectively, especially in the planning, access to information, research, and implementation stages. However, information pollution encountered in digital environments, difficulties in verifying the reliability of obtained information, technical infrastructure problems, and lack of cognitive competence regarding the use of digital tools emerge as the main limitations of the process. It was found that participants developed strategies such as comparing different sources, performing multi-verification, and turning to reliable academic databases to overcome these challenges. Consequently, it is revealed that digital tools offer a holistic learning ecosystem that supports self-directed learning; however, to use this ecosystem effectively and efficiently, digital literacy skills should be developed, critical evaluation habits should be instilled, and AI-supported tools should be systematically integrated into educational processes with reliable data verification mechanisms.

Keywords: Self-directed Learning, Digital Tools, Graduate Students, Phenomenology

BEING A SOFTWARE DEVELOPER IN THE AGE OF ARTIFICIAL INTELLIGENCE: A QUALITATIVE RESEARCH ON THE TECHNO-ANXIETY LEVELS OF COMPUTER PROGRAMMING ASSOCIATE DEGREE STUDENTS

Lecturer PhD. MUSTAFA OF

Kocaeli Üniversitesi, Kocaeli Meslek Yüksekokulu, Bilgisayar Teknolojileri
mustafaof@kocaeli.edu.tr

Abstract

The exponential development of artificial intelligence (AI) technologies, particularly generative language models and coding assistants, in software development, debugging, and algorithm design processes is causing a radical paradigm shift in traditional software practices. The ability to perform routine coding tasks with high speed and accuracy by autonomous systems creates professional uncertainties for candidates preparing to join the industry at the junior level. This technological leap directly affects the dynamics in the computer programming associate degree programs of vocational schools that train application-oriented software developers needed by the sector. The main purpose of this research is to examine in depth the perceptions of computer programming associate degree students towards the rapid advancement of artificial intelligence in software technologies in the context of "techno-anxiety" and "employability". In this study, which is designed in phenomenology, one of the qualitative research methods, semi-structured interviews will be conducted with 20 computer programming students determined by using criterion sampling, one of the purposive sampling methods. As a data collection tool, in-depth questions will be used to reveal students' emotional states towards AI-based technologies, their fears of professional substitution, and the adaptation strategies they have developed against this change. The data set to be obtained from the interviews will be subjected to thematic analysis with an inductive approach. As a result of the research; It is expected to obtain findings on whether students position artificial intelligence as a professional threat (competitor) or as a productivity-enhancing tool (assistant). The findings of the study will not only bring the psychological states of the students to the literature; It will also provide strategic insights to policymakers on how vocational software education curricula should be updated within the framework of current technological requirements, artificial intelligence literacy and ethical values.

Keywords: Techno-Anxiety, Artificial Intelligence Perception, Computer Programming, Occupational Uncertainty, Software Development

INCOTERMS 2020 DELIVERY TERMS AND THEIR IMPORTANCE IN INTERNATIONAL SALES CONTRACTS

ALPEREN BUĞRA GÖKDERE

İstanbul Ticaret Üniversitesi, Fen Bilimleri Enstitüsü, İş Sağlığı ve Güvenliği Programı
halisgokdere@gmail.com

Abstract

This study examines the general framework of the Incoterms 2020 rules published by the International Chamber of Commerce (ICC) with regard to delivery terms and evaluates the role of these rules in international sales contracts. Incoterms are a set of standard rules that enable the parties to reach a common legal understanding regarding delivery, transfer of risk, cost allocation, transportation, insurance, customs, and documentation obligations; however, they do not have the nature of a law or an international treaty and are incorporated into the contract by the parties' mutual agreement. In this study, the eleven delivery terms in Incoterms 2020 are introduced within the framework of a binary classification based on the mode of transport; particular attention is drawn to the distinction between the place of delivery and the destination in Group C rules, and to the fact that delivery approaches the destination point in Group D rules. In conclusion, it has been established that Incoterms 2020 does not govern the entire contract; therefore, the parties must not merely select a term but must explicitly specify the version, place of delivery, and delivery point in the contract.

Keywords: Incoterms 2020, International Sale of Goods, Delivery, Transfer of Risk, Cost Allocation, Soft Law.

EZRA POUND AT PISA: A CRITICAL READING OF CANTO LXXIV**PhD. MEHMET ALİ KAYA**

Milli Eğitim Bakanlığı, Edebiyat Fakültesi, İngiliz Dili ve Edebiyatı
memalikaya@gmail.com

Abstract

This article presents a critical analysis of Canto LXXIV, the opening poem of Ezra Pound's *The Pisan Cantos* (1948). The canto was written during his prison years at the American Disciplinary Training Center near Pisa, Italy, after World War II. The article argues that Canto LXXIV employs a fugue composition method that brings together numerous historical, mythological, and personal voices. These voices include interwoven themes such as Mussolini's execution, Odysseus as the poet's alter ego, goddesses visit, memories of the modernist literary community, and Confucian ideals of sincerity. The study argues that the poet's use of Chinese ideograms, classical allusions, and Vorticist imagery form the structural and philosophical base of his poetry. It shows that the canto emerged from a fragmented state and this is expressed through broken syntax, abrupt transitions, and multilingual discontinuities. The study then progresses toward spiritual renewal through Confucian sincerity, classical beauty, and the enduring power of art and memory. It examines Canto LXXIV as a work that employs modernist formal strategies. In this way, it displays Pound's profound personal and philosophical account with history, failure, and the possibility of renewal.

Keywords: Ezra Pound, *The Pisan Cantos*, Canto LXXIV, modernism, fragmentation, Confucianism, Vorticism

THE NEED FOR SUSTAINABILITY OF COASTAL TOURISM DEVELOPMENT SYUDY CASE: DURRES DESTINATION (ALBANIA)

PhD. MAJLİNDA MUKA

"Aleksander Moisiu" University, Faculty of Business, Tourism Department
elamuka@hotmail.com

Prof. Dr. FLORA MERKO

"Aleksander Moisiu" University, Faculty of Business, Department of Economic Sciences
floramerko@uam.edu.al

Abstract

Tourism is considered one of the most vital sectors of the Albanian economy with an ever-increasing role, but which is also associated with the creation of considerable environmental pressures, especially in the coastal environment. Development of coastal tourism as a growing trend of tourism has created better socio-economic opportunities for the community through the improvement of the standard of living, the diversification of training education and employment opportunities, interactivity between people and different cultures. The most frequented tourism coastal product, that of "Sun, Sand and Water" is sensitively linked to natural coastal ecosystems which are shown to be vulnerable to human activity in addition to climate change. The paper aims to identify what are the major challenges in this tourism destination that require sustainable management as natural habitat loss, increased pollution and solid waste, land use and pressure on infrastructure. Based on a review of academic literature, tourism statistics and environmental reports, the study examines the relationship between the rapid expansion of tourism and environmental degradation, highlighting the need for sustainable models and management practices. The research applies a qualitative methodology based on a literature review and comparative analysis. The findings of the study highlight the importance of integrated coastal zone management, the collaboration of stakeholders in creating a sustainable development management model. The case of the tourist destination of Durres, reflects the challenges that coastal destinations face in maintaining the balance between economic growth and the need for environmental protection in order to develop sustainable tourism.

Keywords: coastal tourism, Durres destination, sustainable development, environmental impact

AN EVALUATION OF THE 2026 AMENDMENTS TO LAW NO. 5651 INTRODUCED BY LAW NO. 7578 FROM THE PERSPECTIVE OF CRIMINAL LAW

Assistant İlkey ELBEY

Kocaeli Üniversitesi, Hukuk Fakültesi, Kamu Hukuku
ilkay.elbey@kocaeli.edu.tr

Abstract

The amendments to Law No. 5651 introduced by Law No. 7578, published in the Official Gazette on May 1, 2026, have expanded the scope of criminal and administrative liability for internet actors. This study examines the newly imposed obligations on social network providers and gaming platforms, which have attained legal status for the first time. The study primarily focuses on the 15 year age threshold and the mandatory age verification for social networks. This regulation reframes the monitoring duties of platforms concerning child protection as a legal duty of guarantee, thereby entailing potential criminal liabilities in cases where services are rendered to individuals under the age of 15. Furthermore, the analysis covers the requirement for providers with over 10 million daily users to implement judicial decisions under Article 8/A within one hour and to proactively prevent the re-dissemination of unlawful content. The legal implications of this mandatory proactive intervention are discussed in relation to crime prevention and rules of complicity. Additionally, the role of age ratings and local representation requirements for gaming platforms in identifying perpetrators and accessing digital evidence is scrutinized. In conclusion, the proportionality of the progressive sanctioning regime ranging from fines based on global turnover to bandwidth throttling is evaluated. The study concludes by presenting the anticipated effects of this new era, set to take full effect on November 1, 2026, on criminal law practice in Türkiye.

Keywords: Law No. 5651, Gaming Platforms, Duty of Guarantee, Cybercrimes, Principle of Proportionality.

FULL TEXT PAPERS

In this area, there are full-text papers sent to the IMASCON 2026 SPRING congress that meet the conditions of the congress.

ECONOMIC INCENTIVES AND SMART TECHNOLOGIES IN THE TRANSITION TOWARD SUSTAINABLE AGRICULTURE

PhD. Student, Ervis Lila

“Aleksandër Moisiu” University of Durrës, Albania

ervislila@uamd.edu.al

Abstract

The global agricultural sector is undergoing a structural transformation driven by sustainability imperatives, technological innovation, and evolving economic incentives. As food systems face mounting pressures from climate change, resource scarcity, and rising demand, the integration of digital technologies and market-based policy instruments has emerged as a central pathway toward sustainable development. This study examines the interaction between price mechanisms and technological innovation in accelerating the transition toward smart and climate-resilient agriculture. Drawing upon contemporary literature on Agricultural Innovation Systems, sustainable development theory, and environmental economics, the paper analyses how subsidies, environmental taxes, carbon pricing schemes, guaranteed price mechanisms, and dynamic pricing models influence farmers’ adoption of advanced technologies. Particular attention is given to the transformative role of Artificial Intelligence, Internet of Things, drones, robotics, Big Data analytics, and blockchain in optimizing resource use, improving productivity, enhancing traceability, and reducing environmental externalities across agri-food value chains. The study argues that price mechanisms function not just as neutral market signals, but as strategic policy instruments capable of reshaping risk perception, investment behavior, and innovation diffusion. When properly designed, economic incentives can lower adoption barriers, stimulate private investment, and align agricultural production with sustainability goals such as carbon neutrality and biodiversity protection. Conversely, price distortions and insufficient policy coordination may hinder innovation uptake and perpetuate inefficient practices. The paper proposes an integrated framework that combines technological modernization with performance-based pricing systems and carbon market participation as key drivers of long-term agricultural competitiveness and environmental resilience.

Keywords: Sustainable agriculture, agricultural innovation, price mechanisms, economic incentives, smart farming, carbon pricing.

1. INTRODUCTION

Agriculture is increasingly positioned at the centre of the global sustainability agenda because it is simultaneously a source of food security, rural employment, biodiversity pressure, water use, and greenhouse-gas emissions. The sector faces a complex transition challenge: it must increase productivity and resilience while reducing resource intensity and environmental externalities. Climate change, soil degradation, volatile input prices, water scarcity, and growing demand for transparent food systems have made traditional production models less sufficient for long-term competitiveness. In this context, smart agriculture and market-based policy instruments are becoming essential components of a new agricultural development paradigm.

Smart agriculture refers to the use of digital and automated technologies such as sensors, artificial intelligence (AI), Internet of Things (IoT) devices, robotics, drones, satellite data, farm management platforms, blockchain, and big data analytics to improve decisions across production and value-chain processes. These technologies enable farmers to observe variability in soil, crop, livestock, weather, and market conditions more precisely. Their promise lies in translating data into timely interventions: optimizing irrigation, reducing fertilizer overuse, targeting pesticide applications, improving animal welfare, strengthening traceability, and supporting climate-risk management. The literature on digital agriculture

shows that these technologies can influence not only farm-level efficiency, but also wider supply-chain coordination and consumer trust (**Wolfert et al., 2017; Klerkx et al., 2019**).

However, technological potential does not automatically translate into adoption. Farmers face uncertainty about costs, skills, interoperability, data ownership, return on investment, and long-term policy stability. These barriers are especially relevant for small and medium-sized farms, which may lack access to finance, infrastructure, advisory support, or reliable connectivity. The adoption of precision agriculture technologies has repeatedly been linked to economic feasibility, farm size, perceived usefulness, risk tolerance, education, and institutional support (**Tey and Brindal, 2012**). Therefore, the transition toward sustainable agriculture requires more than technological availability; it requires an incentive structure that makes sustainable innovation economically rational.

Economic incentives and price mechanisms play a decisive role in this transition. Subsidies, grants, environmental taxes, carbon pricing, guaranteed prices, eco-schemes, payments for ecosystem services, and dynamic pricing models can either accelerate or delay the diffusion of sustainable technologies. Poorly designed incentives may preserve inefficient practices, reward production volume without environmental performance, or create dependency on public transfers. Well-designed incentives can correct market failures, reduce adoption risks, internalize environmental costs, and reward farmers for measurable sustainability outcomes. The policy challenge is thus to align price signals with technological modernization and climate-resilient production.

This paper examines the interaction between economic incentives and smart technologies in the transition toward sustainable agriculture. The central argument is that price mechanisms are not neutral market signals; they are strategic policy instruments that influence investment behaviour, risk perception, innovation diffusion, and sustainability performance. The paper develops a conceptual framework linking technological adoption, incentive design, and environmental outcomes. It contributes to the debate on how agricultural policy can move from input- or area-based support toward performance-based systems that encourage digital, climate-smart, and resource-efficient farming.

2. MATERIALS AND METHODS

This study is designed as a conceptual and literature-based paper. It does not rely on primary survey data; rather, it synthesizes academic and institutional literature to examine how economic incentives interact with smart agricultural technologies. The approach is appropriate because the research question concerns the design of policy architectures and the theoretical relationship between market-based mechanisms, innovation systems, and sustainability outcomes.

The analytical foundation combines three bodies of literature. First, Agricultural Innovation Systems (AIS) theory is used to understand innovation as a process shaped by farmers, suppliers, research institutions, advisory services, public agencies, technology providers, processors, retailers, and consumers. AIS perspectives are useful because they emphasize networks, knowledge flows, institutional learning, and enabling environments rather than treating innovation as a purely technical transfer process. Second, sustainable development theory provides the normative basis for evaluating agriculture through economic, environmental, and social dimensions. Third, environmental economics explains how taxes, subsidies, carbon markets, and price signals can internalize externalities and influence production decisions.

The paper follows a four-step analytical procedure. First, it identifies major smart technologies relevant to sustainable agriculture and summarizes their functions in production and agri-food value chains. Second, it reviews economic incentives and price mechanisms that influence adoption decisions. Third, it analyses the mechanisms through which incentives reduce barriers, reshape risks, and stimulate investment. Fourth, it proposes an integrated framework connecting technological modernization, performance-based pricing, carbon-market participation, and sustainability outcomes.

The paper uses a narrative synthesis rather than a systematic review. Sources were selected according to relevance to smart farming, digital agriculture, precision technologies, environmental economics, carbon pricing, agricultural policy, and sustainability transitions. Priority was given to peer-reviewed journal articles and institutional reports from organizations such as FAO, OECD, the World Bank, and IPCC. The analysis focuses on the conceptual coherence of findings across the literature rather than on statistical aggregation.

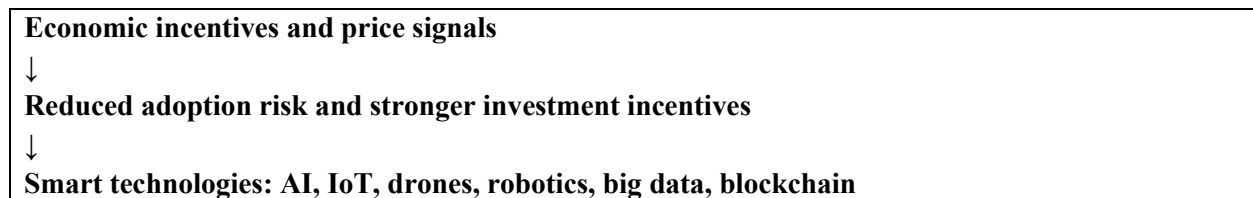
Table 1. Smart technologies and their relevance for sustainable agriculture

Technology	Main function	Sustainability contribution	Main adoption barrier
AI and Big Data analytics	Predictive decision-making and optimization	Reduced input waste and improved climate-risk management	Skills, data quality, algorithm transparency
IoT sensors and smart irrigation	Real-time monitoring of soil, water, and crops	Water efficiency and precise nutrient management	Connectivity and maintenance costs
Drones and satellite imagery	Field mapping, crop monitoring, and early detection	Targeted pesticide and fertilizer use	Regulation, training, equipment costs
Robotics and automation	Automated harvesting, weeding, and repetitive tasks	Labour efficiency and reduced chemical use	High capital cost and technical support
Blockchain and digital traceability	Secure recording of transactions and product history	Transparency, trust, and value-chain accountability	Interoperability and governance of data

2.1. Conceptual framework

The conceptual framework developed in this paper is based on the idea that farmers adopt smart technologies when the expected benefits exceed the perceived costs and risks. Expected benefits include higher yields, lower input costs, improved product quality, access to premium markets, regulatory compliance, and reduced exposure to climate shocks. Perceived costs include investment expenditure, learning requirements, data risks, uncertainty about future prices, and the possibility that sustainability benefits will not be financially rewarded.

Economic incentives intervene in this decision process by changing relative prices and reducing uncertainty. Investment subsidies and grants lower the upfront cost of technology adoption. Environmental taxes and carbon pricing increase the cost of polluting or resource-intensive practices. Guaranteed prices and green procurement can stabilize income for sustainable products. Dynamic pricing and carbon-credit systems can reward measurable environmental performance. Together, these mechanisms can shift smart agriculture from being an optional modernization strategy to becoming a financially attractive path for competitiveness.

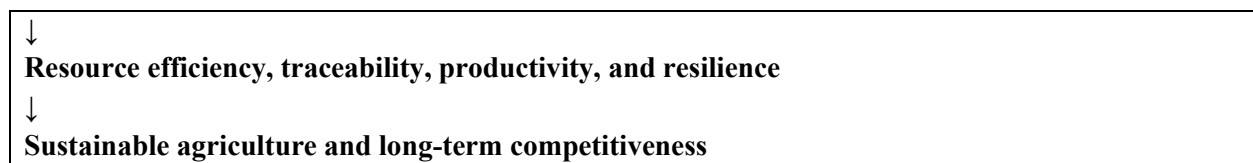

Figure 1. Integrated framework linking incentives, smart technologies, and sustainability outcomes

3. RESULTS

The synthesis of the literature indicates that smart technologies and economic incentives are mutually reinforcing. Technology improves the capacity of farmers to measure, monitor, and optimize sustainability performance, while incentives determine whether such improvements are financially viable and widely adopted. Without reliable measurement technologies, performance-based payments and carbon-credit systems are difficult to implement. Without supportive price mechanisms, smart technologies may remain concentrated among larger or wealthier farms.

A first result is that subsidies are most effective when they target the adoption barrier rather than the technology itself in isolation. General subsidies may increase adoption temporarily but can create inefficient dependency if they are not linked to learning, advisory support, environmental performance, and long-term maintenance. In contrast, targeted grants for precision irrigation, soil sensors, low-emission equipment, and farm-management platforms can reduce capital constraints while supporting measurable sustainability goals. The OECD has emphasized that agricultural policy reforms should place innovation at the centre of strategies for productivity, sustainability, and resilience (**OECD, 2023**).

A second result concerns environmental taxes and carbon pricing. These mechanisms can create economic pressure to reduce emissions, nutrient losses, and inefficient resource use. In theory, carbon pricing encourages farmers to adopt low-emission technologies and practices because emissions become a cost rather than a free externality. In practice, agricultural carbon pricing is complex because emissions are biologically diverse, spatially variable, and difficult to measure. Smart technologies can reduce this measurement problem by improving data collection on soil carbon, input use, livestock emissions, energy consumption, and production practices. The IPCC identifies land-based mitigation as an important component of climate action, but implementation depends on policy design, monitoring systems, and local feasibility (**IPCC, 2022**).

A third result is that guaranteed price mechanisms and green premiums can stimulate adoption where market demand exists for sustainable products. Farmers are more likely to invest in traceability, certification, and environmental performance when buyers reward these attributes. Blockchain and digital traceability platforms can strengthen trust by documenting product origin, production methods, and compliance with sustainability standards. However, traceability systems generate value only when consumers, retailers, and regulators recognize the information and when farmers can capture part of the premium.

A fourth result is that dynamic pricing models can improve resource efficiency when linked to real-time data. For example, water pricing that reflects scarcity can encourage the use of smart irrigation systems; electricity pricing can influence the timing of energy-intensive farm operations; and carbon-credit prices can influence decisions about regenerative practices. Dynamic pricing is especially relevant in contexts where resource scarcity varies across seasons. Nevertheless, dynamic pricing must be designed carefully to avoid penalizing vulnerable farmers who lack the means to respond technologically.

A fifth result is that adoption barriers remain multidimensional. Capital costs, limited digital skills, weak rural broadband, fragmented data systems, lack of trust, and uncertainty over returns continue to limit the diffusion of smart agriculture. FAO's assessment of agricultural automation highlights that digital automation can improve resilience, productivity, and resource-use efficiency, but inclusive adoption

requires attention to business models, scale, infrastructure, and the needs of small-scale producers (FAO, 2022).

Table 2. Economic incentives and their interaction with smart agricultural technologies

Price mechanism	Expected behavioural effect	Smart technology link	Policy risk
Investment subsidies	Lower initial adoption cost	Precision equipment, sensors, drones	Dependency if not performance-based
Environmental taxes	Discourage pollution and waste	Input monitoring and emission tracking	Equity concerns for small farms
Carbon pricing	Reward emission reduction and carbon storage	MRV tools, remote sensing, data platforms	Measurement uncertainty
Guaranteed green prices	Stabilize returns for sustainable products	Traceability and certification systems	Market distortion if poorly targeted
Dynamic pricing	Encourage efficient resource use over time	Smart irrigation, energy management	Exclusion of farms without digital capacity

4. DISCUSSION

The results suggest that the transition toward sustainable agriculture should be understood as a combined technological, economic, and institutional process. Digital tools generate data and operational capacity, but incentives determine whether farmers perceive the transition as affordable and rewarding. This is consistent with innovation systems thinking, which views adoption as a networked process shaped by finance, knowledge, regulation, infrastructure, markets, and social legitimacy.

One important implication is that price mechanisms should be designed around performance rather than around simple input use or land area. A performance-based model rewards measurable outcomes such as water savings, reduced fertilizer leakage, soil carbon improvement, biodiversity protection, energy efficiency, and verified emission reductions. Smart technologies make this model more feasible because they provide monitoring, reporting, and verification capacities. For example, remote sensing can support crop and land-use monitoring, IoT sensors can document water use, and digital ledgers can store traceability data. This does not eliminate the need for public oversight, but it improves the evidence base for policy implementation.

A second implication concerns equity and inclusion. Smart agriculture can widen existing inequalities if large farms adopt technologies faster and capture most sustainability premiums. Small farms may be excluded due to high investment costs, poor connectivity, lack of technical training, or weak bargaining power in value chains. Therefore, inclusive incentive design should combine financial support with advisory services, cooperatives, shared technology platforms, open standards, and digital literacy programmes. Public policy should not only subsidize equipment; it should build the capabilities that allow farmers to use technology effectively.

A third implication relates to data governance. Smart agriculture depends on large volumes of farm-level data, but the ownership, access, portability, and commercial use of such data remain sensitive issues. Farmers may hesitate to adopt platforms if they fear losing control over strategic information or becoming dependent on a single technology provider. Responsible innovation approaches therefore require transparent data rules, interoperability, cybersecurity standards, and governance models that protect farmers while enabling innovation (Eastwood et al., 2019).

A fourth implication is that carbon markets can support sustainable agriculture only when integrated with credible measurement and fair benefit-sharing. Carbon-credit systems may provide additional income for farmers who adopt regenerative practices, agroforestry, improved manure management, or energy-efficient technologies. Yet carbon markets also risk over-crediting, administrative complexity, and unequal access. Smart technologies can improve verification, but policy frameworks must ensure environmental integrity and prevent greenwashing.

Finally, the interaction between incentives and technologies should be adapted to regional contexts. In countries with fragmented farm structures, limited infrastructure, and constrained public budgets, the first priority may be basic digital connectivity, farmer training, and cooperative platforms. In more advanced systems, the emphasis may shift toward carbon accounting, automated machinery, AI-based decision support, and data-driven eco-schemes. There is no single model for sustainable agricultural transition; the design of incentives must reflect local production systems, climate risks, institutional capacity, and market opportunities.

5. CONCLUSION

This paper examined the role of economic incentives and smart technologies in accelerating the transition toward sustainable agriculture. The analysis shows that technological innovation and price mechanisms should not be treated as separate policy domains. Smart technologies provide the data, precision, and traceability required for sustainable production, while economic incentives shape the financial conditions under which farmers adopt and maintain these technologies.

The main conclusion is that price mechanisms can function as strategic instruments for innovation diffusion when they are coherent, targeted, and linked to measurable sustainability outcomes. Subsidies can reduce upfront adoption barriers, environmental taxes can discourage inefficient practices, carbon pricing can reward climate mitigation, guaranteed prices can support green market development, and dynamic pricing can encourage efficient resource use. However, these instruments can also generate distortions if they are poorly coordinated, disconnected from technological capacity, or insensitive to farm-level inequalities.

The paper proposes an integrated framework in which performance-based pricing systems, carbon-market participation, and technological modernization reinforce one another. For policymakers, the priority is to design incentive architectures that reward verified environmental performance while protecting inclusion and competitiveness. For farmers and agri-food businesses, the transition requires investment in digital capabilities, data governance, and collaborative value-chain models. For researchers, future work should empirically test how different incentive packages influence adoption across farm sizes, production systems, and regional contexts.

Sustainable agriculture will depend not only on the availability of smart technologies, but on whether economic systems make their adoption rational, inclusive, and durable. Aligning incentives with innovation is therefore essential for building food systems that are productive, climate-resilient, resource-efficient, and socially legitimate.

REFERENCES

- Eastwood C, Klerkx L, Ayre M, Dela Rue B 2019. Managing socio-ethical challenges in the development of smart farming: From a fragmented to a comprehensive approach for responsible research and innovation. *Journal of Agricultural and Environmental Ethics* 32 (5-6), 741-768.
<https://doi.org/10.1007/s10806-017-9704-5>
- FAO 2022. *The State of Food and Agriculture 2022: Leveraging Automation in Agriculture for Transforming Agri-food Systems*. Rome: Food and Agriculture Organization of the United Nations. <https://doi.org/10.4060/cb9479en>

- Finger R, Swinton SM, El Benni N, Walter A 2019. Precision farming at the nexus of agricultural production and the environment. *Annual Review of Resource Economics* 11, 313-335. <https://doi.org/10.1146/annurev-resource-100518-093929>
- IPCC 2022. *Climate Change 2022: Mitigation of Climate Change. Contribution of Working Group III to the Sixth Assessment Report of the Intergovernmental Panel on Climate Change*. Cambridge: Cambridge University Press. <https://doi.org/10.1017/9781009157926>
- Klerkx L, Jakku E, Labarthe P 2019. A review of social science on digital agriculture, smart farming and agriculture 4.0: New contributions and a future research agenda. *NJAS: Wageningen Journal of Life Sciences* 90-91, 100315. <https://doi.org/10.1016/j.njas.2019.100315>
- OECD 2023. *Policies for the Future of Farming and Food in the European Union*. Paris: OECD Publishing. <https://doi.org/10.1787/32810cf6-en>
- Pigou AC 1920. *The Economics of Welfare*. London: Macmillan.
- Rogers EM 2003. *Diffusion of Innovations*, 5th ed. New York: Free Press.
- Tey YS, Brindal M 2012. Factors influencing the adoption of precision agricultural technologies: A review for policy implications. *Precision Agriculture* 13, 713-730. <https://doi.org/10.1007/s11119-012-9273-6>
- World Bank 2019. *Future of Food: Harnessing Digital Technologies to Improve Food System Outcomes*. Washington, DC: World Bank. Available at: <https://openknowledge.worldbank.org/entities/publication/52f37cc3-66c3-5fd0-aa51-85a5823c64f7>
- Wolfert S, Ge L, Verdouw C, Bogaardt MJ 2017. Big Data in Smart Farming: A review. *Agricultural Systems* 153, 69-80. <https://doi.org/10.1016/j.agsy.2017.01.023>

TARİHSEL SÜREKLİLİK VE KÜLTÜREL KİMLİK BAĞLAMINDA MACAR HALK DANSLARININ YAPISAL ANALİZİ

Doç. Dr. Gökhan DİLBAŞ

Bağımsız Araştırmacı, Türkiye

gokhandilbas@hotmail.com, ORCID: 0000-0003-4337-8700

Özet

Bu çalışma, Macar halk danslarının tarihsel gelişimini, yapısal-müzikal özelliklerini ve dönüşüm süreçlerini kültürel kimlik kuramları ve tarihsel süreç perspektifinden incelemektedir. Bölgesel farklılıklar barındıran Macar halk danslarının yapıları, figürleri ve sunumları yüzyıllar içinde giderek zenginleşmiş; bu danslar özellikle XVIII-XIX. yüzyıllarda bugünkü şekillerini almışlardır. Çalışmada Macaristan'da icra edilen halk danslarının tempo ve ritim değişimleri, doğaçlama teknikleri ve icra özelliklerinden hareket edilerek Macar halk danslarının özellikleri çözümlenmeye gayret edilmiştir. Makale, aynı zamanda Macar halk danslarını halk danslarının ayrılmaz bir parçası olan müzik ile birlikte ele alarak konuyu etnomüzikolojik açıdan da değerlendirmekte; bu bağlamda melodik yapı, ritmik kalıplar ve kullanılan enstrümanlar dahilinde Macar halk danslarının bütüncül bir analizini sunmaktadır. Bu çerçevede Macar halk danslarının tarih içindeki gelişimi vurgulanmakta, eski ve yeni halk dansı figürlerinin dönüşüm süreçleri incelenmekte; bu suretle Macar halk danslarının Macar kültürünün sanatsal yeniden üretimine olan etkileri de tartışma konusu yapılmaktadır. Sonuç olarak makale, Macar halk danslarının tarihsel süreklilik kavramı ile birlikte kültürel anlamda dinamik bir etkileşim alanı oluşturduğunu; yerel özellikler, ulusal kimlik inşası, ulusal ve küresel kültür bağlamında çok katmanlı bir yapı sergilediğini ortaya koymaktadır. Bu bağlamda çalışma, halk danslarının yalnızca duyuların ve yaşananların estetik bir ifade biçimi olmadığını; yanı sıra kolektif hafıza, toplumsal aidiyet ve somut birer kültürel temsil aracı olduklarının da altını çizmektedir.

Anahtar Kelimeler: Macar halk dansları, Macar kültürel mirası, Macar ulusal kültürel kimliği, csárdás (çardaş), etnomüzikoloji.

STRUCTURAL ANALYSIS OF HUNGARIAN FOLK DANCES IN THE CONTEXT OF HISTORICAL CONTINUITY AND CULTURAL IDENTITY

Abstract

This study examines the historical development, structural and musical characteristics and transformation processes of Hungarian folk dances from the perspectives of cultural identity theories and historical context. The structures, figures and performative presentations of Hungarian folk dances, which exhibit regional variations, have gradually become more elaborate over the centuries; these dances took their present forms particularly during the XVIIIth and XIXth centuries. The study analyzes the characteristics of Hungarian folk dances by focusing on tempo and rhythmic variations, improvisational techniques and performance features observed in dances performed across Hungary. The article also approaches Hungarian folk dances in conjunction with their inseparable musical components, evaluating them from an ethnomusicological perspective. Within this framework, it provides a comprehensive analysis of Hungarian folk dances, considering melodic structures, rhythmic patterns and the instruments employed. The historical development of Hungarian folk dances is emphasized and the transformation processes of both traditional and newly emerging dance figures are examined. In doing so, the study discusses the impact of Hungarian folk dances on the artistic reproduction of Hungarian culture. In conclusion, the study demonstrates that Hungarian folk dances constitute a dynamic interaction space in terms of cultural meaning while maintaining historical continuity. They reflect a multi-layered structure encompassing local characteristics, the construction of national identity and the interplay between national and global cultural contexts. Within this framework, the research highlights that folk dances are not merely an aesthetic expression of emotions and lived experiences, but also serve as instruments of collective memory, social belonging and tangible cultural representation.

Key words: Hungarian folk dances, Hungarian cultural heritage, Hungarian national cultural identity, csárdás, ethnomusicology.

GİRİŞ

Halk dansı; ait olduğu toplumun kültürel değerlerini yansıtan, toplumun yaşadığı bir olayı, bir sevinci, bir üzüntüyü sembolik şekilde ifade eden; bir müzik aleti eşliğinde veya müzik aleti olmadan da el-ayak gibi organlarla tempo tutarak, tek kişi veya gruplar halinde genellikle geleneksel giysiler giyilerek icra edilen ölçülü ve düzenli hareketlerdir. Halk dansları, halk kültürünün en önemli ifade araçlarından birisidir. Halk dansları, sadece icra edildiği toplumun bireyleri arasında ortak deneyimler yaratmakla kalmaz, aynı zamanda millet bilincini güçlendirir, hareketler ve müzikler kuşaktan kuşağa aktarılacak yüzyıllar boyunca oluşmuş olan halk geleneklerinin korunmasını sağlarlar. Bu tespitler dünya üzerinde icra edilen tüm halk dansları için geçerli olduğu gibi Macar halk dansları için de geçerlidir (http://htl.mebnet/halk_danslari.html).

MACAR HALK DANSLARININ TARİHİ

Macar halk dansları, Macar ulusal kültürü ve kimliğiyle sıkı bir bağ içindedir ve yüzyıllar boyunca sürekli bir değişim ve gelişim sürecinden geçmiştir. Macarların yerleşik hayata geçişinden önceki dans kültürlerine ilişkin yeterli verilerin bulunmaması, bu erken döneme dair değerlendirmelerin daha ziyade varsayımlar düzeyinde kalmasına neden olmaktadır. Macar danslarıyla ilgili ilk bilgimiz X. yüzyıla aittir. Bu bilgiye göre, 926 yılında akıncı Macar savaşçıları günümüzde İsviçre’de bulunan Sankt Gallen Manastırı’nı ele geçirdikten sonra tüm keşişler manastırı terk etmiş, manastırda sadece Heriblad adında bir keşiş kalmıştır. Zaman geçtikçe Macar savaşçılarıyla dostluk kuran bu keşişin yazdığına göre Macarlar “*coşkulu bir neşeyle komutanlarının önünde dans etmişlerdir.*” Macar savaşçılarının bu dansının ne şekilde icra edildiğini tam olarak bilmiyor olsak da bu dansın başarılı bir seferden sonra duyulan zafer sevincinin ifadesi olduğu kesindir. Bundan başka Macaristan’da Orta Çağ’da kilise ve mezarlıklarda dans edilmesinin yasaklanması Macarlar arasında eski pagan danslarının icra edilmeye devam edildiğini gösterdikten başka Orta Çağ’da dans kavramına ne şekilde bakıldığını da ortaya koymaktadır. Ancak Avrupa’da bir süre sonra dansa bakış açısının değişmesiyle birlikte Orta Çağ Macaristan’ında daha ziyade saray çevresinde toplu olarak icra edilen, eşlik eden ezgilerin bir bölümünün Macar müziğinin kadim dönemlerine ait olduğu bilinen “*halka dansı*”nın icra edilmeye başlandığı görülür (Asztalos, 2022: 185; Könczei, 2014: 19, 24).

Macar halk dansları, XVII. ve XIX. yüzyıllar arasında önemli dönüşümler yaşamış, bu dönemde bireysel ve çiftler halinde yapılan dans türleri ortaya çıkmış ve bu suretle Macar halk dansları yeni bir boyut kazandırmıştır. Aynı süreçte Rönesans ve Barok dönem dans müziklerinin de etkisiyle günümüzdeki Macar halk danslarının ayrılmaz parçası olan özgün stiller artık son şeklini almıştır. Bu bağlamda gerek Orta Çağ’daki gerekse de Rönesans dönemindeki halk danslarının Macaristan’a komşu halkların – özellikle Slovaklar, Karpat Lehleri, Rusinler, Ukraynalılar, Erdel Romenleri ve Güney Slavlar – dans gelenekleriyle de bağlantılı olduğunu, bu halkların dans kültürlerinin birbirini etkilediğini belirtmemiz gerekir. XVIII-XIX. yüzyıl dönümünde erkek ve kadının birlikte icra ettiği halk danslarının yanı sıra askerî kökenli halk danslarındaki ve kırsal kesimde çobanlar tarafından icra edilen çoban danslarının ikonik stilleri ortaya çıkmıştır. Bu arada Macaristan’da çobanların her dönemde halk danslarını sadece bilenler değil, aynı zamanda yayan ve geliştiren kişiler olduklarını da vurgulamamız gerekir. Nitekim Macar halk dansları üzerine çalışmaları bulunan etnolog György Martin’in (1932-1983) de aşağıdaki değerlendirmesi bu tespitimizi doğrular niteliktedir (Martin, 1978: 200; Martin, 1982: 96; Könczei, 2014: 31; <https://gesztes.hu/magyar-neptanc-hagyomány-identitás-es-kozossege-elmény/>): “*Yeni dans stilinein oluşumu, XVIII. yüzyılda başlayan ekonomik ve toplumsal değişimlerin bir sonucudur; bu değişimler, kırsal kesimde yaşayanların yaşam biçimini, kültürünü, dünya görüşünü ve zevkini XIX. yüzyıl boyunca kademeli olarak dönüştürmüştür.*”

Karpatlar Havzası, tarih boyunca çok sayıda dış etkiye maruz kalmıştır. Osmanlıların çekilişi sonrası neredeyse tamamen boşalmış olan köylere Alman, Avusturyalı, Hollandalı yerleşimciler gelmiş, Habsburglar tarafından Slovak ve Güney Slav toplulukları boşalmış olan köylere yerleştirilmiştir. Bu suretle Karpatlar Havzası'nın kültürel birikimi daha da zenginleşmiş, bu zenginlik doğal olarak Macar kültürünü de yansıtmış, bu toplulukların kültürleri ve gelenekleri birbirlerini etkilediği gibi Macar halk müziğinin ve halk danslarının yapılarını da etkilemiştir. Nitekim yüzyıllar boyunca çeşitli etkilerle şekillenen Macar halk danslarının çok katmanlı yapıları hemen göze çarpmaktadır. Bu konuda etnolog György Martin de Macaristan'da icra eden halk danslarının katmanlı yapılarına dikkat çeker (Könczei, 2014: 18, 50; http://www.jgypk.hu/tamop13e/tananyag_html/ujeszkozok/nptnc.html): *“Halk dansı araştırmalarımız, halk dansını ve halk dansı müziğini tarihsel gelişimleri ve katmanlaşmalarıyla birlikte, birbirleriyle sıkı bir ilişki içinde incelemiş; dansların yaşam içindeki yerinin ve toplumsal işlevlerinin araştırılmasına özel önem vermiştir...”*

MACAR HALK DANSLARININ TÜRLERİ

Birçok farklı halk dansı türünü bünyesinde barındıran Macar halk dansları son derece zengin ve çeşitlidir. Bu danslar, Macar tarihinin ve kültürünün farklı dönemlerinin özelliklerini yansıttığı gibi aynı zamanda Macar halk kültürünün ifade edildiği ve Macaristan'ın farklı bölgelerinin kültürel gelişimini de yansıtan görsel birer araçtır.

Macar halk danslarının en önemli özelliği, tarihi ve coğrafi anlamda çift yönlü geçişlilik göstermeleridir. Etnolog György Martin de bu noktaya dikkat çekmektedir (Könczei, 2014: 29): *“Çift yönlü – hem tarihsel hem de coğrafi olarak – geçişsellik, bu dansların en temel özelliğini oluşturur ve bu durum en iyi, çeşitli tarihsel dönemlerin ve bölgelerin karakteristik dans türlerinin dans figürlerinde ve bu dansların sahip olduğu rollerde kendisini gösterir. Balkan halklarında hâlâ egemen olan ve Orta Çağ'ın en önemli dans biçimi sayılan kolektif halka-zincir dansları, bizde çoktan yalnızca ikincil, tamamlayıcı bir rol almıştır; ancak Orta ve Batı Avrupa'daki gibi tamamen kaybolmamıştır. Eski silahlı danslar ve erkek danslarının bireysel türleri, Avrupa'nın başka bölgelerine kıyasla Macaristan'da daha fazla korunmuştur. Bu dansların rolü, Karpatlar Havzası'nın batısında, kuzeyinde ve güneyinde sınırlı olup, yaygınlıklarının doğuya doğru arttığı görülmektedir. Doğu Avrupa ile bağlantıya işaret eden eski erkek danslarının günümüze kadar ulaşması ise Osmanlı savaşlarının etkisine bağlanabilir.”*

Macaristan'da bir erkek ve bir kadın tarafından icra edilen çift danslarının yerel biçimleri tarihsel ve coğrafi geçişsellik en iyi şekilde ortaya koyar. Rönesans döneminde popüleritesi zirveye ulaşan çift dansları, Batı ve Orta Avrupa'da bir süre önce yeni bir form kazanmış, katı ve kolektif bir yapıya bürünmüş, buna karşın Balkan coğrafyasında neredeyse hiç yayılmayıp ilk şeklini muhafaza etmiştir. Oysa bu danslar Karpatlar Havzası'nda Rönesans ve Barok döneminde ciddi bir değişime uğramış, özgür ve doğaçlama bir karakter kazanmıştır. Macar halk danslarının kendine özgü doğaçlama yapısı, kolektif bağlılığı sıkı şekilde koruyan Balkan coğrafyasının halk danslarından ve Batı ve Orta Avrupa'da belli kurallara bağlanarak kolektivize edilen çift danslarından net bir şekilde ayrılır. Bu farklılık sadece erkeğin ve kadının birlikte icra ettiği çift halk danslarında değil neredeyse Macar halk danslarının tüm türlerinde görülebilir.

Macaristan ve Balkan coğrafyasında icra edilen halk danslarındaki bu farklılıklar, Macar danslarının doğaçlamaya ve bireysel ifadeye daha fazla alan tanıyan karakteriyle ilişkilidir. Aynı şekilde, Batı ve Orta Avrupa'da halk danslarında kendisini hissettiren katı kolektif yapıya Macar halk dansı geleneğinde rastlanmazken bu durum Macar halk danslarının hem bireysel yoruma açık olmasıyla hem de esnek doğasıyla açıklanabilir. Etnolog György Martin bu tespitemizi şu şekilde yorumlamaktadır (Könczei, 2014: 19): *“Çocuk oyunlarında da görülen zincir figürlerinin Avrupa dans kültüründe çok eski bir geçmişi ve günümüze dek süren önemli bir rolü vardır; buna karşılık bu duruma başka bölgelerde – Küçük Asya hariç – daha seyrek rastlanır. Antik dans kültürünün kalıntıları, bu biçimlerin erken dönemlerdeki gelişimine tanıklık eder. Orta Çağ ve Rönesans danslarında (carole, branle) bile egemen olan zincir dansı biçimi, Yeni Çağ'da ortaya çıkan çift dansları tarafından geri plana itilmiştir. Bununla birlikte varlığını muhafaza*

ederek ve temel bir biçim olarak zaman zaman yeniden canlanmış; kırsal kesimdeki dans yaşamı ise XIX. yüzyıla kadar birçok yerde bu geleneği korumuştur (Alman Reigen, Langetanz; Fransız rondes, farandole). Günümüzde ise bu durumun daha ziyade Balkanlar ve kısmen Doğu Avrupa halk dansı kültürlerine özgü olduğu görülmektedir (Sırp kolo, Romen hora ve sırba, Bulgar horo, Rus horovod, Slovak koleso). Karpatlar Havzası'nda Macar, Slovak, Romen ve Güney Slav kadın halka dansları bu eski dans biçimini temsil eder. Kadınlar tarafından icra edilen halka dansları günümüzde daha çok Macaristan'ın kuzey kesiminde ve Güney Tuna ötesinde yaygındır.”

Aralarında geçişkenlik olmakla birlikte Macar halk dansları genel olarak beş ana kategoriye ayrılmaktadır (<https://gesztes.hu/magyar-neptanc-hagyomány-identitás-es-kozossegi-elmény/>):

- 1) Uzun bir değneğin kullanıldığı ve sadece erkekler tarafından oynanan halk dansları
- 2) Bireysel yeteneğe dayanan ve tek bir erkek tarafından oynanan halk dansları
- 3) Halka şeklinde dizilerek icra edilen toplu halk dansları
- 4) Yavaş başlayıp giderek hızlanan çift dansları
- 5) Askerî kökenli halk dansları

1) Değnekle veya değneğe benzer bir öge ile icra edilen halk dansları, güçlü ve belirgin hareketleriyle öne çıkan zaman zaman kadınlar tarafından icra edildiği bilinse de genellikle erkekler tarafından oynanan danslardır ve Macaristan'ın kırsal kesimlerinde daha çok çobanlar tarafından genellikle bir kaval eşliğinde icra edilmektedirler. Bu dansların en bilineni kökeni antik Avrupa'ya kadar uzanan *hajdú*¹ dansı olarak bilinen çoban dansıdır. Etnolog György Martin, hajdú dansı hakkında şunları söylemektedir (Könczei, 2014: 25): “Gösteri ve mücadele karakterli bu danslar dizisi içinde, dans tarihi kaynaklarımızda da kayda geçirilmiş olan hajdú dansı ayrı bir önem taşır. Bu dansın adını veren hajdúlar, XVI–XVII. yüzyıl Macaristan'ının ekonomik ve askerî yaşamında önemli roller oynamışlardır. Buna uygun olarak hajdú dansı öncelikle hajdúların silahlı, çoban-askerî dansını ifade etmiştir; ancak daha geniş anlamda dönemin genel halk dansı üslubunu da belirtmiştir. Nitekim kaynaklar bu dansı hem silahsız erkek dansı hem çift dansı olarak anarlar; hatta hajdú dansı yapan kadınlardan da söz ederler. Bu danslara ilişkin birkaç düzine hatıra, betimleme, görsel tasvir ve melodi kaydı, Kral Mátyás² döneminden Rákóczi³ Bağımsızlık Savaşı'na kadar uzanan yaklaşık iki buçuk yüzyıllık bir zaman dilimini kapsamaktadır.” Bahse konu danslar XVI–XVII. yüzyıllarda giderek gelişmiş, ancak zaman içinde önemini yitirmiş olsa da günümüzde Macaristan'ın özellikle kuzeydoğu bölgesinde halen uzun bir değnekle ve bölgeye özgü ezgilerle icra edilmektedirler. Bu dans, dairesel yürüyüşle başlar; çeşitli figüratif hareketlerin ve çizme dövme figürlerinin birbirini izlemesinden sonra kendine özgü periyodik hareketlerle devam eder. Çoban dansı türlerinden birisi olan *sünpürge* dansı gibi daha çok gösteri amacı taşıyan danslarda ise süpürge kullanımı dansın yapısını da belirler. Nitekim süpürge yere konulduğunda ayak hareketlerinin daha hızlı şekilde yapılması, süpürge yerden kaldırıldığında ise ayak hareketlerinin yavaşlaması bu duruma işaret etmektedir (Martin, 1982: 97; Neuwirth, A magyar táncok története rétegei: 8-9).

2) Macaristan'da ve Erdel'de sadece erkekler tarafından icra edilen yavaş tempolu ama nispeten serbest bir yapıya sahip genel olarak *legényes* olarak adlandırılan dans türünün Karpatlar Havzası'nda icra edilen eski ve yeni dans türleri arasında bir köprü işlevi görmesi itibarıyla Macar halk danslarının temel dans türlerinden birisi olduğunu belirtmek gerekir. Bu dans ve türevleri bireysel becerinin ön planda olduğu ve doğaçlamaya da imkân veren bir yapıya sahiptir. Legényes dansı kırsal kesimde icra edilen çoban danslarının zaman

¹ Hajdú: XVI–XVIII yüzyıllar arasında Macaristan'da esas itibarıyla sığır çobanlığı yapan, ancak daha sonradan askerlikle uğraşan kişi.

² Macar Kralı I. Mátyás (1458-1490).

³ Erdel Prensi II. Ferenc Rákóczi (1704-1711).

içinde farklı şekilde yorumlanması ile ortaya çıkmış olup olağanüstü bir figür zenginliğine sahiptir. Arkaik özellikler de barındıran bu dans icra edilirken yirmi-otuz, hatta yöreye göre elli-yetmiş arasında farklı figür yapılır ve dansın icrasında çizme dövme hareketleri karakteristiktir. Doğaçlamaya dayalı olmasına rağmen dansa eşlik eden ezgilere sıkı sıkıya bir bağlılık görülür. Yörelere göre farklı adlarla anılan bu legényes dansları figürlü yapıları ve karakteristik hareketleri ile Macar halk dansları içerisinde ayrı bir yere sahiptirler (Viski, 1937: 34; Asztalos, 2022: 191-192; Neuwirth, A magyar táncok története rétegei: 4-5; Martin, 1978: 204).

3) Daha ziyade kadınların halka oluşturarak icra ettiği ve *karikázó* olarak adlandırılan danslar adımların ön planda olduğu ve çalgısız şekilde terennüm edilen bir şarkı eşliğinde icra edilen halk danslarıdır. İtalya'da bulunan Runkelstein Kalesi'nin 1320'ye tarihlenen freskleri, Lehistan kökenli Macar Kraliçesi Erzsébet'in (1320-1342) kadınlardan oluşan bir daire dansına önderlik ettiğini göstermektedir. Zira XIV. yüzyılda kadınların ve erkeklerin ayrı gruplar hâlinde, kapalı bir daire şeklinde birbirlerine tutunarak dans ettiği bilinmektedir. Zaman içinde bu danstaki bireysel figürlerin önce zincirin başındaki kişi tarafından, ardından da tüm katılımcılar tarafından icra edilmesiyle halka dansı dönüşüme uğramış ve bir erkek ve bir kadın tarafından icra edilen çift danslarına giden süreç başlamıştır. Bu dans, Karpatlar Havzası'nda genellikle halkanın kapalı olduğu şekilde icra edilirken Balkan coğrafyasında icra edilen halka danslarında halkanın belli bir süre sonra açıldığı ve dansın bu şekilde devam ettiği görülür. Macaristan'da icra edilen ve genellikle sabit bir kurguya sahip olmayan halka dansında temel olarak üç tür hareket mevcuttur: içe-dışa dalgalanan adımlar, ileri-geri ilerleyen adım dizileri ve yönü sık değişen hızlı dönüşler. Bu dansın bir türü sayılabilecek *zincir dansı* olarak bilinen dansın ise daha basit figürlere ve sınırlı doğaçlamaya sahip olduğu görülür. Zincir dansları genellikle bir kişi tarafından yönlendirilir ve belli bir çizgi üzerinde icra edilir. Tüm Avrupa'da köklü bir geçmişe sahip olan bu dans türü özellikle Balkan coğrafyasında, Doğu Avrupa'da ve Macaristan'ın bazı bölgelerinde günümüzde de icra edilmektedir (Martin, 1978: 203; Martin, 1982: 93, 99-100; Asztalos, 2022: 187; Neuwirth, A magyar táncok története rétegei: 2).

4) Macaristan'da icra edilen halk danslarından daha sonra ortaya çıkmış olan *çift dansı*, yavaş bir başlangıçtan sonra giderek hızlanır ve bu şekilde güçlü bir dinamizm oluşturur. Çift dansları ortaya çıktıkları ilk zamanlarda yasaklanmış olsalar da bu danslar XVII. yüzyıldan itibaren tüm Avrupa'da hızlı bir yayılmış ve duyguların sözsüz bir ifade aracı haline gelmiştir. Erkeğin zaman zaman ritmik sıçramalı hareketlerine çizme dövme ve topuklarını yere vurarak dönme figürlerinin eşlik ettiği bu danslara XVII. yüzyıldan itibaren romantik şarkıların da eşlik etmeye başladığı görülür. Macaristan'da çift danslarına ait ilk veriler XVI. yüzyıla ait olsa da bu dansların XIV-XV. yüzyıldan itibaren saray çevresinde icra edildiği, XVI-XVII. yüzyıldan itibaren ise halk arasında yaygınlaştığı bilinmektedir. Başlangıçta belli bir bütünlük göstermeyen bu danslar zamanla önce yavaş adımlar, ardından orta tempolu figürler ve sonrasında hızlı dönüşler şeklinde belli bir standartta icra edilmeye başlanmış ve Macaristan ve Erdel'de olduğu gibi çeşitli bölgelerde farklı biçimlere bürünmüştür. Yavaş tempolu çift dansları yürüyüş adımları ve standart dönme hareketleriyle belli bir karakter taşıırken hızlı şekilde icra edilen çift dansları ise *çardaş* (*csárdás*) *dansı*mayakın durur ve zengin figürler içerir. Sadece Macaristan'da değil, tüm dünyada bilinen çardaş dansına genel olarak ikili adımların, vurgulu yürüyüşlerin ve sıçramalı yarım dönüşlerin hâkim olduğu görülür. Bunun yanında dans içinde erkeğin ayaklarını sertçe yere vurması, ayaklarıyla daire çizmesi ve çizmelerin dövülmesi figürleri; kadının ise çizme dövme figürünün haricindeki neredeyse tüm figürlere gerek aynı figürlerle gerekse de el çırparak eşlik etmesi karakteristiktir. Reform Dönemi siyasi hareketleriyle birlikte Macar halk danslarının sembolik bir ifadesi haline gelen çardaş, Karpatlar Havzası halklarının ortak geçmişine dayanan dans figürlerinden gelişmiş olup günümüzde modern bir dans formu olarak Macaristan'a komşu halkların da dans kültürlerinde ayrı bir yere sahiptir (Viski, 1937: 86; Martin, 1978: 204-205, 222; Könczei, 2014: 27, 33; Asztalos, 2022: 189-190; Neuwirth, A magyar táncok története rétegei: 9-10).

5) Kökeni oldukça eskiye dayanan ancak Romantizm Döneminde yaygınlaşan askerî kökenli danslar ise doğaçlama unsurlarıyla öne çıkarlar. Silahlarla icra edilen halk danslarına Orta ve Doğu Avrupa'nın çeşitli bölgelerinde rastlanmakta olup bu danslar, antik halkların dans kültürlerini ve özellikle Germen halklarının

dans geleneklerini barındırmaktadır. Askeri danslar eskiden kılıç, balta, gürz, mızrak vb. silahlarla icra edilirken günümüzde bu silahlar dans esnasında ya sembolik şekilde kullanılmakta ya da hiç kullanılmamaktadır. Bu dansların amacı asker toplamak, kazanılan bir zaferi kutlamak veya ulusal duyguları harekete geçirmektir. Birden çok kişiyle icra edilen ve günümüzde daha çok gösteri amacı ile icra edilen bu danslar Karpatlar Havzası'nın doğu kısmında yaygınken askerî kökenli dansların batıya doğru görülme sıklıkları azalmaktadır (Viski, 1937: 36; Martin, 1982: 95; Könczei, 2014: 21; <https://gesztes.hu/magyar-neptanc-hagyomány-identitás-es-kozöségi-elmény/>).

MACAR HALK DANSLARINDA BÖLGESEL ÖZELLİKLER

Macar halk dansları, Karpatlar Havzası'nın zengin kültürel mirasını yansıtır. Macaristan'ın çeşitli bölgelerinde yaşayan farklı etnik toplulukların geleneksel giysileri ile icra ettikleri Macar halk dansları yüzyıllar boyunca kuşaktan kuşağa aktarılan yerel geleneklere ve kültürlere dayanır. Nitekim Macaristan'ın doğusunda erkekler tarafından icra edilen halk dansları daha yaygınken ülkenin ortasında kadınlar tarafından icra edilen dansların daha baskın olduğu, batıda ise ağırlıklı olarak çift danslarının popüler olduğu görülür. Bundan başka Macaristan'ın doğusunda halk danslarının daha ziyade doğaçlama şekilde icra edildiği görülürken ülkenin ortasında ve batısında ise danslar belli kurallara göre icra edilmektedir. Ayrıca dağlık bir coğrafyaya sahip olan Macaristan'ın doğusunda icra edilen halk dansları hızlı tempolarıyla ve dinamik figürleriyle öne çıkarken ovalık olan batı bölgelerinde icra edilen halk dansları ise daha yavaş ve melodik bir yapıya sahiptir. Bundan başka arkaik özelliklere sahip Macar halk danslarının Güney Tuna ötesi ve Felföld örneğinde olduğu gibi varlıklarını ülkenin batısında, modern dans figürleri barındıran halk danslarının ise varlıklarını ülkenin doğusunda ve Erdel'de sürdürdükleri gözlemlenir. Etnolog Martin György'ün karşılaştırmalı şekilde yaptığı aşağıdaki analiz Macar halk danslarının çeşitlilik bakımından niçin bu kadar zenginlik içerdiğine ışık tutmaktadır (Könczei, 2014: 37; <https://gesztes.hu/magyar-neptanc-hagyomány-identitás-es-kozöségi-elmény/>): *“Orta ve Güneydoğu Avrupa dansları tarihsel gelişimlerinin farklılıkları nedeniyle temel özellikler açısından farklılıklar göstermektedirler. Orta Avrupa dans kültürlerinde, Yeni Çağda Batı'dan gelen burjuva karakterli gelişim süreçleri biraz daha yavaş ama neredeyse eksiksiz bir şekilde gerçekleşmiştir. Oysa Güneydoğu Avrupa dansları, Osmanlı egemenliği nedeniyle uzun süreli bir duraklamanın ardından, eski Orta Çağ dans formlarını günümüze kadar korumuştur. Macar halkı ve Karpatlar Havzası'ndaki diğer halkların dans kültürü ise bu iki büyük bölgenin sınırında, orta ve yeni çağlar arasındaki geçiş dönemini uzun süre koruyarak kendine özgü bir dans yapısı haline gelmiştir.”* Macar halk dansları bölgesel olarak üç kategoriye ayrılmaktadır (<http://www.jgypk.hu/tamop13e/tananyag.htm> /ujeszkozok/nptnc.html):

1) Macaristan'ın batı bölgelerinin ve Tuna Havzası'nın en dikkat çekici halk dansları Csallóköz-Szigetköz, Rábaköz, Veszprém-Zala-Vas, Sárköz-Bácska-Kalocsa ve Kiskunság'ta görülür ve Macar halk danslarının da kadim figürleri en belirgin şekilde Macaristan'ın bu bölgelerinde muhafaza edilmiştir. Zira söz konusu bölgelerde yere çapraz şekilde yerleştirilen değneklerle/süpürgelerle icra edilen çoban (hájdu) dansları bu durumun en iyi örneğidir. Bahse konu bölgelerde dans figürlerinin farklılıkları oldukça belirgindir ve dansların biçimsel yapıları değişkenlik göstermektedir. Aynı zamanda danslara eşlik eden müzikler tek tip olmayıp bazı bölgelerde eski Macar halk müziğinin karakteri korunurken bazı bölgelerde daha yeni müzik unsurları mevcuttur.

Csallóköz-Szigetköz: Csallóköz-Szigetköz yöresindeki halk danslarının bir kişinin ya da bir ailenin adıyla anılması durumu XVII. yüzyıla kadar uzanan eski bir geleneği yansıtmaktadır. Aynı dans içinde yavaş ve hızlı tempolara sahip bölümlerin olması Csallóköz-Szigetköz yöresindeki dansların tarih içinde çeşitli etkilere maruz kaldığını göstermektedir.

Rábaköz: Rábaköz yöresinde batı bölgelerine özgü halk danslarının tek veya çift olarak yapıldığı görülür. Rábaköz'de askerî kökenli danslara ait olduğu bilinen bazı figürlerin bu yörede kilise önlerinde veya kadınların evlerinin önünde icra edilen halk danslarında yer alıyor olması bu dansların dinî ve kültürel

özellikler taşıdığını da göstermektedir. Özellikle erkekler tarafından icra edilen bu danslar ait olunan topluluğa bir kabul işlevi görürken aynı zamanda sembolik şekilde asker toplama geleneğini de yansıtır.

Veszprém-Zala-Vas: Veszprém-Zala-Vas bölgesinde yeni yıl öncesi söylenen dinî şarkılarla daha da zenginleşen çoban danslarının yanı sıra süpürge dansı da yaygındır. Bölgede icra edilen bu dansların bir diğer versiyonu ise doğurganlık ve düğün ritüelleriyle bağlantılıdır.

Sárvíz-Bácska-Kalocsa ve Kiskunság: Bu bölgelerde tek bir erkeğin icra ettiği askerî kökenli dansların Macaristan'ın batısına özgü figürlerle icra ediliyor olması bu dansların söz konusu bölgelere Macaristan'ın diğer bölgelerinden daha geç bir zamanda ulaştığını göstermektedir. Yöreye özgü figürlerle icra edilen çift danslarının zenginliği Sárvíz-Bácska-Kalocsa ve Kiskunság'ta bu dansların güçlü şekilde benimsendiğini göstermektedir. Sadece kadınların halka şeklinde dizilip icra ettiği dans ise Macaristan'ın yalnızca bu bölgesinde yaşatılan önemli bir gelenektir.

2) Yukarı Tisa Bölgesi, Kuzeydoğu Macaristan, Matyó Bölgesi, Aşağı Tisa Bölgesi'nde ise Tisa Havzası dansları hakimdir ve bu halk dansları batı bölgelerinden farklı özellikler içerir. Alföld bölgesinde dansların modernleşme süreci hızlı ilerlemiş; yeni danslar şehirlerde yayılırken eski danslar daha ziyade kırsal kesimde korunmuştur. Bölgenin karakteristik dansları olan çoban dansı ve asker toplama amacıyla icra edilen *verbunkos* dansı özellikle Yukarı Tisa bölgesinde icra edilmektedir. Çardaş ise bu bölgede ülkenin batısına göre daha zengin figür repertuarına sahip olup müzik de daha modern bir hale bürünmüştür. Buradan hareketle Alföld dans kültürünün güçlü çoban dansı geleneği, zengin motif yapısı ve bölgesel çeşitliliği ile öne çıktığını söylemek yanlış olmayacaktır.

Yukarı Tisa Bölgesi: Bu bölgenin dansları, yeni dans stillerinin güçlü etkisini ortaya koyar. Askerî kökenli danslar ile yavaş ve hızlı çift danslarından oluşan dinamik dans yapıları Yukarı Tisa Bölgesi'nin halk danslarının içindeki figürleri daha etkin hale getirir. Dansların estetik anlayışı daha serbest, daha hareketli ve rapsodik bir yapıya sahiptir.

Kuzeydoğu Macaristan: Bu bölgede halk dansları hem tek başına hem de gruplar hâlinde icra edilir. Yere sertçe ayak vurma ve çizme dövme figürleri ön plandadır. Çift dansları, Yukarı Tisa stiline daha sade bir görünümünü taşıırken kadınlar tarafından oynanan halka dansları ise Macaristan'ın diğer yörelerinde icra edilen halk danslarına göre görece daha sade bir yapıya sahiptir.

Matyó Bölgesi: Matyó Bölgesinde görülen fiçı ustalarının dansı, Orta Çağ'dan kalma dansların bir versiyonudur.

Aşağı Tisa Bölgesi: Bu bölgede sıçramalı halk danslarının ve askerî kökenli dansların yaygın olduğu görülür. Çift dansları, Macaristan'ın ortasında ve batısında icra edilen halk danslarının özelliklerini bir arada taşıırken bölgenin kuzeyinde çobanların değnek veya süpürge ile icra ettiği danslar yaygındır.

3) Kalotaszeg, Mezőség, Maros-Küküllő Bölgesi'nin halk danslarında ise Sekeller ve Csangólar gibi etnik unsurların kültürel etkileri mevcuttur. Erdel coğrafyasında tarihsel koşullar ve kültürel zenginlik çok katmanlı ve zengin bir dans kültürü oluşturmuştur. Bölge, aynı zamanda farklı Avrupa dans geleneklerini birleştiren bir yapıya da sahiptir. Erkekler tarafından icra edilen dansların zenginliği, yürüyüşlü ve dönmeli dansların karakteristik yapısı, arkaik özellikler barındıran müzikler özellikle Erdel coğrafyasında icra edilen dansların temel yapılarıdır.

Kalotaszeg: Erkeklerin ve kadınların birlikte icra ettiği halk danslarının en gelişmiş biçimleri burada korunmaktadır. Dans; erkeklerin bölgeye özgü figürler içeren dansıyla başlar, ardından kadınlar tarafından icra edilen halka dansı gelir.

Mezőség: Bölgede dans ve müzik geleneği son derece zengindir. Sadece erkekler tarafından icra edilen halk dansları ve arkaik özellikler taşıyan müzikler bu bölgede en gelişmiş hâlini almıştır.

Maros-Küküllő Bölgesi: Erkekler tarafından icra edilen iki farklı halk dansı ve yine kadınlar tarafından oynanan halka dansı farklı karakteristik figürleri ile sadece bu bölgeye özgüdür (Könczei, 2014: 29; Neuwirth, Magyar táncdialektusok: 3-8, <https://hungaricum.freewb.hu/neptanc/>).

MACAR HALK DANSLARININ FİĞÜRATİF ÖZELLİKLERİ

Macar halk danslarının figüratif olarak üç temel özelliği bulunmaktadır (Martin, 1978: 201).

1) Macar halk danslarında döngüyü oluşturan figürlerin genel itibariyle birbirine karşıt olduğu görülür. Bu durum özellikle erkeklerin tek olarak icra ettiği danslar ile bir erkek ve bir kadın tarafından icra edilen çift danslarındaki figürlerin birbirine bağlanmasında mevcuttur. Bundan başka Macaristan, Slovakya ve Erdel'deki topluluklarının dans düzenlerinde, çift dansları her zaman tek olarak icra edilen erkek dansları ile başlar ve figürler uyumlu şekilde birbirini takip ederek çift danslarına geçilir.

2) Yukarıda bahsedildiği üzere birbirini takip eden dans türleri metrik ve tempo açısından birbirinden farklı olduğu halde bu durum Macar halk danslarının bütünü içinde bir karşıtlık oluşturmaz. Hatta bu kimi zaman erkek ve çift danslarında olduğu gibi türsel farklılıklarla dahi örtüşebilir. Örneğin Tuna yöresinin verbunkos dansını doğrudan hızlı bir çift dansı izleyebilir. Yavaş ve hızlı tempoların birbirini izlediği bu karşıtlık durumu tek bir dans döngüsü içinde birden fazla kez ortaya çıkabilir ve Macar halk danslarının türlerine göre ayrı ayrı da görülebilir. Örneğin Erdel'in orta kesiminde yavaş veya hızlı tempolu erkek danslarını sıklıkla yavaş başlayıp ardından hızlı şekilde devam eden çift dansları izler.

3) Macar halk dansları ile onlara eşlik eden müziklerin tarihsel açıdan farklı oldukları durumlar da mevcuttur. Eski üsluba sahip genellikle kırsal kesimde icra edilen Macar halk dansları kısa sürede yeni dans akımlarıyla yer değiştirememiştir. Bunun sonucunda Macaristan coğrafyasındaki farklı dönemlere ve üsluplara sahip halk dansları uzun süre birbirine uyum sağlayarak ve kendilerine özgü bir yapı oluşturarak birlikte var olmuşlardır. Nitekim Marosszék bölgesinde icra edilen halk danslarında dans; eski, yavaş tempolu verbunkos dansıyla başlar, ardından yeni çardaş dansıyla devam eder, bu döngüyü eski, orta tempolu *forgató*s dansı izler ve son olarak dans, modern figürlere sahip yeni çardaş dansı ile sona erer.

Sadece bu üç temel özellik bile Macar halk danslarının oluşumunda çok sayıda etken olduğunu gösterir. Bu özellikler Macar halk danslarında etnik, bölgesel ve kültürel farklılıklar ile tarihsel etkenlerin belirleyici rolünü göstermektedir. Buradan hareketle Macar halk danslarının başlıca türlerinin dansların tarihsel gelişimi ile bu dansların yayılma ve sönümlenme süreçlerindeki zamansal farklılıkların sonucunda ortaya çıktığı söylenebilir.

MACAR HALK DANSLARININ MÜZİKLERİ

Macar halk danslarının müzikleri, geleneksel Macar halk müziği ile yakından ilişkilidir. Bu müzikler halk danslarının ritimlerini ve duygusal atmosferini belirler. Yüzyıllara dayanan geleneklerden beslenen bu müzikler genellikle vurmali ve yayli enstrümanlarla icra edilir. Bu müzikler yalnızca icra edilen halk dansına eşlik etmekle kalmaz; melodileri ve dinamik yapılarıyla dansın enerjisini doğrudan şekillendirir ve dansa derin bir duygusal boyut kazandırır. Hangi açıdan bakarsak bakalım Karpatlar Havzası'nda icra edilen halk danslarında müziğin dansların güçlü ve dinamik şekilde ifade edilmesine olanak tanıdığı, dans edenlerle onları izleyenler arasında bir bağ oluşturduğu açık bir şekilde görülür. Bu suretle Macar halk danslarının müziklerinin arka planda durağan bir unsur olmayıp halk danslarının aktif bir bileşeni olduğu rahatlıkla söylenebilir (<https://gesztes.hu/magyar-neptanc-hagyomány-identitás-es-kozossegi-elmeny/>).

SONUÇ

Macar halk dansları, yaşanan olayların veya duyguların yalnızca estetik ve ritmik bir ifade biçimi değil; Macaristan coğrafyasını, Karpatlar Havzası'nın kültürel zenginliğini ve Macaristan'ın farklı bölgelerinin hayata bakışını yansıtan çok katmanlı kültürel bir miras alanıdır. Bu danslar, Macar toplumunun değer anlayışını, tarihsel deneyimlerini ve kültürel karakterini görünür kıldığı gibi aynı zamanda yüzyıllar

boyunca oluşmuş gelenekler sonucunda inşa edilmiş olan ulusal kimliğin sürekliliğinde de önemli bir rol oynamaktadırlar.

Tarihsel süreç içerisinde göçler, siyasal dönüşümler ve kültürel etkileşimler aracılığıyla şekillenen bu danslar, Macar toplumunun kolektif hafızasının devamını sağlamakta ve geçmiş ile bugün arasında bir köprü kurmaktadır. XIX. yüzyıldaki gelişmelerle birlikte folklorik bir değer kazanan halk dansları, XX. yüzyılda gerçekleştirilen derleme, arşivleme ve sahneleme çalışmaları sayesinde kurumsal bir niteliğe de kavuşmuştur. Bu süreç, halk danslarının günlük yaşamın bir parçası olmasının ötesine geçerek ulusal kültür politikalarının önemli bir unsuru hâline gelmesine zemin hazırlamıştır.

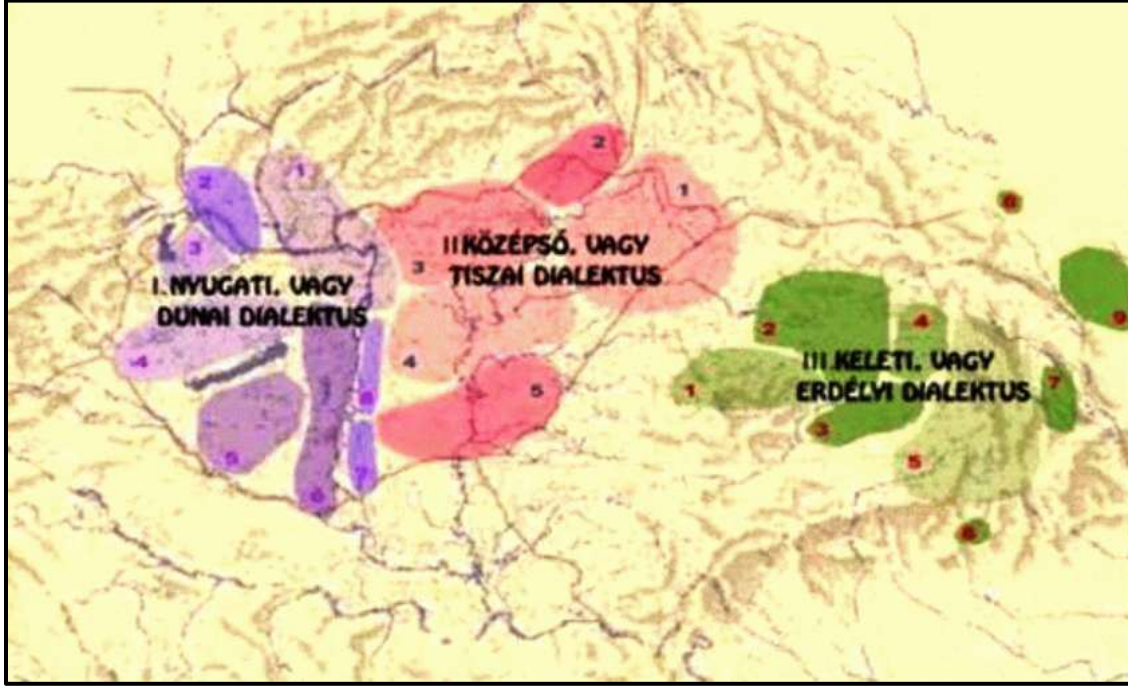
Macar halk dansları, Karpatlar Havzası'nın zengin biçim dünyasına sahip kültürel miras alanlarından birisidir. Bu dansların gerek figüratif gerekse de müzikal olarak sergilediği çeşitlilik, Macaristan'ın bölgesel kimliklerinin ve tarihsel katmanlarının izlerini taşımaktadır. Bu bağlamda Macar halk danslarının biçimsel özellikleri, toplumsal işlevleri, tarihsel ve kültürel unsurları bu dansları disiplinler arası incelemeler için de verimli bir araştırma alanı hâline getirmektedir.

Toplumsal açıdan değerlendirildiğinde Macar halk danslarının eğlence amaçlı bir etkinliğin ötesine geçerek bireyler arası dayanışmayı güçlendiren ve toplumsal bağları kuvvetlendiren işlevlere de sahip oldukları görülür. Özellikle kırsal bölgelerde icra edilen danslar sosyal etkileşimi düzenleyen, erkeğin ve kadının toplum içindeki rollerini ortaya koyan kültürel bir öge olarak öne çıkmaktadırlar. Bu bağlamda halk dansları, toplumsal düzenin yeniden üretildiği ve kültürel normların kuşaktan kuşağa aktarıldığı bir alan niteliği taşımaktadırlar.

Halk dansları ayrıca gelecek kuşakların ulusal kimliklerini, kültürlerini, değer anlayışlarını ve yurt sevgilerini muhafaza etmelerinde önemli bir araçtır. Ortak deneyimler aracılığıyla bireylerin kültürel kökleriyle güçlü bağlar kurmasına imkân tanıyan bu danslar, toplumsal aidiyet duygusunu pekiştirirken geleneklerin korunması sağlar, bireysel kimlik ile kültürel ve ulusal kimlik arasındaki bağları da kuvvetlendirir. Bu suretle Macaristan'da 1970'li yıllarda hayata geçirilen *tánc ház* (dans evi) gibi girişimler, halk danslarını yaşayan dinamik bir miras olarak yeniden gündelik yaşamın bir parçası hâline getirmeleri sebebiyle özellikle önemlidir.

Sonuç olarak; Macar halk dansları, tarihsel deneyimlerin, bölgesel çeşitliliğin, kültürel etkileşimlerin ve toplumsal yapıların kesişiminde şekillenen güçlü bir kültürel ifade biçimidir. Bu danslar, Macar geleneklerinin yaşatılmasında ve ulusal bilincin güçlenmesinde aktif bir rol üstlenmekte; Macar kolektif hafızasının, kimliğinin ve aidiyetin somutlaştığı bir alan olarak varlıklarını sürdürmektedirler. Dolayısıyla Macar halk danslarının incelenmesi, yalnızca performatif bir sanat formunu değerlendirmek olmadığı gibi aynı zamanda bir toplumun kendisini nasıl tanımladığını, değerlerini nasıl koruduğunu ve kültürel mirasını yeniden ne şekilde ürettiğini anlamaya yönelik kapsamlı bir değerlendirme anlamına da gelmektedir.

Ekler

I) Batı Macaristan veya Tuna Bölgesi	II) Orta Macaristan veya Tisa Bölgesi	III) Doğu Macaristan veya Erdel Bölgesi
Kuzeybatı yöresi	Yukarı Tisa yöresi	Kalotsaszeg
Csallóköz-Szigetköz	Kuzeydoğu Felvidék	Mezőség
Rábaköz	Kuzey Palócları ve Matyólar	Maros-Küküllő yöresi
Batı ve Orta Tuna Ötesi	Nagykunság- Jászság	Marosşék
Güney Tuna Ötesi	Güney Alföld, Aşağı Tisa yöresi	Sekelistan
Doğu Tuna Ötesi	Yukarı Tisa yöresi	Barcsaság, Hétfalusi Csángóları
Kalocsa Bölgesi	Kuzeydoğu Felvidék	Gyimes Csángóları
Kiskunság, Solt ve Tápió yöresi	Kuzey Palócları ve Matyólar	Bukovina Sekelleri
		Moldova Csángóları

Resim 1. Etnografik açıdan Macaristan'ın bölgeleri

Resim 2. Csárdás

Resim 3. Halka dansı (Karikázó)

Resim 4. Legényes (Tek erkek dansı)

KAYNAKÇA

ASZTALOS, Enikő, “A magyar néptáns rövid története (I.)”, *Erdélyi Toll*, 14. évf., (52.9 sz., 2022, s. 183-193.

KÖNCZEI, Csongor, *Néptánc*, Romániai Magyar Néptánc Egyesület, Sepsiszentgyörgy, 2014.

MARTIN, György, “A Tánciklus – A Néptánc Legnagyobb Formai Egysége”, *Magyar Zene*, 19. évf., 2. szám, 1978, s. 197-217.

MARTIN, György, *A Magyar Néptáncok Történeti Rétegei És Műfaji Csportjai*, içinde *Néprajzi előadások*, szerkesztő: Varga Marianna, Budapest, 1982.

NEUWIRTH, Annamária, *Magyar táncdialektusok*, [tarih yok].

NEUWIRTH, Annamária, *A magyar tánciklus történeti rétegei*, [tarih yok].

VISKI, Károly, *Hungarian Dances*, Sydney H. Sweetland (çev.), London, 1937.

<https://gesztes.hu/magyar-neptanc-hagyomany-identitas-es-kozossegi-elmeny/>
(Erişim tarihi: 22.01.2026)

<https://hungaricum.freewb.hu/neptanc/> (Erişim tarihi: 18.02.2026)

http://www.jgyph.hu/tamop13e/tananyag_html/ujeszkozok/nptnc.html
(Erişim tarihi: 09.03.2026)

http://htl.mebnet.net/halk_danslari.html (Erişim tarihi: 20.03.2026)

Resim 1: Etnografik açıdan Macaristan’ın bölgeleri

(<https://szfsze.webnode.hu/neprajzi-csoportok/>) (Erişim tarihi: 12.03.2026)

Resim 2: Csárdás (<https://ich.unesco.org/en/RL/csardas-dance-tradition-01892>)

(Erişim tarihi: 09.04.2026)

Resim 3: Halka dansı (Karikázó) (<https://budapest.yourcityvisit.com/traditional-hungarian-folk-dance>)

(Erişim tarihi: 20.04.2026)

Resim 4: Legényes (Tek erkek dansı) (<https://budapest.yourcityvisit.com/traditional-hungarian-folk-dance>) (Erişim tarihi: 24.04.2026)

ALGORİTMADAN SOFRAYA: YAPAY ZEKÂ DESTEKLİ GASTRONOMİ DENEYİMİNİN TURİZM DAVRANIŞLARINA ETKİSİ

Dr. Öğr. Üyesi Yasemin ASİLTÜRK OKUTAN

Ağrı İbrahim Çeçen Üniversitesi, Turizm İşletmeciliği ve Otelcilik Yüksekokulu, Gastronomi ve Mutfak Sanatları
yasilturkokutan@agri.edu.tr, ORCID No: 0000-0001-9134-6995

Arş. Gör. Okan OĞUZ

Ağrı İbrahim Çeçen Üniversitesi, Turizm İşletmeciliği ve Otelcilik Yüksekokulu, Gastronomi ve Mutfak Sanatları
ooguz@agri.edu.tr, ORCID No: 0000-0001-7451-4790

Arş. Gör. Beyza Nur ULUDAĞ

Ağrı İbrahim Çeçen Üniversitesi, Turizm İşletmeciliği ve Otelcilik Yüksekokulu, Gastronomi ve Mutfak Sanatları Bölümü
bnaydin@agri.edu.tr, ORCID: 0000-0001-6607-4633

Özet

Dijitalleşme, turizm sektöründe karar verme süreçlerini köklü biçimde dönüştürmekte; özellikle yapay zekâ destekli öneri sistemleri turistlerin destinasyon ve restoran tercihlerini giderek daha fazla yönlendirmektedir. Bu çalışma, yapay zekâ temelli gastronomi öneri sistemlerinin turist davranışları üzerindeki etkisini deneyim ekonomisi ve teknoloji kabul literatürü çerçevesinde incelemeyi amaçlamaktadır. Araştırmada, algoritmik güven, algılanan kişiselleştirme, veri gizliliği endişesi, memnuniyet, harcama davranışı ve yeniden ziyaret niyeti arasındaki ilişkiler analiz edilmektedir.

Araştırmanın, yapay zekâ destekli kişiselleştirilmiş gastronomi rotalarının destinasyon memnuniyetini ve harcama eğilimini artırabileceğini; ancak veri gizliliği endişesinin algoritmik güven üzerinde sınırlayıcı bir rol oynayabileceğini ortaya koyması beklenmektedir. Bu bağlamda çalışma, gastronomi turizmi literatürüne dijital aracılık ve algoritmik deneyim boyutunu ekleyerek kuramsal katkı sunmayı hedeflemektedir. Ayrıca, turizm işletmeleri ve destinasyon yöneticileri için veri temelli ancak etik ilkelere duyarlı deneyim tasarımı konusunda stratejik öneriler geliştirmeyi amaçlamaktadır.

Anahtar kelimeler: Yapay zeka, gastronomi turizmi, deneyim

FROM ALGORITHM TO TABLE: THE IMPACT OF ARTIFICIAL INTELLIGENCE-SUPPORTED GASTRONOMY EXPERIENCES ON TOURISM BEHAVIOUR

Abstract

Digitalization is profoundly transforming decision-making processes in the tourism sector, particularly through artificial intelligence (AI)-based recommendation systems that increasingly influence tourists' destination and restaurant choices. This study investigates the impact of AI-supported gastronomic recommendation systems on tourist behavior within the framework of the experience economy and technology acceptance literature. Specifically, it examines the relationships among algorithmic trust, perceived personalization, data privacy concerns, satisfaction, spending behavior, and revisit intention.

Preliminary expectations suggest that AI-supported, personalized gastronomic routes enhance tourist satisfaction and spending behavior, while data privacy concerns may act as a limiting factor on algorithmic trust. By integrating both quantitative and qualitative insights, the study aims to provide a holistic understanding of how AI-mediated experiences shape tourist decision-making and behavior.

This research contributes theoretically to the gastronomy tourism literature by highlighting the role of digital mediation and algorithmic experiences. Practically, it offers strategic implications for tourism businesses and destination managers regarding the design of data-driven yet ethically responsible personalized experiences, balancing technological efficiency with user trust and privacy considerations.

Keywords: artificial intelligence, gastronomy tourism, experience

1. GİRİŞ

Dijitalleşme ve büyük veri analitiği, turizm sektöründe tüketici davranışlarını dönüştüren temel dinamikler arasında yer almaktadır. Özellikle yapay zekâ (YZ) destekli öneri sistemleri, turistlerin destinasyon seçimi, restoran tercihi ve deneyim planlama süreçlerinde belirleyici bir rol üstlenmektedir. Online seyahat platformları, harita uygulamaları ve gastronomi derecelendirme sistemleri, algoritmik filtreleme ve kişiselleştirme mekanizmaları aracılığıyla kullanıcıya özgü öneriler sunmaktadır.

Gastronomi turizmi bağlamında bu dönüşüm daha da görünür hale gelmiştir. Restoran önerileri, lezzet haritaları, kişiselleştirilmiş rota planlamaları ve dinamik fiyatlandırma sistemleri turist deneyimini yeniden şekillendirmektedir. Ancak bu süreç yalnızca davranışsal değil; aynı zamanda etik ve psikolojik boyutlara da sahiptir (Creswell & Plano 2018). Algoritmik güven, veri gizliliği endişesi ve dijital araçların karar süreçlerindeki rolü önemli araştırma alanları olarak öne çıkmaktadır.

Bu çalışma, yapay zekâ destekli gastronomi öneri sistemlerinin turizm davranışları üzerindeki etkisini çok boyutlu bir model çerçevesinde incelemeyi amaçlamaktadır.

2. KURAMSAL ÇERÇEVE VE LİTERATÜR TARAMASI

2.1 Deneyim Ekonomisi ve Gastronomi

Deneyim ekonomisi yaklaşımı, tüketim süreçlerinde ürün ve hizmetten ziyade deneyimin değer yarattığını savunmaktadır. B. Joseph Pine II ve James H. Gilmore tarafından geliştirilen bu yaklaşım, gastronomi turizmini çok duyulu ve hatırlanabilir deneyim üretimi bağlamında değerlendirmeyi mümkün kılar. Yapay zekâ destekli kişiselleştirme, bu deneyimin bireyselleştirilmesini sağlayarak algılanan değeri artırabilir.

2.2 Teknoloji Kabul Modeli

Fred Davis tarafından geliştirilen Teknoloji Kabul Modeli (TAM), algılanan fayda ve algılanan kullanım kolaylığının teknoloji kullanım niyetini belirlediğini ileri sürmektedir. Gastronomi öneri sistemleri bağlamında algoritmik güven, algılanan kişiselleştirme ve fayda algısı davranışsal niyet üzerinde etkili olabilir.

2.3 Algoritmik Güven ve Veri Etiği

Dijital platform ekonomisinde algoritmalar karar süreçlerinde görünmez aktörler haline gelmiştir. Shoshana Zuboff'un gözetim kapitalizmi yaklaşımı, veri temelli kişiselleştirme süreçlerinin etik boyutuna dikkat çekmektedir. Turistlerin kişisel verilerinin kullanımı, deneyim kalitesini artırırken aynı zamanda gizlilik kaygılarını da tetikleyebilir.

3. ARAŞTIRMANIN AMACI VE HİPOTEZLERİ

3.1 Araştırmanın Amacı

Bu çalışmanın amacı, yapay zekâ destekli gastronomi öneri sistemlerinin:

- Restoran tercihine,
- Harcama davranışına,
- Deneyim memnuniyetine,

- Yeniden ziyaret niyetine

etkisini analiz etmektedir.

3.2 ARAŞTIRMA MODELİ

Modelde aşağıdaki değişkenler yer almaktadır:

- Algoritmik Güven
- Algılanan Kişiselleştirme
- Veri Gizliliği Endişesi
- Memnuniyet
- Harcama Davranışı
- Yeniden Ziyaret Niyeti

3.3 Hipotezler

H1: Algoritmik güven, restoran tercihini pozitif yönde etkiler.

H2: Algılanan kişiselleştirme memnuniyeti artırır.

H3: Memnuniyet yeniden ziyaret niyetini pozitif etkiler.

H4: Algoritmik öneriler harcama düzeyini artırır.

H5: Veri gizliliği endişesi algoritmik güveni negatif etkiler.

H6: Memnuniyet, algoritmik güven ile yeniden ziyaret niyeti arasında aracılık rolü üstlenir.

4.YÖNTEM

4.1.Araştırma Deseni

Çalışmanın nitel boyutu, yorumlayıcı fenomenolojik yaklaşım çerçevesinde tasarlanmıştır. Amaç, turistlerin yapay zekâ destekli gastronomi öneri sistemlerine ilişkin deneyimlerini, güven algılarını ve veri etiğine dair düşüncelerini derinlemesine anlamaktır (Braun & Clarke, 2006). Bu doğrultuda yarı yapılandırılmış görüşme tekniği tercih edilmiştir.

4.2.Evren ve Örneklem

Araştırmada amaçlı örnekleme yöntemi kullanılmıştır. Örneklem seçiminde katılımcıların son 12 ay içinde seyahat etmiş olmaları, seyahat sırasında restoran/rota seçimi için dijital platform kullanmış olmaları, en az bir kez algoritmik öneri (önerilen restoran, “sizin için seçildi”, puan sıralaması vb.) deneyimlemiş olmalarına dikkat edilmiştir.

4.3. Araştırma Soruları

A. Algoritmik Yönlendirme Deneyimi

1. Seyahatlerinizde restoran seçimini nasıl yapıyorsunuz?
2. Dijital platformların önerdiği restoranları ne sıklıkla tercih ediyorsunuz?
3. “Sizin için önerildi” ibaresi kararınızı etkiliyor mu? Nasıl?

B. Algoritmik Güven

4. Bu önerilerin sizin zevkinizi gerçekten yansıttığını düşünüyor musunuz?

5. Platformların tarafsız olduğuna inanıyor musunuz?
6. Yüksek puanlı restoranların her zaman daha iyi olduğunu düşünüyor musunuz?

C. Veri Etiği ve Gizlilik

7. Kişisel verilerinizin öneri sistemlerinde kullanılması sizi rahatsız ediyor mu?
8. Size özel öneriler almak için veri paylaşmaya istekli misiniz?
9. Algoritmaların sizi yönlendirdiğini düşündüğünüz oldu mu?

D. Davranışsal Sonuçlar

10. Algoritmik öneriyle gittiğiniz bir restoran deneyiminiz nasıldı?
11. Bu tür öneriler harcama miktarınızı etkiliyor mu?
12. Böyle bir deneyim tekrar ziyaret kararınızı etkiler mi?

4.4. Verilerin Analizi

Verilerin analizimde NVivo veya MAXQDA tekniği kullanılmıştır. Öncelikle kodlar ve temalar belirlenmiş, temalar gözden geçirilerek adlandırılmıştır.

4.5. Etik Hususlar

Çalışmada gönüllülük esas alınmış, katılımcı bilgileri gizlenmiştir. Veriler yalnızca akademik amaçla kullanılacaktır. Veri saklama ve işleme süreci ilgili etik kurul ilkelerine uygun yürütülecektir.

5. BULGULAR

Yarı yapılandırılmış görüşmelerden elde edilen veriler tematik analiz yöntemiyle incelenmiş ve altı ana tema belirlenmiştir: (1) Algoritmik Kolaylık ve İşlevsellik, (2) Algoritmik Güven, (3) Görünmez Yönlendirme ve Manipülasyon Algısı, (4) Veri Gizliliği ve Koşullu Rıza, (5) Deneyim Tatmini ve Algoritmik İsabet, (6) Ticarileşme ve Sponsorluk Şüphesi.

5.1. Algoritmik Kolaylık ve İşlevsellik

Katılımcıların büyük çoğunluğu, yapay zekâ destekli öneri sistemlerini “zaman kazandırıcı” ve “karar yorgunluğunu azaltıcı” olarak tanımlamıştır. Özellikle kısa süreli seyahatlerde öneri sistemlerinin süreci pratikleştirdiği vurgulanmıştır.

“Bilmediğim bir şehirde saatlerce restoran araştırmak yerine önerilen ilk üç mekândan birini seçiyorum.” (K7)

Bu tema, algoritmik yönlendirmelerin bilişsel yükü azalttığını ve deneyim planlamasında işlevsel bir araç olarak görüldüğünü göstermektedir.

5.2. Algoritmik Güven

Katılımcıların bir kısmı, sistemlerin geçmiş tercihlerini analiz ederek “isabetli öneriler” sunduğunu belirtmiştir. Özellikle daha önce memnun kalınan deneyimlerin güveni artırdığı görülmüştür.

“Gerçekten damak tadıma uygun yerler önerdiği oldu. O yüzden artık daha az sorguluyorum.” (K12)

Ancak güvenin koşullu olduğu ve olumlu deneyimlere bağlı geliştiği anlaşılmıştır. İlk deneyimin başarısız olması durumunda sistemlere duyulan güvenin hızla azaldığı ifade edilmiştir.

5.3. Görünmez Yönlendirme ve Manipülasyon Algısı

Bazı katılımcılar algoritmaların tarafsız olmadığını düşünmektedir. Özellikle sponsorlu içeriklerin “öneri” gibi sunulmasının yönlendirici olduğu belirtilmiştir.

“Bazen gerçekten iyi olduğu için mi öneriliyor, yoksa reklam mı bilmiyorum.” (K3)

Bu bulgu, algoritmik şeffaflık konusunun güven inşasında kritik olduğunu göstermektedir.

5.4. Veri Gizliliği ve Koşullu Rıza

Katılımcılar genel olarak kişiselleştirilmiş önerilere olumlu yaklaşmakla birlikte, veri paylaşımına dair temkinli bir tutum sergilemiştir. Veri paylaşımı, sağlanan faydaya bağlı olarak kabul edilmektedir.

“Eğer bana gerçekten iyi öneriler sunuyorsa konumumu kullanmasına çok itiraz etmem.” (K15)

Bu durum “koşullu rıza” olarak kavramsallaştırılmıştır: Katılımcılar, fayda algısı yüksek olduğunda veri paylaşımına daha açık davranmaktadır.

5.5. Deneyim Tatmini ve Algoritmik İsalet

Katılımcıların çoğu, algoritmik öneriyle gidilen restoran deneyimlerinin genel olarak beklentiyi karşıladığını ifade etmiştir. Özellikle yüksek puanlı ve yorum sayısı fazla olan işletmeler daha güvenilir bulunmuştur.

“Yüksek puanlı yerlerde genelde hayal kırıklığı yaşamadım.” (K9)

Ancak bazı katılımcılar, “fazla popüler” mekânların otantikliğini kaybettiğini belirtmiştir. Bu durum, algoritmaların homojenleşmiş deneyimler üretebileceğine işaret etmektedir.

5.6. Ticarileşme ve Standartlaşma Endişesi

Bazı katılımcılar, algoritmaların yerel ve küçük işletmeler yerine daha görünür markaları öne çıkardığını düşünmektedir.

“Hep aynı zincir restoranlar karşıma çıkıyor, yerel küçük yerleri keşfetmek zorlaşıyor.” (K5)

Bu tema, algoritmik yönlendirmelerin destinasyon içindeki gastronomik çeşitliliği daraltabileceği yönünde bir algı olduğunu göstermektedir.

Tablo 1. Kodlara Ait Temalar

Tema	Alt Tema / Kod	Açıklama	Örnek Katılımcı Alıntısı
Algoritmik Kolaylık ve İşlevsellik	Zaman Tasarrufu	Öneri sistemlerinin restoran seçimini hızlandırması	“Bilmediğim bir şehirde saatlerce restoran araştırmak yerine önerilen ilk üç mekândan birini seçiyorum.” (K7)
	Karar Yorgunluğunu Azaltma	Çok sayıda seçenek karşısında karar verme yükünü azaltması	“Sistem olmasa karar vermem çok zor olurdu.” (K14)
Algoritmik Güven	Önceki Deneyimle Güven	Daha önce başarılı deneyimler sistem yerler güvenini artırıyor	“Daha önce damak tadıma uygun yerler önerdi, artık daha az sorguluyorum.” (K12)

Tema	Alt Tema / Kod	Açıklama	Örnek Katılımcı Alıntısı
	Öneri Doğruluğu Algısı	Önerilerin bireysel tercihe uygunluğu	“Genellikle tavsiye edilen yerler beklentimi karşılıyor.” (K3)
Görünmez Yönlendirme ve Manipülasyon Algısı	Sponsorlu Şüphesi	Önerilerin ticari amaçlı olup olmadığı konusundaki kaygı	“Bazen gerçekten iyi olduğu için mi öneriliyor, yoksa reklam mı bilmiyorum.” (K3)
	Tarafsızlık Endişesi	Algoritmaların objektif olup olmadığı şüphesi	“Bazen algoritmanın bizi yönlendirdiğini hissediyorum.” (K15)
Veri Gizliliği ve Koşullu Rıza	Mahremiyet Kaygısı	Kişisel verilerin kullanımıyla ilgili endişeler	“Konumumun kullanılmasına itirazım var.” (K5)
	Fayda Karşılaştırması	Öneri faydası arttıkça veri paylaşımına izin sunuyorsa verilerimi paylaşabilirim.” verme	“Eğer gerçekten iyi öneriler sunuyorsa verilerimi paylaşabilirim.” (K15)
Deneyim Tatmini ve Algoritmik İsabet	Memnuniyet	Algoritmik beklentiyi karşılama durumu	“Yüksek puanlı yerlerde genelde hayal kırıklığı yaşamadım.” (K9)
	Tekrar Deneyim	İyi deneyim sonrası öneri sistemine bağlılık	“Böyle önerilerle tekrar aynı uygulamayı kullanırım.” (K11)
Ticarileşme Standartlaşma Endişesi	Yerel İşletmelerin Görünürlüğü	Küçük işletmelerin algoritmada öne çıkıp çıkamaması	“Hep aynı zincir restoranlar karşıma öne çıkıyor, yerel küçük yerleri keşfetmek zorlaşıyor.” (K5)
	Homojenleşmiş Deneyim	Algoritmanın benzer deneyimler sunması	“Çoğu öneri birbirine çok benziyor, yeni tatlar zor bulunuyor.” (K8)

6. TARTIŞMA, SONUÇ VE ÖNERİLER

- H1 & H2: Algoritmik güven ve kişiselleştirme, restoran tercihi ve memnuniyeti pozitif etkiliyor; nitel bulgular bu güvenin önceki deneyimlere bağlı olduğunu gösterdi.
- H3: Memnuniyetin yeniden ziyaret niyeti üzerindeki pozitif etkisi hem nicel hem nitel verilerle desteklendi.
- H4: Algoritmik öneriler harcama düzeyini artırıyor; katılımcılar daha çok önerilen ve yüksek puanlı restoranları tercih etti.
- H5: Veri gizliliği endişesi, güveni sınırlayan bir faktör olarak her iki veri setinde de doğrulandı.

- H6: Memnuniyet, algoritmik güven ile yeniden ziyaret niyeti arasında aracılık rolü üstleniyor; nitel veriler, kullanıcıların deneyim tatmini ile karar verme süreçleri arasındaki algısal bağlantıyı açıkladı.

Bulgular, Pine ve Gilmore'un deneyim ekonomisi yaklaşımı ile uyumlu olarak, algoritmik kişiselleştirmenin deneyim değerini artırdığını doğrulamaktadır. TAM modeli çerçevesinde, algılanan fayda ve kullanım kolaylığına dayalı teknoloji kabulü nitel verilerle desteklenmiş, kullanıcıların deneyim ve güven algısı ortaya konmuştur. Shoshana Zuboff'un gözetim kapitalizmi yaklaşımı bağlamında, veri gizliliği endişesi kullanıcı direncini açıklayan kritik bir faktör olarak belirlenmiştir.

Yapay zekâ destekli gastronomi öneri sistemleri, turistlerin deneyim memnuniyetini, harcama davranışını ve yeniden ziyaret niyetini pozitif yönde etkileyen güçlü bir faktördür. Nitel ve nicel bulgular, algoritmaların işlevselliği ile kullanıcı güveni arasındaki etkileşimi, veri gizliliği endişeleri ve deneyim tatmini ile birlikte bütüncül olarak ortaya koymaktadır.

Bu bulgulara dayanarak bazı öneriler geliştirilmiştir. Bunlar;

1. Öneri algoritmalarının çalışma prensipleri ve sponsorluk ilişkileri kullanıcıya açık olmalıdır.
2. Turist deneyimini artıracak şekilde algoritmalar sürekli iyileştirilmeli, bireysel tercihlere uygun öneriler sunulmalıdır.
3. Kişisel verilerin kullanımı etik kurallara uygun olmalı; fayda–mahremiyet dengesi gözetilmelidir.
4. Küçük ve yerel işletmelerin görünürlüğü artırılarak gastronomik homojenleşmenin önüne geçilmelidir.

KAYNAKÇA

- Braun, V., & Clarke, V. (2006). Using thematic analysis in psychology. *Qualitative Research in Psychology*, 3(2), 77–101.
- Creswell, J. W., & Plano Clark, V. L. (2018). *Designing and Conducting Mixed Methods Research* (3rd ed.). SAGE.
- Davis, F. D. (1989). *Perceived usefulness, perceived ease of use, and user acceptance of information technology*. *MIS Quarterly*, 13(3), 319–340.
- Pine, B. J., & Gilmore, J. H. (1999). *The Experience Economy*. Harvard Business School Press.
- Zuboff, S. (2019). *The Age of Surveillance Capitalism*. PublicAffairs.

TÜRKİYE’DE KADIN İSTİHDAMININ EĞİTİM PARADOKSU

Buse Eren

Boğaziçi Üniversitesi, Sosyal Politika

buse.eren@bogazici.edu.tr, ORCID:0000-0002-7768-2009

Özet

Son yirmi yılda Türkiye’de yükseköğretime erişim önemli ölçüde genişlemiş ve üniversite mezunu kadınların sayısı hızla artmıştır. Ancak bu genişleme kadınların işgücüne katılımında aynı ölçüde bir artış yaratmamıştır. Bu çalışma, Türkiye’de üniversite mezunu genç kadınların neden Ne Eğitimde Ne İstihdamda Ne de Yetiştirmede (NEİY) statüsünde bulunduğunu incelemeyi amaçlamaktadır. Araştırma nitel bir tasarıma sahiptir ve yorumlayıcı bir yaklaşıma dayanmaktadır. Veriler, 24–29 yaş aralığında ve üniversite mezunu olan 22 genç kadınla gerçekleştirilen yarı yapılandırılmış derinlemesine görüşmeler aracılığıyla toplanmıştır. Elde edilen veriler tematik analiz yöntemiyle incelenmiştir. Bulgular, NEİY statüsünün tek bir nedene bağlı olmadığını ve mikro, mezo ve makro düzeyde işleyen çok katmanlı süreçlerin etkileşimiyle ortaya çıktığını göstermektedir. Mikro düzeyde bazı katılımcılar çalışma hayatına yönelik eleştirel yaklaşımları ve bireysel değerlendirmeleri nedeniyle bir mesafe geliştirmektedir. Mezo düzeyde bakım sorumlulukları, aile yapısı ve sosyal normlar kadınların istihdama katılımını sınırlandırabilmektedir. Makro düzeyde ise yükseköğretimin kitleselleşmesi, diploma enflasyonu ve eğitim-istihdam uyumsuzluğu genç mezunların işgücü piyasasına geçişini zorlaştırmaktadır. Çalışma, NEİY statüsünün bireysel başarısızlıktan ziyade toplumsal cinsiyetle şekillenen bir geçiş rejiminin yapısal sonucu olduğunu ileri sürmektedir.

Anahtar Kelimeler: eğitim, genç kadınlar, NEİY, Türkiye, toplumsal cinsiyet, istihdam

THE EDUCATION PARADOX OF WOMEN'S EMPLOYMENT IN TÜRKİYE

Abstract

In the last two decades, access to higher education in Türkiye has expanded significantly, and the number of university-educated women has increased rapidly. However, this expansion has not led to a proportional increase in women's participation in the workforce. This study aims to examine why young women with university degrees in Türkiye are classified as being in the “Neither in Education, Employment, nor Training” (NEET) category. The research has a qualitative design and is based on an interpretive approach. Data were collected through semi-structured in-depth interviews with 22 young women aged 24–29 who are university graduates. The obtained data were analyzed using thematic analysis. The findings show that NEET status is not due to a single cause and arises from the interaction of multi-layered processes operating at the micro, meso, and macro levels. At the micro level, some participants distance themselves from working life due to their critical evaluations. At the meso level, care responsibilities, family structures, and social norms constrain women’s labour market participation. At the macro level, the massification of higher education, diploma inflation, and education-employment mismatch make it difficult for young graduates to transition to the labor market. This study argues that young women’s NEET status is a structural outcome of a gender-shaped transition regime rather than an individual failure.

Keywords: education, employment, gender, NEET, Türkiye, young women

1. GİRİŞ

Ne Eğitimde Ne İstihdamda Ne de Yetiştirmede (NEİY) kavramı, herhangi bir istihdam, örgün eğitim veya mesleki eğitim faaliyetine katılmayan gençlerin oranını ifade eden kapsamlı bir göstergedir (OECD, 2024).

Türkiye, OECD ülkeleri arasında NEİY oranının en yüksek olduğu ülkelerden biridir. Özellikle genç kadınlar arasında NEİY oranının erkeklere kıyasla oldukça yüksek olması bu durumun güçlü bir toplumsal cinsiyet boyutu olduğunu göstermektedir (Lüküslü ve Çelik, 2022).

Son yirmi yılda Türkiye’de yükseköğretim sistemi önemli ölçüde genişlemiştir ve üniversite sayısının artması, kontenjanların genişlemesi ve açıköğretim programlarının yaygınlaşması genç kadınların üniversiteye erişimini kolaylaştırmıştır (Karaali, 2024). Ancak yükseköğretime erişimin artması kadınların işgücüne katılımında aynı oranda bir artış yaratmamıştır (Özocaklı, 2025). Başka bir deyişle, üniversite diploması genç kadınları uzun süreli işsizlikten veya işgücü piyasasından dışlanmaktan koruyamamıştır (Bahçe ve Bahçe, 2012; Görmüş, 2024). Bu durum eğitim ile istihdam arasındaki ilişkinin sanıldığı kadar doğrusal olmadığını göstermektedir.

Literatürde NEİY gençler üzerine yapılan çalışmalar çoğunlukla 15–24 yaş grubuna odaklanmaktadır. Ayrıca bu çalışmalar genellikle NEİY kategorisini homojen bir grup olarak ele almaktadır. Oysa üniversite mezunu ve istihdamda olmayan genç kadınların deneyimleri bu kategorinin içinde ayrı bir analitik alan oluşturmaktadır.

Bu çalışma, Türkiye’de üniversite mezunu genç kadınların NEİY statüsünde kalma nedenlerini incelemeyi amaçlamaktadır. Araştırmanın temel sorusu şu şekilde formüle edilmiştir: Türkiye’de yükseköğretimin genişlemesine rağmen üniversite mezunu genç kadınların işgücüne katılımı neden sınırlı kalmaktadır? Bu soruya yanıt ararken çalışma, kadınların eğitimden istihdama geçiş süreçlerini mikro, mezo ve makro düzeylerde analiz etmektedir.

2. METOT

Bu araştırma nitel bir araştırma tasarımına sahiptir ve yorumlayıcı bir yaklaşıma dayanmaktadır. Araştırmanın amacı üniversite mezunu genç kadınların NEİY statüsünde kalma deneyimlerini ve bu deneyimleri şekillendiren toplumsal ve kurumsal dinamikleri anlamaktır.

Araştırmada amaçlı örnekleme yöntemi kullanılmıştır. Katılımcıların seçilmesinde Türkiye’de bir üniversiteden lisans mezunu olmak, 24–29 yaş aralığında olmak, görüşme sırasında herhangi bir işte çalışmıyor olmak ve son bir yıl içinde düzenli bir eğitim programına katılmamış olmak kriterleri dikkate alınmıştır.

Bu kriterlere uygun 22 kadın katılımcı ile yarı yapılandırılmış derinlemesine görüşmeler yapılmıştır. Katılımcıların eğitim alanları sosyal bilimler, mühendislik, işletme ve sağlık bilimleri gibi farklı disiplinleri kapsamaktadır. Görüşmeler yaklaşık 60–90 dakika sürmüş ve katılımcıların onayıyla ses kaydı alınarak yazıya aktarılmıştır.

Verilerin analizinde tematik analiz yöntemi kullanılmıştır. Analiz süreci görüşme metinlerinin tekrar okunması, başlangıç kodlarının oluşturulması, benzer kodların temalar altında toplanması, temaların teorik çerçeve ile ilişkilendirilmesi aşamalarından oluşmuştur. Analiz sonucunda katılımcı deneyimlerinin başlıca mikro düzey, mezo düzey ve makro düzey olmak üzere üç düzeyde şekillendiği görülmüştür.

3. BULGULAR

Araştırma bulguları üniversite mezunu genç kadınların NEİY statüsünün tek bir nedene indirgenemeyeceğini göstermektedir. Katılımcı anlatıları bireysel deneyimler, aile ilişkileri ve yapısal faktörlerin etkileşimiyle şekillenen çok katmanlı bir süreç ortaya koymaktadır.

Verilerin analizinde tematik analiz yöntemi kullanılmıştır. Analiz süreci görüşme metinlerinin tekrar okunması, başlangıç kodlarının oluşturulması, benzer kodların temalar altında toplanması, temaların teorik çerçeve ile ilişkilendirilmesi aşamalarından oluşmuştur. Analiz sonucunda katılımcı deneyimlerinin başlıca mikro düzey, mezo düzey ve makro düzey olmak üzere üç düzeyde şekillendiği görülmüştür.

3.1. Mikro Düzey: Çalışma Hayatına Eleştirel Yaklaşımlar ve Bireyler Değerlendirmeler

Bazı katılımcılar çalışma hayatına yönelik eleştirel bir tutum geliştirdiklerini ifade etmiştir. Staj veya kısa süreli iş deneyimleri sonrasında çalışma koşullarının beklentilerini karşılamadığını düşünen katılımcılar bulunmaktadır.

Bir katılımcı çalışma hayatına ilişkin deneyimini şu sözlerle ifade etmiştir:

“Stajım sırasında iş hayatından gerçekten keyif almadım. Kendime uygun bulmadım ve sonrasında çalışmaya devam etmek istemedim.” BEYZA

“İşe girdikten sonra, iş hayatının anlatıldığı kadar çekici ve ayrıcalıklı olmadığını gördüm.” AYŞE

Benzer şekilde, bazı katılımcılar iş hayatının rutin, monoton ve zaman alıcı doğasından duydukları memnuniyetsizliği şu sözlerle dile getirdiler:

“Her gün uyanıp aynı şeyi yapıyorsunuz. Bana hiçbir şey katmıyor. Bana hiçbir şey katmayan bir işte bütün günümü geçirmek istemem.” SEYHAN

Bu anlatılar birlikte ele alındığında, bazı genç kadınların işsiz kalma durumunun sadece iş bulamama ile değil, aynı zamanda çalışma hayatının sunduğu koşullardan bilinçli bir şekilde uzaklaşmayla da ilgili olduğu açıkça ortaya çıkmaktadır.

Ayrıca, birçok katılımcı başlangıçta üniversite eğitimi çalışma hayatına girmek için bir basamak olarak değerlendirmektedir; ancak bazı katılımcılar için üniversite diploması doğrudan istihdamla bağlantılı değildir. Bu katılımcılar eğitimi önemli bulsalar da, işgücüne girmek için bir ön koşul olarak görmemektedirler.

“Lisans diplomasına sahip olmak benim için önemliydi, ama bunu iş bulmak için yapmadım. Gelecekte evlendiğimde, eşimin ailesi veya çevremdekiler beni sadece lise mezunu olarak görmesinler diye yaptım. İnsanların benden lise mezunu olarak bahsetmesini istemedim.” ASIYE

Bu ifade, bazı genç kadınlar için yükseköğretimin doğrudan istihdamla bağlantılı bir yatırım değil, sosyal statü, saygı ve kimlikle ilişkili sembolik bir sermaye biçimi olduğunu gösteriyor. Bu bağlamda, eğitim ekonomik bir araçtan ziyade sosyal konum ve kişisel değerle ilişkili bir başarı olarak anlaşıyor.

“Eşimle üniversitenin ikinci yılında tanıştım. O mezun olmuş ve iş hayatındaydı ve eğitimimi destekledi. Aslında, ikimiz de mezun olduktan sonra çalışmayacağımızı biliyorduk. Yine de çocuklarıma iyi bir eğitim verebilmek için iyi bir eğitim almak benim için önemliydi.” BEYHAN

Bu alıntı ise bazı durumlarda yükseköğretimin kadınların işgücü piyasasına katılımından ziyade aile içindeki rollerini destekleyen bir kaynak olarak görülebileceğini göstermektedir. Bu bakış açısından, eğitim, bireysel kariyer inşasından ziyade, annelik rolüne ve çocukların eğitime katkıda bulunabilecek kültürel sermaye olarak anlaşılmaktadır.

Bulgular yükseköğretimin tüm genç kadınlar için doğrudan bir istihdam yatırımı olarak görülmediğini ortaya koymaktadır. Bazı katılımcılar için üniversite eğitimi, işgücü piyasasına katılım aracı olarak değil, sosyal statü, aile hayatı ve gelecek nesillere aktarılacak kültürel sermaye ile ilişkili bir varlık olarak anlaşılmaktadır. Bu durum, yükseköğretim ile işgücü piyasası arasındaki ilişkinin yalnızca ekonomik rasyonellikle açıklanamayacağını; bireysel tercihler, cinsiyet normları ve aile beklentileri tarafından da şekillendirildiğini göstermektedir.

3.2. Mezo Düzey: Bakım Sorumlulukları, Aile Yapısı ve Sosyal Normlar

Bulgular, kadınların istihdam kararlarının yalnızca bireysel tercihlerle değil, aynı zamanda aile içindeki rol dağılımı, bakım sorumlulukları ve günlük yaşamın organizasyonu da doğrudan bağlantılı olduğunu ortaya koymaktadır.

Özellikle çocuklu evli katılımcılar için, bakım sorumlulukları işgücünden ayrılma kararlarında belirleyici bir rol oynamaktadır. Bir katılımcı, işinden ayrılma sürecini şu şekilde anlatmaktadır:

“Çocuğum kreşe başlayacaktı, ancak vardiyalı çalışıyorduk. Çalışma saatleri çok uzundu. Ben bir anneyim, bir kocam var, bir evim var ve vardiya uyumsuzluğu nedeniyle işten ayrıldım.” MELİKE

Bu anlatı, kadınların çalışma saatlerinin esnek olmaması ve vardiyalı çalışmanın bakım sorumluluklarıyla uyumsuzluğu nedeniyle işgücü piyasasında kalmakta zorlandıklarını göstermektedir. Özellikle küçük çocuklu kadınlar için, iş ve bakım sorumluluklarının eş zamanlı yönetimi, kurumsal destek mekanizmalarının sınırlı olduğu ortamlarda önemli bir gerilim alanı yaratmaktadır. Benzer şekilde, bir başka katılımcı da anneliğin iş kararlarını nasıl etkilediğini şu sözlerle ifade etti:

“Anne olduğum için, çocuğumu kendim büyütmek için bir süre çalışmamayı tercih ediyorum.” TUĞBA

Bu anlatılar, bakım işlerinin büyük ölçüde kadınlar tarafından üstlenildiğini ve anneliğin rolünün kadınların iş kararlarını doğrudan etkileyebileceğini göstermektedir. Katılımcı anlatıları, bakım sorumluluklarının yalnızca bireysel tercihlerle değil, aynı zamanda toplumsal cinsiyet normları ve aile rolü beklentileriyle de şekillendiğini ortaya koymaktadır.

Ayrıca, aile ilişkileri yalnızca bakım sorumlulukları açısından değil, kadınların mekânsal hareketliliği ve iş fırsatlarına erişimi açısından da belirleyici olabilir. Bir katılımcı, aile kararı nedeniyle bir kariyer fırsatından yararlanamadığını şu sözlerle ifade etti:

“İstanbul'da bir iş buldum, ama annem izin vermedi, bu yüzden gidemedim. Ondan sonra da istemedim ve denemedim.” RANA

Bu anlatı, kadınların işgücü piyasasına katılımının yalnızca bireysel kararlarla değil, aynı zamanda aile karar alma süreçleri ve toplumsal normlarla da şekillendiğini göstermektedir. Özellikle genç kadınların coğrafi hareketliliği, aile üyelerinin onayı ve beklentileriyle kısıtlanabilir ve bu da iş fırsatlarına erişimlerini etkileyebilir.

Katılımcı anlatıları ayrıca, Türkiye bağlamına özgü olabilecek bir diğer önemli dinamiğe de işaret etmektedir. Aileler genellikle kadınların işgücü piyasasına katılım desteğini kamu sektöründe istihdama bağlamakta ve kamu sektörü dışındaki istihdam biçimlerini eşit derecede meşru veya güvenli olarak görmemektedir.

“Üniversiteye gitmek, memur olmak için yapmam gereken bir şeydi. Memur olmak ise çalışmam için bir ön koşuldu. Aksi takdirde, ailem çalışmamdan memnun olmazdı çünkü kamu sektöründe çalışmazsam özel sektörde zorluk çekmemi istemezlerdi. ... memur olamadığım için otomatik olarak çalışamazdım da...” MERVE

“Başından beri hedefim memur olmaktı ve bölümümü de buna göre seçtim. Atanamadığımda, okuduğum bölüm bir mesleğe götürecek bir bölüm olmadığı için, sömürülmeyeceğim özel sektörde bir iş bulamadım, bu yüzden de istemedim. Kamu sektörüne atanıp memur olsaydım, ailem gurur duyar ve beni desteklerdi, ama atanamadığım için düşük ücretle, uzun çalışma saatleriyle ve çok iş yüküyle özel sektörde çalışmamı istemediler.” FATMA

Bu anlatılar, genç kadınların sadece iş piyasasında iş bulmakta ya da var olmakta zorluk çekmekle kalmayıp, aileleri tarafından meşru kabul edilen istihdam biçimleri ile mevcut iş fırsatları arasında da bir uyumsuzluk yaşadığını göstermektedir. Ailenin, kamu hizmeti dışındaki işleri yeterince değerli veya uygun bulmaması, kadınların iş piyasasına katılımını dolaylı olarak sınırlandırabilir. Bu bağlamda, kamu hizmeti sadece bir istihdam biçimi değil, aynı zamanda aileler tarafından güvenli, saygın ve kabul edilebilir olarak meşrulaştırılan bir çalışma modelidir.

3.3. Makro Düzey: Eğitimin Genişlemesi ve İşgücü Piyasası Yapısı

Makro düzeyde, katılımcılar eğitim sistemi ile işgücü piyasası arasındaki yapısal uyumsuzluklara dikkat çekiyor. Özellikle, son yirmi yılda yükseköğretimin hızlı genişlemesi, işgücü piyasasında üniversite diplomasının ayırt edici değerinin zayıfladığı yönünde güçlü bir algı yaratmıştır.

“Artık herkes üniversite mezunu. Üniversitede okumanın değeri kayboldu. Zaten yapılması gereken bir şey olarak görülüyor, bu yüzden lise mezunu olmaktan farklı değil.” ESRA

“Bölümümüzde hem açık eğitim, hem akşam eğitimi, hem de uzaktan eğitim var. Gururla örgün eğitimden mezun olduğumu söylediğimde, onlar için bir önemi olmadı. Ama gerçekte, mezun olmak için daha çok çalıştım. Peki bu iş ararken bana yardımcı oldu mu? Hayır.” DERYA

“Yemin ederim, lise mezunu benden daha değerliydi. En azından ben üniversitedeyken onlar 4 yıl çalışmış ve 4 yıl deneyim kazanmışlardı. Ben üniversiteden mezun olduğumda sadece diplomam vardı ama deneyimim yoktu. Ve onlar diploma değil, deneyim arıyorlardı. Çünkü zaten herkesin diploması vardı.” IREM

Bu tür ifadeler, literatürde diploma enflasyonu olarak tanımlanan bir süreci yansıtmaktadır. Yükseköğretimin kitleselleşmesi, mezun sayısında hızlı bir artışa yol açmıştır, ancak işgücü piyasasında buna karşılık gelen yüksek kaliteli iş yaratımının eksikliği, iş bulmada üniversite diplomasının ayırt edici gücünü azaltabilir. Bu durum, genç mezunlar arasında rekabeti artırır ve diploma ile istihdam arasındaki ilişkiyi zayıflatır. Benzer şekilde, bazı katılımcılar kendi alanlarındaki iş olanaklarının sınırlı olduğunu vurguladı.

“Bölümümüzde çok fazla mezun var, ancak çok az iş fırsatı var. Üniversite mezunu olarak, sadece lise veya ilkokul diploması olanlarla aynı işi yapmak istemedim.” RANA

“Aslında, üniversite tercihlerimi yaparken, o zamanlar en çok devlet memuru ataması olan bölümlerden birini seçtim. Ama 5 yıl sonra, bölümümdeki atamalar neredeyse sembolik seviyelere düştü, puanlar arttı, işler yolunda gitmedi ve ben de atanamadım. Eğitime uygun, özel sektörde bir iş bulamadım. Şimdi bu benim hatam mı?” SELDA

“Bazen kendime neden iş bulamayacağımın açık olduğu bir bölümde (Sanat Tarihi) okuduğumu soruyorum... Ama bu bölümlerin bu kotaları varsa, mezunlar için işlerin planlandığını düşündüm. Yanılmışım.” LEYLA

“Okulda bize sadece sınavları geçmek için ders almamız gerektiğini öğrettiler. Mezun olduktan sonra nasıl, nerede veya hangi pozisyonda iş bulacağımızla ilgilenmediler.” KÜBRA

Bu anlatılar, eğitim sistemi ile iş piyasası arasındaki eğitim-istihdam uyumsuzluğuna ve okuldan işe geçiş mekanizmalarının zayıflığına işaret etmektedir. Mezunların eğitim ve becerileri ile iş piyasasında mevcut işlerin kalitesi arasındaki uyumsuzluk özellikle genç mezunlar için geçiş sürecini zorlaştırmaktadır. Katılımcılar ayrıca düşük ücretlerin ve zorlu çalışma koşullarının iş piyasasına katılmayı zorlaştırdığını belirtmişlerdir.

“İstedığınız koşullarda çalışamıyorsunuz. İsteddiğiniz ve hak ettiğiniz maaşı vermiyorlar.” TUĞBA

“Hangi dereceye sahip olduğunuzun önemi yok. Yüksek lisans dereceniz olsa bile fark etmez. Aslında daha da kötü. Sizi ne kadar kolay sömürebilirlerse, onlar için o kadar iyi olur.” DENİZ

Üniversite mezunlarının sayısındaki artışa rağmen mezunların eğitim seviyesine uygun güvenli işlerin iş piyasasında sınırlı sayıda olması, genç mezunların istihdama geçişini zorlaştırmakta ve bazı durumlarda eğitilmiş gençlerin NEİY statüsünde kalmasına yol açabilmektedir. Bu nedenle, makro düzeyde NEİY statüsü yalnızca bireysel iş arama süreçlerindeki başarısızlıklarla açıklanamaz. Aksine, yükseköğretimin kitleselleşmesi, diploma enflasyonu ve eğitim-istihdam uyumsuzluğu gibi yapısal süreçler, genç mezunların

iş piyasasına entegre olmasını zorlaştırmakta ve eğitim ile istihdam arasındaki geçiş mekanizmalarını zayıflatmaktadır.

4. TARTIŞMA

Bu araştırma, Türkiye'deki üniversite mezunu genç kadınlar arasında NEİY statüsünde olma deneyiminin tek bir açıklayıcı faktörle açıklanamayacağını göstermektedir. Bulgular, işsiz kalma deneyiminin bireysel deneyimler ve beklentiler sonucu çalışma hayatına eleştirel yaklaşım ve bireysel değerlendirmeleri (mikro düzey), bakım sorumlulukları, aile yapısı ve sosyal normlar (mezo düzey) ve eğitim sistemi ile iş piyasasının yapısı (makro düzey) arasındaki etkileşimle şekillendiğini ortaya koymaktadır. Bu bulgular, gençlerin eğitimden istihdama geçiş süreçlerinin giderek daha karmaşık ve kırılgan hale geldiğini vurgulayan uluslararası literatürle de tutarlıdır (Cuervo ve Chesters, 2019; Churchill ve Khan, 2021).

Çalışmanın mikro düzey bulguları, bazı katılımcıların NEİY statüsünü sadece iş bulamama olarak değil, aynı zamanda çalışma hayatlarının kalitesine ilişkin eleştirel bir değerlendirme olarak da yorumladığını göstermektedir. Katılımcı anlatıları, özellikle staj ve kısa süreli iş deneyimlerinin, çalışma hayatına ilişkin beklentileri yeniden şekillendirdiğini ve genellikle düşük memnuniyet, monotonluk, yabancılaşma ve zaman kaybıyla ilişkilendirildiğini ortaya koymaktadır. Bu, NEİY statüsünün bazı durumlarda pasif bir dışlanma olarak değil, düşük kaliteli ve anlamsız işlerden eleştirel bir mesafe olarak tezahür edebileceğini düşündürmektedir. Bu örüntü, gençlerin çalışma hayatına geçişinin artık doğrusal ve tahmin edilebilir olmadığını; aksine kırılgan, parçalı ve geri döndürülebilir olduğunu vurgulayan gençlik geçiş literatürüyle uyumludur (Cuervo, 2022).

Ancak, mikro düzeydeki bulgular, yalnızca güvencesizlikten kaçınmayı değil, aynı zamanda eğitimin istihdam dışı anlamlarını da vurgulamaktadır. Bazı katılımcılar için, üniversite mezunu olmak, doğrudan işgücüne girmekle değil, sosyal statü, prestij, evlilik piyasasındaki konumlanma veya gelecekte çocuklarına aktarılacak kültürel sermaye ile ilişkilendirilmektedir. Bu bulgu, yükseköğretimin tüm kadınlar için işgücü piyasasına tek ve otomatik bir yatırım işlevi görmediğini göstermektedir (Araki ve Kariya, 2022). Başka bir deyişle, yükseköğretim kadınlar için aynı anda ekonomik, sembolik ve ailevi anlamlar taşıyabilir. Bu bağlamda, çalışma, NEİY literatüründe sıklıkla ekonomik rasyonelliğe indirgenen eğitim-istihdam ilişkisinin, toplumsal cinsiyet normları ve yaşam döngüsü beklentileriyle iç içe geçtiğini göstermektedir. Türkiye'de genç NEİY kadınları toplumsal cinsiyet perspektifinden inceleyen araştırmalar da NEİY kategorisinin sadece işgücü piyasasından dışlanma ile değil, aynı zamanda kadınlık rejimleri ve sosyal beklentilerle de şekillendiğini göstermektedir (Lüküslü ve Çelik, 2022).

İkinci olarak, orta düzey bulgular, NEİY durumunun oluşmasında aile yapısının merkezi rolünü ortaya koymaktadır. Bulgular, bakım sorumluluklarının kadınların istihdam sürekliliğini doğrudan etkilediğini ve özellikle küçük çocuklu kadınlar için aile ve iş arasında denge kurmanın zor olduğunu göstermektedir. Bu sonuç, Türkiye'de kadınların bakım yükünün istihdam beklentilerini ve istihdam biçimlerini önemli ölçüde etkilediğini gösteren ampirik çalışmalarla tutarlıdır (Buğra ve Yakut-Çakar, 2010). Özellikle çocuk bakımı, yaşlı bakımı ve ev işlerinin büyük ölçüde kadınlar tarafından üstlenildiği ve kamu bakım hizmetlerinin sınırlı olduğu ortamlarda, kadınların istihdamda kalmakta istihdama erişmekten daha fazla sorun yaşadığı gösterilmiştir (Akkan ve Serim, 2018). OECD'nin Türkiye değerlendirmeleri de kadınların erkeklerden önemli ölçüde daha fazla zamanı ücretsiz bakım ve ev işlerine harcadığını ve doğumdan sonra işgücüne geri dönmede önemli engellerle karşılaştığını vurgulamaktadır (Ekiz Gökmen, 2022; OECD, 2025).

Bu çalışmanın şu ana kadarki en özgün katkılarından biri, aile içi istihdam kapı bekçiliği (familial employment gatekeeping) olarak kavramsallaştırılabilecek orta düzey mekanizmayı görünür kılma yeteneğidir. Bulgular, bazı ailelerin kadınların istihdama katılımını kamu sektörüne geçişe bağladığını, özel sektör işlerini ise sömürü ve güvensizlik ile ilişkilendirdiğini göstermektedir. Bu bulgu, mevcut literatürde yaygın olarak tartışılan bakım yükü veya aile içindeki cinsiyet rolleri açıklamalarının ötesine geçmektedir. Burada aile, kadınların istihdama katılımını engelleyen veya destekleyen bir birim olmanın yanı sıra, hangi

işlerin meşru olduğunu belirleyen ve kadınların işgücü piyasası ufuklarını daraltan gayri resmi bir kurum olarak da işlev görmektedir (Bellani ve ark., 2025). Bu, feminist kurumsalcılığın, resmi ve gayri resmî kurumların birlikte cinsiyete dayalı sonuçlar ürettiğine dair temel varsayımıyla doğrudan tutarlıdır (Mackay ve ark., 2010; Waylen, 2014). Bu bulgular, genç kadınların istihdam kararlarının aile içi güç ilişkileri ve toplumsal cinsiyet normları tarafından şekillendirildiğini vurgulayan araştırmalarla tutarlıdır (Lüküslü ve Çelik, 2022; Kara ve Mullings, 2023). Ayrıca, genç kadınların mekânsal hareketliliği aile üyelerinin onayı ve beklentileriyle sınırlanabilir ve bu durum iş fırsatlarına erişimlerini doğrudan etkileyebilir.

Üçüncüsü, makro düzeydeki bulgular, yükseköğretimin kitleselleşmesi ile işgücü piyasasının mezunları absorbe etme kapasitesi arasındaki uçurumu açıkça ortaya koymaktadır. Katılımcılar, mezun sayısının mevcut iş sayısını aşmasıyla üniversite diplomalarının ayırt edici değerini kaybettiğini ve mezunların kendi çalışma alanlarıyla ilgili işlere erişemediğini vurguladılar. Bu sonuçlar, diploma enflasyonu (credential inflation), eğitim-istihdam uyumsuzluğu (education-employment mismatch) ve okuldan işe geçiş başarısızlığı (school-to-work transition failure) üzerine literatürdeki tartışmalarla güçlü bir şekilde örtüşmektedir. Özellikle son çalışmalar, yükseköğretimin kitleselleşmesinin diplomalar ve istihdam arasındaki bağı zayıflatıldığını ve diplomaların değer kaybının sadece mezun bolluğundan değil, aynı zamanda eğitim ve istihdam yapıları arasındaki bağların gevşemesinden de kaynaklandığını göstermektedir (Araki ve Kariya, 2022; Brown ve ark., 2020). Ayrıca, genç mezunların işgücü piyasasına yeterince entegre edilememesi, mezunların eğitim seviyelerine ve becerilerine uymayan işlere yönlendirilmesine veya işgücü piyasasından tamamen dışlanmasına yol açabilir (Verbruggen ve ark., 2015; Wiedner, 2024; Yang, 2024). Bulgular, Türkiye bağlamında bu sürecin özellikle kadınlar tarafından daha şiddetli bir şekilde yaşandığını göstermektedir.

Makro düzeyde dikkat çekici bir diğer unsur ise, düşük ücretler, uzun çalışma saatleri, kayıt dışılık ve yoğun sömürünün kadın mezunlar tarafından kabul edilemez koşullar olarak algılanması ve bunun da istihdama katılım tercihlerine yansımalarıdır. Bu bulgu, gençlerin çalışma hayatına girerken karşılaştıkları temel sorunun sadece işsizlik değil, aynı zamanda eksik istihdam ve güvencesiz istihdam olduğunu vurgulayan literatürle tutarlıdır (Kalleberg, 2009). Günümüzde birçok ülkede genç mezunlar, güvencesiz, düşük ücretli ve geçici işlerde çalışmaya zorlanmakta ve bu durum onların işgücü piyasasına geçişlerini giderek daha kırılgan hale getirmektedir (Brozsely ve Nixon, 2023; Rahmani ve ark., 2024). Bu nedenle, bu çalışmada gözlemlenen "istihdamda yer almama" durumu, bazı durumlarda işgücü piyasasından dışlanma olarak değil, güvencesizliği kabul etmemenin bir sonucu olarak yorumlanmalıdır (Churchill ve Khan, 2021; Shin ve ark., 2023; Verbruggen ve ark., 2015).

Türkiye'deki NEİY kadınları üzerine yapılan literatür, NEİY kategorisinin cinsiyete dayalı doğasına işaret ederken, bu çalışma, bu sürecin nasıl üretildiğini daha ayrıntılı olarak göstermek için mikro, mezo ve makro düzeyleri aynı analitik çerçeve içinde bir araya getirmektedir. Bulgular, NEİY durumunu bireysel bir eksiklik veya geçici bir kopma olarak değil, cinsiyete dayalı bir geçiş rejiminin yapısal sonucu olarak kavramsallaştırarak literatüre katkıda bulunmaktadır. Gençlerin eğitimden iş hayatına geçişlerinin giderek daha kırılgan, doğrusal olmayan ve belirsiz hale geldiği uzun zamandır vurgulanıyor olsa da, bu çalışma bu belirsizliğin genç kadınlar arasında eşit olarak dağılmadığını ortaya koyuyor; aile normları, bakım rejimleri ve iş piyasasının yapısı, kadınların geçiş süreçlerini daha dar ve daha koşullu hale getiriyor.

5. SONUÇ

Genel olarak, bulgular, üniversite mezunu genç kadınların NEİY durumunun tek bir düzeyde ortaya çıkan bir olgu olmadığını; aksine, mikro, mezo ve makro düzeylerde işleyen süreçlerin etkileşimi içinde ortaya çıktığını göstermektedir. NEİY durumunu bireysel başarısızlık veya geçici işsizlik olarak ele alan yaklaşımların ötesine geçen çalışma, bu durumu eğitim sistemi, iş piyasası ve aile yapıları genelinde çok düzeyli kurumsal etkileşimlerin sonucu olarak kavramsallaştırmaktadır.

Politika açısından bakıldığında, bulgular yalnızca iş yaratmanın yeterli olmadığını; eğitimden işe geçişi destekleyen kurumsal köprüleri, bakım altyapısını ve genç kadınların güvenli istihdama erişimini genişleten mekanizmaları içeren bütüncül bir yaklaşım gerektirdiğini göstermektedir. Bir yandan, üniversite mezunlarının özel sektörle daha güçlü ve etkili geçişler yapmalarını sağlayacak staj, mentorluk ve geçiş programlarına ihtiyaç vardır; diğer yandan, çocuk bakım hizmetlerinin genişletilmesi ve kadınların doğumdan sonra işgücüne dönüşlerini kolaylaştıran destek mekanizmalarının güçlendirilmesi gerekmektedir. Ancak bu çalışmanın bulguları, kadınların işgücüne katılımını artırmayı amaçlayan politikaların, normatif ev içi düzenlemeleri dikkate almadıkları takdirde sınırlı kalacağını göstermektedir. Kısacası, yükseköğretim mezunu genç kadınların NEİY durumunu azaltmak, yalnızca eğitim ve istihdam politikalarını değil, eğitim, iş piyasası ve bakım rejimlerini birlikte ele alan bütüncül bir sosyal politika yaklaşımını da gerektirmektedir.

Sonuç olarak, bu çalışma, Türkiye'deki üniversite mezunu genç kadınların NEİY durumunun geçici veya bireysel bir durum değil, cinsiyete dayalı bir geçiş rejiminin yapısal bir sonucu olduğunu göstermektedir. Bu nedenle, genç kadınların eğitimden istihdama geçişini anlamak, yalnızca neden çalışmadıklarını değil, aynı zamanda hangi kurumsal düzenlemelerin çalışmayı zorlaştırdığını, geciktirdiğini veya istenmeyen hale getirdiğini de sormayı gerektirir.

TEŞEKKÜR

Yazar, görüşmeler sırasında zamanlarını ve deneyimlerini cömertçe paylaşan tüm katılımcılara içtenlikle teşekkür eder.

KAYNAKLAR

- Akkan B. & Serim S. 2018. Work and family reconciliation in Turkey: young women as a vulnerable group in the labour market. *Research and Policy on Turkey*, 3(2), 173-186.
- Araki S. & Kariya T. 2022. Credential inflation and decredentialization: Re-examining the mechanism of the devaluation of degrees. *European Sociological Review*, 38(6), 904-919.
- Bahçe SAK. & Bahçe S. 2012. Türkiye’de Eğitim ve Sınıf Üzerine Gözlemler/Observations on Education and Class in Turkey. *Mülkiye Dergisi*, 36(1-274), 159-182.
- Bellani L. Biswas K. Fehrler S. Marx P. Sabarwal S. & Al-Zayed Josh SR 2025. Social Norms and Female Labour Force Participation in Bangladesh: The Role of Social Expectations and Reference Networks. *The Journal of Development Studies*, 1-19.
- Brown P. Lauder H. & Cheung SY 2020. *The death of human capital?: Its failed promise and how to renew it in an age of disruption*. Oxford University Press.
- Brozsely B. & Nixon D. 2023. Pinball transitions: exploring the school-to-work transitions of ‘the missing middle.’ *Journal of Youth Studies*, 26(8), 980-995.
- Buğra A. & Yakut-Çakar B. 2010. Structural change, the social policy environment and female employment in Turkey. *Development and Change*, 41(3), 517-538.
- Churchill B. & Khan C. 2021. Youth underemployment: A review of research on young people and the problems of less (er) employment in an era of mass education. *Sociology Compass*, 15(10), e12921.
- Cuervo H. 2022. *Youth transitions*. In H. Cuervo (Ed.), *Education, change and society* (5th ed., pp. 48-77). Oxford University Press.
- Cuervo H. & Chesters J. 2019. The [im]possibility of planning a future: how prolonged precarious employment during transitions affects the lives of young Australians. *Labour & Industry*, 29(4), 295-312.
- Ekiz Gökmen Ç. 2022) A new perspective on women’s care burden and employment in Turkey. *New Perspectives on Turkey*, 66, 11-34.
- Görmüş, A. 2024. Türkiye’de Uzun-dönem Genç İşsizliği: Hanehalkı İşgücü İstatistiklerinden Bulgular. *Alanya Akademik Bakış*, 8(2), 412-426.

- Kalleberg AL. 2009. Precarious work, insecure workers: Employment relations in transition. *American Sociological Review*, 74(1), 1-22.
- Kara H. & Mullings B. 2023. Navigating wait space in uncertain times: Young women and precarious labour in Turkey. *Antipode*, 55(4), 1047-1067.
- Karaali GB. 2024. Toplumsal Cinsiyet, Patriyarka ve Cinsiyete Dayalı İş Bölümü Gölgesinde Yükseköğretim Mezunu Kadınların İşsizlik Deneyimleri: Balıkesir İlinde Bir Uygulama. *Çalışma ve Toplum*, 4(83), 1505-1541.
- Lüküslü D. & Çelik K. 2022. Gendering the NEET category: young NEET women in Turkey. *Turkish Studies*, 23(2), 200-222.
- Mackay F. Kenny M. & Chappell L. 2010. New institutionalism through a gender lens: Towards a feminist institutionalism?. *International Political Science Review*, 31(5), 573-588.
- OECD. 2024. *Youth not in employment, education or training (NEET)*. OECD Data. <https://www.oecd.org/en/data/indicators/youth-not-in-employment-education-or-training-neet.html>
- OECD. 2025. *OECD economic surveys: Türkiye 2025*. OECD Publishing. https://www.oecd.org/en/publications/oecd-economic-surveys-turkiye-2025_d01c660f-en/full-report/removing-the-barriers-to-female-labour-market-participation_e6095292.html
- Özocaklı D. 2025. Kadın İstihdamında Yükseköğretimin Rolü: Türkiye’de Cinsiyet ve Eğitim Düzeyi Temelli Ampirik Bir Analiz (1990-2023). *KADEM Kadın Araştırmaları Dergisi*, 11(2), 481-522.
- Rahmani H. Groot W. & Rahmani AM. 2024. Unravelling the NEET phenomenon: a systematic literature review and meta-analysis of risk factors for youth not in education, employment, or training. *International Journal of Adolescence and Youth*, 29(1).
- Shin KY. Kalleberg AL. & Hewison K. 2023. Precarious work: A global perspective. *Sociology Compass*, 17(12), e13136.
- Verbruggen M. van Emmerik H. Van Gils A. Meng C. & de Grip A. 2015. Does early-career underemployment impact future career success? A path dependency perspective. *Journal of Vocational Behavior*, 90, 101-110.
- Waylen G. 2014. Informal institutions, institutional change, and gender equality. *Political Research Quarterly*, 67(1), 212-223.
- Wiedner J. 2024. Under-or overexpansion of education? Trends in qualification mismatch in the United Kingdom and Germany, 1984–2017. *Social Science Research*, 117, 102948.
- Yang P. 2024. The winner’s curse? Temporal and spatial impacts of higher education expansion on graduate employment and social mobility. *Studies in Higher Education*, 49(2), 286–307.

Z KUŞAĞI VE ÇALIŞMA YAŞAMINDAN BEKLENTİLERİ

Dr. Başak Kıcır

Kocaeli Üniversitesi, Sağlık Kültür Spor Daire Başkanlığı, Mediko Sosyal Merkezi
basak.kicir@kocaeli.edu.tr, ORCID: 0000-0002-5960-0022

Özet

Z kuşağı işgücü piyasasına, çalışma yaşamına yeni giriş yapmaktadır. Z kuşağı dünya nüfusunun % 32'sini, çalışan nüfusun ise dörtte birini oluşturmaktadır. Her kuşak kendine özgü değerler, tutumlar ve beklentiler bütününe sahiptir, bu özellikler, söz konusu kuşağı diğer kuşaklardan ayırt eden temel unsurları oluşturmaktadır. Z kuşağı internetin olmadığı bir dünyayı hiç görmemiştir ve bu yönüyle önceki kuşaklardan ayrılmaktadır. Teknoloji ve internetle iç içe büyüdükleri için iletişim teknolojilerinin kullanımında yetkindirler. İnterneti dünyaya açılan bir pencere olarak görmekte, tüm dünyayla iletişim kurdukları için çeşitlilik, kapsayıcılık ve sosyal adalete önem vermektedirler. Bireysel düşünme becerileri ve özgüvenleri yüksektir, öğrenme ve gelişime açıktırlar, güvenlik kültürü içerisinde büyümüşlerdir, eğitim seviyeleri oldukça yüksektir fakat çalışma deneyimleri azdır.

Z kuşağı için, maaş ve yan haklar kadar örgütlerin yetkinlik, saygınlık, içtenlik ya da etik imaj gibi sembolik nitelikleri de önemlidir. Geleneksel 8-5 çalışma saatleri yerine uzaktan çalışma, hibrit çalışma biçimleri gibi esnek çalışma düzenlemelerini tercih eder, iş-yaşam dengesine önem verirler. Yöneticilerden dürüstlük, saygı ve yol göstericilik beklerler. İyi ilişkiler kurabildikleri, samimi çalışma ortamlarını tercih ederler.

Z kuşağı işgücü piyasasına yeni beklentiler ve farklı davranış kalıpları getirmiştir. Ne var ki, bu kuşağın çalışma yaşamından beklentilerini ele alan araştırmaların sayısı sınırlıdır. Z kuşağının beklentilerini, güçlü yönlerini, sahip olduğu potansiyeli keşfetmek çalışma ekonomisi ve endüstri ilişkileri alan yazınına önemli katkılar sağlayacaktır. Z kuşağının iş yaşamından beklentilerini anlamak hem onların çalışma yaşamına uyumunu kolaylaştıracak hem de kuşaklar arası iletişimi geliştirerek verimliliğe katkı sağlayacaktır.

Anahtar Kelimeler: Z kuşağı, geleceğin işgücü, çalışma yaşamından beklentiler

GENERATION Z AND WORK EXPECTATIONS

Abstract

Generation Z, is currently entering the labor market. Generation Z constitutes 32 % of the global population and one quarter of the working population. Each generation possess its own distinctive set of values, attitudes and expectations, which collectively differentiate it from others. Unlike previous cohorts, Generation Z has never experienced a world without the internet, a factor that fundamentally shapes their identity. Having grown up in constant interaction with digital technologies, they demonstrate strong proficiency in contemporary communication tools. Viewing the internet as a gateway to the world, and engaging in global online communication, they place considerable importance on diversity, inclusiveness, and social justice. Moreover, they exhibit strong individual thinking skills and self-confidence, are open to learning and development, have grown up in a culture of security, and have high levels of formal education, yet relatively limited work experience.

For Generation Z, symbolic qualities such as an organization's competence, prestige, sincerity, or ethical image are as important as salary and benefits. They tend to prefer flexible work arrangements, including remote and hybrid work, over traditional 8-to-5 schedules, and they place high importance on work-life balance. They expect honesty, respect, and guidance from their managers. They prefer sincere working environments where they can build good relationships and get answers to their questions.

Generation Z has introduced new expectations and distinct behavioral patterns into the labor market; however, research addressing their work-related expectations remains limited. Exploring their expectations,

strengths, and potential is likely to make significant contributions to the literature on labor economics and industrial relations. Understanding the work-related expectations of Generation Z can not only facilitate their integration into the workplace but also enhance intergenerational communication and contribute to overall organizational productivity.

Keywords: Generation Z, future workforce, work expectations

1. GİRİŞ

Kuşaklar arası farklılıklar çalışma ve örgüt psikolojisi alan yazınında giderek önem kazanan bir konu haline gelmiştir. Özellikle yaşam süresinin uzaması, bazı çalışanların çeşitli ekonomik, sosyal ve bireysel nedenlerle işgücü piyasasında daha uzun süre kalmaları işyerlerinde birçok kuşağın bir arada çalışmasını beraberinde getirmiştir. Günümüzde çalışma yaşamında beş kuşak bir arada bulunmaktadır: Sessiz kuşak, bebek patlaması kuşağı, X kuşağı, Y kuşağı ve Z kuşağı (Smith & Garriety, 2020: 108). İşgücü piyasasında birden fazla kuşağın aynı anda yer alması, çalışma yaşamına ilişkin beklenti, tutum ve davranışların kuşaklara göre farklılaşması bu ilginin temelinde yer almaktadır.

Farklı zaman dilimlerinde, farklı ekonomik, toplumsal ve kültürel koşullarda yetişen bireylerin aynı iş ortamında uyum içerisinde çalışabilmeleri; sağlıklı, verimli ve üretken bir çalışma düzeninin oluşturulması açısından kritik bir öneme sahiptir. Bu nedenle, çalışan tatmini ve örgütlerin devamlılığı açısından her bir kuşağın özelliklerinin bilinmesi, kuşakların ortaklaşan ve farklılaşan yönlerinin anlaşılması bir ihtiyaç haline gelmektedir.

Günümüz işgücü piyasasına yeni giriş yapan en genç nesil Z kuşağıdır. Z kuşağı dünya nüfusunun üçte birini, giriş seviyesi çalışanların önemli bir bölümünü oluşturmaktadır. 2025 verileri, küresel işgücünün dörtte birinin Z kuşağı gençler olduğunu göstermektedir, bu oranın 2030'da %30'a yükselmesi beklenmektedir. Bununla birlikte, işgücü piyasasında önemli bir yer kaplayan Z kuşağına ilişkin bilgi birikimi oldukça sınırlıdır. Z kuşağı her yıl daha fazla sayıda işgücüne dâhil olurken bu kuşağı tanımak, güçlü yönlerini ve barındırdığı potansiyeli açığa çıkarmak çalışma ekonomisi ve endüstri ilişkileri alan yazınına önemli katkılar sağlayacaktır. Bu kuşağın çalışma yaşamına ilişkin beklenti, tutum ve değerlerini doğru biçimde kavramak, hem onların çalışma yaşamına uyum süreçlerini destekleyecek hem de kuşaklararası iletişimi güçlendirerek örgütsel verimliliğin artırılmasına olanak sağlayacaktır.

Bu çalışmanın amacı Z kuşağının özellikleri ve çalışma yaşamından beklentilerine ilişkin bilgi sunmaktır. Kavramsal çerçeve bölümünde kuşak kavramı ele alınacak, Z kuşağının özellikleri tanımlanacak ve bu kuşağın çalışma yaşamından beklentileri ayrıntılarıyla incelenecektir.

2. KAVRAMSAL ÇERÇEVE

2.1. Kuşak Kavramı

Kuşak (generation-generate) kelimesi, Latince “generäre” kelimesinden gelir ve doğurmak, üretmek, meydana getirmek anlamlarını taşır. Kuşak kelimesi sözlüklerde, bir toplumda veya ailede yaklaşık olarak aynı yaşta olan tüm insanlar; aynı zamanda doğmuş ve yaşayan bireyler grubu, bir çocuğun yetişkin olup toplumda ebeveynlerinin yerini alması için gereken yaklaşık 25-30 yıllık süre olarak tanımlanmaktadır. Türk Dil Kurumu ise kuşak kelimesini “yaklaşık olarak aynı yıllarda doğmuş, aynı çağın şartlarını, dolayısıyla birbirine benzer sıkıntıları, kaderleri paylaşmış, benzer ödevlerle yükümlü olmuş kişilerin topluluğu”, “yaklaşık olarak yirmi beş otuz yıllık yaş kümelerini oluşturan bireyler öbeği, göbek, nesil, batın, jenerasyon” olarak tanımlamaktadır (TDK, 2025).

Yukarıdaki tanımlardan da anlaşılacağı üzere kuşak, belirli tarihlerde doğan ve benzer deneyimleri yaşayan kişilerden oluşmaktadır. İnsanların düşünce, duygu ve davranışlarını kuşaklar üzerinden tanımlamak çok eski yıllara dayanmaktadır. Önceki zamanlarda yapılan açıklamalar daha çok biyolojik temelli ve doğum yılına göre yapılırsa da ilerleyen yıllarda kuşak kavramına sosyolojik bir bakışın da gerekli

olduğu fark edilmiştir. Karl Mannheim (1952) kuşak kavramını sadece doğum yılı aralığında değil sosyolojik bir tanım içinde ele alma gerekliliğini dile getirmiştir. Mannheim'e göre (1952) kuşak kavramını "benzer doğum yılları aralığında yer alan ve gelişim yıllarında ortak sosyal ve tarihi açıdan önemli olayları deneyimleyen; bu nedenle birleştirici bazı ortak özellikler geliştiren bir grup" olarak açıklamıştır (akt. İlhan vd., 2020: 68). Bu çerçevede her bir kuşağın kendine özgü belirli özelliklere ve değer yargılarına sahip olduğu; bu özellik ve değer yargılarının ise diğer kuşaklardan önemli ölçüde farklılaştığı kabul edilmektedir. Kuşak olgusunu açıklayan bir diğer teori ise Strauss ve Howe'un Kuşak Teorisidir, buna göre (1991: 32) her kuşak, kendini önceki kuşaklardan ayıran ve davranışlarını belirleyen ayırıştırıcı özelliklere sahiptir. Her kuşağın hayata bakışı, iletişim tarzı, değer yargıları ve tutumları diğerlerinden farklıdır. Alan yazındaki bu yaklaşımlar göz önünde bulundurularak, kuşak olgusu, "tarihsel olarak aynı zaman diliminde doğan, gelişim yıllarında bu zaman dilimindeki sosyal, ekonomik, kültürel ve siyasal olaylardan etkilenecek kendilerine özgü belirleyici ve birleştirici bir takım özellikler geliştiren ve bu özellikleriyle diğerlerinden farklılaşan bireyler topluluğu" olarak tanımlanabilmektedir (İlhan vd., 2020: 69).

Kuşaklar üzerine sağlıklı bir tartışma yürütebilmek için her bir kuşağın sınıflandırılmasında referans alınan tarih aralıklarının açık biçimde tanımlanması gerekmektedir. Alan yazında bu konuda henüz tam bir uzlaşma bulunmasa da, tarih aralıklarının birbirine yakın olduğu gözlenmektedir. Wikipedia'da (2025) kuşaklar doğdukları tarihe göre şu şekilde sınıflandırılmaktadır: Sessiz kuşak (1928-1945), Bebek patlaması kuşağı (1946-1964), X kuşağı (1965-1980), Y (Milenyum) kuşağı (1981-1996), Z kuşağı (1997-2012).

Sessiz kuşak, İkinci Dünya Savaşı ve ekonomik buhranların yaşandığı bir dönemde doğmuştur. İşgücündeki en yaşlı kuşaktır ve kariyerlerinin sonuna gelmişlerdir. Bebek patlaması kuşağı işyerlerindeki en kalabalık kuşaklardan biridir ve birçok örgütte lider konumunda yer almaktadırlar (Smith ve Garriety, 2020: 108). Bebek patlaması kuşağı, çalışmayı ahlaki bir yaşamın ve başarılı bir kariyerin temeli olarak görmüş, fedakârlık ve yoğun emekle her şeyin başarılabilirliğine inanan bir anlayışla yetişmiştir. Diğer kuşaklara göre işine bağlı, örgüte katkıya adanmış, öz-motivasyonu yüksek ve dışsal takdir beklentisi düşük bireylerdir (Aytaç vd. 2023: 1738). X kuşağı, ekonomik, toplumsal ve ailevi güvensizlik döneminde büyümüştür, önceki nesillere göre daha bağımsız, özerk ve özgüvenlidirler. Sürekli öğrenmeyi ve kendini geliştirmeyi önemserler, teknik becerileri yüksektir, sonuç odaklıdır, otoriteden ve onu sorgulamaktan çekinmezler (Durmaz ve Okumuş, 2021: 52). Y kuşağı, Milenyum kuşağı olarak da bilinmektedir. Y kuşağı teknolojiyle büyüyen bir kuşaktır; değişme ve dijital dünyaya uyum sağlama konusunda örgütlere ilham vermişlerdir (Smith ve Garriety, 2020: 108). Y kuşağını tanımlayan başlıca özellikler arasında iş-yaşam dengesine verilen önem, dijital iletişim biçimlerine yönelim, yüksek düzeyde özerklik sunan esnek çalışma düzenlerini tercih etme, tatmin etmeyen işlerden hızla ayrılma eğilimi ve aynı anda birden fazla görevi yürütebilme yer almaktadır (Durmaz ve Okumuş, 2021: 53). Z kuşağı işgücüne dâhil olan en genç kuşaktır. Bu kuşak internetin olmadığı bir dünyayı hiç tanımamıştır. Z kuşağı dijital yerliler, iGen (internet kuşağı), sosyal medya kuşağı veya milenyum sonrası kuşak gibi çeşitli isimlerle anılmaktadır (Bozkurt vd., 2024: 54).

Ülkelerin ekonomik, sosyal, kültürel ve teknolojik farklılıkları nedeniyle kuşak sınıflandırmalarının evrensel bir genelleme olarak değerlendirilmesi ve her toplumda benzer özellikler gösteren kuşakların ortaya çıkmayabileceğinin kabul edilmesi gerekir. Ayrıca bir kuşağın tüm üyelerinin aynı ekonomik, sosyal, kültürel ortama sahip olacağını iddia etmek zordur, her bir birey cinsiyet, sosyal sınıf, etnik köken, kültür bakımından birbirinden farklı olacaktır (Durmaz ve Okumuş, 2021: 49). Bununla birlikte küreselleşmenin ve teknolojik gelişmelerin etkisiyle coğrafi sınırların belirleyiciliği zayıflamakta, gençlerin yaşam deneyimleri giderek birbirine yaklaşmaktadır. Sosyal bilimciler de, dünyada gençlerin giderek daha benzer sosyo-ekonomik, politik ve kültürel durumlarla karşı karşıya kaldıklarına dikkat çekmektedir. Birçok ülkede gençlerin örgün eğitimde geçirdiği süre artmış, güvencesiz çalışma yaygınlaşmış, sosyal refah gerilemiş, eşitsizlikler artmış, iletişim teknolojilerinin kullanımı yaygınlaşmıştır (Bozkurt, 2023: 46). Bireyin içinde

yetiştirdiği toplumsal, siyasi, kültürel, iktisadi ve teknolojik değişimler onun inançları, davranışsal özellikleri ve tercihleri üzerinde kalıcı etkiler yapmaktadır (Rajesh & Ekambaram, 2014: 57).

2.2. Z Kuşağı ve Özellikleri

Her kuşak içinde yetiştiği dönemin ekonomik, toplumsal ve kültürel koşulları tarafından şekillendirilmekte, buna bağlı olarak kendine özgü değer yargıları, tutumlar ve beklentiler geliştirmektedir. Bu özellikler de kuşakları birbirinden ayırt eden temel farklılıkları oluşturmaktadır. Bu bölümde Z kuşağının kendine özgü özelliklerine yer verilecektir.

Z kuşağı, 1997-2012 arasında doğan kuşağa verilen isimdir, bu kuşak milenyum sonrası kuşak, dijital yerliler, iGen (internet kuşağı), sosyal medya kuşağı gibi isimlerle de anılmaktadır. Z kuşağı, bir açıdan diğer kuşaklardan tamamen farklıdır, bu kuşak, internetin olmadığı bir dünyayı hiç görmemiştir (Chillakuri, 2020: 1278). İnternetin olmadığı bir dünyayı hiç görmemiş olan bu yeni kuşak ilk dijital yerliler olarak kabul edilmektedir. Teknoloji ve sosyal medyayla iç içe büyümüş bu kuşak, dijital teknolojiye ve çevrimiçi iletişime hâkimdir, çeşitli iletişim teknolojilerini etkin kullanırlar. Yeni teknolojiler konusunda diğer kuşaklara göre daha fazla bilgiye sahiptirler.

Z kuşağı için internet erişimi dünyaya açılan bir penceredir, özellikle sosyal medya aracılığıyla bilgiye sınırsız erişim sağlar, akranlarıyla iletişim kurarlar (Kupczyk vd., 2021:87). Z kuşağı internet ve sosyal medya aracılığıyla dünyanın farklı bölgelerindeki bireylerle eşzamanlı ve kesintisiz biçimde iletişim kurma olanağına sahiptir. Bu olanak onların farklı kültür ve kimliklere ilişkin önyargılarını azaltmakta, çeşitliliğe ve kapsayıcılığa daha fazla önem vermelerini desteklemekte, ırk, etnik köken, cinsiyet farklılıklarını kabul etme eğilimlerini güçlendirmektedir. Z kuşağı, internet ortamında tanıştıkları kişiler ile fiziksel dünyadaki arkadaşları arasında ayrım gözetmeksizin, kendi amaç ve ilgi alanlarını destekleyen çevrimiçi ve çevrimdışı topluluklar arasında sürekli etkileşim halindedir. Farklı ekonomik koşullara sahip bireylerin ortak amaçlar ve çıkarlar etrafında bağlantı kurmasına ve kolektif biçimde harekete geçmesine olanak sağladığı içim çevrimiçi topluluklara değer verirler (Francis ve Hoefel, 2018: 5). Eşitlik kavramı Z kuşağı açısından önemlidir, bireylerin % 91'i herkesin eşit olduğu ve eşit muamele görmesi gerektiği görüşünü benimsemektedir. Çeşitlilik, eşitlik ve kapsayıcılığa ilişkin hassasiyetleri diğer kuşaklara kıyasla daha belirgindir (Schroth, 2019: 9). Sosyal adalet konularına karşı da güçlü bir duyarlılık taşırlar (Aytaç vd., 2023: 1739).

Z kuşağı, bir güvenlik kültürü içinde yetişmiştir, aşırı koruyucu ebeveynlik pratiklerinin hâkim olduğu bu kültür bireylerin yaşam becerilerini doğal yollarla edinme imkânını sınırlandırmıştır. Bu durum, onların sosyal, duygusal ve bilişsel gelişim süreçlerini olumsuz etkilemiş, günlük yaşamın çeşitli güçlükleri karşısında daha özerk ve dayanıklı yetişkinler olmalarını zorlaştırmıştır (Schroth, 2019: 10). Z kuşağı, diğer tüm kuşaklarla karşılaştırıldığında ruh sağlığını orta veya kötü olarak değerlendirme olasılığı daha yüksek olan bir kuşaktır. Depresyon tanısı alanların oranı bu kuşakta en yüksek düzeye ulaşmakta, bunu anksiyete bozuklukları izlemektedir (Schroth, 2019: 10).

Z kuşağının eğitim seviyesi oldukça yüksektir, eğitime ve finansal sorumluluğa ebeveynlerinden daha çok değer verirler fakat çalışma deneyimleri önceki kuşaklara göre daha azdır (Schroth, 2019: 5; Nguyen Ngoc vd., 2022: 2). Z kuşağı, öğrenme ve gelişime açıktır. Eğitim harcamalarındaki artışı göz önünde bulundurarak, eğitim seviyesini yükseltmek, becerilerini geliştirmek için proaktif biçimde alternatif öğrenme olanakları aramakta çevrimiçi eğitimler başta olmak üzere çeşitli dijital platformlar üzerinden bağımsız öğrenmeyi tercih etmektedir (Durmaz ve Okumuş, 2021: 55).

Z kuşağı en başarı odaklı nesillerden biridir, liderlik arzusu, yüksek girişimcilik ruhu gibi özellikleri bulunmaktadır. Z Kuşağı, yaratıcı, öz güveni yüksek, yenilikçi, akran onayını önemseyen ve özerkliği önemli bir psikolojik ihtiyaç olarak gören bir kuşaktır. Bununla birlikte sabırsızlık ve yapılan işten hızlı sıkılma gibi eğilimler de bu kuşağın dikkat çekici özellikleri arasındadır (Duru vd., 2025: 21). Bireysel düşünme becerileri gelişmiştir, özgüvenleri yüksektir, açık fikirlidirler, işbirliğine yatkındırlar (Chaudhry,

2024: 19). Z Kuşağı, görevleri bağımsız olarak tamamlama yeteneği olduğuna inanan ve önceki kuşaklara kıyasla daha bireysel ve rekabet odaklı bir kuşaktır (Durmaz ve Okumuş, 2021: 56). Topluma katkı sağlayan ve dünyayı daha iyi bir yer haline getiren işbirlikçi yaklaşımları benimseyerek hareket etmektedirler.

2.3. Z Kuşağının Çalışma Yaşamından Beklentileri

Z kuşağı mevcut işgücü piyasasına giriş yapan en genç nesil olma özelliğini taşımaktadır. Z kuşağı dünya nüfusunun % 32'sini, giriş seviyesi çalışanların önemli bir bölümünü oluşturmaktadır. 2025 verileri, küresel işgücünün %24'ünün Z kuşağından gençler olduğunu göstermektedir, bu oranın 2030'da %30'a yükselmesi beklenmektedir (Osorio ve Madero, 2025: 83).

Her kuşağın kendine özgü değer yargıları, tutumları ve beklentileri bulunmaktadır ve tüm bu özellikler onların çalışmaya yönelik yaklaşımlarını ve çalışma davranışlarını şekillendirmektedir. Z kuşağı işgücüne dâhil oldukça, beklentileri, değerleri, öngörülleri ve işgücünü nasıl etkileyecekleri açısından önceki kuşaklarla karşılaştırılmakta, işyerinde yeni bir kuşağı temsil ettikleri için çalışma yaşamına ilişkin tercihlerini konu alan araştırmaların sayısı artmaktadır.

Osorio ve Madero (2025: 84) Z kuşağının çalışma tarzını, iletişim tercihlerini, iş yerindeki beklenti ve ihtiyaçlarını tanımlayan dört temel özelliği: dijital yerlilik, bireysellik, ruh sağlığı farkındalığı ve toplumsal davalara bağlılık olarak ifade etmektedir. Z kuşağı sürekli dijital teknoloji kullandığı için teknolojik becerileri güçlüdür, çevrimiçi iletişimi yüz yüze iletişime tercih ederler, dijital tehditlere ilişkin farkındalık nedeniyle gizlilik ve güvenlik konularına duyarlıdırlar. Bu kuşak öğrenme, çalışma ve iletişim tarzlarında bireycilik sergilemektedir. Z kuşağı artan stres ve kaygı düzeyi nedeniyle iş-yaşam dengesine ve ruh sağlığı desteğine önem vermektedir. Yeni bir iş fırsatı daha iyi ruh sağlığı desteği ve iş-yaşam dengesi sunuyorsa iş değiştirmeyi düşünebilirler. Son olarak Z kuşağı kariyer tercihlerini kişisel değerleri doğrultusunda yapmaktadır ve çeşitlilik, eşitlik ve kapsayıcılığı aktif biçimde destekleyen örgütlere ilgi göstermektedir.

Z kuşağı çalışma saatleri ve çalışma mekânı konusunda farklı tercihlere sahiptir. Geleneksel çalışma şekli olan günde 8 saat, haftada 5 gün çalışma, Z Kuşağına çekici görünmemektedir. Çalışma zamanını ve yerini belirleme özgürlüğü onlar için büyük önem taşımakta, bu nedenle daha iyi bir iş-yaşam dengesi talep etmektedirler (Lašáková vd., 2023: 774-775). Z kuşağı, uzaktan çalışma, hibrit çalışma biçimleri gibi esnek çalışma düzenlemelerini, iş-yaşam dengesini tercih ederler (Osorio ve Madero, 2025: 87, Ivanova & Ryabinina, 2019: 35). Z kuşağı işyeri esnekliği ve daha güçlü bir iş-yaşam dengesinin yanı sıra iş yaşamında kariyer ilerleme fırsatlarına, takım ruhuna, sosyal hizmet etkinliklerine önceki kuşaklara göre daha çok önem vermektedir (Durmaz ve Okumuş, 2021: 60).

Z kuşağı, iş ararken maaş, sosyal haklar, çalışma saatleri veya işyeri konumu gibi örgütlerin araçsal özelliklerine önem verirken, aynı zamanda yetkinlik, saygınlık, samimiyet veya etik imaj gibi örgütlerin sembolik özelliklerine de dikkat etmektedirler (Nguyen Ngoc vd., 2022: 3). Z kuşağının ücret konusundaki beklentilerini inceleyen araştırmalar henüz ortak bir kanıya varmış değildir. Bazı araştırmalar, günümüz gençlerinin ücret düzeyine ilişkin beklentilerinin zaman zaman gerçekçi olmayabildiğini ortaya koyarken, diğer bazı çalışmalar Z kuşağının ücreti önceki kuşaklara oranla daha az önemseydiğini göstermektedir. (Nguyen Ngoc vd., 2022: 3).

Z kuşağı iş-yaşam dengesi, yöneticilerin sık sık geri bildirimde bulunması, yüksek teknoloji ve insan ilişkileri gibi unsurları çok önemsemektedirler (Nguyen Ngoc vd., 2022: 3). Alan yazında yer alan bulgular, Z Kuşağı bireylerinin yaşamlarının büyük bir bölümünde teknolojiye yer verdiklerini, yaratıcılığı ve yeniliklere açık olmayı önemsediklerini; beklentileri ve taleplerini yöneticilerine doğrudan ifade etmeyi tercih ettiklerini göstermektedir. Ayrıca, duygularının işveren tarafından anlaşılmasını önemsedikleri, bir işte sürekliliklerini değerlendirirken hem elde ettikleri geliri hem de kişisel tutkularını belirleyici unsurlar olarak gördükleri anlaşılmaktadır (Duru vd., 2025: 22). Herkesle sağlıklı ilişkiler kurabildikleri, soru sorarak belirsizlikleri giderebildikleri destekleyici bir çalışma ortamı sunan örgütlerde çalışmayı tercih etmektedir

(Yadav & Chaudhari, 2024: 343). Ayrıca Z kuşağı, yöneticilerinden adil ve saygılı bir tutum beklemekte; maddi kazanımlardan çok kişisel tatmine önem vermektedir (Lašáková vd., 2023: 774-775).

Polonya’da yapılan bir çalışma, Z kuşağı için işyerini daha çekici hale getiren gereklilikleri şöyle sıralamaktadır: işyerinde samimi bir atmosfer, örgüt içinde son teknolojilerin kullanılabilirliği, çalışan elçiliği programları, öğrenciler için staj olanakları, kapsamlı sosyal hak paketleri, işe başlangıç sürecinde yöneticilerin sağladığı destek ve çalışanların kurumsal sosyal sorumluluk projelerine katılımı.

Z kuşağı, çalışma yaşamında anlam, önem ve içsel motivasyona çok büyük önem vermektedir. Deneysel çalışmalar bu kuşağın ihtiyaçların tatmini, özellikle içsel güdülenme ve çalışmanın anlamı ile diğer kuşaklara göre daha çok meşgul olduğunu göstermektedir (Popaitoon, 2022: 1). Çalışanlar, özellikle kariyerlerinin başında, çalışma değerleriyle uyumlu bir iş deneyimine sahiplerse ve bunun üzerinden bir kariyer inşa edip geliştiriyorlarsa çalışmada anlam deneyimlerler. Z kuşağı çalışanlar henüz kariyerinin başındadır, çalışma değerleriyle uyumlu bir kariyer inşa etmeleri, çalışmada anlam bulmalarını sağlayacaktır. İşin içsel nitelikleri Z kuşağının çalışma anlamı deneyimini zenginleştirecektir. İş aktiviteleri, zorluklarla baş etme, daha fazla sorumluluk, yeni beceriler öğrenme, toplumda bir fark yaratma Z kuşağının potansiyelini gerçekleştirmesini, çalışmanın anlamını deneyimlemesini sağlayacaktır (Popaitoon, 2022: 1).

3. SONUÇ ve ÖNERİLER

Z kuşağı, işgücü piyasasına yeni yaklaşımlar getirecektir. Çalışma saatleri, çalışma ortamı, işin yürütülme biçimi, eşitlik, çeşitlilik, kapsayıcılık beklentileri ile çalışma yaşamından talep edecekleri haklar bakımından önceki kuşaklardan belirgin biçimde farklılık göstereceklerdir. Z kuşağını anlamak çağın gerekliliklerine cevap vermek, sağlıklı örgüt içi ilişkiler geliştirmek ve gelişimi sürdürebilmek için elzemdir. Z kuşağının çalışma yaşamına yönelik tutum ve yaklaşımlarını inceleyen araştırmaların artması ilgili alan yazındaki eksikliklerin giderilmesine katkı sağlayacaktır.

KAYNAKÇA

- Aytaç, G., Çiğdemoğlu, C., Yılmaz, A.A. & Tuzlukaya, Ş. (2023) X, Y, Z Kuşakları Perspektifinden Çalışma Değerleri ve İş-Yaşam Dengesi, *Üçüncü Sektör Sosyal Ekonomi Dergisi*, 58(3), 1736-1751.
- Bozkurt, V. (2023). Kuşaklar sosyolojisi ve Z kuşağı: Data ne söylüyor? *Bursa’da Z Kuşağını Anlamak*, 44-68.
- Bozkurt, V., Arıboğan, D. Ü., Demir, N., & Arıboğan, A. (2024). The Socio-Political Attitudes of the Youth in Turkey. *İnsan ve Toplum*, 14 (3), 53-81.
- Chaudhry, S. (2024). Sustaining talent: A social Exchange perspective on the Generation Z workforce. *Development and Learning in Organizations: An International Journal*, 38 (5), 19-22.
- Chillakuri, B. (2020). Understanding generation Z expectations for effective onboarding. *Jornal of Organizational Change Management*, 33 (7), 1277-1296.
- Durmaz, Ş. & Okumuş, B. (2021). İş hayatında kuşaklar arası farklılıklar ve Z kuşağı, *Pearson Journal of Social Sciences and Humanities*, 6 (16), 47-68.
- Duru, H., Özhan, M. M., & Çepni, S. (2025). İşverenlerin Z Kuşağı’nın İstihdamına İlişkin Görüşlerinin İncelenmesi. *Kariyer Psikolojik Danışmanlığı Dergisi*, 8(1), 20-39.
- Francis, T., & Hoefel, F. (2018). True Gen’: Generation Z and its implications for companies. *McKinsey & Company*, 12(2), 1-10.
- Ivanova, O. E., & Ryabinina, E. V. (2019). Assessing Work Values of Generation Z Representatives and their Impact on a Person’s Organizational behavior. *Revista Espacios*, 40(18). ISSN: 0798 1015.
- İlhan, Ü. D. Kümbül Güler, B. & Aksaraylı, M. (2020). Sanayi sektöründe çalışan Y kuşağı üretim işçilerinde çalışma değerleri ile örgüte duygusal bağlılık arasındaki ilişkide işe bağlanmanın düzenleyici rolü. *Journal of Economy Culture and Society*, 62, 65-89.
- Kupczyk, T., Rupa, P., Gross-Golacka, E., Urbanska, K., & Parkitna, A. (2021). Expectations and requirements of Generation Z towards salary. *European Research Studies Journal*, 24(4), 85-96.

- Lašáková, A., Vojteková, M., & Procházková, L. (2023). What (de) motivates gen Z women and gen Z men at work? Comparative study of gender differences in the young generation's motivation. *Journal of Business Economics and Management (JBEM)*, 24(4), 771-796.
- Nguyen Ngoc, T., Viet Dung, M., Rowley, C., & Pejić Bach, M. (2022). Generation Z job seekers' expectations and their job pursuit intention: Evidence from transition and emerging economy. *International Journal of Engineering Business Management*, 14, 1-13.
- Osorio, M. L. & Madero, S. (2025). Explaining gen z's desire for hybrid work in corporate, family, and entrepreneurial settings, *Business Horizons*, 68, 83-93.
- Popaitoon, P. (2022). Fostering work meaningfulness for sustainable human resources: A study of Generation Z. *Sustainability*, 14(6), 3626.
- Rajesh, S., & Ekambaram, K. (2014). Generational diversity in the Indian workforce: An exploratory study. *International Journal of Managerial Studies and Research*, 2(7), 54–64.
- Schroth, H. (2019), “Are you ready for Gen Z in the workplace?”, *California Management Review*, 61 (3), 5-18.
- Smith, J., & Garriety, S. (2020). The art of flexibility: bridging five generations in the workforce. *Strategic HR Review*, 19(3), 107-110.
- Strauss, W., & Howe, N. (1991). *Generations The History of America's Future, 1584 to 2069*. New York: William Morrow and Company, Inc.
- Yadav, R., & Chaudhari, S. (2024). Do leadership behavior preferences differ among generations? A qualitative study of Gen X, Y, and Z in India. *Asian Business & Management*, 23(2), 337-365.
- <https://sozluk.gov.tr/> (07-11-2025)
- <https://en.wikipedia.org/wiki/Generation> (07-11-2025)

TÜRKİYE YÜZYILI MAARİF MODEL'İNDE ALTERNATİF EĞİTİM ESİNTİSİ: FARKLILAŞTIRMA VE EĞİLİMLER ÜZERİNE BİR İNCELEME

Zeynep ELMAS

Uludağ Üniversitesi, Eğitim Bilimleri Enstitüsü, Sınıf Eğitimi
zelmas3411@gmail.com, ORCID: 0009-0001-2396-5193

Safiye Sinem ZENGİN GÖKCEK

Uludağ Üniversitesi, Eğitim Bilimleri Enstitüsü, Sınıf Eğitimi
sszengin60@gmail.com, ORCID: 0009-0006-1007-1322

Özet

Günümüzde eğitim sistemleri öğrenci merkezli ve bütüncül bir yapıya dönüşmektedir. Bu yapıyla birlikte eğitimde bireyselleştirme, hayata hazırlık kavramları önem kazanıyor. Önem kazanan bu kavramlar eğitimde alternatif eğitim pedagojilerine duyulan gereksinimi de beraberinde getiriyor. Günümüz dünyasında alternatif eğitim modelleri üzerinden ve özel sektörde bir hız kazanarak artış yaşamaktadır. Buna karşılık ise pek çok farklı ülkede özel sektördeki bu duruma ulaşamayan öğrencileri içine alan alternatif eğitim uygulamaları sunan eğitim sistemleri bulunmaktadır. Ülkemiz için aşamalar halinde geçilen Türkiye yüzyılı maarif modeli içinde de alternatif eğitim uygulamalarına ışık olacak kavramlar bulunmaktadır. Bu araştırmada her öğrencinin ulaşabildiği TYMM içinde bulunan alternatif eğitim uygulaması olabilecek farklılaştırma ve eğilimler kavramları ele alınmıştır. Farklılaştırma içinde bulunan bireyselleştirme vurguları; eğilimler içinde bulunan temel hayat becerisi olacak kavramlar alternatif eğitime ışık tutmaktadır. Araştırma nitel doküman incelemesi yöntemi kullanılarak yayınlanan TYMM ortak metin belgesi, TYMM internet sitesinde bulunan resmi belgelerin incelenmesiyle yapılmıştır. İncelenen kavramlar ülkemizin eğitim sisteminde her öğrencinin ulaşabildiği alternatif eğitim uygulamalarına bakış açısı sunmak amaçlanmıştır.

Anahtar Kelimeler: alternatif eğitim, farklılaştırma, eğilimler, maarif model

A TRACE OF ALTERNATIVE EDUCATION IN THE CENTURY OF TÜRKİYE EDUCATION MODEL: AN EXAMINATION ON DIFFERENTIATION AND TRENDS

Abstract

Today, education systems are transforming into a student-centered and holistic approach. With this transformation, the concepts of individualization and preparation for life in education are becoming increasingly important. The growing significance of these concepts also brings about the need for alternative educational pedagogies. In today's world, alternative education models are rapidly increasing, particularly within the private sector. However, in many countries there are also education systems that provide alternative educational practices accessible to students who do not have access to such opportunities in the private sector. Within the Türkiye Century Education Model (Türkiye Yüzyılı Maarif Modeli – TYMM), which has been gradually implemented in Türkiye, there are also concepts that may shed light on alternative educational practices. In this study, the concepts of differentiated instruction and dispositions, which may function as alternative educational practices within TYMM and are accessible to every student, are examined. The emphasis on individualization within differentiated instruction, as well as the concepts within dispositions that correspond to fundamental life skills, offer insights into alternative educational practices. The research was conducted using the qualitative document analysis method by examining the TYMM common text document and the official documents available on the TYMM website. The examined concepts aim to present a perspective on alternative educational practices that are accessible to every student within Türkiye's education system.

Keywords: alternative education, differentiated instruction, dispositions

1. GİRİŞ

21. yüzyılın getirdiği teknolojik dönüşüm ve küreselleşme, eğitim sistemlerinin geleneksel sınırlarını zorlayarak insanı merkeze alan yeni arayışları zorunlu kılmıştır. Bu gereksinimlerin bir yansıması olan Türkiye Yüzyılı Maarif Modeli (TYMM); Türk eğitim tarihinde önemli bir dönüşüm olarak görülmüş ve çağdaş ihtiyaçlara uyum sağlaması hedeflenerek yeniden yapılandırılmıştır. TYMM çerçevesinde fırsat eşitsizliğinin giderilmesi ve 21. yüzyıl becerilerinin kazandırılması hedeflenirken bu becerilerle donatılmış yetkin ve erdemli bir insan vurgusu yapılmaktadır. Modelde temel hedef; bilgiye dayalı kararlar verebilen, eleştirel düşünceye sahip, toplumsal sorumluluk alabilen, etik ve erdemli bireyler yetiştirmektir (Güler, 2025:50). TYMM ortak metninde beceri, eğilim ve değerler; sorumlu karar verme süreciyle uyumlu bir bütün oluşturduğu belirtilmektedir (MEB, 2025). Bütüncül eğitim yaklaşımını temel alan maarif model yeniçağda küresel bir insan modeli çizerek; belirsizliklerin üstesinden gelebilen, karşılaştığı problemlere ahlaki temeller üzerinde çözüm üreten, sosyal ve duygusal yönden gelişmiş, iletişim becerileri güçlü, özgün, yaratıcı ve araştırmacı bireylerin yetiştirilmesi amaçlanmaktadır (Doğan ve Aşlamacı,2025:73).

Maarif modelde beceriler çerçevesi başlığının alt başlığı olan eğilimler; becerilerle olan kuramsal ilişkisinden kaynaklı beceriyi harekete geçiren tetikleyici işlev ve becerinin öğrenilmesinde kolaylaştırıcı bir etkisi olduğu görülmektedir. Eğilimlerin öğrenilen becerinin niteliğini zenginleştirici bir rolü olduğunu bu yüzden de öğretim programlarında temel bileşenler arasında bulunmaktadır (MEB, 2025). Bütüncül bir bakış açısıyla hareket eden TYMM, bireyin tüm yönleriyle gelişimini esas alır ve özgün bir eğitim modeli olarak tasarlandığı belirtilmektedir. (MEB, 2025) Bu yönüyle geleneksel, öğretmen merkezli ve sınav odaklı eğitim sistemlerini eleştirerek olarak ortaya çıkan alternatif eğitim modellerinde olduğu gibi, insanı bütüncül bir yaklaşımla ele alan bir felsefeyle hareket etmektedir. Alternatif eğitim modellerinin temel amacında olduğu gibi maarif modelde de öğrenci pasif bir alıcı konumunda değil, kendi öğrenme sürecinin aktif bir katılımcısı olarak konumlandırılmıştır.

Alternatif eğitim modellerinin öğrenci merkezli yaklaşımını, esnek müfredatını ve yaratıcı öğrenme ortamlarını benzer şekilde maarif modelde de görmekteyiz. Montessori, Waldorf, Reggio Emilia gibi alternatif yaklaşımlar, öğrencilerin öğrenme süreçlerinde daha aktif rol almasını teşvik ederek bireysel yeteneklerinin farkına varmalarını sağlarlar (Özdemir vd., 2023:3655). TYMM çerçevesinde de öğrenci, gelişimsel süreçleri ve potansiyeliyle bir bütün olarak ele alınmaktadır (MEB, 2025). TYMM’inde bütüncül eğitimin destekleyicisi olarak görülen ve alternatif eğitim modelleriyle örtüşen bir diğer başlık farklılaştırmadır. Bu öğretim maarif model ortak metninde bir çatı kavram olarak değerlendirilir ve öğrencilerin öğrenme ihtiyaçlarını karşılamayı amaçlayan bireyselleştirilmiş ve esnek bir yaklaşımı temsil eder. Bu yaklaşım ile tüm öğrencilerin ilgi, yetenek ve ihtiyaçlarını göz önüne alınarak kapsayıcı bir eğitim ortamının oluşturulması hedeflenir (MEB, 2025). Bu çalışmada ise TYMM ortak metninde bulunan eğilimler ve farklılaştırma kavramlarının alternatif eğitimle olan bağları ele alınmıştır.

2. MATERYAL VE METOD

Bu araştırmada, Türkiye Yüzyılı Maarif Modeli’nde bulunan farklılaştırma ve eğilimler kavramlarının alternatif eğitim uygulamalarına göre değerlendirilmesi için nitel araştırma yöntemi kullanılmıştır. İncelemenin yöntemsel süreçleri aşağıda verilmiştir:

2.1. Araştırma Tekniği

Araştırma, nitel araştırma yönteminden doküman incelemesi tekniğine göre tasarlanmıştır. Bu teknik var olan kayıt ve belgelerden veri toplama tekniğidir. Doküman incelemesi, araştırılması hedeflenen olgu veya olgular hakkında bilgi içeren yazılı materyallerin analizini kapsar (Karasar, 2016). Çalışma kapsamında, ele alınan kavramları açıklayan TYMM ortak metni birincil veri kaynağı olarak kullanılmıştır.

2.2. Veri Kaynakları

Çalışmanın veri setini T.C. Milli Eğitim Bakanlığı tarafından yayınlanan TYMM ortak metni ve literatürde bulunan alternatif eğitim hakkında bilgi veren çalışma ve kaynaklar oluşturmaktadır.

2.3. Verilerin Toplanması ve Analizi

Analiz sürecinde ilgili belgelerde bulunan bütün bölümler taranarak konu başlığı olan farklılaştırma ve eğilimler kategorileri çerçevesinde veriler toplanmıştır. Toplanan veriler 2024 maarif model ortak metni ve alternatif eğitim uygulamaları üzerinden karşılaştırılmıştır. Analiz aşamasında, elde edilen veriler çalışmanın temel amacı çerçevesinde yorumlanmıştır.

3. Farklılaştırma

Türk Dil Kurumu'na (t.y.) göre eğitim; çocukların ve gençlerin toplum içinde yerlerini almaları için gerekli olan bilgi, beceri ve anlayışları elde etmelerine, okul içinde veya dışında kişiliklerini geliştirmelerine yardım etme olarak tanımlanmaktadır. Alternatif eğitim için ise eğitimin net bir tanımı bulunmasada bireylere farklı öğrenme yaşantılarını ana akım eğitimi dışında sunmayı amaçlayan eğitim türleri olarak tanımlanmaktadır. Öğrencilerin ilgi ve ihtiyaçları kapsamında oluşturulan yenilikçi ve esnek programlara sahip okullar alternatif eğitim kapsamında uygulanmaktadır (Kaya ve Gündüz, 2015). Eğitimin bu tanımları kapsamında farklılaştırma kavramı, maarif model ortak metnindeki bireyselleştirilmiş ve esnek yapıyla öğrencilerin öğrenme ihtiyaçlarını karşılama yaklaşımı (Milli Eğitim Bakanlığı [MEB], 2024) tanımıyla hem TDK hem de alternatif eğitim tanımını birleştirmektedir.

3.1. Farklılaştırma İlkelerine Alternatif Bakış

MEB (2024, s. 49) tarafından yayınlanan TYMM Ortak Metnin'de farklılaşma kavramı; “Esneklik, bireysel farklılıklara saygı, değişime açıklık, bireysel ve grup beklentileri dengesi, her öğrencinin kendi hızında ilerlemesi, sürekli, çeşitli (biçimlendirici) ve geliştirici değerlendirme yöntemleri” ilkeleriyle temellendirilmiştir. Bu ilkeler incelendiğinde pek çok alternatif okul modellerinin temelini oluşturan ilk eve felsefelerle örtüştüğü görülmektedir.

Waldorf okulunda “Her çocuğun farklı bireysel özellikleri ve kendine göre üstün yetenekleri olduğu kabul edilir (Coşkun, 2020, s.103)” düşüncesi bireysel farklılıklara saygı ilkesinin yansımasıdır. Montessori okullarında hazırlanmış çevre olgusuyla bulunan belli bir çevrede çocukların kendi hız ve kapasitelerine göre öğrenebilecekleri, rekabetsiz ortam (Aydın, 2015, s.65) ve okulda bulunan materyalleri öğrencilerin istedikleri şekilde ulaşip kullanmaları bireysel farklılıklar, esneklik ve öğrencilerin kendi hızında ilerlemesi ilkeleriyle uyumludur. Reggio Emilia okullarında müfredatın çocukların ilgi ve meraklarına göre hazırlanması, çocukların farklı ifade biçimlerinin olduğunun kabul edilerek 100 dili projesi yapılması (Coşkun, 2020, s.122) esneklik ve çeşitli değerlendirme ilkeleriyle benzerlik göstermektedir. Türkiye’de uygulamalarda sıklıkla karşımıza çıkan alternatif okul modelleri olan Waldorf, Montessori ve Reggio uygulamaları farklılaştırma kavramında alternatif eğitim benzerliği açısından bahsedildiği şekilde bize örnek sunmaktadır.

Sonuç olarak, TYMM içindeki farklılaştırma ilkeleri ile alternatif eğitim modelleri arasındaki bu yüksek benzerlik; modelin hazırlanış sürecinde çağdaş ve ilerlemeci pedagojilerden karma biçimde oluşturulduğunu göstermektedir. Öğrenme-öğretme sürecinde bulunan destekleme ve zenginleştirme stratejileri de somut bir uygulama alanı sunmaktadır. Bu iki strateji, TYMM'nin öğrenci odaklı yapısını destekleyen temeller arasında yer almaktadır.

3.2. Zenginleştirme: Derinlemesine Öğrenme

Zenginleştirme, ortak metinde akranlarından daha ileri düzeyde olan öğrenciler için genişletilmiş ve derinlemesine öğrenme fırsatları sunan, öğrencilerin bilgi ve becerilerini en üst düzeyde geliştirmeyi amaçlamak (MEB, 2024) olarak tanımlanmaktadır. İçerik, süreç, ürün ve öğrenme ortamı alt boyutlarıyla birlikte alternatif eğitim modelleri ve pedagojisiyle pek çok kesişim noktası görülmektedir.

TYMM bünyesinde yer alan zenginleştirme alt boyutları (MEB, 2024, s.50-51) detaylıca incelendiğinde, her bir başlığın alternatif eğitim pedagojileriyle kuramsal bir akrabalık taşıdığı görülmektedir. İçerik alt boyutunda soyutluk, karmaşıklık, çeşitlilik, organizasyon, seçkin kişiler, yöntemler, ekonomiklik alt bölümleri (MEB, 2024, s.50) bulunmaktadır. Bu alt bölümler disiplinlerarası bağlantılarla alternatif eğitimde bulunan bir kavramın bir çok alanda ele alınmasına karşılık gelir. Çeşitlilikle öğretim programı dışında bulunan konu, ders ve disiplinlere yer vermek hem farklılaştırma kavramının esneklik ilkesine hem de alternatif eğitimlerin esneklikleriyle hayata hazırlık bağlamını yansıtmaktadır. İçerikte bağlantılar kurma, örnek kişilere yönlendirme alternatif eğitimin öğrenci merkezliliğinde rehber öğretmen (Aydın, 2015, s.31-33) kavramını önümüze çıkartır. Süreç alt boyutu için üst düzey düşünme, açık uçluluk, keşifçi öğrenme, seçimlerde özgürlük vb. alt bölümler ise alternatif eğitim modellerinin bir çoğunda bulunan üst düzey becerilerle yapılandırmacılık kavramının entegresini oluşturmaktadır. Ürün ve öğrenme ortamı alt boyutlarıyla da ortak metin karşımıza alternatif eğitimde de bulunan gerçek hayat, proje temellilik, yaratıcılık, bireysellik ve işbirlikli öğrenmeyle birlikte çocuğun somut yaşantısının önemini benzerlik olarak göstermektedir. Zenginleştirme uygulamada çocuğa yapabildiğinden daha fazlasına sahip olduğunu göstererek özgüvenle büyümeye ve dünyasını genişletip derinleştirmesine teşvik etmektedir. Alternatif eğitim tanımında bulunan yenilikçi ve esnek programlar zenginleştirme ile bu kavramların bireyselliği de içine alarak programa dahil edilmesini oluşturmaktadır.

3.3. Destekleme: Derinlemesine Düşünme

TYMM ortak metninde destekleme, bireyselliğe ve ek zamana ihtiyaç duyan öğrenciler için zenginleştirmede olduğu gibi içerik, süreç, ürün ve öğrenme ortamı alt boyutlarından oluşmaktadır (MEB, 2024, s.51). Destekleme alternatif eğitimde her çocuğun kendi gelişim sürecine göre öğrenmesinin karşılığıdır. İçerik alt boyutunda desteklenme ihtiyacı duyan çocuk için materyallerin görsel ve işitsel olarak duysal anlamda farklı şekillerde bulunması, somut olmaları vurgulanmaktadır. Bu yaklaşım alternatif eğitimde Montessori materyalleri ve Montessori eğitiminde bulunan duysal öğrenmeyi yansıtmaktadır. Maria Montessori oluşturduğu eğitim modelinde materyallerini “Çocuğun eline koymadığınız şeyi aklına koyamazsınız (Kolektif, 2021).” diyerek somut açıdan önemini vurgulamıştır. Bu önemin farklılaştırma kavramında programımıza destekleme bölümünde dahil edildiğini ortak metindeki ilgili alanda görmekteyiz. Süreç ve ürün alt boyutlarında ise bireyselleştirme, akran desteği, işbirlikli öğrenme, uygulamalı görev tamamlama gibi kavramlar bulunmaktadır. Bahsedilen bu kavramlar alternatif eğitim felsefelerinde karşımıza çıkmaktadır. Demokratik okullar modelinde bulunan akran etkileşimi (Coşkun, 2020) TYMM içerisinde destekleme boyutunun bir parçası olarak öğretmene sunulan pedagojik bir seçenek olmuştur. Öğrenme ortamlarının bireyselleştirilmesi alternatif eğitimde öğrencilerin kendi öğrenmelerini keşfetmesi ile örtüşmektedir. Destekleme sürecinde ortak metinde öğrenme için evrensel tasarım ilkeleri ve bireyselleştirilmiş öğeler olarak alt boyutların iki farklı açıdan verilmesi de oluşturulurken farklı öğrenme felsefe ve modellerinden temel oluşturularak sunulduğunu kanıtlar niteliktedir.

Sonuç olarak; TYMM ortak metninde sunulan farklılaştırma kavramı ve zenginleştirme-destekleme alt kavramları öğrencinin süreç içindeki farklı ihtiyaçlarını karşılayacak bir bütündür. Öğrencinin sorunlarını eksiklik olarak değil bireysel farklılık olarak ele alan farklılaştırma kavramı birçok yönden alternatif eğitim esintileri taşımaktadır.

4. EĞİLİMLER

Türkiye Yüzyılı Maarif Modeli’ nin ortak metninde yer alan eğilimler başlığı ile sistemde önem arz eden eğilim sözcüğü TDK’ ya göre “Bir şeyi sevmeye, istemeye veya yapmaya içten yönelme” olarak belirtilmektedir. TYMM de eğilimi; hem doğuştan gelen hem de çevresel etkilerle öğrenip gelişebilen, aynı zamanda kişiliğin mizaç ve karakter bileşeni olduğu, belli durumlarda bir eylemi gerçekleştirme farkındalığı ve isteği olan ya da eyleme geçmeye yönelik yatkınlık olarak tanımlanmıştır.(MEB, 2025:21) Bu bağlamda eğilimler insanın anlamlı ve kendini geliştirebilen bir canlı olarak hayatta kalabilmesi, kendi mizacını ve

karakterini tanıyabilmesi, bu yönde kendini geliştirebilmesi için eğilim kavramının eğitimde önemini vurgulamaktadır. Maarif model eğilimleri; öğrencilerin becerilerini geliştirmek ve eyleme geçebilmek için öğretim programlarının temel bileşenleri arasında saymaktadır. (MEB,2025:21) Bu açıdan bakıldığında eğilimler Maarif modelde yer alan becerileri tetikleyerek hayata geçirmekte, becerilerin öğrenilmesini kolaylaştırmakta ve ayrı bir önem taşıyan değerleri ise beslemektedir. Eğitim sistemine entegre edilen eğilimler ile ezberci eğitim yaklaşımından sıyrılarak bireysel odaklı, beceriyi temel alan, teknolojiyle uyumlu, sosyal ve duygusal öğrenmeyi de hedefleyen bir tablo karşımıza çıkmaktadır. Bu tablodaki hedef tam da alternatif eğitim modellerini akıllara getirmektedir.

4.1. TYMM Eğilim Sınıflandırmasının Alternatif Eğitim Modelleri ile Karşılaştırmalı Analizi

Alternatif eğitim modelleri eğitime ilişkin geliştirilerek, genelde öğrencilerin bireysel ilgi ve ihtiyaçlarından yola çıkarak oluşturulmuş, yenilikçi ve esnek programlarla uygulama yapmaktadır (Kaya ve Gündüz, 2015:11). Alternatif eğitimin modellerinden Montessori Yaklaşımı, Waldorf Pedagojisi ve Reggio Emilia’da eğitim alanında bir paradigma değişimi hedefleyerek yola çıkmış evrensel eylemlerdir. Bu alternatif eğitim modelleri de yeniçağda geleneksel ezberci eğitimle hareket edilmeyeceğini, bireysel farklılıkların önemsenerek beceri odaklı hareket edilmesini, aynı zihinsel öğrenmenin yanında sosyal ve duygusal öğrenmenin önemini vurgulamakta ve bunu uygulamaya çalışmaktadırlar.

Türkiye Yüzyılı Maarif Modelinde ele alınan eğilimler üç alt başlığa ayrılmıştır: Benlik eğilimleri, sosyal eğilimler, entelektüel eğilimler (MEB, 2025).

Benlik Eğilimleri: Kişinin içsel özelliklerini ve kişiliğini, sergileyeceği becerilere yansıtmasını ifade eden benlik eğilimlerinin; merak, bağımsızlık, azim ve kararlılık, kendine inanma (öz yeterlilik), kendine güvenme (öz güven) ve seçicilik olmak üzere altı tane eğilimden bahsedilmiştir (MEB,2025). Alternatif eğitim modellerinin genel özellikleri incelendiğinde; Alternatif eğitim modellerinden Montessori yaklaşımının temelini iç motivasyona vurgu yaparak anlatan Dr. Maria Montessori'nin belirttiği üzere(1949, aktaran Özdemir H. vd., 2023) çocukların kendi öğrenme süreçlerini yönetmelerine ve bireysel gelişimlerini desteklemeye odaklandığını belirten bir model olduğunu savunan ve bu yaklaşım, öğrencilerin bağımsızlığını, merakını ve öz-disiplinini teşvik ederek, öğrencilere kendi potansiyellerini maksimum düzeyde gerçekleştirebilecekleri güvenli bir ortam sunmaktadır. Tam da bu yönüyle montessori yaklaşımı maarif modelde yer alan benlik eğitimi ile özdeşleşmektedir. Benzer şekilde Reggio Emilia yaklaşımında çocuk; meraklı, yetenekli, becerikli ve kendi kendini yönetebilir olarak kabul edilmiş ve çocukların bilgilerini kendi hareket ve etkileşimleri sonucu inşa ettiğini savunmaktadır (Aslan D., 2005). Rudolf Steiner tarafından geliştirilen Waldorf yaklaşımına eğilimlere benzerliği yönünden bakıldığında; Maarif modelde yer alan eğilimlerin diğer alt başlığı olan sosyal eğilimler; Kişinin içsel özelliklerini ve kişiliğini sosyal bir ortam içerisinde sergileyeceği becerilere yansıtmasını tanımlamaktadır.

Sosyal Eğilimler: Empati, sorumluluk, girişkenlik, güven ve oyunseverlik olmak üzere beş tane eğilimden bahsedilmiştir(MEB,2025). Montessori yaklaşımında yer alan çocukların hem bireysel hem de grup aktivitelerine katılarak kendi potansiyellerini gerçekleştirmelerine olanak sağlayacağını savunur. Aynı zamanda öğrencilerin bu aktiviteler sayesinde sorumluluk alarak girişken ve oyunsever eğilimler göstereceğine işaret etmektedir (Montessori,1949, aktaran Özemir vd.,2023). Benzer olarak Reggio Emilia yaklaşımında çocuk; oyun oynarken duygularını açığa çıkarır dans, kil, resim ve müzik yoluyla duygularını ve kendisini ifade eder ve bu süreçte girişken davranarak çevresindeki kişilerle iletişime geçer. Bu yaklaşımda çocuğun “yüz dili” olarak adlandırılan bir bakış açısı vardır ve bunu yaparak çocukların somut deneyimlerinin sembolik deneyimlere dönüştürdüğüne inanırlar (Ekici ve Kırkıç, 2021). Sosyal eğilimlere benzerliği açısından Waldorf Pedagojisine bakıldığında; Waldorf pedagojisi öğrencilere birlikte hareket ederek takım ruhu geliştirme, empati, beden-ruh-benlik odaklı bütüncül gelişim ve ahlaki değerlerin kazandırılmasını hedefleyerek Maarif modelle benzer yanlarının olduğu görülmektedir (Avison & Rawson, 2016, aktaran, Avcı ve Sapaşgılam, 2025:39). Yine benzer şekilde sosyal eğilimler açısından bakıldığında,

Waldorf pedagojisi ile eğitim veren okulların bilgiyi yayma yerine iletişim becerileri güçlü, insanî özellikleri ön planda tutan kişiler yetiştirme anlayışı dikkatleri çekmektedir (Kaya ve Gündüz, 2015:19).

Entelektüel Eğilim: Kişinin zihinsel ve düşünsel birikimlerini sergileyeceği becerilere yansıtması olarak tanımlanmış ve on tane eğilimden bahsedilmiştir: Muhakeme, odaklanma, yaratıcılık, gerçeği arama, açık fikirlilik, analitiklik, sistematiklik, soru sorma, şüphe duyma ve eleştirel bakma. Benzer şekilde alternatif eğitim modellerinden Montessori yaklaşımında, entelektüel eğilimi çağrıştıran şu ifade yer almaktadır: Çocukların bireysel öğrenme stillerine ve ihtiyaçlarına duyarlı, esnek ve öğrenci merkezli bir yaklaşım sunan montessori, çocukların hem akademik hem de sosyal becerilerini geliştirir ve bunun yanında onları yaratıcı düşünmeye, soru sormaya ve bağımsız hareket etme konusunda teşvik edici bir rol oynar (Özdemir vd., 2023). Aynı şekilde Reggio Emilia yaklaşımında Fraser ve Gestwicki 'n belirttiği gibi (2001, aktaran Ezmeci ve Akman, 2016) özellikle çocukların sanat çalışmalarını ve diğer hazırlanan dokümantasyonları çocukların iç dünyalarının yansıması olarak görür ve bu yaklaşımda önemli bir yere sahip olan dokümantasyon sürecin çocukların öğrenmeyi arzulama, derinlemesine düşünme ve bu düşüncelerini yansıtmaya vardır. Reggio Emilia' nın bu yansıması Maarif modelde bahsedilen entelektüel eğilime benzetilebilir. Steiner' in de belirttiği üzere (1996, aktaran Özdemir vd., 2023) eğitim; her öğrencinin kendi içsel potansiyellerini tam anlamıyla gerçekleştirebilmek, insanın zihinsel, ruhsal ve bedensel bütünlüğüne vurgu yaparak bu bütünlüğü göz önünde bulundurmaktır. Bu savunmaya göre Waldorf pedagojisinde eğitim, sadece akademik bilgi aktarımı yapmak değil bilgi aktarılan bireyin sanatsal ve sosyal becerilerini geliştirmeyi de hedeflediğinden bahseder. Alternatif eğitim modellerinde olduğu gibi öğrencilerin istek ve tercih ettikleri becerilerin öğrenme-öğretme yaşantılarında somut eylemlere dönüştürülmesinde TYMM' de eğilimin payı büyüktür. Bu nedenle öğretim programlarının uygulanma sürecinde bireyin sahip olduğu eğilimlerin ortaya çıkmasını ve bunu desteklenmesini alternatif eğitim modellerindeki gibi sağlayacak uygun öğrenme ortamları oluşturulmalı ve eğilimlerin somut bir şekilde gözlemleyerek fırsat sunan öğrenme deneyimlerine yer verilmelidir (MEB, 2025).

Sonuç olarak TYMM' de yer alan eğilimlerin alternatif eğitim modellerinin eğitime bakış açısı, çocukların ilgi alanlarına ve becerilerine göre seçimler yapabilmesi, bireysel farklılıklarının önemsendiği, sosyal ve duygusal öğrenmenin göz ardı edilmediği benzerlikleri olduğu görülmektedir. Alternatif eğitim modellerinde olduğu gibi eğilimler de benzer bir şekilde merkezine insanı alarak hareket etmektedir. TYMM'inde yer alan eğilimler; öğrencilerin becerilerini geliştirebilmek ve bu becerileri eyleme geçirebilmek için tıpkı alternatif eğitim modellerinin yapı taşları olan modellerin kendine has felsefi temelleri gibi maarif modelin öğretim programlarında önemli temel bileşenleridir.

5. TARTIŞMA VE SONUÇ

Türkiye Yüzyılı Maarif Modeli (TYMM) üzerine yapılan bu çalışma, modelin geleneksel eğitim kalıplarının ötesine geçerek çağdaş ve ilerlemeci bir pedagojik zemin oluşturduğunu göstermektedir. Araştırma bulguları, TYMM içerisinde yer alan farklılaştırma ve eğilimler kavramlarının, dünya çapında kabul görmüş alternatif eğitim modelleriyle (Montessori, Waldorf, Reggio Emilia) felsefi ve uygulama düzeyinde önemli paralellikler taşıdığını kanıtlamaktadır.

Farklılaştırma yaklaşımı; esneklik, bireysel farklılıklara saygı ve her öğrencinin kendi hızında ilerlemesi ilkeleriyle, eğitimin öğrenciye göre şekillendiği bir yapı oluşturmaktadır. Bu durum, Waldorf'un bireysel yetenek vurgusu ve Montessori'nin "hazırlanmış çevre" anlayışıyla örtüşmektedir. Özellikle zenginleştirme ve destekleme stratejileri, öğrenciyi pasif bir alıcı olmaktan çıkarıp sürecin aktif bir öznesi haline getirmekte; somut materyal kullanımı ve akran desteği gibi unsurlarla alternatif eğitim devlet okulu sistemine taşınmaktadır.

Eğilimler başlığı altında sunulan benlik, sosyal ve entelektüel kategoriler ise eğitimin sadece bilgi aktarımı değil, bir karakter ve mizaç inşası olduğunu kanıtlamaktadır. TYMM'nin vurguladığı merak, bağımsızlık ve öz güven gibi benlik eğilimleri, Montessori ve Reggio Emilia'nın "kendi öğrenmesini yöneten çocuk"

profiliyle benzerlik göstermektedir. Sosyal ve entelektüel eğilimlerin sisteme entegrasyonu, ezberci eğitimi dışlayarak yaratıcılığı, sorgulamayı ve empatiyi merkeze alan bir "bütüncül insan" modelini hedeflemektedir.

Bunların yanı sıra modelin kuramsal çerçevesi alternatif eğitim felsefesiyle yüksek oranda uyumlu olsa da, devlet okullarının mevcut imkanları ve öğretmenlerin uygulama pratikleri bu dönüşümün başarısı için kritik bir noktadır. Alternatif modellerin doğasında bulunan esnek müfredat ve yaratıcı öğrenme ortamlarının, kalabalık sınıflarda ve fiziksel donanımı sınırlı olan devlet okullarında nasıl hayata geçirileceği önemli bir tartışma konusudur. Destekleme ve zenginleştirme stratejilerinin gerektirdiği görsel, işitsel ve duyuşal materyallerin her okulda erişilebilir olması gerekmektedir. Ayrıca, öğretmen "pasif alıcı" konumundaki öğrenciyi "aktif katılımcı" haline getirecek rehber rolünü üstlenebilmelidir. Eğilimlerin somut bir şekilde gözlemlenerek fırsat sunan öğrenme deneyimlerine dönüştürülmesi, öğretmenlerin hem akademik hem de sosyal-duyuşal öğrenme süreçlerini eş zamanlı yönetme becerisine bağlıdır.

Sonuç olarak TYMM, alternatif eğitim yaklaşımlarında görülen öğrenci merkezli ve bütüncül felsefeyi müfredatın temel bileşenleri haline getirmiştir. Ancak bu "alternatif eğitim esintisinin" kalıcı bir fırtınaya dönüşmesi, uygulama için sunulan imkanlarla mümkün olacaktır. Model, sunduğu bu yenilikçi perspektifle Türkiye'deki her öğrencinin nitelikli ve bireyselleştirilmiş bir eğitime erişebilmesi adına kritik bir dönüşüm fırsatı sunmaktadır.

KAYNAKÇA

- Aslan D. (2025). Okul Öncesi Eğitimde Reggio Emilia Yaklaşımı. Çukurova Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, 14(1), 75-84.
- Avcı A. ve Sapasağlam Ö. (2025). Erken Çocukluk Eğitiminde İdeal İnsan Yetiştirme Arayışları: Anadolu Pedagojisi ve Waldorf Yaklaşımının Karşılaştırılması. Türkiye Eğitim Dergisi, 10(1), 33-56.
- Aydın, İ. (2015). Alternatif Okullar. 5.Baskı. Ankara: Pegem Akademi Yayıncılık.
- Coşkun, İ. (2020). Türkiye ve Dünyada Alternatif Eğitim. İstanbul: Paradigma Akademi.
- Doğan, S. ve Aşlamacı İ. (2025). Türkiye Yüzyılı Maarif Modelinin Değer Eğitimi Açısından Analizi. Çukurova Araştırmaları, 11(1), 72-90.
- Ekici F. ve Kırkıç K. (2021). Erken Çocukluk Dönemi Eğitim Programları [PDF]. Nobel Tıp file:///C:/Users/HP/Downloads/Erkenoculukdneimieitimprogramlar.pdf 18.04.2026) Kitabevleri. (Erişim Tarihi: 14.04.2026)
- Emilia Yaklaşımı Ve High/Scope Programı. Uluslararası Erken Çocukluk Eğitimi Çalışmaları Dergisi. 1(1), 1-13.
- Ezmeci F. ve Akman B. (2016). Erken Çocukluk Döneminde Düşünme Becerileri Reggio
- Güler, O. (2025). Türkiye Yüzyılı Maarif Modeli Erdem-Değer-Eylem Çerçevesi'nin Hermeneutik Analizi. Temel Eğitim, 7 (27), 49-68.
- Karasar, N. (2016). Bilimsel Araştırma Yöntemi. Nobel Akademik Yayıncılık.
- Kaya, D. ve Gündüz, M. (2015). Alternatif Eğitim Ve Toplumsal Değişim Üzerindeki Etkisi: Waldorf Okulları Örneği. *Milli Eğitim Dergisi*, 44(205), 5-25.
- Koçoğlu E. (Ed.), (2023). 21. Yüzyılda Alternatif Eğitim Türleri. Pegem Akademi.
- Kolektif. (2021). Alternatif Eğitim Dergisi-14 Montessori Metodu. Yeni İnsan Yayınevi.
- Özdemir H. vd. (2023). "Alternatif Eğitim Modelleri". Uluslararası Sosyal ve Beşeri Bilimler Araştırma Dergisi, 10(102), 3654-3660.
- T.C. Milli Eğitim Bakanlığı. (2024). Türkiye Yüzyılı Maarif Modeli: Müfredat Ortak Metni. <https://tymm.meb.gov.tr/ortak-metin>
- Türk Dil Kurumu. (t.y.). Eğitim. *Güncel Türkçe Sözlük*. Erişim tarihi: 15 Mart 2026, <https://sozluk.gov.tr/>

ENVIRONMENTAL AND GEOPOLITICAL VULNERABILITIES AND THE RECONFIGURATION OF MIGRATION AND MEDIA DISCOURSES IN CENTRAL ASIA: A COMPARATIVE ANALYSIS THROUGH THE CASE OF KAZAKHSTAN IN RELATION TO TÜRKİYE AND THE EUROPEAN UNION

Prof. Dr. Myrzantay Zhakyp

Manash Kozybayev North Kazakhstan University,
Department of Journalism and Social Sciences, Republic of Kazakhstan
mkzhakyp@ku.edu.kz, ORCID: 0000-0003-2574-4412

Aigerim Kozhabay

Kocaeli University, Faculty of Communication,
Department of Public Relations and Publicity, Türkiye
aigerim.xoxo@gmail.com

Lecturer Lazzat Baibolat

L.N. Gumilyov Eurasian National University,
Department of Applied Kazakh Language, Republic of Kazakhstan
baibolat_lb@enu.kz

Abstract

This paper aims to examine the effects of deepening environmental and geopolitical vulnerabilities on migration dynamics in Central Asia through the case of Kazakhstan from a comparative and multilayered perspective. In particular, it discusses how developments in Afghanistan, water security problems, the Qosh Tepa Canal, climate-related environmental pressures, and regional demographic imbalances reshape both cross-border and internal migration movements.

In addition, the study includes an evaluation of how geopolitical tensions in the Middle East, uncertainties in U.S.–Iran relations, and regional conflict risks affect potential migration movements toward Central Asia.

The study approaches migration not only as a demographic and political process, but also as a communication issue that is interpreted, legitimized, and shapes public perception through media discourse. In this context, Turkish-, Kazakh-, Russian-, and English-language media contents are analyzed comparatively; it is revealed how migration is represented along the axes of security, humanitarian crisis, economic opportunity, social cohesion, regional stability, and strategic governance.

The research adopts a holistic methodological approach combining quantitative and qualitative methods. The analysis of migration statistics, evaluation of environmental risk data, semi-structured expert interviews, and multilingual media discourse analysis are used together. In addition, Kazakhstan's internal migration policies toward its northern regions are comparatively examined alongside Türkiye's migration governance experience and the European Union's migration and asylum framework.

This paper aims to provide an interdisciplinary contribution by integrating migration studies with media and communication research. It is also emphasized that this research framework can create a strong academic basis for developing joint publications, joint projects, international research networks, and sustainable scientific cooperation between Kocaeli University and academic institutions in Kazakhstan. Thus, the study aims to contribute not only to theoretical discussions but also to regional policy-making and academic diplomacy processes.

Keywords: Central Asia, migration, media discourse, Kazakhstan, geopolitical risks, environmental vulnerability, migration governance, comparative media analysis, multilingual media, regional security

ÇEVRESEL VE JEOPOLİTİK KIRILGANLIKLAR BAĞLAMINDA ORTA ASYA'DA GÖÇ VE MEDYA SÖYLEMLERİNİN YENİDEN İNŞASI: KAZAKİSTAN ÖRNEĞİ ÜZERİNDEN TÜRKİYE VE AVRUPA BİRLİĞİ İLE KARŞILAŞTIRMALI ANALİZ

Özet

Bu bildiri, Orta Asya'da derinleşen çevresel ve jeopolitik kırılmalıkların göç dinamikleri üzerindeki etkilerini, Kazakistan örneği üzerinden karşılaştırmalı ve çok katmanlı bir perspektifle incelemeyi amaçlamaktadır. Özellikle Afganistan'daki gelişmeler, su güvenliği sorunları, Qosh Tepa Kanalı, iklim bağlantılı çevresel baskılar ve bölgesel demografik dengesizlikler gibi faktörlerin, hem sınır ötesi hem de iç göç hareketlerini nasıl yeniden yapılandırdığı tartışılmaktadır.

Ayrıca Orta Doğu'daki jeopolitik gerilimler, ABD-İran ilişkilerindeki belirsizlikler ve bölgesel çatışma risklerinin, Orta Asya'ya yönelik olası göç hareketleri üzerindeki etkileri de değerlendirmeye dahil edilmektedir.

Çalışma, göç olgusunu yalnızca demografik ve siyasal bir süreç olarak değil, aynı zamanda medya söylemleri aracılığıyla anlamlandırılan, meşrulaştırılan ve kamusal algıyı biçimlendiren bir iletişim meselesi olarak ele almaktadır. Bu çerçevede Türkçe, Kazakça, Rusça ve İngilizce medya içerikleri karşılaştırmalı biçimde analiz edilmekte; göçün güvenlik, insani kriz, ekonomik fırsat, toplumsal uyum, bölgesel istikrar ve stratejik yönetim eksenlerinde nasıl temsil edildiği ortaya konulmaktadır.

Araştırmada nicel ve nitel yöntemlerin birlikte kullanıldığı bütüncül bir metodolojik yaklaşım benimsenmiştir. Göç istatistiklerinin incelenmesi, çevresel risk verilerinin değerlendirilmesi, yarı yapılandırılmış uzman görüşmeleri ve çok dilli medya söylem analizi birlikte kullanılmaktadır. Ayrıca Kazakistan'ın kuzey bölgelerine yönelik iç göç politikaları, Türkiye'nin göç yönetişimi deneyimi ve Avrupa Birliği'nin göç ve iltica çerçevesi karşılaştırmalı olarak ele alınmaktadır.

Bu bildiri, göç çalışmalarını medya ve iletişim araştırmalarıyla entegre ederek disiplinlerarası bir katkı sunmayı hedeflemektedir. Aynı zamanda bu araştırma çerçevesinin, Kocaeli Üniversitesi ile Kazakistan'daki akademik kurumlar arasında ortak yayınlar, ortak projeler, uluslararası araştırma ağları ve sürdürülebilir bilimsel işbirlikleri geliştirilmesi açısından güçlü bir akademik zemin oluşturabileceği vurgulanmaktadır. Böylece çalışma, yalnızca teorik tartışmalara değil, bölgesel politika üretimi ve akademik diplomasi süreçlerine de katkı sunmayı amaçlamaktadır.

Anahtar Kelimeler: Orta Asya, göç, medya söylemi, Kazakistan, jeopolitik riskler, çevresel kırılmalıklık, göç yönetişimi, karşılaştırmalı medya analizi, çok dilli medya, bölgesel güvenlik

1. INTRODUCTION

In recent years, migration has increasingly become one of the central geopolitical and communicative issues shaping political debates across Eurasia. Migration is no longer interpreted solely as demographic mobility or labor relocation. Instead, it is progressively framed through broader narratives of environmental instability, geopolitical fragmentation, infrastructural vulnerability, demographic pressure, and security anxiety. Similar tendencies are observable in Central Asia, Türkiye, and the European Union, although the historical and political contexts of these regions differ substantially.

In Central Asia, these transformations are particularly visible in discussions surrounding water security and transboundary environmental vulnerability. The construction of the Qosh Tepa Canal in northern Afghanistan has generated growing concern among regional experts, journalists, and policymakers because of its possible impact on downstream water distribution within the Amu Darya basin. According to analytical discussions published in regional media, the canal may significantly reduce water availability for Uzbekistan and Turkmenistan, thereby indirectly affecting Kazakhstan's southern agricultural regions, which remain structurally dependent on interconnected hydrological systems (Akhrorov, 2023; Timofeeva, 2023).

The issue possesses significance far beyond irrigation policy. Increasingly, regional media narratives frame the canal as a geopolitical challenge capable of reshaping demographic stability, agricultural sustainability, migration processes, and regional security relations. Discussions published in *Gazeta.uz*, *Podrobno.uz*, and *Living Asia Online* repeatedly portray the canal not merely as an infrastructural initiative, but as a possible source of long-term hydropolitical instability across Central Asia (*Gazeta.uz*, 2023a; *Podrobno.uz*, 2023; *Living Asia Online*, 2024).

These anxieties are intensified by broader geopolitical instability surrounding Afghanistan and the Middle East. Ongoing uncertainty in Afghanistan, regional conflict risks, tensions connected to U.S.–Iran relations, and the possibility of future geopolitical escalation contribute to fears of intensified migration pressure throughout neighboring regions. Consequently, Central Asia increasingly appears not as an isolated peripheral space, but as a strategically vulnerable region positioned at the intersection of environmental stress, geopolitical instability, and migration governance.

At the same time, Kazakhstan itself is experiencing important transformations in migration policy. The “Concept of the Migration Policy of the Republic of Kazakhstan until 2030,” approved by Government Resolution No. 1081 on December 15, 2025, demonstrates a significant shift in the official understanding of migration governance. Migration is increasingly interpreted not merely as a labor-market or demographic issue, but also as a matter of national resilience, infrastructural sustainability, regional inequality, and border security (Government of Kazakhstan, 2025). The document repeatedly emphasizes rapid urban concentration, demographic imbalance, depopulation of northern border regions, illegal migration risks, and infrastructural overload as strategic state concerns.

This tendency brings Kazakhstan closer to broader migration debates observable in Türkiye and the European Union. In Türkiye, migration discourse increasingly combines humanitarian narratives with concerns regarding demographic pressure, social cohesion, labor competition, and border stability. Similarly, within the European Union, migration governance has progressively shifted toward securitized frameworks emphasizing crisis management, demographic anxiety, and territorial protection.

This article therefore examines how environmental and geopolitical vulnerabilities reshape migration dynamics and media discourses in Central Asia through the case of Kazakhstan while comparatively situating these transformations alongside migration-related debates in Türkiye and the European Union.

The article advances four main arguments.

First, ecological instability in Central Asia increasingly becomes politicized through migration-centered narratives.

Second, hydropolitical insecurity is gradually transforming migration governance into a broader security-oriented framework.

Third, media discourse plays a decisive role in translating environmental vulnerability into geopolitical anxiety.

Fourth, Kazakhstan’s migration policy increasingly reflects broader global tendencies toward the securitization of migration under conditions of geopolitical and environmental uncertainty.

2. MATERIALS AND METHODS

This study employs an interdisciplinary qualitative methodology combining critical discourse analysis, comparative regional analysis, interpretive geopolitical analysis, and policy-oriented examination of migration governance. The methodological organization follows the IMRAD-oriented academic structure presented in the uploaded methodological materials.

The empirical basis of the study consists of multilingual analytical materials concerning the Qosh Tepa Canal, environmental vulnerability, migration governance, and regional geopolitical instability in

Central Asia. The analyzed materials include publications from Current Time, Gazeta.uz, Kun.uz, Daryo.uz, Podrobno.uz, Sputnik Kazakhstan, Ariana News, Tolo News, Living Asia Online, and Central Asia Climate Portal.

These materials are analyzed not merely as informational texts, but as discursive spaces where ecological instability and migration anxiety are politically interpreted and publicly legitimized. Particular attention is devoted to recurring discursive categories such as: environmental crisis; regional instability; migration pressure; demographic imbalance; infrastructural overload; border vulnerability; strategic uncertainty; humanitarian risk.

The study additionally incorporates analytical interpretation of the “Concept of the Migration Policy of the Republic of Kazakhstan until 2030” as an evolving state discourse concerning migration governance under conditions of environmental and geopolitical uncertainty (Government of Kazakhstan, 2025).

Methodologically, the article approaches migration not only as a demographic process, but also as a communicative phenomenon shaped through media narratives, political interpretation, and geopolitical imagination.

In order to avoid treating the selected materials as a simple collection of journalistic reports, the study reads them as layered discursive artefacts that simultaneously record facts, construct risks, and reproduce particular geopolitical imaginaries. The media sources used in the article are therefore examined according to three interrelated analytical levels. The first level concerns factual and policy information: references to the scale of the Qosh Tepa Canal, expected water diversion, Afghanistan’s position outside established regional water agreements, and Kazakhstan’s migration policy priorities. The second level concerns interpretive framing: whether migration and environmental vulnerability are represented through the language of humanitarian concern, economic opportunity, social pressure, national security, or regional destabilization. The third level concerns comparative meaning-making: how similar or different discursive patterns appear in Central Asian, Turkish, and European contexts. This approach makes it possible to connect environmental risk data and migration policy documents with the symbolic work performed by media discourse.

The article also treats Kazakhstan’s 2030 Migration Policy Concept not merely as a background policy document, but as an important official narrative through which the state defines migration as a strategic governance issue. The document’s emphasis on internal mobility, regional demographic imbalance, illegal migration, agglomeration pressure, and border-region vulnerability provides an institutional framework for interpreting the wider environmental and geopolitical risks discussed in the article. In this sense, the Concept helps to connect the Qosh Tepa Canal debate with broader questions of state capacity, spatial development, demographic resilience, and migration governance. Rather than presenting environmental vulnerability and migration policy as separate domains, the study analyses how they increasingly converge within Kazakhstan’s emerging strategic discourse.

3. RESULTS

3.1 Environmental Vulnerability and Hydropolitical Anxiety

The findings demonstrate that environmental vulnerability in Central Asia is increasingly represented through geopolitical and migration-related narratives rather than exclusively ecological frameworks.

The Qosh Tepa Canal occupies a central position within these discussions. Multiple analytical materials emphasize that the canal may redirect substantial amounts of Amu Darya water resources toward northern Afghanistan, thereby intensifying water scarcity in downstream territories (Sputnik Kazakhstan, 2024; Central Asia Climate Portal, 2024).

Importantly, media discourse increasingly frames these risks through emotionally charged narratives associated with catastrophe, instability, and strategic vulnerability. Current Time, for example, described

the potential decline of Amu Darya water levels as a possible “catastrophe” for downstream states (Timofeeva, 2023). Similarly, regional analytical publications increasingly portray the canal as a source of long-term hydropolitical instability capable of reshaping regional demographic and migration dynamics (Living Asia Online, 2024).

Southern Kazakhstan appears particularly vulnerable within these narratives because of its structural dependence on irrigation-based agriculture and interconnected regional water systems. Media and expert discussions repeatedly suggest that ecological degradation and water scarcity may eventually contribute to agricultural decline, labor displacement, internal migration, and broader social instability in southern regions connected to the Syr Darya basin (Akhrorov, 2023; Boyarov, 2023).

Thus, environmental insecurity increasingly becomes articulated not simply as an ecological issue, but as a geopolitical and migration-security problem.

This discursive transformation is particularly important because water insecurity in Central Asia is not an isolated environmental problem. It is embedded in a longer regional history of irrigation dependence, agricultural specialization, uneven territorial development, and fragile mechanisms of interstate coordination. The Qosh Tepa Canal debate reveals that hydropolitical vulnerability is interpreted through several overlapping registers at once. In Afghan-oriented narratives, the canal is often presented as a sovereign development project intended to restore agricultural capacity and strengthen food security. In Uzbek and broader Central Asian analytical discussions, however, the same project is frequently framed as a disruptive intervention into an already fragile water balance. For Kazakhstan, the issue is more indirect but still strategically significant: any additional pressure on the Amu Darya–Syr Darya system may deepen existing vulnerabilities in the southern border districts, where agriculture, employment, and settlement stability remain closely tied to irrigation.

The media construction of the canal as a regional risk therefore performs a double function. On the one hand, it translates technical hydrological questions into publicly understandable narratives of danger, scarcity, and uncertainty. On the other hand, it links environmental vulnerability with future-oriented anxieties about migration, social cohesion, and state preparedness. This is why the Qosh Tepa Canal becomes analytically significant not only as an infrastructure project, but also as a communicative event. Through media discourse, the canal is transformed into a symbol of a wider regional condition: a situation in which ecological stress, demographic pressure, and geopolitical mistrust increasingly reinforce one another.

3.2 Migration Governance and Demographic Imbalance

The analysis additionally reveals that migration governance in Kazakhstan is progressively shifting toward broader security-oriented frameworks.

The 2030 Migration Policy Concept repeatedly emphasizes rapid urban concentration, demographic asymmetry, depopulation of northern border regions, illegal migration risks, and infrastructural overload as major strategic concerns (Government of Kazakhstan, 2025). The document explicitly warns that uncontrolled migration concentration around large urban agglomerations may contribute to infrastructural stress and the emergence of socially vulnerable peripheral zones.

Particularly significant is the state’s concern regarding depopulation in northern and border regions. The document interprets these processes not merely as demographic tendencies, but as issues connected to territorial cohesion, regional sustainability, and spatial security (Government of Kazakhstan, 2025).

Environmental instability intensifies these anxieties further. Analytical discussions concerning the Qosh Tepa Canal repeatedly suggest that water scarcity may eventually stimulate labor migration, internal displacement, and demographic pressure in southern Kazakhstan (Timofeeva, 2023; Living Asia Online, 2024).

Migration therefore increasingly becomes interpreted as a multidimensional phenomenon involving ecological vulnerability, infrastructural sustainability, demographic resilience, and national security simultaneously.

The relevance of this transformation becomes clearer when Kazakhstan's internal migration policy is examined in relation to environmental vulnerability. The 2030 Migration Policy Concept pays considerable attention to the uneven distribution of population and the growing pressure on large urban agglomerations. This is not simply a matter of administrative planning. It reflects a deeper spatial problem: some regions lose population, qualified labour, and long-term demographic capacity, while others receive increasing numbers of internal migrants without always possessing sufficient infrastructure, housing, employment opportunities, or social services. Under conditions of ecological stress, this imbalance may become more acute. If water scarcity undermines agricultural livelihoods in southern districts, migration toward Shymkent, Almaty, Astana, and other urban centres may intensify, adding a new environmental layer to already existing patterns of internal mobility.

At the same time, the northern dimension of Kazakhstan's migration policy adds another layer to the analysis. State efforts to encourage relocation toward northern and eastern regions are usually discussed in relation to demographic decline, labour shortages, and territorial cohesion. However, in the context of environmental vulnerability, this policy also acquires a strategic adaptation function. If southern regions face increasing hydrological stress, then internal redistribution of population may gradually become not only a demographic policy instrument, but also a long-term climate adaptation mechanism. This does not mean that environmental migration is already occurring on a massive scale. Rather, it means that Kazakhstan's migration governance is beginning to operate in a context where ecological risks must be considered alongside labour markets, education, housing, infrastructure, and regional security.

3.3 Media Discourses and the Securitization of Migration

The findings further indicate that media discourse plays a decisive role in transforming ecological instability into migration-related geopolitical anxiety.

Kazakh-, Russian-, Turkish-, and English-language analytical materials frequently frame migration through interconnected narratives of security, crisis, demographic pressure, and regional instability. Environmental vulnerability is rarely discussed in isolation. Instead, it increasingly appears within broader discussions concerning migration governance, border management, and geopolitical uncertainty.

This tendency resembles broader developments observable in Türkiye and the European Union.

In Türkiye, migration discourse increasingly combines humanitarian rhetoric with narratives concerning infrastructural burden, demographic pressure, labor competition, and social cohesion. The Syrian refugee crisis transformed migration into one of the central issues of Turkish political communication.

Similarly, within the European Union, migration governance progressively shifted toward securitized frameworks emphasizing border protection, crisis management, and strategic resilience.

Although Central Asia differs substantially from both regions historically and institutionally, similar discursive tendencies are becoming increasingly visible. Migration is progressively represented not merely as population movement, but as a strategic issue connected to ecological instability, territorial security, demographic sustainability, and geopolitical order.

The comparative dimension is important because it prevents the Central Asian case from being treated as an isolated regional anomaly. In Türkiye, migration debates have been shaped by the long-term presence of Syrian refugees, changing public attitudes toward social cohesion, and the political use of migration as a national security and governance issue. Turkish media narratives often move between humanitarian responsibility and concerns about labour markets, urban pressure, cultural adaptation, and border control.

This makes Türkiye a relevant comparative case for Kazakhstan, not because the migration contexts are identical, but because both countries are located near zones of geopolitical instability and must interpret migration through the combined languages of security, humanitarian obligation, and social management.

The European Union offers a second comparative reference point. EU migration and asylum debates have increasingly been structured around border externalization, crisis management, irregular migration, and the tension between humanitarian norms and security-oriented governance. In this sense, the EU case demonstrates how migration can become a field where moral, legal, demographic, and geopolitical arguments compete. Kazakhstan's situation is different: it is not yet facing migration pressures comparable to those experienced by Türkiye or the EU. Nevertheless, the discursive pattern is increasingly similar. Migration is being interpreted in advance through the language of preparedness, resilience, risk prevention, and strategic control. This anticipatory character is especially visible when environmental vulnerability is connected to potential future displacement rather than only to already existing migration flows.

4. DISCUSSION

The findings suggest that Central Asia is entering a new historical phase in which environmental instability, migration governance, and geopolitical discourse become structurally interconnected.

The Qosh Tepa Canal debate clearly illustrates how ecological transformation can rapidly evolve into a broader geopolitical and communicative crisis. Although formally presented as an irrigation initiative intended to support Afghanistan's agricultural development, the canal increasingly functions within regional discourse as a symbol of hydropolitical uncertainty and demographic vulnerability.

This transformation is especially significant for Kazakhstan because southern regions remain highly dependent on interconnected irrigation systems and agricultural sustainability. Consequently, ecological degradation increasingly becomes interpreted not merely as an environmental issue, but also as a potential catalyst of migration pressure, social instability, and infrastructural stress.

Kazakhstan's 2030 Migration Policy Concept reflects this changing political reality. The document repeatedly emphasizes demographic imbalance, illegal migration, border vulnerability, urban overload, and regional inequality as strategic state concerns (Government of Kazakhstan, 2025). Migration governance therefore increasingly shifts toward a broader security-oriented paradigm.

From a theoretical perspective, the study demonstrates the growing relevance of securitization approaches for understanding migration and environmental communication in Central Asia. Environmental instability increasingly becomes narrated as an existential issue requiring strategic state intervention.

At the same time, media discourse itself becomes an active political actor within this process. Analytical media no longer simply report environmental developments; they actively construct geopolitical interpretations of ecological vulnerability through narratives of crisis, instability, catastrophe, and strategic threat.

Thus, ecological crises increasingly function as communicative events through which migration, borders, demographic stability, and geopolitical order are simultaneously reinterpreted.

The central implication of this analysis is that migration governance in Kazakhstan should be understood as part of a wider transformation in the political meaning of territory. Southern Kazakhstan, especially the districts dependent on irrigation and located close to transboundary water systems, is not merely an agricultural periphery. It is becoming a strategic zone where environmental stress may affect employment, settlement stability, food production, borderland resilience, and public perceptions of state preparedness. The same logic applies to northern and eastern regions, although in a different form: there, migration policy is shaped by concerns about depopulation, labour shortages, and territorial continuity. Taken together, these two spatial dynamics reveal a complex national migration geography in which

environmental pressure in the south and demographic thinning in the north are not separate problems, but interconnected challenges of long-term spatial governance.

This also explains why media discourse is so important for the study of migration. Media narratives do not simply describe migration after it happens. They often prepare the interpretive ground through which societies come to understand possible future movement. When environmental risks are narrated as crisis, catastrophe, or strategic threat, they shape expectations about who may move, where they may move, and how the state should respond. In this sense, media discourse participates in the pre-political construction of migration governance. It defines what counts as risk, whose vulnerability becomes visible, and which forms of state intervention appear legitimate. For Central Asia, this process is especially important because many environmental risks are still developing gradually; their political meaning is therefore constructed before their full demographic consequences become visible.

Another important implication concerns the changing relationship between migration governance and geopolitical imagination in Central Asia. Historically, migration in the region was often interpreted through economic modernization, labour mobility, and post-Soviet demographic restructuring. However, the growing prominence of environmental vulnerability and regional instability increasingly transforms migration into a future-oriented security issue. In this emerging framework, migration is not discussed only in terms of existing population movement, but also in relation to anticipated risks, possible ecological disruption, infrastructural preparedness, and strategic adaptation. This anticipatory dimension is particularly visible in media narratives surrounding water scarcity and the Qosh Tepa Canal, where fears about future instability often shape public discourse more strongly than current demographic realities themselves.

This shift also reveals a broader transformation in how Central Asia imagines regional interconnectedness. Environmental crises, migration pressure, hydropolitical competition, and border security are no longer perceived as isolated national issues. Instead, they increasingly appear as transnational processes crossing political boundaries and linking Afghanistan, Central Asia, Türkiye, Russia, and even the European Union within wider geopolitical and communicative frameworks. As a result, migration discourse becomes an important site where regional identities, strategic anxieties, and competing visions of security are negotiated simultaneously. For Kazakhstan, this means that migration governance will likely become increasingly connected not only to labour markets and demographic policy, but also to environmental adaptation, geopolitical resilience, and long-term regional stability.

5. CONCLUSION

This article examined how environmental and geopolitical vulnerabilities reshape migration dynamics and media discourses in Central Asia through the case of Kazakhstan while comparatively situating these developments alongside migration debates in Türkiye and the European Union.

The study demonstrated that the Qosh Tepa Canal increasingly functions not merely as an irrigation project, but as a geopolitical symbol through which broader anxieties concerning ecological degradation, demographic instability, migration pressure, and regional security are articulated.

The findings additionally revealed that Kazakhstan's migration governance is undergoing important conceptual transformation. The 2030 Migration Policy Concept demonstrates that migration is increasingly interpreted through broader frameworks connected to infrastructural sustainability, demographic resilience, border security, and strategic stability (Government of Kazakhstan, 2025).

The article also showed that environmental vulnerability in Central Asia increasingly becomes securitized through political and media discourse. Migration is progressively represented not merely as demographic mobility, but as a multidimensional issue involving ecological instability, geopolitical uncertainty, social cohesion, and national resilience.

Finally, the comparative perspective demonstrated that Central Asia increasingly reflects broader international tendencies observable in Türkiye and the European Union, where migration governance likewise becomes deeply intertwined with environmental pressure, geopolitical instability, and security-oriented political communication.

The study concludes that Kazakhstan's southern regions should increasingly be understood as strategic geopolitical spaces where hydropolitical competition, climate stress, migration governance, demographic pressure, and media discourse converge simultaneously.

At a broader level, the study demonstrates that migration in Central Asia can no longer be analyzed through isolated demographic or economic frameworks alone. The region is increasingly entering a historical period in which environmental transformation, geopolitical uncertainty, infrastructural vulnerability, and media-driven political communication interact simultaneously. Under such conditions, migration governance gradually becomes part of a wider strategic effort aimed at managing uncertainty, protecting social stability, and adapting to emerging ecological and geopolitical pressures. This means that future migration debates in Kazakhstan will likely become increasingly connected to questions of climate adaptation, regional resilience, water diplomacy, and spatial security.

The article also highlights the importance of interdisciplinary research approaches capable of integrating migration studies, environmental analysis, media discourse research, and geopolitical interpretation within a single analytical framework. Such approaches are especially important for Central Asia because many regional challenges are deeply interconnected and cannot be adequately understood within narrow disciplinary boundaries. In this respect, comparative collaboration between academic institutions in Kazakhstan, Türkiye, and other international partners may contribute not only to theoretical scholarship, but also to the development of long-term regional dialogue, sustainable research networks, and evidence-based policy discussions concerning migration, environmental vulnerability, and regional stability.

REFERENCES

- Akhrorov, D. (2023, June 10). *Will the construction of the Qosh Tepa Canal become a disaster for Uzbekistan?* Kun.uz.
- Ariana News. (2023, October 11). *Second Phase of Construction of Qosh Tepa Canal Inaugurated.*
- Boyarov, E. (2023, March 28). *Afghans building a canal from the Amu Darya near the border with Turkmenistan.* Daryo.uz.
- Central Asia Climate Portal. (2024, March 28). *Resumption of the Qosh Tepa Canal construction poses threat to all of Central Asia.*
- Gazeta.uz. (2023a, March 23). *Uzbekistan and Afghanistan discussed the Qosh Tepa Canal, trade, transport, and women's rights.*
- Gazeta.uz. (2023b, September 15). *Mirziyoyev proposes including Afghanistan in regional water dialogue amid Qosh Tepa Canal concerns.*
- Government of Kazakhstan. (2025). *Concept of the Migration Policy of the Republic of Kazakhstan until 2030.* Government Resolution No. 1081, December 15, 2025.
- Living Asia Online. (2024, September 9). *Qosh Tepa Canal: Facts, Figures, Opinions.*
- Podrobno.uz. (2023, September 15). *Mirziyoyev proposes forming a working group to study all aspects of the Qosh Tepa Canal construction in Afghanistan.*
- Sputnik Kazakhstan. (2024, February 28). *The construction of the Qosh Tepa Canal may reduce Amu Darya's water volume by 12–13% – experts.*
- Timofeeva, D. (2023, April 7). *"If the Amu Darya water level drops, a catastrophe may happen": What dangers does Afghanistan's Qosh Tepa canal pose for Uzbekistan?* Current Time.
- Tolo News. (2023, October 11). *Work on Second Phase of Qosh Tepa Canal Starts.*
- Zhakyp, M. (2020, June 16). *A new oblast center should be opened in the South!* Abai.kz.

- Zhakyp, M. (2022). *Coverage of migration policy of Tsarist Russia in the Kazakh Steppe in the periodical press (1867–1917)*. Petropavl: M. Kozybayev North Kazakhstan University.
- Zhakyp, M. (2023). *A modern view of Kazakh history in the Tsarist Russian press*. Bulletin of KazNU. Journalism Series, 68(2), 82–98.

DİN KÜLTÜRÜ VE AHLAK BİLGİSİ ÖĞRETMENLERİNİN DUYGUSAL EMEK DENEYİMLERİNDE TOPLUMSAL BASKI VE KALIPLAŞMIŞ ALGILAR

Sena ŞENGÜL

Kocaeli Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Felsefe ve Din Bilimleri
sena.sengul16@gmail.com, ORCID: 0009-0000-2187-0812

Prof. Dr. Muhammet Fatih GENÇ

Kocaeli Üniversitesi, İlahiyat Fakültesi, Felsefe ve Din Bilimleri
muhammetfatih.genc@kocaeli.edu.tr, ORCID: 0000-0001-5387-0534

Özet

Bu çalışma, Din Kültürü ve Ahlak Bilgisi (DKAB) öğretmenlerinin meslekî yaşantılarında karşılaştıkları toplumsal baskı ve kalıplaşmış algıları, duygusal emek kavramı çerçevesinde ele almaktadır. DKAB öğretmenleri, pedagojik rollerine ek olarak toplumsal beklentilerle yüklü bir temsil görevinin de taşıyıcısı sayılmaktadır. Söz konusu beklentinin kapsamı öğretmenin sınıf içi tutumundan giyim tarzına, gündelik konuşmasından sosyal medya paylaşımına kadar uzanmakta ve çoğu zaman bireysel yaşam alanına müdahaleye dönüşmektedir. Çalışmada, 30 DKAB öğretmeniyle yapılan yarı yapılandırılmış görüşmelere dayanan daha kapsamlı bir fenomenolojik araştırmanın bir teması olan “toplumsal baskı ve kalıplaşmış algılar” teması ele alınmıştır. Bulgular; toplumsal beklenti ve ezberler, görsellik ve davranış baskısı ile ötekileştirme ve branşa özgü zorluklar olmak üzere üç kategori etrafında çözümlenmiştir. Kategoriler, öğretmenin hem mesleki hem dinî kimliğinin sürekli bir gözlem alanı içinde inşa edildiğini ve öğretmenin, “kusursuz bir din insanı” imgesine uyma yükümlülüğünü içselleştirdiği ölçüde duygusal emek yükünü artırdığını göstermektedir. Çalışma, branşa özgü olarak üretilen toplumsal kalıpların duygusal emeğin yüzeysel ve derin biçimleriyle iç içe geçtiğini, bunun da uzun vadede meslekî yıpranma riski oluşturduğunu tartışmaktadır.

Anahtar Kelimeler: Duygusal emek, DKAB öğretmenliği, toplumsal baskı, kalıpyargı, meslekî kimlik.

SOCIAL PRESSURE AND STEREOTYPED PERCEPTIONS IN THE EMOTIONAL LABOR EXPERIENCES OF RELIGIOUS CULTURE AND MORAL KNOWLEDGE TEACHERS

Abstract

This study examines the social pressure and stereotyped perceptions encountered by Religious Culture and Moral Knowledge (RCMK) teachers in their professional lives within the framework of the concept of emotional labor. RCMK teachers are regarded as bearers of a representational role laden with social expectations in addition to their pedagogical roles. The scope of this expectation extends from the teacher's in-class attitudes to their style of dress, from everyday speech to social media sharing, and often turns into an intervention in the sphere of individual life. In the study, the theme of “social pressure and stereotyped perceptions,” which constitutes one of the themes of a broader qualitative research based on semi-structured interviews conducted with 30 RCMK teachers, is addressed. The findings are analyzed around three categories: social expectations and taken-for-granted assumptions, pressures related to appearance and behavior, and othering alongside branch-specific challenges. These categories indicate that both the professional and religious identities of the teacher are constructed within a continuous field of observation and that the emotional labor burden increases to the extent that the teacher internalizes the obligation to conform to the image of a “flawless religious figure.” The study discusses that socially produced stereotypes specific to the field are intertwined with the surface and deep forms of emotional labor, thereby creating a risk of professional burnout in the long term.

Keywords: Emotional labor, Religious Culture and Moral Knowledge teaching, social pressure, stereotype, professional identity.

* Bu çalışma, Kocaeli Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Felsefe ve Din Bilimleri Anabilim Dalı'nda hazırlanmakta olan “Din Kültürü ve Ahlak Bilgisi Öğretmenlerinin Duygusal Emek Deneyimleri: Toplumsal ve Kurumsal Etkileşimler Bağlamında Nitel Bir Çalışma” başlıklı yüksek lisans tezinden üretilmiştir.

1. GİRİŞ

Öğretmenlik, bilgi aktarımının ötesinde, sınıf içinde ve dışında sürekli bir duygu yönetimini gerektiren bir meslektir. Öğretmen öğrencisine sabırlı, veliye anlayışlı, idarecisine uyumlu, topluma örnek olmak gibi birbiriyle çoğu zaman çelişen rol beklentileriyle karşı karşıyadır. Hochschild'in (2012) hizmet sektörü çalışanlarına dair geliştirdiği duygusal emek kavramı, bu rol gerilimlerinin neden yalnızca “mesleğin doğal yüküyle” açıklanamayacağını ortaya koymuş, duyguların kurumsal beklentiler doğrultusunda düzenlenmesinin başlı başına bir emek biçimi olduğunu göstermiştir.

DKAB öğretmenliği, bu açıdan bakıldığında, duygusal emeğin görece yoğun yaşandığı branşlardan biri olarak öne çıkmaktadır. Çünkü bu öğretmenler, alanlarına yüklenen dinî ve ahlakî anlam dolayısıyla aynı zamanda bunları “temsil eden” kişiler olarak görülmektedir. Toplumun öğretmenden beklentisi konuştuğu kelimeden taktığı takıya, ses tonundan mizah anlayışına kadar uzanan geniş bir gözetim alanı oluşturmaktadır. Bu durum, öğretmenin mesleki kimliğini bireysel kimliğinden ayırmasını güçleştirerek gündelik yaşamda dahi belirli bir “din öğretmeni şablonuna” uyma zorunluluğu yaratmaktadır.

Bu bildiri, daha kapsamlı bir nitel tez çalışmasının bulguları arasından “toplumsal baskı ve kalıplaşmış algılar” temasını seçerek bu temayı duygusal emek literatürü ışığında tartışmayı amaçlamaktadır. Tema, toplumsal beklenti ve ezberler, görsellik ve davranış baskısı ile ötekileştirme ve branşa özgü zorluklar şeklinde üç kategoriye ayrılmakta ve her bir kategori öğretmenin mesleki yaşantısında farklı bir baskı eksenine işaret etmektedir. Bildirinin temel sorusu, DKAB öğretmenlerinin karşılaştığı toplumsal kalıp ve beklentilerin duygusal emek deneyimini nasıl şekillendirdiğinden oluşmaktadır. Soruya yanıt aranırken, ortaya çıkan kategoriler hem öğretmenlerin kendi anlatıları üzerinden hem de duygusal emek ve meslekî kimlik literatürü çerçevesinde ele alınacaktır.

2. KAVRAMSAL ÇERÇEVE

2.1. Duygusal Emek

Duygusal emek kavramı, ilk kez Amerikalı sosyolog Arlie Russell Hochschild tarafından 1983 yılında yayımlanan *The Managed Heart: Commercialization of Human Feeling* adlı eserde sistematik biçimde tartışılmıştır. Hochschild, kavramı en yalın hâliyle başkaları tarafından görülebilen yüz ve beden ifadesi yaratmak için duygunun yönetimi olarak tanımlar ve bu süreci, çalışanın iş yerinde takındığı bir tür profesyonel maske olarak resmeder (Hochschild, 2012: 7). Yazar, kavramı geliştirirken Marx'ın emek-meta tartışmasından hareket eder ancak modern hizmet sektöründe bedenle birlikte duyguların da kurumsal denetime tabi tutulan bir üretim aracına dönüştüğünü ileri sürer. Uçuş görevlisinin gülümsemesinde örnek veren yazar, bu durumu dönüşümün simgesi olarak yansıtarak gülümsemenin bireysel bir jest olmaktan çıkıp şirketin imajını ve müşteri memnuniyetini taşıyan kurumsal bir araca evrildiğini tespit eder (Hochschild, 2012: 3-9).

Hochschild, duygusal emeğin iki temel düzenleme stratejisi üzerinden işlediğini belirtir. Yüzeysel rol yapma, çalışanın mimik ve beden dilini denetleyerek dış görünüşü düzenlemesine; derin rol yapma ise istenen duyguyu içeriden hissetmeye çalışarak doğal biçimde dışa yansıtmasına dayanır. Her iki strateji de duyguyu, gündelik yaşamdaki samimi karşılığından uzaklaştırarak ücret karşılığı üretilen ve ölçülebilen bir performansa dönüştürür (Hochschild, 2012). Wharton'ın da vurguladığı gibi Hochschild'in katkısı, duygu

çalışmalarını sosyolojinin merkezine taşıyarak özel alanın kurumsal ve ekonomik yapılar tarafından nasıl dönüştürüldüğünü görünür kılmıştır (Wharton, 2011: 459).

Kavramın kuruluşundan sonraki çalışmalar, duygusal emeği bireysel bir duygu yönetimi pratiğinin ötesine taşımıştır. Zapf, duygusal emeği işyerinde yaşanan duygulardan ayıran şeyin, duyguların “işin gereği” olarak sergilenme zorunluluğu olduğunu vurgular; çalışan ne hissederse hissetsin, rolün talep ettiği duyguyu üretmekle yükümlüdür (Zapf, 2002: 238). Morris ve Feldman ise kavramı daha işlemsel bir tanıma kavuşturarak duygusal emeği “kişilerarası etkileşimler sırasında örgütçe arzu edilen duyguların ifade edilmesi için gerekli çaba, planlama ve denetim” olarak tarif etmiştir (Morris ve Feldman, 1996: 987). Rafaeli ve Sutton (1989) ise duygusal ifadenin kurumsal rollerin sürekliliğini sağlayan bir iletişim mekanizması olduğunu göstermiş ve böylece duygusal emeğin örgütsel boyutuna dikkat çekmiştir.

Sonraki literatür, kavramın farklı vurgularla tanımlandığı bir müphemlik içerdiğini de kaydetmektedir. Simões ve arkadaşları, mevcut tanımları kurumun ya da mesleğin duygu standartları, çalışanın bu standartlara uyum için kullandığı düzenleyici stratejiler ve bu kuralların gündelik pratikte davranışa dönüşme düzeyi olmak üzere üç eksen altında toplar (Simões vd., 2023: 2). Bu açıdan bakıldığında duygusal emek, çağdaş çalışma yaşamında bireyin yalnızca emek-zaman değil, duygu-yoğunluk açısından da bir maliyet üstlendiği özgün bir emek biçimi olarak değerlendirilmelidir.

2.2. DKAB Öğretmenliği ve Toplumsal Rol Beklentisi

DKAB öğretmenleri, sınıf içindeki sorumluluklar dışında, bulundukları okulda ve temas ettikleri toplumsal çevrede belirli anlam ve yükümlülüklerle kimliklendirilen bir meslekî konumda yer almaktadırlar. Öğretmenlerden beklenen tutum ve davranış biçimlerini somutlaştıran konum, öğretmenin gündelik etkileşimlerinde nasıl hareket edeceğini belirleyen bir beklenti alanı üretmektedir. Söz konusu alanın, DKAB öğretmenliğinin duygusal emek gerektiren yönlerini anlamak açısından belirleyici bir zemin sunduğu söylenebilir.

Beklenti alanının ilk halkasını öğrencilerin algıları oluşturmaktadır. Koca ve Mücahit’in (2022) ortaöğretim öğrencileriyle yürüttüğü metafor çalışmasında, öğrencilerin DKAB öğretmenini büyük ölçüde “rehber”, “imam”, “örnek” ve “değer” gibi kavramlarla tanımlaması, öğretmenin sınıf içi öğretim faaliyetiyle sınırlı bir konumda algılanmadığını, aksine yönlendirme, temsil ve ahlakî duruş yüklenen bir figür olarak betimlendiğini göstermektedir. Aynı çalışmada daha sınırlı bir grubun “baskıcı” ya da “gereksiz” gibi metaforlara başvurması ise öğretmenin zaman zaman gerilimli beklentilerle de karşılaştığına işaret etmektedir.

İkinci halka, velilerin öğretmene yönelttiği beklentilerden oluşmaktadır. Bayraktar (2018), velilerin DKAB dersinin ilahiyat mezunu bir öğretmen tarafından verilmesi gerektiğine dair vurgusunu öne çıkararak mesleki yeterliğin belirli bir kurumsal kökenle ilişkilendirildiğini göstermektedir. Hisar (2022) ise velilerin DKAB öğretmeninden hem güçlü bir meslekî donanım hem de İslam inancına uygun bir karakter beklediği sonucuna ulaşmaktadır. Turan’ın (2017) bulgularında öne çıkan hoşgörü, örneklik, eşit ve objektif davranma gibi nitelikler ise öğretmenin meslekî yeterliğinin salt bilgi düzeyi üzerinden değerlendirilmediğini; tutum, ilişki kurma biçimi ve temsil pratikleri üzerinden göz önüne alındığını ortaya koymaktadır. Erbaş (2015), bu beklentileri alan bilgisi, öğretme süreci, rehberlik ve kişisel-mesleki özellikler şeklinde dört eksende toplamış, özellikle son eksenle öğretmenin İslam’ı temsil etmesi, sabırlı olması ve modern bir görünüm sergilemesi gibi özelliklerin öne çıktığını belirtmiştir. Doğan (2019) ise profesyonel bir DKAB öğretmenin değerini, sergilediği ahlaki tutarlılık ve İslam’ı her ortamda doğru biçimde temsil etme yetkinliğiyle ilişkilendirmektedir.

Beklenti alanının basit şekilde sadece dışsal bir baskı olarak tezahür etmediği, öğretmenin kendi meslekî hedefleriyle de iç içe geçtiği görülmektedir. Bayraktar’ın (2014) bulguları, DKAB öğretmenlerinde görülen tükenmişliğin önemli bir kısmının, mesleğe başlarken taşınan beklentilerin (öğrencilerin dinî gelişimine katkı sunma, derse ilgi gösterilmesi, idareci ve meslektaşlardan sosyal destek görme) karşılanmadığı

kanaatinden beslendiğini göstermektedir. Dolayısıyla DKAB öğretmenliği, sürekli düzenlenmesi gereken bir tutum, temsil ve duygu yönetimi alanı olarak biçimlenmektedir ve bu durum öğretmenin gündelik mesleki pratiğini duygusal emek bağlamında ele almayı gerekli kılmaktadır.

3. YÖNTEM

Bildiriye konu olan bulgular, yarı yapılandırılmış görüşmelere dayanan nitel ve fenomenolojik desende kurgulanmış daha kapsamlı bir tez çalışmasından üretilmiştir. Fenomenoloji, bilincinde olunan fakat kapsamlı ve sistematik biçimde kavranmamış olgulara yönelir. Olgular, yaşantı dünyasında olaylar, deneyimler, algılar, yönelimler, kavramlar ve durumlar gibi çeşitli görünümle ortaya çıkabilir. Günlük yaşamda bu tür olgularla sıkça karşılaşılması, onların anlamının bütünüyle çözümlendiği anlamına gelmez. Bu bağlamda, bütünüyle yabancı olmayan ancak anlam çerçevesi henüz açık biçimde ortaya konmamış olguları incelemeyi amaçlayan araştırmalar için fenomenoloji uygun bir araştırma yaklaşımıdır (Yıldırım ve Şimşek, 2021: 66). Çalışma grubunu, farklı okul türlerinde (devlet ortaokulu, imam hatip ortaokulu, özel okul) görev yapan ve meslekî kıdemleri birbirinden farklı 30 DKAB öğretmeni oluşturmaktadır. Görüşmelerde öğretmenlere, meslekî deneyimlerinde duygu yönetimini hangi durumlarda yoğun biçimde hissettikleri, toplumsal beklentilere nasıl tepki verdikleri ve bu deneyimlerin meslekî kimliklerini nasıl etkilediği gibi sorular yöneltilmiştir.

Görüşme kayıtları çözümlendikten sonra veriler içerik analiziyle kodlanmış, tekrar eden kodlardan kategoriler, kategorilerden de temalar oluşturulmuştur. Bu bildiri, ortaya çıkan dört temadan biri olan “toplumsal baskı ve kalıplaşmış algılar” temasıyla sınırlandırılmıştır. Katılımcılara K1, K2, K3 biçiminde kodlar verilmiş, doğrudan alıntılar bu kodlarla tanıtılmıştır. Kocaeli Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Etik Kurulu tarafından incelenerek ve 27.7.2025 toplantı tarihli E-78783421-204.01.07-859679 sayılı belge ile gerekli etik kurul onayı alınan çalışmada katılımcıların onamı alınmış ve kişisel olarak tanınmalarına yol açabilecek bilgiler metinde anonimleştirilmiştir.

4. BULGULAR ve TARTIŞMA

“Toplumsal baskı ve kalıplaşmış algılar” teması altında üç kategori belirginleşmiştir. Kategoriler, birbirini besleyen, çoğu zaman aynı katılımcı anlatısında iç içe geçen örüntüler hâlinde ortaya çıkmıştır.

4.1. Toplumsal Beklenti ve Ezberler

İlk kategoride katılımcılar, toplumun DKAB öğretmeninden “mükemmel bir din insanı” olmasını beklediğini ve bu beklentinin meslekî pratikte sürekli bir gerilim ürettiğini ifade etmektedir. Söz konusu beklenti zamanla içselleştirilerek öğretmenin kendi kendisini değerlendirdiği bir ölçüte dönüşmektedir. Bu husus, duygusal emeğin aynı zamanda “doğru kişi olma” çabası olarak da yaşandığını göstermektedir.

“Sonsuz hoşgörü, saygı, sevgi bekleniyor. Kusursuz biriymişim gibi yaklaşıyor. Fakat ben de bir insanım. Rol model olma açısından kesinlikle doğru bir imaj çizmem gerektiğinin farkındayım. Bunun yanında doğru modelin sadece din kültürü öğretmenlerinin değil tüm branş öğretmenlerinin olduğunu da savunuyorum.” (K1)

K1’in ifadesi, katılımcıların çoğunda görülen bir duruma işaret etmektedir. Beklentinin meşruiyeti kısmen kabul edilir ancak bu yükün yalnızca DKAB öğretmenine yüklenmesinin haksız bulunmaktadır. Burada öğretmenin kabulü, duygusal emek literatüründe “derin rol yapma” olarak adlandırılan, beklenen duyguya ve kimliğe içeriden uyum sağlama çabasıyla örtüşmektedir.

“Bir kere dini olan her soruya cevap verebilmem gerekiyor... Mesleğim ve müslümanlığım arasında gidip geliyorum. Ya iyi bir öğretmen değilim ya da iyi bir Müslüman değilim diye düşünüyorum.” (K7)

K7’nin ifadesinde göze çarpan şey, mesleki yetersizlik hissinin doğrudan dinî yetersizlik hissiyle iç içe geçmesidir. Diğer branş öğretmenleri için “kötü bir gün geçirmek” meslekî bir geri çekilmeye yol

açabilirken DKAB öğretmeni için aynı deneyim hem meslekî hem dinî kimliği eş zamanlı olarak sorgulatabilmektedir. Çift yönlü yetersizlik hissi, duygusal emek yükünü ciddi biçimde artıran bir etkidir.

“Çocuk mesela diyor ki ‘Siz DKAB öğretmenisiniz, siz melek gibi bir insansınız’... Branşımızdan ötürü saygınlığımız var toplumda.” (K11)

K11’in anlatısı, beklentini aynı zamanda statü ve saygınlık üreten olumlu bir bileşeni de barındırdığını göstermektedir. “Melek gibi olmak” imgesi ise öğretmene insanî hata payı tanımayan bir ezbere dönüşerek bir hata ânında öğretmenin öğrenci ve veliler karşısında çok daha sert bir geri bildirimle karşılaşmasına yol açmaktadır.

4.2. Görsellik ve Davranış Baskısı

İkinci kategori, toplumsal beklentinin somutlaştığı, gözle görülür ve ölçülebilir bir alana, yani öğretmenin bedenine ve gündelik davranışlarına temas etmektedir. Katılımcıların büyük çoğunluğu, kıyafet seçiminden makyaja, ses tonundan mizah anlayışına kadar uzanan bir alanda izlendiklerini ve değerlendirildiklerini belirtmiştir.

“Kıyafet seçimi bile belli bir kalıp içerisinde insanların zihninde. Öğretmenler gününden önce tüm öğretmenlerinin resimlerini çiziyor çocuklar. Eteğe kıyasla daha çok pantolon tercih etmeme rağmen neredeyse tüm resimlerde uzun ve bol kıyafetler giymiş şekildeyim. Hiç elbise giymem normalde. Resimlerde elbiseliyim mesela. Çünkü toplumun algısı bu. Bir diğer konu da günlük konuşmalarımız. Herhangi bir konuda espri yaptığımda bile “Sen din kültürü öğretmenisin daha ağırbaşlı olman gerekiyor mu?” tarzında tepkiler alıyorum çoğu zaman. Bundan dolayı ister istemez okul içinde veya dışarda konuşurken sözlerimi tartarak konuşuyorum “ (K1)

K1’in anlatısı, görsellik baskısının çocukların zihninde de erken yaşta yerleşen bir “din öğretmeni şablonu” olduğunu ortaya koymaktadır. Çocukların öğretmenlerini gerçek görünüşleriyle değil, içselleştirdikleri kalıpla resmetmeleri, toplumsal kalıbın ne kadar derinden işlediğinin göstergesidir. Bu çerçevede öğretmenin bireyselliği yerine bir “simge” yerleştirilmektedir.

“İmam hatip mezunuyum. Liseden beri hep bir portre çizildi ve ona uymam beklendi. Nasıl anlatsam bunları söylemek de biraz zor sanıyorum yıllardır bastırılmış olmamla alakalı. İsmim olmayacağı için rahat konuşmaya çalışacağım (gülüyor). Önce giyim tarzım eleştirildi başta ailem olmak üzere. Bir din kültürü öğretmeni örtüsünü omuzlarını örtecek şekilde bağlardan başladılar da çorapsız ayakkabı giymemem gerektiğine kadar gitti. Takılarımın dikkat çekmemesi gerektiğini, parfüm kullanmam gerektiğini, makyaj yapmamam gerektiğini, kaşlarını aldırılmamam gerektiğini falan söylediler. Evet kaş aldırarak. Bu konuda da eleştirildim. Örnek bir Müslüman olmam gerektiği hususunda bu uyarıları yaptıklarını söylediler. Kız kardeşim de tesettürlü bu arada fakat mühendis. O bu kadar eleştiri almıyor mesela. İster istemez sadece ben mi örnek bir Müslüman olmalıyım dediğimde de işte sen din kültürü öğretmenisin çoban nereye sürü oraya gibi şeyler söylediler. Bu bazen bende olumlu bir etki uyandırıp yanlışlarımı düzeltmemi sağlıyor fakat çoğu zaman keşke ilahiyat okumasaydım din kültürü öğretmeni olmasaydım da dinî yaşayışım ile ilgili bu kadar çok insan söz sahibi olmasaydı dediğim oluyor.” (K4)

Aile içinde benzer biçimde örtünen iki kız kardeşten yalnızca DKAB öğretmeni olanın bedensel tercihlerinin denetim altında olması, baskının doğrudan branşla ilişkili olduğunu göstermektedir. Yani burada söz konusu olan, dindar bir kadına yöneltilen genel bir beklenti değil, “din öğretmeni” olduğu için belirli bir kadına yöneltilen branşa özgü bir denetimdir. Deneyimlenen ayırım, duygusal emek tartışmaları açısından önemlidir çünkü baskının kaynağı meslekî rolün ürettiği branşa özgü bir gözetimdir.

“Çalıştığım köy okulunda bir öğretmen bana ‘Hocam siz hiç DKAB öğretmenine benzemiyorsunuz’ demişti. Bu yorumu çok alıyorum çünkü giyim kuşamımız modern kalıyor. Makyaj yapıyorum mesela. Onlara göre DKAB öğretmeni elinde Kur’an’la oturur, oyun oynamaz, çocuklarla sert bir şekilde sadece dini hikâye anlatır ve cehennemle korkutur.” (K5)

K5'in tecrübesi, kalıp yargıların meslektaşlar arasında da işlediğini göstermektedir. "Hiç DKAB öğretmenine benzememek", görünürde iltifat gibi görünen bir cümle olsa da aslında öğretmenin kimliğini sınıflandıran ve "gerçek" bir DKAB öğretmenin nasıl olması gerektiğine dair kapalı bir tanım üreten bir ifadedir. Burada öğretmen hem bu sınıflandırmaya itiraz etmek hem de gündelik ilişkilerini sürdürmek arasında dengeyi tutmak zorunda kalmaktadır. Denge çabası, başlı başına bir duygusal emek pratiğidir.

4.3. Ötekileştirme ve Branşa Özgü Zorluklar

Üçüncü kategori, öğretmenin doğrudan değersizleştirme ve dışlanma deneyimleriyle karşılaştığı durumları içermektedir. Burada katılımcıların ifadelerinde tekrar eden iki örüntü dikkat çekmektedir; dersin "boş ders" olarak konumlandırılması ve öğretmenin "dinci" gibi indirgeyici etiketlerle anılması.

"Bizim dersimiz genelde gereksiz ve boş ders olarak görülüyor... Hatta idareciler bile bana 'Hocam sınav sorularını kolay yapın bari dinden kaldık demesinler' diyor. Bize verilen değer az olması ve beklentinin çok olması açıkçası hem değersiz hissediyor hem de yoruyor." (K12)

K12'nin beyanında dikkat çeken nokta, değersizlik hissi ile yüksek beklentinin aynı anda yaşanmasıdır. Bir yandan dersin önemsizleştirildiği bir kurumsal söylem mevcuttur, diğer yandan ise öğretmenden "örnek insan" olması beklenmektedir.

"'Dinci'. Ben din satmıyorum. Bu ifadeyi duyduğumda sinirleniyorum ve bazen karşımdakini uyarsam da çoğu zaman susuyorum. Sindirildik mi bilmiyorum." (K1)

"Sindirildik mi bilmiyorum" ifadesi, ötekileştirmenin uzun vadeli bir sonucuna işaret etmektedir zira tepki vermenin enerjisini zamanla yitiren öğretmen sessizliği seçmektedir.

"Fakültede de böyleydi. İlahiyatçılar tarafından DKAB bölümü olduğumuz için zorbalanırdık... DKAB bölümüne alımlar durdurulduğunda ilahiyatçılar okulda helva dağıtmıştı sevinçten. Kar yağmıştı, bahçede sınıfça kardan adam yapıp kar topu oynamıştık bütün ilahiyatçılar camdan bakıp bunları okulda istemiyoruz diye bağırıyorlardı. DKAB bölümüne alımlar durdurulduğunda ilahiyatçılar okulda helva dağıtmıştı sevinçten. Bunlar aynı masada oturuyor diye kütüphanede kantinde masaları ayırmıştı. (...) bir grup sınıftaki erkek arkadaşlarımızı sohbet ettiğimiz için tehdit etmişlerdi kızlarla konuşmayın, aynı yerde oturmayın diye. Yeni nesilde kimse kimseyi umursamıyor. Ama bizim zamanımızda böyle değildi." (K5)

Ötekileştirmenin meslek hayatına başlamadan, henüz lisans yıllarında başladığı düşünülmektedir. Meslekî kimliğin oluşum sürecinde yaşanan dışlanma, sonraki meslekî yıllara taşınan bir "temkinli olma" alışkanlığını yerleştirmektedir ve sonrasında, öğretmenin sınıfa girmeden önce zaten belirli bir savunmacı tutumla mesleğine başlamasına yol açabilmektedir.

"Farklı mezhebe sahip bir ilçede görev yaptım... Çok benim için meslekî açıdan çok zor bir bölgeydi. Çok okudum, çok araştırdım. Öğrencilerle ortak noktada buluşmak için çok uğraştım." (K9)

K9'un ifadesi, branşa özgü zorlukların olumsuz bir baskıyla sınırlı olmadığını, öğretmeni ek bir entelektüel ve duygusal çabaya zorladığını göstermektedir. Farklı mezhepsel yapıdaki bir bölgede ortak bir zemin kurmak daha hassas bir dil ve daha sabırlı bir ilişki tarzı gerektirmektedir. Bu çabanın görünmeyen kısmı, tam olarak duygusal emeğin kendisidir.

5. SONUÇ

Bu bildiride ele alınan üç kategori, DKAB öğretmenlerinin meslekî yaşantısında karşılaştıkları toplumsal baskı ve kalıplaşmış algıların farklı yönleri haiz yapısını ortaya koymaktadır. Toplumsal beklenti ve ezberler, öğretmeni ahlakî ve dinî bir "örnek insan" olmaya zorlar; görsellik ve davranış baskısı, bu beklentiye öğretmenin bedeni ve gündelik tercihleri üzerinden somutlaştırır; ötekileştirme ve branşa özgü zorluklar ise tüm bu beklentilerin aynı anda "değersiz görülen" bir ders üzerinden yaşandığı çelişkili bir alan oluşturmaktadır.

Üç kategori bir araya geldiğinde ortaya çıkan tablo, DKAB öğretmenliğinin diğer branşlardan farklı bir duygusal emek profili ürettiğini göstermektedir. Öğretmenin diğer branşlarda görüldüğü gibi sadece dersin uzmanı olması yeterli gelmemektedir, zira toplumun bir “temsilci” olarak konumlandığı bir figür hâline gelmiştir. Öğretmenin duygusal emek pratiklerini hem nicelik hem de nitelik olarak farklılaştıran bu olgu, çoğu zaman görünmeyen, ölçülmeyen, ancak öğretmenin meslekten yorulmasına ya da içsel olarak çekilmesine yol açan bir yük ve meslekî tükenmişlik yaratmaktadır.

Çalışmanın sınırları içinde önerilebilecek ilk uygulama önerisi, hizmet öncesi öğretmen yetiştirme programlarında duygusal emek farkındalığına yönelik içeriklerin yer almasıdır. Molyneux’nun (2021) belirttiği gibi öğretmen eğitiminde hâlâ eksik kalan parça, öğretmen adaylarının duygusal emeğe nasıl hazırlanacaklarına dair sistematik bir derstir. İkinci öneri, hizmet içinde meslektaş destek ağlarının ve süpervizyon mekanizmalarının kurulmasıdır. Üçüncü olarak, DKAB öğretmenleriyle yapılacak ileri çalışmalarda kadın ve erkek öğretmenlerin baskı deneyimlerinin karşılaştırılması, bu bildiride ele alınmayan cinsiyet boyutunu derinleştirebilir. Son olarak, öğrenciler ve veliler üzerinde yapılacak çalışmalar, “din öğretmeni şablonunun” nasıl üretildiğine ve nasıl dönüştürülebileceğine ilişkin daha bütüncül bir resim sunabilecektir.

KAYNAKLAR

- BAYRAKDAR, N. (2014), Din Kültürü ve Ahlak Bilgisi Öğretmenlerinin Mesleklerinden Beklentileri ve Meslekî Tükenmişlik Algıları, *Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 37, 40–60.
- BAYRAKTAR, M. M. (2018), Investigation of the Relationship between the Students’ Achievement in the Religious Culture and Ethics Knowledge Course and Attitudes of Parents towards the Teacher of the Course, *International Journal of Social Science*, 66, 297–314.
- DOĞAN, S. (2019), *Din Kültürü ve Ahlak Bilgisi Öğretmenliği ve Profesyonellik*, Yüksek Lisans Tezi, İnönü Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Malatya.
- ERBAŞ, A. A. (2015), *Din Kültürü ve Ahlak Bilgisi Öğretmenlerinden Beklenen Yeterlikler Üzerine Yeni Öğretmen Yetiştirme Modeli Bağlamında Bir Araştırma*, Yüksek Lisans Tezi, Recep Tayyip Erdoğan Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Rize.
- HİSAR, A. H. (2022), *Ortaokullardaki Din Kültürü ve Ahlak Bilgisi Dersi Hakkında Veli Görüşleri*, Yüksek Lisans Tezi, Amasya Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Amasya.
- HOCHSCHILD, A. R. (2012), *The Managed Heart: Commercialization of Human Feeling*, Berkeley: University of California Press.
- KOCA, H. K. ve MÜCAHİT, M. (2022), Ortaöğretim Öğrencilerinin Din Kültürü ve Ahlak Bilgisi Öğretmeni ve Dersine Yönelik Metaforik Algıları, *Cumhuriyet İlahiyat Dergisi*, 26(1), 321–339.
- MOLYNEUX, T. M. (2021), Preparing Teachers for Emotional Labour: The Missing Piece in Teacher Education, *Journal of Teaching and Learning*, 15(1), 39–56.
- MORRIS, J. A. ve FELDMAN, D. C. (1996), The Dimensions, Antecedents, and Consequences of Emotional Labor, *The Academy of Management Review*, 21(4), 986–1010.
- RAFAELI, A. ve SUTTON, R. I. (1989), The expression of emotion in organizational life, *Research in Organizational Behavior*, 11(1), 1–42.
- SIMÕES, A. C. A., GONDIM, S. M. G. ve PUENTE-PALACIOS, K. E. (2023), Conceptual and Methodological Aspects of Emotional Labor: An Integrative Review, *Revista Interamericana de Psicología*, 57(1), 1–18.
- TURAN, E. Z. (2017), Din Kültürü ve Ahlak Bilgisi Öğretmen Yeterlikleri: Veli Beklentileri, *Çukurova Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 17(2), 185–204.
- WHARTON, A. S. (2011), The Sociology of Arlie Hochschild, *Work and Occupations*, 38(4), 459–464.
- YILDIRIM, A. ve ŞİMŞEK, H. (2021), *Sosyal Bilimlerde Nitel Araştırma Yöntemleri*, Ankara: Seçkin Yayıncılık.

ZAPF, D. (2002), Emotion work and psychological well-being: A review of the literature and some conceptual considerations, *Human Resource Management Review*, 12(2), 237–268.

TÜRKİYE VE PORTEKİZ'DE ÖĞRENCİLERİN AZİM, MERAK, EMPATİ VE GİRİŞKENLİK DÜZEYLERİNİN KARŞILAŞTIRILMASI

Kübra ŞANAL

İstanbul Aydın Üniversitesi, Lisansüstü Eğitim Enstitüsü, Eğitimde Ölçme ve Değerlendirme
ksanal@stu.aydin.edu.tr, ORCID: 0009-0001-1886-1103

Özet

Bu çalışmanın amacı, Uluslararası Öğrenci Değerlendirme Programı (Programme for International Student Assessment [PISA]) 2022 veri setinde yer alan Türkiye ve Portekiz örneklemelerinde öğrencilerin azim, merak, empati ve girişkenlik düzeylerini karşılaştırmalı olarak incelemektir. Araştırmada ayrıca söz konusu değişkenler arasındaki ilişkilerin iki ülkede benzer bir örüntü gösterip göstermediği değerlendirilmiştir. Çalışma, nicel yaklaşıma dayalı betimsel bir karşılaştırma araştırmasıdır. Analizlerde Türkiye'den 6744, Portekiz'den 6342 öğrenciye ait veriler kullanılmıştır. Betimsel istatistikler hem ağırlıksız hem de öğrenci ağırlıkları kullanılarak hesaplanmış, yorumlar ağırlıklı bulgular temelinde yapılmıştır. Bulgular, Portekiz'de öğrencilerin azim ortalamasının Türkiye'ye göre daha yüksek olduğunu göstermektedir. Buna karşılık Türkiye'de merak ve girişkenlik ortalamaları daha yüksektir. Empati puanları ise iki ülkede birbirine oldukça yakındır. Korelasyon sonuçları, tüm değişkenler arasında her iki ülkede de pozitif yönlü ve büyük ölçüde benzer bir ilişki yapısı bulunduğunu ortaya koymuştur. Özellikle azim ile merak ve merak ile empati arasındaki ilişkiler görece daha belirgindir. Sonuçlar, ülkeler arasında bazı sosyal-duygusal özelliklerin düzeyleri farklılaşsa da bu özellikler arasındaki ilişkisel yapının benzer kaldığını göstermektedir.

Anahtar Kelimeler: Türkiye, Portekiz, azim, merak, empati, girişkenlik

A COMPARATIVE EXAMINATION OF STUDENTS' LEVELS OF PERSEVERANCE, CURIOSITY, EMPATHY, AND ASSERTIVENESS IN TÜRKİYE AND PORTUGAL

Abstract

The aim of this study is to comparatively examine the levels of perseverance, curiosity, empathy, and assertiveness among students in the Türkiye and Portugal samples included in the Programme for International Student Assessment (PISA) 2022 dataset. The study also investigates whether the relationships among these variables display a similar pattern across the two countries. This research is a quantitative descriptive comparative study. The analyses were conducted using data from 6,744 students in Türkiye and 6,342 students in Portugal. Descriptive statistics were calculated both unweighted and weighted by student sampling weights, and the interpretations were based primarily on the weighted results. The findings show that the mean perseverance score is higher in Portugal than in Türkiye. In contrast, students in Türkiye have higher mean scores in curiosity and assertiveness. Empathy scores are quite similar in the two countries. The correlation results further indicate that all variables are positively related in both samples and that the overall relational pattern is largely similar across countries. In particular, the relationships between perseverance and curiosity, and between curiosity and empathy, are relatively more pronounced. Overall, the results suggest that although some social-emotional characteristics differ in level between Türkiye and Portugal, the relational structure among these characteristics remains broadly similar.

Keywords: Türkiye, Portugal, perseverance, curiosity, empathy, assertiveness

1. GİRİŞ

Uluslararası Öğrenci Değerlendirme Programı (Programme for International Student Assessment [PISA]), 15 yaş grubundaki öğrencilerin modern toplumda etkin biçimde yer alabilmeleri için gerekli bilgi ve

becerilerini, bu bilgileri yeni ve alışılmadık durumlarda kullanabilme düzeyleri üzerinden değerlendiren uluslararası bir araştırma programıdır (OECD, 2023a). Ekonomik Kalkınma ve İş Birliği Örgütüne (Organisation for Economic Co-operation and Development [OECD]) göre PISA, öğrenci performansını ortak bir uluslararası ölçüt üzerinden değerlendirirken bunu öğrenci, öğretmen, okul ve sistem düzeyindeki değişkenlerle birlikte ele almakta ve bu yönüyle eğitim politikalarının karşılaştırmalı kanıtlara dayandırılmasına katkı sağlamaktadır (OECD, 2023a; OECD, 2023b). OECD'nin Türkiye bilgi notunda da Türkiye'nin uygulamaya ilk kez 2003 yılında katıldığı ve uluslararası karşılaştırmaların politika yapımcılar ile eğitimciler için diğer ülkelerin uygulamalarından öğrenme fırsatı sunduğu belirtilmektedir (OECD, 2023d).

PISA 2022'de matematik temel alan olarak değerlendirilmiş, okuma ve fen ilköğretim alanları olarak korunmuş, yaratıcı düşünme ise yenilikçi alan olarak uygulamaya dâhil edilmiştir (OECD, 2023a). Ayrıca öğrenci ve okul anketleri aracılığıyla aile geçmişi, öğrenmeye yaklaşımlar ve öğrenme çevrelerine ilişkin veriler toplanmış, böylece bilişsel göstergelerin sosyal, ekonomik, eğitsel ve duyuşsal değişkenlerle ilişkisi de incelenebilir hâle gelmiştir (OECD, 2023a; OECD, 2023b; OECD, 2024a). Türkiye, PISA 2022 uygulamasına 12 bölgeyi temsil eden 196 okul ve 7250 öğrenci ile katılmıştır. OECD'nin Türkiye bilgi notuna göre bu örneklem yaklaşık 933.400 15 yaş öğrencisini temsil etmektedir ve öğrenciler ayrıca tutum, inanç, ev, okul ve öğrenme deneyimlerine ilişkin bir arka plan anketini yanıtlamıştır (MEB, 2024a; MEB, 2024b; OECD, 2023d).

Azim, merak, empati ve girişkenlik gibi sosyal-duygusal özellikler, öğrencilerin yalnızca akademik performanslarını değil, öğrenmeye katılım biçimlerini ve sosyal etkileşim örüntülerini anlamak açısından da önem taşımaktadır. PISA 2022 çerçevesinde bu özellikler okul başarısı ve yaşam boyu sonuçlarla ilişkili bireysel kapasiteler olarak ele alınmaktadır. Bu nedenle çalışmada incelenen değişkenlerin PISA 2022'nin kuramsal çerçevesiyle uyumlu olduğu söylenebilir (OECD, 2023a). PISA'nın bağlamsal anket geleneği de bu tür özelliklerin öğrenci düzeyinde izlenmesini desteklemektedir. Nitekim PISA 2018 ana öğrenci anketinde, öğrencilerin çok çalışma, başladığı görevi sürdürme, karar verirken farklı bakış açılarına dikkate alma ve alışılmadık durumlarla başa çıkabilme eğilimlerini ölçen öz bildirim maddelerine yer verilmiştir. Bu süreklilik, PISA'nın bilişsel sonuçları öğrencilerin daha geniş psikososyal özellikleriyle birlikte ele alma yaklaşımının süregelen olduğunu göstermektedir (OECD, 2017).

İncelenen değişkenlerin kuramsal temeli de bu araştırmanın gerekçesini desteklemektedir. Duckworth ve arkadaşları azmi, uzun vadeli amaçlar için sebat ve tutku olarak tanımlamaktadır. Onlara göre azim, başarısızlık, güçlük ve ilerlemedeki duraklamalara rağmen çaba ve ilgiyi sürdürebilmeyi içermektedir. Bu bakımdan azim, bilişsel yeteneğin basit bir uzantısı değil, akademik ve kişisel hedeflerin sürdürülmesinde etkili olabilecek ayrı bir psikolojik özellik olarak değerlendirilebilir (Duckworth ve ark., 2007). Benzer biçimde Kashdan ve Silvia, merakı yeni, zorlayıcı ve belirsiz durumlara yönelmeyi içeren yaklaşım yönelimli bir güdülenme durumu olarak tanımlamaktadır. Yazarlar, merakın bilgi, yeterlik ve iyi oluşun gelişimine katkı sağlayabilecek bir yönelim olduğunu belirtmektedir. Bu yönüyle merak, öğrencilerin öğrenme süreçlerine açıklığını ve keşif eğilimini anlamada işlevsel bir kavram sunmaktadır (Kashdan ve Silvia, 2009).

Bu değişkenlerin incelenmesi yalnızca bireysel farklılıkları belirlemek açısından değil, eğitimde fırsat eşitliği ve öğrenci deneyimini daha bütüncül biçimde değerlendirmek açısından da önemlidir. OECD'nin Türkiye'ye ilişkin politika değerlendirmesi, öğrenci performansının cinsiyet ve sosyoekonomik arka plan gibi değişkenlerle ilişkili olduğunu, dezavantajlı öğrencilerin daha yüksek risk altında bulunduğunu ve daha eşit fırsatlar oluşturulmasının eğitim sistemi açısından temel bir gereklilik olduğunu vurgulamaktadır. Aynı değerlendirmede, okulların destekleyici öğrenme ortamları sunmasının daha güçlü ve daha hakkaniyetli öğrenci çıktılarıyla ilişkili olduğu belirtilmektedir (OECD, 2022). Buna ek olarak OECD'nin motivasyon ve kaygı üzerine bulguları, birçok eğitim sisteminde başarı güdüsü daha yüksek olan öğrencilerin PISA'da da daha iyi performans gösterdiğini ortaya koymaktadır. Raporda, sosyoekonomik olarak daha avantajlı

çevrelerden gelen öğrencilerin hem daha yüksek performans hem de daha yüksek motivasyon sergilediği, ayrıca başarı motivasyonu ile kaygı arasındaki ilişkinin Türkiye ve Portekiz'in de aralarında bulunduğu bazı ülkelerde daha belirgin olduğu ifade edilmektedir (Mo, 2019). Bu bulgular, duyuşsal özelliklerin başarıdan bağımsız değil, daha geniş bir öğrenci deneyimi içinde ele alınması gerektiğini göstermektedir.

Türk alanyazınında yer alan çalışmalar da benzer bir noktaya işaret etmektedir. Kutlu ve Özyeter, PISA temelli araştırmalarda çoğu zaman yüksek puan alan öğrencilerin özelliklerine odaklanıldığını, bunun ise düşük başarı grubundaki öğrencilerin görünürlüğünü azaltabildiğini belirtmektedir. Aynı çalışmada, öğrencilere sunulan bazı kaynaklarda artış görülmesine rağmen performans farklılıklarının tümüyle ortadan kalkmadığı vurgulanmaktadır. Bu değerlendirme, öğrenci özelliklerinin yalnızca bilişsel başarı üzerinden değil, daha geniş bir öğrenci profili içinde incelenmesi gerektiğini göstermesi bakımından bu araştırma için önemli bir dayanak oluşturmaktadır (Kutlu ve Özyeter, 2023).

Bu noktada Türkiye ve Portekiz'in karşılaştırılması özel bir önem taşımaktadır. PISA'nın ortak ölçme çerçevesi, öğrenci performansı ve bağlamsal özelliklerin ülkeler arasında karşılaştırılmasına olanak vermektedir. OECD, çeviri, örnekleme ve veri toplama süreçlerinde uygulanan kalite güvencesi mekanizmalarının PISA sonuçlarının geçerlik ve güvenilirliğini desteklediğini belirtmektedir. Ayrıca PISA 2022 sonuç raporu ile teknik rapor, verilerin karşılaştırılabilirlik ve adillik ilkeleri temelinde değerlendirildiğini vurgulamaktadır (OECD, 2023a; OECD, 2023b; OECD, 2024a). Bu çerçevede Türkiye ve Portekiz'in aynı veri yapısı içinde karşılaştırılması, sosyal-duygusal özelliklerdeki benzerlik ve farklılıkların incelenmesi için uygun bir zemin sunmaktadır.

Karşılaştırmanın anlamlılığı, iki ülkenin öğrenci yaşantısına ilişkin bazı göstergelerde de farklılaşmasından kaynaklanmaktadır. Milli Eğitim Bakanlığı (MEB) tarafından yayımlanan OECD ülke özetlerine göre yaşamından memnun olduğunu bildiren öğrenci oranı Portekiz'de yüzde 88, Türkiye'de ise yüzde 56'dır. Okulda kendini yalnız hissettiğini belirten öğrenci oranı Portekiz'de yüzde 10 iken Türkiye'de yüzde 28'dir. Portekiz'e ilişkin OECD ülke notunda da bu ülkenin PISA 2022'de matematik, okuma ve fen alanlarında OECD ortalamasına yakın performans sergilediği, öğrencilerin yüzde 70'inin matematikte ve yüzde 77'sinin okumada en az Yeterlik Düzeyi 2'ye ulaştığı belirtilmektedir (MEB, 2024a; MEB, 2024b; OECD, 2023c). Bu göstergeler, iki ülkenin yalnızca akademik başarı açısından değil, öğrenci yaşantısı ve duyuşsal örüntüler açısından da karşılaştırmalı olarak incelenmeye değer olduğunu düşündürmektedir. Bununla birlikte, PISA verilerinin kesitsel yapısı nedeniyle anket değişkenleri girdi, süreç ya da çıktı olarak tek yönlü biçimde yorumlanmamalıdır. OECD, bu veri yapısı üzerinden nedensel çıkarımlar yapılamayacağını açıkça belirtmektedir. Bu nedenle bu çalışmada elde edilen bulgular nedensel değil, betimsel ve ilişkisel düzeyde değerlendirilmektedir (OECD, 2023a; OECD, 2023b).

Bu çalışma iki temel soruya odaklanmaktadır. İlk olarak, Türkiye ve Portekiz'de öğrencilerin azim, merak, empati ve girişkenlik düzeyleri nasıl farklılaşmaktadır? İkinci olarak, bu değişkenler arasındaki ilişkiler iki ülkede benzer bir örüntü sergilemekte midir?

2. MATERYAL VE METOD

Bu araştırma, PISA 2022 veri setine dayalı nicel bir ikincil veri analizi çalışmasıdır. Betimsel ve ilişkisel tarama yaklaşımıyla yürütülen çalışmada, Türkiye ve Portekiz örneklemelerindeki öğrencilerin azim, merak, empati ve girişkenlik düzeyleri, PISA 2022 bağlam anketlerinden elde edilen veriler üzerinden karşılaştırılmıştır (OECD, 2023a; OECD, 2024b).

Analizler öğrenci düzeyinde gerçekleştirilmiştir. Araştırmada Türkiye'den 6744, Portekiz'den 6342 olmak üzere toplam 13086 öğrenciye ait veri kullanılmıştır. Tüm değişkenlerde geçerli verisi bulunan öğrenci sayıları da bu değerlere karşılık gelmektedir. Ağırlıklandırılmış çözümlemelerde ise Portekiz için yaklaşık 89.763,97, Türkiye için 870.647,62 öğrenciye karşılık gelen nüfus kestirimleri elde edilmiştir. Çalışmada incelenen değişkenler azim (Perseverance [agreement], PERSEVAGR), merak (Curiosity [agreement], CURIOAGR), empati (Empathy [agreement], EMPATAGR) ve girişkenlik (Assertiveness [agreement],

ASSERAGR) puanlarıdır. Bu puanlar, standartlaştırılmış ağırlıklı olabilirlik kestirimi (weighted likelihood estimate, WLE) temelli sürekli ölçek puanlarıdır. Merak değişkeni, öğrencilerin merakı, yeni deneyimlere açıklığı ve keşfetme eğilimine ilişkin anket maddelerine dayanmaktadır. Bu yönüyle söz konusu değişkenler, PISA 2022 bağlam anketlerinde yer alan ve doğrudan gözlenemeyen yapıları temsil eden türetilmiş göstergeler olarak değerlendirilmiştir (OECD, 2023a; OECD, 2024a; OECD, 2024b).

Verilerin çözümlenmesinde, IBM SPSS Statistics ile uyumlu çalışan Uluslararası Eğitim Başarılarını Değerlendirme Kuruluşu Uluslararası Veri Tabanı Çözümler Yazılımı (International Association for the Evaluation of Educational Achievement International Database Analyzer, IEA IDB Analyzer) kullanılmıştır. IEA IDB Analyzer, büyük ölçekli uluslararası değerlendirme verilerini birleştirmek ve çözümlmek için geliştirilmiş bir uygulamadır. Yazılım, veri dosyalarının içeriğini okuyarak SPSS, SAS veya R ortamlarında kullanılabilecek sözdizimi üreten grafiksel bir kullanıcı arayüzü olarak çalışmaktadır. Ayrıca örnekleme tasarımından gelen bilgiyi örnekleme varyansının hesaplanmasında kullanmakta ve uygun ağırlık ile tekrarlı ağırlık değişkenlerini otomatik olarak seçmektedir. Kılavuzda, analiz modülünün yüzdelere, ortalamalar, standart sapmalar, korelasyonlar ve regresyon katsayıları gibi çeşitli istatistikleri üretebildiği belirtilmektedir (International Association for the Evaluation of Educational Achievement, 2025).

Analiz süreci iki aşamada yürütülmüştür. İlk aşamada ülkeler bazında ağırlıksız betimsel istatistikler hesaplanmış; değişkenler için gözlem sayısı, en düşük değer, en yüksek değer, ortalama ve standart sapma incelenmiştir. İkinci aşamada öğrenci ağırlıkları kullanılarak ağırlıklı ortalama ve standart sapma değerleri elde edilmiştir. Karma örnekleme yapısına sahip PISA verilerinde ağırlık kullanımının gerekli olduğu, ağırlıksız analizlerin yanı sıra kestirimler üretebildiği ve standart hataların tekrarlı ağırlıklar üzerinden hesaplanmasının uygun olduğu PISA veri çözümleme kılavuzlarında vurgulanmaktadır (OECD, 2009; OECD, 2024a). Bu nedenle çözümlemelerde yalnızca nokta tahminleri değil, bu tahminlere eşlik eden standart hata değerleri de dikkate alınmıştır. PISA sonuçlarının tam sayım verileri değil, öğrenci örneklemelerinden elde edilen kestirimler olduğu göz önünde bulundurularak bulgular bu çerçevede yorumlanmıştır (OECD, 2024a).

Araştırmada değişkenlerin düzeylerini betimlemek için betimsel istatistiklerden, değişkenler arasındaki ilişkileri incelemek için ise Pearson momentler çarpımı korelasyon katsayısından yararlanılmıştır. Pearson korelasyonunun tercih edilmesinin temel nedeni, incelenen dört değişkenin de sürekli nicel puanlar üretmesi ve araştırmanın bu değişkenler arasındaki doğrusal ilişkinin yönü ile büyüklüğünü incelemeyi amaçlamasıdır. Her ülke için azim, merak, empati ve girişkenlik değişkenleri arasındaki tüm ikili ilişkiler ayrı ayrı hesaplanmıştır. Pearson korelasyon sonuçları, mevcut veri yapısı ve büyük örneklem büyüklüğü dikkate alınarak betimsel ve ilişkisel düzeyde değerlendirilmiştir. PISA verilerinin kesitsel yapısı da gözetilerek bulgular nedensel değil, betimsel ve ilişkisel bir çerçevede yorumlanmıştır.

3. BULGULAR VE YORUM

Bu araştırmada, PISA 2022 verileri kullanılarak Türkiye ve Portekiz'deki öğrencilerin azim, merak, empati ve girişkenlik düzeyleri karşılaştırılmıştır. Ayrıca bu dört değişken arasındaki ilişkilerin iki ülkede benzer bir örüntü gösterip göstermediği incelenmiştir.

Bulgular, iki ülkenin sosyal-duygusal özellikler bakımından aynı profile sahip olmadığını göstermektedir. Ağırlıklı ortalamalara göre Portekiz'de azim ortalaması Türkiye'den daha yüksektir. Buna karşılık Türkiye'de merak, empati ve özellikle girişkenlik ortalamaları daha yüksektir. Empati değişkenindeki fark sınırlı düzeydedir. En belirgin fark ise girişkenlik değişkeninde Türkiye lehine ortaya çıkmaktadır. Bu sonuç, iki ülkenin öğrenci profillerinin tek yönlü bir farklılaşma göstermediğini, değişkene göre değişen bir yapı sergilediğini ortaya koymaktadır.

Tablo 1. Türkiye ve Portekiz'de Duyuşsal Değişkenlere İlişkin Ağırlıklı Betimsel Bulgular

Ülke	Değişken	Ortalama	Standart sapma
Portekiz	Azim	0,24	0,96
	Merak	0,26	0,96
	Empati	0,17	0,96
	Girişkenlik	0,04	0,93
Türkiye	Azim	0,16	1,06
	Merak	0,36	1,12
	Empati	0,19	1,12
	Girişkenlik	0,27	1,06

Tablo 1 incelendiğinde, Portekiz'in yalnızca azim değişkeninde daha yüksek ortalamaya sahip olduğu görülmektedir. Türkiye ise merak, empati ve girişkenlik değişkenlerinde daha yüksek ortalama sergilemektedir. Standart sapma değerlerinin Türkiye'de genel olarak daha yüksek olması, öğrenci yanıtlarının daha geniş bir dağılım gösterdiğine işaret etmektedir. Dolayısıyla ülkeler arasındaki farklılık yalnızca ortalama puanlarda değil, ülke içindeki değişkenlik düzeyinde de gözlenmektedir.

Araştırmanın ikinci boyutu, bu değişkenlerin birbiriyle nasıl ilişkilendiğini ortaya koymaktadır. Korelasyon bulguları, her iki ülkede de tüm ilişkilerin pozitif yönlü olduğunu göstermektedir. En güçlü ilişkiler, hem Türkiye'de hem de Portekiz'de azim ile merak arasında ve merak ile empati arasında gözlenmiştir. Merak ile girişkenlik ve azim ile girişkenlik arasındaki ilişkiler de iki ülkede birbirine oldukça yakın düzeydedir. Bu durum, ortalama düzeylerde farklılık bulunsa da değişkenler arasındaki ilişkisel yapının büyük ölçüde benzer kaldığını düşündürmektedir.

Tablo 2. Duyuşsal Değişkenler Arasındaki Pearson Korelasyon Katsayıları

Değişken çifti	Portekiz	Türkiye
Azim – Merak	0,42	0,37
Azim – Empati	0,27	0,26
Azim – Girişkenlik	0,31	0,31
Merak – Empati	0,35	0,36
Merak – Girişkenlik	0,33	0,33
Empati – Girişkenlik	0,20	0,27

Tablo 2, değişkenler arasındaki ilişki örüntüsünün iki ülkede büyük ölçüde benzer olduğunu göstermektedir. Özellikle azim ile merak arasındaki ilişkinin her iki ülkede de görece yüksek olması, öğrenmeye dönük sebat ile keşfetmeye açıklık arasında ortak bir bağ bulunduğunu düşündürmektedir. Benzer biçimde merak ile empati arasındaki ilişkinin yakın değerler vermesi, bu özelliklerin birbirinden bütünüyle bağımsız olmadığını göstermektedir. Empati ile girişkenlik arasındaki ilişkinin Türkiye'de bir miktar daha yüksek olması ise bu iki özelliğin Türkiye örnekleminde daha yakın birlikte değiştiğine işaret etmektedir. Bununla birlikte bu ilişkiler, nedensel değil ilişkisel düzeyde değerlendirilmelidir.

Genel olarak bulgular, Türkiye ve Portekiz arasında bazı sosyal-duygusal özelliklerin düzeyinde farklılıklar bulunduğunu, buna karşılık değişkenler arasındaki ilişkilerin daha benzer bir yapı sergilediğini ortaya koymaktadır. Bu nedenle ülkeler arası karşılaştırmalarda yalnızca ortalama puanlara odaklanmak yeterli değildir. Değişkenler arasındaki ilişkisel örüntülerin de dikkate alınması gerekmektedir. Çalışmanın kesitsel yapısı nedeniyle bu bulgular neden-sonuç ilişkisi kuracak biçimde yorumlanmamalıdır.

4. TARTIŞMA

Bu çalışma, PISA 2022 verileri temelinde Türkiye ve Portekiz'deki öğrencilerin azim, merak, empati ve girişkenlik düzeylerini karşılaştırmış, aynı zamanda bu değişkenler arasındaki ilişkilerin iki ülkede benzer bir örüntü gösterip göstermediğini incelemiştir. Elde edilen sonuçlar, iki ülkenin sosyal-duygusal özellikler bakımından aynı profile sahip olmadığını, ancak değişkenler arasındaki ilişkisel yapının büyük ölçüde benzer kaldığını göstermektedir. Bu bulgu, öğrencilerin yalnızca ortalama puanlar üzerinden değil, çok boyutlu ve ilişkisel bir çerçevede değerlendirilmesi gerektiğine işaret etmektedir.

Araştırmanın dikkat çekici sonuçlarından biri, Portekiz'de azim ortalamasının Türkiye'ye göre daha yüksek bulunmasıdır. Azim, uzun vadeli amaçlara yönelik sebat ve tutku olarak tanımlanmakta; güçlükler ve başarısızlıklar karşısında çabayı sürdürmeyi içermektedir (Duckworth ve ark., 2007). Bu açıdan Portekiz örneğinde gözlenen daha yüksek azim düzeyi, öğrencilerin öğrenme sürecine yönelik süreklilik gösteren çaba eğilimlerinin daha belirgin olabileceğini düşündürmektedir. OECD'nin sosyal ve duygusal becerilere ilişkin yaklaşımı da bu becerilerin yalnızca akademik süreçlerle sınırlı olmadığını, yaşam sonuçları ve iyi oluşla da ilişkili olduğunu vurgulamaktadır (OECD, 2015). Bu nedenle azim değişkenindeki bu farklılık, öğrenmeye bağlılık ve uzun vadeli hedeflere yönelim açısından anlamlı bir bulgu olarak değerlendirilebilir. Buna karşılık Türkiye'de merak ve girişkenlik ortalamalarının daha yüksek olması, ülkeler arasındaki farkların tüm değişkenlerde aynı yönde ilerlemediğini göstermektedir. Bu durum, sosyal-duygusal özelliklerin tek boyutlu bir üstünlük ya da yetersizlik çerçevesinde ele alınamayacağını ortaya koymaktadır. Merak, yeni, zorlayıcı ve belirsiz durumlara yönelmeyi içeren güdüsel bir eğilimdir (Kashdan ve Silvia, 2009). Türkiye örneğinde daha yüksek merak düzeyinin görülmesi, öğrenmeye dönük keşif yönelimi bakımından dikkat çekici bir bulgudur. Benzer biçimde girişkenlik, bireyin kendi görüşlerini ifade etme, söz alma ve kendini savunma eğilimiyle ilişkilidir (Ames ve Flynn, 2007). Türkiye'de girişkenlik düzeyinin daha yüksek olması, öğrencilerin kendilerini ifade etmeye daha açık olabileceklerini düşündürmektedir. Ancak bu sonucun doğrudan daha olumlu okul yaşantısına ya da daha yüksek akademik başarıya karşılık geldiği söylenemez. Çünkü mevcut çalışma böyle bir nedensel ya da yordayıcı ilişkiyi sınamamaktadır.

Empatiye ilişkin bulgu ise iki ülke arasında daha sınırlı bir farklılaşmaya işaret etmektedir. Empati ortalamalarının birbirine yakın olması, bu değişken bakımından belirgin bir ayrışmadan çok görece benzer bir düzeyin söz konusu olduğunu göstermektedir. Davis'e göre empati, bilişsel ve duygusal boyutları olan çok boyutlu bir yapıdır (Davis, 1983). Bu nedenle empati, yalnızca duygusal yakınlıkla değil, başkasının bakış açısını anlayabilme ve kişilerarası duyarlılık geliştirebilme kapasitesiyle de ilişkilidir. Bu çerçevede iki ülke arasında empati bakımından büyük bir fark görülmemesi, öğrencilerin kişilerarası duyarlılık düzeylerinin daha yakın seyrettiğini düşündürmektedir.

Çalışmanın bir diğer önemli sonucu, değişkenler arasındaki korelasyon örüntüsünün Türkiye ve Portekiz'de büyük ölçüde benzer olmasıdır. Her iki ülkede de tüm ilişkilerin pozitif yönde bulunması, azim, merak, empati ve girişkenlik değişkenlerinin birbirinden tümüyle bağımsız yapılar olmadığını göstermektedir. Özellikle azim ile merak ve merak ile empati arasındaki ilişkilerin görece daha yüksek olması, öğrenmeye dönük sebat, keşfetmeye açıklık ve kişilerarası duyarlılık arasında belirli bir ilişkisel bütünlük bulunduğunu düşündürmektedir. OECD'nin sosyal ve duygusal becerilere ilişkin çalışmaları da bu becerilerin tek tek değil, okul, aile ve sosyal çevre ile etkileşim içinde gelişen daha geniş bir yapı içerisinde ele alınması gerektiğini vurgulamaktadır (OECD, 2015; Steponavičius ve ark., 2023). Bu bakımdan mevcut çalışmanın bulguları, sosyal-duygusal özelliklerin eğitim ortamlarında birbiriyle bağlantılı alanlar olarak değerlendirilmesi gerektiğini desteklemektedir.

Giriş bölümünde yer verilen ülke notları ve bağlamsal göstergeler, elde edilen bulguların yorumlanmasına yardımcı bir arka plan sunmaktadır. Portekiz'de okula aidiyet, yalnızlık, yaşam doyumu ve öğretmen desteği göstergelerinin daha olumlu görünmesi, Türkiye'de ise bazı göstergelerin daha kırılgan bir tablo

sergilemesi, iki ülkenin öğrenci yaşantılarının aynı bağlamsal özelliklere sahip olmadığını düşündürmektedir. Bununla birlikte bu çalışmada söz konusu göstergeler doğrudan analiz edilmemiştir. Bu nedenle bunlar, ancak bulguların yorumlanmasına katkı sağlayan bağlamsal unsurlar olarak ele alınmalıdır. Başka bir deyişle, azim, merak ya da girişkenlik düzeylerindeki farkların doğrudan bu göstergelerden kaynaklandığı ileri sürülemez.

Çalışmanın yöntemsel özellikleri de sonuçların yorumlanmasında dikkate alınmalıdır. Öncelikle bu araştırma, PISA 2022 verilerine dayalı kesitsel bir ikincil veri analizi çalışmasıdır. Bu nedenle elde edilen ilişkiler nedensel biçimde yorumlanamaz. Ayrıca kullanılan göstergeler öz-bildirim temellidir. Bu durum, ülke ortalamaları arasındaki farklılıklar değerlendirilirken kültürel yanıt örüntülerinin, ölçme bağlamının ve öğrencilerin kendilerini değerlendirme eğilimlerinin göz önünde bulundurulmasını gerekli kılmaktadır. Bu sınırlılıklar, bulguların önemini ortadan kaldırmamakta; ancak sonuçların daha dikkatli ve ölçülü biçimde ele alınmasını gerektirmektedir (OECD, 2019a; Steponavičius ve ark., 2023).

Sonuç olarak bu çalışma, Türkiye ve Portekiz karşılaştırmasında sosyal-duygusal özelliklerin tek bir doğrultuda değişmediğini, değişkene göre farklılaşan bir yapı sergilediğini göstermektedir. Portekiz’de azim ortalamasının daha yüksek, Türkiye’de ise merak ve girişkenlik ortalamalarının daha yüksek bulunması, ülkeler arası karşılaştırmalarda tek boyutlu yorumların yetersiz kalabileceğini ortaya koymaktadır. Buna karşılık korelasyon örüntüsünün iki ülkede benzer olması, bu değişkenlerin farklı düzeylerde seyretse de ilişkisel olarak benzer bir yapı içinde işleyebildiğini düşündürmektedir. Bu bulgular, karşılaştırmalı eğitim araştırmalarında öğrencileri yalnızca bilişsel performans ya da tek tek ölçek ortalamaları üzerinden değil, çok boyutlu ve ilişkisel bir çerçevede ele almanın önemini göstermektedir. Gelecek çalışmalarda bu değişkenlerin cinsiyet, sosyoekonomik düzey, okul aidiyeti, öğretmen desteği ve akademik başarı gibi değişkenlerle birlikte incelenmesi, bulguların yorum gücünü artırabilir.

KAYNAKLAR

- AMES, D. R. ve FLYNN, F. J. (2007), What breaks a leader: The curvilinear relation between assertiveness and leadership, *Journal of Personality and Social Psychology*, 92(2), 307-324.
<https://doi.org/10.1037/0022-3514.92.2.307>
- DAVIS, M. H. (1983), Measuring individual differences in empathy: Evidence for a multidimensional approach, *Journal of Personality and Social Psychology*, 44(1), 113-126.
<https://doi.org/10.1037/0022-3514.44.1.113>
- DUCKWORTH, A. L., PETERSON, C., MATTHEWS, M. D. ve KELLY, D. R. (2007), Grit: Perseverance and passion for long-term goals, *Journal of Personality and Social Psychology*, 92(6), 1087-1101. <https://doi.org/10.1037/0022-3514.92.6.1087>
- INTERNATIONAL ASSOCIATION FOR THE EVALUATION OF EDUCATIONAL ACHIEVEMENT. (2025), *Help Manual for the IEA IDB Analyzer (Version 5.0)*, 01.03.2026 tarihinde [iea.nl](https://www.iea.nl/sites/default/files/2022-06/IDB-Analyzer-Manual-%28Version-5-0%29.pdf) sitesi: <https://www.iea.nl/sites/default/files/2022-06/IDB-Analyzer-Manual-%28Version-5-0%29.pdf> adresinden alındı.
- KASHDAN, T. B. ve SILVIA, P. J. (2009), Curiosity and interest: The benefits of thriving on novelty and challenge, C. R. Snyder ve S. J. Lopez içinde, *The Oxford Handbook of Positive Psychology* (2. bs., s. 367-374), Oxford: Oxford University Press.
- KUTLU, Ö. ve ÖZYETER, N. T. (2023), Predictors of students’ low and basic performance levels in PISA Turkey implementations, *Bartın University Journal of Faculty of Education*, 12(1), 200-217.
<https://doi.org/10.14686/buefad.1034256>
- MİLLÎ EĞİTİM BAKANLIĞI [MEB]. (2024a), *PISA 2022 Türkiye Raporu*, 02.03.2026 tarihinde pisa.meb.gov.tr sitesi: https://pisa.meb.gov.tr/meb_iys_dosyalar/2024_03/21120745_26152640_pisa2022_rapor.pdf adresinden alındı.

- MİLLÎ EĞİTİM BAKANLIĞI [MEB]. (2024b), *PISA OECD Ülke Özetleri Raporu*, 02.03.2026 tarihinde odsgm.meb.gov.tr sitesi: https://odsgm.meb.gov.tr/meb_iys_dosyalar/2024_05/06144528_ulke_ozetleri_rapor.pdf adresinden alındı.
- MO, J. (2019), How is students' motivation related to their performance and anxiety?, *PISA in Focus*, 92, Paris: OECD Publishing. <https://doi.org/10.1787/d7c28431-en>
- OECD. (2009), *PISA Data Analysis Manual: SPSS, Second Edition*, Paris: OECD Publishing. <https://doi.org/10.1787/9789264056275-en>
- OECD. (2015), *Skills for Social Progress: The Power of Social and Emotional Skills*, Paris: OECD Publishing. <https://doi.org/10.1787/9789264226159-en>
- OECD. (2017), *Student Questionnaire for PISA 2018: Main Survey Version (CY7_201710_QST_MS_STQ_CBA_NoNotes)*, 25.02.2026 tarihinde [oecd.org](https://www.oecd.org) sitesi: <https://www.oecd.org/content/dam/oecd/en/data/datasets/pisa/pisa-2018-datasets/questionnaires/STUDENTS%20questionnaire%20PISA%202018%20main.pdf> adresinden alındı.
- OECD. (2019a), *PISA 2018 Results (Volume III): What School Life Means for Students' Lives*, Paris: OECD Publishing. <https://doi.org/10.1787/acd78851-en>
- OECD. (2019b), *PISA 2018 Assessment and Analytical Framework*, Paris: OECD Publishing. <https://doi.org/10.1787/b25efab8-en>
- OECD. (2022), *Policy Options for Stronger, More Equitable Student Outcomes in Türkiye, OECD Education Policy Perspectives*, 63, Paris: OECD Publishing. <https://doi.org/10.1787/2c578d0c-en>
- OECD. (2023a), *PISA 2022 Assessment and Analytical Framework*, Paris: OECD Publishing. <https://doi.org/10.1787/dfe0bf9c-en>
- OECD. (2023b), *PISA 2022 Results (Volume I): The State of Learning and Equity in Education*, Paris: OECD Publishing. <https://doi.org/10.1787/53f23881-en>
- OECD. (2023c), *PISA 2022 Results: Factsheets – Portugal*, 01.04.2026 tarihinde [oecd.org](https://www.oecd.org) sitesi: https://www.oecd.org/content/dam/oecd/en/publications/reports/2023/11/pisa-2022-results-volume-i-and-ii-country-notes_2fca04b9/portugal_b17a7e1d/777942d5-en.pdf adresinden alındı.
- OECD. (2023d), *PISA 2022 Results: Factsheets – Türkiye*, 01.04.2026 tarihinde [oecd.org](https://www.oecd.org) sitesi: https://www.oecd.org/content/dam/oecd/en/publications/reports/2023/11/pisa-2022-results-volume-i-and-ii-country-notes_2fca04b9/turkiye_5a6863b0/d67e6c05-en.pdf adresinden alındı.
- OECD. (2024a), *PISA 2022 Technical Report*, Paris: OECD Publishing. <https://doi.org/10.1787/01820d6d-en>
- OECD. (2024b), *PISA 2022 Results (Volume III): Creative Minds, Creative Schools*, Paris: OECD Publishing. <https://doi.org/10.1787/765ee8c2-en>
- STEPONAVIČIUS, M., GRESS-WRIGHT, C. ve LINZARINI, A. (2023), *Social and Emotional Skills: Latest Evidence on Teachability and Impact on Life Outcomes* (OECD Education Working Paper No. 304), Paris: OECD Publishing.

YABANCI DİPLOMATİK GÖZLEMDE KEMALİZMİN DIŞ TEMSİLİ VE DEVLET AKLI (1933–1935)

Öğr. Gör. Dr. Sezgin Elbay

Yalova Üniversitesi, Rektörlük, Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi Bölümü
sezgin_elbay@hotmail.com, ORCID: 0000-0002-0601-8063

Özet

Bu çalışma, 1933–1935 yılları arasında yabancı diplomatik gözlemde Kemalizmin hangi siyasi dil, simgesel repertuar ve devlet öncelikleri içinde temsil edildiğini incelemektedir. Çalışma, Cumhuriyet döneminde Kemalizmin yalnızca iç politikayı düzenleyen bir ideoloji değil, aynı zamanda dış dünyaya gösterilen bir rejim dili ve devlet davranışı çerçevesi olduğunu ileri sürmektedir. Çalışma, iki alt soruya dayandırılmıştır. İlk olarak 1933 yılında Cumhuriyet’in Onuncu Yıl kutlamaları ve bu kutlamalar sırasında kurulan diplomatik temaslar üzerinden, Kemalizmin kendisini yabancı muhataplara hangi semboller, dostluk dili ile protokol düzeni içinde sunduğu değerlendirilmiştir. İkinci olarak 1934–1935 yıllarında Boğazlar rejimi, ticaret dengesi, silah ve askerî uzmanlık talepleri etrafında Türkiye’nin yabancı diplomatik belgelerde hangi egemenlik, güvenlik ve denge öncelikleriyle okunduğu tartışılmıştır. Sonuçlar, Kemalizmin bir yandan törensel ve görsel yoğunluğu yüksek bir dış temsil dili ürettiğini, öte yandan diplomatik müzakere alanında ihtiyatlı, hesaplı ve egemenlik merkezli bir devlet aklına dönüştüğünü göstermektedir. Böylece Kemalizm, bu dönemde, hem rejimin dışa teşhirini sağlayan simgesel grameri hem de uluslararası sistem içinde hareket eden Cumhuriyet devletinin pratik yönünü açıklayan kurucu bir çerçeve olarak belirginleşmektedir. Bu kapsamda çalışma, Cumhuriyet tarihinin düşünce, diplomasi ve devlet inşası eksenlerini aynı tarihi bütünlük içinde birleştiren bir okuma önermektedir ve Kemalizmin Cumhuriyet bağlamında dış temsil ile egemenlik siyaseti arasındaki sürekliliğini açıkça görünür kılmaya çalışmaktadır.

Anahtar Kelimeler: Kemalizm, Cumhuriyet dönemi, diplomatik gözlem, dış temsil, devlet aklı

THE EXTERNAL REPRESENTATION AND STATECRAFT OF KEMALISM IN FOREIGN DIPLOMATIC OBSERVATION (1933–1935)

Abstract

This study examines the political language, symbolic repertoire, and state priorities through which Kemalism was represented in foreign diplomatic observation between 1933 and 1935. The study is structured around two sub-questions. First, through the Tenth Anniversary celebrations of the Republic in 1933 and the diplomatic contacts established during those celebrations, it evaluates the symbols, rhetoric of friendship, and protocol order through which Kemalism presented itself to foreign interlocutors. Second, it discusses how, in 1934–1935, Türkiye was read in foreign diplomatic documents in terms of priorities of sovereignty, security, and balance with regard to the Straits regime, the balance of trade, arms procurement, and requests for military expertise. The findings demonstrate that Kemalism, on the one hand, produced a language of external representation marked by a high degree of ceremonial and visual density, and, on the other hand, developed in the sphere of diplomatic negotiation into a cautious, calculated, and sovereignty-centered reason of state. Kemalism thus emerges in this period as a constitutive framework that explains both the symbolic grammar through which the regime was displayed outwardly and the practical dimension of the Republican state acting within the international system. In this respect, the study proposes a reading that brings together the axes of intellectual history, diplomacy, and state-building within a single historical whole, and seeks to make clearly visible the continuity between external representation and sovereignty politics in the context of the Republic.

Keywords: Kemalism, Republican period, diplomatic observation, external representation, statecraft

1. GİRİŞ

Türkiye Cumhuriyeti'nin (T.C.) kuruluşuyla birlikte Kemalizm, yalnızca yeni rejimin iç siyasi ve kurumsal çerçevesini tayin eden bir düşünce sistemi olmamıştır; aynı zamanda dış dünyaya gösterilen devlet kimliğinin de başlıca dili olarak belirmiştir. Bu sebeple Kemalizmin tarihi anlamı, sadece inkılapların iç düzen üzerindeki etkisiyle ölçülemez. Dolayısıyla Kemalizm yabancı gözlemciler, diplomatlar ve dış politika çevreleri nezdinde nasıl algılandığıyla birlikte kavranmak durumundadır. Nitekim mevcut literatürde Kemalizm bir yandan laiklik, ulus-devlet ve modernleşme ekseninde; öte yandan “seküler din”, “sivil kutsallık” ve lider kültü tartışmaları içinde ele alınmıştır (Elbay, 2026; Kaya, 2026; Tayhani, 2007). Bununla beraber, bu iki istikamet in çoğu zaman birbirinden kopuk biçimde işlendiği, bir tarafta Kemalizmin simgesel ve törensel dili, diğer tarafta ise devlet aklı, güvenlik ve diplomasi boyutunun ayrı sahalara dağıldığı görülmektedir. Bu araştırmanın çıkış noktası da burada bulunmaktadır. Sorun, Kemalizmin yalnızca içeriden tanımlanan bir resmî ideoloji olarak mı yoksa dışarıdan okunan ve yorumlanan bir rejim dili olarak mı ele alınması gerektiği değildir; asıl sorun, bu iki düzlemin nasıl birleştiğinin gösterilememiş olmasıdır. Zira Cumhuriyet'in ilk çeyreğinde devletin kendi meşruiyetini kurma ihtiyacı ile dış dünyaya saygın, istikrarlı ve yön tayin edebilen bir siyasi varlık olarak görünme ihtiyacı aynı tarihi zeminde birleşmiştir. Bu sebeple Kemalizm, bir taraftan tören, anma, lider imgesi ve resmî söylem üzerinden görünür kılınmış; diğer taraftan Boğazlar, ticaret, askerî ihtiyaçlar ve diplomatik müzakere gibi son derece somut meselelerde devletin hareket tarzını belirleyen siyasi bir çerçeve halinde tezahür etmiştir. Bu bakımdan konu ne yalnızca ideoloji tarihine ne de yalnızca diplomasi tarihine bırakılabilir; Cumhuriyet tarihi içinde her iki alanı birleştiren bir araştırma problemi olarak ele alınmalıdır.

Mevcut çalışmalar Kemalizmin ya düşünsel mahiyetine ya simgesel-kutsal diline ya da sonradan üretilmiş tartışmalarına yoğunlaşmış; buna karşılık Kemalizmin belirli bir tarihi anda yabancı diplomatik gözlemde nasıl temsil edildiğini, bu temsilin de hem törensel görünürlük hem de devlet pratiği üzerinden nasıl kurulduğunu birlikte inceleyen çalışmalar sınırlı kalmıştır. Bilhassa 1933–1935 kesiti, bu bakımdan ayrı bir önem taşımaktadır. Çünkü bu dönem, bir taraftan Cumhuriyet'in onuncu yılının devlet tarafından büyük bir simgesel yoğunluk içinde sahnelendiği; diğer taraftan Türkiye'nin Boğazlar rejimi, ticaret dengesi, silah ve askerî uzmanlık talepleri gibi meselelerde uluslararası sistem karşısında daha belirgin bir devlet iradesi sergilediği bir geçiş evresidir. Şu hâlde aynı dönemde hem rejimin kendini gösterme biçimi hem de devletin dış politika öncelikleri gözlemlenebilmektedir. Bu husus, Kemalizmi yalnız bir “fikirler bütünü” olarak değil, aynı zamanda dışarıya çevrilmiş bir yönetim ve temsil dili olarak incelemeyi gerekli kılmaktadır. Bu çalışmada da tam olarak bu amaç güdülmüştür: 1933–1935 yılları arasında yabancı diplomatik gözlemde Kemalizmin hangi siyasal dil, sembolik repertuar ve devlet öncelikleri içinde temsil edildiğini ortaya koymak. Bu amaç, iki alt soruya dayandırılmıştır: Birincisi, 1933 Cumhuriyet'in onuncu yıl kutlamaları ve bu vesileyle Ankara'da görünür hale gelen yabancı temaslar çerçevesinde, Kemalist iktidarın kendisini dış dünyaya hangi semboller, dostluk dili ve devlet protokolü içinde takdim ettiği sorusudur. İkincisi ise 1934–1935 yıllarında Boğazlar rejiminin tadili, ticaret meseleleri, silah ve askerî uzmanlık talepleri etrafında, Kemalist Türkiye'nin yabancı diplomatik belgelerde hangi önceliklerle okunduğu sorusudur. Böylece birinci alt soruda rejimin temsili ve görünürlüğü, ikinci alt soruda ise bu temsilin devlet pratiğindeki karşılığı takip edilmektedir.

2. KAYNAKLAR VE METOD

Bu araştırma Kemalizmin yabancı diplomatik gözlemde nasıl temsil edildiğini ortaya koymak amacıyla, birincil nitelikteki diplomatik ve resmî kaynaklara dayandırılmıştır. Çalışmada Fransız diplomatik arşiv envanterleri, Sovyet/Rus diplomatik belge derlemesi, Foreign Relations of the United States (FRUS) ciltleri ve Amerikan Dışişleri tasnif sistemini gösteren RG 59 sınıflama kılavuzu esas alınmıştır. Böylece araştırma hem doğrudan dönemin diplomatik söylemini hem de bu söylemin hangi arşiv dosyaları içinde izlenebileceğini birlikte değerlendiren çok katmanlı bir kaynak tabanına oturtulmuştur. Kaynaklar tarihinin

temel usulüne uygun olarak menşe, mahiyet, maksat ve bağlam bakımından tenkit edilmiştir. Bu çerçevede, FRUS ve Sovyet belge derlemesi doğrudan diplomatik gözlem ve resmî değerlendirme içeren belgeler olarak kullanılmış; Fransız envanterleri ile RG 59 kılavuzu ise olayın doğrudan anlatımı değil, arşiv izini ve tasnif mantığını gösteren yardımcı kaynaklar olarak değerlendirilmiştir. Böylece belge ile envanter, tanıklık ile arşiv rehberi birbirinden ayrılmış; her kaynak kendi tarihi işlevi içinde okunmuştur. Ayrıca diplomatik belgelerin, olayları “yansıtan” nötr aynalar değil, kendi devlet akıl ve önceliklerini taşıyan metinler olduğu dikkate alınmıştır. Kaynak seçimi, araştırmanın amacıyla doğrudan bağlantılı bir usule göre yapılmıştır. Çalışmaya, Kemalizmin dış temsiline, rejimin törensel görünürlüğüne, diplomatik algısına ve devlet önceliklerine açık biçimde temas eden doğrudan alıntılar dahil edilmiştir. Buna karşılık yalnızca tasnif bilgisi veren, olay anlatmayan, araştırma sorusuyla dolaylı ilişki kuran veya tarihi yorumu taşımayan parçalar dışarıda bırakılmıştır. Aynı şekilde birinci alt soruda rejimin sembolik ve törensel temsiline ışık tutan belgeler; ikinci alt soruda ise Boğazlar, ticaret, silahlanma ve güvenlik eksenindeki diplomatik değerlendirmeler esas alınmıştır. Bu usul sayesinde alıntı havuzu genişletilmemiş, aksine araştırma amacını doğrudan taşıyan çekirdek belge grubuna indirgenmiştir.

3. SONUÇ

3.1. 1933 Onuncu Yıl Törenlerinde Dostluk, Protokol ve Barışçı Kuvvet İmgesi

Cumhuriyet’in onuncu yıl kutlamaları, Kemalist iktidarın yalnız iç meşruiyetini tahkim eden bir bayram merasimi olmamıştır. Bu aynı zamanda dış dünyaya dönük bir siyasal teşhir anı olmuştur. Bu teşhirin dili 29 Ekim 1933’te birdenbire ortaya çıkmış değildir; aksine Millî Mücadele yıllarından beri kurulan Türk-Sovyet yakınlığının siyasal hafızası üzerine inşa edilmiştir. Nitekim Gazi Mustafa Kemal’in 1929’da Sovyet elçisi Surits’e ithaf edilen portresi üzerinde yer alan şu ifade, bu hafızanın en yoğun formülasyonlarından birini teşkil eder: “*Yeni Türkiye’nin müdahaleciler üzerindeki zaferi, Rusya’nın desteği olmasaydı kıyas kabul etmez ölçüde daha büyük fedakârlıklarla mümkün olurdu ya da bütünüyle imkânsız kalırdı. Rusya Türkiye’ye hem manevi hem de maddi yardım etti. Milletimizin bu yardımı unutmaması suç olurdu.*” (Embassy of the Russian Federation in the Republic of Turkey, 2010: 1). Bu cümle, Sovyet yardımını yeni devletin meşruiyet anlatısının bir unsuru olarak kuruyordu. Dolayısıyla 1933’te Sovyet heyetinin Ankara’daki görünürlüğü, tesadüfî bir nezaket gösterisi olmaktan çok Kemalist Cumhuriyetin kuruluş hafızasını diplomatik protokole tercüme etmesiydi. Aynı çizgi Sovyet tarafında da kamuoyuna açık biçimde vurgulanmıştı. 26 Ekim 1931’de Litvinov’un Türk basınına verdiği demeçte, “*Sovyet-Türk dostluğu SSCB ile yeni Türkiye’nin varlığının ilk günlerine uzanır. Bu dostluk on yılı aşkın süredir vardır. Birlik bakımından, Türk basınına ve onun aracılığıyla Türk halkına, Türkiye ile dostça ilişkiler politikasının onun temellerine derin biçimde işlendiğini ve dış politikasının özünden kaynaklandığını temin edebilirim. Buradan Türkiye’ye yönelik tutumunun değişmezliği ve içtenliği çıkar.*” (Embassy of the Russian Federation in the Republic of Turkey, 2010: 13) denilmesi, dostluğun iki devlet arasındaki sıradan bir yakınlıktan çok kamuya açıklanan, sürekliliği teyit edilen ve siyasal esaslara bağlanan bir ilişki olarak tasarlandığını göstermekteydi. İşte bu zihni ve diplomatik zemin üzerinde, 1933 sonbaharında onuncu yıl merasimleri uluslararası bir sahneye dönüştürüldü. Rus anma derlemesinin ifadesiyle, “*26 Ekim 1933’te Türk hükümetinin daveti üzerine Askerî ve Deniz İşleri Halk Komiseri K. E. Vorosilov başkanlığındaki heyet Ankara’ya resmî bir ziyarette bulundu. Sovyet heyeti 29 Ekim 1933’te Türkiye Cumhuriyeti’nin onuncu yıldönümü dolayısıyla düzenlenen geçit törenine katıldı.*” (Embassy of the Russian Federation in the Republic of Turkey, 2010: 13) Bu kısa anlatıda görüldüğü gibi, Kemalist iktidar, onuncu yılı sırf millî bir kutlama olarak bırakmamış; onu yabancı devlet temsilcilerinin huzurunda icra edilen bir rejim gösterisine çevirmiştir. Bu sahnenin törensel olmakla birlikte iletişimsel bir tertip halinde de izlendiği Fransız diplomatik arşiv tasnifinde açıkça görülmektedir: “*Protocole, fêtes*”; “*Fêtes, réceptions, cérémonies*”; “*Presse*”; “*Propagande*” (Ministère des Affaires Étrangères, 2017: 3-4, fon aralığı 1919–1952). Bu tasnif, rejim gösterisinin diplomatik gözlemde yalnız tören ânyıyla sınırlanmadığını; kabul, basın ve propaganda kanallarıyla birlikte izlenen çok katmanlı bir dış temsil alanı olarak kavrandığını düşündürmektedir. Bu

noktada esas dikkat çekici olan, Sovyet heyetinin yalnız seyirci mevkiinde bırakılmamasıdır. Aynı belgede yer alan ifadeye göre, “K. E. Vorosilov, Mustafa Kemal Atatürk, Milli Savunma Bakanı Fevzi Çakmak ve Başbakan İsmet İnönü ile birlikte Türk birliklerini dolaşarak geçit törenini kabul etti. Bu durum emsalsizdi ve ‘gerek seyirci kitlesi gerek diplomatik heyet üzerinde sarsıcı bir etki’ yarattı.” (Embassy of the Russian Federation in the Republic of Turkey, 2010: 13). Burada protokol, sembolizmin bizzat kendisi haline gelmiştir. Vorosilov’un Atatürk, Fevzi Çakmak ve İsmet İnönü ile aynı törensel çerçeve içinde yer alması, Kemalist Türkiye’nin dışa verdiği mesajın üç unsurunu bir araya getiriyordu: birincisi, yeni rejimin askerî bakımdan örgütlü ve disiplinli bir devlet olduğu; ikincisi, Sovyet dostluğunun merkezî bir diplomatik eksen teşkil ettiği; üçüncüsü ise bu dostluğun yalnız kapalı müzakerelerde değil, diplomatik erkanın gözleri önünde alenî bir protokol diliyle gösterildiği gerçeğidir. Böylece onuncu yıl töreni, Kemalizmin dış temsiline mahsus çift yönlü bir görüntü üretmiştir: içeride millî birlik ve devlet kudreti, dışarıda ise dostluk ve meşruiyet. Ancak bu dostluk dili, askerî yakınlaşmanın çıplak bir kuvvet siyaseti olarak takdim edilmesini önleyecek şekilde, barış kavramı ile de dengelenmiştir. Nitekim Vorosilov 9 Kasım 1933 tarihli açıklamasında, “Yakın dostane temaslar, barış için ortak mücadeleyi, insanlığa tehdit ettiği bütün acı ve yıkımlarıyla savaşı önleme mücadelesini daha da büyük bir enerjiyle yürütmemizi sağlayacaktır.” (Embassy of the Russian Federation in the Republic of Turkey, 2010: 13) diyordu. Bu ifade, törende sergilenen askerî ve protokol görüntüsünün, kamuoyuna barışı koruma iradesi olarak tercüme edildiğini gösterir. Dolayısıyla Kemalist iktidar, 1933 merasimlerinde hem kuvvet sahibi hem de barışçı bir devlet görünümü üretmeye çalışmıştır.

Görüntünün geçici bir nümayişten ibaret olmadığı, Amerikan diplomatik kayıtlarına yansıyan 1934 tarihli ifadelerden de anlaşılmaktadır. Skinner’in raporunda aktarılan meclis konuşmasında Sırrı Bey, “Sovyetlerle dostluğumuz bütün Türk yurttaşlarınca onaylanmaktadır; Fransa ile iyi ilişkilerin sürdürülmesi Türkler arasında bir ilkedir; Yunanistan ile birlik tarihin hatalarını düzeltmek için isabetle tasarlanmıştır. İran, Irak ve Suriye gibi ülkeleri dış politika bakımından yabancı sayma düşüncesi bile bana ağır gelmektedir; Afganistan ise bizim için aziz bir kardeştir.” (U.S. Department of State, 1934: 2106–2107) diyordu. Bu sözler, Kemalist dış temsil dilinin yalnız tören meydanında değil, meclis kürsüsünde de bölgesel dostluk, tarihî düzeltme ve Sovyet yakınlığı kavramları üzerinden kurulduğunu göstermektedir. Aynı raporda vekâleten Hariciye Vekili Şükrü Kaya Bey’in sözleri bu çerçeveyi daha da belirginleştirir: “Hükümetin izlediği dış politika barış ve dostluk temeline dayanmaktadır... Başta Rusya olmak üzere öteki devletlerle ilişkilerimiz olumlu biçimde gelişmektedir. Türk-Sovyet dostluğu sarsılmazdır; bu dostluk, zorluk zamanlarının ve yakın karşılıklı tanışıklığın ürünüdür.” (U.S. Department of State, 1934: 2107–2108). Burada ‘zorluk zamanları’ vurgusu, Millî Mücadele hafızasını güncel diplomatik hattın kurucu unsuru haline getirmektedir. Böylece 1933’te törende protokol ve görünürlük düzeyinde sergilenen, 1934’te resmî devlet dilinde kavramsal bir açıklık kazanmıştır: Türk-Sovyet dostluğu, rejimin dışa açık kimliğinin muhkem bir parçasıdır. Nitekim Fransız diplomatik arşivinde bu eksen müstakil bir izleme başlığı haline gelmiştir: “Türkiye-SSCB: Rus-Türk Dostluk Antlaşması’nın yenilenmesi, ilişkilerin soğuması, basın polemikliği (1929-1937).” (Ministère des Affaires Étrangères, 2017: 36, alıntılanan bölüm 1929–1937, girişin genel aralığı 1929–1942 ve 1945–1952). Bu kayıt, Sovyet dostluğunun diplomatik seyri ve basın yankılarıyla birlikte takip edilen sürekli bir ilişki ekseni olduğunu göstermektedir. Bununla birlikte Kemalist öz-temsili, yalnız dostluk ve barış kavramlarına yaslanmamış; aynı zamanda iç bütünlük ve caydırıcı güç fikrini de bu çerçeveye eklemiştir. Yine aynı kayıta Şükrü Kaya’nın “Türkiye hiçbir zaman karışıklık çıkaran bir devlet olmayacaktır; daima barış için çalışacaktır... Ülke içindeki ortak ideali güvence altına almak ve gücümüzü öyle tahkim etmek siyasetimizdir ki kimse Türkiye’ye düşmanca gözle bakamasın.” (U.S. Department of State, 1934: 2108) demesi, Kemalist dış temsili nihai dengesini verir. Kemalizm kendisini ne saldırgan bir revizyonizm ne de pasif bir uzlaşmacılık olarak takdim etmektedir; esasen barışı isteyen, fakat bu barışı ancak iç birliği ve devlet kudretiyle koruyabileceğine inanan siyasi bir akıl söz konusudur. Bu sebeple 1933 onuncu yıl kutlamalarında Sovyet heyetinin görünürlüğü, tek başına bir diplomatik jest değil, Kemalizmin dış dünyaya verdiği üçlü mesajın törensel ifadesiydi: tarihi sadakat, barışçı dostluk ve disiplinli devlet kuvveti.

1934–1935’te Kemalist Türkiye’nin Ticaret, Boğazlar ve Silahlanma Siyasetinin Amerikan Belgelerine Yansıması

Cumhuriyet’in ilk on yılı tamamlandığında Kemalist Cumhuriyet dış dünyaya yalnız ideolojik bir rejim olarak değil, devlet imkânlarını yeniden tertip eden somut bir iktidar tarzı olarak görünmeye başlamıştı. Amerikan diplomatik yazışmaları bu dönüşümü özellikle üç sahada yakalamıştır: ticaret rejimi, Boğazlar meselesi ve askerî hazırlık. Bu sebeple 1934–1935 arasındaki kayıtlar, Kemalizmin barışçı söylemini reddetmeksizin onun aynı zamanda müdahaleci, güvenlik merkezli ve egemenlik hassasiyeti yüksek bir devlet aklı kurduğunu gösterir. Mesele, bir ideolojinin soyut ilkelerinden çok bu ilkelerin dış politika, ekonomi ve savunma alanında nasıl tatbik edildiğidir. Her şeyden evvel ticaret sahasında görülen durum Kemalist Türkiye’nin klasik liberal mübadele düzeninden uzaklaşarak devleti belirleyici hakem haline getirmesidir. Nitekim Skinner Mart 1934 tarihli raporunda şu tespiti yapıyordu: “*Normal ticaret şartlarında Amerikan ihracatçılarının Türkiye’de kendi mallarını satması kuşkusuz kendi işidir; fakat Türkiye yaklaşık 1930’dan beri karışık bir kota, kontenjan ve benzeri düzen kurmuş olduğundan, ticarete bu keyfi usulleri uygulayan hükümetin, mallarımızın eskisi gibi pazara girmesini sağlayacak şartları yaratması bütünüyle kendi elindeydi; oysa istatistikler açıkça, Amerika Birleşik Devletleri’nin, Türkiye’nin açık verdiği başka ülkelerden yaptığı ithalatı ödemesine yarayan bir ticaret dengesi sağladığını göstermektedir.*” (U.S. Department of State, 1934: 940-942). Bu değerlendirme, Amerikan tarafının Türkiye’deki ekonomik milliyetçiliği doğrudan doğruya siyasî iradenin pazara müdahalesi olarak gördüğünü ortaya koyar. Aynı çizgi, Temmuz 1934’teki başka bir raporda daha hukukî bir dille tekrar edilmiştir: “*Bana göre yeni bir antlaşmadan çok elimizdeki sadakatle uygulanmasına ihtiyacımız vardır. Hakkaniyet ve antlaşma hakkı gereği Türklerin başka ülkelere tanıdığı her ayrıcalığın her birine biz de hak kazanmış bulunuyoruz.*” (U.S. Department of State, 1934: 951–953). Bu ikinci ifade, Washington’ın meseleyi sadece ticaret daralması açısından değil, “karşılıklılık” ve “eşit muamele” ilkeleri bakımından okuduğunu göstermektedir. Demek ki Kemalist iktisat siyaseti, Amerika’nın gözünde, millî egemenliği iktisadî düzenleme yetkisiyle birleştiren; buna karşılık dış ortaklarda hukukî denge ve ayrıcalık eşitliği taleplerini doğuran bir rejim olarak belirmiştir. Fransız diplomatik tasnifinde de ticaret sahasının mevzuat ve müzakere boyutlarıyla ayrı bir yoğunluk kazandığı görülmektedir: “*Ticaret*” (1930-1939); “*Ticaret ve gümrük mevzuatı*” (Haziran 1930-Ekim 1935); “*Ticari ilişkiler ve anlaşmalar (Fransa hariç) – Müzakereler*” (1930-1939)” (Ministère de l’Europe et des Affaires Étrangères, 2019: 29, dosya aralıkları 1930–1939, 1930–1935 ve 1930–1939). Bu dosyalama, ticaret alanının mevzuat, pazarlık ve devletlerarası denge meselesi olarak izlendiğini göstermektedir. Bu ekonomik müdahalecilik, güvenlik zihniyetinden ayrı değildir. 1934 yazında Amerikan bürokrasisinin Ankara’yı okuma biçiminde belirleyici unsur, Akdeniz’de İtalya’nın izlediği siyaset olmuştur. Wallace Murray’nin memorandumunda, “*Türk Hükümeti, Mussolini’nin güvence verici sözlerine rağmen, İtalya’nın Antalya üzerindeki tasarılarını engellemenin tek yolunun Türkiye’nin askerî hazırlığını, İtalya’nın saldırmaya cesaret edemeyeceği noktaya kadar güçlendirmek olduğunu düşünüyordu.*” (U.S. Department of State, 1934: 953-954) deniliyordu. Hemen ardından Washington’dan gelen talimat, aynı gelişmeyi daha sert bir yorumla çerçevelemiştir: “*Öncelikle, bazılarımız Türkiye’nin önerilen sanayileşmesinin büyük ölçüde savaş hazırlığından ibaret olup olmadığını sormaktadır. Türklerin geliştirdiği sanayilerin niteliği insanı kesinlikle bu sonuca götürmektedir.*” (U.S. Department of State, 1934: 954-956). Burada dikkat çekici olan nokta şudur: Kemalist devletin sanayileşmesi, Amerikan belgelerinde salt kalkınma programı olarak değil, caydırıcılığı artıracak bir hazırlık siyaseti olarak anlaşılmıştır. Böylece devletçilik ile güvenlik, ekonomik kalkınma ile askeri kapasite, birbirinin alternatifi değil tamamlayıcısı sayılmıştır. Başka bir deyişle devletin “barışçı” dış politika iddiası, savunma kudretini büyütme ihtiyacıyla birlikte yürümüş; Amerikan tarafı da bunu açık biçimde fark etmiştir.

Boğazlar meselesi ise Kemalist egemenlik telakkisinin en berrak görüldüğü alanlardan biridir. Tevfik Rüştü Bey’in Skinner’e söylediği sözler bu bakımdan dikkat çekicidir: “*Türkiye bu meseleyi gündeme getirmedi; çünkü Boğazları savunabilecek durumdadır. Bazı kısıtlamalar bulunsun bile geçidi savunmaya muktediriz. Üstelik bunu yapmak için kimseden izin almaya ihtiyacımız yoktur.*” (U.S. Department of State, 1934: 971-

973). Bu ifade, Kemalist diplomasinin Lozan'ı sadece hukukî metinler toplamı olarak değil, fiilî savunma kudretiyle bağlantılı bir egemenlik meselesi halinde gördüğünü göstermektedir. Nitekim Gilbert'in aktardığı Cemal Hüsnü Bey'in beyanı aynı mantığı daha sistemli biçimde kurar: “*Lozan Antlaşması, Boğazlara ve Türkiye'nin Avrupa kıtasındaki belirli bölgelerine ilişkin askerî hükümler içeriyordu ve bu hükümlerin de doğal olarak aynı akıbete uğraması gerekirdi... Boğazlar Sözleşmesi'nin 3 ile 9. maddeleri, Boğazların serbestliğine ve Türkiye'nin bunları açık tutma yükümlülüğünü kullanmasına engel oluşturmuyordu; bu maddeler şimdiden kullanımdan düşmüş ve gerçek, pratik anlamlarını yitirmiş bulunuyordu.*” (U.S. Department of State, 1934: 976-979). Bu satırlarda görülen husus, basit bir revizyon talebinden daha fazlasıdır. Türkiye, Boğazların açıklığı ilkesini reddetmiyor; fakat bu açıklığın denetimini kendi savunma iradesiyle uzlaştırmak istiyordu. Tefik Rüştü Bey'in Ekim 1934 tarihli şu sözleri bunu daha açık hale getirir: “*Türkiye, Birleşik Devletler Boğazların savunulması konusunda Boğazlar Sözleşmesi'ne taraf devletlerle aynı sorumlulukları üstlenirse, Amerika Birleşik Devletleri ile ayrı bir Boğazlar sözleşmesi müzakere etmekten memnuniyet duyacaktır.*” (U.S. Department of State, 1934: 987-989). Demek ki Ankara, hakkı yükümlülükten, geçiş serbestisini savunma sorumluluğundan ayırmayan bir diplomasi yürütüyordu. Bu, Kemalizmin dış politikadaki gerçekçiliğinin belirgin bir tezahürüdür. Aynı mesele Fransız diplomatik arşivinde de müstakil bir güvenlik dosyası halinde izlenmiştir: “*İstanbul ve Boğazlar*” (1930-1934); “*Boğazlar Komisyonu*” (1930-1934); “*Boğazlar meselesi. – Ekler*” (Haziran 1933-Mart 1937)” (Ministère de l'Europe et des Affaires Étrangères, 2019: 28, dosya aralıkları 1930–1934, 1930–1931/1932–1934 ve 1933–1937). Bu ayrışma, Boğazlar konusunun dönemin diplomasisinde tek seferlik bir hukuk ihtilafı olarak görülmediğini, süreklilik taşıyan bir egemenlik ve güvenlik düğümü olarak izlendiğini teyit etmektedir.

Washington ise bu dönemde Türkiye ile ilişkilerini kendi genel sisteminin sınırları içinde tutmaya çalışmıştır. Bunun en açık örneklerinden biri ticaret meselesinde görülür. Mart 1935'te Murray, “*Bakanlıkta hâkim görüş, mümkün olduğunca üçlü, daha doğrusu çok taraflı ticareti geliştirmemiz; belirli herhangi bir ülkeyle ticareti denkleştirmeye zorlayacak adımlardan özellikle kaçınmamız gerektiğidir.*” (U.S. Department of State, 1935: 1043–1044) diyordu. Böylece iki yaklaşım arasındaki esas fark belirginleşmiştir: Ankara devletin yön verdiği, karşılıklılık ve denkleştirme mantığına açık bir iktisadî yapı kurarken; Washington çok taraflı ticaret ilkesini bozacak özel düzenlemelerden sakınmak istemiştir. Aynı gerilim askerî alımlar alanında daha da görünür hale gelmiştir. Ocak 1935'te Skinner, “*Hükümet, İhracat-İthalat Bankası kredi açarsa 700.000 dolar değerinde Sperry uçaksavar projektörleri satın almak istemektedir. Kredi işlemi bakımından bir engel bulunmadığına inanıldığından, Türk Hükümeti Amerikan projektörlerini istemekte olup, Sperry ile anlaşamazsa bunları kesinlikle başka yerden satın alacaktır.*” (U.S. Department of State, 1935: 1049) diye bildiriyordu. Bu ifade, Kemalist Türkiye'nin güvenlik ihtiyacını soyut bir talep gibi değil, finansman, tedarik ve zamanlama hesabıyla birlikte yürüttüğünü gösterir. Fakat ertesi gün Cordell Hull'ün cevabı açıktı: “*Bu Hükümetin herhangi bir kurumu tarafından herhangi bir yabancı hükümete silah ve savaş araçları satışının finansmanına yardım edilmesini hoş karşılamam.*” (U.S. Department of State, 1935: 1049–1050). Bu cevap, Amerika Birleşik Devletleri'nin Türkiye'nin güvenlik taleplerini bütünüyle reddetmediğini, fakat bunları kendi tarafsızlık ve mesafe siyaseti içinde sınırlamak istediğini göstermektedir. Ankara ise bu sınırlamayı aşmak için ısrarını sürdürmüştür. Şubat 1935'te Skinner'in telgrafında İsmet Paşa'nın talebi şöyle aktarılır: “*Başbakan, Türk Hükümeti'nin Amerika Birleşik Devletleri'nde 16 Martın bombardıman uçağı satın alma düzenlemesi yaptığını bildirmemi istedi... Amerikan Hükümeti'nin üretici şirkete ağustos ayından başlayarak Türkiye'ye ayda iki bombardıman uçağı teslim etme yetkisi vermesini acilen umut etmektedir.*” (U.S. Department of State, 1935: 1049–1050). Buna karşılık 18 Mart 1935 tarihli Washington yazışması sınırı daha da genişleterek şöyle diyordu: “*Silah ve mühimmatın tanınmış herhangi bir tanımına girmeseler bile, bir yabancı hükümetçe satın alınan malların ihracat finansmanına, savaş halinde bu Hükümetin taraflardan birinin askerî hazırlığına yardım etmekle haklı olarak eleştirilebileceği tehlikesi varsa, Hükümet olarak yardım etmekten kaçınmalıyız.*” (U.S. Department of State, 1935: 1050–1051). Böylece mesele yalnız silah listeleri değil, “askerî hazırlık” denen daha geniş bir kategori haline gelmiştir. Amerikan tarafı Türkiye'nin modernleşmesini artık müstakbel bir savaşın maddî hazırlıkları bağlamında okuyordu. Bu da Kemalist dış politikanın güvenlik boyutunun, dış

gözlemde, kalkınma hamlelerinden ayırıştırılmadan algılandığını göstermektedir. Askerî modernleşmenin bir başka cephesi ise eğitim, doktrin ve uzman transferidir. Haziran 1935 tarihli memorandumda Murray, “*Türk Hükümeti, (1) hava taktikleri ve teşkilatı öğretmek üzere tecrübeli bir Amerikan Genelkurmay subayını Türkiye’deki Ordu Hava Okulu’na davet etmeyi, (2) bir teğmen ya da yüzbaşını ABD Ordusunda uçaksavar topçuluğu öğrenmek üzere Amerika’ya göndermeyi ve (3) bir ordu tabibini suüstü ve denizaltı savaş gemilerindeki sıhhi teşkilatı incelemek üzere bu ülkeye göndermeyi arzuladığını bildirdi.*” (U.S. Department of State, 1935: 1052) demektedir. Bu, Kemalist askerî modernleşmenin yalnız malzeme satın almaya değil, bilgi ve teşkilat transferine de dayandığını açık biçimde gösterir. Ancak Washington’ın cevabı yine sınırlayıcı oldu: “*Türk Genelkurmayı’nın Ordu Hava Okulu’na hava taktikleri ve teşkilatı öğretecek tecrübeli bir Amerikan Genelkurmay subayı daveti talebine uyulması için ne yazık ki hukukî bir yetki bulunmamaktadır.*” (U.S. Department of State, 1935: 1052–1053).

Sonuç olarak, Amerikan belgelerinde 1934–1935 Kemalist Türkiye’si üçlü bir görünüm arz etmektedir. Birincisi, ticaret rejimini millî çıkar lehine düzenleyen ve karşılıklılığı devlet eliyle yöneten bir iktisat devleti vardır. İkincisi, Boğazlar ve Akdeniz güvenliği bakımından Lozan’ın sınırlarını zorlayan, fakat bunu statüko bozucu bir maceracılık değil savunma hakkı ve sorumluluk dengesi diliyle yapan bir diplomasi görülür. Üçüncüsü ise sanayi, hava kuvveti, projektör, bombardıman uçağı, askerî eğitim ve uzmanlık transferi üzerinden caydırıcılığını artırmaya çalışan bir güvenlik devleti belirir. Bu üç cephe birlikte ele alındığında, Amerikan diplomatik gözleminde Kemalizm, 1930’ların ortasında, egemenliği hukukla, ticareti devlet müdahalesiyle ve güvenliği modern savaş hazırlığıyla birleştiren tarihsel bir devletleşme projesi olarak belirmiştir.

4. TARTIŞMA

Birinci alt sorudan çıkan tarihsel sonuç, 1933 Onuncu Yıl kutlamalarının yalnız içeride birlik ve heyecan üretmeye dönük bir resmî merasim olmadığı; aynı zamanda Ankara merkezli, Atatürk eksenli ve dış gözlemciye hitap eden bir rejim teşhiri işlevi gördüğü yönündedir. Cumhuriyet Bayramı’nın Ankara’da yeni başkent etrafında örgütlenmesi, Atatürk’ün tören dizisinin merkezine yerleştirilmesi ve diplomatik heyetlerin bu sahnenin kurucu unsurları arasında düşünülmesi, Kemalist iktidarın kendisini görünür, okunur ve tanınır kılma arzusunu açığa çıkarmıştır. Sovyet heyetinin hem Cumhuriyet’in onuncu yılı hem de İsmet Paşa’nın 1932 Sovyetler Birliği ziyaretine karşılık olacak şekilde planlanmış bulunması, bu törensel sahnenin aynı zamanda uluslararası dostluk ve meşruiyet dili ürettiğini göstermektedir. Böylece ilk sonuç, Kemalizmin Erken Cumhuriyet evresinde yalnız bir iç dönüşüm programı değil, dışarıya çevrilmiş bir devlet gösterisi olduğu şeklinde formüle edilebilir. Bu ilk sonucun tarih yazımı bakımından anlamı şudur: Kemalizm, 1933 momentinde, bütün zaman ve alanlara eşit derecede yayılmış yekpare bir “seküler din” olarak değil; özellikle törensel, görsel ve hitabî düğüm noktalarında yoğunlaşan bir simgesel iktidar dili olarak görünmektedir. Kaya’nın (2026) Kemalizmi seküler din şablonu içinde değerlendiren yaklaşımı, lider kültü, sembol ve ritüel boyutunu açıklama kudretine sahiptir; ancak aynı mesele üzerine yakın tarihli nicel tarihsel bir araştırma, kutsallık dilinin her tür metne eşit biçimde dağılmadığını, daha çok şiirsel ve hatiplik yüklü kayıtlarda yoğunlaştığını ileri sürmektedir (Elbay, 2026). Bu durumda 1933 kutlamaları, Kemalizmin özünü tek başına tanımlayan bir istisna değil; Kemalizmin kendisini en yoğun biçimde sahnelediği tarihsel an olarak anlaşılmalıdır. İkinci alt sorudan çıkan tarihsel sonuç ise 1934–1935’te Boğazlar, ticaret, silahlanma ve askerî uzmanlık gibi meselelerde görülen diplomatik hareket tarzının, Kemalizmi soyut bir doktrinden çok egemenliği azamileştirmeyi hedefleyen ihtiyatlı bir devlet aklı haline getirdiğidir. Boğazlar rejiminin tadili arayışı, İtalya kaynaklı tehdit algısı, İngiltere ile yakınlaşma ihtiyacı, Sovyet dostluğunu büsbütün zedelememe gayreti ve Almanya’ya ticari bağımlılığın yarattığı tedirginlik birlikte düşünüldüğünde, Kemalist dış politikanın ne mutlak bir blok siyasetine ne de romantik bir ideolojik sadakate yaslandığı görülmektedir (İşçi, 2020: 753–756). Aksine, burada Lozan’ın bıraktığı güvenlik sınırlamalarını hukukî ve diplomatik usuller içinde aşmaya çalışan, fakat bunu yaparken uluslararası dengeyi bozmayacak kadar temkinli hareket eden bir çizgi belirginleşmektedir. Bu nedenle ikinci sonuç,

Kemalizmin 1930'ların ortasında törensel meşruiyetten stratejik egemenliğe geçen bir olgunlaşma safhasına ulaştığıdır. Bu iki sonuç birlikte ele alındığında, araştırmanın ana amacına ilişkin genel hüküm de ortaya çıkmaktadır: 1933–1935 aralığında yabancı diplomatik gözlemde Kemalizm, bir yandan rejimi görünür kılan sembolik bir temsil grameri, öte yandan Türkiye Cumhuriyeti'nin uluslararası sistemde hareket tarzını tayin eden pratik bir devlet çerçevesi olarak belirmiştir. Dolayısıyla Cumhuriyet tarihi bakımından Kemalizm, yalnız inkılâp kanunları veya resmî ideoloji düzleminde değil; rejimin dışa teşhiri ile devletin stratejik davranışı arasındaki süreklilik içinde kavranmalıdır. 1933'te kutlama sahasında görülen merkezileştirici ve kurucu dil, 1934–1935'te Boğazlar ve ticaret meselesinde diplomatik bir egemenlik siyasetine tahvil edilmiştir. Kemalist rejimin tarihsel kudreti de burada aranmalıdır: içeride kurduğu siyasî dili dışarıda okunabilir bir devlet davranışına dönüştürebilmiş olması.

Tayhani'nin (2007) derlediği literatür, Kemalizmin özellikle sonraki dönemlerde içeride ve dışarıda çoğu zaman polemik yüklü değerlendirmelere konu edildiğini, eleştirilerin ideoloji, laiklik, otoriterlik ve devletçilik eksenlerinde kümелendiğini göstermektedir. Ancak 1933–1935'in diplomatik ve törensel kesitinden çıkan manzara, sonraki polemiklerdeki kavramsal sertliğin bu erken döneme doğrudan yansıtılamayacağını düşündürmektedir. Yabancı gözlemci için o sırada belirleyici olan Kemalizmin soyut bir ideoloji olarak nasıl tarif edildiği değil; Türkiye'nin ne derece düzenli, merkezî, öngörülebilir ve müzakere edilebilir bir devlet olarak hareket ettiğidir. Bu bakımdan dış dünyanın erken dönem Kemalizm algısında “doktrin”den çok “devlet kapasitesi”nin öne çıktığı söylenebilir. Cumhuriyet tarihi açısından bu ayrım önemlidir; çünkü daha geç devrelerin ideolojik tartışmalarını erken Cumhuriyet'in diplomatik bağlamına geri taşımak, tarihsel ölçüyü bozma tehlikesi taşır. Diğer bir tartışma eksen, 1933–1936 kesitinin Cumhuriyet rejiminin ikinci kuruluş evresi gibi okunup okunamayacağı üzerindedir. İlk kuruluş, Lozan'la hukuken tanınan ve Ankara'da siyaseten örgütlenen yeni devletin ortaya çıkışıydı; ikinci safha ise bu devletin kendi egemenliğini hem toplumsal hafızada hem de jeopolitik alanda derinleştirmesiydi. Onuncu Yıl kutlamaları, rejimin ülke sathında ve yabancı temsilciler önünde kitlesel olarak tanınmasını sağlamış; Boğazlar rejiminin tadiline giden diplomatik süreç ise bu tanınmayı stratejik bir içeriğe kavuşturmuştur. Bu süreklilik gözden kaçırıldığında, 1933'ün törenleri yalnız propaganda, 1936'ya giden diploması ise yalnız dış politika olayı gibi görünür. Oysa Cumhuriyet tarihi açısından bunlar aynı tarihsel yürüyüşün iki cephesidir: ilki siyasal meşruiyetin kitlesel ve görsel tahkimi, ikincisi ise egemenliğin uluslararası statü bakımından tahkimidir. Bu nedenle Kemalizm, bu dönemde, yalnız “neye inanıldığı”nı değil; Türkiye'nin dünyada “nasıl hareket ettiği”ni de belirleyen kurucu çerçeve olarak değerlendirilmelidir. Bu araştırma, esas itibarıyla yabancı diplomatik gözlem, diplomatik derleme ve arşiv envanterleri üzerinden yürütülmüştür. Ayrıca araştırma, bilinçli olarak 1933–1935 aralığına yoğunlaştırılmıştır. Bu sınırlıklar dahilinde öneriler şunlardır: 1933 Cumhuriyet'in Onuncu Yıl Kutlamalarının taşra boyutu incelenebilir, 1933–1936 arasında Kemalizm ve Boğazlar meselesi üzerine araştırmalar yapılabilir, yabancı basında Kemalizmin karşılaştırmalı temsili incelenebilir.

KAYNAKLAR

- ELBAY, S. (2026), Beyond biased samples: statistical-historical evidence on sacrality in Kemalist discourse (1923–1950), *Turkish Studies*, çevrimiçi yayımlanmış makale, 9 Mart 2026, doi: 10.1080/14683849.2026.2636168.
- EMBASSY OF THE RUSSIAN FEDERATION IN THE REPUBLIC OF TURKEY. (2010), *[Untitled commemorative booklet on the 90th anniversary of Russian-Turkish diplomatic relations]*, Ankara: Embassy of the Russian Federation in the Republic of Turkey.
- İŞÇİ, O. (2020), Yardstick of Friendship: Soviet-Turkish Relations and the Montreux Convention of 1936, *Kritika: Explorations in Russian and Eurasian History*, 21(4), 733–762.
- KAYA, E. (2026), Revisiting Kemalism as a secular religion, *Turkish Studies*, 27(1), 72–95, doi: 10.1080/14683849.2025.2526411.
- MINISTÈRE DES AFFAIRES ÉTRANGÈRES, DIRECTION DES ARCHIVES, CENTRE DES ARCHIVES DIPLOMATIQUES DE NANTES. (2017), *Haut-commissariat de la République*

française à Constantinople puis ambassade de France en Turquie (en résidence à Constantinople puis à Ankara), 1919–1952, 36PO/1: Répertoire numérique détaillé, Nantes: Centre des Archives diplomatiques de Nantes.

MINISTÈRE DE L'EUROPE ET DES AFFAIRES ÉTRANGÈRES, DIRECTION DES ARCHIVES, CENTRE DES ARCHIVES DIPLOMATIQUES DE LA COURNEUVE. (2019), *Correspondance politique et commerciale, série E-Levant, Turquie, 1918–1940, 51CPCOM: Répertoire numérique détaillé*, La Courneuve: Centre des Archives diplomatiques de La Courneuve.

TAYHANİ, İ. (2007), İçeride – Dışarıda Kemalizm Tartışmaları ve Dış Dünyanın Kemalizm Çözümlemesi, *Çağdaş Türkiye Tarihi Araştırmaları Dergisi*, 6(15), 325–346.

U.S. DEPARTMENT OF STATE. (2018), *Foreign Relations of the United States Diplomatic Papers, 1934. Vol. 2, Europe, Near East and Africa*, Washington: U.S. Government Printing Office, e-book edition.

U.S. DEPARTMENT OF STATE. (2018), *Foreign Relations of the United States Diplomatic Papers, 1935. Vol. 1, General, the Near East and Africa*, Washington: U.S. Government Printing Office, e-book edition.

ERZURUM'DAN KARS'A: CUMHURİYET DÖNEMİNDE TÜRK-SOYET İLİŞKİLERİNDE SOYET RESMÎ VARLIĞININ DOĞU SINIRINDA HUKUKÎ VE MEKÂNSAL ÖRGÜTLENMESİ (1924-1938)

Öğr. Gör. Dr. Sezgin Elbay

Yalova Üniversitesi, Rektörlük, Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi Bölümü

sezgin_elbay@hotmail.com, ORCID: 0000-0002-0601-8063

Özet

Bu araştırma, Cumhuriyet döneminde Türk-Sovyet ilişkilerinin doğu sınırındaki hukukî ve mekânsal örgütlenmesini 1924-1938 aralığında incelemektedir. Çalışmanın temel problemi, Sovyet resmî varlığının Türkiye’de hangi statüler altında tanındığı ve bu varlığın neden Erzurum’dan Kars’a doğru bir ağırlık kaymasına uğradığıdır. Bu bağlamda araştırma iki eksen üzerinde kurulmuştur: ilk olarak 7 Şubat 1924 tarihli konsolosluk düzeni ile 11 Mart 1927 tarihli ticaret ve seyrüsefer muahedesi arasında Sovyet resmî varlığının konsolosluk, sefaret ve ticaret mümessilliği düzeylerinde nasıl hukukileştirildiği ortaya konulmuştur. İkinci olarak 1926-1929 arasında Kars hattında su rejimi, hudut ihtilâfatı, mürur-ubur ve teknik komisyonlar üzerinden yerel sınır diplomasisinin nasıl kurumsallaştığı gösterilmiştir. Sonuçlar, Cumhuriyet’in doğu sınırını yalnız güvenlik çizgisi olarak değil, denetlenen ticaret, kontrollü geçiş ve karşılıklı müzakere alanı olarak yapılandırıldığını göstermektedir. Bu kapsamda Kars’ın yükselişi tek bir idarî tashihin değil, sınırın işlevsel diplomasi sahasına dönüşmesinin tarihî sonucudur. Araştırma, Türk-Sovyet ilişkilerini yüksek diplomasi merkezli anlatıyla birlikte Cumhuriyet tarihine sınır yönetimi, taşra diplomasisi ve devletleşme süreçleri bakımından yeni bir yorum önermektedir. Bu yönüyle araştırma Cumhuriyet’in doğu vilayetlerinde dış politika ile iç idarenin birbirinden ayrılmadığını; aksine aynı kurumsal mantık içinde birleştiğini savunmaktadır. Böylece araştırma sınır şehirlerinin yalnız coğrafi değil diplomatik ve iktisadî işlevleriyle de yeniden değerlendirilmesi gerektiğini ortaya koymaktadır.

Anahtar Kelimeler: Türk-Sovyet ilişkileri, Cumhuriyet dönemi, Sınır diplomasisi, Ticaret mümessilliği, Kars-Erzurum hattı

FROM ERZURUM TO KARS: THE LEGAL AND SPATIAL ORGANIZATION OF SOVIET OFFICIAL PRESENCE ON TURKEY’S EASTERN FRONTIER IN TURKISH-SOVIET RELATIONS DURING THE REPUBLICAN PERIOD (1924-1938)

Abstract

This study examines the legal and spatial organization of Turkish-Soviet relations along the eastern frontier during the Republican era, within the period 1924-1938. The central problem of the study is to determine under which statuses the Soviet official presence was recognized in Turkey and why the center of gravity of that presence shifted from Erzurum to Kars. In this context, the research is structured along two axes. First, it demonstrates how the Soviet official presence was juridified at the levels of consular representation, embassy representation, and trade representation between the consular arrangement of 7 February 1924 and the Treaty of Commerce and Navigation of 11 March 1927. Second, it shows how local border diplomacy was institutionalized along the Kars line between 1926 and 1929 through the regulation of water regimes, frontier disputes, cross-border passage, and technical commissions. The findings indicate that the Republic constructed its eastern frontier not merely as a line of security, but as a space of regulated trade, controlled transit, and reciprocal negotiation. In this respect, the rise of Kars was not the product of a single administrative correction, but the historical consequence of the frontier’s transformation into a field of functional diplomacy. By approaching Turkish-Soviet relations not only through the narrative of high diplomacy but also through the lenses of border governance, provincial diplomacy, and state formation, the

study offers a new interpretation for Republican history. In this sense, it argues that in the eastern provinces of the Republic, foreign policy and domestic administration were not separate spheres; rather, they were fused within the same institutional logic. The study therefore demonstrates that frontier cities must be reassessed not only in terms of their geographical position, but also through their diplomatic and economic functions.

Keywords: Turkish-Soviet relations, Republican period, Border diplomacy, Trade representation, Kars-Erzurum line

1. GİRİŞ

Cumhuriyet'in kuruluş yıllarında Türk-Sovyet münasebetleri çoğu kez büyük siyasal uzlaşmalar, güvenlik ihtiyacı ve iktisadî yakınlaşma başlıkları altında ele alınmıştır. Bunun tarihî sebebi açıktır: Millî Mücadele'nin son safhası ile Genç Cumhuriyet'in ilk on yılı arasında Ankara ile Moskova arasındaki temaslar, yalnız iki devletin karşılıklı çıkarlarını değil, aynı zamanda savaş sonrası Avrasya düzeninin hangi esaslar üzerinde şekilleneceğini de ilgilendirmiştir. Bu sebeple 1920'ler, bir yandan dostluk, tarafsızlık ve iş birliği söylemlerinin; öte yandan gümrük, dış ticaret, temsil ve sınır güvenliği gibi daha teknik meselelerin aynı diplomatik çerçeve içinde birleştiği bir dönem olarak belirginleşmiştir. Benhür'ün (2008: 277–278, 301) kronolojik incelemesinde 1920'li yıllar, karşılıklı iyi niyet zemininde sürekli gelişen ilişkiler devresi olarak çerçevelendirilmiş; Turan'ın (2025: 233–234) Artvin Sovyet Konsolosluğu üzerine çalışmasında ise bu siyasî yakınlaşmanın doğu sınırlarında konsolosluk ağı ve sınır ticareti üzerinden kurumsal bir mahiyet kazandığı gösterilmiştir. Ne var ki bu genel çerçeve, meseleyi bütünüyle açıklamaya yetmemektedir. Zira Türk-Sovyet münasebetlerinin doğu hattındaki gerçek ağırlık merkezi, yalnız dostluk antlaşmalarında veya yüksek diplomatik jestlerde değil; konsoloslukların açılıp kapanması, dış ticaretin hangi kurum eliyle yürütüleceği ve sınır boyundaki yerel meselelerin hangi usulle çözüleceğinde aranmalıdır. Bilgiç'in (2021: 237–238, 247–248) 1927 ticaret anlaşması üzerine yaptığı çalışma, bu bakımdan mühim bir dönüm noktasına işaret etmektedir. Söz konusu çalışmada, 1920'lerin ikinci yarısında Sovyet dış ticaretinin anonim şirketler ve ticaret ofisleri çizgisinden devlet güdümlü ticaret temsilciliklerine evrildiği; Türkiye'nin de aynı süreçte gümrük ve ticaret rejimini yeniden düzenlediği ortaya konulmuştur. Yine aynı çalışmada, 1927 anlaşmasının 15. maddesi uyarınca Erzurum'un Doğu Anadolu'da Sovyetlerin resmen şube açabileceği tek iç merkez olarak belirdiği, buna karşılık Artvin, Kars ve Iğdır gibi sınır noktalarında ticaretin fiilen devam ettiği ve bilhassa Kars'ın demiryolu bağlantısı sebebiyle giderek daha avantajlı bir konum kazandığı gösterilmiştir. Böylece mesele, basitçe “Erzurum mu, Kars mı?” sorusuna indirgenemeyecek bir yapıya kavuşmaktadır; asıl problem, Sovyet resmî varlığının Türkiye'de hangi hukukî ve mekânsal mantıkla tertip edildiğinin açıklanmasıdır.

1930'lar, ilk dönemin siyasî yakınlaşmasından farklı olarak, temsil ve ticaret coğrafyasının yeniden tanımlandığı ikinci safha olarak değerlendirilmelidir. Bilgiç'in (2023: 876–877, 883–884) Serdarabad Barajı ve Doğu Anadolu dış ticareti üzerine araştırmasında, 1930'ların ikinci yarısında Artvin ve Trabzon konsolosluklarının kapatılmasının tartışıldığı, Erzurum'daki ofisin tek başına kalması halinde işlerin aksayacağı ve Kars Konsolosluğu'nun vize yükünün artacağına Sovyet tarafınca açık biçimde dile getirildiği görülmektedir. Buna paralel olarak Kısa'nın (2024: 1621–1622) Türk Diplomatik Arşivi'ne dayanan incelemesinde, 1938'de yapılan yazışmalarla 1937 tarihli ticaret ve seyrisefain rejiminin şube coğrafyasının İstanbul ve Kars ile sınırlandırıldığı; Erzurum'un yeni düzenin dışına itildiği, bunun gerekçesi olarak da Erzurum'da 1931'den beri yabancı konsolosluk kurulmasına izin verilmemesi ve Kars'ın hayvan ihracatı bakımından daha işlevsel görülmesi gibi hususların öne çıktığı tespit edilmiştir. Bu bakımdan Kars'ın yükselişi, tek bir kararnamenin veya tek bir diplomatik tercihin sonucu değil; sınır ticareti, teknik altyapı, geçiş denetimi ve yerel idarî temasların zamanla aynı noktada düğümlenmesinin neticesi olarak görülmelidir.

İlgili literatür incelendiğinde, çalışmaların başlıca dört hatta toplandığı anlaşılmaktadır. Birinci hatta, Benhür (2008) örneğinde görüldüğü üzere, 1920’li yılları kronolojik ve makro siyasi bir çerçevede ele alan genel incelemeler yer almaktadır. İkinci hatta, Turan’ın (2008) Artvin konsolosluğu çalışmasında temsil edildiği gibi, doğu sınırındaki konsolosluk ağını tekil kurumlar üzerinden çözümleyen araştırmalar bulunmaktadır. Üçüncü hatta, Bilgiç’in (2021, 2023) 1927 ticaret anlaşması ve 1930’lar Doğu Anadolu iktisadî temasları üzerine çalışmalarıyla temsil edilen, dış ticaret rejimi, ticaret temsilcilikleri ve bölgesel iktisat eksenli incelemeler öne çıkmaktadır. Dördüncü hatta ise Kısa’nın (2024) çalışmasında görüldüğü üzere, Sovyet ticaret mümessilliklerinin Türk bürokrasisi içindeki hukukî ve idarî görünümü ele alınmaktadır. Ancak bu literatürün ortak zaafı, 1924 konsolosluk coğrafyası, 1927 ticaret mümessilliği rejimi ve 1926–1929 arasında doğu sınırında kurulan teknik-idarî mekanizmaları tek bir tarihî problem etrafında birleştirmemiş olmasıdır. Başka bir ifadeyle Erzurum’dan Kars’a doğru gözlenen kaymanın, yalnız diplomatik statü değişikliği değil; yerel-sınır diplomasisinin kurumsallaşmasının sonucu olduğu meselesi, mevcut araştırmalarda müstakil ve bütünlüklü bir problem olarak henüz yeterince işlenmemiş görünmektedir. Bu hüküm, anılan çalışmalar birlikte okunduğunda varılabilen karşılaştırmalı bir sonuçtur. Bu araştırma, işte bu boşluktan hareketle, Türk-Sovyet ilişkilerinde Sovyet resmî varlığının doğu sınırındaki hukukî ve mekânsal örgütlenmesini açıklamayı amaçlamaktadır. Temel tarihsel problem, 1924’te konsolosluklar üzerinden şekillenen resmî varlığın, 1927’den itibaren ticaret mümessilliği rejimiyle nasıl yeniden tertip edildiği; daha da önemlisi, neden ve nasıl Erzurum’dan Kars’a doğru bir ağırlık kaymasının meydana geldiğidir. Bu genel amaç doğrultusunda ilk olarak, 7 Şubat 1924 konsolosluk notaları ile 11 Mart 1927 ticaret ve seyrisefain muahedesi arasında Sovyet resmî varlığının hangi hukukî statüler üzerinden tanımlandığı ve Erzurum’un hangi diplomatik-iktisadî mantıkla bu çerçeveye dahil edildiği sorulmuştur. İkinci olarak, 1926–1929 arasında su rejimi, hudut ihtilâfı, mera ve mürur-ubur düzenlemeleri¹ yoluyla Kars hattında kurulan yerel-sınır diplomasisinin, sonraki yıllarda Kars’ın öne çıkmasına hangi ölçüde zemin hazırladığı araştırılmıştır. Böylece konu, yalnız bir şehir değişikliği veya kurum adı meselesi olarak değil; Erken Cumhuriyet’in sınır yönetimi ile Türk-Sovyet diplomasisinin iç içe geçtiği bir dönüşüm olarak ele alınmıştır. Bu çerçeveden bakıldığında, Erken Cumhuriyet devrinde Türk-Sovyet münasebetlerinin yalnız “yakın dostluk” yahut “tedbirli iş birliği” kalıplarıyla açıklanamayacağı görülmektedir. İlişkilerin asıl seyri, siyasi antlaşmalarla açılan çerçevenin sınır boyunda hangi kurum, hangi şehir ve hangi usuller üzerinden işlerlik kazandığında aranmalıdır. Dolayısıyla bu çalışmada savunulan esas tez, doğu sınırındaki Sovyet resmî varlık seyrinin, merkezî diplomasiden yerel-sınır diplomasisine doğru ilerleyen bir kurumsallaşma süreci içinde anlaşılabilirliğidir. Erzurum’un 1927’de hukukî bir ihtimal olarak belirmesi, Kars’ın ise 1930’larda fiilî ve idarî ağırlık merkezi haline gelmesi, bu sürecin iki ayrı safhası olarak değerlendirilmelidir. Böyle bir yaklaşım, hem Türk-Sovyet ilişkilerinin tarih yazımında mikro-mekânsal boyutu görünür kılmakta, hem de Cumhuriyet tarihinin doğu sınırları üzerindeki diplomatik inşasını daha açıklayıcı bir çerçeveye yerleştirmektedir.

2. KAYNAKLAR VE METOD

Bu araştırma, amacı gereği, Türk-Sovyet ilişkilerinde Sovyet resmî varlığının hukukî çerçevesi ile doğu sınır hattındaki yerel diplomasisinin kurumsallaşmasını doğrudan gösteren birincil kaynaklara

¹ Kısaca, “mürur-ubur düzenlemeleri” geç Osmanlı’dan Cumhuriyet’e devreden idarî-hukukî dil içinde, sınırdan veya belirli bir hattan kontrollü geçiş, geçme-gelip gitme ve karşı tarafa intikal usullerini ifade eder. Buradaki vurgu serbest dolaşımda değil, izinli ve kayıtlı geçiş rejiminde toplanır. Belgelerde bu anlam çok açıktır; çünkü “huduttan mürur ve ubur mukavelenamesi” pasavan, kontrol noktası, vize, kimlik ibrazı, geçiş sıklığı ve hudut muntıkasında dolaşma mesafesi gibi unsurlarla birlikte düzenlenmiştir. Mesela pasavanla geçiş öngörülmüş, bunun on beş gün muteber olduğu belirtilmiş; ayrıca hududu geçen kişilerin karşı tarafta ancak belirli derinlikte serbestçe dolaşabileceği ve geçişin kural olarak ayda bir defa yapılabileceği hükme bağlanmıştır. Bu nedenle ifade, sade biçimde “sınır geçiş ve transit rejimi” diye açıklanabilir; fakat tarihi bağlamda daha doğru karşılık, “izin, pasavan, kontrol ve kayıt esasına dayalı hudut geçiş düzeni” olur. Bu yorum, metinlerde “Huduttan mürur ve ubur mukavelenamesi”nin ayrı bir sözleşme başlığı olarak zikredilmesi, hudut memurlarına belirlenecek “hususî mürur ve kontrol noktaları”ndan söz edilmesi ve pasavanlı geçişin ayrıntılı biçimde düzenlenmesiyle desteklenmektedir (ayrıca bakınız: Türkiye Büyük Millet Meclisi (TBMM), Türkiye Cumhuriyeti ile Sosyalist Şuralar İttihadı Hükümeti arasında Ankarada akt ve imza olunan huduttaki ihtilâfa ait mukavelename, merbutu protokol ve meralar mukavelenamesiyle huduttan mürur ve ubur hakkındaki mukavelename..., Sıra No. 84 (Ankara: TBMM, 1929), 10, 19–20).

dayanmaktadır. Bu sebeple esas belgeler; nota teatisi, muahedename, protokol, kanun metni ve TBMM encümen mazbatalarından oluşturulmuştur. 1924 tarihli konsolosluk düzenlemesine ilişkin metinler, 1927 tarihli ticaret ve seyrisefain muahedesi, 1926 Kars sular itilâfnamesi ve Serdarabad barajı protokolü, 1928 hudut ihtilâfatı, meralar, mürur ve ubur düzenlemeleri ile bunların 1929 ve 1937–1938 TBMM görüşmeleri, araştırmanın ana omurgasını teşkil etmektedir. Böylece çalışma, meseleyi sonradan yazılmış yorumlardan değil, dönemin kendi diplomatik ve idarî dili içinden takip etmeyi hedeflemektedir. Bu kaynaklar, devletler tarafından üretilmiş normatif ve resmî belgeler oldukları için doğrudan doğruya “olanı aynen yansıtan” belgeler olarak değil, devletin kendisini nasıl kurduğu ve karşı tarafa nasıl tanımladığını gösteren metinler olarak ele alınmıştır. Bu sebeple kaynak tenkidi iki düzeyde yürütülmüştür. İlk olarak dış tenkit yapılmış; metinlerin tarihi, üretici kurumu, hukukî statüsü ve müzakere zinciri içindeki yeri tespit edilmiştir. İkinci olarak iç tenkit uygulanmış; “konsolosluk”, “ticaret mümessilliği”, “şube”, “hudut komiseri”, “muhtelit komisyon”, “mürur ve ubur” gibi kavramların metin içindeki işlevi, aynı dönemin diğer belgeleriyle karşılaştırılarak çözümlenmiştir. Böylece belgeler, yalnız söyledikleriyle değil, özellikle hangi yetkiyi kime verdiği, hangi sahayı kimlere açtığı ve hangi meseleleri merkezî diplomasiden yerel mekanizmalara devrettiği bakımından okunmuştur. Kaynakların dahil edilmesinde temel ölçüt, her metin parçasının araştırmanın ana amacına ve alt sorularına doğrudan cevap üretme kapasitesi olmuştur. Bu çerçevede; Sovyet resmî varlığının Türkiye’deki hukukî terkiğini, konsoloslukların coğrafi dağılımını, ticaret mümessilliğinin yetkilerini, Erzurum ve Kars’ın işlevini, hudut komiserleri ile muhtelit komisyonların rolünü gösteren cümle ve pasajlar analize alınmıştır. Buna karşılık, dostluk retorikini tekrar eden genel girişler, araştırma sorusunu doğrudan aydınlatmayan geniş iktisadî hükümler, konu dışı idarî formüller ve yalnızca tasdik tekniği taşıyan; fakat analitik katkı üretmeyen tekrarlar dışarıda bırakılmıştır. Doğrudan alıntılar seçilirken de üç ilke gözetilmiştir: belgenin kurucu hüküm içermesi, tarihi bağlamı açıklamaya elverişli olması ve alt sorunun merkezindeki dönüşümü açık biçimde göstermesidir. Böylece yöntem, belgeleri yığmak değil; onları, araştırmanın sorduğu tarihi probleme cevap verecek şekilde ayıklamak ve anlamlandırmak esasına dayanmıştır.

3. SONUÇ

3.1. Konsolosluktan Ticaret Mümessilliğine: Sovyet Resmî Varlığının Hukukî Terkibi ve Erzurum’un Şube Coğrafyasına Dahil Edilişi (1924–1927)

7 Şubat 1924 tarihli nota teatisi, Türk-Sovyet münasebetlerinde Sovyet resmî varlığının Türkiye’de hangi esaslar üzerinde yeniden kurulacağını tayin eden ilk hukukî çerçeveyi vermiştir. Bu belge meseleyi yalnızca temsil açma-kapama teknikliği içinde bırakmamış; aksine coğrafi tercih, diplomatik öncelik ve idarî seçicilik üzerinden tanımlamıştır. Nitekim belgede “*Rus Hükümeti derhal İstanbul ve İzmir’de konsolosluklar açabilir*” (Soyuz Sovetskikh Sotsialisticheskikh Respublik [SSSR], 1924: 93) denilirken, hemen ardından “*Rus konsoloslukları Mersin ve Samsun’da kaldırılacaktır*” (SSSR, 1924: 93) hükmü getirilmiştir. Bu iki cümle yan yana okunduğunda, Ankara’nın Sovyet mevcudiyetini yaygın değil, seçilmiş merkezler üzerinden tanıdığı görülür. Başka bir ifadeyle, 1924 rejimi, Sovyet resmî varlığını tesadüfî bir hat üzerinde değil; siyasî ve iktisadî kıymeti haiz merkezler etrafında yeniden tertip etmiştir. Bu safhada dikkat çeken husus, Karadeniz ve Akdeniz sahillerinin değil, devletlerarası münasebetin sevk ve idaresi bakımından daha elverişli görülen noktaların öne çıkarılmasıdır. Bu seçiciliğin en mühim tezahürü, doğu hattında görülmektedir. Aynı nota, “*Rus konsoloslukları Kars, Artvin, Erzurum ve Trabzon’da faaliyetlerini sürdürmeye devam edecektir*” (SSSR, 1924: 93) demek suretiyle kuzeydoğu ve doğu Karadeniz çizgisinde bir devamlılık öngörmüştür. Dahası bu çizgi yalnız konsolosluklarla da sınırlı bırakılmamış; “*SSCB’nin Türkiye’deki Tam Yetkili Temsilciliği, daha önce olduğu gibi, konsolosluk işlevlerini de yerine getirecektir*” (SSSR, 1924: 93) hükmüyle Ankara’daki siyasal temsilcilik de konsüler bir fonksiyon kazanmıştır. Burada ortaya çıkan tablo şudur: Sovyet resmî varlığı, biri şehir bazında dağılmış konsolosluklar, diğeri Ankara merkezli tam yetkili temsilcilik olmak üzere iki katmanlı bir yapıya kavuşturulmuştur. Bu yapının içinde Erzurum, sıradan bir taşra şehri olarak değil; Kars-Artvin-Trabzon zinciriyle birlikte, doğu hattında

muhafaza edilen diplomatik-konsüler düğümlerden biri olarak belirmiştir. Ne var ki 1924 düzeni nihai değildir; zaten belgenin kendisi bunu açıkça yazmaktadır. Nitekim nota, “*Kuşkusuz, her iki tarafın konsolosluk görevlilerinin uluslararası hukukun genel ilkelerince tanınan rejimden yararlanacağı bu geçici düzen, müzakereleri tamamlanma aşamasında bulunan bir konsolosluk sözleşmesinin yakında akdedilmesine kadar sürecektir*” (SSSR, 1924: 93) demektedir. Demek oluyor ki 1924, tamamlanmış bir statü değil; daha ileri bir hukukî tertibin ara basamağıdır. Cumhuriyet diplomasinin karakteristik tarafı da burada görülür: Ankara, Sovyet varlığını bir anda sınırsız biçimde tanımamış; onu geçici bir rejim içinde tutmuş, sonra ikili antlaşmalarla sahayı daha ayrıntılı ve daha denetlenebilir şekilde tanzim etmiştir. 1927 Ticaret ve Seyrisefain Muahedenamesi, işte bu geçici safhanın ardından gelen ikinci ve daha sistematik halkadır.

11 Mart 1927 muahedesiyle birlikte Sovyet mevcudiyeti, salt konsolosluk rejiminden çıkarılarak devlet kontrollü dış ticaret mekanizmasıyla iç içe geçmiş yeni bir statüye kavuşturulmuştur. Muahedenin 10. maddesi, “*Türkiye Hükümeti Sosyalist Sovyetist Cumhuriyetleri İttihadı ticaret mümessilliğine ve teşkilâtına Türkiye ülkesinde atideki vezaifî icra salâhiyetini bahşeder: a) Ticareti hariciye hususunda Sosyalist Sovyetist Cumhuriyetleri İttihadının menfaatini gözetmek; b) Türkiye ile Sosyalist Sovyetist Cumhuriyetleri İttihadı arasında ticareti hariciyeyi ve emtia mübadelesini işbu muahedename ahkâmına tevfiқан tanzim etmek; c) Sosyalist Sovyetist Cumhuriyetleri İttihadı Hükümetinin ticareti hariciyesini icra ve Türkiye ile Sosyalist Sovyetist Cumhuriyetleri İttihadı arasındaki münasebatı ticariyenin inkişafına hizmet eylemek*” (TBMM, 1927: 230) diyerek bu kurumu yalnız bir ticaret bürosu olmaktan çıkarmış, doğrudan devlet adına iş gören yarı-diplomatik, yarı-iktisadî bir organ haline getirmiştir. Yani Sovyet devleti, dış ticaretini özel tacirler eliyle değil, kendi resmî aygıtı vasıtasıyla yürütmek istemiş; Ankara da bunu muahede metnine dahil ederek tanımıştır. Ancak asıl dikkate şayan olan, bu ticaret mümessilliğinin diplomatik bünyeye nasıl yerleştirildiğidir. 11. madde, “*Sosyalist Sovyetist Cumhuriyetleri İttihadının merkezi Ankarada bulunan Türkiye'deki ticaret mümessilliği Türkiye'deki Sosyalist Sovyetist Cumhuriyetleri İttihadı sefaretinin tamamen bir kısmını teşkil eder. Ticaret mümessili ve iki muavini sefaret erkânından madud olub masuniyeti şahsiyeden ve heyeti siyasiye azasına bahşolunan sair salâhiyat ve imtiyazattan müstefid olurlar*” (TBMM, 1927: 230) demektedir. Ardından 12. madde ile “*Sosyalist Sovyetist Cumhuriyetleri İttihadı ticaret mümessilliğinin Ankaradaki binasile İstanbulda Beyoğlunda Caddei Kebirde (464) numarada (Sovyetthan) de kâin şubesi binası hariç ez memleket imtiyazatından müstefid olacaktır*” (TBMM, 1927: 230) hükmü getirilmiştir. Böylece mümessillik, bir yandan sefaretin parçası sayılmış; öte yandan merkez ve İstanbul şubesi için extraterritorial bir koruma da öngörülmüştür. Fakat bu koruma mutlak değildir. 13. madde, “*Ticaret mümessilliğinin Türkiye'de icra edilmiş olan muamelâtı hukukiyesi ile bunların netayici iktisadiyesi Türk kanunlarına tâbi olacak ve Türk hakkı kazasına dahil bulunacaktır*” (TBMM, 1927: 231) derken, 14. madde de “*Sosyalist Sovyetist Cumhuriyetleri İttihadı Hükümeti kendi ticaret mümessilliğinin Türkiye'de ükdettiği bilûmum muamelâtı ticariyeden mütevellid mesuliyeti deruhde eyler*” (TBMM, 1927: 231) hükmünü koymuştur. Buradan çıkan netice açıktır: Ankara, Sovyet mümessilliğine diplomatik imtiyaz vermiş; fakat onu Türk hukuk ve kaza rejiminin bütünüyle dışına da çıkarmamıştır. İşte Erzurum'un asıl manası burada belirir. 15. madde, “*Tarafeyni Âkideyn Sosyalist Sovyetist Cumhuriyetleri İttihadı Hükümetinin Türkiye'deki Ticaret Mümessilliğinin Türkiye'nin âtideki şehir ve limanlarında şube açmak hakkından istifade edeceği hususunda mutabık kalmışlardır: İstanbul, İzmir, Trabzon, Mersin, Erzurum, Konya veya Eskişehir. Yeni şubeler küşadı iki Hükümet arasında bir itilâfın mevzuunu teşkil edecektir*” (TBMM, 1927: 231) demektedir. Bu cümle iki bakımdan mühimdir. Birincisi, Erzurum liman şehri olmadığı halde aynı listede yer almaktadır; demek ki şube coğrafyası yalnız deniz ticareti mantığıyla kurulmamıştır. İkincisi, yeni şubelerin açılması otomatik değil, iki hükümet arasındaki ek mutabakata bağlanmıştır. Bu durumda Erzurum'un listede bulunması, doğu hattındaki Sovyet resmî varlığının konsolosluktan ticaret-idare düzeyine genişletilmek istendiğini gösterir. Bu tespit, aynı gün verilen Sovyet notasına daha da kuvvetlenir; zira o belgede “*SSCB'nin Türkiye'deki Ticaret Temsilciliği, antlaşmanın ilk yılı boyunca, ekli B listesinde zikredilen Türk menşeli ürünlerin SSCB'ye ithaline ilişkin lisansları verecek ve A ile B listelerinde öngörülen kontenjanlar çerçevesinde SSCB'ye gönderilen her mal partisi için menşe*

şahadetnamelerini vize edecektir” (SSSR, 1927: 98) denilmektedir. Demek oluyor ki ticaret mümessilliği yalnız temsil eden değil, lisans veren, menşe belgesini tasdik eden, yani ticaret akışını evrak ve yetki üzerinden fiilen yöneten bir devlet organıdır. Böyle bir organa Erzurum’da şube açma imkânı tanınması, şehrin doğu sınır bölgesinin idare, kontrol ve belge tedavülü bakımından uygun bir merkez olarak düşünüldüğünü gösterir. Kars, Artvin, Erzurum ve Trabzon’da 1924’te sürdürülen konsolosluk hattı ile 1927’de öngörülen şube coğrafyası bir arada okunduğunda, Erzurum’un tesadüfî bir tercih değil; Cumhuriyet diplomasisinin Sovyet mevcudiyetini doğu Anadolu’da liman dışı; fakat stratejik bir idarî düğüm üzerinden derinleştirme tasavvurunun ürünü olduğu anlaşılır.

3.2. Yerel-Sınır Diplomasisinin Kurumsallaşması: Kars Hattında Teknik, İdarî ve Geçiş Rejimlerinin İnşası (1926–1929)

1927–1929 arasında Türk-Sovyet münasebetlerinin doğu hattında beliren en önemli gelişme, sınırın yalnız askerî veya coğrafi bir çizgi olmaktan çıkıp, teknik-idarî bir müzakere sahasına dönüşmesidir. Bu dönüşümün ilk halkası Kars merkezli su ve altyapı düzenlemeleridir. Nitekim 1926’da Kars’ta imzalanıp 1927’de tasdik edilen belge, *“Türkiye Cumhuriyetile Sosyalist Şûralar Cumhuriyetleri İttihadı arasında 8 kânunuevvel 1926 tarihinde Kars’ta imza edilen ve tarafeyni hududlarını teşkil eyleyen nehir, çay ve dere sularından tarzi istifadeyi mutazammın mukavelename ile Ara nehri üzerinde ve Karakale Köprüsü civarında bir baraj inşasına mütedair müzeyyel protokol tasdik kılınmıştır*” (TBMM, 1927b: 588) demek suretiyle, Kars’ı sıradan bir sınır kasabası değil, iki devletin müşterek teknik düzenlemeler yaptığı bir diplomasi merkezi haline getirmiştir. Bu tespit, 2. alt sorunun merkezindeki mesele bakımından belirleyicidir: Kars’ın yükselişi, önce fiilî işlevde başlamış, daha sonra hukukî ve idarî sonuçlar doğurmuştur. Aynı dönemde 1927 ticaret ve seyrisefain muahedesinin 15. maddesinde Erzurum’un Sovyet ticaret mümessilliğinin şube coğrafyası içinde sayılması, doğu hattında bir merkez arayışının sürdüğünü gösterse de (TBMM, 1927b: 231) Kars’ta somutlaşan teknik müzakere yoğunluğu, kısa süre içinde fiilî ağırlık merkezinin daha kuzeydoğudaki sınır sahasına kaydığını ortaya koymuştur. Bu teknik diplomasinin ikinci halkası, su rejiminin tesadüfî temaslarla değil, düzenli gözlem ve müşterek komisyon sistemiyle yürütülmesidir. Belge, *“Suların taksimi ve nehir sularının vaziyetinin tedkiki için tarafeyni âkideyn tarassüdatı miyahiye mahalleri tesis edeceklerdir. Tarassüdatı miyahiye mahallerinin intihabı, müsavi miktarda tarafeyn murahaslarından müteşekkil bir muhtelit komisyon tarafından icra edilecektir*” hükmünü getirirken; devamında *“Nehirlerin su sarfiyatının tesbiti için tarafeyni âkideyn müsavi miktarda azadan mürekkep muhtelit bir komisyon teşkil ederler. Bu komisyon senede iki defa tarassüdatı miyahiye mahallerinde işbu itilâfnamede zikredilen nehir suları sarfiyatını tesbit eder*” (TBMM, 1927a: 589) diyerek bu sistemi periyodik hale getirmiştir. Böylece sınır suyu, diplomatik ihtilaf doğduğunda başvurulacak bir mesele olmaktan çıkmış; ölçülen, kayda geçirilen, belirli aralıklarla denetlenen ve ortak komisyon eliyle yönetilen kurumsal bir temas alanına dönüşmüştür. Ankara ile Moskova arasındaki dostluk söylemi, doğu sınırında ancak sayım, ölçüm, komisyon ve protokol diliyle işlerlik kazanmıştır. İşte Kars’ın önemi de burada belirir; çünkü bu müşterek teknik yönetim, sahası ve uygulaması bakımından Kars çevresinde yoğunlaşmıştır. Bu nedenle Kars, yalnız hattın üzerinde bulunan bir şehir değil, sınır diplomasisinin gündelikleştirilmiş laboratuvarı haline gelmiştir. Aynı mantık baraj ve rezervuar rejiminde de görülmektedir. Mukavele, *“Iska kanalları inşası için nehir suları seviyesinin yükseltilmesi ve sun’î rezervuarlar yapılması lüzumu hâsıl olduğu takdirde tarafeyni âkideynden her biri baraj yapmak hakkını haizdir. Tarafeynden biri bir baraj yaptığı takdirde diğer tarafa aid olan su miktarının barajdan veya rezervuardan serbestçe geçmesi lâzımgeleceği gibi balıkların serbestçe müruru dahi tahtı temine alınacaktır*” (TBMM, 1927a: 589) demektedir. Bunun anlamı şudur: sınır, yalnız siyasî egemenliği ayıran bir çizgi olarak değil, müşterek kullanım haklarının ve teknik mecburiyetlerin uzlaştırıldığı bir saha olarak düşünülmüştür. Karakale Köprüsü civarındaki baraj düzenlemesi, bu sebeple, yalnız su paylaşımına dair bir metin değildir; aynı zamanda iki devletin sınır üzerindeki maddî altyapıyı karşılıklı hak ve yükümlülükler çerçevesinde yönettiklerini gösteren bir vesikadır. Erzurum, 1927 belgesinde şube açılacak bir merkez olarak zikredilmişti; fakat Kars, 1926–1929 arasında teknik, hidrolik ve tatbikî diplomasinin fiilî merkezi

haline gelerek ilerideki hukukî kaymanın zeminini hazırlamıştır. Bu teknik rejim, 1928–1929’da hudut ihtilâfatı mukavelenamesiyle idarî ve güvenlik boyutlarına taşınmıştır. Belge, “İşbu mukavelenin mevkiî meriyete vaz’ından sonra zuhur edebilecek bilûmum ufak tefek hudut ihtilâfat ve münazeaları işbu mukavelenamenin 3–14 üncü maddelerinde zikr olunan memurin tarafından ve işbu maddelerde gösterilen usul dairesinde mahallinde hal ve tesviye edilecektir” (TBMM, 1929: 202-203) diyerek küçük sınır uyuşmazlıklarını merkezî diploması yolundan ayırmış ve yerinde çözüm usulünü benimsemiştir. Bunun ardından hangi olayların “ufak tefek hudut ihtilâfı” sayılacağı da açıkça belirlenmiştir: “Rast gele ve bir su’i niyete makrun olmamak üzere, hududun bilâ mezuniyet, ahaliî mahalliye gümrük memurları ve hudut muhafızları tarafından müruru”, “Hududu geçmi olan hayvanatı ehliyenin sökestire edilmesi”, “Hududun diğer tarafındaki hayvanat ve emvalin aşırılması”, “Musellâh eşhasın siyasî mahiyette olmaları hududu mürurları”, “Hududa en yakın yerlerde karada ve su üzerinde bulunan inşaatın tahribi” ve “Hudut üzerinde aynı mahiyette hadis olan vukuat ve ihtilâfat.” (TBMM, 1929: 203). Bu tarif, sınır bölgesindeki gerçek hayatı bütün çıplaklığıyla yansıtır: sorun, büyük diplomatik krizlerden çok sürü geçişi, eşya aşırılması, pasavansız geçiş, kaçak silah sesi, köprü ve inşaat tahribi gibi günlük hadiselerde toplanmıştır. Dolayısıyla Kars hattında inşa edilen diploması, yüksek siyasetin değil, sınırdaki gündelik hayatın diplomasıdır.

Gündelik sınır diplomasisinin asıl kurumsal gövdesi, hudut kumandanı ile hudut komiserinin aynı karar mekanizmasına sokulmasıyla meydana gelmiştir. Mukavele, “Hudutta zuhur eden ufak tefek ihtilâfat ve münazaatın tetkik ve halli ile mükellef olan hudut memurini mümessilleri şunlardır: Türkiye Cumhuriyeti tarafından hudut kumandanı; Sosyalist Şuralar Cumhuriyetleri İttihadı tarafından, aynı zamanda hudut havzası âmiri olan hudut komiseri ve bunların murahhaslarıdır” dedikten sonra, “İşbu mukavelenamenin 3 üncü maddesinde zikrolunan komiserler ile bunların murahhasları tarafından tetkik olunan mesele ait kararlar, biri Türkçe ve diğeri Rusça olmak üzere iki nüsha olarak tanzim ve imza edilecektir” (TBMM, 1929: 203) hükmünü koymuştur. Bu belge, sınır diplomasisinin mahiyetini açıkça gösterir: kararlar yalnız müşterek alınmamakta, aynı zamanda iki dilde tanzim edilmekte ve iki devletin yerel görevlileri eliyle icra edilmektedir. Böylece sınır hattı, tek taraflı egemenlik gösterisinin sahası olmaktan çıkarak, ikili ve çift dilli bir bürokratik etkileşim alanına dönüşmektedir. Bu gelişme, Cumhuriyet Türkiye’si’nin doğu sınırını yalnız korumakla kalmayıp, onu bir müzakere mekânı olarak da örgütlediğini göstermektedir. Kars’ın bu sistem içinde giderek ağırlık kazanması, tesadüf değil, doğrudan doğruya yerel diplomatik fonksiyonların burada yoğunlaşmasının neticesidir. Bu yerel diploması ancak sınırın fiilen geçilebilir ve denetlenebilir olması halinde işlerlik kazanabilirdi. Nitekim mukavele, “Üçüncü maddede zikr olunan memurlar, hudut ihtilâfat ve münazaalarına müteallik ifadat ve evrakın verileceği ve mevzuubahs mesailin tetkik ve ittihaz olunan mukarreratın icra ve alelhusus diğer tarafı akit canibinden tevkif edilen eşhasın hududun öbir tarafına iadesi ile hayvanat ve eşyanın iade olunacağı hususî mürur ve kontrol noktalarını bilitilâf tayin ederler” (TBMM, 1929: 203) diyerek sınırın nereden ve nasıl geçileceğini müşterek karara bağlamıştır. Ardından “Hudut komiserleri ve yahut bunların namına bilvekalâ hareket eden eşhas, hudut ihtilâfat ve münazeatı hakkında yapılacak tetkikat ile alâkadar olan işleri için müteakiben verilecek vesaika müsteniden telaki noktalarına gitmek üzere hududu geçmek hakkını haizdirler. İhtilâfatın hallini teshil için, mutazarrırlara, şahitlere ve ehli hibereye hududu geçmek üzere bir defaya mahsus olarak müsaadename itasına hakları vardır” (TBMM, 1929: 203-204) hükmüyle memur, mağdur, şahit ve bilirkişilere kontrollü geçiş imkânı tanımıştır. Burada sınır, kapalı bir set değil; denetlenen, belgelendirilen ve müzakere için aşılabilen bir eşik halini almaktadır. Bu husus, ikinci alt sorunun çekirdeğini doğrudan aydınlatır: Kars, 1928–1929’dan itibaren yalnız resmî müzakere yeri değil, geçiş, iade, kontrol ve tahkikat mekanizmalarının düğümlendiği fiilî bir diploması sahası olmuştur. İşte ileriki yıllarda Erzurum’un yerini Kars’ın alması da ilk önce bu fiilî yoğunlaşmanın sonucudur; hukukî tashih, sahadaki bu kurumsal birikimin daha sonra belgeye yansımalarından ibarettir.

4. TARTIŞMA

Bu araştırmadan çıkan birinci tarihsel sonuç, Erken Cumhuriyet döneminde Sovyet resmî varlığının Türkiye’de yalnızca diplomatik tanınma meselesi olarak değil, devlet kontrollü dış ticaretin hukukî bakımdan kabul ettirilmesi meselesi olarak da şekillendiğidir. Literatür, 1927 anlaşmasının bu bakımdan bir dönüm noktası teşkil ettiğini; Sovyet dış ticaretinin anonim ve karma yapılar üzerinden değil, giderek devlet adına hareket eden ticaret temsilcilikleri aracılığıyla yürütüldüğünü göstermektedir (Bilgiç, 2021: 247–249). Bu durumda Erzurum’un öne çıkması, Cumhuriyet yönetiminin Sovyet mevcudiyetini iç bölgeye taşıırken onu doğrudan hukukî çerçevesi belirlenmiş ve devlet sorumluluğuna bağlanmış bir resmî kanal içine yerleştirme teşebbüsü olarak değerlendirilmelidir. Bu sonuç, Türk-Sovyet münasebetlerinde “dostluk” kadar “denetimli kabul” ilkesinin de belirleyici olduğunu ortaya koymaktadır.

İkinci tarihsel sonuç ise doğu sınır hattında fiilî ağırlık merkezinin hukukî metinlerdeki isimlerden çok işlevsel diplomasi sahaları tarafından tayin edilmiş olduğudur. 1930’larda Doğu Anadolu ticareti, canlı hayvan, petrol türevleri ve bölgesel mübadele ağları etrafında sürerken; coğrafi yakınlık, gümrük kapılarına erişim ve demiryolu bağlantısı gibi unsurlar Kars’ı Erzurum’a göre daha elverişli hale getirmiştir (Bilgiç, 2021: 247–249). Buna paralel olarak Serdarabad Barajı örneğinde görüldüğü üzere, sınır bölgesindeki teknik ve ekonomik iş birliği Kars-Iğdır hattında yoğunlaşmış; buna karşılık Trabzon ve Artvin’deki Sovyet mevcudiyetinin zayıflaması ve Sovyet kurumsal hafızasının bölgeden çekilmesi, doğu ticaretinin eski çok merkezli yapısını daraltmıştır (Bilgiç, 2023: 863–864). Bu nedenle Kars’ın yükselişi, tek başına 1938’de yapılan bir tashihi değil; 1920’lerin sonundan itibaren sınır, ticaret ve teknik iş birliği eksenlerinin aynı coğrafyada üst üste binmesinin sonucudur. Bu iki sonuç birlikte düşünüldüğünde, tarihsel tartışmanın merkezine şu husus yerleşmektedir: Türk-Sovyet ilişkilerinin doğu sınırındaki seyri, klasik diplomasi tarihinin yalnız başkentler, büyükelçiler ve antlaşmalar üzerinden kurduğu anlatıyla tam olarak kavranamaz. Çünkü burada belirleyici olan, devletlerarası dostluk yahut rekabetten önce sınırın nasıl yönetileceği sorunudur. Cumhuriyet idaresi doğu sınırını pasif bir hudut çizgisi olarak değil, ticaret, geçiş, denetim ve gerektiğinde müzakerenin örgütleneceği bir idarî saha olarak ele almıştır. Bu bakımdan Erzurum ile Kars arasındaki fark yalnız coğrafi değil; aynı zamanda siyasal işlev farkıdır. Erzurum, iç bölgeye yerleştirilmiş denetimli temsil mantığını; Kars ise sınırın hemen yanı başında icra edilen pratik diplomasiyi temsil etmiştir. Sovyet ticaret temsilciliğinin zamanla Kars’ta yoğunlaşması da bu nedenle taşrada oluşan işlevsel zorunlulukların merkezî diplomasiye yön vermesi olarak okunmalıdır. Bu kapsamda araştırmanın ana amacı bakımından varılan nihai sonuç şudur: Türk-Sovyet ilişkilerinde Sovyet resmî varlığının doğu sınırındaki hukukî ve mekânsal örgütlenmesi, 1924–1938 arasında konsolosluk coğrafyasından işlev esaslı sınır diplomasisine doğru evrilmiştir. Bu araştırma, bilinçli olarak dar bir problem etrafında kurulmuştur. Ayrıca kullanılan ana kaynaklar büyük ölçüde nota, muahedename, protokol ve encümen mazbatasları gibi devlet üretimi metinlerden oluşmuştur. Bu sınırlıklar dahilinde ileride yapılabilecek araştırmalar için şunlar önerilmektedir: Cumhuriyet’in doğu sınırında pasavan, hudut geçişi ve yerel denetim rejimi (1925–1935) incelenebilir, Kars, Artvin ve Trabzon arasında Sovyet resmî varlığının yeniden dağılımı araştırılabilir, Cumhuriyet’te sınır suları, baraj ve teknik diplomasi bağlamında Kars-Iğdır hattında devletleşme ve iş birliği konusu incelenebilir.

KAYNAKLAR

- BENHÜR, Ç. (2008), “1920’li Yıllarda Türk-Sovyet İlişkileri: Kronolojik Bir Çalışma”, *Selçuk Üniversitesi Tarih Araştırmaları Dergisi*, 24, 277-313.
- BİLGİÇ, E. (2021), “1927 The Trade Agreement Between Soviet Union and Turkey: A Milestone in Economic Relationship?”, *Çağdaş Türkiye Tarihi Araştırmaları Dergisi*, 21(42), 237-267.
- BİLGİÇ, E. (2023), “Iğdır Ovasında Geciken Verim: Türkiye-SSCB Ekonomik İlişkilerinin Bilinmeyen Bir Örneği, Serdarabat Barajı”, *Mülkiye Dergisi*, 47(3), 862-894.
- KISA, A. S. (2024), “Türk Diplomatik Arşivinde Bulunan Sovyet Ticaret Mümessilliğine İlişkin Belgeler ve Değerlendirmeleri”, *Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 21(3), 1617-1631.

- MINISTERSTVO INOSTRANNYKH DEL SSSR (1963), *Dokumenty vneshnei politiki SSSR 7 fevralia 1924 g.*, Vol. 7, Moskva: Gosudarstvennoe izdatel'stvo politicheskoi literatury.
- MINISTERSTVO INOSTRANNYKH DEL SSSR (1965), *Dokumenty vneshnei politiki SSSR 11 marta 1927 g.*, Vol. 10, Moskva: Izdatel'stvo politicheskoi literatury.
- TURAN, R. (2025), “Nezaket ve Rekabet Arasında Türk-Sovyet İlişkileri: Artvin Sovyet Konsolosluğunun Kuruluşu ve Faaliyetleri (1921–1924)”, *Tarih Dergisi*, 85, 229-261.
- TÜRKİYE BÜYÜK MİLLET MECLİSİ (1927a), “8 Kânunuevvel 1926 Tarihinde Kars'ta İmza Edilen Sular İtilâfnamesiyle Serdarabad Barajının İnşasına Dair Müzeyyel Protokolün Tasdikına Müteallik Kanun”, Kanun No. 1168, 25 Haziran.
- TÜRKİYE BÜYÜK MİLLET MECLİSİ (1927b), “Türkiye Cumhuriyeti ile Sosyalist Sovyetist Cumhuriyetleri İttihadı Arasında Münakid Ticaret ve Seyrisefain Muahedenamesinin Tasdikına Mütedair Kanun”, Kanun No. 1046, 23 Mayıs.
- TÜRKİYE BÜYÜK MİLLET MECLİSİ (1929), “Türkiye ile Sosyalist Şuralar Cumhuriyetleri İttihadı Hududunda Zuhur Eden İhtilâfatın Usulü Tetkik ve Halli Hakkındaki Mukavelenamenin Tasdikine Dair Kanun”, Kanun No. 1308, 27 Şubat.

GILLES DELEUZE'ÜN ZAMAN-İMGESİ BAĞLAMINDA SİNEMADA ŞİİREL YAPININ İNŞASI

Anıl ALIŞ

Çanakkale Onsekiz Mart Üniversitesi, Lisansüstü Eğitim Enstitüsü, Radyo, Televizyon ve Sinema Bölümü

anilalis.p.a@gmail.com, ORCID: 0009-0003-8011-5659

Prof. Dr. Tuğba ELMACI

Çanakkale Onsekiz Mart Üniversitesi, İletişim Fakültesi, Radyo, Televizyon ve Sinema Bölümü

tugbaelmaci@comu.edu.tr, ORCID: 0000-0002-8545-2836

Özet

Bu çalışma, modernist anlatı döneminde yapısal bütünlüğe ulaşan şiirsel sinemanın yalnızca edebi veya görsel öykünmelerden ibaret olmadığını, zaman kavramı üzerine inşa edilen felsefi bir yapı olduğunu göstermeyi amaçlamaktadır. Bu amaç doğrultusunda, filozof Gilles Deleuze'ün sinema taksonomisinde modernist anlatının karşılığı olan zaman-ime kavramı, teorik çerçeve olarak benimsenmiştir. Araştırmada amaçlı örneklem yöntemiyle seçilen *Yaban Çilekleri*, *Hakkâri'de Bir Mevsim*, *Sonsuzluk ve Bir Gün*, *Hayat Ağacı* ve *Uzun Bir Günden Geceye Yolculuk* filmleri incelenmiştir. Söz konusu filmler, zaman-imenin temel kavramları olan saf optik ve sessel durumlar, herhangi-mekânlar ve kristal-ime bağlamında nitel araştırma yöntemleriyle, kuramsal film analizi modeli kullanılarak analiz edilmiştir. Elde edilen bulgular, incelemeye konu olan şiirsel sinema örneklerinde karakterlerin duyu-motor bağlarının koparak eylemsiz birer gözlemciye dönüştüğünü, mekânların coğrafi işlevlerini yitirerek şiirsel üretim alanlarına evrildiğini ve edimsel ile virtüel (sanal) arasındaki sınırların kalkmasıyla zamanın kristalleştiğini göstermektedir. Sonuç olarak, şiirsel sinemanın tesadüfi bir biçimsel tercih değil, temel unsuru zaman olan yapısal bir inşa olduğu saptanmış ve her zaman-ime filmi şiirsel olmasa da şiirsel yapıya sahip bütün filmlerin birer zaman-ime filmi olduğu tespit edilmiştir.

Anahtar Kelimeler: Gilles Deleuze, Zaman-İmge, Modernist Anlatı Sineması, Şiirsel Sinema.

THE CONSTRUCTION OF POETIC STRUCTURE IN CINEMA WITHIN THE CONTEXT OF GILLES DELEUZE'S TIME-IMAGE

Abstract

This study aims to demonstrate that poetic cinema, which achieved structural integrity during the modernist narrative period, does not consist merely of literary or visual emulations, but is rather a philosophical structure built upon the concept of time. To this end, the concept of the time-image—which corresponds to the modernist narrative in philosopher Gilles Deleuze's cinema taxonomy—has been adopted as the theoretical framework. In this study, the films *Wild Strawberries*, *A Season in Hakkâri*, *Eternity and a Day*, *The Tree of Life*, and *Long Day's Journey into Night*, selected via the purposive sampling method, were analyzed using qualitative research methods within the context of the fundamental concepts of the time-image: pure optical and sound situations, any-spaces-whatever, and the crystal-image. The findings reveal that in the examined examples of poetic cinema, the characters' sensory-motor schemas are severed, transforming them into passive observers; spaces lose their geographical functions, evolving into realms of poetic production; and time crystallizes as the boundaries between the actual and the virtual dissolve. Consequently, it has been determined that poetic cinema is not a coincidental formal preference but a

structural construct whose fundamental element is time. Furthermore, it is concluded that while not every time-image film is poetic, all films possessing a poetic structure are essentially time-image films.

Keywords: Gilles Deleuze, Time-Image, Modernist Narrative Cinema, Poetic Cinema.

1. GİRİŞ

Sinema tarihinde klasik anlatının (hareket-imge) kriz sürecine girerek yerini modernist anlatıya (zaman-imge) bırakması, sinematografik ifadenin doğasında köklü bir değişimi beraberinde getirmiştir. Bu dönüşüm sürecinde yapısal bütünlüğe ulaşan şiirsel sinema, sinema literatüründe sıklıkla sınırları belirsiz, öznel bir yönetmen üslubu veya edebiyata öykünen görsel metafor yığını olarak tanımlanma eğilimindedir. Bu yaygın kanı, çalışmanın temel problemini oluşturan "Şiirsel sinema yalnızca biçimsel ve estetik bir tercih midir, yoksa kendi içinde tutarlı bir yapısı var mıdır?" sorusunu doğurmaktadır.

Bu çalışmanın amacı, şiirsel sinemanın birbirinden bağımsız yönelimlerden veya edebi taklitlerden ibaret olmadığını, zaman kavramı üzerine inşa edilen felsefi ve yapısal bir bütünlük olduğunu ortaya koymaktır. Bu amaç doğrultusunda, Fransız filozof Gilles Deleuze'un sinema taksonomisinde modernist anlatının karşılığı olan zaman-imge kavramı, araştırmanın teorik çerçevesi olarak benimsenmiştir. Deleuze'un sinema felsefesi ile şiirsel sinemanın dinamiklerini örtüştürmek, şiirsel yapının yapıtaşlarını anlamlandırmak ve literatüre bu bağlamda yeni bir bakış açısı sunmak araştırmanın ana motivasyonudur.

Araştırmanın problemi ve amacı doğrultusunda çalışmada nitel araştırma deseni benimsenmiş ve kuramsal film analizi yöntemi kullanılmıştır. Şiirselliğin belirli bir coğrafyaya, akıma veya döneme özgü tesadüfi bir eğilim değil, evrensel bir yapı olduğu varsayımından hareketle amaçlı örneklem yöntemi kullanılarak dünya sinemasından farklı dönem ve coğrafyalara ait *Yaban Çilekleri* (1957), *Hakkârî'de Bir Mevsim* (1983), *Sonsuzluk ve Bir Gün* (1998), *Hayat Ağacı* (2011) ve *Uzun Bir Günden Geceye Yolculuk* (2018) filmleri incelemeye alınmıştır. Söz konusu filmler, çalışmanın analiz birimleri olarak belirlenen zaman-imgenin temel unsurları; saf optik ve sessel durumlar, herhangi-mekânlar ve kristal-imge kavramları üzerinden çözümlenmiştir.

2. ŞİİRSEL SİNEMA

Sinema tarihinin ilk dönemlerinde anlatı, genellikle nedensellik ilişkilerine ve eylem odaklı olay örgüsüne dayanan klasik anlatı (hareket-imge) yapısı etrafında şekillenmiştir. Ancak zamanla bu katı kuralların dışına çıkma arayışları, sinemada şiirsel duyarlılığın filizlenmesini sağlamıştır. Şiirselliğin sinemadaki tarihsel gelişimi kronolojik olarak incelendiğinde, farklı akım ve yönetmenlerin bu dili kendi estetik anlayışlarına göre biçimlendirdikleri görülür. Sovyet Biçimcileri (özellikle Dovzhenko ve Pudovkin) doğa unsurlarını ve pastoral görüntüleri yücelterek şiirselliği sinemaya taşıırken (Kim, 2022); Fransız Şiirsel Gerçekçilik akımı, karamsar karakterleri ve sisli, melankolik uzamlarıyla bu dili atmosfer inşası olarak kullanmıştır (Asiltürk, 2006: 226). Sürrealist sinema ve Maya Deren gibi avangart yönetmenler, nedensellik bağıını kopararak imgesel görüntüleri ve dikey zaman incelemelerini şiirsellik ile ilişkilendirmiş (Deren, 2001); Pier Paolo Pasolini ise serbest dolaylı öznel kavramıyla kamerayı karakterin psikolojik bir uzantısı hâline getirerek şiir sinemasının teorik zeminini güçlendirmiştir (Pasolini, 1976).

Bununla birlikte uzun bir süre boyunca şiirsel sinema; sınırları belirsiz, yapısal bütünlükten yoksun ve yalnızca bireysel bir yönetmen üslubu veya edebi öykünme olarak değerlendirilmiştir (Balcı Gülpınar ve Yenen, 2019: 258). Şiirsel sinemanın bu teorik muğlaklıktan kurtularak yapısal bir bütünlüğe ulaşması, II. Dünya Savaşı sonrasında klasik anlatının kriz sürecine girmesi ve yerini modernist anlatıya bırakmasıyla mümkün olmuştur. Bu dönemde eylem odaklı kahramanların yerini saf birer gözlemciye dönüşen figürler almış, zamanın kronolojik (matematiksel) akışı kırılarak içsel süre (durée) deneyimine dönüşmüştür. Böylece şiirsel sinema, Andrey Tarkovski gibi yönetmenlerle birlikte zaman kavramı temelinde inşa edilen ontolojik bir yapı hâlini almıştır.

Tarihsel süreçteki bu felsefi ve yapısal bütünleşmenin bir sonucu olarak, şiirsel sinemanın genel özellikleri şu temel başlıklar altında toplanabilir:

- **Olay Örgüsü ve Nedenselliğin Yıkımı:** Klasik anlatının katı giriş-gelişme-sonuç dizilimi ve katarsis (arınma) hedefi terk edilir. Olaylar arasında nedensel bağlar kopuktur; rüyalar, anılar ve hayaller edimsel gerçeklikle iç içe geçer. Anlatı çoğunlukla epizodik ve açık uçludur.
- **Karakterlerin Dönüşümü:** Karakterler, karşılaştıkları engelleri aşmak için harekete geçen eylemciler değil; içsel çatışmalar yaşayan, geçmişin ağırlığını taşıyan ve etraflarında olup bitenleri seyreden pasif gözlemcilerdir.
- **Mekânın ve Doğanın İşlevi:** Mekânlar coğrafi koordinatlarını ve standart işlevlerini yitirerek soyutlaşır. Doğa yalnızca bir arka plan dekoru değil; eylemin durduğu, zamanın hissedildiği ölü zamanlarda rüzgârı, sisi ve ışıyla anlatının bizzat kendisine (bir karaktere) dönüşür.
- **Görsel Zenginlik ve Kamera Kullanımı:** Anlatmak yerine göstermeyi esas alır. Görüntüler, doğrudan imgesel ve metaforik anlamlar taşır. Plan sekanslar (uzun çekimler) ve yavaş kamera hareketleriyle anın zamanda genişlemesi sağlanır.
- **İşitsel Unsurlar (Ses ve Sessizlik):** Diyaloglar didaktik olmaktan uzaktır. Genellikle dış ses (anlatıcının içsel monologları) ve edebi/şiirsel metinler kullanılır. Çoğu zaman sessizliğin kendisi veya salt doğa sesleri, müzikal bir ritim üreterek duygu aktarımını gerçekleştirir.

3. GILLES DELEUZE'ÜN SİNEMA FELSEFESİ

Fransız filozof Gilles Deleuze, sinemayı basit bir hikâye anlatma veya eğlence aracı olarak görmez, ona göre sinema; kavram yaratan, düşünce üreten felsefi bir aygıttır (Deleuze, 2003: 21). Deleuze, Henri Bergson'un zaman ve hareket teorilerinden yola çıkarak oluşturduğu sinema felsefesinde, sinemayı anlatsal özelliklerine göre sınıflandırmak yerine, imgesel nitelikler üzerinden sınıflandırmayı tercih eder ve bu doğrultuda hareket-imge ve zaman-imge olarak iki ana imge türü ortaya koyar (Ropars-Wuilleumier, 2023: 141). Deleuze'e göre (2014) klasik sinemanın temelini oluşturan hareket-imge; mekânın koordinatlarla belirlendiği, zamanın ise yalnızca hareketin ölçüsü olarak var olabildiği, dolaylı bir zaman algısına dayanır. Bu yapının merkezinde duyu-motor şeması yer alır. Karakter, içinde bulunduğu durumu duyularıyla algılar ve bu algıya mantıksal bir eylemle karşılık verir. Olaylar arasında kusursuz bir neden-sonuç bağı vardır. Ancak II. Dünya Savaşı'nın yarattığı fiziksel ve ruhsal yıkım, insanın dünyayla olan organik bağı koparmış ve klasik anlatının duyu-motor şemasını geri dönülemez biçimde çökertmiştir. İtalyan Yeni Gerçekçiliği ile başlayıp Fransız Yeni Dalgası ile devam eden bu kriz döneminde, karakterler karşılaştıkları yıkımlar karşısında eyleme geçme yetilerini kaybetmişlerdir. Karakter artık eylemde bulunmaktan vazgeçmiş, etrafında olup biteni sadece gören, izleyen, maruz kalan bir gözlemciye dönüşmüştür (Deleuze, 2013: 59). Duyu-motor şemasının kırılmasıyla birlikte hareket önemini yitirir ve zamanın hareketin boyunduruğundan kurtularak doğrudan sunulduğu zaman-imge (modernist anlatı) ortaya çıkar (Deleuze, 2021). Zaman-imgenin ortaya çıkışı, sinemada şiirsel yapının inşası için gerekli felsefi zemini de sağlamıştır. Bu çalışmanın analiz birimlerini de oluşturan ve zaman-imgeyi kuran temel kavramlar şunlardır:

- **Saf Optik ve Sessel Durumlar:** Klasik sinemada (hareket-imge) bir görüntü, eylemi iletme zorunda olduğu için yalnızca işlevsel bir anlama sahiptir. Ancak zaman-imge sinemasında duyu-motor bağların kopmasıyla eylem durur. Eylemin askıya alındığı bu anlarda karakter, dünyayı değiştirebilecek pratikten yoksun kaldığı için salt bir gözlemciye dönüşür. Deleuze, ortaya çıkan bu yeni duruma saf optik ve sessel durumlar adını verir (Deleuze, 2021: 11). Kamera artık olay örgüsünü iletme aksiyonları göstermek yerine gündelik olanı, boşlukları, rüzgârın esişini, suyun akışını veya karakterin yüzündeki belirsizliği kaydeder. Eylemin aradan çekilmesiyle ortaya çıkan bu ölü zamanlar, şiirsel sinemanın ihtiyaç duyduğu içsel/ruhsal ritmin ve durağanlığın temel yapıtaşlarıdır.
- **Herhangi-Mekânlar:** Saf optik ve sessel durumların deneyimlendiği uzamlar, klasik anlatının coğrafi olarak belirlenmiş, sınırları çizilmiş ve eyleme yataklık eden aksiyon mekânları değildir.

Deleuze, işlevini ve koordinatlarını yitirmiş bu yeni alanları herhangi-mekân olarak adlandırır. Terk edilmiş fabrikalar, boş sokaklar, uçsuz bucaksız sisli manzaralar, yıkıntılar veya anlamsızlaşmış kentsel boşluklar birer herhangi-mekândır. Bu mekânlar fiziksel birer lokasyon olmaktan çıkarak; karakterin iç dünyasının, korkularının, anılarının veya yalnızlığının dışavurumu olan duygulanımsal uzamlara dönüşür (Deleuze, 2021: 14). Şiirsel sinemada doğanın veya mekânın başlı başına bir karakter gibi davranmasının felsefi kökeni, uzamın herhangi-mekâna dönüşmesiyle mümkünleşir.

- **Kristal-İmge:** Deleuze felsefesinde zaman; geçmiş, şimdi ve gelecek olarak düz çizgisel bir akış izlemez. Şimdiki zaman, edimsel (gerçek/somut) olanı temsil ederken; geçmiş zaman, virtüel (sanal/bellek/rüya) olanı temsil eder. Kristal-imge; edimsel olan ile virtüel olanın birbirinden ayırt edilemez hâle gelerek iç içe geçtiği o kırılma anıdır (Deleuze, 2021: 103). Aynalar, yansımalar, rüya sekansları ve anımsamalar kristal-ingenin en belirgin taşıyıcılarıdır. Bu imgede gerçek ile hayal, geçmiş ile şimdi, fiziksel olan ile zihinsel olan aynı anda mevcuttur. Şiirsel sinema; rüyaları, anıları ve gerçekliği nedensellik bağı kurmadan aynı potada eriterek zamanı düz çizgisel akışından koparır ve kristalleştirir. Bu durum, şiirsel yapının inşasının tamamlandığı en üst aşamadır.

4. ZAMAN-İRGE VE İİRSEL SİNEMA

Şiirsel sinemanın yapısal bir forma kavuşması, hareketin iktidarının yıkılarak zamanın doğrudan hissedildiği bir sinematografik anlatının, yani zaman-ingenin ortaya çıkmasıyla mümkün olmuştur. Deleuze'un felsefesinde kavramsal çerçevesi çizilen zaman-imge, yalnızca bir dönemi veya akımı değil, aynı zamanda sinemada şiirsel yapının nasıl inşa edildiğini gösteren ontolojik bir zemini ifade eder. Klasik anlatının neden-sonuç zincirine sıkı sıkıya bağlı eylem odaklı yapısında görüntüler, olay örgüsünü ilerletmekle yükümlü araçlar oldukları için şiirsel bir derinlik yaratma imkânından yoksundur. Ancak zaman-imge sinemasında eylemin duraklaması ve duyu-motor şemasının kırılması, anlatıyı bir hedeften yoksun bırakarak tamamen içsel, felsefi ve duyumsal bir alana çeker. Bu bağlamda, araştırmanın örnekleminde yer alan şiirsel sinema filmleri incelendiğinde, şiirsel yapının inşasının yalnızca görsel metaforlarla ve de edebi alıntılarla sınırlı kalmadığı; saf optik ve sessel durumlar, herhangi-mekânlar ve kristal-imge kavramlarıyla temellenen bütüncül bir yapı olduğu anlaşılmaktadır.

Bu yapısal inşanın ilk aşaması, karakterlerin dünyayı değiştiren aktif eylemciler olmaktan çıkıp, etraflarında olup biteni izleyen pasif gözlemcilere dönüşmesiyle başlar. *Yaban Çilekleri*'nde ölümle yüzleşen Isak Borg, *Hakkâri'de Bir Mevsim*'de çaresizlik ve yabancılaşma içinde sürgün hayatı yaşayan öğretmen veya *Sonsuzluk ve Bir Gün*'de ömrünün son gününü geçiren yazar Alexandre, dünyayı dönüştürecek fiziksel bir edimden yoksundur. Bu eylemsizlik hâli, kamerayı olaylardan ziyade durumları, yüzleri, boşlukları ve sessizlikleri kaydetmeye yönelir. Deleuze'un saf optik ve sessel durumlar olarak tanımladığı bu anlar, *Hayat Ağacı*'nda karakterlerin doğa ve evren karşısındaki sessiz tefekküründe veya *Uzun Bir Günden Geceye Yolculuk* filmindeki melankolik karakterlerin amaçsız bekleyişlerinde açıkça tecrübe edilir. Eylemin aradan çekilmesiyle açığa çıkan ölü zamanlar, seyirciye salt didaktik bir hikâye sunmak yerine; rüzgârın sesinin, suyun akışının veya karakterin yüzündeki hüznün hissedildiği şiirsel bir ritim üretir.

Karakterin iç dünyasına dönmesiyle birlikte, içinde bulunduğu uzam da değişime uğrar ve şiirsel inşanın ikinci aşaması olan herhangi-mekânlar ortaya çıkar. Örneklemdaki şiirsel filmlerde mekânlar, eylemin gerçekleştiği coğrafi koordinatlar olmaktan çıkarak, karakterin ruh hâlini yansıtan duygu yüklü uzamlara evrilir. *Hakkâri'de Bir Mevsim*'deki karlı, ıssız ve sonsuz gibi görünen dağlık coğrafya, basit bir doğa tasviri olmakla kalmaz, öğretmenin içsel sürgününün ve yalnızlığının fiziksel bir yansıması da olur. Benzer şekilde *Sonsuzluk ve Bir Gün*'deki sisli manzaralar ve yağmurlu sokaklar, *Uzun Bir Günden Geceye Yolculuk*'taki su basmış harabeler ve labirent şeklindeki tüneller, işlevini yitirmiş birer herhangi-mekândır. Bu mekânlarda yön duygusu kaybolur; geçmişin hayaletleri ve şimdinin gerçekliği aynı atmosferde buluşur. Doğanın ve uzamın bu denli soyutlanarak duygulanımsal boyuta taşınması, mekânı şiirsel sinemanın en güçlü ifade araçlarından biri hâline getirerek şiirsel üretimin zeminini hazırlar.

Şiirsel yapının inşası, zamanın kronolojik akışının tamamen parçalanıp kristal-imge formuna ulaşmasıyla tamamlanır. *Yaban Çilekleri*'nde yaşlı Isak Borg'un rüyalarında veya anılarında gençliğiyle aynı çerçevede buluşması, zamanın düz çizgisel akışını kırarak geçmişi şimdiki zamanın içine taşır. *Hayat Ağacı*'nda mikro ölçekteki bir ailenin travmatik anıları ile makro ölçekteki evrenin doğuşunun (kozmetik zamanın) iç içe geçmesi, zamanı devasa bir kristale dönüştürür. *Uzun Bir Günden Geceye Yolculuk* filminin ikinci yarısındaki kesintisiz plan-sekans rüya bölümünde ise karakterin belleği, pişmanlıkları ve fantezileri fiziksel gerçeklikle eşzamanlı olarak yaşanır. Rüyaların ve anıların gerçeklikten kopuk birer geriye dönüş (flashback) olmaktan çıkarak doğrudan şimdiki zamanın ontolojik düzlemine yerleşmesi zamanı kristalleştirir. Bu kristalleşme anlarında zaman, bir olay örgüsünü ilerletmek için akmaz; kendi içinde derinleşerek şiirsel sinemanın felsefi merkezini oluşturur. İncelenen filmlerdeki bu yapısal bulgular şiirsel sinemanın saf optik ve sessel durumlar, herhangi-mekânlar ve kristal-imge kavramlarıyla inşa edilen özerk bir anlatı formu olduğunu göstermektedir.

5. SONUÇ

Sinemada şiirsel yapının inşası üzerine Gilles Deleuze'un zaman-imge felsefesi ekseninde gerçekleştirilen bu çalışma, şiirsel sinemanın yalnızca biçimsel bir tercih veya edebiyata öykünen görsel metaforlar yığını olduğu yönündeki yaygın kanıyı aşmayı hedeflemiştir. İncelenen modernist anlatı örnekleri ışığında elde edilen bulgular, şiirsel sinemanın sınırları belirsiz, tamamen öznel bir yönetmen üslubu olmaktan ziyade; doğrudan zaman kavramı üzerine inşa edilen özerk ve ontolojik bir anlatı formu olduğunu ortaya koymaktadır.

Klasik anlatının (hareket-imge) olay örgüsünü ilerletmeye dayalı, neden-sonuç ilişkileriyle örülü yapısında imgeler, eyleme hizmet eden araçlar oldukları için şiirsel bir derinlik kazanamamıştır. Ancak sinemada yaşanan kırılmayla birlikte duyu-motor şemasının çökmesi, eylemi askıya almış ve zamanın doğrudan hissedilmesine (zaman-imgeye) olanak tanımıştır. Analiz edilen *Yaban Çilekleri*, *Hakkâri'de Bir Mevsim*, *Sonsuzluk ve Bir Gün*, *Hayat Ağacı* ve *Uzun Bir Günden Geceye Yolculuk* filmlerinde açıkça görüldüğü üzere; eylemin yerini saf optik ve sessel durumların alması, karakterleri eyleyen konumundan çıkarıp pasif birer gözlemciye dönüştürmüştür. Bu eylemsizlik, uzamın da coğrafi ve gerçekçi işlevlerini yitirerek, salt hissiyatın tecrübe edildiği herhangi-mekânlara evrilmesini sağlamıştır. Şiirsel inşanın tamamlandığı en üst aşama ise şimdiki zamanın gerçekliği (edimsel) ile rüya, anı ve belleğin sanallığı (virtüel) arasındaki sınırların eriyerek zamanın kristalleşmesi ile gerçekleşmiştir. Nihayetinde şiirsel sinemanın zaman-imgenin temel unsurlarının bir araya gelmesiyle oluşan yapısal bir bütünlük olduğu sonucuna varılmıştır.

KAYNAKLAR

- Asiltürk, C. T. (2006). *Sinemada şiirsel anlatım*. Nobel Yayın Dağıtım.
- Balcı Gülpınar, D. ve Yenen, Ö. (2019). Yeşilçam Sineması'nda Şiirsellik Arayışı. *SineFilozofi Dergisi*, (Özel Sayı), 256- 274
- Deleuze, G. (2003). *İki konferans: Yaratma eylemi nedir? Müzikal zaman* (U. Baker, Çev.). Norgunk Yayıncılık. (Orijinal eserin yayımlanma tarihi 1987).
- Deleuze, G. (2013). *Müzakereler* (İ. Uysal, Çev., U. Baker, Red.). Norgunk Yayıncılık. (Orijinal eserin yayımlanma tarihi 1990).
- Deleuze, G. (2014). *Sinema I: Hareket-imge* (S. Özdemir, Çev.). Norgunk Yayıncılık. (Orijinal eserin yayımlanma tarihi 1983).
- Deleuze, G. (2021). *Sinema II: Zaman-imge* (B. Yalım ve E. Koyuncu, Çev.). Norgunk Yayıncılık. (Orijinal eserin yayımlanma tarihi 1985).
- Deren, M. (2001). An anagram of ideas on art, form and film. B. Nichols (Ed.), *Maya Deren and the American Avant-Garde* içinde (ss. 5- 52). University of California Press. (Orijinal eserin yayımlanma tarihi 1946).

- Kim, O. (2022). Poetic cinema: A genealogy of the ‘poetic’ in Soviet and postSoviet critical discourse. *Studies in Russian and Soviet Cinema*, 16(2), 105- 119.
- Pasolini, P. P. (1976). The cinema of poetry. B. Nichols (Ed.), *Movies and methods* içinde (Cilt 1, s. 542-558). University of California Press.
- Ropars-Wuilleumier, M. C. (2023). Hareket-imaj. R. Sasso ve A. Villani (Ed.), *Gilles Deleuze sözlüğü* içinde (İ. Güven, Çev., ss. 141-143). Otonom Yayıncılık.

ANTİK DÖNEM HEYKELLERİNDE PİGMENT ANALİZLERİNİN ARKEOMETRİK YÖNTEMLERLE İNCELENMESİ

Prof. Dr. Ali Akın Akyol

Hacı Bayram Veli Üniversitesi, Güzel Sanatlar Fakültesi, Kültür Varlıklarını Koruma ve Onarımı
ali.akyol@hbv.edu.tr; ORCID: 0000-0002-4174-575X

Aybike Sıla Aykaç Selamoğlu

Hacı Bayram Veli Üniversitesi, Güzel Sanatlar Fakültesi, Kültür Varlıklarını Koruma ve Onarımı
selamoglu.aybikesila@ogr.hbv.edu.tr; ORCID: 0009-0005-3808-7660

Özet

Antik dönem heykelleri, günümüzde çoğunlukla beyaz ve renksiz olarak algılansa da, bilimsel çalışmalar bu eserlerin özgünlerinde polikromik yüzeylere sahip olduklarını göstermektedir. Zamanla pigmentlerin solması veya kaybolması nedeniyle bu yüzeyler büyük ölçüde görünmez hâle gelmiştir. Bu nedenle, antik taş eserlerde pigmentlerin tespiti ve karakterizasyonunda arkeometrik analiz yöntemleri önemli bir yer tutar. Bu çalışmanın amacı, antik dönem heykeller üzerinde gerçekleştirilen pigment analizlerinde kullanılan arkeometrik yöntemleri incelemek ve literatürdeki verileri karşılaştırmalı olarak değerlendirmektir. Bu kapsamda, farklı coğrafya ve dönemlere ait çalışmalar incelenmiş; veriler pigment türleri ve kullanılan analiz yöntemlerine göre sınıflandırılmıştır. Bulgulara göre kırmızı oker, Mısır mavisi, sarı oker ve karbon siyahı pigmentler en sık tespit edilen pigmentlerdir. Analiz yöntemleri açısından ise XRF, Raman, SEM-EDX ve multispektral görüntüleme yöntemlerinin yaygın olarak birlikte kullanıldığı görülmektedir. Bulgular, güvenilir pigment tanımlaması için çoklu analiz yaklaşımlarının gerekli olduğunu göstermektedir. Sonuç olarak, çalışma antik taş eserlerde polikrominin anlaşılmasında arkeometrik analizlerin önemini ortaya koymakta ve gelecekteki çalışmalar için karşılaştırmalı bir değerlendirme sunmayı amaçlamaktadır.

Anahtar kelimeler: Polikromi, pigment, antik taş heykeller, arkeometrik analizler

ARCHAEOMETRIC ANALYSIS OF PIGMENTS IN ANCIENT SCULPTURES

Abstract

Although ancient sculptures are generally perceived today as white and colorless, scientific studies have shown that these works originally possessed polychromatic surfaces. Over time, these surfaces became largely invisible due to the fading or loss of pigments. Therefore, archaeometric analysis methods play an important role in identifying and characterizing pigments in ancient stone artifacts. This study aims to examine the archaeometric methods used in pigment analyses on ancient sculptures and to comparatively evaluate data from the literature. Within this scope, studies from different regions and periods were reviewed, and the data were classified by pigment type and analytical method. According to the findings, red ochre, Egyptian blue, yellow ochre, and carbon-based black are the most frequently identified pigments. XRF, Raman, SEM-EDX, and multispectral imaging are commonly used together in analyses. In conclusion, the study highlights the importance of archaeometric analyses in understanding polychromy in ancient stone artifacts and aims to provide a comparative evaluation for future studies.

Keywords: Polychromy, pigment, ancient stone sculptures, archaeometric analyses

1. GİRİŞ

Renk ve boya çalışmalarında kullanılan polikromi terimi, basitçe çok renkli anlamına gelen eski Yunanca polychromatos kelimesinden türemiştir (Nagel, 2013). Antik çağda renk, heykel sanatının ayrılmaz bir parçası olmuş ve heykellerin boyanması Yunan ve Roma dünyasında yaygın bir uygulama olarak sürdürülmüştür (Nagel, 2013; Walter-Karydi, 1991; Kiilerich, 2016). Ancak antik dönem heykellerinin renkliliği uzun süre tartışmalı bir konu olarak kalmış, 19. yüzyılda gerçekleştirilen kazılar sonucunda ortaya çıkarılan boyalı heykeller ile birlikte bu eserlerde renk kullanımına yönelik çalışmalar önem kazanmıştır (Yılmaz, 2018; Sansar & Akyol, 2022). Bu süreçte, daha önce renksiz olduğu düşünülen heykeller üzerinde boya kalıntılarının belgelenmesine ve polikromi araştırmalarına yönelik çalışmalar artmıştır (Brinkmann & Wünsche, 2006; Yılmaz, 2018; Sansar & Akyol, 2022). Antik dönem heykelleri rüzgâr ve kumdan kaynaklanan erozyona, güneş ve yağmurdan kaynaklanan aşınmaya ve değişen iklimlerin kademeli etkisine maruz kalmış; bu durum pigmentlerin solmasına, soyulmasına ve hatta yok olmasına neden olmuştur (Ma vd., 2025). Günümüzde ise sahip olduğumuz arkeometrik analiz yöntemleriyle çıplak gözle artık görülemeyen pigment kalıntıları tespit edilebilmekte ve antik heykellerin özgün polikromik yüzeyleri hakkında bilgi edinilebilmektedir (Kiilerich, 2016). Bu incelemeler, pigment katmanlarının korunması ve restorasyonu açısından önemli veriler sunmaktadır (Ma vd., 2025).

2. ANTİK PİGMENTLER

Pigment terimi, köken olarak Latince pigmentum kelimesinden türemiş olup başlangıçta renklendirici madde anlamında kullanılmıştır. Günümüzde pigmentler, uygulandıkları yüzeylerde pratik olarak çözünmeyen, küçük partiküllerden oluşan ve renklendirici olarak ya da özel korozyon önleyici veya manyetik özellikleri nedeniyle kullanılan maddeler olarak tanımlanmaktadır (Pfaff, 2022). Antik dönem heykel yüzeylerinde gerçekleştirilen arkeometrik çalışmalar, geniş ve çeşitlilik gösteren pigmentlerin kullanıldığını ortaya koymaktadır (Avlonitou, 2016).

Mısır mavisi, yaklaşık MÖ 3000 yılında üretilmiş ve bilinen ilk sentetik pigment olarak kabul edilmektedir (Barnett vd., 2006). Kalsiyum bakır silikat yapısındaki bu pigment, Antik Mısır'dan Roma dönemine kadar geniş bir coğrafyada yaygın olarak kullanılmıştır (Eastaugh vd., 2007).

Kırmızı okerin ana renklendirici maddesi doğal bir demir oksit minerali olan hematittir (Bilici, 2018). Hematit, kırmızı ve kahverengi tonlar vermekte; içerdiği farklı mineraller nedeniyle çeşitli renk varyasyonları oluşturabilmektedir (Roy, 2012; Kılıç, 2018).

Sarı oker, ferrik oksit monohidrat içeren doğal bir kil pigmentidir. Doğal oluşumu ve kolay erişilebilirliği nedeniyle antik dönemden itibaren yaygın olarak kullanılmıştır. Isıtılmasıyla kırmızı oker formuna dönüşebilmektedir (Barnett vd., 2006; Pfaff, 2022).

Karbon bazlı siyah pigmentler; kemik, odun kömürü ve çeşitli organik materyallerden elde edilen siyah pigment grubunu tanımlamaktadır. Bu pigmentler kemik siyahı, fildişi siyahı ve kandil siyahı gibi farklı isimlerle bilinmektedir (Eastaugh vd., 2007; Bilici, 2018).

Kurşun beyazı, kurşun karbonat bileşiminde olan ve Antik Yunan ile Roma dönemlerinde yaygın biçimde kullanılan beyaz bir pigmenttir. Antik dönemde kurşunun sirke ile reaksiyona sokulmasıyla elde edilmiştir (Barnett vd., 2006; Bilici, 2018).

3. PİGMENT ANALİZİNDE KULLANILAN ARKEOMETRİK YÖNTEMLER

3.1. Mikroskopik İncelemeler

Yüzeydeki farklı renklerin tespit edilmesi amacıyla mikroskopik incelemeler yapılmakta ve bu sayede pigmentlerin gerçek renk değerleri belirlenebilmektedir (Sargent vd., 2009; Gasanova vd., 2018; Sansar & Akyol, 2022). Mikroskopik incelemelerle yüzeydeki pigment kalıntılarının morfolojik ve renk özellikleri belirlenmektedir. Ancak bu veriler, pigmentlerin kimyasal bileşiminin belirlenmesi için yeterli değildir. Bu nedenle, elde edilen bulguların desteklenmesi amacıyla çeşitli arkeometrik analiz yöntemlerine başvurulmaktadır.

3.2. Taramalı Elektron Mikroskobu (SEM)

SEM (taramalı elektron mikroskobu), elektron demetleri kullanarak malzemelerin yüzey karakterizasyonunu yüksek çözünürlükte gerçekleştiren bir analiz yöntemidir (Mohammed & Abdullah, 2018). SEM cihazlarına entegre edilen enerji dağılım spektrometresi (EDX) ile numunenin yalnızca morfolojisi değil, aynı zamanda kimyasal bileşimi ve kristal yapısı gibi çeşitli konularda nitel ve nicel analiz yapılabilir (Kannan, 2018; Mohammed & Abdullah, 2018).

3.3. FTIR

FTIR (Fourier dönüşümlü kızılötesi spektroskopisi), malzemelerin kimyasal bileşimini belirlemek amacıyla kullanılan bir spektroskopik yöntemdir (Faix, 1992; Pollard vd., 2007; Aksoy, 2020). Kültürel miras çalışmalarında hem organik hem de inorganik bileşiklerin karakterizasyonunda yaygın olarak kullanılmaktadır. Az miktarda örnek gerektirmesi ve hızlı sonuç vermesi nedeniyle pigment analizlerinde sıklıkla tercih edilmektedir (Akyol, 2009). Mikro-FTIR ve ATR gibi uygulamalar sayesinde çok küçük örneklerin ve yüzey kimyasının analiz edilmesi mümkün olmaktadır (Abraham & Twilley, 1997).

3.4. X-ışını Floresans Spektroskopisi (XRF)

XRF, kültür varlıklarında invaziv olmayan kimyasal karakterizasyon için sıklıkla kullanılan bir tekniktir. Bu yöntemin en önemli avantajı, analiz için numunenin çıkarılmasına veya homojenleştirilmesine gerek olmamasıdır; bu durum özellikle koruma açısından büyük önem taşır (MacDonald vd., 2016). Her elementin kendine özgü kimyasal ve fiziksel özellikleri vardır. XRF, analiz edilen örnekleri oluşturan elementleri nitel ve nicel olarak tespit etmeye yarayan bir spektroskopik yöntemdir. Bu teknik; pigment analizinde kimyasal bileşimlerinin incelenmesi gibi alanlarda kullanılmaktadır (Aydın, 2023). XRF yöntemi, numunedeki atomların karakteristik X-ışınlarıyla uyarılması sonucu oluşan spektrumun analizine dayanmakta ve pigmentlerin elementel bileşiminin belirlenmesini sağlamaktadır (Hodges, 1964; Ataman, 2012; Aydın, 2023). Bu yöntem sayesinde pigmentlerdeki elementel bileşimin kalitatif ve yarı kantitatif analizi gerçekleştirilebilmektedir (Ma vd., 2025).

3.5. Raman Spektroskopisi

Raman spektroskopisi, malzemelerin moleküler yapısını ve kimyasal bileşimini belirlemek amacıyla kullanılan analitik bir yöntemdir (Şenol, 2024).

Yöntem, bir ışık kaynağı (genellikle lazer) ile uyarılan moleküllerde meydana gelen frekans değişimlerinin ölçülmesine dayanır. Elde edilen spektrumlar sayesinde pigmentlerin karakteristik kimyasal yapıları belirlenebilmekte ve standart verilerle karşılaştırılarak pigment türleri tanımlanabilmektedir (Ma vd., 2025).

3.6. Multispektral Görüntüleme Yöntemleri (MSI) (UVR, UVL/UVF, IRR, VIL, VIS)

Multispektral görüntüleme yöntemleri, antik dönem heykellerin yüzeyinde bulunan malzemelerin özelliklerinin incelenmesini sağlayan analiz yöntemleridir. Bu teknikler birlikte kullanıldığında, ultraviyole (UV), görünür (VIS) ve kızılötesi (IR) elektromanyetik spektrum bölgelerinde gerçekleştirilen uygulamaları kapsayan multispektral görüntüleme (MSI) olarak tanımlanmaktadır. MSI, yansıma ve lüminesans olmak üzere iki temel kategoriye ayrılır. Yansıma görüntüleme, nesnenin ışık kaynağından yansıttığı radyasyonu kaydederken, lüminesans görüntüleme, malzemenin uyarılma sonucunda yaydığı ışınımı kaydeder. Yansıma temelli tekniklerden biri olan kızılötesi yansıtımlı görüntüleme (IRR), yüzeyde gözle algılanamayan detayları ortaya çıkarabilmekte, polikromi kalıntılarının incelenmesinde kullanılmaktadır. Ultraviyole yansıtımlı görüntüleme (UVR) ise, yüzey kontrastlarını artırarak renk gölgeleri olarak tanımlanan izlerin daha belirgin hale gelmesini sağlamaktadır (Østergaard, 2018). Lüminesans temelli teknikler arasında yer alan ultraviyole uyarılmış lüminesans (UVL/UVF), yüzeyde bulunan bazı organik pigmentlerin ve bağlayıcıların karakteristik floresans yayması prensibine dayanmakta ve bu sayede çıplak gözle fark edilemeyen pigment kalıntılarının tespitine olanak sağlamaktadır (Bracci vd., 2019; Gasanova vd., 2018; Sansar & Akyol, 2022; Caccia vd., 2023). Görünür ışıkla uyarımlı lüminesans (VIL) yöntemi, pigmentlerin

tespitinde kullanılan bir görüntüleme yöntemidir ve yüzeyde gözle görülemeyen pigment kalıntıları yüksek hassasiyetle tespit edilebilmektedir (Chiari, 2026). Bu tekniklerin birlikte kullanılması, pigment kalıntılarının daha güvenilir biçimde tespit edilmesini sağlar. Bununla birlikte, elde edilen görüntülerin doğrudan kesin tanımlama sağlamadığı ve diğer arkeometrik analiz yöntemleriyle desteklenmesi gerektiği belirtilmektedir (Østergaard, 2018).

4. YÖNTEM

Bu çalışmada, antik dönem heykelerde kullanılan pigmentlerin tespiti amacıyla gerçekleştirilen arkeometrik analizlere ilişkin literatür taraması yapılmıştır. Çalışmanın temel amacı, pigment analizlerinde en sık kullanılan arkeometrik yöntemleri ve bu yöntemlerle en yaygın olarak tespit edilen pigment türlerini belirlemektir. Seçilen çalışmalar doğrultusunda, her bir yayında kullanılan analiz yöntemleri ve tespit edilen pigment türleri kayıt altına alınmıştır. Elde edilen veriler tablo haline getirilerek, yöntemlerin kullanım sıklıkları ve pigment türlerinin dağılımları karşılaştırmalı olarak değerlendirilmiştir. Bu değerlendirme sürecinde, hangi pigment türlerinin hangi arkeometrik yöntemlerle daha sık tespit edildiği analiz edilmiş ve yöntemler arasındaki kullanım eğilimleri ortaya konmuştur. Böylece, pigment analizlerinde öne çıkan yöntemler ve en yaygın pigment türleri sistematik bir çerçevede belirlenmiştir.

5. LİTERATÜRDEN ELDE EDİLEN VERİLER

Tablo 1. Literatürden seçilmiş çalışmalar, eser türleri, pigment türleri ve pigmentlerin incelenmesinde kullanılan arkeometrik yöntemler.

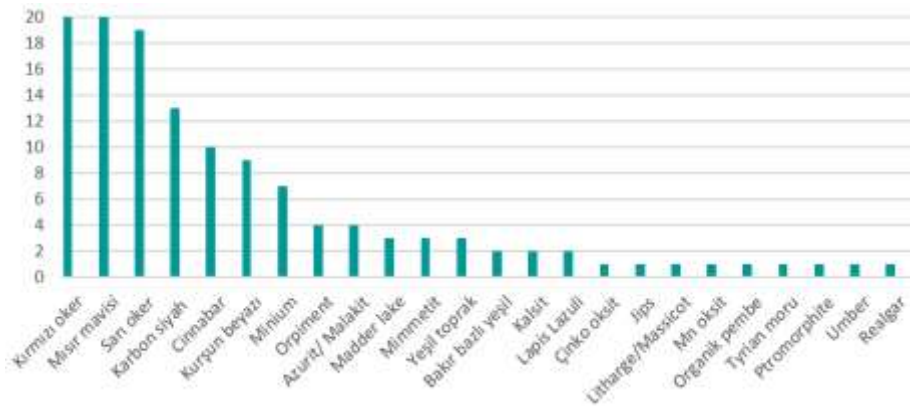
NO	ESER TÜRÜ	TESPİT EDİLEN PİGMENT	ARKEOMETRİK YÖNTEM
1	Friz	Hematit, Mısır mavisi, azurit, kurşun beyazı, cinnabar.	MA-XRF, mikroskobik inceleme (Mİ), hiperspektral görüntüleme (HSI) (VNIR).
2	Rölyef	Hematit, Mısır mavisi, goetit, kalsit, karbon siyahı, mangan oksit, tyrian moru.	XRF, Raman, MSI.
3	Heykel	Hematit, karbon siyahı, minium.	XRD, MI, SEM-EDX.
4	Heykel	Mısır mavisi, azurit, cinnabar, kırmızı oker, sarı oker, karbon siyahı.	MSI(IRR/UVL/UVR/VIL), XRF, Raman, XRD, SEM-EDX, Mİ, μ XRD.
5	Heykel	Mısır mavisi, kırmızı oker, sarı oker, madder lake.	MSI (UVF, VIL, VIS), XRD, FTIR, SEM-EDX, HPLC-DAD, HPLC-MS.
6	Heykel	Mısır mavisi, sarı oker, kurşun beyazı, kırmızı oker, cinnabar, madder, umber.	MSI (UVL, VIL), XRF, FTIR-ATR, FORS, SEM-EDX.
7	Heykel	Lapis lazuli, pyromorphite, mimetit, sarı oker, kırmızı oker, kurşun beyazı, çinko oksit, karbon siyahı.	MSI (UVF, VIL), XRF, SEM-EDX, FTIR, LC-MS/MS, MI.
8	Heykel	Mısır mavisi, cinnabar, sarı oker, orpiment, karbon siyahı, jips, kırmızı oker.	Micro-Raman, EDXRF, SEM-EDX.

9	Rölyef	Kırmızı oker, minium, madder, orpiment, sarı oker.	pXRF, Raman.
10	Heykel	Yeşil toprak, lapis lazuli, Mısır mavisi, minium, realgar, cinnabar, orpiment, kemik siyahı.	pXRF, SEM, XRD, MI, MSI (VIL).
11	Rölyef	Mısır mavisi, kırmızı oker, yeşil pigment.	MSI (VIL), XRF, Raman, FTIR, SEM, MI.
12	Heykel	Mısır mavisi, cinnabar, sarı oker, kırmızı oker, bakır bazlı yeşil.	pXRF, MSI (VIL), MI.
13	Heykel	Mısır mavisi, kırmızı oker, sarı oker, cinnabar, azurit, karbon siyahı, kurşun beyazı.	Raman, XRF.
14	Heykel	Hematit, goetit, Mısır mavisi, bakır yeşili, yeşil toprak.	XRF, FORS, MSI (UV, VIL), MI.
15	Heykel	Kırmızı oker, sarı oker, kurşun beyazı, Mısır mavisi, malakit, organik pembe lake.	XRF, MSI (UV), MI.
16	Heykel	Kırmızı oker, sarı oker, Mısır mavisi, kurşun beyazı, minium, mimetite.	XRF, MSI (UV), MI.
17	Heykel	Mısır mavisi, yeşil toprak, sarı oker, kırmızı oker, minium, karbon siyahı.	MSI (UVR, IRR, UVL, VIL), SEM-EDX, MI, FORS, GC-MS.
18	Heykel	Kırmızı oker, sarı oker, cinnabar, minium.	MSI (UV, VIS, IR), VIL, FORS, Raman.
19	Heykel	Mısır mavisi, kırmızı oker, kurşun beyazı.	MSI (VIL, UVL), FORS, XRF, SEM-EDX.
20	Heykel	Hematit, goetit, cinnabar, minium, kurşun beyazı, Mısır mavisi, orpiment, mimetit, litharge/massicot.	MA-XRF, MI.
21	Heykel	Hematit, goetit, Mısır mavisi, kemik siyahı.	pXRF, Raman, MSI/HSI (UV, VIS, NIR, SWIR), SEM-EDX, MI.
22	Heykel	Hematit.	Mikro-Raman, FTIR, SEM-EDX, MI.
23	Heykel	Mısır mavisi, kırmızı oker (hematit), sarı oker.	MSI (UV- FL, VIL), XRF, MI.

24	Heykel	Kalsit, hematit, sarı oker, karbon siyahı, Mısır mavisi, kurşun beyazı, cinnabar.	Raman, FTIR, SEM-EDX, HPLC, GC-MS, MSI (UV/ IR, VIL), MI.
25	Heykel	Hematit, goetit, karbon siyahı, Mısır mavisi.	Raman, MSI (VIL, UV/ IR), FTIR, GC-MS, XRD.

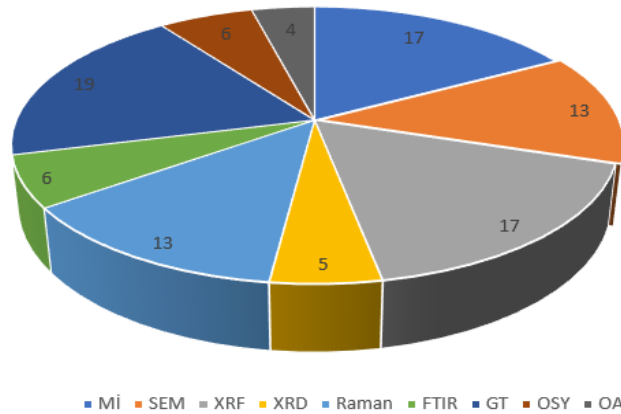
6. BULGULAR

6.1. Tespit Edilen Pigmentlerin Dağılımı

Grafik 1. Antik heykelerde tespit edilen başlıca pigmentlerin dağılımı

Grafik 1 incelendiğinde en yaygın pigmentlerin kırmızı oker/hematit, Mısır mavisi ve sarı oker/goetit olduğu görülmektedir. Bu durum, antik dönemde heykellerin renklendirilmesinde hem doğal hem de yapay pigmentlerin kullanıldığını göstermektedir. Bu pigmentlere ek olarak, karbon bazlı siyah, cinnabar ve kurşun beyazı da yaygın kullanım alanına sahiptir.

Grafik 2. Pigmentlerin tespitinde ve incelenmesinde kullanılan arkeometrik yöntemlerin yüzdesel dağılımı.

Tablo 1 ve Grafik 2 birlikte değerlendirildiğinde, pigment analizinde en yaygın kullanılan yöntemlerin görüntüleme teknikleri (GY), mikroskopik incelemeler (Mİ) ve XRF olduğu görülmektedir. Görüntüleme teknikleri %19 ile en yüksek kullanım oranına sahipken, mikroskopik incelemeler ve XRF %17 oranındadır.

SEM-EDX ve Raman yöntemleri %13 oranında kullanılmıştır. Buna karşılık FTIR (%6), optik spektroskopisi yöntemleri (%6), XRD (%5) ve organik analiz yöntemleri (%4) daha düşük kullanım oranlarına sahiptir.

7. SONUÇ

Bu çalışmada, antik dönem heykellerindeki pigmentlerin tespitinde kullanılan arkeometrik yöntemler literatür temelli olarak incelenmiştir. Farklı coğrafyalara ve dönemlere ait bilimsel çalışmalar doğrultusunda en yaygın pigmentlerin kırmızı oker/hematit, Mısır mavisi ve sarı oker/goetit olduğu belirlenmiştir. Analiz yöntemleri arasında görüntüleme teknikleri, mikroskobik incelemeler ve XRF'nin en sık kullanılan yöntemler olduğu görülmüştür. Ayrıca, güvenilir pigment tespiti için çoklu analiz yaklaşımının gerekli olduğu sonucuna varılmıştır.

8. TARTIŞMA

Elde edilen bulgular, antik dönem heykellerde kırmızı oker/hematit ve sarı oker gibi demir oksit esaslı pigmentlerin yaygın olarak kullanıldığını göstermektedir. Mısır mavisinin sık kullanımı, antik dönemde sentetik pigment üretim teknolojisinin gelişmişliğine işaret etmektedir. Arkeometrik yöntemler açısından değerlendirildiğinde, görüntüleme teknikleri, XRF ve mikroskobik incelemelerin yaygın kullanımı; bu yöntemlerin tahribatsız, hızlı ve yerinde uygulanabilir olmasıyla ilişkilidir. Buna karşın SEM-EDX ve Raman gibi laboratuvar temelli yöntemler daha düşük oranlarda kullanılmakla birlikte, pigmentlerin kesin karakterizasyonunda önemli rol oynamaktadır. Genel olarak veriler, pigment analizlerinde çok disiplinli ve çoklu analiz yaklaşımının gerekli olduğunu göstermektedir. Ayrıca sonuçlar, kültürel miras çalışmalarında tahribatsız ve minimum müdahale içeren yöntemlerin öncelikli olarak tercih edildiğini ortaya koymaktadır.

NO	LİTERATÜRDE İNCELENEN ÇALIŞMALAR
1	ALFELD, M., MULLIEZ, M., DEVOGELAERE, J., DE VIGUERIE, L., JOCKEY, P., WALTER, P. (2018), MA-XRF and hyperspectral reflectance imaging for visualizing traces of antique polychromy on the frieze of the Siphnian Treasury, <i>Microchemical Journal</i> , 141.
2	ALFELD, M., BARALDI, C., GAMBERINI, M. C., WALTER, P. (2018), Investigation of the pigment use in the Tomb of the Relief and other tombs in the Etruscan Banditaccia Necropolis, <i>X-Ray Spectrometry</i> , 48, 262-273.
3	ANTONELLI, F., CANCELLIERE, S. (2017), A short note on the archaeometric study of two sculptures in the Gabinetto Segreto of Naples National Archaeological Museum: the 'Pan and the She-Goat' group and the 'Bikini Venus', <i>Archaeological and Anthropological Sciences</i> , 9(4), 685-691.
4	BASSO, E., CARÒ, F., ABRAMITIS, D. H. (2023), Polychromy in ancient Greek sculpture: New scientific research on an Attic funerary stele at the Metropolitan Museum of Art, <i>Applied Sciences</i> , 13(5), 3102.
5	BRACCI, S., VETTORI, S., CANTISANI, E., DEGANI, I., GALLI, M. (2019), The ancient use of colouring on the marble statues of Hierapolis of Phrygia, <i>Archaeological and Anthropological Sciences</i> , 11, 1611-1619.
6	BRACCI, S., MAGRINI, D., MANGANELLI DEL FÀ, R., CUZMAN, O., MAZZEI, B. (2020), Revealing the polychromy of the Lot Sarcophagus in the Catacomb of San Sebastiano in Rome, <i>Heritage</i> , 3, 858-874.

7	BRØNS, C., STENGER, J., BREDAL-JØRGENSEN, J., DI GIANVINCENZO, F., BRANDT, L. Ø. (2022), Palmyrene polychromy: Investigations of funerary portraits from Palmyra, <i>Heritage</i> , 5(2), 1199-1239.
8	CHAPA BRUNET, T., DEAMOS, M. B., PÉREZ BLASCO, M. F. (2025), Finding colours on pre-Roman Iberian sculpture and architecture, S. Zink ve F. Grosser içinde, <i>Colour & Space</i> (s. 35-47), Reichert Verlag.
9	CAMPBELL, L. (2020), Polychromy on the Antonine Wall distance sculptures, <i>Britannia</i> , 51, 1-27.
10	CAMPBELL, L., HACK, C. (2024), pXRF and polychromy: Identifying pigments on limestone statuary, <i>Heritage</i> , 7(3), 1701-1726.
11	EBBINGHAUS, S., EREMIN, K., LERNER, J. A., NAGEL, A., CHANG, A. (2024), An Achaemenid god in color, <i>Heritage</i> , 7(1), 1-49.
12	FRANTZI, G. G., MASTROTHEODOROS, G. P., THEOULAKIS, P., KOGOU, S., PSALTI, A., BRECOULAKI, H. (2025), Unveiling the original polychromy of archaic architecture: The Gigantomachy on the West Pediment of the Temple of Apollo at Delphi (6th c. B.C.) <i>Heritage</i> , 8(1), 17.
13	GANETSOS, T., REGKLI, A., LASKARIS, N. (2019), Spectroscopic Study Of Colour Traces In Marble Sculptures And Architectural Parts Of Monuments Of Archaic Period In Delphi, Greece. 51-61.
14	GASANOVA, S., PAGÈS-CAMAGNA, S., ANDRIOTI, M., HERMON, S. (2018), Non-destructive in situ analysis of polychromy on ancient Cypriot sculptures, <i>Archaeological and Anthropological Sciences</i> , 10, 83-95.
15	KARYDAS, A. G., BRECOULAKI, H., BOURGEOIS, B., JOCKEY, P. (2009), In-situ X-ray fluorescence analysis of raw pigments and traces of polychromy on Hellenistic sculpture at the archaeological museum of Delos. Y. Maniatis içinde, <i>ASMOSIA VII Proceedings</i> (s. 811-829), École française d'Athènes.
16	KOPCZYNSKI, N., DE VIGUERIE, L., NERI, E., NASR, N., WALTER, P., BEJAOU, F., BARATTE, F. (2017), Polychromy in Africa Proconsularis: investigating Roman statues using X-ray fluorescence spectroscopy. <i>Antiquity</i> , 91, 139 - 154.
17	KREMER, G., LINKE, R., PLATTNER, G., POLLHAMMER, E., BRZAKOVIC, M., KRICKL, R., SILNOVIC, N., PITTHARD, V. (2023), Minerva in Colours: First Results on a Polychrome Roman Sculpture from Carnuntum (Pannonia). <i>Heritage</i> , 6(7), 5213-5241
18	LENZI, S., NOVELLO, M., SALVADORI, M., ANGELINI, I., ZOLEO, A., DEIANA, R. (2023), Traces of Polychromies in Roman sculpture: a multi-analytical approach. 132-136.
19	LIVERANİ, P., BRACCI, S., IANNACCONE, R., LENZİ, S., MAGRİNİ, D. (2023), New Evidence about the Polychromy of Early Imperial Cycle from the <i>Augusteum</i> of <i>Rusellae</i> (Tuscany). <i>Heritage</i> , 6(4), 3385-3401.

20	NERI, E., ALFELD, M., NASR, N., DE VIGUERIE, L., WALTER, P. (2022), Unveiling the paint stratigraphy and technique of Roman African polychrome statues. <i>Archaeol Anthropol Sci</i> 14, 118.
21	ODRIOZOLA, C., FORTES, J., AZUAGA, M., BLANES, J. (2022), Polychromy in Roman Portraits from Asido (Medina Sidonia, Cádiz, Spain). Livia, Germanicus and Drusus Minor. <i>Heritage Science</i> , 10.
22	ROMERO-NOGUERA, J., RUIZ-RUIZ, M.B., DOMÉNECH-CARBÓ, M.T., BOLÍVAR-GALIANO, F. (2023), Polychromy in the Iberian Sculptures of Cerrillo Blanco: Analytical Study, Historical Context and State of Conservation. <i>Coatings</i> , 13, 1798.
23	SKOVMØLLER, A., & SARGENT, M. L. (2013), Painted portrait sculpture from the Sanctuary of Diana at Nemi. In J. S. Østergaard (Ed.), <i>Tracking colour: The polychromy of Greek and Roman sculpture in the Ny Carlsberg Glyptotek</i> (Preliminary Report 5, s.9-33). Ny Carlsberg Glyptotek.
24	VERRI, G., OPPER, T., & DEVIESE, T. (2010), The 'Treu Head': A case study in Roman sculptural polychromy. <i>Technical Research Bulletin, The British Museum</i> , 4, 39-54.
25	VERRI, G., GLEBA, M., SWADDLING, J., LONG, T., AMBERS, J., & MUNDEN, T. (2014), Etruscan women's clothing and its decoration: The polychrome gypsum statue from the 'Isis Tomb' at Vulci. <i>Technical Research Bulletin, The British Museum</i> , 59-71.

KAYNAKÇA

- ABRAHAM, M., TWILLEY, J. (1997), *A review of the state of the art of laser cleaning in conservation*, U.S. Department of the Interior.
- AKSOY, U. B. (2020), *Archaeometric studies on selected samples of human bones excavated from the ruins of the Roman amphitheatre in İznik*. Yüksek lisans tezi, ODTÜ.
- AKYOL, A. A. (2009), *Material characterization of ancient mural paintings and related base materials: A case study of Zeugma archaeological area*, Doktora tezi, ODTÜ.
- ATAMAN, O. Y. (2012), Arkeometride spektroskopi yöntemleri. A. A. Akyol ve K. Özdemir (Ed.), *Türkiye'de Arkeometrinin Ulu Çınarları: Prof. Dr. Ay Melek Özer ve Prof. Dr. Şahinde Demirci'ye Armağan* (s. 87-96). Homer Kitabevi.
- AVLONITOU, L. (2016), Pigments and colours: An inside look at the painted decoration of the Macedonian funerary monuments. *Journal of Archaeological Science: Reports*, 7, 668-678.
- AYDIN, M. (2023), Mozaik araştırmalarında arkeometrik yöntemler, *Journal of Mosaic Research*, 16, 421-429.
- BARNETT, J. R., MILLER, S. H., PEARCE, E. (2006), Colour and art: A brief history of pigments, *Optics and Laser Technology*, 38, 445-453.
- BILICI, B. (2018), *Kapadokya Aziz Theodoros Trion Kilisesinin duvar resimlerindeki pigmentlerin arkeometrik yöntemlerle incelenmesi*, Yüksek lisans tezi, Pamukkale Üniversitesi.
- BRACCI, S., VETTORI, S., CANTISANI, E., DEGANI, I., GALLI, M. (2019), The ancient use of colouring on the marble statues of Hierapolis of Phrygia (Turkey): an integrated multi-analytical approach, *Archaeological and Anthropological Sciences*, 11, 1611-1619.
- BRINKMANN, V., WÜNSCHE, R. (2006), *Renkli Tanrılar: Antik Heykel Sanatında Çokrenklilik*, İstanbul: Arkeoloji Müzeleri.
- CACCIA, M., CAGLIO, S., GALLI, A. (2023), Objective interpretation of UV luminescence for characterizing pictorial materials, *Scientific Reports*, 13.

- CHIARI, G. (2026), Photoluminescence of Egyptian Blue, S. L. López Varela içinde, *The Encyclopedia of Archaeological Sciences*.
- EASTAUGH, N., WALSH, V., CHAPLIN, T., SIDDALL, R. (2007), *Pigment Compendium*, London: Routledge.
- FAIX, O. (1992), Fourier transform infrared spectroscopy, S. Y. Lin ve C. W. Dence içinde, *Methods in Lignin Chemistry* (s. 83-109), Springer.
- GASANOVA, S., PAGÈS-CAMAGNA, S., ANDRIOTI, M., HERMON, S. (2018), Non-destructive analysis of polychromy on ancient Cypriot sculptures, *Archaeological and Anthropological Sciences*, 10, 83-95.
- HODGES, H. (1964), *Artifacts: An Introduction to Primitive Technology*, London: Routledge.
- KANNAN, M. (2018), Scanning electron microscopy: Principle, components and applications in *A Textbook on Fundamentals and Applications of Nanotechnology* (ss. 81-92), New Delhi: Daya Publishing House.
- KIILERICH, B. (2016), Towards a polychrome history of Greek and Roman sculpture, *Journal of Art Historiography*, 15.
- KILIÇ, Y. (2018), *Antik çağda boya ve boyama*, Yüksek lisans tezi, Selçuk Üniversitesi.
- MA, C., DOU, H., ZHAO, Z., QIU, X., LI, H., WANG, X. (2025), Review of in-situ techniques, *npj Heritage Science*, 13.
- MACDONALD, B. L., VANDERSTELT, J., O'MEARA, J., MCNEILL, F. E. (2016), Non-destructive investigation of a time capsule using neutron radiography and X-ray fluorescence, *Nuclear Instruments and Methods*, 367, 46-52.
- MOHAMMED, A., ABDULLAH, A. (2018), Scanning Electron Microscopy (SEM): A Review. Proceedings of 2018 International Conference on Hydraulics and Pneumatics-HERVEX, Baile Govora, Romania, 7-9 November 2018, 1-9.
- NAGEL, A. (2013), Color and gilding in Achaemenid architecture, D. Potts içinde, *The Oxford Handbook of Ancient Iran* (ss. 596-621), Oxford: Oxford University Press.
- ØSTERGAARD, J. S. (2018). *Polychromy, sculptural, Greek and Roman*. In L. Grig (Ed.), *Oxford Classical Dictionary*. Oxford University Press.
- PFAFF, G. (2022), The world of inorganic pigments, *ChemTexts*, 8(3).
- POLLARD, M., BATT, C., STERN, B., YOUNG, S. M. M. (2007), *Analytical Chemistry in Archaeometry*, Cambridge: Cambridge University Press.
- ROY, A. (2012), *Artists' Pigments: A Handbook of Their History and Characteristics*, Vol. 2, London: Oxford University Press.
- SANSAR, A., AKYOL, A. A. (2022), Mermer heykellerde pigment analizi, *Arkeoloji Dergisi*, 1, 58-70.
- SARGENT, M. L., SPAABEK, L. R., SCHARFF, M., ØSTERGAARD, J. S. (2009), Documentation and Investigation of Traces of Colour on The Archaic Sphinx NCH IN 1203, *Tracking Colour, The polychromy of Greek and Roman Sculpture in The Ny Carlsberg Glyptotek, Preliminary Report 1*, 74-89.
- ŞENOL, F. (2024), *Doğu Sandal ve Arslanlı Kaya Sığınakları resimlerinin arkeometrik incelemesi ve mevcut korunma durumu*, Doktora tezi, Hacı Bayram Veli Üniversitesi.
- WALTER-KARYDI, L. (1991), Die Entstehung des griechischen Farbwortes, *Gymnasium*, 98, 517-533.
- YILMAZ, S. (2018). *Antik çağ heykeltıraşlığında renk ve boya*, Yüksek lisans tezi, Uşak Üniversitesi.

ROBERT LEPAGE'IN *PAYING CARDS: SPADES* OYUNUNUN MICHEL FOUCAULT'NUN HETEROTOPYA KAVRAMI BAĞLAMINDA İNCELENMESİ

Arş. Gör. Baturalp Ali Yavuz

T.C. İstanbul Yeni Yüzyıl Üniversitesi, Güzel Sanatlar Fakültesi, Sahne Sanatları Bölümü
ali.yavuz@yeniuyuzuil.edu.tr, ORCID: 0009-0005-9460-3703

Prof. Dr. Süreyya Temel

Kocaeli Üniversitesi, Güzel Sanatlar Fakültesi, Sahne Sanatları Bölümü
sureyya.temel@kocaeli.edu.tr, ORCID: 0000-0003-0373-0765

Özet

Robert Lepage'ın *Playing Cards: Spades* (2013) isimli oyunu zamansal ve mekansal düzlemde çok katmanlı bir yapı sunmaktadır. Oyunda temel mekan olarak yer alan otel, Las Vegas ve Bağdat'ı uzamsal olarak birbirine bağlayan, iskambil kartlarının sınırsız olasılıkları gibi kişi ve olayların sınırsız ilişki olasılığına imkan tanıyan bir zemin oluşturmaktadır. Bu bağlamda, Michel Foucault'un ütopya kavramının zıddında konumlanan, gerçek mekanlar içinde var olan ama aynı zamanda onların dışında konumlanan, onları sorgulayan hatta tersine çeviren "karşı-mekanlar" olarak tanımlanabilecek heterotopya kavramının; postdramatik tiyatronun güncel en güçlü örneklerinden biri olan *Playing Cards: Spades* isimli oyunda otel mekanı üzerinden nasıl okunabileceğine değinilmiştir. Çalışmada birincil kaynak olarak Ex Machina arşivinden elde edilen oyun kaydı kullanılmış olup, nitel araştırma yöntemi çerçevesinde heterotopya literatürü ile sahneleme pratikleri kuramsal ve çözümleyici bir çerçevede ele alınmaya çalışılmıştır. Bu doğrultuda yapılan çalışma, postdramatik tiyatronun stratejilerinin zaman ve mekan kurma biçimi üzerinde Foucault'nun kuramının hangi stratejileri desteklediği, hangi imkanlara sahip olduğu ve eşzamanlılık, zaman katmanları gibi unsurların bu çerçevede nasıl konumlandığına değinmektedir.

Anahtar Kelimeler: Robert Lepage, Michel Foucault, *Paying Cards*, heterotopya, postdramatik tiyatro.

AN ANALYSIS OF ROBERT LEPAGE'S *PLAYING CARDS: SPADES* IN THE CONTEXT OF MICHEL FOUCAULT'S CONCEPT OF HETEROTOPIA

Abstract

Robert Lepage's *Playing Cards: Spades* (2013) presents a multi-layered structure across temporal and spatial dimensions. The hotel, which functions as the central space of the play, serves as a ground that spatially connects Las Vegas and Baghdad, allowing for an infinite range of relationships between characters and events much like the boundless possibilities inherent in a deck of playing cards. In this context, the study examines how Michel Foucault's concept of heterotopia defined as "counter-spaces" that exist within real spaces yet simultaneously stand apart from them, calling them into question and even inverting them, in direct contrast to the concept of utopia can be read through the space of the hotel in *Playing Cards: Spades*, one of the most compelling contemporary examples of postdramatic theatre. The study draws on an archival performance recording obtained from Ex Machina, Lepage's own company, as its primary source, and employs a qualitative research methodology in which heterotopia literature and staging practices are examined within a theoretical and analytical framework. In this regard, the study investigates which strategies of postdramatic theatre are supported by Foucault's theory in terms of the construction of time and space, what possibilities this framework affords, and how elements such as simultaneity and temporal layering are positioned within this context.

Keywords: Robert Lepage, Michel Foucault, *Paying Cards*, heterotopia, postdramatic theatre.

1. GİRİŞ

Zaman ve mekan kendi içinde tahmin ettiğimizden çok daha fazla anlam ve deneyim barındırmaktadır. Mekan, salt olarak gördüğümüz veya o an duyularımızla algıladığımız somut yapının çok daha ötesinde katmanlı ve kapsayıcı bir yapıya sahiptir. Bir mekanın salt kendisi, bir çok unsuru iç içe ve yan yana barındıran ve hatta algımızı şekillendiren bir unsur olarak edilgen bir konumda durmamaktadır.

Bu çerçevede, bu çalışma Foucault'nun mekan üzerine yaptığı çalışmalardan faylanarak ortaya atılmış olduğu heterotopya kavramı üzerinde durmaktadır. Buna ek olarak, salt bir mekandan fazlası olarak Playing Carts: Spades oyununda yer alan “otel”, neredeyse tüm mekan ve zamanları kendi çatısı altında toplayan bir mekan olarak tam da bahsettiğimiz gibi “bir mekandan fazlası” olarak yer almaktadır. Bu bağlamda çalışma, oyunda yer alan otel mekanını Foucault'nun heterotopya kavramı çerçevesinde inceleyecektir. Bu doğrultuda yapılan inceleme, doğal olarak bizi heterotopyaların bir türü olan heterokroni kavramına bakmaya davet edecek ve Playing Carts oyununda yer alan zamansallığın Foucault'nun kuramı çerçevesinde nasıl okunabileceğine değinecektir.

Buna ek olarak, Robert Lepage'in bir yönetmen olarak eşzamanlı var olan sahneler arasında hangilerinin sahnede görünür olacağına ve hangilerinin gizleneceğine yönelik yapmış olduğu tercihlerin, Foucault'nun müzeler üzerinden tanımladığı zamansallık ve anlam üretme biçimi doğrultusunda nasıl değerlendirilebileceğine bakılacaktır.

2. HETEROTOPYA

Foucault, önce gerçek dışı mekanlar olarak var olan ütopyaların varlığına değinmektedir. Ütopyalar, gerçek bir mekana sahip olmamakla birlikte, gerçek mekanlarla doğrudan veya tersine döndürülmüş bir şekilde benzerlik kurmuş gerçek dışı mekanlar olarak tanımlanmaktadır. Foucault'nun tanımıyla “heterotopya” ise, ütopyaların zıddında konumlanan bir *karşı-mekan* olarak var olmaktadır. Ütopyaların tersine toplumun tam içinde somut bir mekan olarak konumlanan heterotopyalar; salt bir yer olmanın ötesine geçerek içinde bulundukları toplumun ve kültürün diğer tüm mekanlarını aynı anda temsil etme, sorgulama ve tersine çevirme potansiyeline de sahiptir (Foucault, 1984: s. 3-4). Foucault'nun tanımıyla heterotopyalar bu bağlamda hem gerçek bir mekan olarak düzenin parçası olma işlevini düdürmekte hem de aynı zamanda ona yönelik eleştirel bir zemini de kendi içinde saklı tutmaktadır.

Toplumsal olanın yansımaları olarak mekan, uğradığı her yapısal değişimle birlikte toplumsal yaşamın bakış açısındaki değişimin ve yaşam tarzındaki dönüşümün bir göstergesidir. Tam da bu nedenle mekan, salt durağan bir yapı olarak kabul edilmemeli; onun yerine, etkileme ve etkilenme gücüne sahip olduğu düşüncesiyle okunmalıdır (Gökşen, 2020: s. 144). Kültürel ve tarihsel bağlamda topluma ilişkin bilgileri kendinde saklı tutan mekan, bu bağlamda doğrudan toplumsal bir olgudur. Başka bir deyişle, Lefebvre'in tanımıyla; mekan, zihinsel zemin ve kültürel zemini, toplumsal zemin ve tarihsel zemini bir şemsiye altında toplayabilen (Gökşen, 2020: s. 146), heterojen ve çok katmanlı bir yapıya sahiptir.

Bu çerçevede gerçek mekanlara referansla tanımlanan heterotopyalar, kendi kendilerine birden fazla birbiriyle örtüşmeyen mekanı yan yana getirebilme kuvvetine sahiptirler. Foucault'ya göre buradaki gibi birbirinden farklı birden fazla mekanın bir araya geldiği belki de en eski örnek “bahçe” olarak tanımlanabilir (Foucault, 1984: s. 6). Foucault'ya göre en erken heterotopya örneği olabilecek olan bahçe, farklı mekansal düzenlerin bir araya getirildiği bir özelliğe sahiptir. Bahçe, birbirinden farklı coğrafyalardan getirilen bitkiler aracılığıyla ve doğa düzenlerinin tek bir mekanda birleştirilmesiyle temsil edilmenin ötesine geçerek kurgulanabilir ve yeniden düzenlenebilir bir özelliğe sahiptir.

Bahçe örneğini biraz daha açmak gerekirse; çağımızın temel kaygısının zamandan öte mekanla ilişkili olduğunu söyleyen Foucault (1984: s. 2), örneğin “tren”leri de bir heterotopya olarak değerlendirmektedir. Vagonların birbirine bağlanmasıyla bir vagonun diğerine geçmeye dair yaratılan imkan, aslında yaratılmış olan bir mekanın bütünüdür. Buna ek olarak, şehirler arasında gidip gelen tren, hem farklı

mekanlar arasında hem de toplumda yer alan farklı kesimler arasındaki köprüyü kurduğundan bir heterotopya olarak değerlendirilmektedir (Gökşen, 2020: s. 147).

Bu çalışma kapsamında kısaca değinmemiz gereken bir başka unsur ise heterotopyaların sadece mekanla ilişkili olmayıp zamanla da kurduğu ilişkisi bağlamında, yine Foucault'nun ele aldığı heterokroni kavramıdır. Ona göre heterotopyalar, yalnızca farklı mekanları değil, aynı zamanda farklı zaman katmanlarını da bir araya getirerek, gündelik zaman deneyimini kıran mekanlardır. Bu bağlamda örnek gösterdiği mezarlıklar, heterokronik bir özelliğe sahip olup heterotopya ve heterokroninin komplike bir şekilde örgütlendiği yerlerdir (Foucault, 2014: s. 299). Çünkü mezarlıklar, gündelik hayatın içinde somut olarak yer alan mekanlar olmasına karşın, aynı zamanda yaşamın son bulduğu ve yaşam süresinin kesintiye uğradığı bir zamansallık da barındırmaktadır. Bu bağlamda hem gündelik zamanın sürekliliği hem de yokluğun mezarlık aracılığıyla anı, hatırlama gibi bir mevcudiyet kazanması paradoksal bir zaman deneyimiyle iki zaman katmanını kesiştirerek son ile sürekliliğin eşzamanlı olarak var olduğu bir zaman-mekan kesişimi haline gelmektedir.

Bellek, mekansallaştırma eyleminde olduğundan bir mekana gereksinim duymaktadır. Bu durumu başka bir perspektiften açıklayan Fransız sosyolog Maurice Halbwachs, grup ve mekan arasındaki ilişkiye değinmiştir. İki unsur arasında kurulan sembolik ortak yaşam alanı, grubun kendi mekanından ayrılması durumunda dahi kutsal mekanların yeniden sembolik üretimleriyle birlikteliği devam ettirmektedir (Assmann, 2015: s. 47). Çünkü Halbwachs'a göre bellek, soyut bir zihinsel süreç olmanın ötesine geçerek mekanla kurulan ilişki çerçevesinde somutlaşarak süreklilik kazanmaktadır. Gruplar ise, kendi mekanlarından ve o mekanda üretilen bağlamlardan kopmuş olsalar dahi, gruplar bu mekanları sembolik olarak sürdürerek kolektif hafızayı beslemektedirler.

Bu sembolik sürdürme tıpkı bir müze veya kütüphanede de görebileceğimiz belirli bir döneme ait bilginin eşya aracılığıyla muhafaza ediliyor olmasına yakınsamaktadır. Müzede veya kütüphanede eşya aracılığıyla olan bu aktarım ve sembolik sürdürme, çocukluğun geçtiği bir evin içinde de çocukluk anılarının sürdürüldüğü bir belleğe dönüşebilmektedir. Bu bağlamda heterokronik bir özellik kazanan ev, mekan ve bellek arasında güçlü bir ilişkisellik kurmaktadır. Bunlara ek olarak Halbwachs, Assmann ve Foucault'nun çalışmaları, bellek ve mekan kavramları arasındaki ilişkiselliğini kapsamlı bir şekilde ele alarak farklı bakış açıları sunmaktadır (Albayrak 2017: s. 3084)

3. *PLAYING CARTS: SPADES* ve *ROBERT LEPAGE*

Playing Carts: Spades, 2013 yılında Robert Lepage tarafından sahnelenmiştir. Oyun, kart oyunlarının sıralamadaki çok ihtimalli yapısına referansla birçok hikayenin kurulabilme olasılığı üzerinden şekillenmektedir. *Spades*, "Playing Carts" isimli serinin ilk oyunudur. Zaman olarak bizimi Amerika Birleşik Devletleri'nin Irak işgali döneminde götüren oyun, iki çöl kendini aynı zamanda da yan yana getirmektedir. Oyunda, hem Amerika'nın bombaladığı Bağdat hem de Batı dünyası için bir eğlence merkezi haline gelmiş Las Vegas yan yana yer almaktadır (Epicemic, ty.; *Playing Cards: Spades*). Yaklaşık iki buçuk saat süren oyunda, birçok mekan ve karaktere yer verilmektedir. Elde edilen oyun kaydından çıkarımla söylemek gerekirse, mekan sıçramalarına sıklıkla tanık olduğumuz oyun, çoğunlukla bir otel yapısı içinde şekillenmektedir. Oyun çerçevesinde, bir otelde ve otel odalarının içinde birbirinden farklı ilişkisellikler kurabilme ve otelin birbirinden farklı karakterlere ev sahipliği yapabilme potansiyelinden yararlanıldığı doğrudan görülmektedir.

Lepage'ın tiyatrosunun çok katmanlı ve kaotik bir yapıya sahip olmasının yanında; o, algılarımızın parçalı yapısının altındaki *mistik* bir birlik duygusuna odaklanmaktadır. Lepage için rastlantının aynı zamanda bir ifşa olması, rastlantının beklenmedik anlam bağları yaratması konusunda bir zemin yaratmaktadır (Mitter ve Shevstove, 2005: s. 246). Bu doğrultuda bakıldığında Lepage'ın işlerinde kültürlerarası ilişkilere rastlamak oldukça mümkündür. Onun çalışmaları, birbirinden farklı kültürler arasında hareket edilerek üretilen uluslararası bir tiyatro olarak tanımlanmaktadır. Lepage için performans, salt kendi kültürel

bağlamına bağlı kalmaktan öte, onu aşarak küresel izleyiciye ulaşmaktan geçmektedir (Dundjerovic ve Bateman, 2009: s. 413). Bu bağlamda onun işlerinde, farklı zeminler arasında kurulan bağlardan ve ilişkiselliklerden bahsetmek rahatlıkla mümkündür. Hatta Lepage’in kendi markası olan “Robert Lepage Inc.” (RLI) şirketinin “RLI” yapısına sahip olması, bu bağlamda önemli bir örnektir. Çünkü bu yapı sayesinde, jeopolitik ve kültürel sınırların aşılarak bütünleşilmesi ve farklı coğrafyalarda üretimlerin yapılması mümkün hale gelmiştir (Dundjerovic ve Bateman, 2009: s. 424).

Lepage’in tiyatrosunu anlamak için önemli olan ve onun üretimlerinin sonucu olarak ortaya çıkan kavramlardan biri “décalage”dır. Gündelik zeminde bakıldığında küresel zaman farkına ve “jet lag”e karşılık gelen décalage; Lepage için yalnızca fiziksel zaman farkını değil, bedensel, zihinsel ve kültürel düzeyde yaşanan bir kayma ve uyumsuzluk deneyimini ifade etmek için kullanılan mecazi bir ifadedir. Zaman, mekan, imge ve oyuncu üzerinde manipülasyon etkisine sahip olan bu yapı; ikon ve metaforlarla örülü, yan yana getirilmiş simgelerle oluşturulmuş zorunlu olarak parçalı bir yapıdır (Bunzli, 1999: s. 89-90). Bu bağlamda Lepage’in kullandığı décalage kavramıyla, Foucault’nun bir karşı-mekan olarak tanımladığı birbiriyle uyumsuz mekanların aynı anda bir araya geldiği heterotopyalar birbirine oldukça yakın konumlanmaktadır.

Bu başlıkta son olarak değinmek istediğimiz nokta ise Lepage’in bellek ile kurduğu ilişki biçimidir. Lepage’in özellikle otobiyografik bellek bağlamında değerlendirebileceğimiz 887 oyunu bu bağlamda güzel bir örnek olacaktır. Otobiyografik bellek, bireyin bizzat deneyimlediği olaylarla ilişkili olmanın yanında bizzat deneyimlenmeyen fakat belleğin yöneldiği olaylara yapılan göndermeleri de içermektedir. Buna ek olarak tarihsel bellek denilen şey ise, bireyin bizzat deneyimlemediği fakat içinde bulunduğu grubun belleğinde yer alan bir bellek türü olarak tanımlanmaktadır. Bu çerçevede, özellikle 887 oyununda Lepage’in çocukluğunun geçtiği Québec halkının belleği ve Lepage’in bizzat kendi bireysel belleği ilişki içindedir (Sumida, 2022: s. 20). Yine bu bağlamda Lepage, Foucault perspektifinden yorumlanmaya müsait bir alan sunmaktadır. Bu çerçevede Lepage’in (özellikle 887 oyunu) sahnelemesinde bireysel ve kolektif belleğin kesişimi, kişisel olan ile toplumsal olanı aynı anda görünür kılan heterotopik bir yapı üretmiştir.

4. PLAYING CARTS: SPADES OYUNUNDA HETEROTOPYA OKUMASI: OTEL

Playing Carts: Spades oyununda, mekanların ağırlıklı olarak bir otel çatısı altında kurulduğundan daha önce bahsetmiştik. Sahne otelin farklı odalarını ve mekanlarını devamlı olarak seyirci karşısına çıkartmaktadır. Bununla birlikte tabii ki Bağdat’a ait mekanları da gördüğümüz sahneler mevcuttur. Oyunda bir sahnede gördüğümüz karakterler, oyunun ilerleyen dakikalarında, araya başka mekan ve karakterler girdikten sonra, karşımıza tekrar çıkmaktadır fakat olaylar kaldığı yerden devam etmemektedir. Bizim diğer sahneleri gördüğümüz süre boyunca o karakterlere ait olan mekanın zamanı eşzamanlı olarak devam etmiştir. Biz bu eşzamanlı sahneler arasından yönetmenin seçkisine göre sahnelere ve karakterlere karşı bir tanıklık kurmaktayız. Bu anlamda, eşzamanlı olan olaylar bütününden hangilerinin görünür olması gerektiğine dair yönetmenin bir seçkide bulunduğu çıkarımını yapmak yerinde olacaktır.

Burada, Foucault’nun düşüncelerinden yola çıkarak, ünlü kültür teorisyeni Tony Bennett’in ortaya attığı “sergileme kompleksi” kuramına değinmekte fayda var. Bennett’e göre, bilgi, güç, gerçeklik arasındaki ilişkileri düzenleyen ve hangi nesnelerin görünür olup olmayacağını belirleyen kültürel kurum çerçevesinde çalışan müzeler; sergileme kompleksi çerçevesinde bakıldığında, salt tarihsel anlatı sunulan bir mekanın ötesine geçerek nasıl bir zaman anlatısının kurulacağı konusunda belirleyici rol oynayan bir unsur olarak konumlanmaktadır. Bu düzenlemeler doğrultusunda, müze çatısı altında toplanan farklı dönem ve kültürlerle ait olan nesnelerin tümü, aynı mekanda eşzamanlı olarak farklı mekan ve zamanlara atıfta bulunarak konumlanmaktadır (Uluğ, 2025: s. 173). Bu perspektiften bakıldığında Playing Carts oyununda da benzer bir şeyden bahsetmek mümkündür. Birbirinden farklı mekanlar (örneğin Bağdat ve Las Vegas), birbirinden farklı karakterler ve her karakterin kendi zamansallığı, oyun çerçevesinde bir otel çatısı altında sergileme kompleksi perspektifinde, hangi anların gizlenip hangilerinin görünür olunacağına yönetmen tarafından

karar verilerek sahnelenmiştir. Bu bağlamda, teknik olarak bir müzenin kurmuş olduğu yapıya oldukça yakınsayan bir model karşımıza çıkmaktadır.

Foucault'ya göre, çağımız için artık dünyayı anlamaya çalışırken asıl meselemiz zaman değil, mekanın nasıl örgütlendiğidir (Foucault, 1984: s. 2). Assmann'a göre ise toplumsal bellek, zaman ve mekana bağlılık göstermektedir. Assmann bu görüşünü, zamanı bayramların tekrarlanması üzerinden, mekanı da ben'in çevresinde onun *maddi çevresi* olarak konumlanan ve benliğin taşıyıcı olan her şeyle, örneğin kırsalda yaşayan biri için kır eviyle ilişkilendirerek açıklamaktadır (Albayrak 2017: s. 3083). Bu çerçevede yorumlayacak olursak Playing Cards'ta otel, bir konaklama mekanı olanın ötesine geçerek, farklı coğrafyalardan gelen karakterlerin deneyimlerini ve belleklerini kesiştiren bir düğüm noktası olarak işlev görmektedir. Otel, eşzamanlı olarak farklı mekansal ve zamansal katmanları üst üste bindiren bir yapı kurmaktadır. Bu perspektiften bakıldığında ise otel, Michel Foucault'nun tanımladığı anlamda, uyumsuz mekanları ve zamanları tek bir düzlemde (otel çatısı altında) bir araya getiren heterotopik bir mekan olarak okunabilir.

Foucault, içinde bulunduğumuz çağı; eşzamanlılık, yan yana geliş çağı olarak tanımlamakta ve dünyayı deneyimleme biçimimizin birçok noktayı birbirine bağlayan bir ağ deneyimine benzetmektedir (Foucault, 1984: s. 1). Foucault'nun bu eşzamanlılık görüşü çerçevesinde zamana ilişkin öne sürdüğü heterotopyaların bir türü olarak tanımlanan heterokronik mekanlar, zamana bağlı olarak sahip oldukları süreklilik bağlamında incelenebilmektedirler. Bu bağlamda heterokronik heterotopyalar iki kategoride incelenmektedir. Bunlardan biri zamanı sonsuz olarak biriktiren müze, kütüphane gibi yerlerken bir diğeri ise bazı periyotlarda görünür olan ve daha sonrasında kaybolan tatil köyleri, festivaller gibi alanlardır. Her iki heterokronik heterotopya kategorisinin de temel özelliği, farklı zaman bağlamlarını birleştiren, gündelik zaman akışını kesintiye uğratan ve zamanı yeniden düzenleyen mekanlar olmalarıdır. Bu doğrultuda, özellikle müzeler, heterokronik heterotopyaların en öne çıkan örneği olarak konumlandırılabilir (Uluğ, 2025: s. 171). Bu doğrultuda Playing Cards oyununda, gündelik zamanın kesintiye uğratılması ve farklı zaman ve mekan referanslarının postdramatik tiyatro stratejileri doğrultusunda da eşzamanlı olarak sahnede yan yana yer alması, oyunun neredeyse merkezinde yer alan otel mekanının heterokronik heterotopya olarak okunmasına olanak tanımaktadır. İster bir yönetmen aracılığıyla düzenlenmiş ve seçilmiş bu yapıyı tarihsel referansalar bağlamında da düşünerek bir müzeye benzetelim, ister otel çatısı altında yer alan birden fazla ve birbirinden farklı tüm yaşam deneyimlerinin tek bir çatı altında yan yana ve eşzamanlı olarak yer almasını, yukarıdaki örnekte yer alan festival veya tatil köyüne benzetelim; her iki durumda da oyunda yer alan otel, bizi Foucault bağlamında bir heterotopya okumasına davet etmektedir.

Bir diğer yandan bakılacak olursa, tarihsel birikimler ve referanslar aracılığıyla zamanın yığılmasına neden olan/imkan sağlayan mekanlardan biri olan müzeler, aynı zamanda Foucault tarafından kültürel bellek işlevi görmesi sebebiyle ayrılmaktadır (Ekice, 2019: s. 478). Bu bağlamda Playing Cards oyununda yer alan otel mekanı, adeta tarihsel bir projeksiyon olarak ABD'nin Bağdat hareketine ilişkin sahnelerin yanında farklı kültürleri, dilleri, Las Vegas'ın eğlence hayatını aynı mekanda birleştirerek kültürel ve tarihsel bir kolaj aracılığıyla neredeyse bir müze oluşturmaktadır. Bu anlamda otel çatısı altında kültürel belleğe ilişkin unsurların takip edilmesi olanaklı kılınmaktadır.

5. SONUÇ

Sonuç olarak, çalışma Michel Foucault'nun heterotopya ve onun bir türü olan heterokroniler perspektifinde, Robert Lepage'ın 2013 yılını sahnedeği Playing Cards: Spades isimli oyuna bakmış; oyunda yer alan otelin, kendi çatısı altında birçok kültürü, tarihsel olayları ve karakterleri eşzamanlı ve yan yana olarak barındırmasının Foucault'nun heterotopya kuramı üzerinden okunmaya müsait olduğunu bulgulamıştır. Bu bağlamda, postdramatik tiyatronun stratejileri arasında yer alan eşzamanlılık, yan yana konumlanma ve dolayısıyla sahnenin gösterge bombardımanına maruz bırakılmasının, postdramatik tiyatro çatısı altında önemli bir yere sahip olan Playing Cards: Spades'deki gibi yine Foucault'nun heterotopya kuramı üzerinden okunup okunamayacağına dair bir kapı aralanmıştır.

KAYNAKLAR

- ALBAYRAK, K. (2017), Heterokroni olarak ev: Andreas Maier'in "Das Haus" adlı eserinde mekân ve bellek, *Idil Sanat ve Dil Dergisi*, 6(39), 3075-3089.
- ASSMANN, J. (2015), *Kültürel Bellek* (Çev. A. Tekin), İstanbul: Ayrıntı Yayınları.
- BUNZLI, J. (1999), The geography of creation: Décalage as impulse, process, and outcome in the theatre of Robert Lepage, *The Drama Review*, 43(1), 79-103.
- DUNDJEROVIC, A. ve NAVARRO BATEMAN, I. (2009), Robert Lepage Inc. - Theatre for festival audiences, *Contemporary Theatre Review*, 19(4), 413-427.
- EKİCE, Ş. (2019), Heterotopyalar içinde bir birey nasıl yaşayabilir?, *IBAD Sosyal Bilimler Dergisi*, 466-485.
- EPIDEMIC. (ty), Playing Cards: Spades, 18 Nisan 2026 tarihinde Epidemic: https://www.epidemic.net/en/art/lepage/proj/playing%20_cards-spades.html adresinden alındı.
- FOUCAULT, M. (1984), Of other spaces: Utopias and heterotopia, *Architecture/Mouvement/Continuite*.
- FOUCAULT, M. (2014), *Özne ve İktidar* (Çev. I. Ergüden ve O. Akınhay), İstanbul: Ayrıntı Yayınları.
- GÖKŞEN, E. (2020), Tanpınar'ın Beş Şehir'ine Foucault'nun heterotopyası üzerinden bakmak, *Hacettepe Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları (HÜTAD)*, (33), 143-159.
- LEPAGE, R. (2013), Playing Cards: Spades [Kişisel video kaynak]. Paris.
- MITTER, S. ve SHEVTSOVA, M. (Ed.) (2005), *Fifty Key Theatre Directors*, New York: Routledge.
- SUMIDA, M. (2022), The direction of memory in 887: Collective memory and the construction of Québécois identity, *Bull. Hiroshima Inst. Tech. Research*, 56, 19-28.
- ULUĞ, A. B. (2025), Geçmiş dondurmak, geleceği inşa etmek: Müze zamansallığının heterokronik yüzü, *Troy Museum Journal*, (3), 167-176.

TÜRKİYE’DE YETİŞKİN EĞİTİMİ BAĞLAMINDA DİJİTAL VATANDAŞLIK KONULU LİSANSÜSTÜ TEZLERİN SİSTEMATİK İNCELENMESİ

Filiz MEMOĞLU

Kocaeli Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Hayat Boyu Öğrenme ve Yetişkin Eğitimi
filiz_memo_@hotmail.com

Prof. Dr. Funda DAĞ

Kocaeli Üniversitesi, Eğitim Fakültesi, Eğitim Bilimleri
fundadag@kocaeli.edu.tr

Özet

Bu araştırmanın amacı, Türkiye’de yetişkin eğitimi bağlamında dijital vatandaşlık konusunu ele alan lisansüstü tezlerin mevcut durumunu sistematik bir şekilde incelemektir. Araştırmada sistematik literatür taraması (SLT) yöntemi kullanılmıştır. Veriler, YÖK Ulusal Tez Merkezi veri tabanında 2012-2025 yılları arasında yayımlanan, çalışma grubu yetişkinlerden (öğretmenler, ebeveynler, üniversite öğrencileri vb.) oluşan ve erişime açık olan 58 lisansüstü tez aracılığıyla toplanmıştır. Toplanan verilerin analizinde nicel veriler için betimsel analiz, sayısal olmayan (bulgu, sonuç ve öneri) bölümler için ise içerik analizi tekniği uygulanmıştır. Elde edilen bulgular, yetişkinlerin teknik cihaz kullanma becerilerinin yüksek olmasına rağmen; dijital etik, hukuk, gizlilik ve güvenlik gibi konularda bilgi eksiklikleri yaşadıklarını ve teorik bilgilerini pratiğe dökmeye tutarsızlık sergilediklerini göstermiştir. Ayrıca, mevcut çalışmaların büyük çoğunluğunun nicel araştırma desenlerini tercih ettiği ve farklı sosyo-ekonomik özelliklere sahip yetişkin gruplarının literatürde yeterince temsil edilmediği saptanmıştır. Sonuç olarak, yetişkinlerin dijital vatandaşlık deneyimlerini derinlemesine anlamak için nitel ve karma desenli araştırmalara öncelik verilmesi, eğitim içeriklerinin ise sadece teknik becerilere değil, etik ve güvenlik boyutlarına odaklanacak şekilde yapılandırılması önerilmektedir.

Anahtar Kelimeler: Dijital vatandaşlık, yetişkin eğitimi, sistematik literatür taraması, lisansüstü tezler.

A SYSTEMATIC REVIEW OF MASTER’S THESES ON DIGITAL CITIZENSHIP IN THE CONTEXT OF ADULT EDUCATION IN TURKEY

Abstract

This study aims to systematically examine the current state of postgraduate theses addressing digital citizenship within the context of adult education in Turkey. The study employed the systematic literature review (SLR) method. The data were collected through 58 postgraduate theses published between 2012 and 2025 in the Council of Higher Education National Thesis Centre database, which were publicly accessible and whose study groups consisted of adults (teachers, parents, university students, etc.). In the analysis of the collected data, descriptive analysis was used for quantitative data, while content analysis was applied to the non-numerical sections (findings, conclusions, and recommendations). The findings revealed that although adults had high levels of technical device usage skills, they experienced deficiencies in knowledge regarding issues such as digital ethics, law, privacy, and security, and demonstrated inconsistencies in translating their theoretical knowledge into practice. In addition, it was determined that the vast majority of existing studies preferred quantitative research designs and that adult groups with different socio-economic characteristics were not adequately represented in the literature. As a result, it is recommended that priority be given to qualitative and mixed-method research designs in order to gain an in-depth understanding of adults’ digital citizenship experiences, and that educational content be structured to focus not only on technical skills but also on ethical and security dimensions.

Keywords: Digital citizenship, adult education, systematic literature review, postgraduate theses

GİRİŞ

Dijital vatandaşlık kavramı, literatürde ilk olarak Mike Ribble ve Gerald Bailey tarafından 2004 yılında, teknolojiyi sorumluluk bilinciyle ve kuralların farkında olarak kullanma becerisi şeklinde tanımlanmıştır. Bu tanım, teknolojiyi sadece teknik bir kullanım becerisi olmaktan çıkarıp etik, yasal ve güvenli davranışları kapsayan sosyal bir boyuta taşımıştır. Ribble (2007), bu kavramsal çerçeveyi sistematize ederek günümüzde de geniş kabul gören dokuz temel alt boyutu ortaya koymuştur.

Ribble ve Park (2019), dijital vatandaşlığı "çevrim içi olumlu etkileşimleri teşvik eden bir rehber" olarak yeniden ele alarak bu dokuz boyutu şu şekilde detaylandırmıştır:

- Saygı Duyma (Respect Yourself/Others): Dijital dünyaya tam elektronik katılımı ifade eden dijital erişim, elektronik davranış standartlarını kapsayan dijital etik ve eylemlerin elektronik sorumluluğunu belirleyen dijital hukuk boyutlarından oluşmaktadır.
- Eğitme (Educate Yourself/Connect with Others): Bilginin elektronik alışverişi olan dijital iletişim, teknoloji kullanımı ve doğruluğunu değerlendirme süreci olan dijital okuryazarlık ve elektronik ortamdaki mal/hizmet alım-satımını kapsayan dijital ticaret boyutlarını içermektedir.
- Koruma (Protect Yourself/Others): Dijital dünyadaki özgürlükleri ve sorumlulukları tanımlayan dijital hak ve sorumluluklar, kişisel verileri korumaya yönelik dijital güvenlik ile fiziksel ve psikolojik esenliği hedefleyen dijital sağlık boyutlarını bir araya getirmektedir.

Ribble (2014), bu boyutları "S-E-K" (Saygı, Eğitim ve Koruma) temaları altında sınıflandırarak dijital dünyada bireyin hem kendisini hem de başkalarını koruyup geliştireceği bir vatandaşlık modeli sunmuştur. Bu kuramsal yapı, yetişkin eğitimi bağlamında incelenen lisansüstü tezlerin içeriklerini analiz etmek için de kritik bir ölçüt sunmaktadır. Yetişkinlerin dijital okuryazarlık düzeylerinin yüksek olmasına rağmen, özellikle Ribble ve Park (2019) tarafından vurgulanan etik, hukuk ve güvenlik boyutlarında uygulama boşlukları yaşamaları, literatürdeki temel problem alanlarından biri olarak öne çıkmaktadır.

Günümüzde dijitalleşme süreci, bireylerin dijital ortamlarda bilinçli, güvenli ve etik davranmalarını zorunlu kılmaktadır. Dijital vatandaşlık; teknolojiyi sorumlu kullanma, dijital hak ve sorumlulukların farkında olma ve çevrim içi etik davranışları kapsayan çok boyutlu bir kavramdır. Bu yeterlilikler, yalnızca gençler için değil, yetişkin bireylerin iş gücüne katılımı, kamu hizmetlerinden yararlanması ve dijital refahı için de kritik öneme sahiptir (Ribble & Park, 2019).

Dijital teknolojilerin ve internetin bireysel ve toplumsal yaşamın ayrılmaz bir parçası haline gelmesi, geleneksel vatandaşlık rollerinin dijital ortamlara taşınmasını zorunlu kılmıştır. Bu süreçte dijital vatandaşlık, bireylerin çevrimiçi ortamlarda etik, güvenli ve sorumlu bir şekilde hareket etmesini sağlayan temel bir 21. yüzyıl yetkinliği olarak tanımlanmaktadır. Bilgiye erişimi hızlandırmasının yanı sıra dijital platformların barındırdığı siber zorbalık, bilgi kirliliği ve veri güvenliği gibi riskler karşısında bireylerin bilinçlendirilmesi, toplumsal refah ve dijital güvenlik açısından kritik bir öneme sahiptir. Özellikle yetişkin bireyler için bu yeterlilikler; iş gücüne katılım, kamu hizmetlerinden (e-devlet) etkin yararlanma ve dezenformasyonla mücadele gibi süreçlerde sergilenen performansın toplumsal gelişmişlik düzeyini ve dijital refahı doğrudan etkilemesi nedeniyle stratejik bir değer taşımaktadır.

Uluslararası alanda OECD (2025), yetişkinlerin bu sürece adaptasyonundaki kuramsal boşlukları vurgularken; UNESCO (2024) ve EPALE (2025) raporları, yetişkinlerin dijital dünyada "aktif demokratik özneler" olarak konumlandırılması gerektiğini belirtmektedir. Türkiye'deki literatür incelendiğinde ise dijital vatandaşlık konusunun ağırlıklı olarak öğretmen adayları (Anılğan Tayanç, 2024; Parsak, 2021) ve öğretmenler (Algan, 2021; Lüy, 2020) gibi okul temelli gruplar üzerinde yoğunlaştığı görülmektedir.

Yetişkin eğitimi bağlamında kavramın andragojik temelleri ve yöntemsel çeşitliliği henüz yeterli kuramsal olgunluğa erişmemiştir (Tutar Çınar & Bulut, 2024).

Bu araştırmanın amacı, Türkiye’de yetişkin eğitimi bağlamında dijital vatandaşlığı konu alan lisansüstü tezleri sistematik bir şekilde inceleyerek mevcut durumu betimlemek ve literatürdeki boşlukları ortaya koymaktır. Bu amaç doğrultusunda aşağıdaki araştırma sorularına cevap aranmıştır:

1. Tezlerin betimsel analiziyle ulaşılan bulgular nedir?

- İncelenen lisansüstü tezler türlerine ve yapıldıkları yıllara göre nasıl dağılım göstermektedir?
- İncelenen lisansüstü tezlerde tercih edilen araştırma desenleri, veri toplama araçları ve veri analiz yöntemleri nelerdir?
- Çalışmaların örneklem karakteristikleri (hedef kitle türü, büyüklük ve seçim yöntemleri) nasıl bir eğilim göstermektedir?

2. İlgili tezlerin odaklandığı temel araştırma amaçları ve problem alanları nelerdir?

3. Yetişkin eğitimi perspektifiyle ele alınan dijital vatandaşlık çalışmalarında ulaşılan ortak sonuçlar nelerdir?

4. İncelenen tezlerde dijital vatandaşlık kavramı hangi alt boyutlar veya temalar çerçevesinde ele alınmıştır?

5. İncelenen araştırmaların sonuçlarına dayalı olarak sunulan uygulama ve ileri araştırma önerileri hangi odak noktalarında yoğunlaşmaktadır.

YÖNTEM

Araştırma Modeli

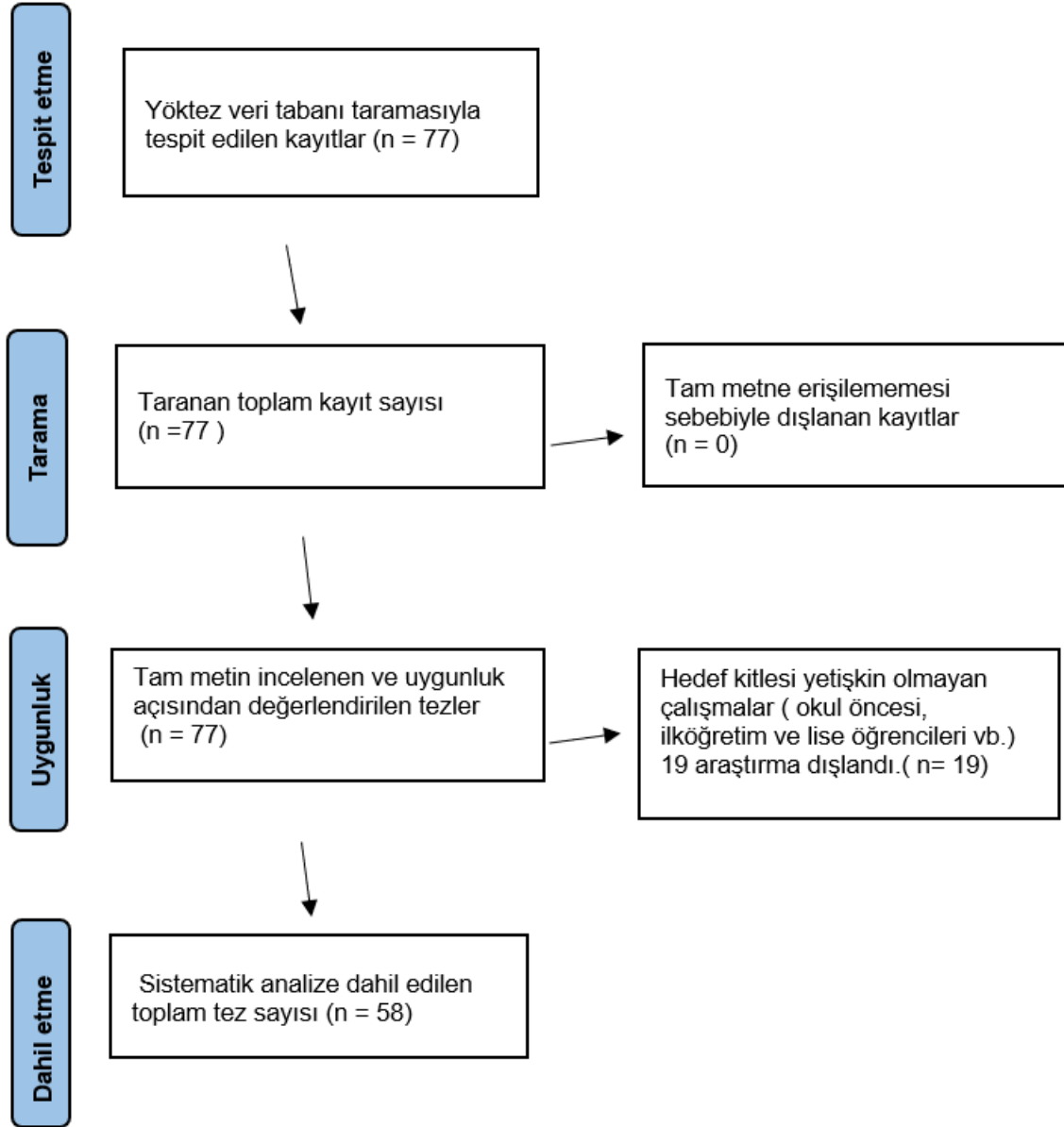
Bu araştırma, sistematik literatür taraması (SLT) yaklaşımına dayalı olarak yürütülmüştür. Sistematik literatür taraması; belirli bir konuya yönelik oluşturulan araştırma sorularını yanıtlamak amacıyla, önceden belirlenmiş kriterlere uygun olan birincil kaynakların sistemli, şeffaf ve tarafsız bir şekilde taranması, seçilmesi ve sentezlenmesi sürecidir (Dewey & Drahota, 2016; Snyder, 2019). Bu desen, yetişkin eğitimi bağlamındaki dijital vatandaşlık çalışmalarının mevcut durumunu bütüncül bir bakış açısıyla ortaya koymak ve literatürdeki eğilimleri belirlemek amacıyla tercih edilmiştir.

Örneklem

Araştırmanın çalışma grubunu, YÖK Ulusal Tez Merkezi veri tabanında yer alan ve belirli kriterleri karşılayan 58 lisansüstü tez oluşturmaktadır. Tarama sürecinin başlangıcında toplam 77 teze ulaşılmış; ancak yapılan incelemeler sonucunda, çalışma grubu yetişkin tanımına uymayan (okul öncesi, ilköğretim ve ortaöğretim öğrencileri) 19 tez dışlama kriterleri doğrultusunda elenmiştir. Araştırmaya dahil edilen tezlerin seçiminde şu kriterler esas alınmıştır:

- YÖK Ulusal Tez Merkezi’nde erişime açık olması.
- Tez başlığında doğrudan "dijital vatandaşlık" kavramının geçmesi.
- 2012–2025 yılları arasında yayımlanmış olması.
- Çalışma grubunun yetişkin bireylerden oluşması.

Araştırma kapsamında incelenen lisansüstü tezlerin seçim ve eleme süreçleri, Page ve diğerleri (2021) tarafından güncellenen PRISMA 2020 Akış Şeması (The PRISMA 2020 flow diagram) referans alınarak bu çalışma için uyarlanmış ve Şekil 1’de sunulmuştur

Şekil 1. Veri Toplama Süreci Akış Şeması

Şekil 1’de sunulan Prisma akış şemasında görüldüğü ve yukarıda açıklandığı üzere, belirlenen dahil etme ve dışlama kriterleri doğrultusunda yapılan değerlendirme sonucunda toplam 58 lisansüstü tez çalışma kapsamına dahil edilmiştir.

Veri Toplama Araçları

Verilerin sistematik bir şekilde sınıflandırılması amacıyla araştırmacı tarafından geliştirilen kapsamlı bir “Excel Veri Sınıflandırma Formu” kullanılmıştır. Bu form; tezin künyesi (no, ad, yıl, tür, üniversite, enstitü, bilim alanı), amacı, anahtar kelimeleri, araştırma yöntemi (deneysel/betimsel), örneklem özellikleri (türü, sayısı, seçim yöntemi), kullanılan veri toplama araçları, veri analiz yöntemleri, bulgular, sonuçlar ve öneriler gibi toplam 20’den fazla analiz boyutundan oluşmaktadır.

Verilerin Toplanması

Veriler, 2012–2025 tarihleri arasında yayımlanan lisansüstü tezlerin YÖK veri tabanı üzerinden taranmasıyla elde edilmiştir. Veri toplama sürecinde, açıkça tanımlanmış bir araştırma protokolü izlenmiş; "dijital vatandaşlık" anahtar kelimesi kullanılarak yapılan taramalar sonucunda ulaşılan kaynaklar, dahil etme ve dışlama kriterlerine göre titizlikle filtrelenmiştir. Seçilen her bir tezin içeriği, hazırlanan sınıflandırma formuna uygun olarak dijital ortama aktarılmış ve tarafsız bir sentezleme süreci yürütülmüştür.

Verilerin Analizi

Elde edilen veriler, niteliğine göre iki aşamalı bir analiz sürecinden geçirilmiştir. İlk aşamada, Excel formuna işlenen nicel veriler (yayın yılı, tez türü, örneklem büyüklüğü vb.) üzerinden betimsel analiz yapılmış, bu sayede verilerin frekans ve yüzde dağılımları belirlenerek görsel grafikler oluşturulmuştur. İkinci aşamada ise tezlerin bulgu, sonuç ve öneri gibi metin tabanlı bölümleri içerik analizi tekniği ile çözümlenmiştir. Bu analizle, yetişkin eğitimi perspektifiyle dijital vatandaşlık konusundaki ortak temalar, baskın eğilimler ve uygulama önerileri kategorize edilerek sistematik çıkarımlar yapılmıştır.

Araştırma Etiği

Araştırma sürecinde etik ilkelere uygun hareket edilmiştir. İncelenen tüm tezler kamuya açık, YÖK Ulusal Tez Merkezi veri tabanında yer alan ve bilimsel amaçlarla erişilebilen kaynaklardır. Verilerin sentezlenmesi ve raporlanması aşamasında akademik dürüstlük ve tarafsızlık ilkeleri esas alınmıştır.

BULGULAR

Araştırmanın birinci araştırma sorusu olan, tezlerin betimsel analiziyle ulaşılan bulgular:

- İncelenen lisansüstü tezler türlerine ve yapıldıkları yıllara göre nasıl dağılım göstermektedir?
- İncelenen lisansüstü tezlerde tercih edilen araştırma desenleri, veri toplama araçları ve veri analiz yöntemleri nelerdir?
- Çalışmaların örneklem karakteristikleri (hedef kitle türü, büyüklük ve seçim yöntemleri) nasıl bir eğilim göstermektedir?

Araştırma kapsamında incelenen tezlerde araştırma sorularına yanıt aranmış, alt araştırma sorularından lisansüstü tezler türlerine ve yapıldıkları yıla göre dağılımına ait bulgular Tablo 1’de gösterilmiştir.

Tablo 1. Yıllara Göre İncelenen Lisansüstü Tezlerin Dağılımı

Yıl	Yüksek Lisans Tezi	Doktora Tezi	Toplam
	f	f	
2012	1	0	1

2015	2	0	2
2016	2	1	3
2017	1	0	1
2018	1	0	1
2019	6	1	7
2020	3	0	3
2021	4	1	5
2022	8	2	10
2023	8	2	10
2024	9	0	9
2025	4	2	6
Toplam	49	9	58

Tablo 1 incelendiğinde, 2012-2025 yılları arasında yetişkin eğitimi ve dijital vatandaşlık odağında hazırlanan lisansüstü tezlerin yıllara ve türlerine göre dağılımı görülmektedir. İncelenen toplam 58 tezin 49'u yüksek lisans, 9'u ise doktora düzeyinde tamamlanmıştır. 2012 ile 2018 yılları arasındaki süreçte akademik üretimin sınırlı düzeyde kaldığı ve yıllık çalışma sayısının 3'ü geçmediği saptanmıştır.

Veriler genel olarak değerlendirildiğinde, 2019 yılı itibarıyla çalışma sayılarında bir hareketlilik yaşandığı ve bu tarihten itibaren yıllık toplam tez sayısının 3'ün altına düşmediği görülmektedir. Çalışmaların en yoğun olduğu dönemler 2022 ($f = 10$), 2023 ($f = 10$) ve 2024 ($f = 9$) yıllarıdır. Yüksek lisans tezleri tüm yıllarda sayıca üstünlüğünü korurken, doktora tezlerinin 2016, 2019, 2021, 2022, 2023 ve 2025 yıllarında literatüre dahil olduğu gözlemlenmiştir. Doktora düzeyindeki en yüksek çalışma sayısına ise 2'şer teze 2022, 2023 ve 2025 yıllarında ulaşılmıştır.

Çalışmanın birinci araştırma sorularından olan incelenen lisansüstü tezlerde tercih edilen araştırma desenleri ve veri toplama araçları ile ilgili elde edilen bulgular aşağıda verilmiştir. Araştırma kapsamında incelenen lisansüstü tezlerin yöntem tercihlerine ilişkin dağılım analiz edilmiştir. Elde edilen bulgulara göre, toplam 58 tezin metodolojik açıdan ağırlıklı olarak nicel desenlere dayandığı görülmektedir. İncelenen çalışmaların 44'ü ($f = 44$) nicel araştırma yöntemiyle yürütülmüş olup, bu sayı toplam örneklemin yaklaşık %76'sını oluşturmaktadır.

Buna karşın, hem nicel hem de nitel veri toplama tekniklerinin bir arada kullanıldığı karma yöntemli tezlerin sayısı 12 ($f = 12$) olarak belirlenmiştir. Çalışma grubunda yer alan tezler arasında en az tercih edilen yöntemin ise nitel araştırma deseni olduğu saptanmıştır; bu yöntemin kullanıldığı yalnızca 2 çalışma ($f = 2$) tespit edilmiştir. Sonuç olarak, incelenen ilgili dönem veya konu bazlı seçkide, araştırmacıların sayısal analize ve genel eğilimleri belirlemeye yönelik yöntemlere, derinlemesine nitel çözümlemelere kıyasla daha fazla yöneldikleri müşahade edilmektedir.

Araştırma kapsamında incelenen lisansüstü tezlerde başvurulmuş veri toplama araçlarının dağılımı analiz edilmiş ve sonuçlar Tablo 2’de sunulmuştur.

Tablo 2. Araştırmalarda Kullanılan Veri Toplama Araçları

Veri Toplama Araçları*	f
Görüşme	10
Anket	3
Ölçek	48
Görüşme Formu	5
Başarı testi	2
Bilgi Formu	7
Gözlem	3
Toplam	78

Tablo 2 incelendiğinde, Türkiye’de yetişkin eğitimi bağlamında hazırlanan dijital vatandaşlık tezlerinde en baskın veri toplama aracının ölçekler (f=48) olduğu görülmektedir. Bu bulgu, ilgili literatürdeki çalışmaların büyük bir kısmının nicel araştırma desenlerini benimsemiş olmasıyla doğrudan ilişkilidir. Nitel veri toplama teknikleri içerisinde yer alan görüşme (f=10) ve görüşme formu (f=5) kullanımı ise ölçeklere kıyasla daha sınırlı düzeyde kalmıştır.

Araştırmalarda ayrıca katılımcıların demografik veya spesifik özelliklerini saptamak amacıyla bilgi formlarından (f=7) yararlanıldığı; anket, gözlem ve başarı testi gibi araçların ise nispeten daha az tercih edildiği saptanmıştır. Tablodaki toplam frekans değerinin (f=78) incelenen toplam tez sayısından (n=58) yüksek olması, bazı lisansüstü çalışmalarda birden fazla veri toplama aracının bir arada kullanıldığını ve yöntemsel çeşitliliğe gidildiğini göstermektedir.

Araştırmanın birinci alt problemi kapsamında, incelenen lisansüstü tezlerin çalışma gruplarına göre dağılımı analiz edilmiş ve ulaşılan bulgular Tablo 3’te sunulmuştur.

Tablo 3. Örneklem / çalışma gruplarına göre ve örneklem büyüklüğüne göre tezlerin dağılımı

Çalışma Grubu	f
Halk (veli, ebeveyn vb.)	19
Öğretmen Adayları	18
Öğretmenler	13
Üniversite Öğrencileri	6

Öğretim programları	2
Toplam	58

Tablo 3, incelendiğinde, yetişkin eğitimi bağlamındaki dijital vatandaşlık çalışmalarının en fazla ebeveynleri ve çalışanları kapsayan “halk” grubu (f=19) ile öğretmen adayları (f=18) üzerinde yoğunlaştığı görülmektedir. Öğretmenlerin çalışma grubu olarak seçtiği tez sayısı 13 iken, üniversite öğrencileri ve doğrudan öğretim programlarını konu alan çalışmaların daha sınırlı olduğu saptanmıştır.

Araştırmanın ikinci araştırma sorusu olan ilgili tezlerin odaklandığı temel araştırma amaçları ve problem alanları ile ilgili elde edilen bulgular aşağıda verilmiştir. İncelenen tezlerin odaklandığı temel araştırma amaçları hedef kitlelere göre şu şekildedir:

- **Öğretmen adayları ve öğretmenler:** Branşlara göre yeterlilik düzeyleri, teknolojik yeterlilik ile dijital algı arasındaki ilişkiler ve eğitim ihtiyaçlarının saptanması.
- **Halk ve ebeveynler:** Mesleki gruplarda dijital liderlik, dijital etik, bireysel özellikler ile dijital davranışlar arasındaki ilişkiler ve çocukların dijital mahremiyeti.
- **Üniversite öğrencileri:** Dijital okuryazarlık düzeyleri ve veri güvenliği farkındalıkları.

Araştırmanın üçüncü sorusu olan, yetişkin eğitimi perspektifiyle ele alınan dijital vatandaşlık çalışmalarında ulaşılan ortak sonuçlar kapsamında elde edilen bulgular, yetişkinlerin dijital vatandaşlık pratiklerinde bilgi ve uygulama düzeyi arasında belirgin bir mesafe olduğunu ortaya koymaktadır. Çalışma sonuçlarına göre yetişkin bireyler, dijital dünyadaki kuralları teorik düzeyde bilmelerine rağmen, bu bilgileri pratik süreçlere aktarmada tutarsızlıklar sergilemektedirler. Katılımcıların teknolojik cihazları kullanma becerilerinin yüksek olduğu saptanmış olsa da telif hakları, veri gizliliği ve dijital hukuk gibi etik temelli konularda bilgi eksikliği yaşadıkları tespit edilmiştir. Çevrim içi platformlarda geçirilen sürenin uzunluğunun bireyi doğrudan "iyi bir dijital vatandaş" yapmadığı; aksine bilinçsiz ve amaçsız kullanımın güvenlik risklerini beraberinde getirdiği gözlemlenmiştir. Etik eğitimle desteklenmeyen yüksek teknik yetkinliğin, siber zorbalık gibi olumsuz davranışlara zemin hazırlayabildiği görülmektedir. Ebeveynler özelinde ise dijital risklerin farkında olunmasına karşın, sosyal medyada onay alma ve beğeni toplama motivasyonunun çocukların mahremiyetinin ihlal edilmesine neden olduğu belirlenmiştir. Son olarak, kurumsal düzeyde işe yeni başlayan çalışanların teknolojiye uyum hızının yüksek olduğu, buna karşın kıdemli çalışanların ve yöneticilerin teknolojik yeniliklere karşı dirençli bir tutum sergiledikleri sonucuna ulaşılmıştır.

Araştırmanın dördüncü sorusu kapsamında incelenen tezlerde, dijital vatandaşlık kavramının ele alınış biçimleri belirli tematik kategoriler altında toplanmıştır. Elde edilen veriler; eğitsel boyutlar, güvenlik ve etik unsurlar, fonksiyonel alanlar ve çalışma grupları temelinde Tablo 4'de sunulmuştur.

Tablo 4. İncelenen Tezlerde Dijital Vatandaşlık Kavramına İlişkin Belirlenen Temalar ve Çalışma Grupları

Kategori	Temalar ve Alt Boyutlar
Eğitsel ve Gelişimsel Boyutlar	Dijital okuryazarlık, teknoloji yeterliliği, 21. yüzyıl becerileri, yaşam boyu öğrenme, e-öğrenme
Güvenlik, Etik ve Hukuki Boyutlar	Siber zorbalık, veri güvenliği, mahremiyet, internet riskleri, etik, hukuk, güvenlik

Yöntem ve Araçlar	Web 2.0 araçları, yaratıcı drama
Toplumsal ve Fonksiyonel Alanlar	Dijital dönüşüm, bireysel girişimcilik, erişim, iletişim, ticaret, sağlık, sosyal bilgiler
Örneklem ve Çalışma Grupları	Öğretmen yetiştirme, öğretmen adayları, üniversite öğrencileri, engelli bireyler, veliler, okul yöneticileri

Tablo 4 incelendiğinde, incelenen lisansüstü çalışmaların dijital vatandaşlığı sadece teknik bir beceri olarak değil; etik, hukuki ve toplumsal boyutları olan disiplinler arası bir kavram olarak ele aldığı görülmektedir.

Araştırmanın beşinci sorusu olan "İncelenen araştırmaların sonuçlarına dayalı olarak sunulan uygulama ve ileri araştırma önerileri hangi odak noktalarında yoğunlaşmaktadır?" sorusuna yönelik ulaşılan bulgular; dijital vatandaşlık eğitiminin okul öncesinden üniversiteye kadar tüm eğitim kademelerine entegre edilmesini ve öğretmenlerin bu süreçte etkin birer rol model olarak konumlandırılmasını vurgulamaktadır. Gelecek eğitim içeriklerinin salt teknik beceriler yerine dijital etik, hukuk, güvenlik ve siber zorbalık gibi konulara yoğunlaşması gerektiği ifade edilmektedir. Araştırmaların yöntemsel olarak sadece anketlerle sınırlı kalmayıp karma desenlerle çeşitlendirilmesi; kadınlar, engelliler ve aileleri de kapsayan toplumsal projelerin üretilmesi önerilmektedir. Ayrıca, eğitimlerde teorik anlatımdan ziyade üretim odaklı ve aktif öğrenme yaklaşımlarının benimsenmesi, literatürdeki teori ve uygulama arasındaki kopukluğun giderilmesi açısından kritik görülmektedir.

TARTIŞMA ve SONUÇ

Türkiye'deki dijital vatandaşlık çalışmalarına yönelik gerçekleştirilen bu sistematik inceleme sonucunda, literatürün büyük oranda örgün eğitim paydaşlarına (öğretmenler ve öğretmen adayları) odaklandığı, yetişkinlerin okul dışı deneyimlerine ve genel halk kitlesine yönelik araştırmaların sınırlı kaldığı görülmektedir. Mevcut çalışmaların yöntem bakımından ağırlıklı olarak nicel desenlere ve ölçek kullanımına dayanması, yetişkinlerin dijital vatandaşlık süreçlerini ve derinlemesine deneyimlerini açıklamada yetersiz kalmaktadır. Bulgular, yetişkinlerin dijital kuralları teorik düzeyde bilseler dahi uygulama noktasında ciddi bir kopukluk yaşadıklarını; özellikle etik, hukuk, gizlilik ve telif hakları gibi boyutlarda bilgi eksikliğinin pratiğe olumsuz yansıdığını ortaya koymaktadır. Bu bağlamda, gelecekteki araştırmaların odağının eğitim kurumlarının ötesine geçerek; ebeveynler, ileri yaş bireyler, kadınlar ve engelliler gibi farklı sosyo-ekonomik özelliklere sahip dezavantajlı gruplara kaydırılması toplumsal kapsayıcılık açısından kritik bir gerekliliktir.

Araştırmaların salt durum tespitinden ziyade, yetişkinlerin ihtiyaçlarını saptayacak kapsamlı analizlere dayalı, beceri geliştirmeyi hedefleyen deneysel çalışmalarla ve nitel verilerle desteklenen karma desenlerle çeşitlendirilmesi önerilmektedir. Dijital vatandaşlık eğitiminin sadece belirli bir kademeye sınırlı kalmayıp okul öncesinden üniversiteye tüm müfredat süreçlerine yayılması ve öğretmenlerin bu süreçte birer rol model olarak yetiştirilmesi literatürdeki boşlukları dolduracaktır. Eğitim içeriklerinin teknik cihaz kullanım becerilerinden ziyade; siber zorbalık, dijital etik, güvenlik ve hukuk gibi kavramsal boyutlara yoğunlaşması, bilinçli dijital vatandaşlığın inşası için elzemdir. Sonuç olarak, teorik anlatımlar yerine üretim odaklı ve aktif öğrenme yöntemlerinin benimsendiği toplumsal projelerin hayata geçirilmesi, yetişkinlerin dijital dünyada "aktif demokratik özneler" olarak konumlandırılmasına doğrudan katkı sağlayacaktır.

Öneriler

Araştırmaların odağı örgün eğitimden okul dışı ortamlara kaydırılmalı; ebeveynler, ileri yaş bireyler ve dezavantajlı gruplar gibi spesifik yetişkin profilleri üzerindeki çalışmalar çeşitlendirilmelidir. Yetişkinlerin dijital vatandaşlık deneyimlerini derinlemesine inceleyebilmek adına, mevcut nicel ağırlıklı eğilim yerine nitel ve karma desenli araştırmalara öncelik verilmelidir. Teori ile uygulama arasındaki kopukluğu gidermek amacıyla eğitim içerikleri oluşturulmadan önce kapsamlı ihtiyaç analizleri yapılmalı ve sadece durum tespiti yerine beceri geliştirmeyi hedefleyen deneysel araştırmalar tercih edilmelidir.

Araştırmanın Sınırlılıkları

Bu araştırma, veri kaynağı olarak YÖK Ulusal Tez Merkezi veri tabanı ve başlığında doğrudan "dijital vatandaşlık" kavramı geçen erişime açık tezlerle sınırlıdır. İncelenen literatürün büyük oranda öğretmen ve öğretmen adaylarına odaklanması ve yöntem olarak nicel desenlerin baskın olması bir sınırlılık teşkil etmektedir.

Destek ve Teşekkür

Bu çalışma, ikinci yazarın danışmanlığında birinci yazarın lisansüstü eğitim sürecindeki tez seminer çalışmaları kapsamında üretilmiştir.

Araştırmacıların Katkı Payı

Araştırmanın yazarları çalışmanın planlanması, verilerin toplanması, analiz edilmesi ve metnin raporlaştırılması süreçlerinin tamamına doğrudan katkı sağlamıştır.

Çatışma Beyanı

Araştırmanın yazarları arasında, çalışmanın hazırlanma sürecinde herhangi bir çıkar çatışması veya kişisel/kurumsal bir anlaşmazlık bulunmamaktadır.

Yayın Etiği Beyanı

Bu araştırmanın tüm aşamalarında "Yükseköğretim Kurumları Bilimsel Araştırma ve Yayın Etiği Yönergesi" kapsamında belirtilen kurallara uyulmuş; veriler üzerinde herhangi bir tahrifat yapılmamış ve etik dışı bir eylem gerçekleştirilmemiştir.

Etik Kurul İzin Bilgileri

Bu araştırma mevcut literatürün incelendiği bir sistematik alan yazın taraması niteliğinde olduğundan, Etik Kurul İzni alınmasını gerektiren çalışmalar grubunda yer almamaktadır.

KAYNAKÇA

- Akkuş, D. E. (2017). *Türkiye'deki azınlıkların dijital vatandaşlık pratikleri* [Yüksek lisans tezi, Marmara Üniversitesi]. Ulusal Tez Merkezi. <https://tez.yok.gov.tr/UlusalTezMerkezi>
- Albayrak, Ö. (2022). *Gençlik merkezlerinde görev yapan gençlik liderlerinin dijital vatandaşlık düzeylerinin yaşam boyu öğrenme eğilimleri üzerine etkisi* [Yüksek lisans tezi, Ardahan Üniversitesi]. Ulusal Tez Merkezi. <https://tez.yok.gov.tr>
- Algan, M. (2021). *Öğretmenlerin teknolojik yeterlikleri ile dijital vatandaşlıkları arasındaki ilişki* [Yüksek lisans tezi, İstanbul Sabahattin Zaim Üniversitesi]. Ulusal Tez Merkezi.
- Anılğan Tayanç, Z. (2024). *Sosyal bilgiler öğretmen adaylarının dijital vatandaşlık konusuna ilişkin eğitim standartlarına yönelik öz-yeterlilikleri (Ege Bölgesi örneği)* [Yüksek lisans tezi, Muğla Sıtkı Koçman Üniversitesi]. Ulusal Tez Merkezi. <https://tez.yok.gov.tr/UlusalTezMerkezi>
- Arpacı, S. (2020). *Özel gereksinimli bireylerin dijital vatandaşlık düzeylerinin incelenmesi* [Yüksek lisans tezi, Yakın Doğu Üniversitesi]. Ulusal Tez Merkezi. <https://tez.yok.gov.tr/UlusalTezMerkezi>
- Aslan, S. (2016). *İlköğretim sosyal bilgiler öğretmen adaylarının dijital vatandaşlık davranışlarının bazı değişkenler açısından incelenmesi (Fırat, Dicle, Siirt, Adıyaman Üniversiteleri örneği)* [Yüksek lisans tezi, Fırat Üniversitesi]. Ulusal Tez Merkezi. <https://tez.yok.gov.tr/UlusalTezMerkezi>

- Aydın, A. (2023). *Dijital vatandaşlık eğitiminin insani değerlerin gelişimine etkisi* [Yüksek lisans tezi, Erciyes Üniversitesi]. Ulusal Tez Merkezi.
- Aygün, M. (2019). *Sosyal bilgiler öğretmenlerinin ve sosyal bilgiler öğretmen adaylarının dijital vatandaşlık durumlarının incelenmesi* [Yüksek lisans tezi, Yıldız Teknik Üniversitesi]. Ulusal Tez Merkezi.
- Bakangöz, M. M. (2022). *Öğretmenlerin dijital vatandaşlık algıları ile dijital yerlilik, dijital göçmenlik ve dijital melezlik özelliklerinin incelenmesi* [Yüksek lisans tezi, Zonguldak Bülent Ecevit Üniversitesi]. Ulusal Tez Merkezi.
- Bakır, E. (2016). *Sınıf öğretmeni adaylarının dijital vatandaşlık seviyelerinin dijital vatandaşlık alt boyutlarına göre incelenmesi* [Yüksek lisans tezi, Karadeniz Teknik Üniversitesi]. Ulusal Tez Merkezi. <https://tez.yok.gov.tr/UlusalTezMerkezi>
- Balcı, F. (2025). *Üniversite öğrencileri dijital vatandaşlık tahminleme faktörlerinin makine öğrenmesi ile belirlenmesi* [Yüksek lisans tezi, Gazi Üniversitesi]. Ulusal Tez Merkezi. <https://tez.yok.gov.tr/UlusalTezMerkezi>
- Baydaş, A. (2024). *Matematik öğretmen adayları ile diğer öğretmen adayları arasındaki dijital vatandaşlık seviyelerinin çeşitli değişkenler açısından incelenmesi* [Yüksek lisans tezi, Fırat Üniversitesi]. Ulusal Tez Merkezi. <https://tez.yok.gov.tr/UlusalTezMerkezi>
- Cajuste, Ş. Ç. (2024). *Sağlık yönetimi öğrencilerinin dijital vatandaşlık düzeyleri ile dijital veri güvenliği farkındalığı arasındaki ilişkinin incelenmesi* [Yüksek lisans tezi, Sivas Cumhuriyet Üniversitesi]. Ulusal Tez Merkezi.
- Çelebi, A. (2024). *Hizmet öncesi İngiliz Dili öğretmenlerinin dijital vatandaşlık seviyelerinin araştırılması* [Yüksek lisans tezi, Ondokuz Mayıs Üniversitesi]. Ulusal Tez Merkezi. <https://tez.yok.gov.tr/UlusalTezMerkezi>
- Çolak, A. (2022). *Sosyal bilgiler öğretmen adaylarının dijital vatandaşlık düzeylerinin çeşitli değişkenler açısından incelenmesi* [Yüksek lisans tezi, Ordu Üniversitesi]. Ulusal Tez Merkezi. <https://tez.yok.gov.tr/UlusalTezMerkezi>
- Demirkaya, Ö. (2018). *Dijital vatandaşlık ve Türkiye'de politik katılımın yeniden tanımlanması: Change.org örneği* [Yüksek lisans tezi, Yıldız Teknik Üniversitesi]. Ulusal Tez Merkezi. <https://tez.yok.gov.tr/UlusalTezMerkezi>
- Dewey, A., & Drahota, A. (2016). *An introduction to systematic reviews*. SAGE Publications Ltd.
- Dinlemez, Ş. (2021). *Türkçe öğretmeni adaylarının dijital okuryazarlık düzeyleri ile dijital vatandaşlık düzeyleri arasındaki ilişkinin belirlenmesi* [Yüksek lisans tezi, Çanakkale Onsekiz Mart Üniversitesi]. Ulusal Tez Merkezi. <https://tez.yok.gov.tr/UlusalTezMerkezi>
- Durmaz, A. (2024). *Sosyal bilgiler öğretmen adaylarının teknoloji okuryazarlıkları ve dijital vatandaşlıkları arasındaki ilişkinin farklı değişkenler açısından incelenmesi* [Yüksek lisans tezi, Nevşehir Hacı Bektaş Veli Üniversitesi]. Ulusal Tez Merkezi. <https://tez.yok.gov.tr/UlusalTezMerkezi>
- Eyyüpoğlu, O. (2025). *Dijital sağlık okuryazarlığı ile dijital vatandaşlık arasındaki ilişkide dijital yeterliliğin aracı etkisi* [Yüksek lisans tezi, Atatürk Üniversitesi]. Ulusal Tez Merkezi.
- Gökgöz Kırgız, G. (2024). *Sınıf öğretmenlerinin dijital vatandaşlık düzeyleriyle 21. yüzyıl öğrenen becerilerini kullanma düzeyleri arasındaki ilişki* [Yüksek lisans tezi, Pamukkale Üniversitesi]. Ulusal Tez Merkezi. <https://tez.yok.gov.tr/UlusalTezMerkezi>
- Gül, B. (2022). *Dijital vatandaşlık puanı ile internet alışverişine yapılan yorumlar arasındaki ilişkinin incelenmesi* [Yüksek lisans tezi, Kırıkkale Üniversitesi]. Ulusal Tez Merkezi.
- Gündoğdu, G. Ç. (2019). *Yaratıcı drama yöntemi ile dijital vatandaşlık eğitimi: Anadolu Üniversitesi Yabancı Diller Yüksekokulu örneği* [Yüksek lisans tezi, Anadolu Üniversitesi]. Ulusal Tez Merkezi.
- Hakdar, E. (2022). *Sosyal bilgiler öğretmenlerinin dijital vatandaşlık ve temel teknoloji yeterlilik düzeyleri arasındaki ilişkinin incelenmesi: Afyonkarahisar ili örneği* [Yüksek lisans tezi, Afyon Kocatepe Üniversitesi]. Ulusal Tez Merkezi. <https://tez.yok.gov.tr/UlusalTezMerkezi>

- Heydarlı, F. (2023). *Okul yöneticilerinin dijital vatandaşlık düzeyleri ve teknoloji liderliği öz-yeterlik algıları arasındaki ilişkinin incelenmesi* [Yüksek lisans tezi, Trakya Üniversitesi]. Ulusal Tez Merkezi.
- Himmetoğlu, A. (2025). *Örgüt kültürünün kurumsal sürdürülebilirlik üzerindeki etkisi: Bireysel ve sosyal sorumluluk, örgütsel iletişim doyumu ve dijital vatandaşlık rollerinin incelenmesi* [Doktora tezi, Akdeniz Üniversitesi]. Ulusal Tez Merkezi.
- Hızmalı, M. (2022). *Üniversite öğrencilerinin dijital veri güvenliği farkındalıklarının dijital vatandaşlık bağlamında incelenmesi* [Yüksek lisans tezi, Trakya Üniversitesi]. Ulusal Tez Merkezi. <https://tez.yok.gov.tr/UlusalTezMerkezi>
- Kabataş, S. (2019). *Öğretmen adaylarının dijital vatandaşlık algılarının yaşam boyu öğrenme tutumları ve e-öğrenmeye hazır bulunuşluğu açısından değerlendirilmesi* [Yüksek lisans tezi, Bartın Üniversitesi]. Ulusal Tez Merkezi. <https://tez.yok.gov.tr/UlusalTezMerkezi>
- Karadağ, A. (2022). *Spor bilimleri fakültesi öğrencilerinin dijital vatandaşlık düzeylerinin incelenmesi* [Yüksek lisans tezi, Van Yüzüncü Yıl Üniversitesi]. Ulusal Tez Merkezi. <https://tez.yok.gov.tr/UlusalTezMerkezi>
- Karakuş Akçin, G. S. (2021). *Yetişkinlerin siber zorbalık davranımları ile dijital vatandaşlık becerileri arasındaki ilişkinin incelenmesi* [Yüksek lisans tezi, Bahçeşehir Üniversitesi]. Ulusal Tez Merkezi. <https://tez.yok.gov.tr>
- Karakuyu, A. (2023). *Dijital vatandaşlık öğretim programının tasarlanması, uygulanması ve değerlendirilmesi* [Doktora tezi, Afyon Kocatepe Üniversitesi]. Ulusal Tez Merkezi.
- Kıralı Tüfekçi, F. N. (2025). *Yetişkinlere yönelik dijital vatandaşlık uzaktan öğretim programının hazırlanması, uygulanması ve değerlendirilmesi* [Doktora tezi, Yıldız Teknik Üniversitesi]. Ulusal Tez Merkezi.
- Klercq, J. (2025, 17 Ekim). Digitalisation and education: Opportunities and responsibilities. *EPALE – Electronic Platform for Adult Learning in Europe*. <https://epale.ec.europa.eu/en/blog/digitalisation-and-education-opportunities-and-responsibilities>
- Kocadağ, T. (2012). *Öğretmen adaylarının dijital vatandaşlık düzeylerinin belirlenmesi* [Yüksek lisans tezi, Karadeniz Teknik Üniversitesi]. Ulusal Tez Merkezi. <https://tez.yok.gov.tr/UlusalTezMerkezi>
- Koçak, A. (2024). *Kamu kurumu çalışanlarının dijital vatandaşlık yeterlik düzeylerinin belirlenmesi ve bazı demografik değişkenlere göre incelenmesi* [Yüksek lisans tezi, Ankara Yıldırım Beyazıt Üniversitesi]. Ulusal Tez Merkezi.
- Kolata, F. (2022). *Okul öncesi öğretmen adaylarının dijital vatandaşlık ile 21. yüzyıl becerileri özyeterlilik algılarının incelenmesi* [Yüksek lisans tezi, Necmettin Erbakan Üniversitesi]. Ulusal Tez Merkezi. <https://tez.yok.gov.tr/UlusalTezMerkezi>
- Kömürkara, S. (2025). *Türkçe ve sosyal bilimler bölümü öğretmen adaylarının dijital vatandaşlık yeterlik düzeylerinin belirlenmesi* [Yüksek lisans tezi, İnönü Üniversitesi]. Ulusal Tez Merkezi. <https://tez.yok.gov.tr/UlusalTezMerkezi>
- Lüy, Z. (2020). *Öğretmenlerin dijital vatandaşlık düzeylerinin ve eğitim ihtiyaçlarına yönelik görüşlerinin belirlenmesi* [Yüksek lisans tezi, Ankara Üniversitesi]. Ulusal Tez Merkezi. <https://tez.yok.gov.tr/UlusalTezMerkezi>
- Metin, Ö. (2021). *Sosyal bilgiler öğretmen adaylarının dijital vatandaşlık yeterliklerinin belirlenmesi* [Doktora tezi, Giresun Üniversitesi]. Ulusal Tez Merkezi. <https://tez.yok.gov.tr/UlusalTezMerkezi>
- Neves, C., & Henriques, S. (2020). Exploring the impacts of distance higher education on adult learners' lives and reclaiming lifelong learning as a human development process. *Open Praxis*, 12(4), 439-456.
- OECD. (2025). *Trends shaping education 2025*. OECD Publishing. <https://doi.org/10.1787/ee6587fd-en>
- Özçınar, Ş. M. (2023). *Fen bilgisi öğretmen adaylarının dijital vatandaşlık seviyelerinin çeşitli değişkenler açısından incelenmesi* [Yüksek lisans tezi, Fırat Üniversitesi]. Ulusal Tez Merkezi. <https://tez.yok.gov.tr/UlusalTezMerkezi>

- Özer, Ü. (2022). *Sosyal Bilgiler öğretmeni adaylarına uygulanan dijital vatandaşlık eğitimi programının etkililiği: Bir model önerisi* [Doktora tezi, Sakarya Üniversitesi]. Ulusal Tez Merkezi. <https://tez.yok.gov.tr/UlusalTezMerkezi>
- Özkılınç, N. (2023). *Dijital dönüşüm çağında kadın girişimcilerin bireysel girişimcilik eğilimleri ile dijital vatandaşlık davranışları arasındaki ilişki üzerine bir araştırma* [Yüksek lisans tezi, Aksaray Üniversitesi]. Ulusal Tez Merkezi.
- Page, M. J., McKenzie, J. E., Bossuyt, P. M., Boutron, I., Hoffmann, T. C., Mulrow, C. D., ... & Moher, D. (2021). The PRISMA 2020 statement: An updated guideline for reporting systematic reviews. *BMJ*, 372(n71). <https://doi.org/10.1136/bmj.n71>
- Parsak, M. B. (2021). *Sosyal bilgiler öğretmen adaylarının dijital vatandaşlık düzeylerinin dijital vatandaşlık alt boyutlarına göre incelenmesi* [Yüksek lisans tezi, Mersin Üniversitesi]. Ulusal Tez Merkezi. <https://tez.yok.gov.tr/UlusalTezMerkezi>
- Ribble, M., & Park, M. (2019). *The digital citizenship handbook for school leaders: Fostering positive interactions online*. ASCD.
- Sakallı, H. (2015). *Sınıf öğretmeni adaylarının dijital vatandaşlık düzeyleri ile siber zorbalık eğilimleri arasındaki ilişkinin incelenmesi* [Yüksek lisans tezi, Adnan Menderes Üniversitesi]. Ulusal Tez Merkezi. <https://tez.yok.gov.tr/UlusalTezMerkezi>
- Sarı, İ. (2019). *Sosyal bilgiler eğitiminde öğretmenlere uygulanan seminer ve öğrencilere yapılan etkinliklerin katkıları bakımından dijital vatandaşlık olgusu* [Doktora tezi, Necmettin Erbakan Üniversitesi]. Ulusal Tez Merkezi. <https://tez.yok.gov.tr/UlusalTezMerkezi>
- Sevigen, M. (2022). *Sosyal bilgiler dersi öğretiminde Web 2.0 araçlarının kullanılmasının öğrencilerin dijital vatandaşlık düzeyine, akademik başarısına ve ders tutumuna etkisi* [Yüksek lisans tezi, Ondokuz Mayıs Üniversitesi]. Ulusal Tez Merkezi. <https://tez.yok.gov.tr/UlusalTezMerkezi>
- Solmaz, M. (2020). *Öğretmen adaylarının siber bilgi güvenliği farkındalığı ve dijital vatandaşlık düzeylerinin çeşitli değişkenler açısından incelenmesi* [Yüksek lisans tezi, Mersin Üniversitesi]. Ulusal Tez Merkezi. <https://tez.yok.gov.tr/UlusalTezMerkezi>
- Som Vural, S. (2016). *Üniversite öğrencilerinin bakış açısıyla dijital vatandaşlık göstergelerinin incelenmesi* [Doktora tezi, Anadolu Üniversitesi]. Ulusal Tez Merkezi. <https://tez.yok.gov.tr/UlusalTezMerkezi>
- Tanoğlu, Ş. (2019). *Resim iş eğitimi öğrencilerinin dijital vatandaşlık düzeyleri ile dijital teknolojiye yönelik tutumları arasındaki ilişkinin incelenmesi* [Yüksek lisans tezi, Erzincan Binali Yıldırım Üniversitesi]. Ulusal Tez Merkezi.
- Taşdere, F. K. (2023). *Çocuğu okul öncesi eğitime devam eden ebeveynlerin sosyal ağlarda mahremiyet algıları ve çocuklarına ilişkin paylaşım davranışlarının dijital vatandaşlık bağlamında incelenmesi* [Yüksek lisans tezi, Trakya Üniversitesi]. Ulusal Tez Merkezi.
- Tatlı, A. (2018). *Öğretmenlerin dijital vatandaşlık düzeylerinin bilgi okuryazarlığı ile internet ve bilgisayar kullanım özyeterlikleri bağlamında değerlendirilmesi* [Yüksek lisans tezi, Necmettin Erbakan Üniversitesi]. Ulusal Tez Merkezi. <https://tez.yok.gov.tr/UlusalTezMerkezi>
- Tekkoyun, B. (2024). *Okul öncesi öğretmenlerinin dijital okuryazarlık düzeyleri ile dijital vatandaşlık düzeyleri arasındaki ilişkinin incelenmesi* [Yüksek lisans tezi, Trakya Üniversitesi]. Ulusal Tez Merkezi. <https://tez.yok.gov.tr/UlusalTezMerkezi>
- Tutar Çınar, P., & Bulut, S. F. (2024). Türkiye'de yetişkin eğitime katılım araştırmalarının (1990–2024) bibliyometrik ve içerik analizi yaklaşımıyla incelenmesi. *Yetişkin Eğitimi Dergisi (Journal of Adult Education)*, 7(12), 6–29.
- Türküresin, K. (2019). *Ortaokul öğretmenlerinin dijital vatandaşlık davranışlarının incelenmesi* [Yüksek lisans tezi, Dumlupınar Üniversitesi]. Ulusal Tez Merkezi. <https://tez.yok.gov.tr/UlusalTezMerkezi>
- Ulugöl, F. (2023). *Zihin yetersizliği olan bireylere dijital vatandaşlık becerilerinin öğretiminde doğrudan ve video-modelle öğretimin karşılaştırılması* [Doktora tezi, Anadolu Üniversitesi]. Ulusal Tez Merkezi.

- UNESCO. (2024). *Youth report 2024: Technology in education: A tool on our terms!* <https://doi.org/10.54676/ELSQ4648>
- Uzun, İ. (2025). *Dijital halkla ilişkilerin belirleyicileri olarak dijital vatandaşlık ve dijital yeterlilik ilişkisi üzerine bir inceleme* [Yüksek lisans tezi, Bolu Abant İzzet Baysal Üniversitesi]. Ulusal Tez Merkezi.
- Uzun, M. (2022). *Dijital vatandaşlık olgusu: 'Muğla-Menteşe örneği'* [Yüksek lisans tezi, Muğla Sıtkı Koçman Üniversitesi]. Ulusal Tez Merkezi.
- Üstün, F. (2023). *Bireysel yenilikçilik ile dijital vatandaşlık arasındaki ilişkinin incelenmesi* [Yüksek lisans tezi, Bursa Uludağ Üniversitesi]. Ulusal Tez Merkezi.
- Yaylalı, E. T. (2024). *İş hayatında içsel motivasyon düzeyi ile dijital vatandaşlık düzeyi arasındaki ilişkinin incelenmesi: Bursa'da bilişim sektörü dışında kalan sektörlerde çalışan yöneticiler üzerine bir araştırma* [Yüksek lisans tezi, Bursa Uludağ Üniversitesi]. Ulusal Tez Merkezi.
- Yılmaz, M. (2019). *Öğretmen adaylarının dijital vatandaşlık düzeylerinin belirlenmesi: Mersin Üniversitesi Eğitim Fakültesi örneği* [Yüksek lisans tezi, Mersin Üniversitesi]. Ulusal Tez Merkezi. <https://tez.yok.gov.tr/UlusalTezMerkezi>
- Yılmaz, O. (2022). *Sosyal bilgilerde dijital vatandaşlık ve eğitime yönelik eğitim paydaşlarının deneyimlerinin araştırılması* [Doktora tezi, Kastamonu Üniversitesi]. Ulusal Tez Merkezi. <https://tez.yok.gov.tr/UlusalTezMerkezi>

TÜRKİYE’DE MATEMATİK EĞİTİMİ ALANINDA YANSITICI DÜŞÜNME ÇALIŞMALARININ İNCELENMESİ: TEMATİK İÇERİK ANALİZİ

Selinay Özer

Kocaeli Üniversitesi, Kocaeli Üniversitesi, Eğitim Fakültesi, Matematik Eğitimi
ozerselinay60@gmail.com, ORCID: 0009-0001-7115-1805

Prof. Dr. Ahmet Küçük

Kocaeli Üniversitesi, Kocaeli Üniversitesi, Eğitim Fakültesi, Matematik Eğitimi
ahmet.kucuk@kocaeli.edu.tr, ORCID: 0000-0002-2111-2568

Öğr. Gör. Dr. Barış Demir

Kocaeli Üniversitesi, Kocaeli Üniversitesi, Eğitim Fakültesi, Hereke Ö.İ. Uzunyol Meslek Yüksekokulu
baris.demir@kocaeli.edu.tr, ORCID: 0000-0001-6997-6413

Özet

Literatür incelemesi yapıldığında günümüzde matematik eğitimi alanında yansıtıcı düşünme üzerine yapılan çalışmaların arttığı görülmektedir. Bu doğrultuda bu çalışmanın amacı, Türkiye’de 2020-2025 yılları arasında matematik eğitimi alanında yapılmış yansıtıcı düşünme çalışmalarının içeriklerini belirlemektir. Çalışma, nitel araştırma yöntemlerinden doküman analizi modeli ile gerçekleştirilmiştir. Çalışma kapsamında YÖK Ulusal Tez Merkezi veri tabanı kullanılarak yapılan tarama sonucunda 18 yüksek lisans tezi ve 6 doktora tezi olmak üzere 24 tez çalışmasına ulaşılmıştır. Veriler yayın sınıflama formu kullanılarak kodlanmış ve tematik içerik analizi ile analiz edilmiştir. İncelenen tezler; yayın yılı, tez türü, üniversitesi, enstitüsü, öğrenme alanı, araştırma yaklaşımı, veri toplama araçları, veri analiz yöntemi, çalışma grubu ve uygulanma süresi bakımından değerlendirilmiştir. Analiz sonuçlarına göre matematik eğitimi alanında yansıtıcı düşünme üzerine yapılan çalışmaların en fazla 2023 yılında yoğunlaştığı görülmektedir. Çalışmaların çoğunlukla yüksek lisans tezi olduğu ve en çok Muğla Sıtkı Koçman Üniversitesi’nde yürütüldüğü belirlenmiştir. Araştırma yaklaşımları açısından ölçek ve başarı testi gibi araçların kullanıldığı nicel çalışmaların sayıca daha fazla olduğu saptanmıştır. Tezlerin çalışma gruplarını çoğunlukla öğrencilerin oluşturduğu saptanmıştır. Ayrıca yansıtıcı düşünmenin daha çok çalışma grubunun matematik öğrenimine etkisi ve problem çözme becerileriyle ilişkisi bağlamında ele alındığı saptanmıştır. Bu çalışma, Türkiye’deki yansıtıcı düşünme literatürünün mevcut eğilimlerini ortaya koyarak gelecek araştırmalar ve eğitim politikaları için bir yol haritası sunması bakımından önem taşımaktadır.

Anahtar Kelimeler: Matematik eğitimi, tematik içerik analizi, yansıtıcı düşünme

INVESTIGATION OF REFLECTIVE THINKING STUDIES IN THE FIELD OF MATHEMATICS EDUCATION IN TURKEY: A THEMATIC CONTENT ANALYSIS

Abstract

Literature reviews indicate that studies on reflective thinking in the field of mathematics education have been increasing in recent years. Accordingly, the purpose of this study is to determine the content of reflective thinking research conducted in mathematics education in Turkey between 2020 and 2025. The research was carried out using the document analysis model, a qualitative research method. Within the scope of the study, a search was conducted using the Council of Higher Education (CoHE/YÖK) National Thesis Center database, identifying a total of 24 studies, consisting of 18 master's theses and 6 doctoral dissertations. The data were coded using a publication classification form and analyzed through thematic content analysis. The examined theses were evaluated based on publication year, thesis type, university, institute, learning area, research approach, data collection tools, data analysis method, study group, and implementation period. According to the analysis results, studies on reflective thinking in mathematics education were most concentrated in the year 2023. It was determined that the majority of the research

consisted of master's theses and was most frequently conducted at Muğla Sıtkı Koçman University. In terms of research approaches, quantitative studies utilizing data collection tools such as scales and achievement tests were found to be more prevalent. It was observed that the study groups of the theses were mostly comprised of students. Furthermore, it was established that reflective thinking was predominantly examined in the context of its effect on the study group's mathematics learning and its relationship with problem-solving skills. This study is significant as it reveals current trends in the reflective thinking literature in Turkey and provides a roadmap for future research and education policies.

Keywords: Mathematics education, thematic content analysis, reflective thinking.

1. GİRİŞ

Eğitim araştırmalarında önemli bir yer tutan yansıtıcı düşünme; bireyin kendi zihinsel süreçlerini ve eylemlerini bilinçli bir şekilde değerlendirmesini içeren, literatürde "refleksif düşünme" gibi kavramlarla birlikte ele alınarak kavramsal analizleri yapılan temel bir beceridir (Akyıldız, 2018; Dewey, 1933; Schön, 1987). Bireyin öğrenme sorumluluğunu almasını ve deneyimlerinden anlam çıkarmasını sağlayan bu becerinin geliştirilmesi, günümüz eğitim paradigmalarının odak noktalarından birisi olmaktadır. Literatür incelemesi yapıldığında, günümüzde özellikle matematik eğitimi alanında yansıtıcı düşünme üzerine yapılan çalışmaların sayısında belirgin bir artış olduğu görülmektedir (Yıldız ve Yenmez, 2019). Alandaki çalışmaların sayısındaki bu ivmelenme, mevcut durumu sistematik bir şekilde değerlendirme ve araştırma eğilimlerini haritalandırma ihtiyacını beraberinde getirmiştir (Albayrak ve Çiltaş, 2017; Birgin ve Öztürk, 2021).

Bu doğrultuda araştırmanın amacı, Türkiye’de 2020-2025 yılları arasında matematik eğitimi alanında yapılmış yansıtıcı düşünme konulu lisansüstü çalışmaların içeriklerini belirlemek ve alandaki güncel yönelimleri tematik içerik analizi ile ortaya koymaktır. Bu temel amaç çerçevesinde araştırmada; yansıtıcı düşünme üzerine hazırlanan lisansüstü tezlerin yıllara, türüne (yüksek lisans ve doktora), yayımlandığı üniversite ve enstitülere, odaklanılan öğrenme alanlarına, benimsenen araştırma yaklaşımlarına, kullanılan veri toplama araçları ile veri analizi yöntemlerine, örneklem büyüklüğüne ve uygulama sürelerine göre dağılımlarının nasıl olduğu alt problemler olarak belirlenmiş ve incelenmiştir.

2. MATERYAL VE METOD

Bu araştırma, nitel araştırma yöntemlerinden doküman incelemesi modeli ile gerçekleştirilmiştir. Doküman analizi; araştırma problemimizle ilgili belirli zaman diliminde yayımlanmış pek çok kaynağının analizini mümkün kıldığından (Yıldırım ve Şimşek, 2013) ötürü araştırma kapsamında tercih edilmiştir. Araştırmanın devamı niteliğinde benzer durumları sınıflandırmak için tematik içerik analiz yöntemine başvurulmuştur. Tematik içerik analizi, benzer durumları sınıflandırarak sonuçları frekans ve yüzde tablolarında gösterdiği için kişiye betimsel olarak sonuçları mümkün kılmaktadır (Birgin ve Öztürk, 2021).

2.1. Örneklem ve Veri Toplama Aracı

Araştırmanın örnekleme, 2020-2025 yılları arasında matematik eğitimi alanında Türkiye’de yayımlanmış olan lisansüstü çalışmalarından oluşmaktadır. Türkiye’deki matematik eğitimi alanında yansıtıcı düşünme çalışmalarındaki güncel durumu belirlemek için 2020-2025 yılları arasındaki çalışmalarla sınırlı kalınmıştır. Belli bir örneklem yöntemine göre örneklem seçilmemiş, araştırmanın örnekleminin tamamına ulaşılması amaçlanmıştır. Buna ilişkinin YÖK Ulusal Tez Merkezi veri tabanı incelenerek “matematik eğitimi” ve “yansıtıcı düşünme” anahtar kelimeleri girilmiştir ve tarama yapılmıştır. Yapılan doküman taraması sonucunda Türkiye’de 2020-2025 yılları arasında matematik eğitimi üzerine yapılan yansıtıcı düşünme çalışmalarının, 6’sı doktora tezi ve 18’ i yüksek lisans tezi olmak üzere toplam 24 lisansüstü çalışma incelemeye alınmıştır.

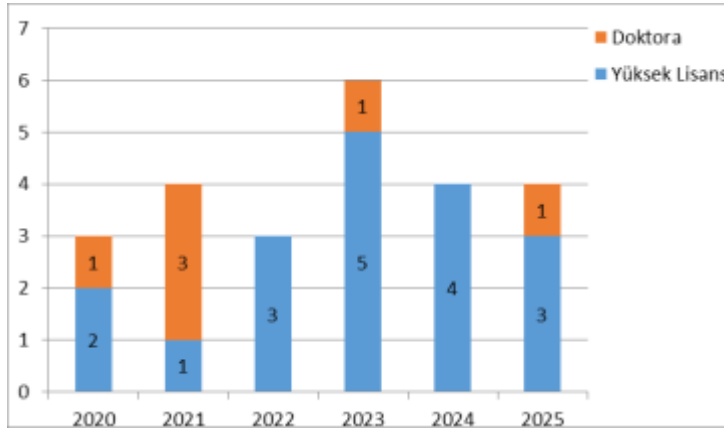
2.2. Veri Analizi

İncelemeye alınan dokümanlar sınıflama formu kullanılarak analiz edilmiştir. Bu sınıflama formunu belirlemek amacıyla alanyazındaki pek çok çalışmadan yararlanılmıştır (Albayrak ve Çiltaş, 2017; Yıldız ve Yenmez, 2019). Sınıflama formu; yayım yılı, tez türü, üniversite, enstitü, öğrenme alanı, araştırma yaklaşımı, veri toplama teknikleri, veri analizi, çalışma grubu ve uygulama süresi gibi bölümlerden oluşmaktadır. Araştırma kapsamındaki tezlerin sınıflama formuna uygun elde edilen veriler tematik içerik analizine göre kodlama ve sınıflanması yapılmıştır. Veri analizi sonrasında bulgular tablo ve grafikler ile özetlenmiştir.

3. SONUÇ

Araştırmanın veri analizi sonucunda elde edilen bulgular grafik ve tablolar ile açıklamalarıyla birlikte bu bölümde verilmektedir.

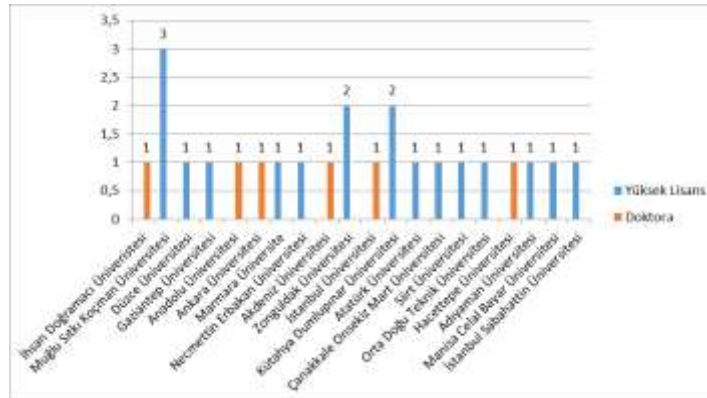
Türkiye’de 2020-2025 yılları arasında lisansüstü düzeyinde matematik eğitimi alanında yansıtıcı düşünme üzerine yapılan 24 lisansüstü tezlerinin yıllara ve tez türüne göre dağılımı Şekil 1’de sunulmaktadır.

Şekil 1. Çalışmaların yıllara ve tez türüne göre dağılımı

Şekil 1. incelendiğinde matematik eğitimi alanında yansıtıcı düşünme üzerine yapılan lisansüstü çalışmaların 2020-2025 yılları arasında en çok 2023 yılında ($f=6$), en az ise 2020 ve 2022 yıllarında ($f=3$) yapıldığı görülmektedir. Tez türüne yayımlanan tezlerin; en çok yüksek lisans tezi ($f=18$), en az doktora tezi ($f=6$) olduğu saptanmıştır.

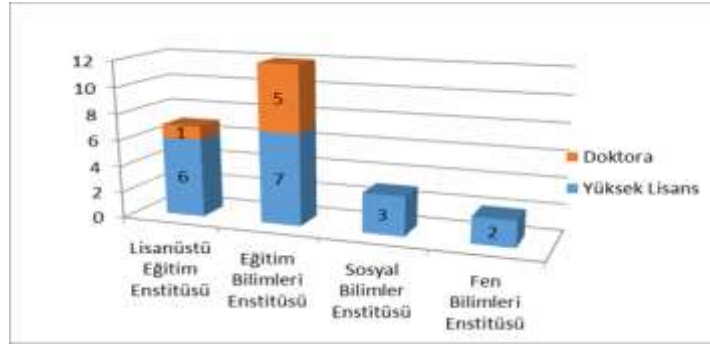
Türkiye’de 2020-2025 yılları arasında lisansüstü düzeyinde matematik eğitimi alanında yansıtıcı düşünme üzerine yapılan 24 lisansüstü tezlerinin yayımlandığı üniversiteye göre dağılımı Şekil 2’de sunulmaktadır.

Şekil 2. Çalışmaların üniversitelere göre dağılımı

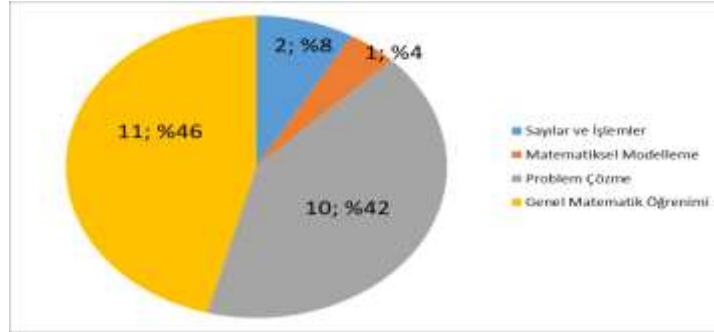
Şekil 2. İncelendiğinde konu ile ilgili çalışmaların en çok yüksek lisans tez türünde Muğla Sıtkı Koçman Üniversitesi'nde (f=3) yapıldığı görülmektedir.

Türkiye'de 2020-2025 yılları arasında lisansüstü düzeyinde matematik eğitimi alanında yansıtıcı düşünme üzerine yapılan 24 lisansüstü tezlerinin yayımlandığı enstitülere göre dağılımı Şekil 3'de sunulmaktadır.

Şekil 3. Çalışmaların enstitülere göre dağılımı

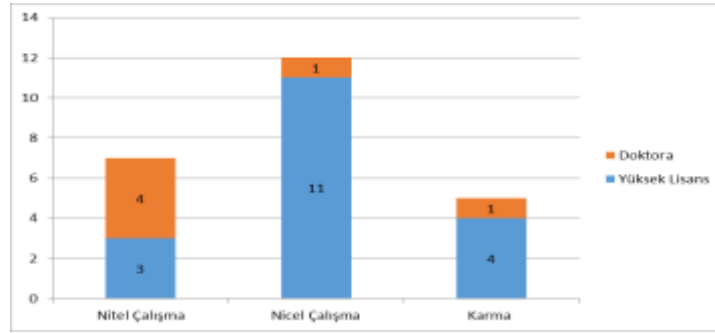
Şekil 3. incelendiğinde çalışmaların en çok Eğitim Bilimleri Enstitüsü'nde (f=12), en az ise Fen Bilimler Enstitüsü'nde (f=2) yayımlanmış olduğu saptanmaktadır. Sosyal ve Fen Bilimleri Enstitüsü'nde yayımlanmış tezlerin hepsinin yüksek lisans tezi olduğu görülmektedir.

Türkiye'de 2020-2025 yılları arasında lisansüstü düzeyinde matematik eğitimi alanında yansıtıcı düşünme üzerine yapılan 24 lisansüstü tezlerinin öğrenme alanına göre dağılımı Şekil 4'de sunulmaktadır.

Şekil 4. Çalışmaların öğrenme alanına göre dağılımı

Şekil 4. incelendiğinde yayımlanan tezlerin en çok %46 oranıyla (f=11) genel matematik öğrenimi, en az %4 oranıyla (f=1) matematiksel modelleme alanında yapıldığı görülmektedir.

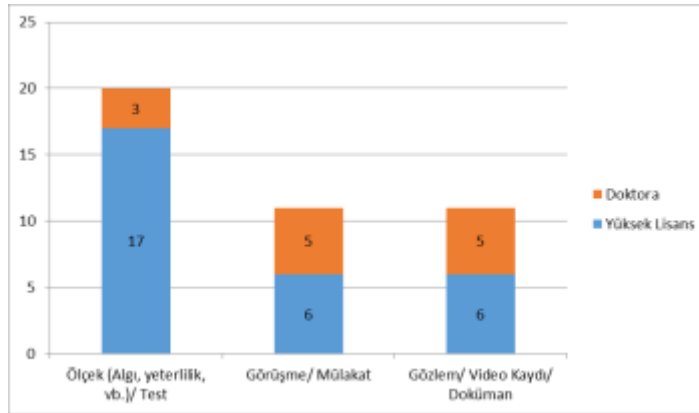
Türkiye’de 2020-2025 yılları arasında lisansüstü düzeyinde matematik eğitimi alanında yansıtıcı düşünme üzerine yapılan 24 lisansüstü tezlerinin araştırma yaklaşımına göre dağılımı Şekil 5’de sunulmaktadır.

Şekil 5. Çalışmaların araştırma yaklaşımına göre dağılımı

Şekil 5. incelendiğinde yayımlanan yansıtıcı düşünme çalışmalarının en çok nicel yöntem ($f=12$) benimsendiği, en az karma yöntem ($f=5$) benimsendiği görülmektedir. Nitel çalışan toplam tez çalışmaları ise 7 adettir. Yayımlanan 6 doktora tezinde 4 tanesi nitel çalışma, 1 tanesi nicel çalışma ve 1 tanesi karma çalışma yapılmıştır.

Türkiye’de 2020-2025 yılları arasında lisansüstü düzeyinde matematik eğitimi alanında yansıtıcı düşünme üzerine yapılan 24 lisansüstü tezlerinin veri toplama tekniklerine dağılımı Şekil 6’de sunulmaktadır.

Şekil 6. Çalışmaların veri toplama tekniklerine göre dağılımı

Şekil 6 incelendiğinde yayımlanan tezlerde kullanılan veri toplama araçlarından en çok ölçek ($f=20$), en az görüşme/mülakat ve gözlem/kayıt/doküman ($f=11$) kullanıldığı saptanmıştır.

Türkiye’de 2020-2025 yılları arasında lisansüstü düzeyinde matematik eğitimi alanında yansıtıcı düşünme üzerine yapılan 24 lisansüstü tezlerinin veri analiz yöntemlerine göre dağılımı Tablo 1.’de sunulmaktadır

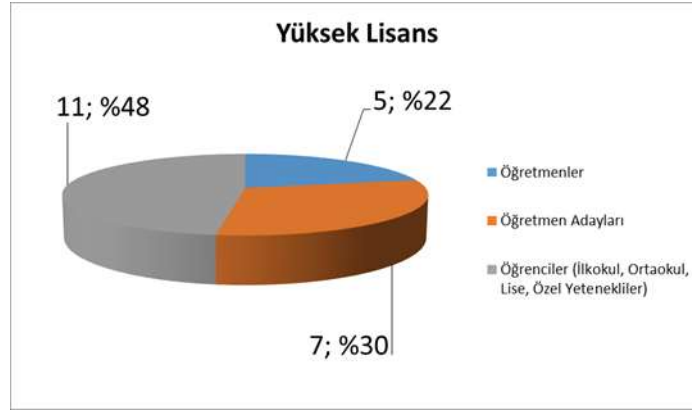
Tablo 1. Çalışmaların veri analiz yöntemlerine göre dağılımı

Nicel Araştırma	f	Nitel Araştırma	f
T-Testi	8	Sürekli Karşılaştırmalı Analiz	1
Anova	5	İçerik Analizi	10
Korelasyon	4	Yönlendirilmiş İçerik Analizi	1
Regresyon	5	Betimsel Analiz	3

Kolmogorov-Smirnov Testi	1	Doküman İncelemesi	1
Shapiro-Wilk	1	Betimsel İstatistikler	1
Pearson Korelasyon	4	Betimsel Analiz	3

Tablo.1' e göre yayımlanmış tezlerin analizleri için en çok nitel araştırma modeli veri analiz yöntemlerinden içerik analiz yönteminin tercih edildiği görülmektedir.

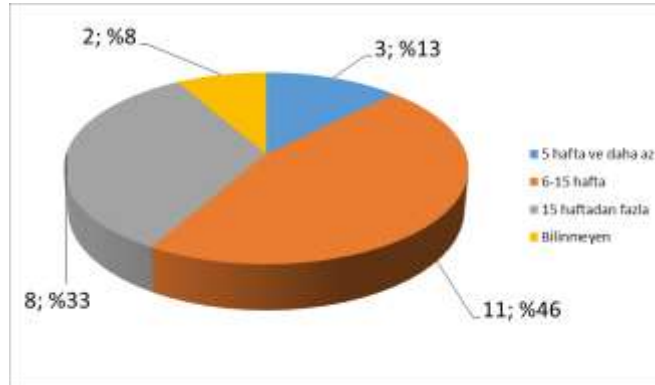
Türkiye’de 2020-2025 yılları arasında lisansüstü düzeyinde matematik eğitimi alanında yansıtıcı düşünme üzerine yapılan 24 lisansüstü tezlerinin çalışma grubuna göre dağılımı Şekil 7.’de sunulmaktadır.

Şekil 7. Çalışmaların çalışma grubuna göre dağılımı

Şekil 7. incelendiğinde yayımlanan tezlerin çalışma grubunu en fazla öğrencilerin (f=11), en az öğretmenlerin (f=5) oluşturduğu görülmektedir.

Türkiye’de 2020-2025 yılları arasında lisansüstü düzeyinde matematik eğitimi alanında yansıtıcı düşünme üzerine yapılan 24 lisansüstü tezlerinin uygulama süresine göre dağılımı Şekil 8.’de sunulmaktadır.

Şekil 8. Çalışmaların uygulama süresine göre dağılımı

Şekil 8. incelendiğinde yayımlanan tezlerin uygulama sürelerinin; en fazla %46 oranıyla 6-15 hafta aralığında (f=11), en az %13 oranıyla 5 hafta ve daha az (f=3) sürede gerçekleştiği görülmektedir.

4. TARTIŞMA

Türkiye’de matematik eğitimi alanında yansıtıcı düşünme üzerine yapılan lisansüstü çalışmaların incelendiği bu araştırmanın bulguları, alandaki mevcut eğilimleri ve eksiklikleri göz önüne sermektedir.

Araştırmaların %75'inin yüksek lisans düzeyinde kalması ve doktora düzeyindeki çalışmaların %25 gibi düşük bir oranda seyretmesi, bu konuda daha derinlemesine ve uzun soluklu akademik araştırmalara ihtiyaç duyulduğunu göstermektedir. Yöntemsel olarak incelendiğinde, yansıtıcı düşünme gibi içsel ve bilişsel süreçleri kapsayan bir konuda nicel araştırma yöntemlerinin (12 adet) nitel (7 adet) ve karma (5 adet) yöntemlere kıyasla daha fazla tercih edilmesi dikkat çekicidir. Bu durum, veri toplama araçlarında ölçek ve testlerin ezici bir çoğunlukla (20 adet) kullanılmasını da açıklamaktadır. Ancak konunun derinliği göz önüne alındığında, görüşme, mülakat, gözlem ve video kaydı gibi nitel veri toplama araçlarının kullanımının artırılması alana zenginlik katabilir.

Araştırmaların uygulama süreleri incelendiğinde, tezlerin çok büyük bir kısmının 6-15 hafta (%46) ve 15 haftadan fazla (%33) gibi orta ve uzun vadeli periyotlarda gerçekleştirilmesi oldukça olumlu bir bulgudur. Yansıtıcı düşünme becerisinin gelişimi anlık değil, sürece yayılan düzenli pratikler gerektirdiğinden, 5 hafta ve daha az süreli uygulamaların (%13) azınlıkta kalması araştırmacıların konunun doğasına uygun tasarımlar tercih ettiğini göstermektedir. Bununla birlikte, araştırmaların %8'inde uygulama süresinin belirtilmemiş olması, yöntemsel raporlama eksikliği olarak değerlendirilebilir. Öğrenme alanları açısından, genel matematik öğreniminin (%46) en çok çalışılan alan olması beklenen bir durum olmakla birlikte, matematiksel modelleme (%4) gibi güncel ve yansıtıcı düşünme becerisi gerektiren alt alanlarda ciddi bir araştırma boşluğu olduğu görülmektedir. Son olarak, çalışma gruplarının %48 oranında öğrencilerden oluşması, eğitim sisteminin merkezindeki öğrencilerin yansıtıcı düşünme becerilerinin ölçülmesine verilen önemi gösterse de, bu becerileri öğrencilere aktaracak olan öğretmenlerin (%22) örneklem olarak en az tercih edilen grup olması, öğretmen eğitime yönelik araştırmaların artırılması gerektiğine işaret etmektedir.

KAYNAKÇA

- AKYILDIZ, S. (2018), Yansıtıcı düşünme mi, refleksif düşünme mi? Kavramsal bir analiz, *Eğitim Kuram ve Uygulama Araştırmaları Dergisi*, 4(1), 12–25.
- ALBAYRAK, M., ve ÇİLTAS, A. (2017), Türkiye’de matematik eğitimi alanında yapılan çalışmaların içerik analizi: 2010-2015 yılları arası, *Kastamonu Eğitim Dergisi*, 25(2), 527–542.
- ARTUĞ, G. (2023), Yedinci Sınıf Öğrencilerinin Okuma Stratejilerine İlişkin Bilişsel Farkındalıklarının Problem Çözmeye Yönelik Yansıtıcı Düşünme Becerilerini Yordama Düzeyi, (Yüksek Lisans Tezi), Kütahya: Kütahya Dumlupınar Üniversitesi.
- ATILGAN TUNÇER, A. (2020), Ortaokul Matematik Öğretmenlerinin Yansıtıcı Düşünme Eğilimleri İle Yapılandırmacı Öğrenme Ortamı Oluşturma Düzeyleri Arasındaki İlişki, (Yüksek Lisans Tezi), Düzce: Düzce Üniversitesi.
- AYDIN, B. (2025), Oryantiring Bağlamında Farklı Derslerle İlişkilendirilmiş Matematik Etkinliklerinin Üstün Yetenekli Öğrenciler Üzerindeki Etkileri, (Yüksek Lisans Tezi), Manisa: Manisa Celal Bayar Üniversitesi.
- BİRGİN, O., ve ÖZTÜRK, F. N. (2021), Research trends on mathematical modelling in mathematics education in Turkey (2010-2020): a thematic content analysis, *E-International Journal of Educational Research*, 12(5), 118–140.
- BÜYÜKBAYRAM, H. (2024), 8. Sınıf Öğrencilerinin Görsel Matematik Okuryazarlığı Özyeterlik Algıları ve Problem Çözmeye Yönelik Yansıtıcı Düşünme Becerileri İle Matematiksel Yetkinlikleri Arasındaki İlişkinin İncelenmesi, (Yüksek Lisans Tezi), Siirt: Siirt Üniversitesi.
- ÇADIR, T. (2024), Ortaöğretim Öğrencilerinin Matematiksel Problem Çözmeye Yönelik İnançları İle Yansıtıcı Düşünme Becerileri Arasındaki İlişkinin İncelenmesi, (Yüksek Lisans Tezi), İstanbul: İstanbul Zaim Üniversitesi.
- ÇAYLI, D. (2025), Ortaokul Öğrencilerinin Matematiksel Üstbiliş Farkındalıkları İle Problem Çözmeye Yönelik Yansıtıcı Düşünme Becerilerinin İlişkisinin İncelenmesi, (Yüksek Lisans Tezi), Kütahya: Kütahya Dumlupınar Üniversitesi.

- DEWEY, J. (1933), *How We Think: A Restatement of the Relation of Reflective Thinking to the Educative Process*, D. C. Heath and Company.
- DURNA, B. (2022), *Ortaokul Öğrencilerinin Problem Kurma Özyeterlikleri, Problem Çözme Tutumları Ve Problem Çözmeye Yönelik Yansıtıcı Düşünme Becerilerinin İncelenmesi*, (Yüksek Lisans Tezi), Muğla: Muğla Sıtkı Koçman Üniversitesi.
- DURUN, B. (2021), *Çevrimiçi Ödev, Akademik Başarı Ve Öz Düzenleme Arasındaki İlişkinin İncelenmesi*, (Yüksek Lisans Tezi), Gaziantep: Gaziantep Üniversitesi.
- EGİN, M. (2025), *İlköğretim Matematik Öğretmen Adaylarının Farkındalıklarının Değişiminin İncelenmesi: Video Kulüp Uygulaması*, (Doktora Tezi), Ankara: Hacettepe Üniversitesi.
- ER ARI, M. (2022), *8. Sınıf Matematik Ders Kitabındaki Etkinlik Ve Ölçme Değerlendirme Sorularının İncelenerek LGS Sınav Soruları İle Karşılaştırılması ve Öğretmen Görüşlerinin Alınması*, (Yüksek Lisans Tezi), İstanbul: Marmara Üniversitesi.
- KESKİN, Ö. (2020), *A Case-Based Approach To Reflective Practice Of Pre-Service Secondary Mathematics Teachers For Developing A Holistic Perception Of Teaching*, (Doktora Tezi), Ankara: Bilkent Üniversitesi.
- KIRKPINAR, E. (2023), *Matematik Ve Fen Bilimleri Eğitimi Anabilim Dalı (İlköğretim Matematik Eğitimi)*, (Yüksek Lisans Tezi), Zonguldak: Zonguldak Bülent Ecevit Üniversitesi.
- NARİN, K. (2023), *Ortaokul Öğrencilerinin Problem Çözmeye Yönelik Yansıtıcı Düşünme Becerileri İle Etkin Katılımları Arasındaki İlişki*, (Yüksek Lisans Tezi), Erzurum: Atatürk Üniversitesi.
- ÖZBEBEK, İ. (2024), *İlköğretim Matematik Öğretmen Adaylarının Etnomatematik Temelli Matematik Öğretimi Yansıtıcı Düşünme Becerilerini Geliştirmeye Yönelik Program Tasarısı*, (Yüksek Lisans Tezi), Çanakkale: Çanakkale Onsekiz Mart Üniversitesi.
- ÖZBEK, G. (2023), *Matematiksel Modelleme Tabanlı Proje Üretimi Ve Yönetimi Programının Özel Yeteneklilerin Proje Üretimi Bağlamında Etkililiği*, (Doktora Tezi), Antalya: Akdeniz Üniversitesi.
- ÖZDİL, A. (2022), *Lise Öğrencilerinin Düşünme Becerileri İle Matematik Dersi Kazanım Ve Tutumları Arasındaki İlişkilerin İncelenmesi*, (Yüksek Lisans Tezi), Konya: Necmettin Erbakan Üniversitesi.
- SCHÖN, D. A. (1987), *Educating the Reflective Practitioner: Toward a New Design for Teaching and Learning in the Professions*, Jossey-Bass.
- ŞANLIDAĞ, M. (2020), *Zeka Oyunlarının Dersinin Öğrencilerin Matematik Problemi Çözme Tutumlarına ve Problem Çözmeye Yönelik Yansıtıcı Düşünme Becerilerine Etkisi*, (Yüksek Lisans Tezi), Muğla: Muğla Sıtkı Koçman Üniversitesi.
- ŞEN, M. (2021), *Teknoloji Destekli Matematik Eğitiminde Yapı Taşları Modelinin Öğrencilerin Üst Düzey Düşünme Becerilerine Ve Başarılarına Etkisi*, (Doktora Tezi), İstanbul: İstanbul Üniversitesi.
- TOPBAŞ, S. (2023), *STEM Eğitiminin İlkokul Öğrencilerinin Temel Becerilerine, Problem Çözmeye Yönelik Yansıtıcı Düşünme Becerilerine ve Stem Kariyer İlgilerine Etkisi*, (Yüksek Lisans Tezi), Zonguldak: Zonguldak Bülent Ecevit Üniversitesi.
- UĞUR ARSLAN, Z. (2021), *Matematik Öğretmenlerinde Uyarlayıcı Uzmanlığın Gelişimini Etkileyen Yaşantılar Ve Öğretim Süreçlerine Yansımaları*, (Doktora Tezi), Ankara: Ankara Üniversitesi.
- ÜSTÜNER, İ. (2025), *MASRL Modeline Göre Yürütülen Öz düzenlemeye Dayalı Öğrenmenin Matematik Motivasyonuna, Başarı Duygusuna Ve Problem Çözmeye Yönelik Yansıtıcı Düşünme Becerilerine Etkisi*, (Yüksek Lisans Tezi), Adıyaman: Adıyaman Üniversitesi.
- YAPRAK BOSTANCI, Ö. (2024), *Exploring Design Based Learning Activities in 2nd Grade Science Classrooms*, (Yüksek Lisans Tezi), Ankara: Orta Doğu Teknik Üniversitesi.
- YEŞİL, D. (2021), *Bir Ortaokul Matematik Öğretmeninin Fark Etme Becerisi Bağlamında Mesleki Gelişimi*, (Doktora Tezi), Eskişehir: Anadolu Üniversitesi.
- YILDIZ, P., ve YENMEZ, A. A. (2019), *Türkiye’de matematik eğitimi alanında yapılan yansıtıcı düşünme çalışmalarının analizi*, Mehmet Akif Ersoy Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi, (51), 329–358.

YÖRÜK, M. (2023), Öğretmen Adaylarının Benimsedikleri Eğitim Felsefeleri Ve Yansıtıcı Düşünme Eğilimlerinin İncelenmesi (Muğla Sıtkı Koçman Üniversitesi Örneği), (Yüksek Lisans Tezi), Muğla: Muğla Sıtkı Koçman Üniversitesi.

FROM AESTHETIC PREFERENCE TO NORMATIVE DISCOURSE: MINIMALISM AND MAXIMALISM AS MORAL AND CULTURAL DISCOURSES

Yusuf Dönmez

Özyeğin University, Faculty of Social Sciences, Design Technology and Society
yusuf.donmez@ozu.edu.tr, ORCID: 0009-0005-6632-327X

Prof. Dr. Alpay Er

Özyeğin University, Faculty of Social Sciences, Design Technology and Society
alpay.er@ozu.edu.tr, ORCID: 0000-0002-3565-3816

Abstract

This paper presents interim findings from an ongoing master's thesis examining how people make sense of minimalism and maximalism through online discourse. Drawing on Pierre Bourdieu's theory of taste and distinction, it analyses 408 discursively meaningful comments from a YouTube pilot corpus using thematic discourse analysis. Seventeen discursive registers emerged inductively from the data, grouped into three thematic clusters: critical and sceptical discourses (43.6%), affirmative and endorsing discourses (36.3%), and contextualising and relativising discourses (20.1%). Close linguistic reading of selected comments reveals how speakers construct moral identities, draw symbolic boundaries, and naturalise cultural hierarchies through aesthetic talk. Findings suggest that aesthetic preferences function not as neutral style choices but as meaning-making frameworks through which contemporary subjects negotiate visions of the good life. As a work-in-progress, the paper outlines directions for further development.

Keywords: Minimalism, Maximalism, Thematic Discourse Analysis, Bourdieu, Cultural Capital, Online Discourse

1. INTRODUCTION

Minimalism and maximalism are two dominant aesthetics in contemporary discussions of interior design and lifestyle. Both are typically treated as questions of style — judgements about what looks beautiful, calm, or expressive. Yet a closer look at how people talk about these aesthetics online reveals a different picture. These conversations rarely remain aesthetic. They quickly become arguments about how life ought to be lived.

In YouTube comment threads, users praise minimalism as freedom, discipline, and inner peace, or condemn it as sterile, soulless, and a luxury available only to the wealthy. They embrace maximalism as authentic self-expression and cultural belonging, or dismiss it as hoarding rebranded for social media. In each case, aesthetic preference becomes a vehicle for moral judgement — about consumerism, class, mental health, sincerity, and the meaning of a good life.

This paper takes those everyday conversations seriously as discourse: not as opinions about furniture, but as a site where subjects negotiate values through the language of taste. The guiding question is the following: through which discursive frameworks do people make sense of minimalism and maximalism in online spaces?

The study's central contribution lies in examining minimalism and maximalism together as mutually constitutive aesthetic categories. Most existing studies treat them in isolation. By analysing both within the same discursive space, the study makes visible the normative distinctions their opposition produces — and the meaning-making frameworks that sustain them.

2. MATERIALS AND METHODS

2.1 Theoretical Framework

The theoretical backbone of the study is Pierre Bourdieu's *Distinction: A Social Critique of the Judgement of Taste* (1984). According to Bourdieu, aesthetic preferences are not neutral; they are practices through which symbolic boundaries and cultural hierarchies are drawn. In his words, "taste classifies, and it classifies the classifier" (Bourdieu, 1984, p. 6). Individuals' aesthetic sensibilities are not merely personal inclinations but are simultaneously products and reinforcers of social position.

Within this framework, cultural capital is particularly useful. Knowing what is refined or tacky is itself a resource: unevenly distributed, acquired through education and socialisation, and used to mark social position. Aesthetic judgement thus functions as a credential, positioning individuals within social space.

This framework is extended through Cherrier (2009) on anti-consumption identity construction; Meissner (2019), who frames minimalism as a cultural ideology that conceals class distinctions; and Wilson and Bellezza (2022), who define consumer minimalism as a multidimensional construct combining few possessions, sparse aesthetics, and mindfully curated consumption.

2.2 Data Collection and Ethics

Data were collected via the YouTube API from a single video addressing the rise of maximalism and the cultural backlash against minimalism in contemporary interior design and lifestyle culture. The specific video title, channel, and URL are withheld for ethical reasons; only the thematic framing of the source is reported here. This single-video pilot corpus, yielding 615 raw comments, was selected because YouTube comment sections provide naturally occurring, publicly available discourse in which users engage spontaneously with aesthetic topics without researcher prompting. As a pilot corpus for an ongoing study, it allows for methodological development and preliminary pattern identification ahead of a larger multi-video analysis.

Although YouTube comments are publicly accessible, ethical care was taken throughout the analysis. Usernames and any personally identifying information were not retained in the working dataset. Comments cited below are presented in quotation marks as illustrative discursive material; they appear without author attribution, and where doing so would not compromise the linguistic features under analysis they have been lightly paraphrased to minimise traceability. The discursive markers analysed in close reading (modal expressions, evaluative terms, framing phrases) are preserved in their original form.

2.3 Analytical Approach

The study employs thematic discourse analysis — a two-stage approach combining inductive thematic coding with close linguistic reading.

In the first stage, 523 substantive comments were retained after removing 92 technical entries, including URLs, fragments under 30 characters, and non-Latin script. Each comment was read in full and assigned a primary discursive register based on its meaning — the rhetorical work it performs — rather than on keyword matching. Categories emerged inductively from the data. This stage maps the landscape of meaning-making frameworks across the corpus.

In the second stage, comments selected through theoretical sampling from each thematic cluster were subjected to close linguistic reading. This stage examines how speakers construct subject positions, draw moral boundaries, and naturalise cultural hierarchies through specific linguistic choices: modal expressions, pronoun use, metaphors, and characterological attributions. The aim is to show not only what frameworks exist but also how they work discursively.

Following this process, 115 comments consisting of meta-commentary on the video, off-topic questions, and generic praise were excluded from discourse-level analysis, yielding a final analytical corpus of 408

discursively meaningful comments. All percentages reported in this paper are calculated on this final analytical corpus of 408.

3. RESULTS

Close reading yielded 17 discursive registers grouped into three thematic clusters. Table 1 presents the full distribution of registers within and across clusters, calculated on the final analytical corpus of 408 comments. Across the corpus, the single largest register is Authenticity and Self-Expression (14.2%, N=58), located in the affirmative cluster.

Table 1. Distribution of discursive registers across the analytical corpus (N=408).

Cluster	Register	N	%
<i>Critical & Sceptical</i>	Moral-Aesthetic Rejection	39	9.6
	Definition Gatekeeping	37	9.1
	Consumerist Critique	28	6.9
	Anti-Trend Independence	26	6.4
	Class & Privilege Critique	22	5.4
	Hoarding-as-Maximalism	13	3.2
	Hypocrisy / Performative	9	2.2
	Forced by Poverty	4	1.0
	<i>Subtotal</i>	<i>178</i>	<i>43.6</i>
<i>Affirmative & Endorsing</i>	Authenticity / Self-Expression	58	14.2
	Sustainable Reuse	35	8.6
	Philosophy / Lifeway	33	8.1
	Transformation Narrative	14	3.4
	Therapeutic / Mental Health	8	2.0
	<i>Subtotal</i>	<i>148</i>	<i>36.3</i>
<i>Contextualising & Relativising</i>	Balance / Middle Way	39	9.6
	Historical Relativism	28	6.9
	Cultural / National	11	2.7
	Life-Stage / Material Constraint	4	1.0
	<i>Subtotal</i>	<i>82</i>	<i>20.1</i>
<i>Total</i>		<i>408</i>	<i>100.0</i>

3.1 Critical and Sceptical Discourses (43.6% — N=178)

The most frequent register within the critical and sceptical cluster is Moral-Aesthetic Rejection (9.6%, N=39): speakers describe the opposing style as sterile, soulless, or hospital-like, making not merely an aesthetic judgement but a characterological claim about those who inhabit such spaces. The comment

“Minimalism like this is for boring people” illustrates this mechanism. The phrase *for boring people* performs a shift from architectural critique to personality diagnosis — disliking a style becomes diagnosing its inhabitant.

Definition Gatekeeping (9.1%, N=37) represents comments asserting the right to define true minimalism or maximalism. “The problem is people misunderstand minimalism. It is not about removing things, but to have exactly what you need.” The opening phrase *the problem is* positions the speaker outside and above the misunderstanding collective. The word *exactly* forecloses negotiation, and the unanswered question of who determines need is precisely where the speaker’s authority is installed.

Class and Privilege Critique (5.4%, N=22) names what aesthetic discourse conceals. “Minimalists tend to have money — they don’t keep things because they can afford to buy them again.” The modal *tend to* softens the claim while retaining its force, positioning the speaker outside both camps and claiming a practical realism that implicitly elevates itself above both aesthetic positions.

3.2 Affirmative and Endorsing Discourses (36.3% — N=148)

This cluster contains the single largest register in the entire corpus: Authenticity and Self-Expression (14.2%, N=58). Speakers frame objects as extensions of the self: “Each piece should tell you what kind of person I am.” The modal *should* is normative — prescribing what objects ought to do rather than describing what they do. This register directly supports Bourdieu’s argument about the identity-constituting function of aesthetic practices.

Sustainable Reuse (8.6%, N=35) frames second-hand shopping, antiques, and environmental awareness as ethical preferences, constructing an alternative moral economy of objects. Philosophy or Lifeway (8.1%, N=33) positions minimalism or maximalism as a profound mode of existence rather than a trend, performing a distinction between superficial followers and authentic practitioners.

3.3 Contextualising and Relativising Discourses (20.1% — N=82)

The most frequent register within this cluster is Balance and Middle Way (9.6%, N=39). Speakers reject the minimalism-maximalism binary entirely, coining their own terms: Mediumalism, Midimalism, Practionalism. The invention of neologisms is itself a discursive move: creating new language stakes out a position and implicitly claims that existing categories are inadequate. The middle way is presented as the reasonable choice — but this presentation is itself a normative claim.

Historical Relativism (6.9%, N=28) situates current aesthetic debates within a historical continuity: “Victorians were already doing this; these cycles have always continued.” This move simultaneously downplays the significance of contemporary trends and positions the speaker as historically literate.

4. DISCUSSION

The findings confirm that taste discourse operates as Bourdieu predicted. Aesthetic critique consistently becomes moral diagnosis: inhabiting a sterile space signals not merely poor taste but a soulless character. Definition debates distribute and police cultural capital: knowing the correct style is presented as an expertise not everyone possesses.

A particularly significant finding is the unexpectedly high frequency of middle way discourse (9.6%). This is not merely a search for compromise but a strategy of distinction: by rejecting both poles of a polarised debate, speakers construct a more reasonable, more knowledgeable subject position. The middle way is not neutral; it is its own normative claim.

The close linguistic readings reveal mechanisms that frequency counts alone cannot show. The shift from aesthetic to characterological judgement, the use of modal verbs to naturalise normative claims, and the

deployment of neologisms to stake discursive territory — these are the micro-level operations through which Bourdieu's macro-level argument about taste and distinction is realised in everyday digital talk.

These patterns suggest that YouTube comment sections function as sites of symbolic boundary production. Users do not merely express preferences; they construct hierarchies, police categories, and position themselves in relation to others — all through the apparently trivial medium of aesthetic discussion.

5. CONCLUSION

This work-in-progress paper shows that online discussions about minimalism and maximalism function as a site for the production of moral, class-based, and identity discourse rather than mere aesthetic preference. The 17 discursive registers identified through thematic discourse analysis reveal how aesthetic talk produces and reinforces symbolic boundaries in the informal, anonymous space of YouTube comments — confirming Bourdieu's claim that taste classifies the classifier.

The study's most original contribution is treating minimalism and maximalism together as mutually constitutive categories whose opposition produces normative distinctions. As a pilot study, it establishes the analytical framework and discursive landscape for a larger investigation.

Future Work

The next phase of the research will substantially expand the empirical scope while staying within YouTube as the data environment. The corpus will be enlarged from a single-video pilot to a multi-video dataset of approximately 8,000 to 10,000 comments, sampled across videos that take different positions in the minimalism-maximalism debate (for instance, videos endorsing minimalism, defending maximalism, or critiquing both). This sampling strategy aims to test whether the 17 discursive registers identified here recur across different audiences and rhetorical settings, and to identify register-level variation that the pilot cannot capture.

The analytical layer will be deepened in three ways. First, the current single-register coding will be supplemented with secondary coding that allows individual comments to be assigned multiple registers where appropriate, capturing the layered nature of online aesthetic talk. Second, intra-thread interaction will be examined as a unit of analysis, tracing how registers respond to, accommodate, or contest one another within reply chains rather than treating comments as isolated utterances. Third, basic computational support drawn from corpus linguistics (concordance analysis, collocation, modal verb frequency) will be used to identify recurring linguistic patterns across the enlarged corpus, while close discourse-analytic reading will remain the primary interpretive method.

Finally, the discourse-analytic layer itself will be strengthened. Selected registers will be examined more systematically through their use of metaphors, modality, evaluative language, and rhetorical moves — making explicit the linguistic mechanisms through which moral and class-based claims are embedded in aesthetic talk. Methodological transparency will be improved by developing a written coding manual and by introducing a second coder to establish inter-coder reliability for a sample of the enlarged corpus.

REFERENCES

- Bourdieu P. 1984. *Distinction: A Social Critique of the Judgement of Taste*. Harvard University Press.
- Braun V, Clarke V. 2006. Using thematic analysis in psychology. *Qualitative Research in Psychology* 3 (2), 77–101.
- Cherrier H. 2009. Anti-consumption discourses and consumer-resistant identities. *Journal of Business Research* 62 (2), 181–190.
- Meissner M. 2019. Against accumulation: Lifestyle minimalism, de-growth and the present post-ecological condition. *Journal of Cultural Economy* 12 (3), 185–200.

Wetherell M, Potter J. 1993. *Mapping the Language of Racism: Discourse and the Legitimation of Exploitation*. Columbia University Press.

Wilson AV, Bellezza S. 2022. Consumer minimalism. *Journal of Consumer Research* 48 (5), 796–816.

“ÜRKÜN” KELİMESİNİN ETİMOLOJİSİ VE ONUN SİYASİ TERİNOLOJİDEKİ ÖNEMİ

Dr. Öğr. Üyesi Nursultan Abdimalip Uulu

Oş Devlet Üniversitesi, Felsefe, Kırgızistan

nabdimalipuulu@oshsu.kg, ORCID: 0009-0002-1689-0741

Assoc.Prof. Dr. Murzakmatov Amanbek

Oş Devlet Üniversitesi, Felsefe, Kırgızistan

suzak70@mail.ru, ORCID: 0009-0005-0767-2090

Özet

1916'daki kanlı ayaklanmaya Ürkün adını veriyoruz. Ancak bu isim toplumda çeşitli tartışmalara yol açmıştır. Bazı tanınmış kişiler bu ismin yanlış olduğunu savunmuş, hatta bu kelime yerine kendi versiyonlarının kullanılmasını önermişlerdir. Bu yazıda, *Ürkün* kelimesinin etimolojisini tarihî ve folklorik kaynaklara dayanarak açıklamaya çalıştık.

Anahtar kelimeler: 1916, Munt, Ürkün, Kaşgarlı Mahmud, Divânü Lügâti't-Türk

THE ETYMOLOGY OF THE WORD "ÜRKÜN" AND ITS IMPORTANCE IN POLITICAL TERMINOLOGY

Abstract

The tragic events of 1916 Kyrgyz called the characteristic word Urkun. However, this title became the object of discussion in the Kyrgyz society. Comes to the fact that some public figures believe that the word Urkun humiliates Kyrgyz. Is it really the word humiliates Kyrgyz? In this paper the author tried to explain the etymology of the word Urkun based on the historical and folk sources.

Keywords: 1916, the munt, Ürkün, Mahmud Kashgari, Divânü Lügâti't-Türk

GİRİŞ

Kırgızların tarihinde parlak dönemler de, kan yutturan ağır günler de yaşanmıştır. Kırgız tarihindeki en ağır olaylardan birisi, 1916'daki Kırgızların egemenlik için Çarlık Rusya hükümetine karşı ayaklanmasıdır. İsyan çıkaranlar hedefine ulaşamamışlardır. Çünkü Kırgızların ne askeri, ne de kayda değer silahı vardı. Sayıca az, çok basit silahlarla ayaklananlar cihan imparatorluğu olan, siyasî ve ekonomik yönden gelişmiş, birçok savaşa katılarak tecrübe kazanan büyük bir devleye karşı girişilen savaşın başarı imkânı çok düşüktü, Ayaklanana karşı gönderilen askerleri halkı bozguna uğratarak, çok sayıda insan öldü. Askerden kurtulanlar Çin'e (Doğu Türkistan) kaçmaya mecbur kaldılar. Bu olay Kırgız tarihinde *Ürkün* olarak adlandırılmıştır. Ürkün olayı tarihçiler tarafından doğru değerlendirilememiştir. Bazı tarihçiler bu olayı tesadüfen çıkmış olan isyan, çatışma olarak değerlendirirken, bazıları bağımsızlık mücadelesi olduğunu belirtmektedir. Kırgız tarihindeki bu ağır siyasî olaya, ilmi değerlendirme yapılmadan önce isyanın adına karşı olan bir grup ortaya çıktı. Yazar, siyasetçi ve toplum eylemcilerinden oluşan bu grubun asıl amacı 1916'daki mücadelenin “Ürkün” ismini değiştirmektir. Onların dediklerine göre, Ürkün kelimesi Kırgızları alay etmek için çıkarılmış bir terimdir. Çünkü hayvanlar ürker, insan ürmez,

insanlar korkarmış. Ürkün kelimesi ile Kırgızları hayvanla kıyaslıyorlar şeklinde düşünceleri ortaya atıldılar. Ürkün kelimesinin yerine **kırgın** (soykırım), **çegindi** (geri çekilme) sözleri kullanma teklifinde de bulunuyorlar. Onlardan biri olan, Kırgız Cumhuriyeti Halk Yazarı Ernis Tursunov 21 Temmuz 2011’de “De-facto” gazetesine verdiği röportajda şöyle der:

*“Aslında mücadeleye Ürkün değil, Kırgın deniliyordu. Sonra, “ürküp kaçtınız” diye alay edilerek bu şekilde kaldı”.*¹

Ürkün kelimesine karşı olanlardan birisi şair, yazar Abdır Rahman Alımbayev (Bayas Tural takma adı ile tanılan insan), görüşünü şöyle savunmaktadır:

*“Bugüne kadar düzeltme yapılmayan bir terim var. O da **ürkün** sözüdür. Kelimeyi bulan insan Rus değil. Çünkü Ruslarda böyle kelime yoktur. Bu kelimeyi bulan insan Kırgız da değildir. Çünkü Kırgızlar bu kelimenin hayvanlar için kullanıldığını iyi bilir. Bu kelimeyi bulmuş insan ya Kırgız kıyafeti giyen mankurt birisi, ya da iç düşmandır. Bu olay, Kırgızların kendi dilini unuttuklarını gösteriyor. Yoksa bağımsızlığı aldıktan sonra hemen değiştirilebilirdi. Biraz eleştiri yapalım. “Ürkün” kelimesinin kökü ürkmek filinden gelir. At ürker, koyun ürker. Ama insan ürmez, insan “korkar”. Kırgızlar ürkmek sözünü hayvanlar için kullanıyor. İnsanların korkmasını belirtmek için bu kelime kullanılmaz. En kötüsü ürkün sözü sadece bir insan için değil, bütün millet için kullanılıyor. 70 yıl boyunca biz bu kelimeyi kendimizi belirtmek için kullandık. Bu bizim vatansever millet olmadığımızı gösteriyor.”*²

Ürkün kelimesi üzerindeki tartışmalara Kırgız siyasetçileri de katılmıştır. Örneğin, Kırgız siyasetinin en aktif vekillerinden olan devlet ve toplum adamı Topçubek Turgunaliyev de Ürkün’e karşı kendi görüşlerini şöyle anlatır: “Bundan sonra ürkün kelimesini unutunuz. O kelime Rus İmparatorluğu zamanında, Sovyetler döneminde Kırgızlar hayvan gibi ürkün kaçtı diye anlatmak için bir formüle ihtiyaç olduğunda çıkarılmış kelimedir.” Yukarıda adı geçen insanlar Kırgız toplumunun tanınmış bireyleridir. Onların ürkün kelimesine karşı görüşleri halk arasına zamanla yayılması söz konusu değildir.

Ürkün kelimesi üzerindeki tartışmalara Kırgız siyasetçileri de katılmıştır. Örneğin, Kırgız siyasetinin en aktif vekillerinden olan devlet ve toplum adamı Topçubek Turgunaliyev de Ürkün’e karşı kendi görüşlerini şöyle anlatır: “Bundan sonra ürkün kelimesini unutunuz. O kelime Rus İmparatorluğu zamanında, Sovyetler döneminde Kırgızlar hayvan gibi ürkün kaçtı diye anlatmak için bir formüle ihtiyaç olduğunda çıkarılmış kelimedir.”³

Yukarıda adı geçen insanlar Kırgız toplumunun tanınmış bireyleridir. Onların ürkün kelimesine karşı görüşleri halk arasına zamanla yayılması söz konusu değildir.

Ürkün terimi üzerinde profesyonel tarihçilerin arasında da ortak görüş yoktur. Bazıları ürkün terimini başka bir isimle değiştirmeye ihtiyaç olduğunu söylerken, bazıları bu kelimeyi değiştirme amacının yanlış olduğu kanaatinde. Mesela, tarihçi Kıyas Moldokasimov’un “1916-cıl. Erkindik üçün küröştün baraktarı cana sabaktarı” (1916. Bağımsızlık İçin Mücadelenin Sayfaları ve Dersleri) makalesinde ürkün kelimesinin “Kırgızların Çin’e kaçması” anlamında kullanıldığını

¹ Ernis Tursunov, “Kezinde, ee berbegen taşkın bolup, Kezinde bilik bolup bülbüldögöm”, http://www.presskg.com/df/11/0721_14.htm

² Bayas Tural, “Ondolgon kata- kata emes”, https://vk.com/wall-45006709_3909

³ Mından kiyin “Ürkün” degen sözdü unutkula! <https://www.azattyk.org/a/1254319.html>

ve tarihçi Prof. Dr. Ceniş Cunuşaliyev bu kelimenin Kaşgarlı Mahmud'un sözlüğünde de var olduğunu söylediğini, ürkünü başka bir kelime ile değiştirmeye hiçbir sebep olmadığını yazar.⁴ Bu kadar tartışmalara sebep olan “ürkün” kelimesi tehlikeli bir terim midir? Ya da bu kelime Kırgızların mankurt olduğunu mu ispat etmektedir? Biz bu küçük makalemizde bu kelime hakkında kaydedilmiş tarihî eserleri ve halkın geçmişini anlatan destan ve şecerelerdeki kaynaklardan yararlanarak bu terimin ne zamandan beri başladığını göstermeye çalıştık.

“Ürkün” kelimesi şüphesiz Türk dillerin- de, onun içinde Kırgız dilinde ürk- fiilinden ortaya çıkmıştır. Türk dillerinde ürk kelimesinin “korkmak”, “merak etmek”, “telaşlanmak”, “endişelenmek”, “heyecanlanmak”, “kaçmak” v.s. anlamları vardır (Sevortyan, 1974, s. 635). Ortaçağ Karahanlılar döneminin büyük dilcisi Kaşgarlı Mahmud'un yazdığı “Divan-ı Lugatit-Türk” sözlüğünde ürkemek sözüne koyun ürkti ve budun ürkti (millet ürkti) gibi örnekleri veriliyor (DLT, 1940, s. 420). “Divan-ı Lugatit'in” başka yerinde ise “İrtiş suwın keçsedi, Budun anın ürküşür / [düşman] İrtiş suyunu geçmek üzeredir, Bu yüzden ulus arasına ürküntü düştü” gibi şiirlerden de örnekler verilmiştir (DLT, 1939, s. 155). Yukarıdaki örneklerde, Türkler eskiden ürk fiilini hem hayvanlar, hem de insanlar için nasıl kullanıyorsa, bu fiilin günümüzde de aynı şekilde kullanıldığı görülmektedir. Ürkemek sözünün sadece hayvanlara değil, insanlar için de kullanıldığını ünlü türkolog V. Radlov tarafından kayda geçirilip, 1885'te Sankt-Petersburg şehrinde yayımlanan Manas Destanı varyantında da görebiliyoruz:

“Çüldürögön Şürşüttü

Batır Manas **ürküttü**” (Radlov, 1885, s. 62).

Yabancı dilde konuşan Şürşüt'ü

Bahadır Manas **ürküttü**.

Aynı satırlar Kırgızların büyük Manasçısı Sagımbay Orozbekov'un varyantında da vardır:

“Oydo catkan çürçüttü, /

Denizdin Noor kölüne

Tegerete **ürküttü**” (Manas, 1995, s. 171).

Deredeki Çürçütleri

Denizin Noor Gölüne kadar

Kovalayarak **ürküttü**.

“İnsan ürkmez” görüşünü çürüttükten sonra tartışmanın en önemli noktası olan “Ürkün” kelimesi üzerinde analiz yapalım. Bu kelimeye karşı olanlar, onun yerine “kırgın”, “çegindi” (geri çekilmek) gibi sözleri kullanmayı öneriyorlar. Ama burada “Ürkün kelimesi yeni bir söz mü, yoksa eski mi?” sorusu doğuyor. Tarihi eserlere bakacak olursak, **ürkün** kelimesi XI. yüzyılda yazılmış olan Kaşgarlı Mahmud'un sözlüğünde “düşman yüzünden ulus arasında düşen ürküntü, telaşla kalelere ve sığınaklara kaçmak” anlamında kaydedilmiştir (DLT, 1939, s. 250). Karahanlılarda siyasi durumu anlatan bu terim XX. yüzyıl Kırgızları tarafından da kullanılmıştır. 1916'daki Kırgızların Rus hükümetine karşı ayaklanması halk arasında “Ürkün” adı ile ünlüdür. Dilci K.

⁴ Kıyas Moldokasimov, “1916. cıl. Erkindik üçün küröştün baraktarı cana sabaktarı”, <http://barakelde.org/muras/news:505>

Yudahin'in yazdığı "Kırgızca-Rusça Sözlük"de ürkün kelimesinin Kırgızlarda kaos, telaşlanmak ve kaçma (ürkün kırgız eli) olarak kaydedilmiştir (Kırgız Sözlüğü, 1998, s. 796). Ünlü İngiliz dilcisi, şarkiyatçı, Türkolog Sir Gerard Clauson'un fikrince ürkün kelimesine "panik, kaos, kaçmak" anlamında ortaçağdaki Karahanlılarda olduğu gibi günümüz Kırgız dilinde rastlandığını yazıyor (EDPT, 1972, s. 225). Ünlü türkolog V. Radlov "Opıt slovary tyurkskih nareçiy (C. I-IV)" kitabında bu kelimenin Osmanlıca'da "su taşkını" anlamında kullanıldığını, ürküntü kelimesinin ise "panik, kaos" anlamı taşıdığını belirtmektedir (Radlov, 1893, s. 171).

Manas Destanı'nda da ürkün kelimesi çokça kullanılmaktadır. Destan'dan sadece bir örnek verelim:

"Sarı kalday kalmagı / Sarı kalday Kalmuk'u
Sapırılıp baarısı / Dağılarak hepsi
Boz üy tikken el bayı / Çadır dikmiş zengini
Sapırılıp kalganı / Dağınık olarak kalmışlar.
Bozdop ürkütü dalayı / Ağlayarak ürkütü birçoğu
Cetigendi bet alıp / Yediger yıldızına doğru yürüyerek
Cer caynagan **ürkünü** / Çok fazla sayıda ürkün gidiyor.
Altın, gümüş, cambını / Paraları, gümüşü ve altını
Cerge kömdü mülkünü / Yere gömdü bütün malını.

.....

.....

Mangul, Kalmak aralaş / Moğol, Kalmuk karışık
Baarının ketip kup şayı / Bunların hepsi zorlanmış,
Ürkününö koşuulup / Ürkmesine katılarak
Kaçıp ketip baratır / Kaçaraktan gidiyor.
Dünüyögö karabay / Mal mülkünü bırakıp
Çaçıp ketip baratır" (Manas, 2010, s. 57) / Saçaraktan gidiyor.

"**Ürkün**" kelimesini Kırgızların ilk tarihçisi, şecereci Osmonaalı Sıdık Uulu'nun 1913-1914'lerde Ufa şehrinde yayımladığı "*Muktasar Tarih Kırgızıya*" ve "*Tarih Kırgız Şadmaniya*" adlı eserlerinde de görebiliriz (Dikkat ederseniz bu kitaplar 1916'dan üç yıl önce yayınlanmıştır). Mesela yazar "*Muktasar Tarih Kırgızıya*" eserinde Kırgızların Çerik boyu hakkında bilgi verirken, şöyle der: "*Çerik, Cankoroz'un dördüncü oğlu imiş. Bir ürkünde sağ kalmış*" (Sıdıkov, 2014, s. 57). Böylece ürkün kelimesini ortaçağ döneminde yazılmış sözlüklerde, Türk dillerinde, halk destanlarında sık sık kullanıldığını ortaya koymuş olduk.

Burada ürkün kelimesi ile ilgili bir ilginç detayı paylaşalım. Kırgızların Nayman boyunda **Ürkünçü** isimli küçük bir kabile mevcuttur ve bu durum kelimenin çok eski çağlardan beri kullanıldığının güzel bir örneğidir (Abramzon, 1946, s. 123-132; Karatayev, 2005, s. 360).

Tarihî araştırmalarda insan isimleri de önemlidir ve meselenin aydınlatılmasında büyük oranda yardımcı olabilmektedir. İnsan isimleri halkın hafızasındaki çok eski kelimeleri, tarihî olayları kapsayabilir. Unutulmuş kelime günlük hayatta kullanılmıyorsa bile o kelime isim şeklinde nesilden nesile hayatını devam ettirebilir. Kırgızlarda günümüze kadar *Ürkün*, *Ürkünbay*, *Ürkünbek*, *Ürkündü*, *Ürkünçü* vs. insan isimleri vardır. Kırgız tarihinde Sarıbağış boyunun ünlü bahadırı Törögeldi'nin (XIX. yüzyıl) *Ürkünçü* isimli çocuğunun olduğunu Osmonalı Sıdık Uulu'nun kitabından biliyoruz (Sıdıkov, 2014, s. 37).

Yukarıda verdiğimiz tarih ve folklor kaynaklarına bakarak diyebiliriz ki, “ürkün” kelimesi sonradan çıkarılmış uyduruk bir kelime değildir. Bu kelime en azından Karahanlılar döneminden beri siyasî durumu bildiren terim olarak kullanılmaktadır. Kırgız toplumundaki bu kelimeye karşı olan insanların, istek ve şikâyetlerinde mantık hataları olduğunu bu makalemizde gösterebildik düşüncesindeyiz.

Somutlaştırmak istediğimiz başka bir konu, “ürkün” teriminin kullanılması ile ilgilidir. 1916'daki Kırgızların egemenlik almak için Çarlık Rusya hükümetine karşı ayaklanmasına genel olarak “ürkün” denilir. Ama bize göre bu yanlış görüştür. Aslında 1916'daki isyanı iki etaba ayırabiliriz. İsyanın birinci etabı ya da Ruslara karşı ayaklanma halk arasında “munt” atı ile bilinmektedir. “Munt” kelimesi Rusçadaki bunt kelimesinin Kırgızca'ya geçtikten sonraki değişmiş şeklidir (Türk dillerinde M ve B değişiklerini hatırlayınız). K. Yudahin'in yazdığı Kırgızca-Rusça Sözlük'te “munt” kelimesinin “isyan”, “ayaklanma” (1916'daki Kırgız kıyamı) gibi manaları verilmiştir (Kırgız Sözlüğü, C. II, 1998, s. 576). İsyanı bastırmak için gönderilen cezalandırmacı askerler ayaklanmaya çıkanları bozguna uğrattıktan sonra Kırgızların Çin'e kaçması isyanın ikinci etabı ya da Ürkündür. Ama Kırgızların hafızasında tarihin en ağır ve en kanlı kaybını verdiği isyanın ikinci etabı olan Ürkün kelimesi tarihimize ve edebiyatımıza geçmiştir.

KAYNAKÇA

1. Abramzon, S. M., “K semantike kırgızskih etnonimov”, Sovetskaya Etnografiya, Böl. 3, Moskova-Leningrad, 1946, s.123-132.
2. Clauson, Gerard, An Etymological Dictionary of pre-thirteenth-century Turkish, Oxford, 1972.
3. Karatayev, O., Eraliyev S., Kırgız etnografyası boyunca sözdük, Bişkek, 2005.
4. Kaşgarlı, Mahmud, Divanü Lügat-it-Türk Tercümesi, Cilt I, Çev. Besim Atalay, Ankara, 1939.
5. Kaşgarlı, Mahmud, Divanü Lügat-it-Türk Tercümesi, Cilt III, Çev. Besim Atalay, Ankara, 1940.
6. Manas. Kırgız elinin baatırdık eposu, 1. kitap. S. Orozbekov'un varyantı, Bişkek, 1995.
7. Manas. Kırgız elinin baatırdık eposu, Sağımbay Orozbekov varyantı, Bişkek, 2010.
8. Moldokasimov, Kıyas, “1916-cıl. Erkindik üçün küröştün baraktarı cana sabaktarı”, <http://barakelde.org/muras/news:505>
9. Radlov, V., Obratzi narodnoy literaturı severnih tyurkskih plemyon sobranı C. V. Nareçiyedikokamennih kirgizov, SPb., 1885.
10. Radlov, V., Opıt slovary tyurkskih nareçiy, C. I. böl. 2, SPb., 1893.
11. Severtyan, E. V., Etimologičeskiy slovar tyurkskih yazıkov. (Obşetyurkskiye i mejtyurkskiye osnovı na glas- nıye), Moskova, 1974.

12. Sıdıkov, Osmonaali, Muhtasar Tarih Kırgızıya. Tarih Kırgız Şadmaniya, Bişkek, 2014.
13. Tural, Bayas, “Ondolgon kata- kata emes”, <http://kk.convdocs.org/docs/index-81621.html>
14. Turgunaliyev, Topçubek, “Mından kiyin ürkün degen sözdü unutkula”, <http://www.azattyk.mo-bi/a/1254319.html>
15. Tursunov, Ernis, “Kezinde, ee berbegen taşkın bolup, Kezinde bilik bolup bülbüldögöm”, http://www.presskg.com/df/11/0721_14.htm
16. Yudahin, K., Kırgız Sözlüğü, C. II. (K-Z), Ankara, 1998.
17. Yudahin, K. Kırgız Sözlüğü, C. II. (K-Z), Ankara, 1998.

LİDER BAĞIMLILIĞI: NEDENLERİ, SONUÇLARI VE ÇÖZÜM ÖNERİLERİ

Elif Mine Karadeniz

Kocaeli Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, İşletme
k.elifmine@gmail.com, ORCID: 0000-0001-6389-3166

Özet

Liderliği örgütsel bir değer olarak yücelten onlarca yıllık araştırmaya karşın, alan yazın bu olgunun gölge boyutuna -takipçi özerkliğinin sistematik biçimde aşınmasına- görece az ilgi göstermiştir. Bu çalışmada söz konusu olgu lider bağımlılığı olarak kavramsallaştırılmakta ve psikolojik ile yapısal mekanizmalarla pekişen; takipçilerin bilişsel, duygusal ve iradesel eylemliliklerini giderek terk ederek yön ve onay için birincil -çoğu zaman tek- kaynak olarak lidere yaslandıkları bir durum olarak tanımlanmaktadır. Liderlik ve örgütsel davranış alan yazınına dayanan bütünleştirici bir derleme çalışması olan bu makale, söz konusu olgunun teorik köklerini psikanalitik çerçeveler (Kets de Vries, 2001, 2021; Zaleznik, 2004), güç-bağımlılık teorisi (Emerson, 1962; Blau, 1964), sosyal kimlik yaklaşımları (Hogg, 2023; Steffens ve diğerleri, 2021) ve lider-üye etkileşimi araştırmaları (Maslyn ve Uhl-Bien, 2001; Judge ve diğerleri, 2019) ekseninde ele almaktadır. Ardından lider bağımlılığının öncülleri incelenmekte; narsistik, paternalist ve karizmatik liderlik tarzları, düşük öz-yeterlilik ve yüksek belirsizlikten kaçınma gibi takipçi kişilik özellikleri ile yüksek güç mesafeli örgüt kültürleri bu öncüller arasında değerlendirilmektedir. Bunu takiben çalışma; yaratıcılık ve yeniliğin bastırılması, grup düşüncesine dayalı karar hataları, etik duyarsızlaşma, takipçi yabancılaşması ve lider bilişsel aşırı yüklenmesi gibi çıktılara odaklanmakta; son olarak önerilen çözümleri, özellikle paylaşımlı ve hizmetkâr liderlik modelleri, yatay örgüt yapıları ve psikolojik güçlendirme müdahaleleri bağlamında ele almaktadır. Bu çalışma, sürdürülebilir örgütsel performansın güçlü liderlere boyun eğen uysal takipçiler değil, yapıcı muhalefet kapasitesine sahip özerk bireyler gerektirdiğini savunmaktadır. Giderek karmaşıklaşan bir çağda lider bağımlılığı yalnızca ilişkisel bir işlev bozukluğu değil, aynı zamanda stratejik bir risk unsurudur.

Anahtar Kelimeler: Lider bağımlılığı, Takipçi özerkliği, Paylaşımlı liderlik, Güç-bağımlılık, Örgütsel dayanıklılık

LEADER DEPENDENCY: ANTECEDENTS, DYNAMICS, AND REMEDIES

Abstract

Despite decades of research celebrating leadership as an organizational asset, the field has paid comparatively little attention to its shadow side: the systematic erosion of follower autonomy through what this paper conceptualizes as leader dependency. We define leader dependency as a psychologically and structurally reinforced condition in which followers progressively relinquish cognitive, emotional, and volitional agency, deferring judgment and initiative to the leader as the primary and often sole source of direction and validation. Drawing on an integrative review of the leadership and organizational behavior literatures, we trace the theoretical roots of this phenomenon across psychoanalytic frameworks (Kets de Vries, 2001, 2021; Zaleznik, 2004), power-dependence theory (Emerson, 1962; Blau, 1964), social identity perspectives (Hogg, 2023; Steffens et al., 2021), and leader-member exchange research (Maslyn & Uhl-Bien, 2001; Judge et al., 2019). We then examine the antecedents of leader dependency, such as narcissistic, paternalistic, and charismatic leadership styles; follower personality characteristics such as low self-efficacy and high uncertainty avoidance; and high power-distance organizational cultures before turning to its documented consequences: suppressed creativity and innovation, groupthink-driven decision errors, ethical desensitization, follower alienation, and leader cognitive overload. Finally, we evaluate proposed remedies, with particular attention to shared and servant leadership models, horizontal organizational structures, and psychological empowerment interventions. We argue that sustainable organizational performance demands

not compliant followers who defer to strong leaders, but autonomous agents capable of constructive dissent. In an era of accelerating complexity, leader dependency is not merely a relational dysfunction but it is a strategic liability.

Keywords: Leader dependency, Follower autonomy, Shared leadership, Power-dependence, Organizational resilience

1. GİRİŞ

Lider, yönetim literatüründe uzun bir süre organizasyonun başarısı için bir ‘panzehir’ olarak sunulmuş ve bir kahraman olarak idealleştirilmiş olsa da yakın dönem çalışmalarda bu idealleştirmenin karanlık yönlerine dikkat çekilir.

Liderlik olgusu, çoğunlukla liderin vizyoner ve dönüştürücü gücü üzerinden tanımlansa da, liderlik etkileşimi, doğası gereği bir güç asimetrisi barındırır. Bu gücün, yarattığı ‘bağımlılık’ etkisi ile takipçilerin özerkliğini yok etmesi, modern yönetim bilimlerinde ‘lider bağımlılığı’ olarak tanımlanan patolojik bir tabloyu ortaya çıkarır.

Lider bağımlılığı, takipçinin karar alma süreçlerinde kendi özerkliğini yitirerek, her türlü bilişsel ve duygusal girdiyi liderden beklemesi halidir. Edilgen rollerin takipçilerde yarattığı bu ‘bilişsel felç’ durumu, özellikle kriz dönemlerinde organizasyonu lidere mecbur kılarak çevresel değişimlere tepki verme hızını düşürür. Kısaca modern organizasyonların karşı karşıya olduğu risklerden biri, yapısal hiyerarşinin ötesine geçen psikolojik bağımlılık ilişkileridir. Bağımlılık, sadece bir itaat biçimi değil, aynı zamanda bir kimlik inşası sürecidir. Literatürde bu olgu sorgusuz itaat, kişisel kimliğin kaybı, onay arayışı, dışarıya karşı saldırganlık, bağımlılık döngüsü ve gerçeklikten kopma gibi bazı kavramlarla da temellendirilir. Bu çalışmada ‘lider bağımlılığı’ kavramı ile hem yapısal/davranışsal (leader dependency) hem de psikolojik (leader-follower addiction) bağımlılıklar ifade edilmeye çalışılmaktadır.

2. LİDER BAĞIMLILIĞI KAVRAMININ TEMELLERİ VE LİTERATÜRDEKİ YAKLAŞIMLAR

Lider bağımlılığı alan yazında birkaç farklı eksenle ele alınır. Güç bağımlılığı teorisi, psikanalitik yaklaşım, ebeveyn paradoksu, sosyal değişim teorisi, karşılıklılık ilkesi, sosyal kimlik yaklaşımı, lider-üye etkileşimi ve ilişkisel bağımlılık sarmalı gibi birçok yaklaşımla anılan lider bağımlılığı, temelde takipçilerin onay için liderlerine aşırı ölçüde bağımlı hale gelmesini ifade eder.

Lider bağımlılığını psikolojik bir gerileme olarak nitelendiren Kets de Vries (2001, 2021) Freudyen bir bakış açısıyla, insanların stresli ortamlarda çocukluklarındaki güvenlik arayışına döndüğünü söyler ve liderin bir ‘sosyal ebeveyn’ olarak kurgulanmasının, takipçilerde karar alma sorumluluğunu lidere devretme eğilimi yarattığını savunur. Zaleznik (2004) de bu durumu, takipçinin kendi ego kapasitesinden vazgeçip liderin egosuna eklenmesi olarak tanımlar.

Bağımlılığı güç ilişkileri üzerinden açıklayan Blau (1964) ve Emerson (1962), ihtiyaç duyduğu terfi, onay, bilgi vb kaynaklara ulaşmak için lidere tek alternatif olarak bakan bir takipçinin, lidere bağımlı kalarak bu kaynaklara erişimi garanti altına aldığını; ancak karşılığında bağımsızlığını feda ettiğini öne sürer.

Steffens ve diğerleri (2021), takipçilerin kendi kimliklerini, liderin kimliğiyle aşırı özdeşleştirmesinin ve tamamen liderin vizyonu ile tanımlanmasının bireysel inisiyatifi yok ederek muhakeme yeteneğini baskıladığını ve ‘kolektif bir atalet’ yarattığını savunur.

Liderin grubu temsil etme gücü arttıkça, takipçilerin lideri ‘grubun vücut bulmuş hali’ olarak algıladıklarını belirten Hogg (2023) takipçilerin bireysel özerkliklerini grup kimliği adına lidere devrettiklerinden bahseder. Liderin bu prototipik gücü, takipçilerin eleştirel düşünme kapasitesini minimize ederek lider bağımlılığını yapısal bir norma dönüştürür.

Lider ile her bir takipçi arasındaki ilişkinin farklılaştığını savunan Lider-Üye Etkileşimi teorisi (LMX) genellikle olumlu görünse de, Maslyn ve Uhl-Bien (2001) çalışmalarında bu ilişkinin ‘karanlık tarafına’ değinerek, iç grup üyelerinin lidere olan yakınlıklarını kaybetmemek adına eleştirel düşünme yetilerini yitirebileceğini ve bu ilişkinin zamanla sağlıklı bir profesyonel bağdan, patolojik bir bağımlılığa dönüşebileceğinden bahseder. Judge ve diğerleri (2019) ise, aşırı bağıllığın takipçide etik körlük ve stratejik bağımlılık yarattığını, takipçiyi liderin hatalarına karşı duyarsızlaştırdığını ortaya koyar.

3. LİDER BAĞIMLILIĞINI OLUŞTURAN NEDENLER

Bireysel, örgütsel ve kültürel çok sayıda faktörün sonucu olarak ortaya çıkabilen lider bağımlılığı genellikle liderin davranışları, takipçinin kişilik özellikleri ve kültürel ve örgütsel iklimin etkileşimiyle oluşur.

Paternalist, narsist ya da karizmatik liderlerin sergiledikleri bazı ortak davranışlar lider bağımlılığının başlıca tetikleyicileridir. Türkiye ve Doğu kültürleri gibi yüksek güç mesafesine sahip kültürler üzerine yapılan bazı çalışmalar paternalist liderliğin sadece ‘babacanlık’ olmadığını, aynı zamanda bağımlılığı meşrulaştıran bir ‘psikolojik kontrol’ mekanizması olduğunu ortaya koyar. Bu kontrol, takipçinin lidere sormadan basit operasyonel kararları dahi alamadığı bir ‘otorite bağımlılığı’ iklimi yaratırken liderin çalışanlarını evladı gibi görüp koruması, takipçide bir ‘şükran borcu yaratır. Bu borç ise takipçinin liderin kararlarını sorgulamasını imkânsız hale getirir (Aycan, 2006; Pellegrini ve Scandura, 2008; Lau ve diğerleri, 2019). Howell ve Shamir (2005) de, narsistik liderlerin takipçilerini kendilerine bağımlı kılmak için sistematik bir strateji izlediklerini ve takipçilerinin özgüvenini sarsarak, sadece kendi onaylarının değerli olduğu bir ortam yarattıklarını öne sürer. Maccoby (2004) ise narsistik liderlerin, takipçilerin bağımsızlaşmasını bir ‘ihnet’ olarak algılayabildiklerini ve bu yüzden özerkliği cezalandırdıklarını vurgular.

Tekrarlanan başarısızlıklar veya kontrol kaybı yaşadıkları durumlarda, kendi çabalarının etkisiz olduğunu düşünen takipçiler, liderlerin kararlarına daha fazla güvenir ve kendi girişimlerini azaltır. Özellikle kontrol edici ve baskıcı liderler ise, bu çaresizlik durumunu bilinçli veya bilinçsiz olarak kullanarak, takipçileri bağımlı ve pasif tutabilir (Rose, 2011; Jordan, 2025).

Öz-yeterliliği düşük ve belirsizlikten kaçınma istekleri yüksek takipçiler risk almamak için her kararı lidere sorarak kendilerini garanti altına alırlar ve bu durum ‘mikroyönetim’ isteği olan liderler için mükemmel bir zemin oluşturur (Bandura, 1997; Hofstede 1980). Liderler, çalışanların her adımını kontrol etme ve her kararı kendileri verme eğiliminde olduklarında, çalışanlar kendi inisiyatif alma yeteneklerini kaybederler. Bazı liderler, kendilerinin daha iyi karar verebileceklerine inanarak veya zamandan tasarruf etmek amacıyla çalışanlardan karar alma yetkisini alırken bazıları ise otoritelerini korumak veya olası başarısızlıkların sorumluluğundan kaçınmak için bu davranışı sergiler.

Ait olma ve kabul görme gibi temel sosyal ihtiyaçları bulunan takipçiler, karmaşık durumlarla başa çıkmak yerine liderlerinin ‘kolay çözümlerine’ başvurmak gibi bilişsel kısayollara da ihtiyaç duyabilir. Thoroughgood ve diğerleri (2018) bağımlı takipçileri, düşük öz-saygı nedeniyle lidere sığınan ‘boyun eğenler’ ve kişisel çıkarları için bilinçli bir bağımlılık geliştiren ‘işbirlikçiler’ olarak tanımlar.

Tüm bu faktörler neticesinde ortaya çıkan lider bağımlılığının, bilişsel bağımlılık ya da duygusal bağımlılık gibi adlandırılacak farklı çeşitlerinden de söz etmek mümkündür.

Bilişsel Bağımlılık, karar verme süreçlerinde takipçinin kendi zihinsel modellerinden vazgeçip, sadece liderin analizlerini doğru kabul etmesidir. Mumford ve diğerlerine (2000) göre, bilişsel bağımlılık özellikle teknik uzmanlık gerektiren alanlarda liderin ‘bilgi tekeli’ kurmasıyla tetiklenir. Yeni bir çalışanın adaptasyon sürecinde duyduğu rehberlik ihtiyacı genellikle ‘İşlevsel (Geçici) Bağımlılık’ olarak görülürken; bilginin liderde toplandığı ve süreçlerin lidere takıldığı durumlarda ‘Operasyonel Bağımlılıktan’ söz edilir. Takipçinin kaynaklara erişmek için lideri araç olarak görmesi ve bilinçli olarak bağımlı kalması ise ‘Stratejik (Amaçsal) Bağımlılık’ olarak değerlendirilir (Blau, 1964; Kiazad ve diğerleri, 2019; Yukl, 2013).

Duygusal Bağımlılık, takipçinin öz-değer algısını liderin takdirine bağlamasıdır. Shamir ve diğerleri (1991, 2018), bu tür bağımlılığın özellikle karizmatik liderlerde ‘hayranlık kültürü’ olarak ortaya çıktığını belirtir. Takipçi liderini, duygusal ihtiyaçlarını (güvenlik, ait olma, kabul görme, sevgi) karşılayan bir figür olarak algılayan liderin onayı ve ilgisi, takipçinin öz değeri gibi duygusal iyiliği için de kritiktir (Glass, 1995). Özellikle belirsiz ve krizli zamanlarda, takipçilerin kimlikleri, yaşamın anlamı ve amaçları konusunda kaygılar yaşadığı durumlarda; liderin bu boşluğu dolduran bir figür haline gelmesi ise ‘Varoluşsal Bağımlılık’ olarak ifade edilir (Kets de Vries, 1993; Knights ve diğerleri, 2020).

4. LİDER BAĞIMLILIĞININ SONUÇLARI

Güçlü ve etkili liderliğin, psikolojik güvenlik, belirsizliğin azalması, hızlı karar alma ve uygulama, ortak vizyon ve kolektif kimlik oluşturma gibi faydaları bulunduğu halde, beraberinde ortaya çıkan lider bağımlılığı genellikle olumlu sonuçlar doğurmaz. Lider bağımlılığı temelde takipçinin özerkliğini sınırlandıran bir durum olduğu için doğası gereği hem bireysel takipçiler hem de daha geniş gruplar için olumsuz sonuçlar meydana getirir.

Bireylerin yaratıcı olmaları, bir ölçüde kendi inisiyatiflerini alabilmeleri ve başarısızlıktan korkmadan denemeler yapabilmeleri ile mümkündür; oysa lider bağımlılığında sıkça karşılaşılan farklı fikirlerin bastırılması ve eleştirel düşüncenin olmaması durumu, yeniliği ve gelişimi engeller. Bağımlı takipçiler, liderin ‘konfor alanını’ sarsmamak adına mevcut vizyonu sorgulamadıklarından yenilikçi fikir geliştiremez ve bu da inovasyonu durdurabilir (Lipman, 2024; Douglas, 2023; Ng ve diğerleri, 2021)

Liderin fikirlerini ve kararlarını sorgusuz kabul etme eğiliminde olduklarından, kendi eleştirel düşünme, problem çözme ve yaratıcı yeteneklerini kullanamayan takipçilerde, grup düşüncesine bağlı karar hataları görülebilir. Janis (1972), lidere aşırı bağlı takipçilerin ‘yanılmazlık yanılsaması’ içinde olduklarını savunur. Alternatif fikirlerin bastırılması takipçileri stratejik körlüğe sürükler ve takipçilerin liderin etik olmayan eylemlerine katılma veya göz yumma eğilimi artar.

Öte yandan, kendi özerklik hissini kaybeden bazı takipçiler, potansiyellerini gerçekleştiremediklerini fark ettiklerinde iş tatminleri azalır, görünüşte lidere bağlı kalsalar bile zamanla işe karşı yabancılaşır. İşlerinde kontrol veya sahiplik hissetmeyen yüksek yetenekli takipçiler, zihinsel olarak organizasyondan koptukları sessiz bir istifa sürecine girer (Ahumada ve diğerleri, 2025; Stollberger ve diğerleri, 2023).

Öğrenilmiş çaresizlik kavramını örgüte uyarlayan Martinko ve Gardner (1982), lidere bağımlı takipçilerin zamanla düşünme yetilerini dahi kullanamaz hale geldiklerini öne sürer. Takipçiler kendi başlarına sağlıklı karar verme yeteneğini kaybettiklerinden, liderin ulaşılabilir olmadığı kriz anlarında hızlı ve uygun kararlar alınamaz; operasyonel süreçler durur ve örgütsel bir atalet durumu gelişir.

Kiazad ve diğerleri (2019), tüm mikro kararların lidere yüklenmesinin, liderin ahlaki karar alma kapasitesini zayıflattığını ve etik ihlallere zemin hazırladığını belirtir. Her küçük sorun veya kararın lidere taşınması, bilişsel bir aşırı yükleme yaratarak lider tükenmişliğine yol açabilir. Liderin fiziksel ve zihinsel sağlığını bozarken stratejik düşünme yeteneğini de körelten bu durum, liderin inovasyona yatırım ve uzun vadeli vizyoner çalışmalar için zaman bulamamasına da neden olur (Zessa Devy ve diğerleri 2025; Liden ve diğerleri; 1997).

5. LİDER BAĞIMLILIĞINA YÖNELİK ÇÖZÜMLER

Sağlıklı lider-takipçi ilişkileri geliştirerek lidere olan aşırı bağımlılığı kırmak için birçok yaklaşım önerilebilir. Bunların başında ‘lider merkezli’ anlayıştan ‘süreç merkezli’ anlayışa geçilmesi ve lidere olan yapısal bağımlılığın teknik olarak ortadan kalkması için bilginin ve yetkinin dağıtıldığı yatay organizasyon yapıları gelir.

Lider bağımlılığı sorununa radikal bir çözüm olarak, bağımlı veya bağımsız liderlik yerine interdependent (karşılıklı bağımlı) bir liderlik kültürü önerilir. Bu kültürde, liderlik birçok kişi tarafından paylaşılan bir aktivite olup, hiçbir kişi merkezdeki tüm gücü tek başına elinde tutmaz. McGuire ve Palus (2022)

interdependent liderlik kültüründeki örgütlerin, karmaşıklığa karşı daha dayanıklı ve yaratıcı olduğunu belirtir.

Pearce ve Conger (2003), liderliğin bir kişinin mülkiyeti olmadığını ve duruma göre grup üyeleri arasında el değiştirmesi gerektiğini savunur. Takipçilerin durum ve gerekliliklere bağlı olarak liderlik rollerini paylaştığı bu yaklaşım, lidere olan merkezi bağımlılığı teknik olarak da imkansız kılar. Grup performansı ile birlikte kolektif yeterlilik inancı artar ve takipçilerin liderlik yeteneği de gelişir (Porter ve diğerleri, 2026)

Çalışanların öz-denetim mekanizmalarını geliştiren organizasyonlarda, lidere duyulan işlevsel ihtiyaç azalır; takipçilerin kendi kendilerini yönetme becerilerinin artırılması, lider otoritesine olan ihtiyacı minimize eder (Stewart ve diğerleri, 2019).

Liderin takipçiyi merkeze alarak güçlendirmeye odaklanması, bağımlılığı azaltan en etkili liderlik tarzıdır. Lider, yaptıkları işin anlamlı olduğu, bunu yapabilecek yetkinliğe sahip oldukları ve kararlarında özerk olduklarını hissettirerek takipçileri psikolojik olarak güçlendirir (Eva ve diğerleri, 2019; Spreitzer, 1995). Liderin hata yapmayı bir öğrenme süreci olarak kurgulaması ve hata yapan takipçiyi cezalandırmak yerine öğrenmeye teşvik etmesi durumunda, takipçi risk almaya başlar ve lidere sığınmak yerine inisiyatif kullanır (Edmondson, 1999).

6. SONUÇ

Lider bağımlılığı, başlangıçta uyumlu bir organizasyon görüntüsü verse de, aslında kurumsal çöküşün habercisidir. Lider bağımlılığı sadece bireysel davranış bozukluklarından ibaret olmayıp, örgütsel olarak ele alındığında bir yönetim zafiyeti göstergesidir. Literatür taraması kapsamında incelenen çalışmaların büyük kısmı, lider bağımlılığı arttıkça organizasyonun yaratıcılığının ve krizlere karşı adaptasyon hızının düştüğünü vurgular. Özellikle son dönem çalışmalar, liderliğin tek bir kişiden paylaşımlı liderlik modeline dönüşmesinin bu sorunu önlemede büyük rol oynadığını ortaya koyar.

Organizasyonların sürdürülebilirliği için lidere hayran bağımlı takipçiler yerine, meydan okuyabilen ve kendi kararlarını savunabilen özerk bireyler yetiştirmek gerekir. Modern organizasyonlar süper kahraman liderler değil, kendi kararlarını verebilen etkin takipçiler aramalıdır. Liderlerin narsistik eğilimlerinden arınmaları ve onları birer lider adayları olarak görerek takipçilerini güçlendirmeleri, sadece ahlaki bir gereklilik değil bir hayatta kalma stratejisidir.

KAYNAKLAR

- AHUMADA, M., ANSOLEAGA, E., RAMIREZ-VIELMA, R., MERA-LEMP, M. J., SOTO-CONTRERAS, E., BRITO-PLACENCIA, D. (2025), Relationship Between Destructive Leadership Styles and Health Workers' Mental Health: A Systematic Review. *Revista Brasileira de Medicina do Trabalho*, 23(2), 1-11.
- ALPKAN, L., KARABAY, M., ŞENER, İ., ELÇİ, M., YILDIZ, B. (2021), The Mediating Role of Trust in Leader in The Relations of Ethical Leadership And Distributive Justice on Internal Whistleblowing: A Study on Turkish Banking Sector. *Kybernetes*, 50(7), 2073–2092. <https://doi.org/10.1108/K-05-2020-0268>
- APA (2012), *APA Survey Finds Feeling Valued at Work Linked to Well-Being and Performance*. 23 Nisan 2026 tarihinde <https://www.apa.org/news/press/releases/2012/03/well-being> adresinden alındı.
- AVOLIO, B. J., BASS, B. M. (1995), Individual Consideration Viewed at Multiple Levels of Analysis: A Multi-Level Framework For Examining The Diffusion of Transformational Leadership. *Leadership Quarterly*, 6(2), 199-218.
- AYCAN, Z. (2006), Paternalism. KIM, U., YANG, K. S., HWANG, K. K. İçinde, *Indigenous and Cultural Psychology, Understanding People in Context* (s. 445-466), Boston, MA: Springer. https://doi.org/10.1007/0-387-28662-4_20

- BAKKER, A. B., DEMEROUTI, E. (2014), Job Demands–Resources Theory, CHEN, P. C., COOPER, C. L. İçinde, *Work and Wellbeing: Wellbeing: A Complete Reference Guide, Volume III*. New York: Wiley & Sons.
- BANDURA, A. (1997), *Self-Efficacy: The Exercise of Control*. New York: Freeman & Co.
- BASTARDOZ, N., VAN VUGT, M. (2019), The Evolutionary Psychology of Leadership and Followership. *The Leadership Quarterly*, 30, 81-95.
- BLAU, P. M. (1964), *Exchange and Power in Social Life*. New York: Wiley & Sons.
- CONGER, J. A., KANUNGO, R.N. (1987), Toward a Behavioral Theory of Charismatic Leadership in Organizational Settings. *Academy of Management Review*, 12(4), 637-647.
- CONGER, J. A., KANUNGO, R.N., MENON, S. T. (2000), Charismatic Leadership and Follower Effects. *Journal of Organizational Behavior*, 21, 747-767.
- DERUE, D. S., ASHFORD, S. J. (2010), Who Will Lead and Who Will Follow? A Social Process of Leadership Identity Construction in Organizations. *Academy of Management Review*, 35(4), 627-647.
- DOUGLAS, E. (2023), Micromanaging in HR: How to stamp out toxic habits. *Human Resources Director*. 23 Nisan 2026 tarihinde <https://www.hcamag.com/nz/news/general/micromanaging-in-how-to-stamp-out-toxic-habits/459895> adresinden alındı.
- EDMONDSON, A. (1999), Psychological Safety and Learning Behavior in Work Teams. *Administrative Science Quarterly*, 44, 350-383.
- EMERSON, R. M. (1962), Power-Dependence Relations. *American Sociological Review*, 27(1), 31-41.
- EVA, N., ROBIN, M., SENDJAYA, S., VAN DIERENDONCK, D., LIDEN, R. C. (2019), Servant Leadership: A Systematic Review and Call For Future Research. *The Leadership Quarterly*, 30(1), 11-132.
- GAGNE, M., DECI, E. L. (2005), Self-Determination Theory and Work Motivation. *Journal of Organizational Behavior*, 26, 331-362.
- GLASS, J. (1995), Understanding Emotional Dependency: A Systems Approach. *Clinical Social Work Journal*, 23(1), 59-71.
- GRAEN, G. B., UHL-BIEN, M. (1995), Relationship-Based Approach to Leadership: Development of Leader-Member Exchange (LMX) Theory of Leadership over 25 Years: Applying a Multi-Level Multi-Domain Perspective. *Leadership Quarterly*, 6(2), 219-247.
- HOFSTEDE, G. (1980), *Culture's Consequences: International Differences in Work-Related Values*. Beverly Hills, CA: Sage.
- HOGG, M. A. (2023), Social Identity and Leadership. *Nature Reviews Psychology*, 2(1), 18-30.
- HOWELL, J. M., SHAMIR, B. (2005), The Role of Followers in the Charismatic Leadership Process: Relationships and Their Consequences. *Academy of Management Review*, 30(1), 96-112.
- JANIS, I. L. (1972). *Victims of Groupthink*. New York: Houghton Mifflin.
- JORDAN, A. C. (2025). Learned Helplessness at Work: What Leaders Can Do. *Psychology Today*. 23 Nisan 2026 tarihinde <https://www.psychologytoday.com/us/blog/leading-with-connection/202506/learned-helplessness-at-work-what-leaders-can-do> adresinden alındı.
- JORDAN, J., BROWN, M. E.; TREVINO, L. K.; FINKELSTEIN, S. (2011), Someone to Look Up To: Executive–Follower Ethical Reasoning and Perceptions of Ethical Leadership. *Journal of Management*, 39(3), 660-683.
- JUDGE, T.A., BONO, J. E., ILIES, R., GERHARDT, M. W. (2002), Personality and Leadership: A Qualitative and Quantitative Review. *Journal of Applied Psychology*, 87(4), 765-780.
- KETS DE VRIES, M. F. R. (1993), *Leaders, fools and impostors: Essays on the psychology of leadership*. San Francisco: Jossey-Bass.
- KETS DE VRIES, M. F. R. (2001a), Creating Authentizotic Organizations: Well-Functioning Individuals in Vibrant Companies. *Human Relations*, 54(1), 101-111. <http://dx.doi.org/10.1177/0018726701541013>

- KETS DE VRIES, M. F. R. (2001b), *The Leadership Mystique – A Users' Manual for The Human Enterprise*. London: Prentice Hall.
- KETS DE VRIES, M. F. R. (2021), *The CEO Whisperer: Meditations on Leadership, Life and Change*. London: Palgrave Macmillan.
- KIAZAD, K., KRAIMER, M. L., SEIBERT, S. E. (2019), More Than Grateful: How Employee Embeddedness Explains The Link Between Psychological Contract Fulfillment and Employee Extra-Role Behavior. *Human Relations*, 72(8), 1315-1340.
- KNIGHTS, J., GRANT, D., YOUNG, G. (2020), Developing 21st Century Leaders, a Complete New Process: We Call Them Transpersonal Leaders. *Journal of Work-Applied Management*, 12(1), 6-21.
- LAU, W. K., PHAM, L.N., NGUYEN, L.D. (2019), Remapping The Construct Of Paternalistic Leadership. *Leadership And Organization Development Journal*, 40(7), 764-776.
- LIPMAN, V. (2024), Why Micromanagement Is So Harmful. *Psychology Today*. 23 Nisan 2026 tarihinde <https://www.psychologytoday.com/us/blog/mind-of-the-manager/202409/why-micromanagement-is-so-harmful> adresinden alındı.
- MACCOBY, M. (2004), Narcissistic Leaders: The Incredible Pros, The Inevitable Cons. *Harvard Business Review*.
- MARTINKO, M. J., GARDNER, W. L. (1982), Learned Helplessness: An Alternative Explanation for Performance Deficits. *The Academy of Management Review*, 7(2), 195-204.
- MASLYN, J. M., UHL-BIEN, M. (2001), Leader–Member Exchange and Its Dimensions: Effects of Self-Effort and Other's Effort on Relationship Quality. *Journal of Applied Psychology*, 86(4), 697-708.
- MCGUIRE, J. B., PALUS, C. (2022). *Changing Culture: 5 Principles for Interdependent Leadership*. Center for Creative Leadership. 23 Nisan 2026 tarihinde <https://www.ccl.org/articles/leading-effectively/articles/changing-culture-5-principles-for-interdependent-leadership/> adresinden alındı.
- MUMFORD, M. D., TODD, E. M., HIGGS, C., MCINTOSH, T. (2017), Cognitive Skills and Leadership Performance: The Nine Critical Skills. *The Leadership Quarterly*, 28(1), 24-39.
- MUMFORD, M. D., ZACCARO, S. J., HARDING, F. D.; JACOBS, T. O., FLEISMAN, E. A. (2000), Leadership Skills For A Changing World: Solving Complex Social Problems. *Leadership Quarterly*, 11(1), 11-35.
- NG, T. W. H., WANG, M., HSU, D. Y., SU, C. (2021), Changes in perceptions of ethical leadership: Effects on associative and dissociative outcomes. *Journal of Applied Psychology*, 106(1), 92-121.
- PADILLA, A., HOGAN, R., KAISER, R. B. (2007), The toxic triangle: Destructive Leaders, Susceptible Followers, and Conducive Environments. *Leadership Quarterly*, 18, 176-194.
- PEARCE, C. L., CONGER, J. A. (2003), *Shared Leadership: Reframing the Hows and Whys of Leadership*. New Yor: Sage Publications.
- PELLEGRINI, E. K., SCANDURA, T. A. (2006), Leader–Member Exchange (LMX), Paternalism, and Delegation in The Turkish Business Culture: An Empirical Investigation. *Journal of International Business Studies*, 37, 264-279.
- PELLEGRINI, E. K., SCANDURA, T. A. (2008), Paternalistic Leadership: A Review and Agenda for Future Resaerch. *Journal of Management*, 34(3), 566-593.
- PORTER, C. O. L. H., AMBER, B., STOVERINK, A. C. (2026), The Effects Of Shared Leadership and Collective Efficacy on Team Performance and Learning: The Mediating Role of Team Action Processes. *Group & Organization Management*, 51(2), 608-640.
- ROSE, J. D. (2011), Diverse Perspectives on the Groupthink Theory – A Literary Review. *Emerging Leadership Journeys*, 1(4). 23 Nisan 2026 tarihinde <https://www.regent.edu/journal/emerging-leadership-journeys/groupthink-theory/> adresinden alındı.
- ROTHMAN, J. (2021), *Practical Ways to Lead and Serve (Manage) Others: Modern Management Made Easy*, Book 2 (e-book), Yazarın kendi yayını.

- SHAMIR, B., HOUSE, R. J., ARTHUR, M. B. (2018), The Motivational Effects of Charismatic Leadership: A Self-Concept Based Theory. KATZ, I., EILAM-SHAMIR, G., KARK, R., BERSON, Y. İçinde, *Leadership Now: Reflections on the Legacy of Boas Shamir, Vol 9* (s. 9-29). Emerald Publishing Limited.
- SHERMAN, W. S., ROBERTO, K. J. (2020), Are You Talkin' To Me?: The Role of Culture in Crisis Management Sensemaking. *Management Decision*, 58(10), 2195-2211.
- SPREITZER, G. M. (1995), Psychological Empowerment in The Workplace: Dimensions, Measurement, and Validation. *Academy of Management Journal*, 38(5), 1442–1465.
- STEFFENS, N. K., MUNT, K. A., VAN KNIPPENBERG, D., PLATOW, M. J., HASLAM, S. A. (2021), Advancing The Social Identity Theory of Leadership: A Metaanalytic Review of Leadergroup Prototypicality. *Organizational Psychology Review*, 11(1), 35-72.
- STEWART, G. L., COURTRIGHT, S. H., MANZ, C. C. (2019), Self-Leadership: A Paradoxical Core of Organizational Behavior. *Annual Review of Organizational Psychology and Organizational Behavior*, 6, 47-67.
- STOLLBERGER, J., AL-ATWI, A., DE CREMER, D. (2023), Untangling The Team Social Capital–Team Innovation Link: The Role of Proportional Task Conflict As Well As Group- and Differentiated Individual-Focused Transformational Leadership. *Human Relations*, 76(6), 871-900.
- THOROUGHGOOD, C. N. (2021), Destructive Leadership: Explaining, Critiquing, and Moving Beyond Leader-Centric Perspectives. METİN CAMGÖZ, S., TAYFUR EKMEKÇİ, Ö., İçinde, *Destructive Leadership and Management Hypocrisy: Advances in Theory and Practice*, Emerald.
- THOROUGHGOOD, C. N., SAWYER, K. B., PADILLA, A., LUNSFORD, L. (2018), Destructive Leadership: A Critique of Leader-Centric Perspectives and Toward a More Holistic Definition. *Journal of Business Ethics*, 151, 627-649.
- UHL-BIEN, M., RIGGIO, R. E., LOWE, K. B., CARSTEN, M. K. (2014), Followership Theory: A Review And Research Agenda. *The Leadership Quarterly*. 25, 83-104.
- WAYNE, S. J., SHORE, L. M., LIDEN, R. C. (1997), Perceived Organizational Support and Leader-Member Exchange: A Social Exchange Perspective. *The Academy of Management Journal*, 40(1), 82-111.
- YUKL, G. (2013), *Leadership in Organizations*. Boston: Pearson.
- ZALEZNIK, A. (2004), Managers and Leaders: Are They Different. *Harvard Business Review*
- ZESSA DEVY, A., HUSEN, A., ALFIA PURWANDARI, D., BR GINTING, N. R., ARDIYANTI (2025), The Paradox of Visionary Leadership: Sustainability Risks in Founder-Led Biotechnology Firms. *Syntax Admiration*, 6(7), 1531-1537.

ÖRGÜTSEL ÇEVİKLİK VE KURUMSAL YÖNETİŞİM ETKİLEŞİMİ: KAVRAMSAL BİR ÇERÇEVE

Musab Seydaoğlu

Kocaeli Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yönetim ve Organizasyon
mseydaoglu414@gmail.com

Özet

Değişimin yavaşlamadığı bir iş dünyasında örgütler iki baskıyla aynı anda yüzleşmek zorunda kalmaktadır. Günümüz örgütleri bir yandan hızlı hareket etmek zorundayken diğer yandan da hesap verme sorumluluğundan kaçamamaktadır. İşte bu gerilimin tam ortasında, örgütsel çeviklik ile kurumsal yönetim kavramları birbirini hem besleyen hem sınırlayan bir ilişki içinde ortaya çıkmaktadır.

Bu çalışma, söz konusu iki kavramın nasıl kesiştiğini anlamak için mevcut literatürü derleyip bir kavramsal harita çıkarmayı amaçlıyor. Şeffaflık, hesap verebilirlik ve adillik gibi yönetim ilkelerinin ekiplerin özerkliğini ve hız kapasitesini nasıl biçimlendirdiği; buna karşılık aşırı merkezileşmiş denetim yapılarının karar süreçlerini nasıl yavaşlatabileceği çalışmanın odak noktasını oluşturuyor. Dinamik yetenekler teorisi bu ilişkiyi açıklamak için temel kuramsal çerçeve olarak benimseniyor.

Gerçekleştirilen literatür taraması, iki alan arasındaki araştırma bağıntısının henüz kurulmamış olduğunu ortaya koymaktadır. Bu boşluktan hareketle işbu çalışma, gelecek araştırmalarda sınanmak üzere için önermeler geliştirmekte ve uygulayıcılara yönetim tasarımı ile çeviklik stratejilerini birlikte değerlendirmek için kavramsal bir başlangıç noktası sunmaktadır.

Anahtar Kelimeler: Örgütsel Çeviklik, Kurumsal Yönetişim, Dinamik Yetenekler, Stratejik Karar Alma, Kavramsal Çerçeve.

THE INTERACTION BETWEEN ORGANIZATIONAL AGILITY AND CORPORATE GOVERNANCE: A CONCEPTUAL FRAMEWORK

Abstract

Organizations today operate under a persistent and unresolved tension: they must move fast, yet they cannot escape accountability. It is at precisely this intersection that organizational agility and corporate governance meet sometimes as complements, sometimes as constraints.

This paper develops a conceptual framework examining how these two constructs interact. Drawing on dynamic capabilities theory as the primary theoretical lens, we analyze the mechanisms through which governance principles transparency, accountability, and fairness shape the conditions under which agile action becomes possible. We further explore how highly centralized or overly rigid governance architectures may impede the speed and adaptability that contemporary organizations require.

A review of the extant literature reveals a significant theoretical gap: agility and governance have largely been studied in isolation, with few attempts to theorize their joint effects. This paper addresses that gap by proposing a set of testable propositions and offering a guiding framework for both scholars designing future empirical studies and practitioners navigating the governance–agility trade-off in their organizations.

Keywords: Organizational Agility, Corporate Governance, Dynamic Capabilities, Strategic Decision-Making, Conceptual Framework.

GİRİŞ

XXI. yüzyılın iş dünyası; teknolojik gelişmeler, dijital dönüşüm, küresel rekabet, krizler ve artan çevresel belirsizlikler nedeniyle örgütler açısından daha dinamik ve öngörülmesi güç bir yapıya dönüşmüştür. Bu ortamda işletmelerin sürdürülebilir rekabet avantajı elde edebilmesi, yalnızca verimlilik odaklı geleneksel yönetim anlayışlarıyla değil, aynı zamanda değişen çevre koşullarını zamanında algılayabilme, hızlı karar alabilme ve kaynaklarını yeniden yapılandırabilme kapasitesiyle mümkün hâle gelmiştir. Bu nedenle örgütsel çeviklik, günümüz işletmeleri için stratejik bir yetkinlik olarak öne çıkmaktadır (Sambamurthy vd., 2003; Tallon & Pinsonneault, 2011; Wamba & Queiroz, 2023).

Örgütsel çeviklik, işletmelerin değişen piyasa koşullarına hızlı ve esnek biçimde yanıt verebilmesini ifade ederken; kurumsal yönetim, işletmelerin karar alma, denetim, hesap verebilirlik ve paydaş ilişkilerini düzenleyen kurumsal bir çerçeve sunmaktadır. Geleneksel yaklaşımlarda kurumsal yönetim daha çok mülkiyet ve kontrol ayırımından doğan sorunları azaltan bir denetim mekanizması olarak değerlendirilmiştir (Jensen & Meckling, 1976; Shleifer & Vishny, 1997). Buna karşılık güncel yönetim tartışmaları, yönetişimin yalnızca kontrol sağlayan bir yapı olmadığını; aynı zamanda stratejik koordinasyon, risk yönetimi, bilgi paylaşımı ve kurumsal dayanıklılık açısından da önemli bir işleve sahip olduğunu göstermektedir (Teece, 2018; OECD, 2024).

Bu noktada örgütsel çeviklik ile kurumsal yönetim arasında dikkat çekici bir gerilim ortaya çıkmaktadır. Örgütsel çeviklik hız, esneklik, yetki devri ve adaptasyon kapasitesini gerektirirken; kurumsal yönetim şeffaflık, hesap verebilirlik, sorumluluk, adillik ve risk yönetimi gibi ilkeler üzerinden örgütsel faaliyetleri belirli bir disiplin içinde yürütmeyi amaçlamaktadır. Bu nedenle kurumsal yönetim ilk bakışta çevikliği sınırlayan bürokratik bir yapı gibi görülebilir. Ancak belirsizlik ve kriz koşullarında yalnızca hızlı hareket etmek yeterli değildir; bu hızın stratejik hedeflerle uyumlu, paydaş beklentilerine duyarlı ve riskleri dikkate alan bir biçimde yönetilmesi gerekir (Doz & Kosonen, 2010; Akkaya & Tabak, 2020).

Bu çalışma, söz konusu gerilimden hareketle kurumsal yönetim ile örgütsel çeviklik arasındaki ilişkiyi Dinamik Yetenekler Kuramı çerçevesinde ele almaktadır. Dinamik Yetenekler Kuramı, işletmelerin sürdürülebilir rekabet avantajını değişen çevre koşullarını algılama, fırsatları değerlendirme ve kaynaklarını yeniden yapılandırma kapasiteleriyle açıklamaktadır (Teece vd., 1997; Teece, 2007; Eisenhardt & Martin, 2000). Bu bağlamda kurumsal yönetim, çevikliği sınırlayan bir kontrol sistemi olmaktan ziyade, örgütlerin hızlı ama kontrollü, esnek ama hesap verebilir ve yenilikçi ama sürdürülebilir biçimde hareket etmesini sağlayan kurumsal bir yapı olarak değerlendirilebilir.

Çalışmanın Amacı ve Önemi

Bu çalışmanın temel amacı, kurumsal yönetim ile örgütsel çeviklik arasındaki ilişkiyi kavramsal düzeyde incelemek ve bu ilişkiyi Dinamik Yetenekler Kuramı çerçevesinde açıklamaktır. Günümüz işletmeleri bir yandan hızlı karar alma, çevresel değişimlere uyum sağlama ve belirsizlik karşısında esnek davranma baskısıyla karşı karşıya kalırken; diğer yandan şeffaflık, hesap verebilirlik, sorumluluk, adillik ve risk yönetimi gibi kurumsal yönetim ilkelerine uygun hareket etmek zorundadır. Bu durum, işletmeler açısından önemli bir denge sorununu gündeme getirmektedir: Örgütler hızlı ve çevik hareket ederken kurumsal denetim, stratejik tutarlılık ve paydaşlara karşı sorumluluklarını nasıl sürdürebilir? Bu soru, özellikle kriz, dijital dönüşüm ve yoğun rekabet koşullarında daha da önemli hâle gelmektedir (Doz & Kosonen, 2010; OECD, 2024; Wamba & Queiroz, 2023).

Bu çalışma, söz konusu denge sorunundan hareketle kurumsal yönetimi yalnızca denetim ve kontrol sağlayan bir yapı olarak değil, örgütsel çevikliği daha güvenli, sürdürülebilir ve stratejik hâle getiren tamamlayıcı bir mekanizma olarak ele almaktadır. Geleneksel kurumsal yönetim yaklaşımı, ağırlıklı

olarak vekâlet problemleri, hissedar hakları, yönetim kurulu yapısı ve hesap verebilirlik gibi unsurlar üzerinde yoğunlaşmaktadır (Jensen & Meckling, 1976; Shleifer & Vishny, 1997). Buna karşılık örgütsel çeviklik yazını daha çok hız, esneklik, dijital kapasite, stratejik uyum ve değişime yanıt verme yeteneği üzerinde durmaktadır (Sambamurthy vd., 2003; Tallon & Pinsonneault, 2011). Bu çalışma, bu iki alanı birbirinden bağımsız tartışmak yerine, aralarındaki tamamlayıcı ilişkiyi görünür kılmayı amaçlamaktadır. Çalışmanın bir diğer amacı, kurumsal yönetim ilkelerinin örgütlerin çevresel değişimleri algılama, fırsatları değerlendirme ve kaynaklarını yeniden yapılandırma kapasiteleri üzerindeki olası etkilerini tartışmaktır. Dinamik Yetenekler Kuramı açısından bakıldığında, işletmelerin sürdürülebilir rekabet avantajı yalnızca sahip oldukları kaynaklara değil, bu kaynakları değişen koşullara göre dönüştürebilme yeteneklerine bağlıdır (Teece vd., 1997; Teece, 2007; Teece, 2018). Bu çerçevede şeffaflık, hesap verebilirlik, adillik, sorumluluk, risk yönetimi ve yönetim kurulu yapısı gibi yönetim unsurlarının, çevikliğin kontrolsüz ve plansız bir hız anlayışına dönüşmesini engelleyerek örgütlerin daha dengeli ve sürdürülebilir biçimde hareket etmesine katkı sağlayabileceği ileri sürülmektedir.

Çalışmanın önemi, örgütsel çeviklik ve kurumsal yönetim literatürleri arasında kavramsal bir bağlantı kurma çabasından kaynaklanmaktadır. Örgütsel çeviklik, özellikle dijital dönüşüm, stratejik uyum ve çevresel belirsizlik bağlamında ele alınırken; kurumsal yönetim daha çok denetim, hesap verebilirlik ve paydaş ilişkileri ekseninde tartışılmaktadır (Bushman & Smith, 2001; Clauss vd., 2021; Ilmudeen, 2022). Bu çalışma, iki alanı Dinamik Yetenekler Kuramı temelinde bir araya getirerek, örgütlerin belirsizlik koşullarında hem hızlı hem de sorumlu biçimde hareket edebilmesine yönelik kavramsal bir çerçeve sunmayı hedeflemektedir.

Bu yönüyle çalışma, gelecekte yapılacak ampirik araştırmalar için sınanabilir önermeler geliştirmekte ve uygulayıcılar açısından da yönetim tasarımı ile çeviklik stratejilerinin birlikte düşünülmesi gerektiğine işaret etmektedir. Özellikle dijitalleşme, kriz yönetimi ve sürdürülebilirlik baskısının arttığı günümüz koşullarında çeviklik yalnızca hızlı hareket etme kapasitesi değil, aynı zamanda bu hızın kurumsal ilkelerle uyumlu biçimde yönetilmesi anlamına gelmektedir (Akkaya & Tabak, 2020; Kraus vd., 2022; OECD, 2024). Bu nedenle çalışma, kurumsal yönetimin çevikliği sınırlayan bir yapıdan çok, çevikliğin sürdürülebilirliğini ve stratejik yönünü destekleyen kurumsal bir zemin olarak değerlendirilmesine katkı sunmaktadır.

KURAMSAL ÇERÇEVE

Geleneksel yönetim literatüründe kurumsal yönetim; denetim, kontrol, uyum ve risk azaltma ekseninde şekillenen bir yönetim anlayışı olarak ele alınırken, örgütsel çeviklik ise hız, esneklik, adaptasyon kapasitesi ve değişime hızlı tepki verebilme yeteneği ile ilişkilendirilmektedir. Bu durum, literatürde kurumsal yönetim ile çeviklik arasında bir çatışma olduğu yönünde bir tartışmanın ortaya çıkmasına neden olmuştur. Özellikle kontrol mekanizmalarının karar alma süreçlerini yavaşlatarak örgütsel esnekliği sınırladığı görüşü, geleneksel yaklaşımın temel varsayımlarından biri olarak öne çıkmaktadır (Shleifer & Vishny, 1997). Buna karşın güncel yaklaşımlar, yönetim mekanizmalarının sadece kontrol sağlayan bürokratik yapılar olmadığını; aynı zamanda stratejik koordinasyonu, bilgi akışını ve kurumsal dayanıklılığı güçlendiren tamamlayıcı unsurlar olduğunu ileri sürmektedir (Teece, 2018).

Bu çalışma, kurumsal yönetim ile örgütsel çeviklik arasındaki ilişkiyi çatışmacı bir perspektiften ziyade tamamlayıcılık yaklaşımı çerçevesinde değerlendirmektedir. Çalışmada, kurumsal yönetimin çevikliği sınırlayan bir mekanizması değil; çevikliği kontrol eden, sürdürülebilir hale getirip ve stratejik riskleri yönetilebilir hale getiren bir kurumsal altyapı olduğu belirtilmektedir. Bu yaklaşım, Dinamik Yetenekler Kuramı temelinde açıklanmakta; işletmelerin değişimi algılama, fırsatları değerlendirme ve kaynaklarını yeniden yapılandırma kapasitelerinin etkin yönetim mekanizmalarıyla güçlendiği ileri sürülmektedir (Teece ve ark., 1997). Dolayısıyla yönetim mekanizmaları, işletmelerin sadece kontrollü hareket etmesini

değil, aynı zamanda belirsizlik koşullarında daha hızlı ve isabetli karar alabilmesini sağlayan bir denge mekanizması olarak konumlandırılmaktadır.

Güncel literatür, özellikle kriz ve yüksek belirsizlik dönemlerinde şeffaflık, hesap verebilirlik ve etkin yönetim kurulu yapısının işletmelerin çevresel değişimlere daha hızlı ve kontrollü tepki verebilmesine katkı sağladığını göstermektedir (OECD, 2024; World Economic Forum, 2024). Ayrıca bilgi paylaşımı ve kurumsal şeffaflık düzeyinin artmasının örgüt içi bilgi asimetrisini azaltarak kolektif karar alma kapasitesini güçlendirdiği ve stratejik çevikliği desteklediği belirtilmektedir (Doz & Kosonen, 2010). Bu bağlamda kurumsal yönetim, yalnızca riskleri sınırlandıran bir denetim mekanizması değil; aynı zamanda sürdürülebilir rekabet avantajı sağlayan stratejik çevikliğin kurumsal taşıyıcısı olarak değerlendirilmektedir.

Örgütsel çeviklik

Örgütsel çeviklik, işletmelerin belirsiz, karmaşık ve hızlı değişen çevresel koşullara uyum sağlayabilme kapasitesini ifade eden stratejik bir yetkinlik olarak değerlendirilmektedir. Küreselleşme, dijital dönüşüm, teknolojik gelişmeler ve artan piyasa belirsizlikleri, işletmelerin geleneksel yönetim anlayışlarının ötesine geçerek daha esnek ve dinamik yapılara yönelmesini zorunlu kılmıştır. Bu bağlamda çeviklik; işletmelerin değişimleri erken algılayabilmesi, hızlı ve etkin kararlar alabilmesi, kaynaklarını yeniden yapılandırabilmesi ve çevresel dönüşümlere zamanında tepki verebilmesi açısından kritik bir önem taşımaktadır (Wamba ve Queiroz, 2023). Dolayısıyla örgütsel çeviklik, yalnızca değişime uyum sağlama kapasitesiyle sınırlı değil; aynı zamanda yenilikçi çözümler geliştirerek fırsat yaratma ve sürdürülebilir rekabet avantajı elde etme sürecinin önemli belirleyicilerinden biridir.

Örgütsel çeviklik, işletmelerin sürdürülebilir performansını ve uzun vadeli başarısını destekleyen çok boyutlu bir yönetim yaklaşımıdır. Çevik organizasyonlar, reaktif bir anlayışla çevresel değişimlere hızlı yanıt verebilmenin yanı sıra, proaktif bir bakış açısıyla potansiyel risk ve fırsatları önceden öngörerek hazırlık yapabilmektedir (Ortiz-de-Mandojana ve Bansal, 2021). Bu yönüyle çeviklik, yalnızca operasyonel esneklik sağlayan bir unsur değil; aynı zamanda belirsizliği yönetmede, stratejik dayanıklılığı artırmada ve kurumsal adaptasyon kapasitesini güçlendirmede önemli bir araç olarak değerlendirilmektedir. Günümüz rekabet ortamında çeviklik, işletmelerin dinamik piyasa koşullarında varlığını sürdürebilmesi ve değişimi avantaja dönüştürebilmesi açısından temel stratejik yeteneklerden biri haline gelmiştir.

Kurumsal Yönetişim Kavramı ve Temel İlkeleri

Kurumsal yönetim, bir organizasyonun mülkiyet ve kontrol haklarının paydaşlar arasında nasıl dağıtıldığını, karar alma mekanizmalarının nasıl yapılandırıldığını ve işletme performansının nasıl denetlendiğini belirleyen stratejik bir çerçevedir. Geleneksel olarak vekalet maliyetlerini düşürmeye odaklanan bu yapı (Jensen ve Meckling, 1976), modern yazında işletmenin dinamik çevreye uyum sağlama yeteneğini arttıran ve sürdürülebilir kılan bir sistem olarak tanımlanmaktadır (Teece, 2018). OECD tarafından belirlenen dört temel ilke, bu sistemin işlevsel ayaklarını oluşturur:

Şeffaflık

Şeffaflık, işletmenin finansal durumu, performansı, mülkiyet yapısı ve yönetimi hakkındaki bilgilerin zamanında, doğru ve tarafsız bir şekilde paylaşılmasıdır (Bushman ve Smith, 2001). Şeffaflık, organizasyon içindeki bilgi asimetrisini azaltarak stratejik algılama kapasitesini direkt etki eder. Bilginin hiyerarşik katmanlar arasında dağılması, çevik bir organizasyonun dış çevredeki fırsat ve tehditleri erkenden fark etmesini sağlar (Sambamurthy ve ark., 2003). Şeffaf bilgi ortamı, yöneticilerin belirsizlik karşısında daha isabetli kararlar almasına zemin hazırlar.

Hesap Verebilirlik

Yönetim kurulunun ve üst düzey yöneticilerin, aldıkları kararların sonuçlarından dolayı paydaşlara karşı sorumlu olma zorunluluğudur. Çeviklik, genellikle yetki devrini ve kararların operasyonel birimlerce alınmasını gerektirir. Ancak bu hesap verebilirlik ile desteklenmezse stratejik hatalara yol açabilir (Tallon ve Pinsonneault, 2011). Hesap verebilirlik, hızla alınan kararların kurumsal hedeflerle uyumlu kalmasını sağlayarak kontrolsüz çevikliği engeller ve hızı stratejik bir disipline dönüştürür.

Sorumluluk

Sorumluluk, işletmenin faaliyetlerinde yasal düzenlemelere, etik değerlere ve toplumsal beklentilere uyum sağlamasıdır (Donaldson ve Preston, 1995). Çevik dönüşüm süreçlerinde, hız baskısı nedeniyle bazen risk yönetimi ihmal edilebilir. Sorumluluk ilkesi, işletmenin yasal ve itibari sınırlarını belirleyerek çevikliğin geçerliliğini korur. İyi yönetilen bir şirkette sorumluluk bilinci, çevik manevralar sırasında oluşabilecek etik ihlalleri önleyen bir otokontrol mekanizması işlevi görür ve sürdürülebilir rekabet avantajını güvence altına alır (Akkaya ve Tabak, 2020).

Adillik

Adillik, yönetimin hissedarlar, çalışanlar ve diğer paydaşlar arasında ayırım yapmadan, eşit mesafede hareket etmesidir (Shleifer ve Vishny, 1997). Örgütsel çeviklik, yüksek düzeyde kurumsal güven gerektirir. Yönetimsel adalet algısı, çalışanların ve paydaşların radikal değişim dönemlerinde yönetime olan bağlılığını pekiştirir (Clauss ve ark., 2021). Adillik ilkesi uygulandığında, değişime direnç azalır çünkü paydaşlar, değişimden doğan yüklerin ve kazanımların adil dağıtılacağına inanırlar. Bu güven ortamı, uygulama aşamasındaki olumsuzlukların ortadan kaldırılmasını hızlandırır.

Dinamik Yetenekler Kuramı

Dinamik Yetenekler Kuramı (Teece ve ark., 1997), işletmelerin sürdürülebilir rekabet avantajını mevcut kaynaklardan ziyade, değişen çevre koşullarına hızlı uyum sağlayabilme kapasiteleri üzerinden açıklamaktadır. Bu yaklaşımda örgütsel çeviklik, dinamik yeteneklerin operasyonel düzeydeki görünümü olarak ortaya çıkarken; kurumsal yönetim, bu yeteneklerin etkin, şeffaf ve hesap verebilir biçimde kullanılmasını sağlayan yapısal bir çerçeve sunar. Teece'nin (2007, 2018) ortaya koyduğu algılama, yakalama ve yeniden yapılandırma boyutları, yönetim ilkeleriyle doğrudan etkileşim içindedir ve işletmenin stratejik esneklik kapasitesini belirler.

Algılama boyutu, fırsat ve tehditlerin doğru analiz edilmesini gerektirirken, şeffaflık ve bağımsız yönetim kurulu yapısı bu süreci güçlendirir. Yakalama boyutu, fırsatların hızlı stratejik kararlara dönüştürülmesini ifade eder ve hesap verebilirlik mekanizmaları bu sürecin risklerini kontrol ederek çevikliği destekler. Yeniden yapılandırma ise hem organizasyonel ve kültürel dönüşümü kapsar; adalet ve sorumluluk ilkeleri, değişim süreçlerinde paydaş güvenini artırarak dirençleri azaltır. Bu çerçevede kurumsal yönetim, dinamik yetenekleri sınırlandıran bir mekanizma değil, aksine örgütün yüksek hızda ve kontrollü biçimde dönüşmesini sağlayan stratejik bir denge unsuru olarak öne çıkmaktadır.

Çevik Yönetişim

Bu çalışma, kurumsal yönetim ilkelerini korurken karar alma ve denetim süreçlerini dinamik piyasa koşullarına uyarlayan hibrit bir yönetim modelini ortaya koymaktadır. Bu model, statik uyum anlayışından stratejik hız ve inovasyon kapasitesine geçişi temsil eden bir değişime dayanmaktadır. Geleneksel yönetim yaklaşımında riskten kaçınma eğilimi, hiyerarşik yapı nedeniyle karar alma süreçlerini yavaşlatmakta ve uzun vadeli esneklik kapasitesini sınırlamaktadır. Buna karşılık çevik model, komuta ve kontrol mekanizmalarını tamamen ortadan kaldırmadan; otonomi, hizalanma, yıllık planlama ve dinamik yineleme gibi unsurları bir arada kullanarak daha esnek ve hızlı karar alma imkânı sunmaktadır (Jann ve ark., 2024). Hiyerarşik yapılardan ağ tipi yönetim sistemlerine geçiş, organizasyonların daha hızlı ve adaptif kararlar almasını mümkün kılarken, yeni denetim anlayışı da erken uyarı sistemleri, veri takibi ve gerçek zamanlı

kontrol mekanizmaları üzerine inşa edilmektedir (Appelbaum ve ark., 2021). Bu yaklaşımda risk, kaçınılması gereken bir unsur olmaktan çıkartıp yönetilebilir bir fırsat maliyeti olarak ele alınmakta ve daha güvenli karar alanlarının oluşturulmasına katkı sağlamaktadır. Kültürel açıdan ise ceza odaklı örgüt yapısından öğrenme odaklı yapıya geçiş gerçekleşmekte; hataların hızlı ve doğru analiz edilmesi kurumsal öğrenmeyi ve yenilikçiliği desteklemektedir (Edmondson ve Mortensen, 2023). Sonuç olarak çevik yönetim, kontrollü hız kazanımı sağlayan ve denetim mekanizmalarıyla desteklenen sürdürülebilir bir esneklik modeli olarak öne çıkmaktadır.

Yönetim Kurulu ve Çeviklik

Çeviklik, örgütsel yapının en üst seviyesinde, yani yönetim kurulunda başlayan stratejik bir yetkinliktir. Geleneksel yaklaşıma göre büyük ve hiyerarşik yapılar, karar alma süreçlerini yavaşlatarak çevresel değişimlere hızlı tepki verilmesini zorlaştırmaktadır. Özellikle aşırı merkezileşmiş ve katı kurumsal yönetim yapıları, stratejik karar alma hızını düşürmekte ve bu durum örgütsel çevikliği olumsuz yönde etkilemektedir. Bu nedenle klasik kontrol odaklı yönetim anlayışı, günümüzün belirsiz ve dinamik iş çevresinde yetersiz kalabilmektedir (Kraus ve ark., 2022). Güncel yönetim yaklaşımı ise uzmanlık çeşitliliğine sahip bağımsız yönetim kurulu üyelerinin varlığını stratejik avantaj olarak görmektedir. Farklı bilgi birikimi ve bakış açıları sayesinde dış çevreden gelen sinyaller daha hızlı analiz edilmekte ve fırsat ya da tehditler erken aşamada algılanabilmektedir. Aynı zamanda bu çeşitlilik, grup düşüncesi hatasını azaltarak daha rasyonel ve kaliteli kararların alınmasına katkı sağlamaktadır. Özellikle kriz dönemlerinde bağımsız ve çeşitlilik barındıran yönetim yapıları, hızlı ve cesur karar alma kapasitesini artırmakta; çeşitlilik ile bağımsızlığın birleşmesi sonucunda daha yüksek düzeyde çeviklik elde edilmektedir (Garg ve ark., 2024).

Güven ve Şeffaflık

Örgütsel çevikliğin oluşmasında en temel kaynaklardan biri de bilgidir. Bilginin doğru, hızlı ve kesintisiz biçimde örgüt içinde dolaşımı, işletmelerin değişen çevre koşullarına uyum sağlama kapasitesini artırmaktadır. Bu noktada şeffaflık ilkesi, bilginin organizasyon içinde serbest dolaşımını sağlayarak departmanlar arasındaki bilgi engellerinin kaldırılmasına katkıda bulunmaktadır. Ayrıca paydaşların bilgiye eşit erişim imkânına sahip olması, koordinasyonu güçlendirirken karar alma süreçlerinde daha bütüncül bir yaklaşımın oluşmasını desteklemektedir. Bilgi akışının güçlenmesi örgütsel çevikliği doğrudan etkileyerek alt birimlerin daha hızlı karar alabilmesine olanak sağlamaktadır. Böylece merkezi onay mekanizmalarına olan bağımlılık azalmakta ve organizasyon piyasa değişimlerine anında tepki verebilmektedir. Aynı zamanda farklı birimlerden gelen bilgi ve deneyimlerin birleşmesi sorun çözme kapasitesini geliştirmekte ve tepki süresini kısaltmaktadır (Raymond ve ark., 2023). Sonuç olarak şeffaf bilgi paylaşımına dayalı yönetim anlayışı hem koordinasyonu güçlendiren hem de sürdürülebilir çevikliği destekleyen stratejik bir unsur hâline gelmektedir.

Risk Yönetimi ve Çeviklik

Çeviklik, belirsizlik altında hızlı hareket edebilme ve değişen çevre koşullarına kısa sürede uyum sağlayabilme kapasitesi olarak tanımlanmaktadır. Ancak kontrolsüz çeviklik, organizasyonlar açısından yüksek riskler oluşturabilmektedir. Bu nedenle kurumsal yönetimin risk yönetimindeki rolü, çevikliği engelleyen bir mekanizma değil bir emniyet kemeri işlevi görmektedir. Özellikle hesaplanmış risk anlayışı ve standart risk analiz süreçleri, belirsizlik durumunda oluşabilecek kararsızlıkları önleyerek işletmelere daha güvenli hareket alanı sağlamaktadır (Sarkis ve ark., 2024). Kurumsal yönetim yoluyla uygulanan dinamik kontrol mekanizmaları, organizasyonların nerede ve ne ölçüde esnek davranabileceğini şekillendirmektedir. Bu yol ile esnekliğin sınırları belirlenirken stratejik sapmaların önüne geçilmekte ve kontrollü bir şekilde aksiyon alınabilmektedir (Elwood ve ark., 2023). Bu yaklaşım, hem hızlı karar alma kapasitesini korumakta hem de örgütsel riskleri yönetilebilir düzeyde tutmaktadır. Sonuç olarak kontrollü

risk anlayışı ile desteklenen güvenli çeviklik modeli, yönetişimin hız ile kontrol arasında denge kurarak sürdürülebilir örgütsel çevikliği mümkün kıldığını göstermektedir.

Dijital Dönüşüm ve Kurumsal Yönetişim

Dijital dönüşüm, örgütsel çevikliğin teknolojik altyapısını oluşturarak işletmelerin değişen piyasa koşullarına daha hızlı uyum sağlamasına imkân sunmaktadır. Veri analitiği, yapay zekâ, bulut sistemleri ve dijital iletişim araçları gibi teknolojiler, bilgi akışını hızlandırmakta ve karar alma süreçlerini daha esnek hâle getirmektedir. Ancak bu dönüşümün sürdürülebilir ve güvenilir biçimde yönetilebilmesi için kurumsal yönetim önemli bir rol üstlenmektedir. Kurumsal yönetim; dijital dönüşümün yönünü, meşruiyetini, veri güvenliğini ve bilgi doğruluğunu sağlayarak teknolojik süreçlerin kontrol altında ilerlemesine katkıda bulunmaktadır. Böylece dijital süreçlerin yalnızca teknik değil, aynı zamanda stratejik bir bakış açısıyla yönetilmesi mümkün hâle gelmektedir (Magnusson ve ark., 2021). Kurumsal yönetim ile desteklenen dijital dönüşüm yaklaşımı, teknolojinin stratejik kullanımını yönlendirirken dijital araçların çevikliği artıracak biçimde organizasyona entegre edilmesini sağlamaktadır. Bu çerçevede dijital yatırımlar, yalnızca maliyet unsuru olarak değil, işletmenin stratejik kapasitesini geliştiren bir unsur olarak değerlendirilmektedir. Dijitalleşme sayesinde dış çevredeki değişimlere daha hızlı uyum sağlanırken, yönetim mekanizmaları bu hızın kontrollü ve güvenli biçimde gerçekleşmesini desteklemektedir. Böylece hız ile kontrol arasında denge kurulmakta; hesap verebilirlik ile inovasyonun birlikte yürütülmesi sonucunda sürdürülebilir bir inovasyon kültürü oluşmaktadır (Alreemy ve ark., 2024). Sonuç olarak dijital dönüşüm işletmelere hız kazandırırken, kurumsal yönetim bu dönüşümün doğru yönde, güvenli ve sürdürülebilir şekilde ilerlemesini sağlamaktadır.

Kavramsal Model ve Önermeler

Yukarıda ele alınan kuramsal tartışmalar, kurumsal yönetim ile örgütsel çeviklik arasındaki ilişkinin tek yönlü ve basit bir ilişki olmadığını göstermektedir. Kurumsal yönetim bazı durumlarda karar alma süreçlerini yavaşlatan bir kontrol mekanizması gibi algılsa da, doğru tasarlandığında örgütlerin daha hızlı, güvenli ve stratejik biçimde hareket etmesini destekleyen bir yapı hâline gelebilir. Bu yaklaşım, kurumsal yönetimi çevikliğin karşıtı olarak değil, çevikliğin sürdürülebilir biçimde uygulanmasını sağlayan kurumsal altyapı olarak ele almaktadır (Doz & Kosonen, 2010; Teece, 2018; OECD, 2024).

Bu çalışmada önerilen kavramsal modelde kurumsal yönetim unsurları; şeffaflık, hesap verebilirlik, yönetim kurulu yapısı, risk yönetimi ve dijital yönetim kapasitesi üzerinden ele alınmaktadır. Bu unsurların, Dinamik Yetenekler Kuramı'nın algılama, yakalama ve yeniden yapılandırma boyutları aracılığıyla örgütsel çevikliği destekleyebileceği ileri sürülmektedir. Dinamik Yetenekler Kuramı'na göre örgütlerin çevresel değişimleri fark etmesi, fırsatları stratejik kararlara dönüştürmesi ve kaynaklarını yeni koşullara göre yeniden düzenlemesi, sürdürülebilir rekabet avantajı açısından kritik öneme sahiptir (Teece vd., 1997; Teece, 2007; Eisenhardt & Martin, 2000). Bu nedenle örgütsel çeviklik yalnızca esnek örgüt yapılarıyla değil, aynı zamanda bu esnekliği yönlendiren kurumsal ilkelerle de ilişkilidir.

Şeffaflık, örgüt içinde bilginin daha açık, zamanında ve doğru biçimde paylaşılmasını sağlayarak çevresel fırsat ve tehditlerin daha erken fark edilmesine katkı sunabilir. Bilgi asimetrisinin azalması, hem yönetim kademeleri hem de operasyonel birimler açısından daha hızlı ve daha isabetli karar alma süreçlerini destekleyebilir (Bushman & Smith, 2001; Sambamurthy vd., 2003). Bu nedenle şeffaflık, dinamik yeteneklerin özellikle algılama boyutuyla yakından ilişkilendirilebilir.

Önerme 1: Kurumsal şeffaflık düzeyi arttıkça örgütlerin çevresel fırsat ve tehditleri algılama kapasitesi güçlenir.

Hesap verebilirlik, hızlı karar alma süreçlerinin kurumsal hedeflerle uyumlu biçimde yürütülmesini sağlayan önemli bir yönetim mekanizmasıdır. Çevik örgütlerde kararların daha alt düzeylere devredilmesi hız ve esneklik sağlarken, hesap verebilirlik bu kararların stratejik bütünlükten kopmasını engelleyebilir. Bu yönüyle hesap verebilirlik, çevikliği yavaşlatan değil, çevik kararların sorumluluk ve tutarlılık içinde

alınmasını sağlayan bir denge unsuru olarak değerlendirilebilir (Tallon & Pinsonneault, 2011; OECD, 2024).

Önerme 2: Hesap verebilirlik mekanizmaları, hızlı karar alma süreçlerinin kurumsal hedeflerle uyumlu biçimde yürütülmesine katkı sağlar.

Yönetim kurulu yapısı, örgütlerin stratejik yönelimini ve çevresel değişimlere vereceği tepkileri etkileyen önemli bir yönetim unsurudur. Bağımsızlık, uzmanlık çeşitliliği ve farklı bakış açıları, yönetim kurulunun dış çevreden gelen sinyalleri daha iyi değerlendirmesine ve stratejik karar kalitesini artırmasına katkı sağlayabilir. Bu bağlamda yönetim kurulu çeşitliliği ve bağımsızlığı, örgütün stratejik çeviklik kapasitesini destekleyen bir unsur olarak ele alınabilir (Shleifer & Vishny, 1997; Garg vd., 2024).

Önerme 3: Yönetim kurulu çeşitliliği ve bağımsızlığı, örgütün stratejik çeviklik kapasitesini destekler.

Bununla birlikte kurumsal yönetim mekanizmalarının her koşulda çevikliği destekleyeceğini varsaymak doğru değildir. Aşırı merkezileşmiş, katı ve çok sayıda onay basamağına dayanan yönetim yapıları, karar alma hızını azaltabilir ve örgütün çevresel değişimlere zamanında yanıt verme kapasitesini sınırlayabilir. Bu nedenle yönetim sistemlerinin çevikliği destekleyebilmesi, kontrol ile esneklik arasında uygun bir denge kurabilmesine bağlıdır (Doz & Kosonen, 2010; Kraus vd., 2022).

Önerme 4: Aşırı merkezileşmiş ve katı yönetim yapıları, karar alma hızını azaltarak örgütsel çevikliği sınırlayabilir.

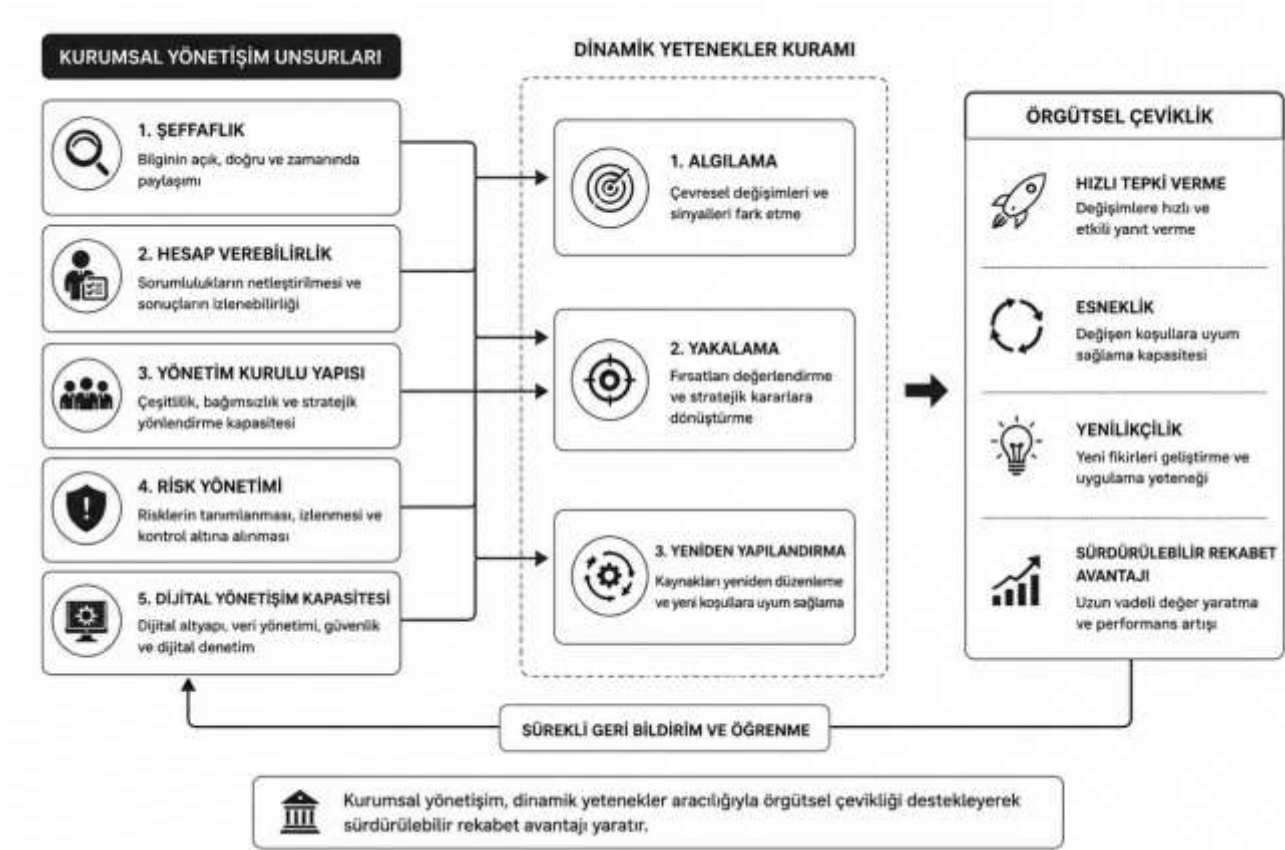
Risk yönetimi, çevikliğin kontrolsüz ve plansız bir biçimde uygulanmasını önleyen önemli bir kurumsal mekanizma olarak değerlendirilebilir. Çevik örgütler belirsizlik altında hızlı hareket etmek zorunda olsa da, bu hızın stratejik ve operasyonel riskleri dikkate almadan yürütülmesi uzun vadede örgütsel kırılganlığı artırabilir. Bu nedenle risk yönetimi, çevikliği engelleyen bir yapıdan çok, örgütlere güvenli hareket alanı sağlayan bir yönetim unsuru olarak görülebilir (Ilmudeen, 2022; Sarkis vd., 2024).

Önerme 5: Risk yönetimi mekanizmaları, örgütsel çevikliğin kontrolsüz ve plansız biçimde uygulanmasını önleyerek sürdürülebilir çevikliği destekler.

Dijital yönetim kapasitesi ise dijital dönüşüm süreçlerinin çeviklik üzerindeki etkisini güçlendiren bir başka önemli unsurdur. Dijital teknolojiler veri akışını, karar alma hızını ve örgütsel koordinasyonu artırırken; dijital yönetim bu teknolojilerin güvenli, tutarlı ve stratejik amaçlara uygun biçimde kullanılmasına katkı sağlar. Böylece dijital dönüşüm yalnızca teknik bir değişim değil, aynı zamanda çevikliği destekleyen yönetim temelli bir kapasite hâline gelebilir (Magnusson vd., 2021; Kraus vd., 2022; Alreemy vd., 2024).

Önerme 6: Dijital yönetim kapasitesi, dijital dönüşüm süreçlerinin örgütsel çevikliğe katkısını güçlendirir.

Bu önermeler, kurumsal yönetim ile örgütsel çeviklik arasındaki ilişkinin yalnızca sınırlandırıcı bir ilişki olarak görülmemesi gerektiğini göstermektedir. Etkin yönetim mekanizmaları, örgütlerin hızlı karar alma kapasitesini ortadan kaldırmadan bu kararların daha güvenli, tutarlı ve hesap verebilir biçimde alınmasına katkı sağlayabilir. Bu nedenle kurumsal yönetim, çevikliğin karşısında duran bir yapıdan çok, çevikliğin yönünü ve sürdürülebilirliğini belirleyen tamamlayıcı bir unsur olarak değerlendirilebilir (Teece, 2018; OECD, 2024).

Şekil 1. Önerilen Araştırma Modeli

SONUÇ

Bu çalışma, kurumsal yönetim ile örgütsel çeviklik arasındaki ilişkiyi Dinamik Yetenekler Kuramı çerçevesinde kavramsal olarak ele almıştır. Çalışmanın temel hareket noktası, günümüz örgütlerinin yalnızca hızlı hareket etmeye değil, aynı zamanda bu hızı hesap verebilir, şeffaf, sorumlu ve stratejik biçimde yönetmeye ihtiyaç duyduğudur. Bu nedenle kurumsal yönetim ile örgütsel çeviklik arasında mutlak bir karşılık olduğu varsayımı yerine, bu iki kavramın belirli koşullar altında birbirini tamamlayabileceği ileri sürülmektedir (Teece vd., 1997; Doz & Kosonen, 2010; Teece, 2018).

Çalışmada ortaya konan kavramsal değerlendirme, kurumsal yönetim ilkelerinin çevikliği tamamen sınırlayan bürokratik mekanizmalar olarak görülmemesi gerektiğini göstermektedir. Şeffaflık, hesap verebilirlik, adillik, sorumluluk, risk yönetimi ve yönetim kurulu yapısı gibi unsurlar, örgütlerin değişen çevre koşullarını daha doğru algılamasına, karar alma süreçlerini daha güvenli biçimde yürütmesine ve kaynaklarını daha etkili şekilde yeniden yapılandırmasına katkı sağlayabilir. Bu yönüyle kurumsal yönetim, çevikliği yavaşlatan bir engel olmaktan çok, çevikliğin sürdürülebilir ve kontrollü biçimde uygulanmasını destekleyen kurumsal bir altyapı olarak değerlendirilebilir (Bushman & Smith, 2001; Sambamurthy vd., 2003; OECD, 2024).

Bu çalışmanın temel katkısı, örgütsel çeviklik ile kurumsal yönetim arasındaki ilişkiyi “hız mı kontrol mü?” ikilemine indirgemeden, “kontrollü ve sürdürülebilir çeviklik” anlayışı üzerinden tartışmasıdır. Bu yaklaşım, özellikle belirsizlik, kriz, dijital dönüşüm ve yoğun rekabet koşullarında faaliyet gösteren örgütler açısından önemlidir. Çünkü bu tür ortamlarda hızlı karar almak kadar, bu kararların kurumsal hedeflerle, paydaş beklentileriyle ve risk yönetimi ilkeleriyle uyumlu olması da gerekmektedir (Akkaya & Tabak, 2020; Ilmudeen, 2022; Wamba & Queiroz, 2023).

Bununla birlikte çalışma kavramsal nitelikte olduğu için önerilen ilişkilerin ampirik olarak test edilmesine ihtiyaç vardır. Gelecekte yapılacak araştırmalarda kurumsal yönetim boyutlarının örgütsel çeviklik üzerindeki etkileri farklı sektörlerde, farklı örgüt büyüklüklerinde ve farklı çevresel belirsizlik düzeylerinde incelenebilir. Ayrıca yönetim kurulu yapısı, dijital yönetim kapasitesi, risk yönetimi olgunluğu ve örgüt kültürü gibi değişkenlerin bu ilişkideki rolleri daha ayrıntılı olarak ele alınabilir. Böylece kurumsal yönetimin hangi koşullarda çevikliği desteklediği, hangi koşullarda ise karar alma süreçlerini yavaşlatabileceği daha açık biçimde ortaya konabilir.

Sonuç olarak bu çalışma, kurumsal yönetim ile örgütsel çeviklik arasındaki ilişkinin yalnızca bir gerilim ilişkisi olarak değil, doğru tasarlandığında birbirini güçlendiren iki stratejik kapasite olarak ele alınabileceğini göstermektedir. Etkin yönetim mekanizmaları, örgütlerin hızlı hareket etmesini engellemek yerine, bu hızı daha güvenli, sorumlu ve sürdürülebilir hâle getirebilir. Bu çerçevede kurumsal yönetim, çevikliğin karşısında konumlanan bir kontrol sistemi değil, örgütlerin değişen çevre koşullarına daha bilinçli, dengeli ve stratejik biçimde uyum sağlamasına katkı sunan temel bir yönetsel kapasite olarak değerlendirilebilir.

KAYNAKÇA

- Akkaya, B., & Tabak, A. (2020). The link between organizational agility and leadership: A research in science parks. *Academy of Strategic Management Journal*, 19(1), 1–17.
- Al Jabri, H., Alharthy, A., & Hussain, M. (2024). Corporate transparency and organizational agility in dynamic environments. *Journal of Business Research*, 172, 114–126.
- Alreemy, Z., Chang, V., Walters, R., & Wills, G. (2024). Critical success factors for information security governance in organizations. *Information Systems Frontiers*, 26(2), 411–428.
- Appelbaum, S. H., Calla, R., Desautels, D., & Hasan, L. (2021). The challenges of organizational agility. *Industrial and Commercial Training*, 53(2), 118–135.
- Bushman, R. M., & Smith, A. J. (2001). Financial accounting information and corporate governance. *Journal of Accounting and Economics*, 32(1–3), 237–333.
- Clauss, T., Abebe, M., Tangpong, C., & Hock, M. (2021). Strategic agility, business model innovation, and firm performance. *Industrial Marketing Management*, 97, 122–131.
- Dayıoğlu, M., Küskü, F., & Çetindamar, D. (2024). Corporate governance and strategic agility in emerging markets. *Journal of Management and Organization*, 30(1), 45–63.
- Doz, Y., & Kosonen, M. (2010). Embedding strategic agility: A leadership agenda for accelerating business model renewal. *Long Range Planning*, 43(2–3), 370–382. <https://doi.org/10.1016/j.lrp.2009.07.006>
- Donaldson, T., & Preston, L. E. (1995). The stakeholder theory of the corporation: Concepts, evidence, and implications. *Academy of Management Review*, 20(1), 65–91.
- Edmondson, A. C., & Mortensen, M. (2023). Psychological safety and the learning organization. *Harvard Business Review*, 101(3), 62–71.
- Eisenhardt, K. M., & Martin, J. A. (2000). Dynamic capabilities: What are they? *Strategic Management Journal*, 21(10–11), 1105–1121. [https://doi.org/10.1002/1097-0266\(200010/11\)21:10/11<1105::AID-SMJ133>3.0.CO;2-E](https://doi.org/10.1002/1097-0266(200010/11)21:10/11<1105::AID-SMJ133>3.0.CO;2-E)

- Elwood, S., Wilson, B., & Mackenzie, A. (2023). Dynamic risk governance and organizational resilience. *Risk Management Journal*, 25(4), 301–318.
- Garg, S., Li, J., & Shaw, J. D. (2024). Board diversity and organizational agility under uncertainty. *Corporate Governance: An International Review*, 32(1), 55–74.
- Ilmudeen, A. (2022). Corporate governance practices and organizational sustainability in the digital era. *Sustainability*, 14(18), 11245. <https://doi.org/10.3390/su141811245>
- Jann, B., Meyer, K., & Schulte, P. (2024). Agile governance and adaptive organizational structures. *Management Decision*, 62(3), 844–861.
- Jensen, M. C., & Meckling, W. H. (1976). Theory of the firm: Managerial behavior, agency costs and ownership structure. *Journal of Financial Economics*, 3(4), 305–360. [https://doi.org/10.1016/0304-405X\(76\)90026-X](https://doi.org/10.1016/0304-405X(76)90026-X)
- Kraus, S., Durst, S., Ferreira, J. J., Veiga, P., Kailer, N., & Weinmann, A. (2022). Digital transformation in business and management research. *Review of Managerial Science*, 16(4), 1189–1242.
- Magnusson, J., Elliot, V., & Hagberg, J. (2021). Digital transformation: Why organizations resist and how leaders can shape governance. *Business Horizons*, 64(2), 173–184.
- OECD. (2024). G20/OECD principles of corporate governance. OECD Publishing.
- Ortiz-de-Mandojana, N., & Bansal, P. (2021). The long-term benefits of organizational resilience through business sustainability. *Strategic Management Journal*, 42(8), 1501–1525.
- Raymond, L., Uwizeyemungu, S., & Bergeron, F. (2023). Information sharing capability and organizational agility. *Information & Management*, 60(5), 103–118.
- Sambamurthy, V., Bharadwaj, A., & Grover, V. (2003). Shaping agility through digital options: Reconceptualizing the role of information technology in contemporary firms. *MIS Quarterly*, 27(2), 237–263.
- Sarkis, J., Zhu, Q., & Lai, K. H. (2024). Risk management and sustainable organizational agility. *International Journal of Production Economics*, 267, 109021.
- Shleifer, A., & Vishny, R. W. (1997). A survey of corporate governance. *The Journal of Finance*, 52(2), 737–783. <https://doi.org/10.1111/j.1540-6261.1997.tb04820.x>
- Tallon, P. P., & Pinsonneault, A. (2011). Competing perspectives on the link between strategic information technology alignment and organizational agility. *MIS Quarterly*, 35(2), 463–486.
- Teece, D. J. (2007). Explicating dynamic capabilities: The nature and microfoundations of (sustainable) enterprise performance. *Strategic Management Journal*, 28(13), 1319–1350. <https://doi.org/10.1002/smj.640>
- Teece, D. J. (2018). Business models and dynamic capabilities. *Long Range Planning*, 51(1), 40–49. <https://doi.org/10.1016/j.lrp.2017.06.007>
- Teece, D. J., Pisano, G., & Shuen, A. (1997). Dynamic capabilities and strategic management. *Strategic Management Journal*, 18(7), 509–533. [https://doi.org/10.1002/\(SICI\)1097-0266\(199708\)18:7<509::AID-SMJ882>3.0.CO;2-Z](https://doi.org/10.1002/(SICI)1097-0266(199708)18:7<509::AID-SMJ882>3.0.CO;2-Z)
- Wamba, S. F., & Queiroz, M. M. (2023). Organizational agility and digital transformation in supply chains. *International Journal of Information Management*, 71, 102–118.
- World Economic Forum. (2024). Global risks report 2024. World Economic Forum.

ONURLU ÖLÜM MÜ ONURUN İHLALİ Mİ? İNSAN ONURU KAVRAMI EKSENİNDE ÖTANAZİ SÖYLEMİNİN İSLAM HUKUKU PERSPEKTİFİNDEN ANALİZİ

Fatma Merve ARAS

Selçuk Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Temel İslam Bilimleri, Fıkıh
fatma.merve.blbl@gmail.com, ORCID: 0000-0002-6667-4652

Özet

Modern tıp ve biyoteknolojinin sunduğu imkânlar, ölüm sürecinde insan onurunun nasıl korunacağı konusunda uzun süredir tartışılan bir soruyu gündeme getirmiştir. Bu sorunun en belirgin görüldüğü alan ötanazi tartışmasıdır. Tartışmanın en dikkat çekici özelliği hem ötanaziyi savunan hem de ona karşı çıkan tarafların “*insan onuru*” argümanına başvurmalarıdır. Nitekim bir yanda bireyin kendi yaşamı üzerindeki tasarrufuna dayanan “onurlu ölüm” söylemi, öte yanda ise yaşamın dokunulmazlığına dayanan “onurun ihlali” itirazı yer almaktadır.

Bu çatışmanın tıbbî uygulamada en açık görüldüğü durum, tedavisi imkânsızlaşmış ve dayanılmaz acılar çeken hastanın onurlu bir yaşam süremediği gerekçesiyle ölmek istemesidir. Fakat burada sorulması gereken soru şudur: İnsanın onuru yaşadığı hayatın niteliğinden mi kaynaklanmaktadır? Eğer onur yalnızca yaşam standardına bağlanırsa insanı salt bilişsel işlevlerine indirgeyen sakıncalı bir bakış ortaya çıkmaktadır. Onuru “yaşam kalitesi” ile eşdeğer tutan bu yaklaşım, insan onurunu işlevsiz bir kavram olarak gören eleştirileri haklı çıkarmaktadır. Çalışma bu ikilemi eleştirel bir okumayla inceleyerek İslam hukuku perspektifinde insan onurunun bireysel iradeye değil, fitrat ve emanet öğretilerine dayandığını ileri sürmektedir. Bu yaklaşım kavramsal krizi aşarak ötanaziye karşı tutuma tutarlı bir dayanak sağlar.

Çalışmada aktif ötanazi kasten öldürme (katl-i amd) kapsamında, pasif ötanazi ise tedavinin beyhudeliği meselesinde Mecelle-i Ahkâm-ı Adliyye'nin külli kaideleri ve Mecmau'l-Fıkhi'l-İslâmî ed-Düvelî'nin ilgili kararları ışığında ele alınmaktadır. Sonuç olarak insan onurunun yalnızca bireyin tercihiyle indirgenmesi mümkün değildir. Ölümcül hastalara sunulması gereken ahlakî ve hukukî çözüm yaşamı sonlandırmak değil, İslam'ın şefkat ve hasta ziyareti etiğiyle bütünleşen palyatif bakımla insanın değerini son nefese kadar korumaktır.

Anahtar Kelimeler: İslam Hukuku, Ötanazi, İnsan Onuru, Biyoetik, Palyatif Bakım, Emanet Doktrini

DEATH WITH DIGNITY OR VIOLATION OF DIGNITY? AN ANALYSIS OF THE EUTHANASIA DISCOURSE CENTRED ON THE CONCEPT OF HUMAN DIGNITY FROM AN ISLAMIC LAW PERSPECTIVE

Abstract

Modern medicine and biotechnology have brought a long-standing question to the fore: how should human dignity be preserved in the dying process? This question crystallises in the euthanasia debate, where both proponents and opponents invoke the same “human dignity” argument. On one side stands the discourse of a “dignified death” grounded in the individual's authority over their own life; on the other, the objection of a “violation of dignity” grounded in the inviolability of life.

The most visible expression of this conflict in medical practice is when a terminally ill patient, unable to lead a dignified life under unbearable suffering, wishes to die. Yet a critical question arises: does human dignity derive from the quality of one's life? Tying dignity solely to life standards gives rise to a problematic view that reduces the human being to cognitive functions. This approach, which equates dignity with quality of life, supports critiques of dignity as a useless concept. Through a critical reading of this dilemma, the study argues that in Islamic law human dignity rests not on individual will but on the doctrines of *fitra* and *amana*. This perspective overcomes the conceptual crisis and provides a coherent ground against euthanasia.

Within this framework, active euthanasia is treated as intentional homicide (katl-i amd), while passive euthanasia is examined as a question of medical futility in light of the universal maxims of the Mecelle-i Ahkâm-ı Adliyye and the resolutions of the International Islamic Fiqh Academy. It is concluded that human dignity cannot be reduced to the individual's choice alone. The moral and legal response owed to terminally ill patients is not ending life, but preserving human worth until the last breath through palliative care integrated with the Islamic ethics of compassion and visiting the sick.

Keywords: Islamic Law, Euthanasia, Human Dignity, Bioethics, Palliative Care, Doctrine of Amana

**Bu çalışma, Doç. Dr. Muhammet Raşit Akpınar danışmanlığında Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü'nde tarafımdan hazırlanan "İslam Hukukunda İnsan Onuru ve Biyoetik" başlıklı yüksek lisans tezinden üretilmiştir.*

1. GİRİŞ

Tıp ve biyoteknolojideki hızlı ilerleme yaşamın ve hekimliğin geleneksel sınırlarını sorgulatan ahlaki ikilemler doğurmuştur. Özellikle yoğun bakım üniteleri ve yaşam destek cihazlarının kullanımı ile birlikte ölüm doğal seyrinden çıkarak insan iradesinin müdahale alanına girmiştir. Bu durum "İyi ölüm nedir?" ve "Onurlu bir biçimde ölmek nasıl mümkün olur?" gibi soruları dînî, tıbbî, hukukî ve felsefî bir tartışma alanına taşımaktadır.

Bu tartışmanın en somut ifadesi ötanazi meselesidir. Ölümcül bir hastalığa yakalanmış ve dayanılmaz acılar çeken bir hastanın yaşamını sonlandırma talebi tarihsel olarak hastanın özerkliği, yaşamın kutsallığı ve toplumsal yarar hesabı çerçevesinde tartışılmıştır. Bu meselenin belirleyici özelliği, birbirine zıt tezler savunan iki yaklaşımın da argümanlarını "insan onuru" kavramına dayandırmasıdır.

Bu çalışma, ötanazi tartışmasında yaşanan kavramsal kararsızlığın nedenini ve bunun İslam hukuku perspektifinden nasıl çözüme kavuşturulabileceğini incelemeyi amaçlamaktadır. Literatürdeki kararsızlık, insan onurunun tek başına ötanaziyi meşrûlaştırmaya veya yasaklamaya yetmediğini, sonucu kavrama dışarıdan yüklenen içeriğin belirlediğini göstermektedir. Bireysel irade merkezli bakışta onur "kendi yaşamı üzerinde tasarruf" olarak okunurken, fitrat ve emanet öğretisinde "Allah'ın insana bahşettiği devredilemez ve değişmez bir cevher" olarak kavramsallaştırılmaktadır. Çalışma seküler biyoetik argümanlarını felsefî açıdan, İslâmî normları ise makâsıdî-şerîa temelli gayeci yaklaşımla ele almaktadır. Klasik fıkıh kaynakları, çağdaş İslam biyoetiği literatürü ve uluslararası biyotıp belgeleri bu çerçevede mukayeseli biçimde okunmuştur.

2. İNSAN ONURU KAVRAMI: TANIM VE TARİHSEL ARKA PLAN

İnsan onurunun soyut yapısı, üzerinde tüm disiplinlerin uzlaştığı ortak bir tanım bulunmasını güçleştirmektedir. Türk Dil Kurumu kavramı "insanın kendine karşı duyduğu saygı, şeref, öz saygı" tanımı kavramı hem öz saygıya hem de toplumsal statüye bağlamaktadır (TDK, 2022; Seymen Çakar, 2013). Bu tanım, insanın yaşam kalitesi veya sosyal saygınlığı düştüğünde onurunu yitireceği gibi sakıncalı bir okumayı da beraberinde getirmektedir. Oysa onur kazanılan ya da kaybedilen bir statü değil, insanın salt insan olması hasebiyle taşıdığı içkin bir değerdir (Bilgiz, 2013). Onur kavramı Arapça'da *kerem* kökünden türeyen *kerâme* ve *mükerremlik* ile karşılanmakta olup "*Andolsun biz insanoğlunu mükerrem (saygın) kıldık*" (el-İsrâ 17/70) âyetiyle ifadesini bulmuştur. İslâm âlimlerinden Âlûsî (ö. 1270/1854) bu saygınlığın belirli bir zümreye değil bütün insanlığa şamil olduğunu vurgulamıştır (Âlûsî, ts.).

Bu evrensel ve fitrî çerçevenin yanı sıra insan onurunun farklı boyutlarını ifade eden dört kavram önem taşımaktadır. *İzzet*, kişinin iman ve salih amel yoluyla Allah'tan kazandığı manevi bir üstünlük hali olup inananlara mahsustur (Râzî, 1982). *Şeref* ise daha çok başkalarının takdirine bağlı, dışsal ve değişken bir statü niteliği olup bireyin toplumsal saygınlığını ifade etmektedir (Gökmenoğlu, 1991). *Hürmet* insanın bedeninin ve şahsiyetinin dokunulmazlığını anlatır ve hukuki terminolojide doğrudan bu anlamla kullanılır (İbn Manzûr, ts.). *Haysiyet* ise modern Türk hukuk doktrininde "insan onuru" kavramının en güçlü karşılığı

olarak benimsenmiş; Anayasa Mahkemesi'nin 1966 tarihli kararıyla "İnsanın hangi şartlar altında bulunursa bulunsun sırf insan oluşunun kazandırdığı değer tanınması" (AYM, K. 1966/29) biçiminde tanımlanmıştır.

Kavramın tarihsel seyri üç temel evrede incelenebilir. Antik Çağ'da onur büyük ölçüde statü merkezliydi. Yunan polis düzeni içinde yalnızca yurttaşlara hasredilen, köleleri ve yabancıları dışarıda bırakan dışlayıcı bir kavramdı (Göze, 1989). Roma düşüncesinde *dignitas* kavramıyla ifade edilen onur, başlangıçta soyluluğa atıf yapıyordu. Ancak Cicero kavramı politik bir rütbeden çıkarıp insanın evrendeki konumunu niteleyen bir tasavvura dönüştürmüştür (Cicero, 1913). Sensen'e (2011b) göre bu dönüşüm, geleneksel ve çağdaş onur telakkileri arasındaki kritik geçişin başlangıcıdır.

Orta Çağ'da ise onur teolojik bir okumaya tabi tutulmuştur. Hristiyan düşüncesinde insanın *imago dei* olması bir değer kaynağı olarak benimsenmiştir. Buna karşılık Aquinolu Thomas çizgisinde gelişen yaklaşımda onur, günah işlendiğinde kaybedilebilen bir nitelik olarak okunmuştur (Lewis, 2007). Modern anlayışı asıl şekillendiren iki figür Pico Della Mirandola ve Immanuel Kant olmuştur. Pico, insanı kendi varoluşunu inşa edebilen özgür iradeli bir varlık olarak resmetmiş ve onuru bu kendini-kurma hürriyetiyle özdeşleştirmiştir (Mirandola, 2006). Kant ise onuru "paha biçilemeyen, muadili olmayan ve araç olarak kullanılamayan içkin bir değer" olarak tanımlayarak "insan asla yalnızca araç değil her zaman amaç olarak görülmelidir" formülasyonunu insan haklarının evrensel zeminine yerleştirmiştir (Kant, 2002; Sensen, 2011a).

İslam düşüncesinde insan onuru, bu Batılı tarihsel seyirden bağımsız ve daha köklü bir zemine sahiptir. Kur'an'ın "*Ey insanlar!*" hitabıyla muhataplarını inanç birliği üzerinden değil, yaratılış ortaklığı üzerinden tanımlaması, onurun evrensel niteliğine işaret etmektedir (Aydın ve Duran, 2014). Bu anlayışta onur ne kazanılan ne de kaybedilen bir statüdür; Allah'ın insana yaratılışta bahsettiği fitrî, devredilemez bir cevherdir. Şâtıbî'nin sistematize ettiği *makâsıdü's-şerîa* doktrini, bu cevheri can, akıl, din, nesil ve mal emniyetini güvence altına alan beş esasla (zarûrât-ı hamse) somutlaştırmıştır (Şâtıbî, 1991). Bu cevherin korunması, insanın yaşamı üzerinde mutlak sahip değil yalnızca emanetçi olduğu anlayışıyla pekiştirilir; emanet doktrini ileride ele alınacak biyoetik tartışmaların da fikhî zeminini oluşturur.

3. BİYOETİK TARTIŞMALARDA İNSAN ONURU

İslam düşüncesinde yüzyıllar boyunca ilahi bir emanet ve fitrî bir değer olarak korunan insan onuru, Batı dünyasında 20. yüzyılda yaşanan travmalar neticesinde modern biyoetiğin en temel normatif zemini olarak hukukî bir zorunluluğa dönüşmüştür. Naziler dönemindeki tıbbî deneylerin yarattığı sarsıntı, soyut bir değer olarak vurgulanan onurun bağlayıcı hukukî normlara dönüştürülmesini gerektirmiştir. Federal Alman Anayasası'nın 1. maddesinde yer alan "İnsan onuru dokunulmazdır" hükmü bu sürecin en bilinen ifadesidir (Bağçeci Tacir, 2018).

Tarihsel süreçte kazanılan bu dokunulmazlık statüsü, biyoetik literatüründe işlevsel açıdan "*yetkilendirici*" ve "*sınırlandırıcı*" olarak iki ayrı kategoride ele alınmaktadır. Yetkilendirici kullanım, bireyi devlete ve üçüncü kişilere karşı koruyan insan hakları zeminiyle örtüşür. Sınırlandırıcı kullanım ise kişisel özerkliğin sınırlarını çizer ve bireyi kendi kararlarına karşı dahi koruyan paternalist bir işlev üstlenir (Gürbüz, 2014; Metin, 2019). Sınırlandırıcı kullanımın bilinen örneklerinden biri Fransa'daki "cüce fırlatma" (1995) kararıdır. Cücenin rızasına rağmen mahkeme, insanın nesneye indirgenmesini başlı başına onurun ihlali saymıştır (Conseil d'État, 1995; Gürbüz, 2014). Bu karar bireysel iradenin onurun anlamını tek başına belirleyemeyeceğini göstermektedir.

Onur kavramının biyoetikteki kurumsal yansıması üç uluslararası belgede karşılığını bulmaktadır. Helsinki Bildirgesi (1964) tıbbi araştırmalarda aydınlatılmış onamı zorunlu kılarak bireyin bilimsel merak karşısındaki dokunulmazlığını tescil etmiştir. Oviedo Sözleşmesi (1997) başlığında doğrudan "insan haysiyetinin korunması" ifadesini kullanmış ve 2. maddesiyle bireyin menfaatlerinin bilim veya toplumun menfaatlerinden üstün tutulacağı ilkesini vazetmiştir. UNESCO'nun Biyoetik ve İnsan Hakları Evrensel Bildirisi (2005) ise biyoetik sorunları doğrudan insan hakları hukuku zemininde ele alarak onuru küresel bir norma dönüştürmüştür (Bağçeci Tacir, 2018; Gürbüz, 2014).

Bu kurumsal zeminin tıbbî uygulamadaki karşılığını ise Tıbbî uygulamada Beauchamp ve Childress'in (2017) geliştirdiği "Dört İlke Modeli" yaygın kabul görmektedir. Bu dört ilke şunlardır: Zarar vermeme, yararlılık, özerkliğe saygı ve adalet. Dört ilke özünde insan onurunun korunması gayesine bağlanır. Zira onurlu bir varlık olarak insan ne sırf araç olabilir ne keyfi muameleye konu yapılabilir.

Ne var ki bu ilkelere özerkliğe saygı, onurun sınırlandırıcı boyutu ile çatıştığı noktada modern biyoetiğin temel gerilimlerinden birini doğurmaktadır. Bireyin özerkliğine duyulan saygı arttıkça onurun sınırlandırıcı işlevi zayıflamakta, cücenin rızası gibi durumlarda dahi devletin sınırlandırma yetkisi tartışmalı hale gelmektedir. Nitekim onurun yalnızca bireyin tek başına verdiği rızaya değil toplumsal bir okumaya da konu olması gerektiği ileri sürülmüştür (Alpınar-Sencar, 2014). Bir başka değerlendirme ise bu gerilimin Kantçı mirasın eksik bir yorumundan kaynaklandığını ileri sürmektedir (Baranzke, 2018). Bu gerilimin en açık görüldüğü zemin ise ötanazi tartışmasıdır.

4. ÖTANAZİ MESELESİ: KAVRAM, TÜRLER, TARİHSEL SEYİR

Ötanazi, etimolojik olarak Eski Yunancadaki eu (iyi, güzel) ve thanatos (ölüm) sözcüklerinin birleşiminden türemiş olup "iyi ölüm" anlamına gelmektedir (Reich, 1978; Kaya, 1994). Modern tıp etiğinde tedavisi mümkün olmayan bir hastalığa yakalanmış ve dayanılmaz acılar çeken kişinin hekim eliyle ya da yardımıyla, kendisinin ya da yakınlarının izniyle hayatına son verilmesini ifade etmektedir (Öztürel, 1957; Özkara, 2001; Alan Akcan, 2013). Thomas More, *Utopia* adlı eserinde ötanazi kavramını tıp bağlamında ilk kez kullanmış ve onu hastalar için acısız bir ölüm biçimi olarak önermiştir. 17. yüzyılda ise Francis Bacon kavramı tıp literatürüne taşımış ve hekimin ölümcül hastaya acısız bir ölüm sağlaması anlamını kazandırmıştır (Reich, 1978; Metin, 2019).

Ötanazi türleri iki ayrım ekseninde sınıflandırılmaktadır. Müdahalenin biçimine göre aktif ötanazide hastaya öldürücü dozda ilaç enjekte edilmesi ya da hayatı doğrudan sonlandıran bir müdahale uygulanır. Pasif ötanazide ise yaşamı sürdüren tedavinin başlatılmaması veya geri çekilmesi yoluyla hastanın doğal ölüm seyrine bırakılması esastır (Artuk ve Yenidünya, 2011; İnceoğlu, 1999; Özen ve Ekici Şahin, 2010). İradeye göre istemli ötanazi bilinci yerinde olan hastanın özgür iradesiyle talepte bulunmasıdır (İnceoğlu, 1999; Özkara, 2001). İstemsiz ötanazi ise iradesini beyan edemeyen hastalar adına yakınlarının verdiği rızaya dayanmaktadır (İnceoğlu, 1999). Rızaya başvurulmadan uygulanan müdahaleler ise genellikle Nazi Almanyası ile özdeşleştirilmekte ve doğrudan kasten öldürme sayılmaktadır.

Hipokrat geleneğinden bugüne uzanan klasik tıp etiği "yararlı ol, yapamıyorsan zarar verme" düsturuyla hekimin görevini yaşamı korumak olarak tanımlamıştır (Uğurlu, 1997). Ne var ki 20. yüzyılın ikinci yarısında bireysel özerkliğin tıp etiğinin merkezine yerleşmesi, hastanın kendi yaşamı üzerinde söz hakkı talebini güçlendirmiştir. Hollanda, Belçika ve Lüksemburg, istemli aktif ötanaziyi hastanın rızası ve acı saiki gibi belirli koşullara bağlayarak meşrûlaştıran ülkelerin başında yer almaktadır (Erkoç Baydar, 2021).

Pasif ötanazi tartışmalarında ise sınırlar bulanıklaşmaktadır. Beyin ölümü gerçekleşmiş bir hastanın yaşam destek cihazlarına bağlı tutulması veya şifa ümidi kalmamış bir hastanın palyatif bakıma yönlendirilmesi gibi durumlar "tedavinin geri çekilmesi" başlığı altında değerlendirilmekte ve bu uygulamaların önemli bir bölümü "tedavinin beyhudeliği" çerçevesinde meşrû kabul edilmektedir (Kaya, 1994).

5. ÖTANAZİDE "İNSAN ONURU" ARGÜMANININ KULLANILMASI

Ötanazi tartışmasının ayırt edici özelliği hem savunucuların hem de karşıtların "insan onuru" kavramını kendi pozisyonlarının temel argümanı olarak kullanmasıdır. Aynı kavrama başvuran iki tarafın birbirine zıt sonuçlara varması, kavramın kendi içinde bir kararsızlık taşıdığına işaret etmektedir.

Ötanaziyi savunan cephe onuru "yaşam kalitesi" üzerinden temellendiren bir okumayı benimsemektedir. Bu yaklaşımda bireyin onurlu kabul edilebilmesi için belirli niteliklere (akıl yetisi, özerk karar verebilme vb.) sahip olması beklenmektedir. Bu nitelikleri kalıcı olarak yitiren bireylerin "kişi" statüsünden çıkarak biyolojik anlamda yaşamaya devam eden bir organizma seviyesine indiği savunulur. Peter Singer ve Emily

Jackson "kişi olma" niteliklerini yitirenlerin yaşamlarının sonlandırılmasında bir sakınca bulunmadığını ileri sürmektedir (Erkoç Baydar, 2021). Ronald Dworkin de kötü hayat koşulları nedeniyle "onursuz yaşamaya katlanmama hakkı" olduğunu savunmakta ve bu durumdaki bireye onurlu ölme imkânının tanınmasını ahlakî bir gereklilik olarak sunmaktadır (Dworkin, 1993). James Rachels ise yaşamaya değmeyen bir hayatın sonlandırılmasını yaşam değerine yönelik bir saldırı saymamaktadır (Rachels, 1986).

Bu yaklaşımın çelişkisi açıktır. Onuru yaşam koşullarına bağlayan bir argüman, koşullar kötüleştiğinde kişiyi onurdan yoksun ilan etmek zorunda kalır. Nitekim "yaşamaya değmeyen hayat" kavramı 20. yüzyılın ortalarında kitlesel bir öldürme programının ideolojik altyapısına dönüşmüştür. Onuru kişinin bizzatı insan olmasından değil fonksiyonlarından türetmek son derece kırılğan bir argümandır.

Ötanazi karşıtı cephe ise onuru insanın varoluşundan kaynaklanan bir cevher olarak okur ve yaşamın kutsallığı tezini bu zemin üzerine inşa etmektedir (Metin, 2019). İslam âlimleri ise bilfiil işleyen akıl ile bilkuvve sahip olunan akıl yetisini ayırmakta, bilinci kapalı bir hastanın düşünmüyor olmasının onu insan olmaktan çıkarmadığını vurgulamaktadır. İki cephenin aynı kavrama aynı oranda başvurusu, kavramın kendisinin ayırt edici bir argüman olmaktan çıktığını ve içeriksel temellendirmenin ön plana geçtiğini göstermektedir.

Macklin (2003), bu eleştirilerin en güçlüsünü dile getirir: "İnsan onuru işlevsiz bir kavramdır." Argümana göre insan onuru, biyoetik tartışmalarda "kişiyi saygı" ya da "özerkliğin korunması" gibi çok daha somut ifadelerle eşdeğerdir. Bu nedenle açıklayıcı bir değer eklemekten içeriksiz bir söylem aracına dönüşmektedir. Bu yaklaşıma göre kavram, herhangi bir talebi meşrûlaştırmak gerektiğinde başvurulacak içeriksiz bir kabuğa dönüşmüş durumdadır.

Bu eleştiri kavramın kendisini hedef almakla birlikte sorunun gerçek kaynağını ıskalamaktadır. Onur, insanın temel hak ve özgürlüklerinin teminatı olan koruyucu bir kalkandır. Eleştirinin işaret ettiği belirsizlik kavramın kendisinde değil ona yüklenen antropolojik içerikte aranmalıdır. Geleneksel anlayışta *dignity* bir statüye atıfta bulunurken çağdaş anlayışta içkin bir değere işaret etmektedir. İki paradigmanın birbirine karıştırılması kavramı "her şey ve hiçbir şey" anlamına gelir hâle getirmektedir (Sensen, 2011a).

İslam hukuku bu ikilemi çözecek net bir çerçeve sunmaktadır. İslâmî perspektifte insan onuru, bireyin öznel değerlendirmesine bırakılan bir kavram değildir. Bilâkis Allah'ın insana bahsettiği fitrî ve mutlak bir değerdir. Kur'an-ı Kerim'in *mükerreremlik* olarak ifade ettiği bu değer, kişinin yaşam koşullarından, fonksiyonlarından ya da bilinç durumundan bağımsız olarak yaratılışla birlikte verilen bir cevhere işaret etmektedir (Bilgiz, 2013). Bu cevherin metafizik temelini insanın akıl sahibi oluşu oluşturur. Akıl, ilahi hakikatleri idrak edebilme potansiyelinden kaynaklanır ve bu potansiyel, kişi onu fiilen kullanmasa dahi yitirilmez (Râzî, 1982). Dolayısıyla bu mükerreremlik anlayışında onur, hastalık, acı veya bedensel işlev kaybıyla aşınmaz. Tam tersine, insanın acıya sabretmesi onurunu güçlendiren bir erdem olarak görülür. Bu kavrayışta hastanın yaşam kalitesindeki düşüş, onurunun azalması olarak değil ona yöneltlen ahlaki yükümlülüğün ağırlaşması olarak okunmaktadır.

6. ÖTANAZİ TÜRLERİNİN İSLAM HUKUKU PERSPEKTİFİNDEN DEĞERLENDİRMESİ

İnsan onurunu bireysel bir özerklik aracı değil fitrî bir emanet olarak gören bu teorik zemin, fikhî hükümlerin de temel belirleyicisidir. İslam hukukunun ötanaziye yaklaşımı bu nedenle müdahalenin biçimi ve hastanın iradesi ekseninde farklılaşmaktadır. Bu bölümde aktif ötanazinin fikhî değerlendirmesi, pasif ötanazi ile tedavinin beyhudeliği meselesi ve Mecmau'l-Fıkhî'l-İslâmî'nin kurumsal kararları sırasıyla incelenecektir.

6.1. Aktif Ötanazi: Katl-i Amd Çerçevesi

Aktif ötanazi, hastanın iradesi bulunsun ya da bulunmasın, doğrudan öldürme niyetiyle gerçekleştirilen bir fiil olduğundan kasten öldürme (katl-i amd) kapsamında değerlendirilmektedir. Kur'an-ı Kerim "*Kendinizi öldürmeyin. Şüphesiz Allah size karşı çok merhametlidir*" (en-Nisâ 4/29) buyruğuyla kişinin kendi hayatına

son vermesini yasaklamıştır. Hz. Peygamber (s.a.v.) ise "Her kim kendisini bir dağdan atarak öldürürse cehennem ateşinde kendisini ebediyen aynı şekilde atar durur" rivâyeti ile intiharın uhrevî sonuçlarını ortaya koymuştur (Buhârî, 1423; Müslim, 1436). Uhud Gazvesi'nde ağır yaralanan ve şiddetli acılarına dayanamayarak kendini öldüren sahabî için Hz. Peygamber'in (s.a.v.) "O, cehennem ehliendir" hükmü ise dayanılmaz acı saikiyle kişinin kendi hayatına son vermesinin meşrûyet bulamadığını göstermektedir (Buhârî, 1423; Müslim, 1436). Bu naslar, merhamet saikinin veya acıyı dindirme amacının hükmü değiştirmedğini ortaya koymaktadır.

Hastanın rızasının cezai sorumluluk üzerindeki etkisi ise mezheplerce farklı yorumlanmıştır (Kaya, 1994). Kişinin sahip olmadığı bir hakka dair izin ve rızasının geçersiz sayılması dolayısıyla Mâlikî mezhebinin kuvvetli görüşüne göre fâile kısas cezası gerekmektedir (Hattâb, 1423). Hanefî mezhebine göre rızanın oluşturduğu şüphe sebebiyle kısas diyete dönüşmektedir (İbn Âbidîn, 1415). Şâfiî ve Hanbelî mezheplerinde ise rıza neticesinde maktulün kanının heder olacağı, dolayısıyla fâile kısas veya diyet yükümlülüğü doğmayacağı belirtilmiştir (Nevevî, 2011; İbn Kudâme, 1999). Mâlikî mezhebinde de benzer şekilde rızanın kısası düşüreceğine dair rivayetler bulunmaktadır (Kaya, 1994). Bununla birlikte cumhur, kısas ya da diyetin düşmesinin, kamu düzenini ihlal eden bir cürüm söz konusu olduğunda devletin *tâzir* cezası verme yetkisini ortadan kaldırmadığını belirtmiştir (İbn Rüşd, 1985). Bu görüş ayrılıkları, kasten öldürme fiilinin niteliğini değiştirmemekle birlikte hastanın rızasının cezai sorumluluk üzerindeki etkisine dair teknik bir tartışmayı yansıtmaktadır. Aktif ötanazinin istemsiz biçiminde ise hüküm doğrudan kasten öldürmedir. Bu görüş ayrılıkları yalnızca rızanın cezai sorumluluk üzerindeki etkisine ilişkindir. Emanet doktrininin "hayatın bireyin mutlak mülkiyetinde olmadığı" ilkesi bütün mezheplerde sabittir.

Klasik fıkıh mirasının bu çerçevesi çağdaş bir İslâmî kurum tarafından da teyit edilmiştir. Mecmau'l-Fıkhî'l-İslâmî ed-Düvelî, 1986'daki 4. dönem toplantısında aldığı 17 numaralı kararla aktif ötanaziyi kesin biçimde haram olarak nitelendirmiş ve fiilin kasten öldürme kapsamında değerlendirilmesi gerektiğine hükmetmiştir. İlgili karar, hastanın "acılarımı dindirin, beni öldürün" şeklindeki taleplerinin hukukî bir geçerlilik taşımadığını ifade etmektedir (Mecmau'l-Fıkhî'l-İslâmî, 1986). Bu hüküm emanet doktrininin doğrudan bir uygulamasıdır.

6.2. Pasif Ötanazi ve Tıbbî Beyhudelik

Pasif ötanazi söz konusu olduğunda mesele tedavinin beyhudeliği kavramı çerçevesinde farklı bir görünüm kazanmaktadır. Birincisi; bilinci yerinde olan hastanın hayatı önem taşıyan bir tedaviyi reddetmesidir. İslam hukukunda tedaviyi reddetme hakkı, sonucu kesin ölüm olacak biçimde kullanıldığında "emanete hıyanet" olarak nitelendirilmektedir. Ne var ki hastanın rızası hilafına müdahale yetkisi bulunmadığından hekime kasten adam öldürme suçu atfedilmemektedir (Kaya, 1994).

İkincisi; iyileşme ümidinin tıbben kalmadığı, yaşam destek cihazlarına bağlı hastaların durumudur. Bu durumda hekim ve hasta yakınları tarafından beyhude olduğu bilinen tedavinin başlatılmaması ya da sürdürülmemesi aktif ötanaziden farklı bir kategoride değerlendirilir. Fıkıhî temel Mecelle-i Ahkâm-ı Adliyye'nin külli kaideleri ışığında çözülmektedir. 4. maddedeki "Şekk ile yakîn zail olmaz" kaidesine göre yaşam destek cihazlarının ürettiği belirtiler şekk hükmünde olup tıbbî ölümün kesinleşmesi yakîndir (Haydar Efendi, 2017). 30. maddedeki "Def-i mefâsid celb-i menâfi'den evlâdır" kaidesi ise beyhude bir tedavinin yüklediği maddi-manevi yükün muhtemel faydadan ağır olduğu durumlarda tedavinin sonlandırılmasına meşrûyet zemini hazırlamaktadır. Tedavinin başarı ihtimalinin "zann-ı gâlib" seviyesinde bulunduğu durumlarda ise tedaviyi sürdürmek zorunluluk arz etmektedir (Haydar Efendi, 2017).

Bu çerçeveyi çağdaş İslâmî kurum da teyit etmiştir. Mecmau'l-Fıkhî'l-İslâmî ed-Düvelî, 1992 yılındaki 7. dönem toplantısında aldığı 67 numaralı "Tıbbî Tedavi" kararında, hekim ve hasta yakınları tarafından beyhude olduğu bilinen tedaviye başlanmamasının veya sürdürülmemesinin caiz olduğunu hükme bağlamış ve böylece aktif ötanazi ile tedavinin tıbbî beyhudelik sebebiyle kesilmesi arasındaki sınırı ortaya koymuştur

(Mecmau'l-Fıkhi'l-İslâmî, 1992). Bu hüküm "Şekk ile yakîn zail olmaz" ve "Def-i mefâsid celb-i menâfi'den evlâdır" kaideleriyle tutarlı bir çerçeve sunmaktadır.

7. SONUÇ

Modern tıp ve biyoteknolojinin hızla artan müdahale gücü, insanı bir "özne" olmaktan çıkarıp salt bilişsel işlevleri üzerinden değerlendirilen bir "nesneye" indirgeme tehlikesini doğurmuştur. Onuru "yaşam kalitesi" ile eşdeğer tutan seküler biyoetik yaklaşımı, ölümcül hastaların "onurlu ölüm" taleplerini meşrû bir hak olarak sunmasına zemin hazırlamıştır. Bu çerçevede insan onurunun işlevsiz bir kavram olarak görüldüğüne yönelik eleştiri (Macklin, 2003) sorunu, kavramın kendisinde değil ona yüklenen antropolojik içeriğin belirsizliğinde aramalıdır.

İslam hukuku bu krizi onurun kaynağını bireysel iradeye değil fitrat ve emanet doktrinlerine bağlayarak aşmaktadır. Mükerrerlik biyolojik sağlığa veya akli işlevselliğe bağlı azalan-çoğalan bir statü değil, Allah'ın insana yaratılıştaki bahşettiği sabit bir cevherdir. Emanet gereği bireyin yaşamı üzerindeki tasarruf yetkisi mutlak bir mülkiyet değil sınırlı bir vekâlettir. Bu nedenle ölme rızası hukuken geçersiz olmakta, aktif ötanazi her hâlükârda kasten öldürme (katl-i amd) hükmünde kalmaktadır. Buna karşılık şifa ümidinin tıbben tükendiği durumlarda beyhude tedavinin sonlandırılması Mecelle'nin "Def-i mefâsid celb-i menâfi'den evlâdır" kaidesi çerçevesinde meşrû görülmektedir. Böylece İslam fikhî yalnızca yasaklayıcı değil, hastayı gereksiz acıdan koruyan rasyonel bir çözüm de sunmaktadır. Ulaştığımız bu sonuç, makâsıdü's-şerîanın canın korunması (hıfzü'n-nefs) gayesinin modern tıp etiğindeki doğrudan yansımasıdır.

Ötanazinin yasallaştırılması, zannedilenin tersine hastanın özerkliğini korumamakta; aksine hastaları kendilerini topluma ve ailelerine bir "yük" olarak görmeye iterek yaşamdan vazgeçmeye zorlayan dolaylı bir sosyolojik baskı yaratmaktadır. Bu yaklaşımın gerçek alternatifi ölümü kolaylaştırmak değil, hastayı onursuz hissettiren koşulları ortadan kaldırmaktır. İslam'ın rahmet, sabır ve hasta ziyareti etiğiyle güçlü bir zemin paylaşan çağdaş palyatif bakım imkânlarının yaygınlaştırılması, mükerrerlik vasfını son nefesine kadar muhafaza etme sorumluluğunun pratiğe yansımasıdır. Zira onur acıdan kaçarak ölmekte değil, insan hayatının en kırılgan anlarında dahi onu yüksek bir şefkat ve tıbbî özenle sarmalamakta gizlidir.

Palyatif bakımın yaygınlaştırılması, hastanın acısını dindirmeye odaklanırken yaşamı korur ve bu yönüyle hem tıbbî hem fikhî açıdan emanet doktriniyle tam uyum içindedir. İslâmî hasta ziyareti etiği bu modelin sosyal ayağını oluşturarak ölümcül hastayı toplumsal yalnızlıktan korur.

KAYNAKLAR

- ALAN AKCAN, E. (2013), Ötanazi, İstanbul Üniversitesi Hukuk Fakültesi Mecmuası, 71(1), 3-26.
- ALPINAR-SENCAR, Z. (2014), A Social Understanding of Dignity: A Promising Approach in the Organ Selling Debate, Bioethica Forum, 7(4), 148-154.
- ÂLÛSÎ, Ebû's-Senâ Şihâbüddîn Mahmûd b. Abdillâh b. Mahmûd el-Hüseynî el- (ts.), Rûhu'l-Meânî fî Tefsîri'l-Kur'ânî'l-Azîm ve's-Seb'î'l-Mesânî, Beyrut: Müessesetü'r-Risâle.
- ANAYASA MAHKEMESİ (1966), K. 1966/29, 28 Haziran 1966.
- ARTUK, M. E. ve YENİDÜNYA, A. C. (2011), Ötanazi, Hukuk ve Etik Boyutuyla Ötanazi, der. N. Centel, İstanbul: On İki Levha Yayıncılık.
- AYDIN, M. ve DURAN, A. (2014), Evrensel Bir Değer Olarak İnsan Onuru, Kutlu Doğum Haftası: Hz. Peygamber ve İnsan Onuru, Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, 35-48.
- BAĞÇECİ TACİR, H. (2018), Biyotıp Hukuku Bağlamında İnsan Onuru Kavramına Güncel Bir Bakış ve İnsan Geliştirme Uygulamaları Karşısında İnsan Onurunun Korunması, Yeditepe Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi, 15(2), 1-52.
- BARANZKE, H. (2018), Batı'daki Biyomedikal Etik Tartışmalarında Özerklik ve İnsan Onuru, çev. K. Temel, İstanbul: BETİM Yayıncılık.

- BEAUCHAMP, T. L. ve CHILDRESS, J. F. (2017), *Biyomedikal Etik Prensipleri*, çev. M. K. Temel, İstanbul: BETİM Yayıncılık.
- BİLGİZ, M. (2013), *Kur'an'da İnsanlık Onuru*, Ankara: Fecr Yayınları.
- BUHÂRÎ, Ebû Abdillâh Muhammed b. İsmâil el- (1423), *el-Câmiu's-Sahîh*, Beyrut: Dâru İbn Kesîr.
- CICERO, M. T. (1913), *De Officiis I*, çev. W. Miller, Cambridge: Harvard University Press.
- CONSEIL D'ÉTAT (1995), *Commune de Morsang-sur-Orge*, K. 136727, 27 Ekim 1995, Fransa. <https://www.legifrance.gouv.fr/ceta/id/CETATEXT000007877723>
- DWORKIN, R. (1993), *Life's Dominion: An Argument About Abortion, Euthanasia and Individual Freedom*, New York: Alfred A. Knopf.
- ERKOÇ BAYDAR, T. (2021), *Bu Can Kimin? Ötanazi, Ölme Hakkı ve Tedavinin Reddine Müslümanca Bakış*, İstanbul: İz Yayıncılık.
- GÖKMENOĞLU, H. T. (1991), *İslâm Hukukunda Şahsiyet Hakları*, Ankara: Ankara Üniversitesi, Doktora Tezi.
- GÖZE, A. (1989), *Siyasal Düşünceler ve Yönetimler*, İstanbul: Beta Yayınları.
- GÜRBÜZ, N. (2014), *Biyotıp Hukukunda İnsan Onuru*, İstanbul: On İki Levha Yayıncılık.
- HATTÂB, Ebû Abdillâh Şemsüddîn Muhammed b. Muhammed b. Abdurrahmân er-Ruaynî el- (1423), *Mevâhibü'l-celîl li-Şerhi Muhtasarı Halîl, thk. Zekerîyyâ Umeyrat*, Riyad: Dâru Âlemi'l-Kütüb.
- HAYDAR EFENDİ, A. (2017), *Dürerü'l-Hükkâm Şerhu Mecelleti'l-Ahkâm*, İstanbul: Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları.
- İBN ÂBİDİN, Muhammed Emîn b. Ömer b. Abdilazîz el-Hüseynî (1415), *Reddül-Muhtâr Ale'd-Dürri'l-Muhtâr*, Beyrut: Dârü'l-Kütübü'l-İlmiyye.
- İBN KUDÂME, Ebû Muhammed Muvaffakuddîn Abdullâh b. Ahmed b. Muhammed (1999), *el-Muğnî, thk. Abdullah b. Abdülmuhsin et-Türkî - Abdülfettâh Muhammed el-Hulv*, Riyad: Dâru Âlemi'l-Kütüb.
- İBN MANZÛR, Ebû'l-Fazl Cemâlüddîn Muhammed b. Mükerrrem b. Ali b. Ahmed el-Ensârî er-Rüveyfî (ts.), *Lisânü'l-Arab*, Beyrut: Dâru Sâdır.
- İBN RÜŞD, Ebû'l-Velîd Muhammed b. Ahmed b. Muhammed el-Hafîd (1985), *Bidâyetü'l-Müctehid ve Nihâyetü'l-Muktesid*, İstanbul.
- İNCEOĞLU, S. (1999), *Ölme Hakkı: Ötanazi*, İstanbul: Ayrıntı Yayınları.
- KANT, I. (2002), *Ahlâk Metafiziğinin Temellendirilmesi*, çev. İ. Kuçuradi, Ankara: Türkiye Felsefe Kurumu Yayınları.
- KAYA, A. (1994), *İslâm Hukukuna Göre Ötanazi*, Uludağ Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi, 6(6), 133-146.
- LEWIS, M. (2007), *A Brief History of Human Dignity: Idea and Application, Perspectives on Human Dignity: A Conversation*, ed. J. Malpas - N. Lickiss, Netherlands: Springer, 93-105.
- MACKLIN, R. (2003), *Dignity is a Useless Concept*, British Medical Journal, 327, 1419-1420. <https://doi.org/10.1136/bmj.327.7429.1419>
- MECMAU'L-FIKHÎ'L-İSLÂMÎ ed-DÜVELÎ (1986), *Ötanazi Hakkında Kararı No:17, 4. Dönem Toplantısı*, Cidde: Mecmau'l-Fikhi'l-İslâmî.
- MECMAU'L-FIKHÎ'L-İSLÂMÎ ed-DÜVELÎ (1992), *Tıbbî Tedavi Kararı No. 67, 7. Dönem Toplantısı*, Cidde: Mecmau'l-Fikhi'l-İslâmî.
- METİN, S. (2019), *Biyo-Tıp Etiği ve Hukuk*, İstanbul: BETİM Yayıncılık.
- MIRANDOLA, P. D. (2006), *İnsanın Değeri Üzerine Söylev Ya da Rönesansın Manifestosu*, çev. L. Özşar, İstanbul: Biblos Kitabevi.
- MÜSLİM, Ebû'l-Hüseyn Müslim b. el-Haccâc el-Kuşeyrî en-Neysâbü'rî (1436), *el-Câmiu's-Sahîh*, Riyad: Dâru'l-Hadâra li'l-Neşr ve't-Tevzî.
- NEVEVÎ, Ebû Zekerîyyâ Yahyâ b. Şeref b. Mürî en- (2011), *Minhâcû't-Tâlibîn ve Umdetü'l-Müftîn*, haz. Muhammed Tahir Şa'bân, Cidde: Dâru'l-Minhâc.
- ÖZEN, M. ve EKİCİ ŞAHİN, M. (2010), *Ötanazi*, Ankara Barosu Dergisi, 68(4), 15-36.

- ÖZKARA, E. (2001), *Ötenazide Temel Kavramlar ve Güncel Tartışmalar*, Ankara: Seçkin Yayın Dağıtım.
- ÖZTÜREL, A. (1957), *Ötanazi*, Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi, 14(1), 261-273.
- RACHELS, J. (1986), *The End of Life: Euthanasia and Morality*, Oxford: Oxford University Press.
- RÂZÎ, Fahreddin er- (1982), *Tefsîru'l-Fahri'r-Râzî*, Beyrut: Dâru'l-Fikr.
- REICH, W. T. (ed.) (1978), *Encyclopedia of Bioethics*, New York: The Free Press.
- SENSEN, O. (2011a), *Kant on Human Dignity*, Berlin: De Gruyter Yayınları.
- SENSEN, O. (2011b), *Human Dignity in Historical Perspective: The Contemporary and Traditional Paradigms*, *European Journal of Political Theory*, 10(1), 71-91.
- SEYMEN ÇAKAR, A. (2013), *Hukuki Bir Kavram Olarak İnsan Onuru*, 3. Hukukun Gençleri Sempozyumu "Hukuk Felsefesi", 1-8, Antalya: Umut Vakfı Araştırma Merkezi.
- ŞÂTİBÎ, Ebû İshâk İbrâhîm b. Musâ b. Muhammed eş- (1991), *el-Muvâfakât fî Usûli'sh-Şeria*, Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye.
- TÜRK DİL KURUMU (2022), "Onur", *Türk Dil Kurumu Sözlükleri*, <https://sozluk.gov.tr> (Erişim: 28 Aralık 2022).
- UĞURLU, M. C. (1997), *Hipokrat*, Ankara Üniversitesi Tıp Fakültesi Mecmuası, 50(2), 67-78.

OKUL ÖNCESİ EĞİTİMDE TEKNOLOJİ: 2019-2024 YILLARI ARASINDAKİ LİSANSÜSTÜ TEZLERİN SİSTEMATİK ANALİZİ

Şeyda ŞIKKİBAR

Kocaeli Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Eğitim Teknolojisi
seydaskkbr@gmail.com, ORCID: 0009-0008-8752-4064

Doç. Dr. Evren ŞUMUER

Kocaeli Üniversitesi, Eğitim Fakültesi, Eğitim Bilimleri
evren.sumuer@kocaeli.edu.tr, ORCID: 0000-0002-5345-8555

Özet

Bu araştırmanın amacı, 2019-2024 yılları arasındaki “Okul öncesi eğitimde teknoloji” konusunda Yüksek öğretim Kurulu (YÖK) Ulusal Tez Merkezinden erişilebilen lisansüstü tezlerin sistematik olarak özetlenmesi amaçlanmaktadır. Araştırma kapsamında, belirlenen anahtar kelimelerle taranan 135 tezden dahil etme kriterlerine uyan 117 lisansüstü tez (106 yüksek lisans, 8 doktora ve 3 tıpta uzmanlık tezi), sistematik alanyazın taraması ve içerik analizi yöntemiyle değerlendirilmiştir. İçerik analizi tekniğiyle incelenen tezler; yıllarına, dillerine, üniversite programlarına, araştırma yöntemlerine, örneklem gruplarına ve veri toplama araçlarına göre kategorize edilmiştir. Ayrıca, tez özetleri "metin kümeleme" analiziyle incelenerek çalışmaların hangi tematik alanlarda yoğunlaştığı saptanmıştır. Araştırma bulguları, çalışmaların büyük çoğunluğunun yüksek lisans düzeyinde ve Türkçe dilinde hazırlandığı görülmektedir. Tezlerin en yoğun yapıldığı yıl 2024 iken, en çok tercih edilen program Okul Öncesi Eğitimi olmuştur. Metodolojik olarak en fazla nicel-deneysel olmayan araştırma yöntemleri ve kolay ulaşılabilir örneklem yöntemi tercih edilmiştir. Örneklem grubu olarak en sık okul öncesi çocuklarının ebeveynlerine odaklanıldığı ve veri toplama aracı olarak en çok ölçeklerin kullanıldığı saptanmıştır. Metin kümeleme sonuçlarına göre tezler; dijital yeterlilik ve okuryazarlık, problemli teknoloji kullanımı, bağımlılık ve dijital oyunlar temaları altında kümelenebilmektedir. Araştırmadan elde edilen sonuçlara ilişkin alan uzmanlarına ve eğitimcilere, uluslararası literatürle uyum sağlamak adına "ilişkisel tarama" yerine korelasyonel veya nedensel karşılaştırma desenlerinin kullanılması önerilmiştir. Gelecekteki çalışmaların kapsamının makale ve bildirimleri de içerecek şekilde genişletilmesi, meta-sentez veya bibliyometrik analizlerin gerçekleştirilmesi önerilmektedir.

Anahtar Kelimeler: okul öncesi eğitimi, teknoloji, lisansüstü tezler, sistematik analiz, metin kümeleme.

TECHNOLOGY IN PRESCHOOL EDUCATION: A SYSTEMATIC REVIEW OF MASTER'S THESES FROM 2019 TO 2024

Abstract

The purpose of the study is to systematically summarize graduate theses on the topic of “Technology in Early Childhood Education” available through the Higher Education Council (YÖK) National Thesis Center for the years 2019–2024. Within the scope of the study, 117 graduate theses (106 master’s, 8 doctoral, and 3 medical specialty theses) that met the inclusion criteria out of 135 theses screened using the identified keywords were evaluated using systematic literature review. Using content analysis, the theses were categorized by year, language, university program, research methods, sampling, and data collection tools. Additionally, thesis abstracts were analyzed using “text clustering” to identify the thematic areas in which the studies had focused on. The research findings indicate that the vast majority of the studies were prepared at the master’s level and in the Turkish language. The year with the highest number of theses was 2024, while the most preferred program was ‘Early Childhood Education’. Methodologically, quantitative-nonexperimental research methods and convenience sampling were the most frequently chosen. It was found that the sample most frequently consisted of parents of preschool children and that scales were the

most commonly used data collection tool. According to the text clustering results, the theses are clustered under the themes of digital literacy and competence, problematic technology use, addiction, and digital games. Based on the findings of the study, it was recommended that field experts and educators use correlational or causal comparison designs instead of “relational survey study” to align with the international literature. It was also suggested that the scope of future studies be expanded to include articles and conference papers, and that meta-synthesis or bibliometric analyses be conducted.

Keywords: early childhood education, technology, graduate theses, systematic review, text clustering.

1. GİRİŞ

Okul öncesi eğitimde, çocukların gelişim alanlarını destekleyecek zengin içerikli materyallerin sunulması büyük önem taşımaktadır (Sayan, 2016). Birden çok duyuya hitap etme özelliği sayesinde teknoloji, öğrenme sürecinde kullanılabilir zengin içerikli öğrenme materyalleri sunan bir araç olarak öne çıkmaktadır (Kol, 2012). Günümüzde birçok çocuğun günlük yaşamının önemli bir kısmını teknolojiyle geçirdiği göz önüne alındığında (Levin, 2013), öğretmenlerin öğrenme etkinliklerine teknoloji destekli materyalleri dahil etmeleri sonucunda çocukların motivasyonunu ve aktif katılımını üst düzeye çıkararak çocukların akademik başarılarını olumlu yönde etkileyebilmektedir (Kol, 2012). Teknolojinin eğitime entegrasyonu, etkinliklerin içeriğini zenginleştirip, kalitesini artırarak öğrenme sürecini güçlendirmektedir (Kuzgun ve Özdiñç, 2017).

Teknoloji entegrasyonu ISTE (International Society for Technology in Education) tarafından “belirli bir içerik alanında ya da disiplinler arası bir bağlamda öğrenmenin artırılması için teknolojinin sürece dahil edilmesi, öğretimle ilgili işlevlerin bir parçası haline getirilerek, diğer eğitsel araçlar gibi erişilebilir olması” şeklinde tanımlanmıştır (2008). Teknolojinin eğitimde okul öncesinden başlayarak üniversiteye kadar tüm kademelerde entegrasyonu; öğrencilerin zihinsel becerilerini geliştirerek, problem çözme yeteneklerini artırarak, yaratıcılıklarını destekleyerek, öğrenme süreçlerini daha eğlenceli hale getirerek ve öğrencilerin motivasyonunu artırarak eğitimde kalıcı ve etkili öğrenmelerin gerçekleşmesine katkı sağlamaktadır (Kocaman Karoğlu, 2011; Sayan, 2016; Sadi ve ark., 2008). Eğitimin her kademesinde olabileceği gibi, okul öncesi eğitimde öğretim ve öğrenme süreçlerinde teknoloji entegrasyonunun öğrencilerin; akademik başarılarını arttırdığı, genel öğrenme becerilerini geliştirdiği, özel gereksinime ihtiyaç duyan çocuklara yarar sunduğu, sosyal duygusal becerileri desteklediği ve motivasyonunu ve etkinliklere katılımını artırdığı ileri sürülmektedir (Mertala, 2019).

Alanyazında okul öncesi eğitimde teknoloji kullanımıyla ilgili yapılan çalışmaları inceleyen birçok araştırma yer almaktadır. Atış-Akyol, Turanoğlu & Parpucu (2023), 2017-2022 yılları arasında okul öncesi eğitimde dijital teknoloji kullanımına ilişkin yayınlanan makaleleri incelemiştir. Belirlenen anahtar kelimeler ve dâhil etme kriterleri doğrultusunda 2017-2022 yıllarını kapsayan toplam 136 çalışma analiz edilmiştir. Çalışmalar; yayın tarihleri, araştırma yöntemleri, katılımcı türleri, veri analiz yöntemleri ve konuları bakımından içerik analizi yapılmıştır. Son yıllarda okul öncesi dönemde dijital teknoloji kullanımına yönelik bilimsel çalışmalarda belirgin bir artış yaşandığı gözlemlenmiştir. Çalışmalarda en sık ele alınan konu, teknolojinin eğitimde kullanımı ile ilgili başlıklar olmuştur. Çalışma sonucunda, dijital dönüşüm içinde öğretmenlerin, çocukları ve aileleri desteklemek için teknolojik açıdan donanımlı olmaları ve teknolojiyi pedagojik içerikleriyle etkili bir şekilde bütünleştirmeleri kritik bir ihtiyaç olarak vurgulanmıştır.

Başer Gülsoy vd. (2017), 2012-2016 yılları arasında okul öncesi eğitim ortamlarında teknoloji kullanımına ilişkin yayınlanan hakemli makaleleri ve konferans bildirilerini incelemişler ve araştırmaların çoğunun yarı deneysel, betimsel ya da durum çalışması modelleri olarak tasarlandığı sonucuna varmıştır. Diğer yandan, İnci ve Kandır (2017) ise, Türkiye’de 2010-2016 yılları arasında okul öncesi eğitimde dijital teknoloji kullanımı üzerine yapılan bilimsel çalışmaları (tezler ve makaleler) çeşitli kriterlere göre incelemiş ve okul öncesi eğitimde dijital teknoloji kullanımına yönelik çalışmalar 2010’dan 2016’ya kadar genel bir artış

gösterdiğini, araştırmaların öğretmenlerden ziyade ağırlıklı olarak çocuklara odaklandığını göstermiştir. Ağmaz ve Ergüleç (2020), 1988-2019 yılları arasında okul öncesi eğitim kurumlarında teknoloji kullanımı üzerine yapılan lisansüstü tezlerin tematik dağılımlarını ve araştırma eğilimlerini inceleyen bir içerik analizi çalışması yapmış, tezlerin en yoğunlaştığı konu "teknolojinin çocuklar üzerindeki etkileri" olduğunu ve çalışmaların genelinde, teknolojinin doğru kullanımının çocukların bilişsel, sosyal ve akademik gelişimine katkı sağladığı sonucuna ulaşıldığını ortaya koymuştur.

Bu çalışmalar, alandaki araştırma eğilimlerini ortaya koymakla birlikte, 2019 yılından itibaren günümüze kadar olan dönemdeki lisansüstü tezlerin incelenmesini konu alan yeterince çalışma bulunmadığını göstermektedir. Teknolojinin hayatımıza giderek daha fazla entegre olması ve özellikle son yıllardaki Covid-19 pandemi süreciyle eğitimde teknoloji kullanımını artırması ile birlikte (Atış-Akyol vd., 2023), bu alandaki akademik çalışma sayısının artması beklenmektedir. Bu çalışmanın amacı 2019-2024 yılları arasındaki “Okulöncesi eğitimde teknoloji” konusunda Yükseköğretim Kurulu (YÖK) Ulusal Tez Merkezinden erişilebilen lisansüstü tezlerin sistematik olarak özetlenmesi amaçlanmaktadır.

2. ARAŞTIRMA SORULARI

1. 2019-2024 yılları arasında "Okul Öncesi Eğitimde Teknoloji" temasıyla hazırlanan lisansüstü tezlerin genel eğilimleri ile metodolojik ve betimsel profilleri (yıl, tez türü, yazı dili, program, araştırma yöntemi, araştırma deseni, örnekleme yöntemi, örneklem, örneklem sayısı ve veri toplama araçları) nedir?
2. Lisansüstü tez özetlerinin metin kümeleme (text clustering) analizi yoluyla incelenmesi sonucunda, bu alandaki çalışmalar hangi temalar altında kümelenmektedir?

3. YÖNTEM

Okul öncesinde teknoloji alanında yapılan lisansüstü tezleri incelemek için sistematik alanyazın taraması yöntemi kullanılmıştır. Sistematik alanyazın taraması, belirlenen araştırma sorusunu cevaplamak amacıyla yapılmış araştırmaların kapsamlı olarak taranması, belirli kriterlere göre seçimlerin yapılması ve seçilen çalışmaların sentezlenmesi sürecidir (Kitchenham, 2004; Andrews ve Harlen, 2006). Ayrıca, lisansüstü tez özetlerindeki benzerliklere dayalı olarak tezleri çalışma konularına göre gruplandırmak amacıyla “metin kümeleme” analizi gerçekleştirilmiştir.

3.1. İncelemeye Dahil Edilen Tez Çalışmalarının Belirlenmesi

Araştırma kapsamında YÖK Ulusal Tez Merkezi sayfasında (<https://tez.yok.gov.tr/UlusalTezMerkezi/>); “okulöncesi ve teknoloji”, “okulöncesi ve dijital”, “erken çocukluk ve teknoloji”, “erken çocukluk ve dijital”, “anaokulu ve teknoloji”, “anaokulu ve dijital”, “6 yaş ve teknoloji”, “6 yaş ve dijital anahtar” kelimelerini kullanarak Ulusal Tez Merkezi sayfasının “Tez Adı” alanında tarama yapılmıştır. Yapılan tarama sonucunda toplam 135 lisansüstü tez çalışmasına ulaşılmıştır.

Tablo 1. Dahil Etme ve Çıkarma Kriterleri

	Dahil Etme Kriterleri	Dışlama Kriterler
Arama Motoru	YÖK TEZ	
Yayın Tarihi	2019-2024 yılları arası	
Araştırma Yöntemi	Nitel, nicel veya karma	

Çalışma Grubu	Okul öncesi çocuklar, Okul öncesi çocukların aileleri, Okul öncesi öğretmenleri, Okul öncesi öğretmen adayları, Okul öncesi yöneticileri	Çalışma grubu hariç başka bir grup
Yayın	Tez	Raporlar, kitap bölümleri, proje, kongre, sempozyum, makaleler, dergi
Dil	Türkçe ve İngilizce	Diğer diller
Ülke	Türkiye	Diğer ülkeler

Tarama sonucunda elde edilen lisansüstü tezlerin başlıkları ve özetlerini inceleyerek Tablo 1’de belirtilen dahil etme ve çıkarma kriterlerine göre tezler seçilmiştir. Kriterlere uygun olarak 117 tez çalışmaya dahil edilmiştir. Yayın tarihinden ve çalışma grubunun uygun olmamasından kaynaklı 9 tez çalışmaya dahil edilmemiştir. Araştırma kapsamında YÖK Ulusal Tez Merkezi sayfasında yapılan tarama sonucunda tüm lisansüstü tezlere dijital biçimde ulaşılmıştır.

3.2. Verilerin Çıkarılması ve Analizi

Araştırma kapsamında YÖK Ulusal Tez Merkezi sayfasında yapılan tarama sonucunda seçilen lisansüstü tezlerin analizi için içerik analizi yöntemi kullanılmıştır. İçerik analizi, yazılı içeriğin daha önceden belirlenmiş olan kodlar ve kategoriler göz önünde bulundurularak analiz edilmesidir (Fraenkel, Wallen & Hyun, 2022). Çalışmalar hem açık içerik hem de örtük içerik analizi kullanılarak yıl, tez türü, tez dili, program, anahtar kelime, araştırma yöntemi, araştırma deseni örneklem, örneklem yöntemi, örneklem sayısı ve veri toplama yöntemine göre analiz edilmiştir. Analiz araştırmacı tarafından gerçekleştirilmiştir.

Anahtar kelimelerin analizinde, birbirleri ile ilişkili olan anahtar kelimeler bir araya getirilmiş ve her kelime grubuna bir kategori ismi verilmiştir. Elde edilen bulguların frekans ve yüzde değerleri hesaplanmıştır. Sonuçlar frekans tablosu halinde sunulmuştur.

YÖK Ulusal Tez Merkezi sayfasında yapılan tarama sonucunda seçilen lisansüstü tezlerin özetlerinin benzerliklerine dayalı olarak gruplandırması ve çalışma konularının belirlenmesi için “metin kümeleme” analizi gerçekleştirilmiştir. Bu analiz makine öğrenimi ve veri madenciliği paketi olan Orange yazılımı kullanılarak yapılmıştır (Demsar et al., 2013; Orange Data Mining, n.d.). Bu doğrultuda, öncelikle YÖK Ulusal Tez Merkezi sayfasında erişilen 117 lisansüstü tezin özetleri elde edilmiştir. Daha sonra, özetlerin tümü küçük harflere çevrilmiş ve küçük birimlere (token) ayrılmıştır. Verilerin normalleştirilmesi için “UDPipe Lemmatizer” kullanılmıştır. Noktalama işaretleri ve sayılar kaldırılmış, Türkçe durak kelimeler metinden çıkarılarak filtrelenmiştir. 5’ten az lisansüstü tezde geçen kelimeler kaldırılmıştır. Özetlerde kullanılan kelimelerin sıklığına göre metin derlemesi (korpus) oluşturulmuş ve “cosine distance” metriği kullanılarak veri setinde sütun ve satırlar arasındaki benzerlikler hesaplanmıştır. “Hiyerarşik Kümeleme” kullanılarak hesaplanan uzaklık değerlerine dayalı olarak dendogram (soy ağacı) grafiği oluşturulmuştur. En son ise, TF-IDF (ters belge sıklığı ile ağırlıklandırılmış terim sıklığı) kullanılarak elde edilen her kümenin özelliklerini gösteren 15 kelime belirlenerek sunulmuştur.

4. BULGULAR

Yapılan lisansüstü tez çalışmalarının %91’inin ($f=106$) yüksek lisans tezi, %6,84’ünün ($f=8$) doktora tezi ve %2,56’sının ($f=3$) ise tıpta uzmanlık tezi olduğu görülmektedir.

Tablo 2. Tezlerin Yayınlanma Yıllarına Göre Dağılımı

Tablo 2

Yıl	<i>f</i>	%
2024	36	30,77
2023	21	17,95
2022	27	23,08
2021	10	8,55
2020	13	11,11
2019	10	8,55
Toplam	117	100

incelendiğinde, araştırma kapsamına alınan tez çalışmalarının %30,77'sinin ($f=36$) 2024 yılında, %17,95'i ($f=21$) 2023 yılında, %23,08'inin ($f=27$) 2022 yılında ve 'inin ($f=10$) 2021 yılında yapıldığı görülmektedir.

Araştırma kapsamına alınan çalışmaların çoğunluğunun Türkçe olduğu görülmektedir. Yayımlanan tezlerin %95,73'ünün ($f=112$) dilinin Türkçe ve %4,27'sinin ($f=5$) İngilizce dilinde yazıldığı görülmektedir.

Araştırma kapsamına alınan tezlerin %50,43'ünün ($f=59$) Okul Öncesi Eğitimi programında, %6,84'ünün ($f=8$) Çocuk Gelişimi ve Psikoloji programında ve %4,27'sinin ($f=5$) Bilgisayar ve Öğretim Teknolojileri Eğitimi (BÖTE) programında yapılmış olduğu görülmektedir. Yapılan çalışmaların üniversite programlarına baktığımızda; en çok okul öncesi eğitimi programında yapılmıştır. Araştırma kapsamında okul öncesi eğitim üzerine yapılmasından dolayı bu bulgu beklenen bir bulgudur.

Tablo 3. Tezlerin Anahtar Kelimelere Göre Dağılımı

Anahtar Kelimeler	<i>f</i>	%
Okul Öncesi Dönem	103	20,40
Bağımlılık	66	13,07
Gelişim	62	12,28
Dijital	54	10,69
Teknoloji Kullanımı	51	10,10
Ebeveyn	32	6,34
Eğitim	24	4,75
Tutum, İnanç ve Öz-yeterlilik	22	4,36
Medya ve Kullanımı	20	3,96

Okul Öncesi Öğretmeni	20	3,96
Psikolojik Etkiler	17	3,37
Araştırma Yöntem ve Ölçme Araçları	10	1,98
Teknoloji Kullanım Modelleri	8	1,58
Teknoloji Entegrasyonu	7	1,39
Covid-19 Pandemisi	6	1,19
Yaş Grubu	3	0,59
Toplam	505	100

Tablo 3 incelendiğinde, araştırma kapsamına alınan lisansüstü tezlerin anahtar kelimelerine baktığımızda %20,40'ının ($f=103$) okul öncesi dönem kelime grubunda, %13,07'sinin ($f=66$) bağımlılık kelime grubunda, %12,28'inin ($f=62$) gelişim kelime grubunda, %10,69'unun ($f=54$) dijital kelime grubunda ve %10,10'unun ($f=51$) teknoloji kullanımı kelime grubunda yer aldığı görülmektedir. Yapılan çalışmaların anahtar kelimelerine baktığımızda; en çok kullanılan anahtar kelime grubunun okul öncesi dönem olduğu görülmektedir.

Lisansüstü tezlerin %61,54'ünün ($f=72$) nicel-deneysel olmayan, %15,38'inin ($f=18$) nitel, %12,82'nin ($f=15$) karma, %39,40'ının ($f=11$) nicel-deneysel ve %0,85'inin ise eylem araştırmaları yöntemini kullandığı görülmektedir. İncelenen tezlerde yöntem olarak en fazla nicel-deneysel olmayan araştırma yönteminin kullanıldığı görülmektedir. Araştırmalarda en fazla ilişkisel tarama deseni görülmektedir.

Tablo 4. Tezlerin Örneklem Göre Dağılımı

Örneklem	f	%
Okul Öncesi Çocuklarının Ebeveynleri	51	33,77
Okul Öncesi Çocuklar	46	30,46
Okul Öncesi Öğretmeni	42	27,81
Okul Öncesi Öğretmeni Adayı	9	5,96
Okul Öncesi Bölüm Öğretim Elemanı	2	1,32
İlkokul Öğrencileri	1	0,66
Toplam	151	100

Tablo 4'e göre, araştırma kapsamına alınan lisansüstü tezlerin %33,77'sinin ($f=51$) okul öncesi çocuklarının ebeveynlerinin, %30,46'sının ($f=46$) okul öncesi çocuklarının, %27,81'inin ($f=42$) okul öncesi öğretmenlerinin ve %5,96'sının ise okul öncesi öğretmen adaylarının örneklem olduğu görülmektedir.

İncelenen tezlerde örneklem olarak en fazla okul öncesi çocuklarının ebeveynlerinin tercih edildiği belirlenmiştir.

Tablo 5. Tezlerin Örneklem Yöntemine Göre Dağılımı

Örneklem Yöntemi	<i>f</i>	%
Kolay ulaşılabilir	61	49,19
Ölçüt	36	29,03
Basit Seçkisiz	15	12,10
Kartopu	5	4,03
Amaçsal	4	3,23
Kümeleme	3	2,42
Toplam	124	100

Tablo 5 incelendiğinde, araştırma kapsamına alınan lisansüstü tezlerin en çok %49,19'nun ($f=61$) kolay ulaşılabilir örneklem yöntemi tercih ettikleri görülmektedir. Kolay ulaşılabilir örneklem yönteminin ardından en çok %29,03'ünün ($f=36$) ölçüt örneklem ve %12,10'unun ($f=15$) basit seçkisiz örneklemin tercih edildiği görülmektedir. Lisansüstü tezlerde %4,03'ünün ($f=5$) kartopu, %3,23'ünün ($f=4$) amaçsal ve %2,42'nin ($f=3$) kümeleme örneklem yöntemi kullandığı görülmektedir.

Araştırma kapsamına alınan tezlerde %28,67'sinin ($f=43$) örneklem sayısı 50'den az olduğu, %19,33'ünün ($f=29$) örneklem sayısı 201 ile 300 arasında olduğu, %17,33'ünün ($f=26$) örneklem sayısı 101 ile 200 arasında olduğu, %14,67'sinin ($f=22$) örnek sayısı 401'den fazla olduğu ve %10,00'unun ($f=15$) örneklem sayısı 51 ile 100 arasında ve 301 ile 400 arasında olduğu görülmektedir.

Araştırma kapsamına alınan tezlerin %57,05'inde ($f=85$) ölçek, %15,44'ünde ($f=23$) anket, %10,07'sinde ($f=15$) yarı yapılandırılmış görüşme, %7,38'inde ($f=11$) görüşme, %4,70'inde ($f=7$) gözlem, %4,03'ünde ($f=6$) test ve %1,34'ünde ise dokümanın veri toplama aracı olarak kullanıldığı görülmektedir. İncelenen tezlerde veri araçları olarak en fazla ölçek kullandıkları belirlenmiştir.

4.1. Okul Öncesi Eğitimde Teknolojiyle İlgili Yapılan Tez Çalışmalarının Özetlerinin Kümeleri ve Özellikleri

Tezlerin özetlerindeki kategorilerin sıklıklarını ve yüzdelere göre, C1 kümesini (Bağımlılık) oluşturan toplam tez sayısı 22 (%17,6), C2 kümesini (Dijital Oyun) oluşturan toplam tez sayısı 20 (%16), C3 kümesini (Dijital Yeterlilik ve Dijital Okuryazarlık) oluşturan toplam tez sayısı 44 (%35,2) ve C4kümelerini (Teknoloji Kullanımı) oluşturan toplam tez sayısı 39 (%31,2) yer almaktadır.

C1 kümesi için TF-IDF ağırlıkları yüksek olan ilk 15 anahtar kelime beceri, teknoloji, sosyal, strateji, eğilim, rehberlik, medya, internet, dijital, anne, oyun, ebeveyn, bağla, genel, oyna şeklindedir. Bu kümede yer alan tezlerin özetleri ağırlıklı olarak okul öncesi dönem çocuklarının dijital oyun bağımlılığını ele almaktadır.

C2 kümesi için TF-IDF ağırlıkları yüksek olan ilk 15 anahtar kelime eğitsel, oyun, bilimsel, süreç, değer, süre, öğrenci, program, teknoloji, farkındalık, bilişsel, fen, puan, düşün, medya şeklindedir. Bu kümede yer alan tezlerin özetleri ağırlıklı olarak okul öncesi eğitiminde yer verilen eğitsel dijital oyunu ele almaktadır.

C3 kümesi için TF-IDF ağırlıkları yüksek olan ilk 15 anahtar kelime dijital, aday, okuryazarlık, teknoloji, öz, teknolojik, kullanım, çocuk, yeterlik, görüş, yeterlilik, öğretmen, algı, araç, çocukluk şeklindedir. Bu kümede yer alan tezlerin özetleri ağırlıklı olarak okul öncesi dönem çocuklarının ve okul öncesi öğretmenlerinin dijital yeterlilik ve dijital okuryazarlığını ele almaktadır.

C4 kümesi için TF-IDF ağırlıkları yüksek olan ilk 15 anahtar kelime oyun, medya, dijital, problemli, P, teknoloji, ebeveynler, boyut, ebeveynlik, oyna, görüş, alet, düzenle, ebeveyn, beceri şeklindedir. Bu kümede yer alan tezlerin özetleri ağırlıklı olarak okul öncesi dönem çocuklarının, ebeveynlerin ve okul öncesi öğretmenlerinin problemli teknoloji kullanımını ele almaktadır.

5. SONUÇ VE TARTIŞMA

Çalışmanın sonuçları, okul öncesi eğitimde teknoloji ile ilgili tez çalışmalarının son 5 yılda artış gösterdiği görülmektedir. Tez çalışmaları artış gösterse de tutarlı sayıda tez yazılmıştır. Bu durum, okul öncesi eğitimde teknoloji ile ilgili çalışmalara araştırmacıların ilgisinin devam ettiğinin bir göstergesi olabilir. Alanyazında daha önce yapılan incelemelere baktığımızda; İnci ve Kandır'ın (2017) çalışması bu bulguyu desteklemektedir.

Araştırmada, okul öncesi eğitimde teknolojiyle ilgili yapılan tez çalışmalarının en fazla yüksek lisans tez çalışmalarının olduğu görülmektedir. Diğer çalışmalara baktığımızda; İnci ve Kandır'ın (2017) da çalışmalarında benzer sonuca ulaştığı görülmektedir. Bu durum Türkiye'de doktora programlarının az olmasından dolayı beklenen bir sonuçtur.

Yapılan lisansüstü tezlerin üniversite programlarına baktığımızda; en çok okul öncesi eğitimi programında yapılmıştır. Bu sonucun beklenen bir sonuç olduğunu söyleyebiliriz. Ancak bu bulgu alanyazındaki önceki benzer çalışmalar ile farklılık göstermektedir.; Ağmaz ve Ergulec (2020) ve İnci ve Kandır'ın (2017) çalışmalarında en çok bilgisayar ve öğretim teknolojileri eğitimi (BÖTE) programında yapıldığını ortaya koymuştur. Bunun sebebi özellikle COVID-19 salgını ile okul öncesi eğitimde teknoloji kullanımı ile okul öncesi eğitim programlarındaki araştırmacıların ilgisinin artması olduğu ileri sürülebilir.

Yapılan çalışmaların anahtar kelimelerine baktığımızda; en çok kullanılan anahtar kelime grubunun okul öncesi dönem olduğu görülmüştür. Bu sonucun beklenen bir sonuç olduğunu söyleyebilir. Daha önce yapılan çalışmalara baktığımızda; Başer Gülsoy vd. (2017) yaptıkları çalışmada en çok kullanılan anahtar kelimenin erken çocukluk eğitimi olduğu görülmektedir. Bu farklılık çalışmada makale ve konferans çalışmalarını kapsaması olabilir.

İncelenen lisansüstü tezlerde yöntem olarak en fazla nicel-deneysel olmayan araştırma yönteminin kullanıldığı görülmektedir. Araştırmalarda en fazla ilişkisel tarama desenine yer verilmiştir. İlişkisel tarama modeli “iki ve daha çok sayıdaki değişken arasında birlikte değişim varlığını ve/veya derecesini belirlemeyi amaçlayan araştırma modelleridir” (Karasar, 2003; s.81). Ancak uluslararası alanyazında bu araştırma modeline karşılık gelen desen bulunmamaktadır. Bu nedenle araştırma deseni olarak uluslararası alanyazına tutarlı olmak adına ilişkisel tarama deseni yerine korelasyonel veya nedensel karşılaştırma desenine uygun olarak çalışmalar gerçekleştirilebilir.

İncelenen lisansüstü tezlerde araştırmacıların veri araçları olarak en fazla ölçek kullandıkları belirlenmiştir. Diğer çalışmalara baktığımızda; Başer Gülsoy vd. (2017) en çok gözlem tercih edildiğini, Ağmaz ve Ergulec (2020) ile İnci ve Kandır (2017) tarafından yapılan çalışmalarda en çok görüşme formu kullandıkları görülmektedir.

İncelenen lisansüstü tezlerde en fazla kolay ulaşılabilir örnekleme yöntemi tercih edildiği belirlenmiştir. Bu özellikle sorgulamaya açıktır. İnci ve Kandır (2017) en fazla çalışma grubu örnekleme yöntemini kullandıkları görülmektedir. İncelenen tezlerde en fazla 50'den daha az örnekleme sayısı ile çalışıldığını göstermiştir.

Ayrıca, incelenen tezlerde örneklem olarak en fazla okul öncesi çocuklarının ebeveynlerinin tercih edildiği belirlenmiştir. Diğer çalışmalara baktığımızda; Başer Gülsoy vd. (2017); Ağmaz ve Ergulec (2020); İnci ve Kandır (2017) çalışmalarında örneklem olarak en fazla okul öncesi dönem çocuklarının tercih edildiğini görülmektedir. Atış-Akyol, Turanoğlu ve Parpucu'nun (2023) yaptıkları çalışmada farklılık göstermektedir.

Araştırmada YÖK Ulusal Tez Merkezinde yayınlanan tezlerin yer almasından dolayı çalışmaların büyük çoğunluğu Türkçe dilinde yazılmıştır. Yapılan sistematik alanyazın taramasında 2019-2024 yılları arasındaki "Okul Öncesi eğitimde teknoloji" konusunda yalnızca YÖK Ulusal Tez Merkezinden erişilebilen lisansüstü tezler dahil edilmiştir. Yapılan sistematik alanyazın taramasına dahil edilen çalışmaların araştırma konuları, verilerin analiz yöntemleri ve sonuçları analiz edilmemiştir. Benzer konuda alanyazındaki diğer çalışma türlerini kapsayan (makale, bildiri gibi) daha geniş kapsamlı güncel bir sistematik alanyazın taraması gerçekleştirilebilir. Ayrıca, araştırma bulgularını ve sonuçlarının analizini içeren bir meta sentez çalışması yapılabilir. Çalışma bulgularını genişletmek ve desteklemek adına benzer konuda bibliyometrik analizler gerçekleştirilebilir.

KAYNAKLAR

- Ağmaz, R. F. & Ergulec, F. (2020). Türkiye'de okul öncesi eğitimde teknoloji kullanımı alanında araştırma eğilimleri lisansüstü tezlerin içerik analizi. *Akdeniz Eğitim Araştırmaları Dergisi Mediterranean Journal Of Educational Research*, 14 (31), 60-86. [10.29329/mjer.2020.234.4](https://doi.org/10.29329/mjer.2020.234.4)
- Andrews, R., & Harlen, W. (2006). Issues in synthesizing research in education. *Educational Research*, 48(3), 287-299.
- Atış-Akyol, N., Turanoğlu, R., & Parpucu, N. (2023). Digital technology in preschool education: a systematic review. *International Journal of Educational Research Review*, 8(3), 638-658.
- Başer Gülsoy, V. G., Sezgin, S., Çırak, N. S. ve Ulutaş, A. (2017). Technology use in preschool education: a systematic mapping study. *Proceedings Of Edulearn17 Conference*. [10.21125/edulearn.2017.1739](https://doi.org/10.21125/edulearn.2017.1739)
- Demsar, J., Curk, T., Erjavec, A., Gorup, C., Hocevar, T., Milutinovic, M., Mozina, M., Polajnar, M., Toplak, M., Stajdohar, M., Umek, L., Zagar, L., Zbontar, J., Zitnik, M., & Zupan, B. (2013). Orange: Data mining toolbox in python. *Journal of Machine Learning Research*, 14, 2349–2353.
- Fraenkel, Jack & Wallen, Norman & Hyun, Helen. (2011). *How to Design and Evaluate Research in Education*. (8th ed.). New York: Mc Graw Hill.
- ISTE (2008). *National educational technology standards for teachers*. Eugene.
- İnci, M. A., & Kandır, A. (2017). Okul öncesi eğitimde dijital teknolojinin kullanımıyla ilgili bilimsel çalışmaların değerlendirilmesi. *Hitit Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 10(2), 1705-1724. [10.17218/hititsosbil.335370](https://doi.org/10.17218/hititsosbil.335370).
- Karasar, N. (2003). *Bilimsel Araştırma Yöntemi (12. Baskı)*, Ankara: Nobel Yayın Dağıtım.
- Kitchenham B (2004) Procedures for performing systematic reviews. *Keele, UK, Keele University*, 33(2004):1–26
- Kocaman Karoğlu, A. (2011). Okul öncesi eğitimde dijital hikâye anlatımı üzerine öğretmen görüşleri. *Turkish Online Journal of Qualitative Inquiry (TOJQI)*, 7(1), 175-205.
- Kol, S. (2012). Okul öncesi eğitimde teknolojik araç-gereç kullanımına yönelik tutum ölçeği geliştirilmesi. *Kastamonu Eğitim Dergisi*, 20 (2), 543-554.
- Kuzgun, H. ve Özdiñç, F. (2017). Okul öncesi eğitimde teknoloji kullanımına yönelik öğretmen görüntülerinin Okul öncesi eğitimde teknoloji kullanımına yönelik öğretmen görüşlerinin incelenmesi. *Uşak Üniversitesi Günlük ile ilgili Sosyal Bilimler*, 10, 83-102.
- Levin, D. E. (2013). *Beyond remote-controlled childhood: Teaching young children in the media age*. Washington, D.C.: National Association for the Education of Young Children.
- Mertala, P. (2019). Young children's perceptions of ubiquitous computing and the Internet of Things. *British Journal of Educational Technology*, 101(2019), 334-349.

- Sadi, S., Şekerci, A. R., Kurban, B., Topu, F. B., Demirel, T., Tosun, C., Demirci, T., & Göktaş Y. (2008). Öğretmen eğitiminde teknolojinin etkin kullanımı: öğretim elemanları ve öğretmen adaylarının görüşleri. *Bilişim Teknolojileri Dergisi*, 1(3), 43-49.
- Sayan, H. (2016). Okul öncesi eğitimde teknoloji kullanımı. *21. Yüzyılda Eğitim ve Toplum*, 5(13), 67-83.

MATEMATİK EĞİTİMİ ALANINDA MAARİF MODELİ İLE İLGİLİ YAPILAN LİSANSÜSTÜ TEZLERİN İNCELENMESİ: ERKEN DÖNEM EĞİLİMLER

Gözde Alemdar

Kocaeli Üniversitesi, Kocaeli Üniversitesi, Eğitim Fakültesi, Matematik Eğitimi
alemdargozde0@gmail.com, ORCID: 0009-0005-5521-1993

Prof. Dr. Ahmet Küçük

Kocaeli Üniversitesi, Kocaeli Üniversitesi, Eğitim Fakültesi, Matematik Eğitimi
ahmet.kucuk@kocaeli.edu.tr, ORCID: 0000-0002-2111-2568

Özet

Bu araştırmanın amacı, Türkiye’de 2024-2026 yılları arasında matematik eğitimi alanında Türkiye Yüzyılı Maarif Modeli ile ilgili yapılan lisansüstü çalışmaların eğilimini belirlemektir. Nitel araştırma yönteminin kullanıldığı bu araştırma, doküman analizi çerçevesinde yürütülmüştür. Bu doğrultuda veri kaynağı olarak Yükseköğretim Kurulu (YÖK) Ulusal Tez Merkezi veri tabanı kullanılmış ve ilgili anahtar kavramlar aracılığıyla kapsamlı bir tarama gerçekleştirilmiştir. Yapılan taramalar sonucunda, belirtilen yıllar arasında yayımlanmış 36 yüksek lisans tezi ve 1 doktora tezi araştırma kapsamına dahil edilmiştir. Elde edilen veriler, yayın sınıflama formu kullanılarak kodlanmış ve tematik içerik analizi kullanılarak analiz edilmiştir. Araştırma bulguları, Maarif Modeli ile ilgili çalışmaların en yoğun olduğu yılın 2025 olduğunu ve çalışmaların büyük çoğunluğunun yüksek lisans tezi düzeyinde olduğunu göstermektedir. İncelenen tezlerde ağırlıklı olarak nitel araştırma yöntemlerinin tercih edildiği, çalışma gruplarının çoğunlukla yazılı dokümanlar ile ortaokul kademesinde görev yapan matematik öğretmenlerinden oluştuğu belirlenmiştir. Lisansüstü çalışmaların önemli bir bölümünün Maarif Modeli kapsamında hazırlanan matematik ders kitapları ve Maarif Model Öğretim Programı üzerine yoğunlaştığı görülmektedir. Çalışmaların enstitü türüne göre dağılımı incelendiğinde ise büyük ölçüde eğitim bilimleri enstitülerinde yürütüldüğü dikkat çekmektedir. Üniversiteler bazında yapılan incelemede, matematik eğitimi alanında Maarif Modeli ile ilgili en fazla lisansüstü tezin Gazi Üniversitesi bünyesinde gerçekleştirildiği tespit edilmiştir.

Anahtar Kelimeler: Maarif model, Tematik içerik analizi, Matematik eğitimi

AN EXAMINATION OF GRADUATE THESES ON THE MAARİF MODEL IN MATHEMATICS EDUCATION: EARLY TRENDS

Abstract

The aim of this research is to determine the trend of postgraduate studies on the Türkiye Century of Education Model in the field of mathematics education in Türkiye between 2024 and 2026. This research, which utilizes a qualitative research method, was conducted within the framework of document analysis. Accordingly, the Council of Higher Education (YÖK) National Thesis Center database was used as the data source, and a comprehensive search was carried out using relevant keywords. As a result of the searches, 36 master's theses and 1 doctoral thesis published during the specified years were included in the research. The obtained data were coded using a publication classification form and analyzed using thematic content analysis. The research findings show that the year with the highest concentration of studies related to the Education Model is 2025, and the vast majority of studies are at the master's thesis level. It was determined that qualitative research methods were predominantly preferred in the theses examined, and the study groups mostly consisted of mathematics teachers working at the middle school level and those studying written documents. A significant portion of the postgraduate studies focuses on mathematics textbooks prepared within the scope of the Education Model and the Education Model Curriculum. When the distribution of studies according to institute type is examined, it is noteworthy that they are largely conducted in institutes of educational sciences. In the university-based analysis, it was determined that the highest number of

postgraduate theses related to the Maarif Model in the field of mathematics education were carried out at Gazi University.

Keywords: Maarif model, Thematic content analysis, Mathematics education

1. GİRİŞ

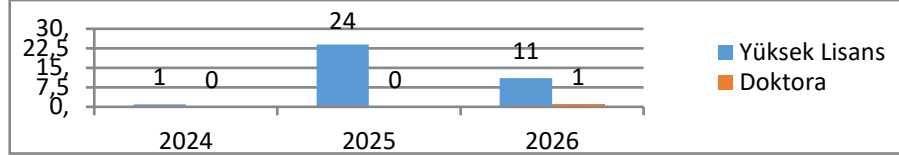
Türkiye Yüzyılı Maarif Modeli'nin temelleri, eğitim sisteminin geçmişten günümüze taşıdığı deneyimler, uluslararası düzeyde öne çıkan uygulamalar ve çağın değişen gereksinimleri doğrultusunda şekillenmiştir (Ülçay, 2024). Modelde bireyin yalnızca akademik yönden değil bilişsel, sosyal ve duygusal yönlerden de gelişimini destekleyen bütüncül bir yaklaşım benimsenerek; kavramsal öğrenme, alan yeterlilikleri, sosyal-duygusal gelişim, okuryazarlık becerileri ile değer ve eğilim odaklı bileşenler programın temelleri arasında yer almıştır (Yıldırım ve Çalışkan, 2024). Modelin matematik öğretimine yansımaları incelendiğinde, matematik alan becerilerinin belirlenmesi sürecinde bütüncül beceriler ile süreç bileşenlerinin birlikte ele alındığı ve bu doğrultuda matematik alan becerileri çerçevesinin oluşturulduğu görülmektedir (Kuzu ve ark., 2024). Bu çerçevede muhakeme yapabilme, problem çözebilme, matematiksel temsil oluşturabilme, veriyle çalışma ve veriye dayalı karar verebilme ile matematiksel araç ve teknolojileri etkili kullanabilme becerileri öne çıkmaktadır (MEB, 2023). Türkiye Yüzyılı Maarif Modeli'nin matematik eğitime yansımaları akademik araştırmaların da odağı haline gelmiştir (Kahraman ve Biber, 2025; Yılmaz ve ark., 2025; Daştan ve Aydın, 2025; Şen, 2025; Durak ve ark., 2025). Yapılan çalışmalar öğretmen görüşleri, matematik öğretim programı, matematik ders kitabı gibi farklı boyutlarda modelin incelendiğini göstermektedir. Öğretmenlerin programı uygulama süreçlerinde yaşadıkları deneyimler, modelin beceri odaklı yapısı ve programın sınıf içi yansımaları üzerine gerçekleştirilen araştırmalar alan yazında erken dönem birikimin oluşmaya başladığını ortaya koymaktadır. Bu doğrultuda Türkiye Yüzyılı Maarif Modeli kapsamında matematik eğitimi alanında gerçekleştirilen lisansüstü tezlerin incelenmesi, hem mevcut araştırma eğilimlerinin belirlenmesi hem de gelecekte yapılacak çalışmalara yön vermesi açısından önemli görülmektedir. Bu çalışmada amaç, Türkiye'de 2024-2026 yılları arasında matematik eğitimi alanında Türkiye Yüzyılı Maarif Modeli ile ilgili yapılan lisansüstü çalışmaların tematik içerik analizini yaparak son yıllardaki eğilimini ortaya koymaktır. Bu doğrultuda çalışmada matematik eğitimi alanında Maarif Modeli ile ilgili lisansüstü tezlerin yıllara, türüne, yayımlandığı üniversitelere ve enstitülere, araştırma alanlarına, araştırma yöntemlerine ve modellerine, veri toplama araçlarına ve veri analiz yöntemlerine son olarak çalışma gruplarına göre dağılımlarının nasıl olduğu incelenmiştir.

2. MATERYAL VE METOD

Araştırmada, nitel araştırma anlayışı temel alınmış ve veri toplama süreci doküman incelemesi yöntemiyle yürütülmüştür. Araştırmanın veri analizi sürecinde tematik içerik analizinden yararlanılmıştır. Araştırmanın çalışma grubunu, 2024-2026 yılları arasında Türkiye'de matematik eğitimi alanında Türkiye Yüzyılı Maarif Modeli ile ilgili yayımlanmış lisansüstü tezleri oluşturmaktadır. Araştırmada herhangi bir örnekleme yöntemine başvurulmamış ve ilgili ölçütleri karşılayan tüm tezlere ulaşılması hedeflenmiştir. Bu doğrultuda veri toplama sürecinde YÖK Ulusal Tez Merkezi veri tabanı kullanılmış ve tarama işlemi “matematik eğitimi” ile “Maarif Modeli” anahtar kelimeleri yazılarak gerçekleştirilmiştir. Gerçekleştirilen doküman incelemesi sonucunda, Türkiye'de belirtilen yıl aralığında yayımlanan toplam 37 lisansüstü teze ulaşılmıştır. Elde edilen tezlerin 36'sının yüksek lisans, 1'inin ise doktora tezi olduğu belirlenmiştir. İncelemeye dahil edilen dokümanların analizinde sınıflama formundan yararlanılmıştır. Söz konusu formun hazırlanma sürecinde alan yazında benzer amaçlarla gerçekleştirilen çalışmalardan faydalanılmıştır (Albayrak ve Çiltaş, 2017; Aztekin ve Taşpınar-Şener, 2015; Yıldız ve Yenilmez, 2019; Birgin ve Öztürk, 2021).

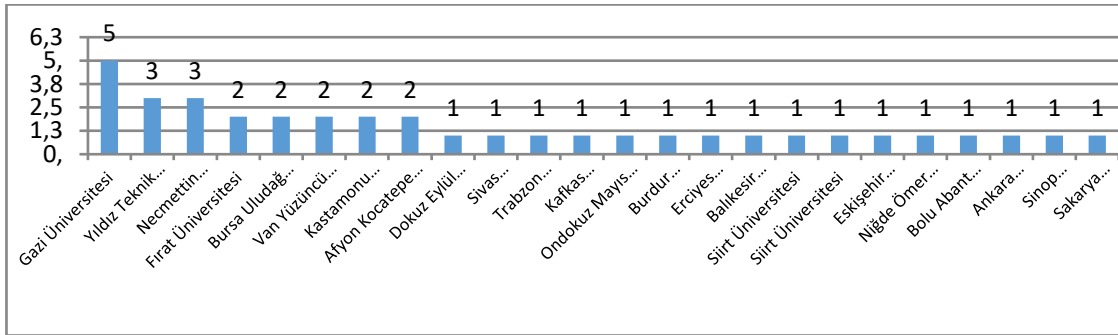
3. SONUÇ

Araştırmanın bu bölümünde Türkiye’de 2024-2026 yılları arasında matematik eğitimi alanında Türkiye Yüzyılı Maarif Modeli ile ilgili yapılan lisansüstü çalışmaların araştırma sorularına göre elde edilen bulguları yer almaktadır.

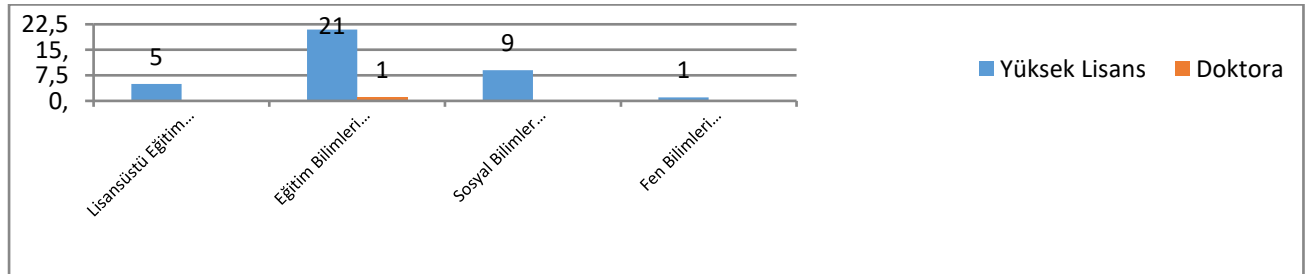
Şekil 1. Matematik Eğitimi Alanında Maarif Modeli İle İlgili Yapılan Çalışmaların Yıllara Göre Dağılımı

Veriler incelendiğinde yayımlanan lisansüstü tezlerin 36 tanesinin yüksek lisans 1 tanesinin ise doktora tezi olduğu görülmüştür. Yıllara göre dağılım incelendiğinde en fazla lisansüstü çalışmanın 2025 (f=24) yılına ait ve en az çalışmanın 2024 (f=1) yılına ait olduğu sonucuna ulaşılmıştır.

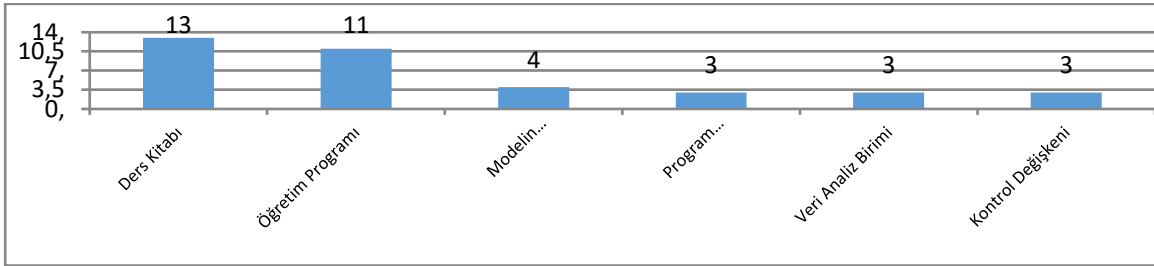
Şekil 2. Matematik Eğitimi Alanında Maarif Modeli İle İlgili Yapılan Çalışmaların Üniversitelere Göre Dağılımı

Veriler incelendiğinde çalışmaların çoğunun Gazi Üniversitesinde (f=5) yayımlandığı görülmektedir. Gazi Üniversitesini takiben Yıldız Teknik Üniversitesi ve Necmettin Erbakan Üniversitesi (f=3) gelmektedir.

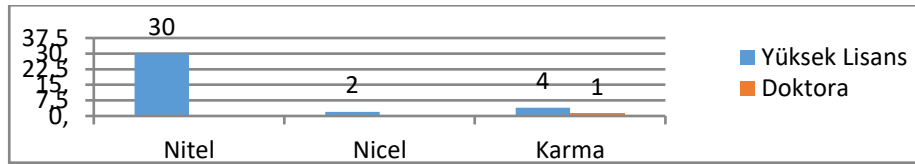
Şekil 3. Matematik Eğitimi Alanında Maarif Modeli İle İlgili Yapılan Çalışmaların Enstitülere Göre Dağılımı

Veriler incelendiğinde çalışmaların en fazla eğitim bilimleri enstitüsünden (f=22) ve en az fen bilimleri enstitüsünden (f=1) yayımlandığı görülmektedir.

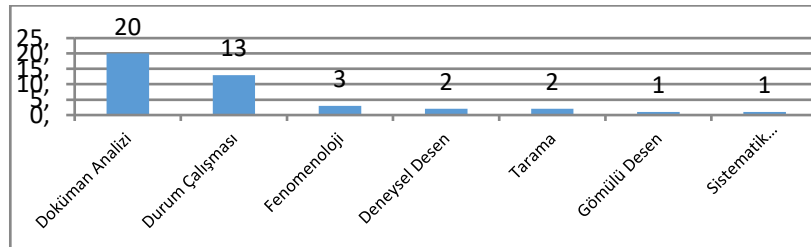
Şekil 4. Matematik Eğitimi Alanında Maarif Modeli İle İlgili Yapılan Çalışmaların Öğrenme Alanına Göre Dağılımı

Veriler incelendiğinde yayımlanan çalışmaların en fazla Maarif Modeli matematik ders kitabına yönelik olduğu ve takiben matematik öğretim programının kendisine yönelik çalışmaların yapıldığı sonucuna ulaşılmıştır.

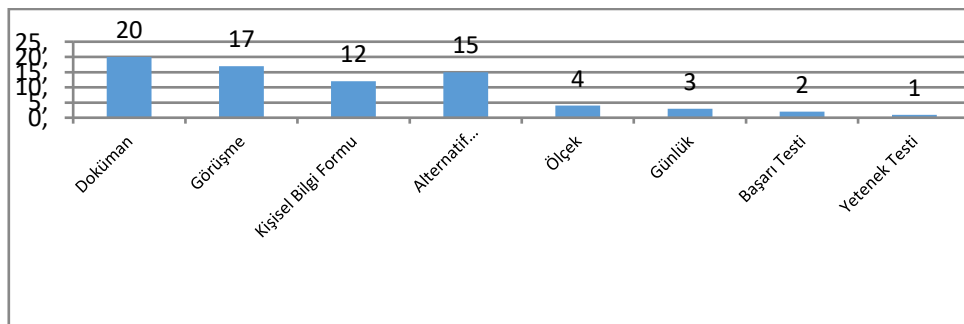
Şekil 5. Matematik Eğitimi Alanında Maarif Modeli İle İlgili Yapılan Çalışmaların Araştırma Yöntemlerine Göre Dağılımı

Veriler incelendiğinde yayımlanan tezlerin çoğunun (f=30) nitel araştırma yöntemi kullanılarak yazıldığı, karma yöntem ile çalışılan 5 lisansüstü tezin 1 tanesinin doktora tezi olduğu ve 2 adet nicel araştırma yöntemi kullanılan lisansüstü çalışma olduğu sonucuna ulaşılmıştır.

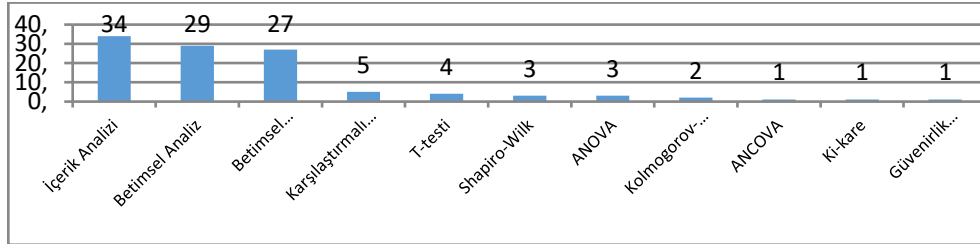
Şekil 6. Matematik Eğitimi Alanında Maarif Modeli İle İlgili Yapılan Çalışmaların Araştırma Modellerine Göre Dağılımı

Veriler incelendiğinde yayımlanan lisansüstü çalışmaların en fazla doküman analizi (f=20) modeli ile en az gömülü desen ve sistematik derleme (f=1) modelleriyle yürütüldüğü sonucuna ulaşılmıştır.

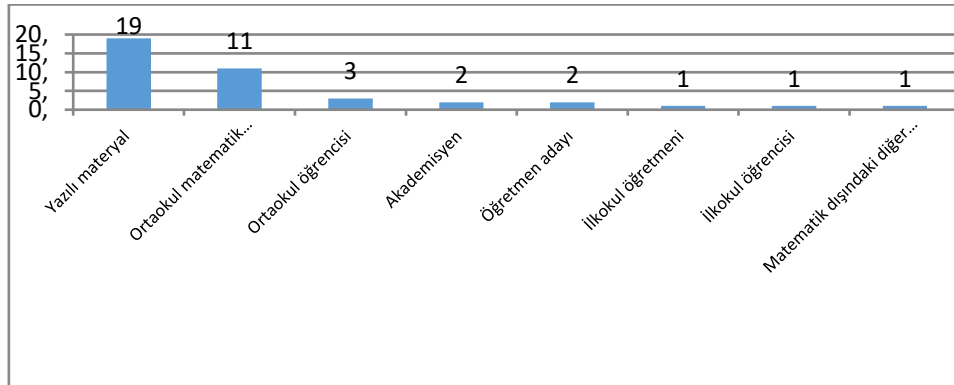
Şekil 7. Matematik Eğitimi Alanında Maarif Modeli İle İlgili Yapılan Çalışmaların Veri Toplama Araçlarına Göre Dağılımı

Veriler incelendiğinde yayımlanan çalışmalarda veri toplama aracı olarak en fazla doküman, görüşme formu ve alternatif değerlendirme araçları kullanıldığı sonucuna ulaşılmıştır. En az kullanılan veri toplama aracı ise yetenek testi olarak belirlenmiştir.

Şekil 8. Matematik Eğitimi Alanında Maarif Modeli İle İlgili Yapılan Çalışmaların Veri Analizine Göre Dağılımı

Veriler incelendiğinde yayımlanan çalışmalarda veri analiz türü olarak en fazla içerik analizi, betimsel analiz ve betimsel istatistikler kullanılmıştır. ANOVA, Ki-kare testleri ve güvenilirlik analizinin en az kullanılan türler olduğu belirlenmiştir.

Şekil 9. Matematik Eğitimi Alanında Maarif Modeli İle İlgili Yapılan Çalışmaların Çalışma Grubuna Göre Dağılımı

Veriler incelendiğinde yayımlanan çalışmalarda örneklem olarak en fazla yazılı materyal kullanıldığı en az ise ilkokul öğretmeni, ilkokul öğrencisi ve matematik dışındaki diğer branş öğretmenleriyle çalışıldığı sonucuna ulaşılmıştır.

4. TARTIŞMA

Bu araştırmada, 2024–2026 yılları arasında matematik eğitimi alanında Türkiye Yüzyılı Maarif Modeli kapsamında gerçekleştirilen lisansüstü tezler çeşitli değişkenler açısından incelenmiş ve alandaki erken dönem araştırma eğilimleri ortaya konulmuştur. Elde edilen bulgular, Maarif Modeli’nin uygulamaya yeni geçirilmiş olmasına rağmen matematik eğitimi alanında kısa sürede önemli bir araştırma odağı hâline geldiğini göstermektedir. Özellikle 2025 yılında tez sayısında belirgin bir artış yaşanması, modelin akademik çevrelerde giderek daha fazla ilgi gördüğünü ortaya koymaktadır. Yapılan incelemeler neticesinde bu araştırma, Türkiye Yüzyılı Maarif Modeli’nin matematik eğitimi alanındaki lisansüstü tezlere yansıyan erken dönem araştırma eğilimlerini ortaya koyması bakımından önemli görülmektedir. Elde edilen bulguların, hem gelecekte yapılacak araştırmalara yön göstermesi hem de modelin uygulama sürecine ilişkin genel bir çerçeve sunması açısından alan yazına katkı sağlayacağı düşünülmektedir.

KAYNAKLAR

- ALBAYRAK, A. (2026). Matematik Eğitiminde Kullanılan WEB 2.0 Araçlarına İlişkin Çalışmaların Sistemik Derleme Yöntemi İle İncelenmesi (Tez No. 994365) [Yüksek lisans tezi, NECMETTİN ERBAKAN ÜNİVERSİTESİ]. Ulusal Tez Merkezi.
- Albayrak, E., & Çiltaş, A. (2017). Türkiye’de matematik eğitimi alanında yayınlanan matematiksel model ve modelleme araştırmalarının betimsel içerik analizi. Uluslararası Türk Eğitim Bilimleri Dergisi, 9, 258-283
- ALEMDAR, M. (2025). Ortaokul matematik öğretmenlerinin matematiksel yaratıcılığa ilişkin algılarının problem oluşturma bağlamında incelenmesi (Tez No. 985180) [Yüksek lisans tezi, BOLU ABANT İZZET BAYSAL ÜNİVERSİTESİ]. Ulusal Tez Merkezi.
- Aztekin, S., & Taşpınar Şener, Z. (2015). Türkiye’de matematik eğitimi alanındaki matematiksel modelleme araştırmalarının içerik analizi: Bir meta-sentez çalışması. Eğitim ve Bilim, 40(178), 139-161. <http://dx.doi.org/10.15390/EB.2015.4125>
- BARİŞ, Y. (2025). Ortaöğretim matematik dersi öğretim programı revizyonlarına yönelik akademisyen görüşlerinin incelenmesi (Tez No. 950802) [Yüksek lisans tezi, BALIKESİR ÜNİVERSİTESİ]. Ulusal Tez Merkezi.
- BAŞKAN, R. (2026). Erken çocukluk döneminde dijital hikayelerle matematik eğitimi (Tez No. 991253) [Yüksek lisans tezi, NECMETTİN ERBAKAN ÜNİVERSİTESİ]. Ulusal Tez Merkezi.
- BİLGİ, H. (2025). 5. sınıf matematik ders kitabı sorularının öğrenme çıktıları ile ilişkisi ve yenilenmiş bloom taksonomisine göre incelenmesi (Tez No. 928279) [Yüksek lisans tezi, VAN YÜZÜNCÜ YIL ÜNİVERSİTESİ]. Ulusal Tez Merkezi.
- BİRASA, E. (2026). Türkiye Yüzyılı Maarif Modeli Ortaokul 5. Sınıf Matematik Dersi Öğretim Programının öğretmen görüşlerine göre değerlendirilmesi (Tez No. 995003) [Yüksek lisans tezi, TRABZON ÜNİVERSİTESİ]. Ulusal Tez Merkezi.
- Birgin, O., & Öztürk, F. N. (2021). Research Trends on Mathematical Modelling in Mathematics Education in Turkey (2010-2020): A Thematic Content Analysis. E- International Journal of Educational Research, 12(5).
- CAN, Y. (2026). Öğretmen adaylarının geometri öğretiminde mobil uygulama yeterliklerinin teknolojik pedagojik alan bilgisi açısından incelenmesi (Tez No. 993786) [Doktora tezi, DOKUZ EYLÜL ÜNİVERSİTESİ]. Ulusal Tez Merkezi.
- CANGÜR, B. (2025). Ortaokul matematik öğretmenlerinin ölçme ve değerlendirme süreçlerine yönelik yaklaşımları (Tez No. 962116) [Yüksek lisans tezi, YILDIZ TEKNİK ÜNİVERSİTESİ]. Ulusal Tez Merkezi.
- ÇELİK, E. (2026). Türkiye yüzyılı maarif modeli matematik öğretim programında problem çözme ve muhakeme becerilerine ilişkin öğretmen görüşleri (Tez No. 997070) [Yüksek lisans tezi, KAFKAS ÜNİVERSİTESİ]. Ulusal Tez Merkezi.
- ÇİFTÇİ, E. (2026). Türkiye Yüzyılı Maarif Modeli ortaöğretim matematik dersi öğretim programındaki öğrenme çıktılarının Yenilenmiş Bloom Taksonomisine göre incelenmesi (Tez No. 994020) [Yüksek lisans tezi, SİVAS CUMHURİYET ÜNİVERSİTESİ]. Ulusal Tez Merkezi.
- Daştan, S., & Aydın, M. (2025). Türkiye Yüzyılı Maarif Modeli Matematik Dersi Öğretim Programı 5. Sınıf Düzeyindeki ‘Geometrik Şekiller’ Teması Üzerine Öğretmen Görüşleri. Milli Eğitim Dergisi, 54(1), 987-1026.
- DEMİREL, G. (2025). Türkiye Yüzyılı Maarif Modelinde "Gerçekten Matematiğe" yolculuk: Ortaokul 5. sınıf matematik öğretim etkinliklerinin gerçekçi matematik eğitimi ve tasarım prensipleri kapsamında değerlendirilmesi (Tez No. 989989) [Yüksek lisans tezi, SİNOP ÜNİVERSİTESİ]. Ulusal Tez Merkezi.
- DİRİK, V. (2025). 5. Sınıf Öğrencilerinin Matematik Tutumlarının Çeşitli Değişkenler Açısından İncelenmesi: Türkiye Yüzyılı Maarif Modeli Bağlamı (Tez No. 958748) [Yüksek lisans tezi, NECMETTİN ERBAKAN ÜNİVERSİTESİ]. Ulusal Tez Merkezi.

- DOĞDU, A. (2025). 2018 ve 2024 ortaokul matematik öğretim programlarına göre hazırlanan 5. sınıf matematik ders kitaplarındaki görevlerin bilişsel istem düzeylerinin karşılaştırmalı incelenmesi (Tez No. 942119) [Yüksek lisans tezi, GAZİ ÜNİVERSİTESİ]. Ulusal Tez Merkezi.
- Durak, Ü., Şahin, H., Günay, K., Özcan, N., Masal, E., & Masal, M. (2025). Zihnin geometrik alışkanlıkları: Maarif Modeli matematik öğretim programı ve ders kitabı örneği. Kocaeli Üniversitesi Eğitim Dergisi, 8(2), 803-827.
- DÜNDAR ARABACI, C. (2025). Türkiye Yüzyılı Maarif Modeli kapsamında hazırlanan 9.sınıf matematik ders kitaplarının ve hazırlık sınıfı matematik kitaplarının erdem-değer-eylem bağlamında incelenmesi (Tez No. 940456) [Yüksek lisans tezi, GAZİ ÜNİVERSİTESİ]. Ulusal Tez Merkezi.
- EROĞLU, K. (2026). Eğitim programları ve öğretimi alanında görev yapan öğretim elemanlarının Türkiye Yüzyılı Maarif Modeli ile ilişkili görüşleri (Tez No. 1001396) [Yüksek lisans tezi, BURSA ULUDAĞ ÜNİVERSİTESİ]. Ulusal Tez Merkezi.
- GENÇER, M. (2025). Türkiye Yüzyılı Maarif Modeli programı kapsamında 5. sınıf öğrencilerinin matematik başarıları, öğrenci-öğretmen görüşleri ve ders kitabı etkinliklerinin değerlendirilmesi (Tez No. 991562) [Yüksek lisans tezi, SAKARYA ÜNİVERSİTESİ]. Ulusal Tez Merkezi.
- GÖVCE, B. (2024). Ortaokul matematik öğretimi programlarının karşılaştırılması 2013-2017-2018-2024 (Tez No. 904071) [Yüksek lisans tezi, GAZİ ÜNİVERSİTESİ]. Ulusal Tez Merkezi.
- GÜLPINAR, S. (2025). Türkiye yüzyılı maarif modeli ortaokul 5. sınıf matematik ders kitaplarının matematiksel ve matematik eğitimi değerlerine göre incelenmesi (Tez No. 976227) [Yüksek lisans tezi, AFYON KOCATEPE ÜNİVERSİTESİ]. Ulusal Tez Merkezi.
- GÜNDÖĞAN, B. (2025). Milli Eğitim Bakanlığı Tarafından Yayınlanan 365 Gün Öykü Kitabındaki Matematik Kavramlarının İncelenmesi (Tez No. 964249) [Yüksek lisans tezi, KASTAMONU ÜNİVERSİTESİ]. Ulusal Tez Merkezi.
- İPEK, S. (2026). Türkiye Yüzyılı Maarif Modeli kapsamında 5. sınıf matematik eğitiminin öğrenci perspektifinden incelenmesi (Tez No. 995747) [Yüksek lisans tezi, FIRAT ÜNİVERSİTESİ]. Ulusal Tez Merkezi.
- Kahraman, M., & Biber, A. Ç. (2025). 5. SINIF MATEMATİK DERS KİTABININ TÜRKİYE YÜZYILI MAARİF MODELİ ERDEM-DEĞER-EYLEM ÇERÇEVESİ AÇISINDAN İNCELENMESİ. Medeniyet Eğitim Araştırmaları Dergisi, 9(1), 35-49.
- KAPLAN, S. (2026). 2024 türkiye yüzyılı maarif modeli ortaokul matematik öğretimi programının 2018 programıyla karşılaştırılması (Tez No. 995206) [Yüksek lisans tezi, FIRAT ÜNİVERSİTESİ]. Ulusal Tez Merkezi.
- KAPLAN, T. (2025). 2024 matematik öğretim programının uygulanabilirliği ve içeriğine ilişkin ortaokul 5. sınıf matematik öğretmen görüşlerinin incelenmesi (Tez No. 981088) [Yüksek lisans tezi, SIİRT ÜNİVERSİTESİ]. Ulusal Tez Merkezi.
- KAPLAN, Ü. (2026). 5.sınıf matematik ders kitabındaki etkinliklerin sürdürülebilirlik açısından geliştirilmesi ve uygulanabilirliğine ilişkin öğretmen görüşleri (Tez No. 1000035) [Yüksek lisans tezi, BURDUR MEHMET AKİF ERSOY ÜNİVERSİTESİ]. Ulusal Tez Merkezi.
- KOÇ, Ö. (2025). Türkiye Yüzyılı Maarif Modeli ortaokul matematik dersi öğretim programı ve programın uygulaması ile ilgili öğretmen görüşleri (Tez No. 977664) [Yüksek lisans tezi, NİĞDE ÖMER HALİSDEMİR ÜNİVERSİTESİ]. Ulusal Tez Merkezi.
- KOÇER, D. (2025). Ortaokul matematik öğretmenlerinin ve öğretmen adaylarının ders kitabı kullanımına ilişkin görüşlerinin incelenmesi (Tez No. 974300) [Yüksek lisans tezi, AFYON KOCATEPE ÜNİVERSİTESİ]. Ulusal Tez Merkezi.
- KORKMAZ, Ş. (2025). 2018 Ve 2024 Öğretim Programlarına Göre Hazırlanan 5. Sınıf Matematik Ders Kitaplarındaki Etkinliklerin Matematiksel Potansiyel Düzeylerinin karşılaştırılması (Tez No. 957877) [Yüksek lisans tezi, KASTAMONU ÜNİVERSİTESİ]. Ulusal Tez Merkezi.

- KÖRMUTLU, B. (2025). Beşinci sınıf matematik ders kitaplarının K12 matematiksel alan becerileri bağlamında karşılaştırmalı olarak incelenmesi (Tez No. 962947) [Yüksek lisans tezi, ESKİŞEHİR OSMANGAZİ ÜNİVERSİTESİ]. Ulusal Tez Merkezi.
- Kuzu, O., Göçer, V., & Akçay, A. O. (2024). Türkiye Yüzyılı Maarif Modeli kapsamında ilköğretim matematik dersi öğretim programının incelenmesi. *RumeliDE Dil ve Edebiyat Araştırmaları Dergisi*, 41, 640-667.
- MEB. (2023). K12 beceriler çerçevesi Türkiye bütüncül modeli. Milli Eğitim Bakanlığı.
- PAŞALI, Ş. (2025). İlköğretim beşinci sınıf Milli Eğitim Bakanlığı matematik ders kitabının Türkiye Yüzyılı Maarif Modeli uygunluğu açısından incelenmesi (Tez No. 956587) [Yüksek lisans tezi, GAZİ ÜNİVERSİTESİ]. Ulusal Tez Merkezi.
- PUTAK, Ş. (2025). Türkiye Yüzyılı Maarif Modeline göre hazırlanan 5. sınıf matematik ders kitabı etkinliklerinin 21. yüzyıl becerileri açısından incelenmesi (Tez No. 973964) [Yüksek lisans tezi, VAN YÜZÜNCÜ YIL ÜNİVERSİTESİ]. Ulusal Tez Merkezi.
- SARIÇİÇEK, B. (2026). Ortaokul matematik ders kitabı geometri ve ölçme öğrenme alanı ve geometri temalarının problem çözme stratejilerine göre incelenmesi (Tez No. 1002039) [Yüksek lisans tezi, ERCİYES ÜNİVERSİTESİ]. Ulusal Tez Merkezi.
- Şen, E. Ö. (2025). 2024 Türkiye Yüzyılı Maarif Modeli Matematik Dersi Öğretim Programları (1-12. Sınıf) Geometri Temalarının Bilişsel İstem Düzeyleri. *Milli Eğitim Dergisi*, 54(1), 833-866.
- ŞİMŞEK, A. (2025). Türkiye Yüzyılı Maarif Modeli 5. sınıf dikdörtgen konusunun eğitici çizgi roman ile öğretiminin tutum ve başarı üzerine etkisi (Tez No. 984454) [Yüksek lisans tezi, GAZİ ÜNİVERSİTESİ]. Ulusal Tez Merkezi.
- TÜRKER, E. (2025). Türkiye Yüzyılı Maarif Modeli ortaokul geometri öğretiminde matematik öğretmenlerinin ders planlama süreçlerinin incelenmesi (Tez No. 954622) [Yüksek lisans tezi, RECEP TAYYİP ERDOĞAN ÜNİVERSİTESİ]. Ulusal Tez Merkezi.
- ULU, M. (2025). Türkiye Yüzyılı Maarif Modeli bağlamında matematik öğretim programının matematik öğretmenleri tarafından değerlendirilmesi (Tez No. 956253) [Yüksek lisans tezi, YILDIZ TEKNİK ÜNİVERSİTESİ]. Ulusal Tez Merkezi.
- UYŞAL, G. (2025). Türkiye Yüzyılı Maarif Modeli ilköğretim matematik dersi öğretim programındaki geometri öğrenimi ile ilgili bölümlerin kuramsal çerçevelerle incelenmesi (Tez No. 986453) [Yüksek lisans tezi, ANKARA ÜNİVERSİTESİ]. Ulusal Tez Merkezi.
- Ülçay, O. (2024). Türkiye yüzyılı maarif modeli değerlendirmesi. *Ulusal Eğitim Toplum ve Dünya Dergisi*, 1(2), 70-75
- YAPAN, F. (2025). 2018 ve 2024 ortaokul matematik dersi öğretim programlarının karşılaştırılması (Tez No. 949517) [Yüksek lisans tezi, YILDIZ TEKNİK ÜNİVERSİTESİ]. Ulusal Tez Merkezi.
- Yıldırım, Y., & Çalışkan, A. (2024). Türkiye Yüzyılı Maarif Modeli'nin 21. yüzyıl insan profili açısından değerlendirilmesi. *Elektronik Eğitim Bilimleri Dergisi*, 13(26), 204-220.
- Yıldız, Ş., & Yenilmez, K. (2019). Matematiksel modelleme ile ilgili lisansüstü tezlerin tematik içerik analizi. *Eskişehir Osmangazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 20, 1-22. <https://doi.org/10.17494/ogusbd.548180>
- YILMAZ, T. Y., Kesici, B., Türkoğlu, H., Halat, M., & Durğun, H. (2025). Matematik öğretmenlerinin Maarif Modeli ortaokul matematik dersi öğretim programına ilişkin metaforik algıları. *Eğitim Bilim ve Araştırma Dergisi*, 6(2), 240-271.
- YÜKSEL, U. (2026). Türkiye Yüzyılı Maarif Modeli'nin Uygulanmasına Yönelik Ortaokul Branş Öğretmenlerinin Deneyimlerinin İncelenmesi: Samsun Örneği (Tez No. 999472) [Yüksek lisans tezi, ONDOKUZ MAYIS ÜNİVERSİTESİ]. Ulusal Tez Merkezi.
- YÜZÜAK AYDIN, B. (2025). Türkiye Yüzyılı Maarif Modeli Ortaokul Matematik Dersi Öğretim Programı Ve Beşinci Sınıf Geometri Temaları Hakkında Öğretmen Görüşleri (Tez No. 974679) [Yüksek lisans tezi, BURSA ULUDAĞ ÜNİVERSİTESİ]. Ulusal Tez Merkezi.

ESNEK ÇALIŞMA DÜZENLEMELERİNİN ÇALIŞAN İŞ PERFORMANSINA ETKİSİ: BİR META-ANALİZ ÇALIŞMASI

Mehmet KARADEMİR

Kocaeli Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yönetim ve Organizasyon
seraymehmetkarademir1126@gmail.com, ORCID: 0009-0003-6167-2521

Prof. Dr. Ali Talip AKPINAR

Kocaeli Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yönetim ve Organizasyon
atakpinar@kocaeli.edu.tr, ORCID: 0000-0002-6612-5338

Özet

İşletmelerde esnek çalışma düzenlemelerinin giderek artması, çalışanların iş performansının gelenekselden farklı bir şekilde değerlendirilmesini de gerektirmektedir. Araştırmanın amacı, esnek çalışmanın çalışanların iş performansına etkisini belirlemektir.

Araştırmada meta-analiz yöntemi kullanılmıştır. Meta-analiz, 2014 ile 2026 yılları arasında yayımlanmış, esnek çalışmanın iş performansı üzerindeki etkisini inceleyen yüksek lisans tezi, doktora tezi ve makalelerden oluşan toplam 36 ampirik araştırmayı kapsamaktadır. Farklı ülke, sektör ve örneklem gruplarından elde edilen nicel bulgular sistematik biçimde karşılaştırılmıştır. Çalışmalarda belirtilen standartlaştırılmış beta katsayıları (β) meta-analitik sentez için temel etki büyüklüğü göstergesi olarak kullanılmıştır.

Çalışmaların büyük çoğunluğu esnek çalışma düzenlemelerinin çalışan iş performansı üzerinde pozitif yönlü bir etki oluşturduğunu göstermektedir. Toplam 36 araştırmanın 32'sinde β katsayısı pozitif bulunurken yalnızca 4 çalışmada negatif yönlü etki raporlanmıştır. Yüksek beta katsayılı çalışmalar, esnek çalışmanın zaman yönetimi, iş-aile dengesi, otonomi ve motivasyon artışıyla çalışanların iş performansını yükseltirken, negatif sonuç bildiren araştırmalar ise koordinasyon, denetim, iletişim ve görev senkronizasyonu sorunları nedeniyle bazı işletmelerde çalışan iş performansında kayıp yaşanabileceğini ortaya koymaktadır.

Sonuç olarak, esnek çalışma düzenlemelerinin çalışanların iş performansı üzerinde, genel olarak pozitif ve orta-yüksek düzeyde etkili olduğu; ancak bu etkinin örgütün yapısal düzenlemelerine bağlı olarak farklılaşabildiği sonucuna ulaşılmıştır.

Anahtar kelimeler: Esnek çalışma, iş performansı, çalışan verimliliği, meta-analiz

THE EFFECT OF FLEXIBLE WORK ARRANGEMENTS ON EMPLOYEE JOB PERFORMANCE: A META-ANALYSIS

Abstract

The increasing prevalence of flexible work arrangements in organizations necessitates a different approach to evaluating employee performance compared to traditional methods. The purpose of this study is to determine the impact of flexible work on employee performance.

This study employed a meta-analysis method. The meta-analysis encompasses a total of 36 empirical studies—including master's theses, doctoral dissertations, and journal articles—published between 2014 and 2026 that examine the effect of flexible work on job performance. Quantitative findings obtained from different countries, sectors, and sample groups were systematically compared. The standardized beta coefficients (β) reported in the studies were used as the primary effect size indicator for the meta-analytic synthesis.

The vast majority of the studies indicate that flexible work arrangements have a positive effect on employee job performance. In 32 out of the 36 studies, the β coefficient was found to be positive, while only 4 studies reported a negative effect. Studies with high beta coefficients suggest that flexible work enhances employee performance through improved time management, work-life balance, autonomy, and motivation, whereas studies reporting negative results indicate that in some organizations, employee performance may decline due to issues with coordination, supervision, communication, and task synchronization.

In conclusion, flexible work arrangements generally have a positive and moderate-to-high impact on employee performance; however, this impact may vary depending on organizational structural conditions.

Keywords: Flexible working, job performance, employee productivity, meta-analysis

1. GİRİŞ

Günümüz çalışma yaşamı; küreselleşme, dijitalleşme, rekabet yoğunluğu, bilgi iletişim teknolojilerindeki hızlı gelişmeler ve çalışan beklentilerindeki değişim ile birlikte geleneksel iş modellerinden uzaklaşarak daha esnek çalışma düzenlemelerine yönelmektedir. İşin yalnızca fiziksel işyerine bağlı olarak yürütülmesi anlayışı zayıflamakta, zaman ve mekân bakımından daha esnek çalışma modelleri yaygınlaşmaktadır. Bu dönüşüm doğrultusunda esnek çalışma düzenlemeleri, çalışanlara görevlerini farklı zaman dilimlerinde, farklı mekânlarda ve daha bağımsız biçimde sürdürebilme olanağı tanıyan çağdaş insan kaynakları uygulamaları olarak değerlendirilmektedir (Altındağ ve Siller, 2014; AhmedAlqasa ve Alsulami, 2022; Petitta ve Ghezzi, 2025).

Esnek çalışma düzenlemelerinin yaygınlaşmasında teknolojik altyapının gelişmesi kadar, çalışanların iş-yaşam dengesi talebinin yükselmesi ve işletmelerin maliyet-etkin çözümlere yönelmesi de etkili olmuştur. Özellikle çevrimiçi iletişim sistemleri, bulut tabanlı veri erişimi, mobil uygulamalar ve uzaktan denetim mekanizmaları sayesinde çalışanların fiziksel olarak kurum dışında bulunmalarına rağmen iş süreçlerine aktif katılımları mümkün hale gelmiştir (Ramos ve Prasetyo, 2020). Bunun yanında Covid-19 pandemisi, esnek çalışma düzenlemelerini birçok işletme için zorunlu bir çalışma pratiğine dönüştürmüş, uzaktan ve hibrit çalışma sistemlerinin hızla yaygınlaşmasına neden olmuştur (Çiftçi ve Demirel, 2022; Baş, 2023; Haşcelik, 2024). Pandemi sonrası dönemde ise esnek çalışma düzenlemelerinin geçici bir kriz çözümü olmaktan çıkarak sürdürülebilir bir işletme stratejisi olarak benimsendiği görülmektedir (Çelik Akbal, 2026; Martin ve ark., 2022).

Esnek çalışma düzenlemelerinin çalışanlar açısından sağladığı temel avantajlar; zaman yönetiminde serbestlik, işe ulaşım kaynaklı stresin azalması, iş-aile yaşamı dengesinin güçlenmesi, bireysel çalışma ritmine uyum ve görev özerkliğinin artması olarak sıralanmaktadır. Esnek çalışma düzenlemelerinin çalışanlara sunduğu özerklik, psikolojik rahatlama ve iş süreçlerini bireysel ritme göre düzenleme imkânı nedeniyle bu performans boyutlarını güçlendirdiği ileri sürülmektedir (Onyekwelu ve ark., 2022; Nayanathara ve Karunarathne, 2021). Bununla birlikte literatürde esnek çalışma düzenlemelerinin çalışan iş performansına her koşulda olumlu yansımadığına işaret eden araştırmalar da bulunmaktadır. Özellikle yüksek koordinasyon gerektiren, yüz yüze denetimin yoğun olduğu ve ekip içi senkronizasyona bağımlı kurumsal yapılarda esnek çalışma düzenlemelerinin çalışan iş performansında kayıplara neden olabildiği görülmektedir. Sarpkaya ve Bayraktar (2023) ile Sarpkaya (2023), belediye ve kamu çalışanlarında koordinasyon sorunları, iletişim kopukluğu ve görev denetiminin zayıflaması nedeniyle negatif yönlü performans sonuçları raporlamıştır.

Literatürde esnek çalışma ile iş performansı ilişkisini farklı örneklem ve bağlamlarda inceleyen çok sayıda araştırma bulunmasına rağmen, bu bulguları nicel olarak bütünleştiren meta-analitik sentezlerin sınırlı olduğu görülmektedir. Dolayısıyla esnek çalışma düzenlemelerinin çalışan iş performansına etkisinin farklı ülke ve sektörlerden elde edilen ampirik bulgular temelinde meta-analitik olarak değerlendirilmesi önem taşımaktadır. Bu çalışmada, esnek çalışmanın çalışan iş performansı üzerindeki etkisini inceleyen ulusal ve

uluslararası 36 regresyon temelli araştırma sistematik biçimde sentezlenmiş ve raporlanan beta katsayıları üzerinden genel etki büyüklüğünün belirlenmesi amaçlanmıştır.

1.1 Esnek Çalışma Düzenlemeleri

Çalışma yaşamında esneklik kavramı, çalışanların işlerini yerine getirirken zaman, mekân ve çalışma biçimi bakımından daha uyarlanabilir koşullara sahip olmalarını ifade etmektedir. Geleneksel çalışma modellerinde çalışanlar belirli bir işyerinde, sabit mesai saatleri içerisinde ve önceden tanımlanmış katı iş akışları doğrultusunda görev yaparken; esnek çalışma düzenlemeleri bu katılığı azaltarak çalışanlara farklı çalışma alternatifleri sunmaktadır. Başka bir ifadeyle esnek çalışma, işin ne zaman, nerede ve hangi yöntemle yapılacağı konusunda çalışan ile işveren arasında daha esnek bir planlama imkânı sağlayan çağdaş bir istihdam yaklaşımıdır (Altındağ ve Siller, 2014; AhmedAlqasa ve Alsulami, 2022).

Literatürde esnek çalışma düzenlemeleri çok boyutlu bir yapı olarak ele alınmaktadır. Bu düzenlemeler; uzaktan çalışma, evden çalışma, hibrit çalışma, vardiyalı esnek çalışma, sıkıştırılmış çalışma haftası, yarı zamanlı çalışma, değişken giriş-çıkış saatleri ve görev paylaşımı gibi farklı uygulamaları kapsamaktadır. Uzaktan çalışma modeli, çalışanın fiziksel işyeri dışında teknolojik iletişim araçları yardımıyla görevlerini sürdürmesini ifade ederken; hibrit çalışma modeli belirli günlerde işyerinde, belirli günlerde ise kurum dışında çalışmayı içermektedir. Sıkıştırılmış çalışma haftası ise toplam çalışma süresinin daha az güne yoğunlaştırılması esasına dayanmaktadır. Vardiya esnekliği ve değişken çalışma saatleri ise çalışanların günlük mesai başlangıç ve bitiş zamanlarında belirli ölçüde tercih hakkına sahip olmalarını sağlamaktadır (Susilo, 2020; Ramos ve Prasetyo, 2020; Martin ve ark., 2022).

Esnek çalışma düzenlemelerinin yaygınlaşmasının temel nedenlerinden biri, işletmelerin değişen rekabet koşullarına daha hızlı uyum sağlama ihtiyacıdır. Küresel piyasalarda maliyetlerin azaltılması, çalışan memnuniyetinin artırılması, işgücü devir hızının düşürülmesi ve operasyonel sürekliliğin korunması amacıyla birçok kurum esnek çalışma düzenlemelerine yönelmektedir. Özellikle dijital iş takip sistemlerinin gelişmesiyle birlikte çalışanların fiziksel olarak aynı ortamda bulunmadan da performans gösterebilmeleri mümkün hale gelmiş, böylece esnek çalışma düzenlemeleri yalnızca teorik yönetim önerisi olmaktan çıkarak uygulanabilir bir işletme pratiğine dönüşmüştür (Petitta ve Ghezzi, 2025; van der Lippe ve ark., 2024).

Esnek çalışma düzenlemelerinin dünya genelinde hızlı biçimde yaygınlaşmasında Covid-19 pandemisi kritik bir dönüm noktası olmuştur. Pandemi döneminde kamu kurumları, özel işletmeler, bankalar, üniversiteler, sağlık kuruluşları ve çok uluslu işletmeler faaliyetlerini sürdürebilmek amacıyla çalışanlarını uzaktan veya hibrit çalışma sistemlerine yönlendirmiştir. Bu süreç, esnek çalışma düzenlemelerinin yalnızca çalışanlara kolaylık sağlayan bir uygulama değil; kriz dönemlerinde örgütsel devamlılığı mümkün kılan stratejik bir insan kaynakları aracı olduğunu göstermiştir. Çiftçi ve Demirel (2022), pandemi sürecinde uygulanan esnek çalışma düzenlemelerinin kurumsal işleyişi sürdürmede önemli rol oynadığını belirtirken; Baş (2023) akademik personelin uzaktan esnek çalışma düzenlemelerine hızlı uyum sağladığını ifade etmektedir. Benzer biçimde Hasçelik (2024), dijitalleşme destekli esnek çalışma düzenlemelerinin çalışanların iş süreçlerine erişimini kolaylaştırdığını vurgulamaktadır.

Esnek çalışma düzenlemeleri çalışanlara zaman serbestliği, mekânsal bağımsızlık, bireysel çalışma ritmine uyum, iş-aile yaşamı dengesi ve psikolojik rahatlama gibi çeşitli avantajlar sağlamaktadır. Bununla birlikte örgütler açısından ofis maliyetlerinin azalması, çalışan devamsızlığının düşmesi, işgücü bağlılığının artması ve sonuç odaklı performans yönetiminin güçlenmesi gibi olumlu çıktılar sunmaktadır. Ancak bu uygulamaların etkili olabilmesi, kurumun teknolojik altyapısına, yönetsel denetim mekanizmalarına ve işin niteliğine bağlıdır. Nitekim bazı araştırmalar esnek çalışma düzenlemelerinin koordinasyon eksikliği veya iletişim zayıflığı gibi nedenlerle her kurumda aynı başarıyı göstermediğini belirtmektedir (Kaçık, 2021; Ravhudzulo ve Eresia-Eke, 2024). Buna karşın genel literatür, esnek çalışma düzenlemelerinin modern çalışma yaşamının kaçınılmaz bir bileşeni haline geldiği konusunda görüş birliği içermektedir. Bu

özellikleri nedeniyle esnek çalışma düzenlemeleri, çalışanların iş çıktıları ve özellikle iş performansı üzerinde etkili olabilen önemli bir örgütsel uygulama olarak değerlendirilmektedir.

1.2 Çalışan İş Performansı

Çalışan iş performansı, işletmelerin amaçlarına ulaşabilmesinde belirleyici rol oynayan en temel insan kaynakları çıktılarından biri olarak kabul edilmektedir. Genel anlamda çalışan iş performansı; bireyin iş tanımı kapsamında kendisinden beklenen görevlerini etkinlik, verimlilik ve kalite düzeyi bakımından yerine getirme derecesini ifade etmektedir. Başka bir ifadeyle performans, yalnızca yapılan iş miktarını değil; işin zamanında tamamlanmasını, hedeflere uygun yürütülmesini, hata oranının düşük olmasını ve örgütsel beklentilere katkı sağlamasını da içeren çok boyutlu bir kavramdır. Bu nedenle çalışan performansı günümüz yönetim anlayışında işletmelerin rekabet gücü, verimlilik düzeyi ve sürdürülebilir başarısı ile doğrudan ilişkilendirilmektedir (Govender, 2017; Petitta ve Ghezzi, 2025).

Literatürde çalışan iş performansının çoğunlukla görev performansı ve bağlamsal performans olmak üzere iki temel boyutta ele alındığı görülmektedir. Görev performansı, çalışanın resmi iş tanımı içerisinde yer alan teknik görevleri yerine getirme başarısını ifade ederken; bağlamsal performans ise çalışanın örgüt içi iş birliği, gönüllü katkı, problem çözme, kuruma uyum ve ekip süreçlerine destek sağlama gibi doğrudan görev tanımı dışında kalan olumlu davranışlarını kapsamaktadır. Gündoğmuş (2022), bağlamsal performansın çalışanların örgütsel etkinliğe gönüllü katkı sunmaları açısından kritik olduğunu belirtirken; Türk Güven (2022) görev performansının iş süreçlerindeki üretkenlik ve hizmet kalitesi ile doğrudan ilişkili olduğunu vurgulamaktadır. Bu yönüyle çalışan performansı yalnızca bireysel çıktı miktarını değil, örgütün genel işleyişine sağlanan katkının bütününe temsil etmektedir.

Çalışan iş performansını etkileyen unsurlar oldukça çeşitlidir. Çalışma ortamının fiziksel koşulları, yönetsel destek, ücret ve ödül sistemi, örgütsel bağlılık, iş tatmini, psikolojik iyi oluş, motivasyon düzeyi, teknolojik altyapı ve iş-aile dengesi performans üzerinde belirleyici etkiye sahip faktörler arasında sayılmaktadır. Özellikle son yıllarda yapılan araştırmalar, çalışanların yalnızca maddi ödüllerle değil; işlerini ne kadar bağımsız, esnek ve dengeli sürdürebildikleri ile de yüksek performans sergilediklerini göstermektedir. AhmedAlqasa ve Alsulami (2022), çalışanlara sağlanan esnekliğin verimlilik artışına katkıda bulunduğunu; Nnko (2022), zaman kullanımında serbestliğin sağlık çalışanlarının görev başarısını yükselttiğini; Saracoğlu (2021) ise çalışanların esnek iş düzenlemelerinde daha motive ve sonuç odaklı çalıştıklarını belirtmektedir. Bu bulgular, performans kavramının yalnızca bireysel yetkinlikle değil, aynı zamanda örgütsel çalışma düzeninin niteliğiyle de şekillendiğini göstermektedir.

Çalışan iş performansının sürdürülebilir biçimde artırılabilmesi için işletmelerin çalışanların psikolojik ve operasyonel ihtiyaçlarına uygun çalışma düzenlemeleri geliştirmesi gerekmektedir. Çünkü katı mesai anlayışı, uzun ulaşım süreleri, iş-aile çatışması, zaman baskısı ve tükenmişlik gibi unsurlar çalışanların görev odaklarını zayıflatmakta ve iş performans düzeyini düşürebilmektedir. Buna karşılık daha özerk, daha güven temelli ve sonuç odaklı çalışma düzenlemeleri çalışanların işe ilişkin sorumluluk duygusunu artırabilmektedir. Susilo (2020), Ramos ve Prasetyo (2020) ile Alqahtani ve ark. (2022) tarafından gerçekleştirilen araştırmalar, esnek çalışma düzenlemelerinde çalışanların bireysel üretkenliklerinin ve çıktı kalitelerinin anlamlı biçimde yükseldiğini göstermektedir. Benzer biçimde Çelik Akbal (2026), çalışanların esnek çalışma düzeninde daha yüksek iş performansı sergilediklerini ve görev tamamlama hızlarının arttığını ortaya koymuştur.

2. MATERYAL VE YÖNTEM

2.1 Araştırmanın Amacı ve Hipotezi

Araştırmanın amacı, esnek çalışma düzenlemelerinin çalışan iş performansı üzerindeki etkisini meta-analitik bulgular doğrultusunda belirlemektir. Bu kapsamda ulusal ve uluslararası literatürde yer alan regresyon temelli ampirik araştırmalar sistematik biçimde incelenmiş ve esnek çalışma düzenlemeleriyle çalışan iş performansı arasındaki etki yönü ile etki düzeyi analiz edilmiştir. Araştırmanın temel hipotezi

esnek çalışma düzenlemelerinin çalışan iş performansını pozitif yönde etkilediği varsayımına dayanmaktadır.

2.2. Araştırmanın Yöntemi

Bu araştırmada, esnek çalışma düzenlemelerinin çalışan iş performansı üzerindeki etkisini bütüncül biçimde değerlendirebilmek amacıyla meta-analiz yöntemi kullanılmıştır. Meta-analiz, aynı araştırma problemine ilişkin bağımsız çalışmaların nicel bulgularını istatistiksel olarak birleştirerek daha güvenilir ve genellenebilir sonuçlara ulaşmayı sağlayan bir sentez yöntemidir.

Araştırma verileri, esnek çalışma ve çalışan iş performansı konularına ilişkin Türkçe ve İngilizce anahtar kelimeler kullanılarak ulusal tez merkezleri ile uluslararası akademik veri tabanlarında gerçekleştirilen taramalar sonucunda elde edilmiştir. Bu araştırmada, 2014–2026 yılları arasında yayımlanan ve regresyon analizi ile esnek çalışma düzenlemelerinin çalışan iş performansı üzerindeki doğrudan etkisini inceleyen toplam 36 çalışma meta-analiz kapsamına dahil edilmiştir.

Araştırmaya yalnızca yüksek lisans tezleri, doktora tezleri ve hakemli makaleler dahil edilmiş; kuramsal çalışmalar, bildiriler ve yeterli istatistiksel veri sunmayan araştırmalar kapsam dışında bırakılmıştır. Çalışmaların seçiminde standartlaştırılmış beta katsayısının (β) raporlanmış olması temel ölçüt olarak kabul edilmiştir. Bu doğrultuda seçilen araştırmalar 7 yüksek lisans tezi, 4 doktora tezi ve 25 makaleden oluşmaktadır. İncelenen çalışmalar farklı ülke, sektör ve örneklem gruplarını kapsayan geniş bir coğrafi dağılım göstermektedir. Bu çalışmada meta-analitik değerlendirme, araştırmalarda raporlanan standartlaştırılmış beta katsayılarının karşılaştırmalı olarak sentezlenmesi yoluyla gerçekleştirilmiştir.

2.3. Verilerin Analizi ve Bulgular

Meta-analiz kapsamına alınan araştırmalardan elde edilen veriler sistematik biçimde sınıflandırılarak meta-analitik değerlendirmeye hazır hale getirilmiştir. Çalışmalarda raporlanan standartlaştırılmış beta katsayıları temel etki büyüklüğü göstergesi olarak kullanılmıştır. İncelenen araştırmalarda raporlanan standartlaştırılmış beta katsayılarının -0.280 ile 0.920 arasında değiştiği; toplam 36 çalışmanın 32'sinde pozitif, yalnızca 4'ünde negatif yönlü etki bulunduğu belirlenmiştir. Ayrıca beta katsayılarının büyük çoğunluğunun orta ve yüksek etki düzeyi aralığında kümelendiği görülmüştür. Standartlaştırılmış beta katsayılarının etki düzeyi sınıflandırması yapıldığında araştırmaların 4'ünün negatif etki, 5'inin düşük etki, 19'unun orta etki ve 8'inin yüksek etki düzeyinde yer aldığı belirlenmiştir. En yüksek beta katsayıları sağlık, bankacılık, elektrik hizmetleri ve beyaz yaka kurumsal işlerde raporlanırken; düşük veya negatif katsayıların daha çok kamu bürokrasisi, yüksek denetim gerektiren bankacılık alt yapıları ve koordinasyon bağımlı iş süreçlerinde yoğunlaştığı görülmektedir.

Meta-analiz kapsamına alınan çalışmaların temel özellikleri Tablo 1'de sunulmuştur.

Tablo 1. Çalışmaların Özellikleri

No	Yazar	Yıl	Tür	Ülke	N	Sektör	β Katsayısı
1	AhmedAlqasa ve Alsulami	2022	Makale	Suudi Arabistan	107	Eğitim Sektörü	0.460
2	Altındağ ve Siller	2014	Makale	Türkiye	200	Hizmet Sektörü	0.207
3	Onyekwelu, Monyei ve Muogbo	2022	Makale	Nijerya	208	Kurumsal İşletmeler	0.505

4	Burdett ve ark.	2024	Makale	Birleşik Krallık	1929 3	Ofis/Kurumsal Çalışanlar	0.920
5	Dikirr ve Omuya	2023	Makale	Kenya	260	Akademik Sektör	0.467
6	Govender	2017	Doktor a Tezi	G. Afrika	92	Kamu Hizmetleri	0.585
7	Mbae ve ark.	2019	Makale	Kenya	219	Enerji Sektörü	0.753
8	Muga ve Senelwa	2022	Makale	Kenya	155	Sağlık Sektörü	0.088
9	Nayanathara ve Karunarathne	2021	Makale	Sri Lanka	169	Bilgi Teknolojileri	0.521
10	Nnko	2022	Doktor a Tezi	Tanzanya	404	Sağlık Sektörü	0.469
11	Nurudeen ve ark.	2024	Makale	Nijerya	248	Sağlık Sektörü	0.711
12	Obisi	2017	Makale	Nijerya	160	Eğitim Sektörü	0.720
13	Ramlan ve ark.	2023	Makale	Malezya	60	Banka/Finans	0.747
14	Ravhudzulo ve Eresia-Eke	2024	Makale	G. Afrika	478	Bilgi İletişim Teknolojileri	0.080
15	Alqahtani ve ark.	2022	Makale	Suudi Arabistan	399	Çok Sektörlü Kurumsal İşletmeler	0.632
16	Donny Susilo	2020	Makale	Endonezya	330	Çok Sektörlü Özel İşletmeler	0.546
17	Sarpkaya ve Bayraktar	2023	Makale	Türkiye	312	Kamu Hizmetleri	-0.153
18	Hafshah ve ark.	2022	Makale	Endonezya	367	Bankacılık/Finans	0.687
19	Toscano ve Zappalà	2021	Makale	İtalya	171	Kamu Hizmetleri	0.490
20	Prasetyaningtyas ve ark.	2021	Makale	Endonezya	234	Bankacılık/Finans	0.533
21	Ramos ve Prasetyo	2020	Makale	Filipinler	305	Ofis/Kurumsal Çalışanlar	0.610
22	van der Lippe ve ark.	2024	Makale	Avrupa	1101 1	Çok Sektörlü Çok Uluslu Organizasyonlar	0.120
23	Petitta ve Ghezzi	2025	Makale	İtalya	1061	Çok Sektörlü Kurumsal İşletmeler	0.380

24	Martin ve ark.	2022	Makale	Lüksemburg	438	Uzaktan/Kurumsal Çalışanlar	0.274
25	Pokojski ve ark.	2022	Makale	Polonya	248	Çok Sektörlü İşletmeler	0.441
26	Semih Saracoğlu	2021	YL Tezi	Türkiye	384	Ofis/Kurumsal Çalışanlar	0.420
27	Selda Kaçık	2021	YL Tezi	Türkiye	392	Bankacılık/Finans	-0.280
28	Selda Kaçık & Ebru Aykan	2022	Makale	Türkiye	392	Bankacılık/Finans	-0.260
29	Seval Türk Güven	2022	YL Tezi	Türkiye	353	Sağlık Sektörü	0.350
30	Gamze Ebru Çiftçi & Demirel	2022	Makale	Türkiye	210	Akademik/Üniversite İdari	0.380
31	Emine Gündoğmuş	2022	Doktora Tezi	Türkiye	475	Çok Sektörlü İşletmeler	0.410
32	Eray Baş	2023	YL Tezi	Türkiye	300	Akademik Sektör	0.330
33	Elif Sarpkaya	2023	YL Tezi	Türkiye	312	Kamu Hizmetleri	-0.240
4	Gizem Hasçelik	2024	YL Tezi	Türkiye	500	E-Ticaret/Hizmet	0.440
35	Süleyman Emre Ulusoy	2024	YL Tezi	Türkiye	410	Hizmet Sektörü	0.360
36	Esra Çelik Akbal	2026	Doktora Tezi	Türkiye	540	Bankacılık/Finans	0.470

Tablo 2. Çalışmaların β Katsayılarına Göre Etki Düzeyi Sınıflandırması

Etki Düzeyi	β Aralığı	Çalışma Sayısı	Çalışmalar
Negatif Etki	$\beta < 0$	4	Sarpkaya ve Bayraktar; Kaçık (2021); Kaçık ve Aykan (2022); Sarpkaya (2023)
Düşük Etki	$0.00 \leq \beta < 0.30$	5	Altındağ ve Siller; Muga ve Senelwa; Ravhudzulo ve Eresia-Eke; van der Lippe ve ark.; Martin ve ark.

Orta Etki	$0.30 \leq \beta < 0.60$	19	AhmedAlqasa ve Alsulami; Onyekwelu ve ark.; Dikirr ve Omuya; Govender; Nayanathara ve Karunarathne; Nnko; Susilo; Toscano ve Zappalà; Prasetyaningtyas ve ark.; Petitta ve Ghezzi; Pokojski ve ark.; Saracoğlu, Türk Güven; Çiftçi ve Demirer; Gündoğmuş; Baş; Haşcelik; Ulusoy; Çelik Akbal
Yüksek Etki	$\beta \geq 0.60$	8	Burdett ve ark.; Mbae ve ark.; Nurudeen ve ark.; Obisi; Ramlan ve ark.; Alqahtani ve ark.; Hafshah ve ark.; Ramos ve Prasetyo

3. SONUÇ

Esnek çalışma düzenlemelerinin çalışan iş performansı üzerindeki etkisini incelemek amacıyla gerçekleştirilen bu meta-analiz çalışmasında, ulusal ve uluslararası literatürde yer alan toplam 36 regresyon temelli ampirik araştırma sistematik olarak değerlendirilmiştir. Araştırma sonucunda incelenen çalışmaların büyük çoğunluğunda esnek çalışmanın çalışan performansı üzerinde pozitif yönlü etki oluşturduğu belirlenmiştir.

Elde edilen bulgular, esnek çalışma düzenlemelerinin uygun örgütsel koşullar sağlandığında çalışan iş performansını artırma etkisine sahip olduğunu göstermektedir. Özellikle teknolojik altyapının yeterliliği, yöneticiler ile çalışanlar arasındaki güven ilişkisi, iletişim süreçlerinin etkinliği ve performansın sonuç odaklı değerlendirilmesi bu uygulamaların başarısında belirleyici unsurlar olarak öne çıkmaktadır. Bununla birlikte bazı araştırmalarda negatif etki bulgularına rastlanması, esnek çalışma uygulamalarının her örgütte aynı düzeyde olumlu sonuç üretmediğini göstermektedir. Bu durum, sektörün niteliği, örgütsel yapı ve yönetsel denetim mekanizmalarının esnek çalışma ile iş performansı arasındaki ilişkiyi şekillendirdiğine işaret etmektedir. Dolayısıyla işletmelerin esnek çalışma düzenlemelerini yalnızca çalışma zamanı veya çalışma mekânında yapılan bir değişiklik olarak değil, çalışan verimliliğini destekleyen daha kapsamlı bir yönetim yaklaşımı çerçevesinde değerlendirmeleri önem taşımaktadır.

4. TARTIŞMA

Meta-analiz bulguları, esnek çalışma düzenlemelerinin çalışan iş performansını artırmada önemli bir yönetim aracı olduğunu ortaya koymaktadır. Özellikle çalışanlara sağlanan görev özerkliği, zaman yönetimi esnekliği, iş-aile yaşam dengesi ve psikolojik rahatlama gibi unsurların bireysel verimlilik üzerinde belirleyici rol oynadığı anlaşılmaktadır. AhmedAlqasa ve Alsulami (2022), Nnko (2022), Nurudeen ve ark. (2024), Çelik Akbal (2026) ve Ramlan ve ark. (2023) tarafından raporlanan yüksek etki düzeyine sahip beta katsayıları da bu bulguyu güçlendirmektedir.

Bununla birlikte bazı araştırmalarda negatif beta katsayılarının raporlanmış olması, esnek çalışma düzenlemelerinin plansız veya yetersiz koordinasyonla uygulandığında çalışan iş performansında düşüşe neden olabileceğini göstermektedir. Özellikle bankacılık ve kamu gibi denetim ve senkronizasyon gerektiren sektörlerde iletişim eksikliği, görev kontrolünün zayıflaması ve yüz yüze etkileşimin azalması bu sonucu açıklayan başlıca unsurlar arasında yer almaktadır.

Dolayısıyla işletmelerin çalışan iş performansını artırmak amacıyla esnek çalışma düzenlemelerinden yararlanabilecekleri; ancak bu uygulamaları güçlü dijital iletişim altyapısı, açık görev tanımları, performans takip sistemleri ve düzenli yönetsel geri bildirim mekanizmaları ile desteklemeleri gerektiği söylenebilir. Bu doğrultuda uygulayıcılara yönelik olarak işletmelerin esnek çalışma politikalarını sektörel ihtiyaçlara göre yeniden yapılandırmaları, çalışanların dijital uyum becerilerini geliştirmeleri ve çevrimiçi koordinasyon sistemlerini güçlendirmeleri önerilmektedir. Araştırmacılara yönelik olarak ise gelecekte yapılacak meta-analiz çalışmalarında korelasyon katsayıları, moderatör değişkenler ve sektörel farklılıkların da karşılaştırmalı biçimde incelenmesi literatüre katkı sağlayacaktır.

Elde edilen bulgular, esnek çalışma uygulamalarının işletmenin yapısına uygun şekilde planlandığında çalışan performansı üzerinde olumlu etkiler oluşturabileceğini göstermektedir. Güçlü teknolojik altyapı, etkili iletişim ve düzenli performans takibi ile desteklenen sistemlerin çalışan motivasyonunu, işe bağlılığı ve verimliliği artırdığı anlaşılmaktadır. Bu nedenle işletmelerin tek tip çalışma modeli yerine, kurum ihtiyaçlarına ve iş süreçlerine uygun esnek çalışma politikaları geliştirmesi önemlidir. Çalışanların zaman yönetimi ve iş-yaşam dengesi üzerindeki kontrolünün artması bireysel performansı olumlu etkilerken, bu gelişimin hizmet kalitesi, operasyonel verimlilik ve rekabet gücüne de katkı sağlayabileceği değerlendirilmektedir.

KAYNAKLAR

- AHMEDALQASA, K. M. A. ve ALSULAMI, N. Y. (2022). The impact of flexible work arrangements on employees performance in the Saudi education sector. *International Journal of Operations and Quantitative Management*, 28(1), 174-192.
- ALQAHTANI, M., vd. (2022). Flexible work systems and individual job performance. *Journal of Human Resource Studies*, 14(2), 88-103.
- ALTINDAĞ, E. ve SILLER, F. (2014). Esnek çalışma uygulamalarının çalışan performansına etkisi. *Süleyman Demirel Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 19(4), 33-52.
- BAŞ, E. (2023). Uzaktan çalışma modelinin akademik personel performansına etkisi. Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Marmara Üniversitesi, İstanbul.
- BURDETT, A., ETHERIDGE, B., TANG, L. ve WANG, Y. (2024). Worker productivity and working from home during the Covid-19 pandemic. *European Economic Review*, 167, 104788.
- ÇELİK AKBAL, E. (2026). Esnek çalışma uygulamalarının çalışan iş performansı üzerindeki etkisi. Yayınlanmamış Doktora Tezi, Gazi Üniversitesi, Ankara.
- ÇİFTÇİ, G. E. ve DEMİRER, G. (2022). Pandemi döneminde esnek çalışma sistemlerinin örgütsel sonuçları. *Yönetim Bilimleri Dergisi*, 20(45), 117-136.
- DİKİRR, J. ve OMUYA, M. (2023). Flexible work arrangements and academic staff performance. *International Journal of Educational Administration*, 17(1), 40-61.
- GOVENDER, P. (2017). Flexible working conditions and employee commitment-performance linkage. *South African Business Review*, 21(3), 66-84.
- GÜNDOĞMUŞ, E. (2022). Esnek çalışma düzenlemelerinin bağlamsal performansa etkisi. Yayınlanmamış Doktora Tezi, Selçuk Üniversitesi, Konya.
- HAFSHAH, N., vd. (2022). Flexible banking work systems and employee outcomes. *Journal of Banking and Organizational Studies*, 13(2), 99-118.
- HASÇELİK, G. (2024). Dijitalleşme destekli esnek çalışma modelleri ve çalışan çıktıları. Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Kocaeli Üniversitesi, Kocaeli.
- KAÇIK, S. (2021). Bankacılık sektöründe esnek çalışma algısı ve çalışan performansı. Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Marmara Üniversitesi, İstanbul.
- KAÇIK, S. ve AYKAN, E. (2022). Esnek çalışma düzenlemeleri ile iş performansı arasındaki ilişki. *Uluslararası Yönetim Akademisi Dergisi*, 5(3), 221-239.
- MBAE, J., vd. (2019). Flexible scheduling and employee performance in utility services. *East African Journal of Business Research*, 8(2), 70-89.
- MARTIN, L., vd. (2022). Hybrid work adoption and sustainable employee productivity. *International Review of Management and Marketing*, 12(4), 31-49.
- MUGA, J. ve SENELWA, A. (2022). Flexible work options and employee outcomes in public health. *Public Sector Performance Review*, 10(2), 63-82.
- NAYANATHARA, T. ve KARUNARATHNE, W. (2021). Flexible work patterns and IT employee productivity. *Sri Lankan Journal of Human Capital Studies*, 6(2), 14-33.
- NNKO, A. (2022). Shift flexibility and nurse performance outcomes. *Health Services Management Journal*, 15(1), 28-47.

- NURUDEEN, S., vd. (2024). Flexible work arrangements and healthcare employee productivity. *Journal of Healthcare Administration*, 19(1), 74-96.
- OBISI, C. (2017). Employee flexibility and institutional performance. *Nigerian Journal of Management Sciences*, 12(3), 52-69.
- ONYEKWELU, N. P., MONYEI, E. F. ve MUOGBO, U. S. (2022). Flexible work arrangements and workplace productivity: Examining the nexus. *International Journal of Financial, Accounting, and Management*, 4(3), 303-314.
- PETITTA, L. ve GHEZZI, V. (2025). Contemporary flexible work systems and organizational effectiveness. *European Management Review*, 22(1), 101-123.
- POKOJSKI, M., vd. (2022). Organizational flexibility and business employee performance. *Central European Business Review*, 11(2), 58-79.
- PRASETYANINGTYAS, S. W., HERYANTO, C., NURFAUZI, N. F. ve TANJUNG, S. B. (2021). The effect of working from home on employee productivity in banking sector. *Jurnal Aplikasi Manajemen*, 19(3), 507-521.
- RAMLAN, R., vd. (2023). Banking sector flexible work policies and employee performance. *Asian Banking Management Journal*, 18(2), 120-142.
- RAMOS, J. ve PRASETYO, Y. (2020). Digital flexible work practices and employee output. *Journal of Digital Workforce Studies*, 7(1), 81-99.
- RAVHUDZULO, T. ve ERESIA-EKE, C. (2024). Limits of flexible work arrangements in technology-intensive firms. *Technology and Organization Review*, 9(3), 144-166.
- SARACOĞLU, S. (2021). Esnek çalışma modellerinin çalışan verimliliğine etkisi. Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Dokuz Eylül Üniversitesi, İzmir.
- SARPKAYA, E. (2023). Kamu kurumlarında esnek çalışma ve performans ilişkisi. Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Hacettepe Üniversitesi, Ankara.
- SARPKAYA, E. ve BAYRAKTAR, S. (2023). Esnek çalışma uygulamalarının kamu çalışanı performansına etkisi. *Kamu Yönetimi Araştırmaları Dergisi*, 8(1), 93-115.
- SUSILO, D. (2020). Work from home and employee job performance: Empirical evidence. *Journal of Workplace Behavioral Studies*, 9(2), 91-110.
- TOSCANO, F. ve ZAPPALÀ, S. (2021). Smart working and employee performance outcomes. *Applied Psychology Review*, 70(4), 211-230.
- TÜRK GÜVEN, S. (2022). Çalışan görev performansında esnek çalışma düzenlemelerinin rolü. Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Anadolu Üniversitesi, Eskişehir.
- ULUSOY, S. E. (2024). Esnek çalışma ve bireysel iş başarımı ilişkisi. Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Sakarya Üniversitesi, Sakarya.
- VAN DER LIPPE, T., vd. (2024). Flexible work adoption across European organizations. *European Journal of Work and Organizational Psychology*, 33(1), 1-19.

YEŞİL FİNANSMAN POLİTİKALARI VE ÇEVRESEL VERGİLERİN KENTLEŞMEYE ETKİLERİ

Musab Tayyib ALTINKAYNAK

Sakarya Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Maliye, Mali Hukuk
hukuktayyib.altinkaynak@ogr.sakarya.edu.tr, ORCID: 0009-0004-5065-726X

Özet

Günümüzde hızla ilerleyen kentleşme olgusu, çevresel sürdürülebilirliği tehdit eden ciddi ekolojik ve ekonomik sorunları beraberinde getirmektedir. Yeşil finansman, çevresel sürdürülebilirliği destekleyen projelerin finansmanında kullanılan mali kaynak ve araçların bütünü olarak bu sorunların çözümünde kritik bir rol oynamaktadır. Hızlı kentleşme sonucunda artan hava kirliliği, su israfı ve yüksek karbon emisyonları, yerel yönetimlerin kentleşme politikalarında sürdürülebilir yaklaşımları benimsemesini zorunlu kılmıştır. Bu çalışma, yeşil finansman araçlarının (yeşil tahviller, yeşil krediler) ve çevresel vergilerin kentleşme süreçleri üzerindeki ekonomik ve yapısal etkilerini incelemektedir. Çevresel vergiler, doğaya zarar veren faaliyetleri ekonomik olarak caydırıcı hale getirerek daha temiz ve yaşanabilir şehirlerin oluşmasına katkı sağlarken, yeşil finansman bu dönüşümün altyapısını kurmaktadır. Ancak Türkiye’deki uygulamalarda bu vergilerin sıklıkla çevre koruma hedefinden ziyade genel bütçe geliri odaklı tahsil edildiği ve doğrudan çevresel projelere aktarımında yasal zorunluluk eksiklikleri bulunduğu görülmektedir. Yeşil finansman araçlarının etkin kullanımı ve elde edilen çevresel vergi gelirlerinin doğrudan yeşil altyapı yatırımlarına yönlendirilmesi, iklim değişikliğiyle mücadelede yerel yönetimlerin kapasitesini artıracaktır.

Anahtar Kelimeler: Yeşil Finansman, Çevresel Vergiler, Kentleşme, Yeşil Tahvil, Sürdürülebilirlik.

GREEN FINANCING POLICIES AND THE EFFECTS OF ENVIRONMENTAL TAXES ON URBANIZATION

Abstract

Today, the rapidly advancing phenomenon of urbanization brings about serious ecological and economic problems that threaten environmental sustainability. Green financing plays a critical role in solving these problems as the entirety of financial resources and instruments used to fund projects supporting environmental sustainability. Increasing air pollution, water waste, and high carbon emissions resulting from rapid urbanization have made it imperative for local governments to adopt sustainable approaches in their urbanization policies. This study examines the economic and structural effects of green financing instruments (green bonds, green loans) and environmental taxes on urbanization processes. While environmental taxes contribute to the creation of cleaner and more livable cities by economically deterring activities that harm nature, green financing establishes the infrastructure for this transformation. However, in Turkey's practices, it is observed that these taxes are often collected with a focus on general budget revenue rather than environmental protection goals, and there are legal obligation deficiencies in their direct transfer to environmental projects. The effective use of green financing instruments and the direct allocation of environmental tax revenues to green infrastructure investments will increase the capacity of local governments in combating climate change.

Keywords: Green Financing, Environmental Taxes, Urbanization, Green Bonds, Sustainability.

1. GİRİŞ

Dünya nüfusunun büyük bir kısmının kentlerde yaşamaya başlaması, modern ekonomik yapının gelişimini desteklemekle birlikte çevresel sürdürülebilirliği tehdit eden çok boyutlu sorunlara yol açmaktadır. Hızlı ve çoğu zaman plansız gerçekleşen kentleşme neticesinde hava ve su kirliliği artmakta, karbon emisyonları kritik seviyelere yükselmekte, yeşil alanlar hızla daralmakta ve enerji ile su gibi yaşamsal doğal kaynaklar

tükenme noktasına gelmektedir. Bu bağlamda artan çevre sorunları ve iklim değişikliği gerçeği, merkezi yönetimlerin yanı sıra özellikle yerel yönetimlerin kentleşme politikalarında sürdürülebilir yaklaşımları merkeze almasını zorunlu kılmıştır.

Küresel çevre sorunları, hızlı kentleşme ile birleştiğinde sürdürülebilir kalkınma anlayışı kaçınılmaz bir hukuki ve ekonomik zorunluluk halini almıştır. Ekonomik büyüme ile çevresel koruma arasında rasyonel bir denge kurmayı hedefleyen yeşil finansman ve çevresel vergi politikaları, bu süreçte sürdürülebilir şehirleşme açısından stratejik bir rol üstlenmektedir. Bu mekanizmalar, sadece kirliliği cezalandırmayı değil, aynı zamanda çevre dostu altyapıların kurulmasını finanse etmeyi amaçlamaktadır.

2. YEŞİL FİNANSMAN KAVRAMI VE TARİHSEL GELİŞİMİ

Yeşil finansman, en temel tanımıyla karbon salımını azaltmayı, doğal kaynak kullanımını optimize etmeyi ve sürdürülebilir şehirleşmeyi teşvik etmeyi amaçlayan yatırımlardır. Enerji verimliliği, yenilenebilir enerji projeleri, temiz ulaşım ağları ve entegre atık yönetimi gibi çevre dostu yatırımları teşvik eden bu finansman modeli, çevre politikalarının ekonomik ayağını oluşturur. Hem kamu idareleri hem de özel sektör aktörleri tarafından uygulanabilen bu sistem; yeşil tahvil, çevre vergisi ve karbon kredisi gibi çok çeşitli araçlarla sağlanır.

Tarihsel gelişimine bakıldığında, 1960 ve 1970'lerde hızlanan sanayileşme ile birlikte, çevre kirliliği, doğal kaynakların tükenmesi ve biyolojik çeşitliliğin azalması gibi sorunların uluslararası boyutta gündeme geldiği görülmektedir. 1972 yılında İsveç'te gerçekleştirilen BM Çevre Konferansı, küresel çevre politikalarının şekillenmesinde temel bir milat olmuştur. Ardından 1989'da yayımlanan ve "Ortak Geleceğimiz" olarak adlandırılan Brundtland Raporu ile "sürdürülebilir kalkınma" kavramı literatüre resmen girmiştir. Bu rapor, çevresel ve sosyal sürdürülebilirliği ön planda tutarak ekonomik büyümeyi yeniden tanımlamayı hedeflemiştir.

İki binli yıllar ise yeşil finans için hızlı bir kurumsallaşma dönemidir. 2005 yılında yürürlüğe giren Kyoto Protokolü ile karbon kredilerinin oluşturulmasına izin veren Temiz Kalkınma Mekanizması (CDM) tanıtılmış, 2015 Paris İklim Anlaşması ile yeşil finansman küresel bir önem kazanmıştır. Bu süreç, 2019'da Avrupa Birliği Yeşil Mutabakatı ve sürdürülebilir finans taksonomisi gibi adımlarla günümüze kadar regüle edilerek gelmiştir. Ülkemizde ise Paris Anlaşması 2021 yılında onaylanmış ve 55'e Uyum Paketi kapsamında öncelikli sektörler belirlenmiştir. Yeşil finansman araçları temelde yeşil ipotekler, yeşil krediler ve yeşil bankalar olarak sınıflandırılmaktadır. Örneğin, ABD'deki yeşil bankaların sayısı 2011 ile 2020 arasında birden 20'ye çıkarak yenilenebilir enerjiye 7 milyar dolar yatırım çekmiştir.

3. YEŞİL TAHVİL (GREEN BOND) UYGULAMALARI

Yeşil finansmanın en büyük bileşenini oluşturan yeşil tahviller, çevresel sürdürülebilirliği destekleyen projelere kaynak sağlamak amacıyla çıkarılan sabit getirili menkul kıymetlerdir. Geleneksel tahvillerle aynı finansal mantığa sahip olmalarına rağmen, bu tahvillerin kullanım alanları yasal ve sözleşmesel olarak yalnızca çevre dostu projelerle sınırlandırılmıştır. 2007 yılında Avrupa Yatırım Bankası'nın ilk yeşil tahvil ihracıyla yaygınlaşmaya başlayan bu sistem, 2014 yılında Uluslararası Sermaye Piyasaları Birliği (ICMA) tarafından "Yeşil Tahvil İlkeleri"nin yayımlanmasıyla standardize edilmiştir. Küresel ölçekte yerel yönetimler bu aracı kentsel dönüşümde aktif olarak kullanmaktadır. Örneğin; San Francisco 2001 yılında yenilenebilir enerji projeleri için "solar bonds" ihraç etmiş, New York Belediyesi 2015 yılında sürdürülebilir ulaşım ve su yönetimi için 1 milyar dolar değerinde tahvil çıkarmış, Tokyo Metropol Hükümeti ise düşük karbonlu ulaşım ve çevre dostu binalar için düzenli olarak yeşil tahvil piyasasına başvurmuştur.

Türkiye'de ise yeşil tahvil piyasası son yıllarda ivme kazanmıştır. Türkiye'nin ilk yeşil tahvili 2016 yılında Türkiye Sınai Kalkınma Bankası (TSKB) tarafından 300 milyon dolar tutarında ihraç edilmiş ve yenilenebilir enerji projelerinde kullanılmıştır. Özel sektörde Arçelik, 2021 yılında 350 milyon Euro tutarında yeşil tahvil ihraç etmiştir. Kamu maliyesi tarafında ise Hazine ve Maliye Bakanlığı 2023 yılında Türkiye Cumhuriyeti adına ilk yeşil tahvili 2,5 milyar dolar tutarında yurt dışı yatırımcılara sunmuştur.

Yerel yönetimler düzeyinde en çarpıcı örnek, İstanbul Büyükşehir Belediyesi'nin (İBB) 29 Kasım 2023 tarihinde çıkardığı ve Londra Borsasında ihraç edilen 715 milyon dolarlık yeşil tahvildir. Bu fonlar, doğrudan metro projeleri gibi düşük karbonlu kent içi ulaşım yatırımlarına tahsis edilmiştir. Ayrıca Sermaye Piyasası Kurulu (SPK), yatırımcı güvenini artırmak ve uluslararası standartlara uyumu sağlamak amacıyla 2022 yılında "SPK Sürdürülebilir Tahvil Rehberi"ni yayımlayarak hukuki altyapıyı güçlendirmiştir. 2025 yılı ilk 5 ayında ise yeşil borçlanma araçlarından yerel piyasada 125 milyon TL gelir elde edilmiştir.

4. ÇEVRESEL VERGİLER VE TEORİK TEMELLERİ

Çevre vergileri, teorik olarak "kirliten öder" prensibi ve dışsallıkların içselleştirilmesi yaklaşımına dayanmaktadır. Bu vergiler, maliyetler üzerindeki etkileri yoluyla kirlilik yaratan faaliyetleri caydırmayı ve çevreyi korumayı amaçlamaktadır. Çevre vergileri, vergi yükünün salt emekten veya gelirden ziyade, doğal kaynak tüketimine ve karbon emisyonuna kaydırılması felsefesini taşır. Literatürde yeşil vergiler, ekolojik vergiler veya emisyon vergileri olarak da adlandırılan bu mali yükümlülükler; enerji, ulaşım, kirlilik ve kaynaklar üzerinden alınmaktadır. Enerji vergileri, karbon vergisi, yakıt vergisi ve su/atık vergileri bu kapsamda değerlendirilir.

Uygulamada yaklaşık 20 yıldır yürürlükte olan karbon vergisinin öncülüğünü İskandinav ülkeleri yapmıştır. 1990 yılında Finlandiya'da başlayan uygulama; Hollanda, Norveç, İsveç ve Danimarka tarafından hızla benimsenmiştir. Yalnızca İsveç'te uygulanan karbon vergisi sayesinde, ısıtma sektöründeki fosil yakıt kullanımının %85 oranında azalmış olması, çevresel vergilerin dönüştürücü gücünü somut bir şekilde ortaya koymaktadır. Türkiye'de doğrudan "karbon vergisi" adı altında müstakil bir vergi bulunmamakla birlikte, Avrupa Birliği ile ticari ilişkiler doğrultusunda Sınırda Karbon Düzenleme Mekanizması (SKDM) kapsamında 2026'dan itibaren belirli sanayi kollarında fiili bir karbon fiyatlandırması ve vergilendirmesi uygulaması başlayacaktır.

5. ÇEVRESEL VERGİLERİN KENTLEŞMEYE ETKİSİ VE TÜRKİYE UYGULAMALARI

Çevresel vergilerin kentleşme üzerindeki etkileri, hem şehir planlaması hem de sosyo-ekonomik dinamikler açısından hayati sonuçlar doğurur. Bu vergiler; hava kirliliği, su israfı ve atık üretimi gibi faaliyetleri kentsel mekanda caydırıcı hale getirir. Örneğin yüksek emisyonlu araçlardan alınan vergiler, motorlu taşıt kullanımını azaltarak toplu taşıma, raylı sistemler ve mikromobilité gibi çevreci ulaşım biçimlerinin kent içinde yaygınlaşmasını destekler. Yerel yönetimler bu gelirleri yeşil alanların artırılması, atık yönetimi ve çevre dostu toplu taşıma yatırımlarında kullanabilmektedir. Ancak bu vergilerin regresif yapısı dar gelirliiler üzerinde mali yük oluşturabilir ve doğru planlanmadığında tesisleri kent çeperine iterek kentsel yayılmaya neden olabilir.

Türkiye'de hızla artan kentleşme ve sanayi faaliyetleri ile mücadelede; Motorlu Taşıtlar Vergisi (MTV), Özel Tüketim Vergisi (ÖTV) ve Çevre Temizlik Vergisi (ÇTV) gibi araçlar uygulanmaktadır. Ancak bu vergiler hukuki nitelikleri itibarıyla çevre koruma felsefesinden çok, genel gelir sağlama (fiskal) amacı gütmektedir. Türkiye'de katı atık toplama hizmetlerini finanse etmek için alınan ÇTV, genellikle belediyelerin genel bütçesi içinde erimekte ve spesifik çevre projelerine doğrudan aktarılmamaktadır. Benzer şekilde ambalaj ve pillerden alınan Geri Kazanım Katılım Payı (GEKAP), merkezi yönetim eliyle tahsil edilmekte ve yerel yönetimlerin bu kaynaktan doğrudan faydalanması sınırlı kalmaktadır. Buna rağmen Bursa "Sıfır Atık" projesinde ÇTV gelirlerini etkin kullanmış, Konya Büyükşehir Belediyesi ise yeşil finansman destekleriyle binalarına güneş enerjisi santralleri kurmuştur. Ankara ve Gaziantep belediyeleri ise şeffaf dijital platformlar ve çevre bilinci kampanyaları yürütmektedir.

6. SONUÇ VE POLİTİKA ÖNERİLERİ

Yeşil finansman ve çevresel vergi politikaları, yerel yönetimlerin sürdürülebilir kentleşme hedeflerine ulaşmasında geleneksel bütçe kısıtlarını aşmalarını sağlayan yenilikçi araçlardır. Türkiye'de çevresel nitelikli vergilerin en büyük sorunu, bu fonların genel kamu hizmetleri harcamaları içinde erimesi ve harcama şeffaflığının tam olarak sağlanamamasıdır. Bu bağlamda, Çevre Temizlik Vergisi ve GEKAP gibi

ulusal çevre gelirlerinden yerel yönetimlere, doğrudan yeşil altyapı yatırımlarında kullanılmak üzere daha adil pay aktarılmalı ve çevre performansına göre ek kaynak sağlanmalıdır. Yerel yönetimlerin yasal tahsis (earmarking) mekanizmalarıyla desteklenmesi ve şeffaf dijital platformlarla harcamaların halka sunulması sistemin güvenilirliğini artıracaktır. Belediyelerin yeşil tahvil ihraçları ve kamu-özel sektör iş birlikleri ile yenilikçi finansal araçlara yönelmesi, hem şehirlerin yaşam kalitesini artıracak hem de iklim değişikliğiyle yerelden ulusala uzanan güçlü bir mücadele zemini oluşturacaktır.

KAYNAKLAR

- ÇADIRCI, Ç., KAYA, L. (2023), Türkiye'de Kentleşmenin Vergi Gelirleri Üzerindeki Etkisi (1972-2021), Cumhuriyet Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi, 24(4), 595-605.
- EROĞLU, E. (2019), An Analysis of Green Taxation in Turkey for Sustainable Growth, içinde Green Finance for Sustainable Global Growth, Hershey: IGI Global Publications.
- GÜNDÜZ, İ. O. (2013), Çevre Vergilerinin Yerel Yönetim Düzeyinde Uygulanması: Avrupa Birliği ve Türkiye Uygulaması, Maliye ve Finans Yazıları Dergisi, 27(99), 45-62.
- KAYA, S. S., KARAKELEŞ, K. N., BARY, W. (2024), Sürdürülebilir Kalkınma ve Yeşil Finans Kavramı, Kocaeli Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi, (Özel Sayı), 137-150.
- ÖTGEN, Y. (2021), Çevre Sorunlarının Çözümünde Yeşil Vergiler ve Türkiye Değerlendirmesi, Pamukkale Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yüksek Lisans Dönemi Projesi, Denizli.
- POLAT, O. (2013), Çevre Vergilerinin Yerel Yönetim Düzeyinde Uygulanması: Avrupa Birliği ve Türkiye Uygulaması (Yüksek Lisans Tezi), Bilecik Üniversitesi, Bilecik.
- UTKUSEVEN, A. (2018), Bir Yerel Yönetim Finansman Aracı Olarak Çevre Temizlik Vergisi Uygulaması: Manisa Örneği (Yüksek Lisans Tezi), Manisa Celal Bayar Üniversitesi, Manisa.
- YAPICI, F., TÜĞEN, K. (2019), Sürdürülebilir Kalkınma Politikası Çerçevesinde Türkiye'de Çevreci Vergiler, İzmir Yeminli Mali Müşavirler Odası Dergisi, 1(1), 25-37.

LİSANSÜSTÜ ÖĞRENCİLERİN ÖZ-YÖNETİMLİ ÖĞRENME SÜRECİNDE DİJİTAL ARAÇLARIN ROLÜ

Serap HAN

Kocaeli Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Hayat Boyu Öğrenme ve Yetişkin Eğitimi
s.han2720@gmail.com, ORCID: 0009-0001-0579-3834

Doç. Dr. Evren ŞUMUER

Kocaeli Üniversitesi, Eğitim Fakültesi, Bilgisayar ve Öğretim Teknolojileri
evren.sumuer@kocaeli.edu.tr, ORCID: 0000-0002-5345-8555

Özet

Dijital teknolojilerdeki hızlı dönüşüm, öğrenme süreçlerini dönüştürmektedir. Özellikle akademik ve profesyonel gelişimlerini eş zamanlı sürdüren lisansüstü öğrencileri için dijital araçlar, öz-yönetimli öğrenme süreçlerinin temel bileşenlerinden biri haline gelmiştir. Bu çalışmanın amacı da lisansüstü öğrencilerin öz-yönetimli öğrenme süreçlerinde dijital araçlardan yararlanma biçimlerini, tercih nedenlerini, kullanım stratejilerini ve bu süreçte karşılaştıkları zorlukları incelemektir. Araştırma, nitel araştırma yaklaşımlarından olgubilim deseni ile tasarlanmış; çalışma grubu farklı disiplinlerde öğrenim gören 7 lisansüstü öğrencisinden oluşmuştur. Veriler yarı yapılandırılmış görüşme formuyla toplanmış ve tümevarımcı analiz yaklaşımıyla çözümlenmiştir.

Bulgular, katılımcıların öz-yönetimli öğrenmelerini tetikleyen temel motivasyonların kişisel gelişim, mesleki güncellik, merak duygusu ve öğrenmede özerklik olduğunu göstermektedir. Dijital araçların; hız, zaman tasarrufu, mekânsal bağımsızlık, erişim kolaylığı ve içerik çeşitliliği sunması nedeniyle geleneksel öğrenme yöntemlerine kıyasla daha fazla tercih edildiği belirlenmiştir. Katılımcıların akademik veri tabanları, video tabanlı öğrenme platformları ve yapay zekâ destekli uygulamaları stratejik birer “öğrenme asistanı” olarak konumlandıkları saptanmıştır. Ayrıca katılımcıların bu araçları özellikle planlama, bilgiye erişim, araştırma ve uygulama aşamalarında etkin biçimde kullandıkları görülmüştür.

Bununla birlikte, dijital ortamlarda karşılaşılan bilgi kirliliği, elde edilen bilgilerin güvenilirliğini doğrulama güçlükleri, teknik altyapı sorunları ve dijital araçların kullanımına ilişkin bilişsel yeterlik eksiklikleri sürecin temel sınırlılıkları olarak öne çıkmaktadır. Katılımcıların bu zorlukları aşmak amacıyla farklı kaynakları karşılaştırma, çoklu doğrulama yapma ve güvenilir akademik veri tabanlarına yönelme gibi stratejiler geliştirdikleri tespit edilmiştir.

Sonuç olarak, dijital araçların öz-yönetimli öğrenmeyi destekleyen bütüncül bir öğrenme ekosistemi sunduğu; ancak bu ekosistemin etkili ve verimli kullanılabilmesi için dijital okuryazarlık becerilerinin geliştirilmesi, eleştirel değerlendirme alışkanlıklarının kazandırılması ve yapay zekâ destekli araçların güvenilir veri doğrulama mekanizmalarıyla eğitim süreçlerine sistematik biçimde entegre edilmesi gerektiği ortaya konulmuştur.

Anahtar Kelimeler: Öz-yönetimli Öğrenme, Dijital Araçlar, Lisansüstü Öğrenciler, Olgubilim

THE ROLE OF DIGITAL TOOLS IN THE SELF-DIRECTED LEARNING PROCESS OF GRADUATE STUDENTS

Abstract

Rapid transformation in digital technologies is reshaping learning processes today. Especially for graduate students who simultaneously maintain their academic and professional development, digital tools have become one of the fundamental components of self-directed learning processes. The purpose of this study is to comprehensively examine how graduate students utilize digital tools in their self-directed learning

processes, their reasons for preferring these tools, their usage strategies, and the challenges they encounter during this process. The research was designed using the phenomenology pattern, one of the qualitative research approaches, and the study group consisted of 7 graduate students studying in different disciplines. Data were collected through a semi-structured interview form and analyzed using an inductive analysis approach.

Findings indicate that the primary motivations triggering participants' self-directed learning are personal development, professional currency, curiosity, and autonomy in learning. It was determined that digital tools are preferred more than traditional learning methods because they offer speed, time savings, spatial independence, ease of access, and variety of content. It was found that participants position academic databases, video-based learning platforms, and artificial intelligence-supported applications as strategic "learning assistants". Furthermore, it was observed that participants use these tools effectively, especially in the planning, access to information, research, and implementation stages.

However, information pollution encountered in digital environments, difficulties in verifying the reliability of obtained information, technical infrastructure problems, and lack of cognitive competence regarding the use of digital tools emerge as the main limitations of the process. It was found that participants developed strategies such as comparing different sources, performing multi-verification, and turning to reliable academic databases to overcome these challenges. Consequently, it is revealed that digital tools offer a holistic learning ecosystem that supports self-directed learning; however, to use this ecosystem effectively and efficiently, digital literacy skills should be developed, critical evaluation habits should be instilled, and AI-supported tools should be systematically integrated into educational processes with reliable data verification mechanisms.

Keywords: Self-directed Learning, Digital Tools, Graduate Students, Phenomenology

1. GİRİŞ

Günümüz bilgi çağında, bilgiyi elde etme hızı ve erişilebilirliği, bireylerin öğrenme süreçlerini geleneksel öğrenme ortamlarının ötesine taşımıştır. Profesyonel hayatta aktif olarak yer alırken lisansüstü eğitimlerine devam eden bireyler için öğrenme; zaman, mekân ve otoriteden bağımsız, süreklilik arz eden bir süreç halini almıştır. Bu bağlamda, bireyin kendi öğrenme ihtiyaçlarını ve hedeflerini belirlediği, uygun kaynakları seçerek süreci bizzat yönettiği "öz-yönetimli öğrenme", günümüzün en kritik yetkinliklerinden biri olarak kabul edilmektedir. Öz-yönetimli öğrenme, bireyin sürece aktif dâhil olmasını ve süreci bilinçli şekilde yönetmesini zorunlu kılmaktadır.

Dijital teknolojiler, sunduğu sınırsız kaynak ve ortam çeşitliliğiyle bu bilinçli yönetim sürecine yeni boyutlar kazandırarak öğrenme pratiklerini köklü bir şekilde değiştirmiştir. Bu dönüşüm bireylerin bilgiye ulaşma hızını artırırken, devasa veri yığını içinde stratejik seçimler yapma ve bilgiyi doğrulama sorumluluğunu da beraberinde getirmiştir. İnternet tabanlı kaynaklar, akademik veri tabanları, video platformları ve yapay zekâ araçları öğrenenlere zengin ekosistemler sunsa da; bilgi kirliliği, doğrulama zorluğu ve doğru araç seçimi gibi yeni problemleri de yaratmıştır.

Akademik çalışmaların yoğunluğu ve bireysel sorumluluklarının artması nedeniyle lisansüstü öğrenciler, öz-yönetimli öğrenme becerilerini çok daha etkili kullanmak zorundadırlar. Literatür incelendiğinde, bu konudaki çalışmaların genellikle öğretmen adayları veya üniversite öğrencileri üzerinde yoğunlaştığı görülmekte; profesyonel iş yaşamının içindeki lisansüstü öğrencilerinin bu süreci nasıl deneyimledikleri yeterince incelenmemektedir. Bu araştırma, farklı disiplinlerden gelen bireylerin ortak veya ayrıışan dijital öğrenme pratiklerini anlamak, eğitim teknolojilerinin tasarımı ve akademik gelişim süreçlerinin iyileştirilmesi açısından büyük önem taşımaktadır.

Araştırmanın Amacı ve Soruları Bu araştırmanın temel amacı, lisansüstü öğrencilerin öz-yönetimli öğrenme sürecinde dijital araçlardan nasıl yararlandıklarını, nedenlerini ve karşılaştıkları zorlukları incelemektir. Bu doğrultuda şu sorulara yanıt aranmıştır:

1. Lisansüstü öğrencilerin öz yönetimli öğrenme motivasyonları nelerdir?
2. Öğrenme görevlerini yerine getirirken dijital ortamlardan nasıl faydalanmaktadırlar?
3. Yararlı buldukları dijital araçlar nelerdir?
4. Dijital araçları kullanırken karşılaştıkları zorluklar nelerdir?
5. Dijital araçlarla öz yönetimli öğrenme süreci nasıl iyileştirilebilir?

2. YÖNTEM

2.1. Araştırma Deseni ve Çalışma Grubu

Çalışma, katılımcıların deneyimlerini, algılarını ve görüşlerini ayrıntılı biçimde ortaya koyabilmek amacıyla nitel araştırma yaklaşımlarından olgubilim (fenomenoloji) deseniyle tasarlanmıştır. Çalışma grubu, amaçlı örnekleme yöntemlerinden ölçüt örnekleme yoluyla belirlenmiş; dijital araçları aktif olarak kullanan farklı disiplinlerdeki 7 lisansüstü öğrencisinden (4 Kadın, 3 Erkek) oluşmaktadır. Katılımcılar öğretmen, araştırma görevlisi, öğrenci, ticaret ve sağlık çalışanı gibi farklı mesleki arka planlara sahiptir.

2.2. Veri Toplama ve Analizi

Veriler, araştırmacı tarafından hazırlanan ve uzman görüşü alınarak son hali verilen Yarı Yapılandırılmış Görüşme Formu ile toplanmıştır. Görüşmeler katılımcıların tercihleri doğrultusunda çevrimiçi ortamda ortalama 15-20 dakika sürmüş ve ses kayıtları daha sonra yazılı döküm haline getirilmiştir. Elde edilen veriler, tümevarımcı nitel analiz yaklaşımı ile çözümlenmiş; kodlar oluşturularak temalar altında birleştirilmiş ve katılımcılar (Örn: K1, E2) kodlarıyla ifade edilerek tablolastırılmıştır.

3. BULGULAR

Araştırma bulguları katılımcıların motivasyonları, araç tercihleri, araçların etkili kullanımı, zorluklar ve çözüm önerileri olarak alt başlıklar halinde sunulmuştur.

3.1. Öz-Yönetimli Öğrenme Motivasyonları

Katılımcıların kendi kendilerine yeni bilgiler öğrenme gerekçeleri üç alt temada toplanmıştır: "Kişisel Gelişim", "Mesleki/Akademik Gelişim İhtiyacı" ve "Öğrenmede Özerklik ve Eksiklik Giderme". En yaygın motivasyon *Kişisel Gelişim* olarak öne çıkmıştır. Katılımcılar öğrenmeyi içsel bir "merak" ve "keyif" süreci olarak tanımlamıştır. Örneğin katılımcılardan biri, öğrenmeyi genel kültürünü geliştirmek ve merakını gidermek olarak belirtirken; katılımcılardan bazıları sosyal ve iletişim becerilerini geliştirmeyi de hedeflediklerini ifade etmişlerdir. *Mesleki Gelişim* açısından bir katılımcı kendi mesleğinde uzmanlaşmak için dijital araçları yoğun kullandığını, başka bir katılımcı ise proje analizlerinde eksiklerini kapatmak için bu yöneme başvurduğunu belirtmiştir. Ayrıca, katılımcılardan birisi "Bilgi Eksikliğini Fark Etme" durumunun süreci tetiklediğini ve öğrenmede "Bağımsızlık" kurma arzusunun dışsal otoriteye bağımlılığı ortadan kaldırdığını belirtmiştir.

3.2. Dijital Araçları Kullanma Nedenleri

Öğrencilerin kitap veya kütüphane yerine dijital araçları seçmelerindeki en güçlü neden "*Verimlilik: Hız ve Zaman*" olmuştur. Katılımcılar, fiziksel kaynak aramanın yavaşlığına karşı dijital araştırmaların saniyeler

içinde bilgiye ulaştırdığını ve zaman tasarrufu sağladığını vurgulamıştır. İkinci olarak “*Erişim Kolaylığı ve Mekânsal Esneklik*” öne çıkmaktadır; dijital ortamların sunduğu çeviri imkanları ve her yerden erişilebilirlik, öğrenenleri mekâna bağımlı olmaktan kurtarmaktadır. Nihayetinde, dijital materyallerin sunduğu “*İçerik Zenginliği*” ve hızla değişen rekabetçi dünyada “*Dijital Dönüşüme Uyum Sağlama*” gerekliliği de öğrencileri bu araçlara yönelten temel sebeplerdendir.

3.3. Öz-Yönetimli Öğrenmede Etkili Bulunan Dijital Araçlar

Katılımcıların etkin şekilde kullandıkları dijital araçlar beş farklı temada incelenmiştir:

- **Akademik Veri Tabanları ve Bilgi Sistemleri:** Katılımcılar, akademik bilgiye erişim amacıyla Google Scholar, Web of Science, Scopus, üniversite kütüphane altyapıları ve YÖKTEZ gibi akademik veri tabanlarını aktif olarak kullandıklarını belirtmişlerdir. Ayrıca bazı katılımcılar patent araştırmaları için Google Patents gibi resmi platformlardan da yararlandığını ifade etmiştir.
- **Yapay Zekâ ve Akıllı Asistanlar:** ChatGPT, Google Gemini ve Microsoft Co-pilot gibi araçlar. Özellikle E1 kodlu katılımcı, uluslararası ilişkiler alanında klasik akademik aramalar yaparken, matematik gibi yorumlama ve analiz gerektiren alanlarda yapay zekâyı kullandığını belirtmiştir. Öte yandan K1 gibi bazı katılımcılar bu teknolojiye uzak olduklarını ifade etmiştir.
- **Görsel ve Video Tabanlı Platformlar:** Katılımcılar, özellikle YouTube’u uygulamalı öğrenme süreçlerinde aktif olarak kullandıklarını belirtmişlerdir. YouTube’un; analiz programlarının kullanımını öğrenme, yabancı dil geliştirme ve farklı alanlardaki eğitim içeriklerine hızlı erişim sağlama açısından etkili bulunduğu ifade edilmiştir. Bunun yanında Canva’nın ise görsel içerik hazırlama ve sunum tasarlama süreçlerinde tercih edilen bir dijital araç olduğu görülmüştür.
- **Dijital Kurslar ve Ücretli Platformlar:** Katılımcılar, Udemy ve Borfin gibi dijital eğitim platformlarını özellikle yapılandırılmış ve profesyonel eğitim içeriklerine erişmek amacıyla kullandıklarını belirtmiştir. Bu platformların, profesyonel eğiticilerden eğitim alma ve soru-cevap yoluyla etkileşim kurma imkânı sunmasının öğrenme sürecini desteklediği ifade etmişlerdir.
- **Ofis ve Arama Araçları:** Katılımcılar, bilgi araştırma süreçlerinde klasik internet taramalarından yararlandıklarını; ayrıca Word, Excel ve PowerPoint gibi ofis programlarını içerik üretme, veri düzenleme ve sunum hazırlama amaçlı kullandıklarını belirtmiştir.

3.4. Dijital Ortamlardan Yararlanma Biçimleri

Öğrenciler dijital araçları “*Stratejik Planlama ve Yönetim*” kapsamında bir ön hazırlık ve yol haritası belirlemek amacıyla kullanmaktadır. Örneğin E2 kodlu katılımcı, bir konuya giriş yapmadan önce RouteMap gibi yapay zekâ uygulamalarından giriş-gelişme-sonuç şeklinde planlama desteği aldığını belirtmiştir. Katılımcıların büyük çoğunluğu araçları, ihtiyaç belirleme, kaynak saptama ve mesleki/akademik verileri toplama-analiz etme amacıyla kullanırken, bazıları değerlendirme aşamasında pratik testler yaparak öğrenip öğrenmediklerini dijital asistanlar olmadan sahada sınamaktadırlar.

3.5. Karşılaşılan Zorluklar ve Stratejik Çözümler

ÖYÖ sürecinde dijital araç kullanımının önündeki en belirgin problem “*Bilgi Güvenilirliği ve Doğrulama Sorunu*” olarak tespit edilmiştir. Katılımcıların büyük bir kısmı, arama motorlarında veya yapay zekâ platformlarında sunulan her bilginin doğru olmadığını, yapay zekânın bazen alakasız ve yanlış atıflar verdiğini, verilerin 3-4 kez teyit edilmesi gerektiğini belirtmiştir. Buna ek olarak, teknik dili anlayamama

(bilişsel yetkinlik eksikliği), aranan konu hakkında yeterli kaynak bulamama ve nadir de olsa internet altyapısındaki sistemsel bağlantı sorunları dile getirilmiştir. Bu sorunlara karşı öğrencilerin geliştirdikleri stratejiler ise; çelişen bilgileri birden çok makaleyle karşılaştırmak ve sadece resmi/hakemli kabul görmüş kaynaklara yönelmektir.

3.6. Sürecin İyileştirilmesine Yönelik Öneriler

Öğrenciler öz-yönetimli öğrenme kalitesini artırmak için üç temel öneri sunmuştur:

- **Eğitim Sistemine Erken Entegrasyon:** Dijital araç kullanımının ve yapay zekâ entegrasyonunun yükseköğretimden önce, ortaöğretim seviyesinden itibaren müfredata yerleştirilmesi ve kurslar aracılığıyla öğrencilere dijital okuryazarlık becerileri kazandırılması.
- **Sistem Güvenilirliği:** Dijital ekosistemde giderek artan ve odaklanmayı bozan (örneğin onlarca sekme açmak zorunda kalınan) bilgi kirliliğinin sistemsel olarak azaltılması; yapay zekâ modüllerinin yalnızca doğru, kanıtlanmış "gerçek" verilerle beslenmesi.
- **Bireysel Öz-Disiplin:** Araçların her şeyi yapmasını beklemek yerine, bireyin öz-disiplin geliştirerek yapay zekâyı öğrenmeyi kolaylaştıracak bir "rehber" ve stratejik yönlendirici olarak bilinçli şekilde kullanması.

4. SONUÇ VE TARTIŞMA

Bu çalışmanın bulguları, lisansüstü öğrencilerin geleneksel kaynaklar yerine dijital teknolojileri mekânsal esneklik, hız ve güncellik gibi pragmatik faydalar için tercih ettiklerini göstermektedir. Bu tercih, Knowles'ın (1975) yetişkin öğrenenlerin "özerklik" ihtiyacı teorisiyle ve Davis'in (1989) teknoloji kabul modeliyle güçlü bir uyum içerisindedir. Öğrencilerin YÖKTEZ, akademik veri tabanları ve YouTube'u birlikte kullanarak kendilerine stratejik bir "öğrenme ekosistemi" kurgulamaları, Kop ve Fournier'in (2010) ağ tabanlı öğrenme bağlamı ve Yot-Domínguez ve Marcelo'nun (2017) bulgularıyla doğrudan örtüşmektedir.

Süreçteki en kritik darboğazın "bilgi kirliliği" ve elde edilen yapay zekâ çıktılarının "doğrulama zorluğu" olduğu açıktır. Lewandowsky ve diğerlerinin (2017) çalışmaları ile Sert'in (2010) bilgi okuryazarlığı öz-yeterliliğine ilişkin çalışmaları, öğrencilerin güvenilir verilerle karşı geliştirdikleri "çapraz doğrulama" ve hakemli kaynak arayışını desteklemektedir. Sorunların kalıcı çözümü için bireysel yetkinliklerin ötesinde kurumsal entegrasyonlara ve dijital sistemlerin teknolojik güvenilirliklerini artırmalarına ihtiyaç duyulmaktadır (Bernhard vd., 2023).

5. ÖNERİLER

Araştırma sonuçlarına dayalı olarak şu öneriler sunulmaktadır:

- Lisansüstü seviyedeki öğrencilerin en çok vakit kaybettiği "bilgi kirliliği" sorununu hafifletmek için üniversiteler bünyesinde ileri düzey dijital okuryazarlık, yapay zekâ etiği ve güvenilir veri doğrulama eğitimleri yaygınlaştırılmalıdır.
- Üniversitelerin mevcut eğitim modellerine, öz-yönetimli öğrenmeyi teşvik eden modern dijital platformlar ders içerikleriyle uyumlu, planlı bir şekilde entegre edilmelidir.
- Akademik araştırma süreçlerinde yapay zekâ destekli araçların (ChatGPT, Co-pilot, Gemini) doğru komutlarla (prompt) nasıl kullanılacağına dair kurumsal rehberlik mekanizmaları kurulmalıdır.

- Gelecekteki çalışmalarda, dijital araç kullanımının öğrenme çıktıları ve akademik başarı üzerindeki net etkisi, çok daha geniş katılımlı nicel ve karma yöntemlerle araştırılmalıdır.

KAYNAKLAR

- BERNHARD, A., vd. (2023), *Digital Trust and Reliability in Higher Education Systems*, Computers & Education, 190, 104–123.
- DAVIS, F. D. (1989), *Perceived Usefulness, Perceived Ease of Use, and User Acceptance of Information Technology*, MIS Quarterly, 13(3), 319–340.
- KNOWLES, M. S. (1975), *Self-Directed Learning: A Guide for Learners and Teachers*, New York: Association Press.
- KOP, R., FOURNIER, H. (2010), *New Dimensions to Self-Directed Learning in Open Networked Learning*, International Journal of Self-Directed Learning, 7(2), 1–20.
- LEWANDOWSKY, S., ECKER, U. K. H., COOK, J. (2017), *Beyond Misinformation: Understanding and Coping with the “Post-Truth” Era*, Journal of Applied Research in Memory and Cognition, 6(4), 353–369.
- SERT, G. (2010), *Bilgi Okuryazarlığı Öz-Yeterliği ve Üniversite Öğrencileri Üzerine Bir Çalışma*, Eğitim ve Bilim, 35(158), 1–15.
- YOT-DOMÍNGUEZ, C., MARCELO, C. (2017), *University Students’ Digital Competence in Three Areas of the DigComp Framework*, Journal of New Approaches in Educational Research, 6(2), 115–122.

EZRA POUND AT PISA: A CRITICAL READING OF CANTO LXXIV

Dr. Mehmet Ali KAYA

Milli Eğitim Bakanlığı

memalikaya@gmail.com, ORCID: 0000-0001-5086-9802

Abstract

This article presents a critical analysis of Canto LXXIV, the opening poem of Ezra Pound's *The Pisan Cantos* (1948). The canto was written during his prison years at the American Disciplinary Training Center near Pisa, Italy, after World War II. The article argues that Canto LXXIV employs a fugue composition method that brings together numerous historical, mythological, and personal voices. These voices include interwoven themes such as Mussolini's execution, Odysseus as the poet's alter ego, goddesses visit, memories of the modernist literary community, and Confucian ideals of sincerity. The study argues that the poet's use of Chinese ideograms, classical allusions, and Vorticist imagery form the structural and philosophical base of his poetry. It shows that the canto emerged from a fragmented state and this is expressed through broken syntax, abrupt transitions, and multilingual discontinuities. The study then progresses toward spiritual renewal through Confucian sincerity, classical beauty, and the enduring power of art and memory. It examines Canto LXXIV as a work that employs modernist formal strategies. In this way, it displays Pound's profound personal and philosophical account with history, failure, and the possibility of renewal.

Keywords: Ezra Pound, *The Pisan Cantos*, Canto LXXIV, modernism, fragmentation, Confucianism, Vorticism

EZRA POUND PISA'DA: CANTO LXXIV'İN ELEŞTİREL BİR OKUMASI

Özet

Bu makale, Ezra Pound'un II. Dünya Savaşı'ndan sonra İtalya'nın Pisa kenti yakınlarındaki Amerikan Disiplin Eğitim Merkezi'nde tutuklu kaldığı dönemde yazdığı *The Pisan Cantos* (1948) adlı eserinin açılış şiiri olan Canto LXXIV'ün kapsamlı bir eleştirel analizini sunar. Makale, Canto LXXIV'ün çok sayıda tarihsel, mitolojik ve kişisel sesi bir araya getiren fugal bir kompozisyon yöntemi kullandığını savunur. Bu sesler; Mussolini'nin idamı, şairin öteki benisi olarak Odysseus, kadın tanrıça ziyaretleri, modernist edebiyat camiasının anıları ve Konfüçyüsçü samimiyet idealleri gibi iç içe geçmiş temaları oluşturur. Çin ideogramlarını, klasik göndermeleri ve Vorticist imgelerini kullanmasının şiirin sadece bir süsleme değil yapısal ve felsefi omurgasını oluşturduğunu savunur. Analiz, kantonun parçalı söz dizimi, ani geçişler ve çok dilli kopmalarla ifade edilen bir durumdan yola çıktığını gösterir. Ardından, Konfüçyüsçü içtenlik, klasik güzellik ve sanatın ve hafızanın kalıcı gücü aracılığıyla manevi bir yenilenmeye doğru yönelir. Makale, Canto LXXIV'ü modernist biçimsel stratejileri derinlemesine kişisel ve felsefi bir hesaplaşma için kullanan bir eser olarak ele alır. Tarihle, başarısızlıkla ve yenilenme olasılığıyla yüzleşir.

Anahtar Kelimeler: Ezra Pound, *Pisan Kantoları*, Kanto LXXIV, modernizm, parçalanma, Konfüçyüsçülük, Vorticism

1.INTRODUCTION

Ezra Pound wrote *The Pisan Cantos* (1948) during his years in prison near Pisa during the war. This canto is one of the most complex and controversial works of twentieth-century English poetry. Pound wrote this work while waiting trial for treason as he supported Mussolini's Italy during the war. The canto reflects both a personal crisis and a remarkable literary ambition. Canto LXXIV is the opening canto of *The Pisan Series* and establishes its main themes, methods, and tone. Its intensity and structure continue to challenge both readers and scholars. This article examines Canto LXXIV closely, placing it within a broad intellectual and biographical framework. This canto brings together a wide range of topics, including Mussolini's death,

Greek mythology, Confucian ideas, Chinese ideogram, and his memories of London and Paris. It also includes Pound's critique of usury and international finance. Understanding this material requires close attention to Pound's method of composition. He uses a fugue and fragmented structure, linking various ideas through recurring themes. This study on *The Pisan Cantos* has addressed various aspects of this complexity. These include the role of Confucianism and Vorticism, ideogram poetry, the elegiac dimension of the sequence, and political debates surrounding Pound's legacy. This article argues that Canto LXXIV, drawing on Confucian ethics, Homeric myth, personal memories, and vivid imagery, and employing diverse techniques, transforms Pound's crisis of imprisonment into a movement of catharsis and renewal, freeing him from the emotions that give rise to feelings of burden and gloom.

2. MATERIALS AND METHODS

This study examines Canto LXXIV, which is the first poem in Ezra Pound's *The Pisan Cantos*, through a close reading method. The main text examined is the New Directions edition of Ezra Pound's *Cantos*. In addition, Pound's works, particularly *The ABC of Reading* (1934) and *The Spirit of Romance* (1910), have been used to understand Pound's literary ideas and artistic principles better.

The study draws on approaches from New Criticism and intertextual studies. It allows for an examination of the canton within its historical, biographical, and literary background. The analysis also benefits from academic papers on Modernist poetry, archival material relating to Pound's imprisonment at the Discipline Training Centre near Pisa in 1945, and significant critical works.

Special attention is paid to recurring themes, imagery, and structural elements in the poem's sections. These features are interpreted through comparisons with classical literature, Confucian philosophy, and the broader Modernist tradition. All of these played a significant role in Pound's wider poetic vision.

3. THE POET IN THE CAGE: SUFFERING AND RENEWAL IN POUND'S CANTO LXXIV

When World War II began, Pound was living in Italy and making a living by broadcasting on the radio. He gave talks on politics, economics, and society, often expressing opposition to America's involvement in the war. In 1943, he was accused of treason and subsequently detained at the American Disciplinary Training Center (DTC) north of Pisa, where he wrote *The Pisan Cantos*. Three weeks after being detained, he suffered a nervous breakdown, was then transferred to another location, where he was given a typewriter. As reading material, he was allowed to have three books in addition to the Bible: a Chinese dictionary, a Chinese Confucian text, and James Legge's translation of the same text. He was later given a copy of the *Pocket Book of Poems* compiled by Morris Edmund Spenser.

The Pisan Cantos constitute the most admired and widely read part of his work, as well as one of the most influential, having shaped the path of later poets. The first part of the work, LXXIV, is lyrical and elegiac in nature; the poet analyzes himself to reassess his past and judge his present, blending history and myth with personal memories. Like the other cantos, Canto LXXIV is written in free verse; it has no specific rhythm or consistent number of feet and is not rhyming. The poem is generally divided into paragraphs of lines; there are also free verse stanzas that do not have a regular structure and can range from a single line to several pages. One of the canto's distinctive structural features is its radical fragmentation: there are no normal syntactic patterns, therefore the verses may lack a subject, object, or verb. Furthermore, the lines may start abruptly, in the middle of a sentence, and often switch to a foreign language. An example of this is found at the beginning of Canto LXXIV: "the wind is also is of the process sorella la luna," (Pound, 1948, p. 3) which suggests a sense of natural unity, where wind and moon are linked as part of the same living process. It suggests a shift from natural unity to a more urgent and cautionary tone, where the call to "fear god and the stupidity of the populace," (p. 3) introduces tension, "but a precise definition" (p. 3) points toward a search for clarity or order within that tension.

Another distinctive feature of Canto LXXIV is the use of Chinese ideograms, which Pound employed as part of its fragmented structure to convey meaning beyond traditional language. In this canto, ideograms

play an important role, as Pound inserts Chinese characters alongside the text to deepen and comment on the meaning of the Western-language lines. These types of ideograms are pictorial writing systems that allow readers to read them as visual images without knowing Chinese. Therefore, they convey direct messages and embody the themes of specific parts of the poem. In his work *The Cantos*, he conveyed all the fundamental concepts of Confucian philosophy through ideograms. He did this using the fundamental concepts of Confucian philosophy that he learned from his translation of the Four Books. Regarding this, Mary Paterson Cheadle (1997) comments:

Many Confucian concepts are presented in *The Cantos* in the form of Chinese words or phrases. Especially, when they are printed large, these words are visually striking and contribute dramatically to the sculptural effect of Pound's free verse. Pound himself appreciated the visual power of Chinese characters or ideographs and even believed that the conveyance of meaning depended in part on the skill with which word was drawn. (p. 222)

This shows how Ezra Pound treats language as both meaning and image. His use of Chinese characters in his poems demonstrates his belief that poetry should not only be read but also seen; he transforms the poetry into a visual image in which form itself conveys thought.

Canto LXXIV sets forth the compositional method governing *The Pisan Cantos*. This is a fugue-like structure in which multiple themes are introduced, broken down into parts, and reappear repeatedly in various forms throughout the poem. This method shapes diverse material—from Homer, Confucian texts, myth, history, economics, and Pound's personal concerns—into recurring patterns rather than a linear structure. In this way, previous concerns in the cantos are not only continued but also restructured within new contexts in Canto LXXIV. As David Perkins (1976) note, the texture of the work depends on “concrete and fragmentary presentation, allusions, ellipsis, discontinuity, and juxtaposition” (p. 222). The result is a deliberately discontinuous poetic form in which coherence emerges both through narrative progression, and through thematic recurrence and juxtaposition.

Almost each line of LXXIV contains a different reference either to previous sections of the cantos or to literature or history. The first eight lines refer to Mussolini's ("Ben") death. The poet begins by contemplating Mussolini's death while looking out of the DTC window at the peasants working in the fields. He refers to Benito Mussolini being hanged by his feet. The poem reflects this in the following way:

shoulders
Manes! Manes was tanned and stuffed,
Thus Ben and la Clara *a Milano*
by the heels at Milano
That maggots shd / eat the dead bullock
DIGONOS, but the twice crucified
where in history will you find it? (Pound, 1948, p. 3)

This septet, by associating Mussolini's execution with the figure of Manes and imagery of decay, highlights themes of death and public display. In Roman and later Greek alphabets, DIGONOS evokes the god Dionysus, who too was brutally murdered and dismembered. According to myths, he was born twice. However, as Perkins David suggests, “Perhaps we should also think of Pound: he was stood by the partisans against the wall to be shot, and then brought to the prison camp, where he expected to be hanged. Certainly Pound identified himself with the founders and prophets he alludes to” (1976, p. 223). This identification deepens the canto's blending of personal experience with historical and mythical suffering

The poem also addresses to “the Possum” (a clear reference to T. S. Eliot), the opening line deliberately reverses Eliot's famous “whimper” with “a bang,” staging a rivalry over poetic and cultural legacy.

yet say this to the Possum: a bang, not a whimper,
with a bang not with a whimper,

To build the city of Dioce whose terraces are the colour of stars.
 The suave eyes, quiet, not scornful,
 rain also is of the process.
 What you depart from is not the way
 and olive tree blown white in the wind
 washed in the Kiang and Han
 what whiteness will you add to this whiteness,
 what candor? (Pound, 1948, p. 3)

The “city of Dioce” feels like an ideal world built of beauty and order, while recurring images of whiteness, rain, and olive trees add a calm and purifying tone to the lines. However, this is unstable: the poem immediately turns to questions and unraveling images; this suggests that order is part of the flow rather than a fixed solution. This situation is linked to the DTC, where the poet was imprisoned: “A man on whom the sun has gone down/ nor shall diamond die in the avalanche/ be it torn from its setting/ first must destroy himself ere others destroy him. / 4 times was the city rebuilt” (p. 8). In *The Cantos of Pisa*, the world is not mapped in an idealistic way, but rather depicted and disembodied by the totality of man's greedy nature.

In Canto LXXIV, Pound often speaks about himself and Odysseus interchangeably, merging personal experience with mythic narrative. At the opening of canto, Pound aligns himself with “OY TIΣ” (“nobody” in Greek) (p. 3), the name Odysseus uses in the Cyclops episode of the *Odyssey*. He places the Chinese character “莫” (pp. 7- 10) alongside the Greek “OY TIΣ” bringing together different writing systems. In this way, the text both translates and creates layers of cross-cultural meaning, allowing different writing systems to echo and reinforce each other. This juxtaposition also reflects the canto's method: meaning is not conveyed solely through a single language, but emerges through collision and overlap.

Canto LXXIV continues with visits from goddesses marked by imagery of light and brilliance, which reinforces and supports Pound's perspective on the prison setting. The events he describes are generally linked to the poet's close observations of the natural world/camp. This begins with the identification of a nearby mountain with Mount Taishan in China and the naming of the moon as “sorella la luna” (sister moon) (p. 3): a name functions as the sacred place among the peaks of China. This place is considered the source of life and the place where the souls of the dead return to face judgment. Visible from the DTC on the horizon, “Mt. Taishan @ Pisa / as Fujiyama at Gardone,” (p. 5) connects intercultural sacred mountains; here the image combines geography, memory and symbolism, evoking the town on Lake Garda where Mussolini fled after the fall of Rome.

Canto LXXIV features three different goddesses visiting Pound's prison cell. First comes Kuanon, the Buddhist Goddess of Mercy, “all delights” (p. 13); she is the one who “bringeth sleep on this stone/offered the wine bottle” (p. 13). Then comes Ixxota, the moon spirit of Hagoromo, the lover of Sigismondo, “with a beautiful look in her eyes; and the nymph of Hagoromo, as acorona of angels” (p. 8); and finally, Aphrodite, the Greek Goddess of Love, visits him “in the name of the god of wine Castelli” (p. 14). Here, Pound's yearning for freedom is clearly evident. His association of liberation with Greek goddesses shows that he saw mythological gods and goddesses as the purest form of classical beauty, freedom, and art. These are symbols of what he always wished to depict in his works.

A large part of Canton LXXIV is devoted to Pound's memories, particularly those of his years in London and Paris, and the writers and artists he met in those cities. He puts together anecdotes about his time there, and thinks about his friends who are no longer alive. He dedicated a section of his work *The Pisan Cantos* to commemorating them, including W.B. Yeats, Ford Madox Ford, Victor Plarr, and Maurice Hewlett. He also frequently refers to modern art and writers, especially Hemingway, Joyce, Manet, and Degas, who have drawn upon his artistic style.

Pound also touches on banking and monetary matters, referring to Jewish Rothschild family, who had considerable financial influence in 19th-century Europe. He draws on biblical warnings against “private usurious lending” (p. 19) and refers to the “mayor of Wörgl,” (p.19) who introduced a local stamp currency. Together, these examples highlight what Pound sees as a destructive human tendency toward usury and economic exploitation. In this context, Pound says the following in Canto LXXIV:

autumnal heavens sha-o
with the sun under its melody
to the compassionate heavens
And there is also the XIX Leviticus.
Though shalt purchase the field with money.
signed Jeremiah
from the tower of Hananel unto Goah. (p. 18)

In this context, Pound compares two systems by quoting from sacred texts: a natural or moral harmony and a man-made economic system based on money and property. This sestet reflects his concern, in particular, about how economic practices, such as buying and selling, conform or do not conform to a just moral order.

Pound also expresses his admiration for Confucius and remains firmly committed to the Confucian belief that the world and people should be judged according to the standard of “sincerity,” which Pound expresses as “...principio verbum/ paraclete or the verbum perfectum: sinceritas...” (p. 5). The concept becomes his belief and principle in his cantos. According to Confucian teachings, practicing sincerity can turn ignorance into wisdom and weakness into strength (Zhang, p. 44). Wang Gui-ming (2013) explains Pound's interest in Confucianism with these words:

While reading the cantos, the reader is likely to be aware that Pound probably absorbed the essence of The Book of Four and regained confidence, recounting the evolution of human civilizations as a philosophical poet and historian instead of writing down someone's last words. These changes occurred due to Pound's deeper understanding of the Confucian concepts of “benevolence”, “fidelity” and “sincerity”, and coming to epiphany of life in the end. (p. 606)

According to Gui-ming, the cantos allow Pound to reground himself as a philosophical poet who seeks meaning in history. Through his engagement with Confucian values such as benevolence, loyalty, and sincerity, the poetry progresses toward a moment of insight where personal crisis becomes the foundation of renewed understanding and trust.

The canto also dramatizes a journey. “The journey in the cantos occurs on two levels: one, a spiritual quest for transcendence, for the revelation of divine forces that lead to individual enlightenment; the other, an intellectual search for worldly wisdom, a vision of the Just City that leads to civic order and harmony” (Anonymous, n.d.). The canto, as an intellectual and spiritual journey, parallel Dante's quest for enlightenment and Odysseus's search for her home. “By no means an orderly Dantescan rising/ but as the winds veer// as the winds veer and the raft is driven” (Pound, 1948, p. 21). The canto juxtaposes Dante's image of a “rose in steel dust,” (p. 27) created by the effect of a magnet on iron filings, with Verlaine's image of a fountain “tossing as diamond clarity” (p. 27). This contrast shows how the canto moves between material power and moments of clarity and grace, combining harsh, mechanical imagery with luminous beauty. According to Andrew Houwen, “Pound's poetics rather resembles two matter particles and the force that interacts between them like the magnetic force that overcomes the distance between the magnet and the iron filings and produces a pattern, to use Pound's later image in Canto LXXIV, the pines of Takasago are linked, ‘though rivers and mountains lie between’ (2014, p. 331). In that sense, a magnet can transform iron filings into a rose. Pound's vortex theory suggests that such a rose is only possible “for those who have passed over Lethe” (Pound, 1948, p. 27).

4. CONCLUSION

Canto LXXIV demonstrates how poetry can transform historical catastrophes and personal crises into artistic renewal. Written on toilet paper in a military prison cell, the poem rejects despair and pessimism. Instead, it presents complex and diverse themes intertwined with history, myth, memory, and ethics. Its fragmented structure reflects the broken world it depicts.

This canto employs a fugue structure that brings together themes such as death, myths, Confucian thought, memories, and a critique of usury. This is not a random writing style, but a way of showing how the mind functions under severe pressure. Influenced by both Western and Eastern traditions, this canto depicts a mind struggling to make sense of profound personal and civilizational events.

The Confucian idea of "sinceritas" lies at its core, (Pound, 1948, p.5) which Pound saw as both a philosophy and a way of survival. This means remaining true to one's true self in times of crisis. This principle supports the poet's transformation, along with the power of the beauty of goddesses, nature, and other artists. He moves from "a man on whom the sun has gone down" (p. 8) to on a raft "blown white in the wind" (p. 3) at the end of canto. Canto LXXIV is not just about loss. It is about art, memory, ethics, and the resilience of the human spirit in its most difficult moments. In this sense, the work is an important example of Anglo-American modernism and it symbolizes a reflection on holding onto beauty and moral seriousness in a period of violence and disillusionment.

REFERENCES

- Anonymous. Ezra Pound: Influence, Technique, and Legacy in Modern Poetry. Studocu. (n.d.), Retrieved May 5, 2026, from <https://www.studocu.com/row/document/universite-chouaib-doukkali/drama-and-poetry/document-10-ezra-pound/48493690>
- Cheadle, M. Paterson. Ezra Pound's Confucian translations. Ann Arbor, Michigan: University of Michigan Press. 1997.
- Houwen, Andrew. Ezra Pound's Early Cantos and his Translation of Takasago. Vol 65, Issue 269, pages 321-341 Published in print April 2014.
- Gui-ming, Wang. Confucian Thoughts in Ezra Pound's The Pisan Cantos. *Journal of Literature and Art Studies*, October 2013, Vol. 3, No. 10, 601-610 * Beijing Institute of Technology, Beijing, China
- Perkins, David, *A History of Modern Poetry*. Cambridge, Mass. Belknap Press of Harvard University Press, 1976. Retrieved April 5, 2026, from <https://photosandnotes.wordpress.com/wp-content/uploads/2015/03/ezra-pound.pdf>
- Pound, E. *The Pisan Cantos*. New York: New Directions Publishing Cooperation, 1948.
- Pound, E. *The Cantos of Ezra Pound*. New York: New Directions Publishing Corporation. 1998.
- Zhang, Y. W. *The Book of Four*. Changsha: Hunan University Press. 1989

THE NEED FOR SUSTAINABILITY OF COASTAL TOURISM DEVELOPMENT STUDY CASE: DURRES DESTINATION (ALBANIA)

Dr. Majlinda Muka

“Aleksandër Moisiu” University, Business Faculty, Tourism Department
majlindamuka@uamd.edu.al, ORCID: 0000-0001-6141-6868

Prof. Dr. Flora Merko

“Aleksandër Moisiu” University, Business Faculty, Economics Department
floramerko@uamd.edu.al, ORCID: 0000-0002-5135-1818

Abstract

Tourism is considered one of the most vital sectors of the Albanian economy with an ever-increasing role, but which is also associated with the creation of considerable environmental pressures, especially in the coastal environment. Development of coastal tourism as a growing trend of tourism has created better socio-economic opportunities for the community through the improvement of the standard of living, the diversification of training education and employment opportunities, interactivity between people and different cultures. The most frequented tourism coastal product, that of “Sun, Sand and Water” is sensitively linked to natural coastal ecosystems which are shown to be vulnerable to human activity in addition to climate change.

The paper aims to identify what are the major challenges in this tourism destination that require sustainable management as natural habitat loss, increased pollution and solid waste, land use and pressure on infrastructure. Based on a review of academic literature, tourism statistics and environmental reports, the study examines the relationship between the rapid expansion of tourism and environmental degradation, highlighting the need for sustainable models and management practices. The research applies a qualitative methodology based on a literature review and comparative analysis. The findings of the study highlight the importance of integrated coastal zone management, the collaboration of stakeholders in creating a sustainable development management model. The case of the tourist destination of Durres, reflects the challenges that coastal destinations face in maintaining the balance between economic growth and the need for environmental protection in order to develop sustainable tourism.

Keywords: coastal tourism, Durres destination, sustainable development, environmental impact.

1. INTRODUCTION

Tourism has become one of the most important pillars of the Albanian economy and one of the country's fastest-growing sectors during the last decade. According to the National Tourism Strategy 2024–2030, Albania has experienced a remarkable economic and social transformation, in which tourism played a central role in this development process. The contribution of tourism to the national economy has increased significantly in recent years. In 2023, Albania recorded approximately 10.1 million international arrivals, compared to 7.5 million in 2022, reflecting one of the highest tourism growth rates in Europe, ranked fourth globally for the increase in international tourist arrivals compared to pre-pandemic levels, with a 56% increase relative to 2019. Tourism revenues also reached a historic record of approximately €4.1 billion in 2024, demonstrating the sector's strong impact on economic growth, employment, foreign exchange inflows, and investment attraction. The most important tourism product in Albania is coastal “sun, sand and sea” tourism. This tourism product represents the core of Albania's tourism industry and constitutes the main driver of international arrivals, tourism revenues, and tourism-related investments. The majority of tourism arrivals are concentrated during the summer months and are primarily motivated by beach holidays. Around 95% of international visitors travel to Albania for holiday purposes, while tourism revenues reached

approximately €4.1 billion in 2024. The country possesses approximately 476 km of coastline stretching along the Adriatic and Ionian Seas, characterized by sandy beaches, rocky bays, mediterranean climate, and scenic landscapes. In this point of view, Durrës destination experienced rapid urban and economic development due to tourism demand and despite its economic importance, this development is accompanied by sustainability challenges. The concentration of tourism activity during the summer season has generated environmental pressure, coastal urbanization, marine pollution, overcrowding, and infrastructure stress, so the necessity of developing a more sustainable coastal tourism model focused on environmental protection, diversification of tourism products, and integrated destination management is more than needed. Durrës represents one of the most important coastal tourism destinations in Albania. Located along the Adriatic coastline and positioned close to Tirana, the city has become the principal tourism gateway of the country. It combines multiple tourism functions including beach tourism, urban tourism, cultural tourism, maritime transport, and hospitality services. During the summer season, Durrës coastline receives hundreds of thousands of domestic and international visitors concentrated particularly in the beach areas round the city. The rapid growth of tourism activity after the political and economic transition of the 1990s transformed the region into a major tourism and urban development corridor. Despite its economic importance, tourism development has increasingly generated environmental pressures that threaten the long-term sustainability of the destination. The environmental situation is characterized by multiple interconnected problems including coastal erosion, marine pollution, degradation of bathing water quality, excessive land-use transformation, and uncontrolled urban expansion. According to the National Report on Marine Spatial Planning in Albania, the lack of physical and integrated coastal planning remains one of the principal obstacles to sustainable coastal development.

One of the most alarming environmental indicators concerns bathing water quality. The European Environment Agency report on Albania's bathing waters for 2024 demonstrates a considerable deterioration in water quality conditions. Only 16% of Albania's bathing waters were classified as "excellent," while approximately 22.7% were categorized as "poor".

Although these figures represent national averages, densely urbanized and highly frequented coastal zones such as Durrës are particularly exposed to pollution pressures related to sewage discharge, inadequate wastewater treatment, and intensive seasonal tourism. The decline in bathing water quality not only threatens ecosystem health but also directly affects tourism attractiveness, visitor satisfaction, and public health standards.

Another major environmental concern faced in the region is coastal erosion. Studies conducted along Durrës coastline indicate that uncontrolled development, sediment extraction, changes in river sediment dynamics, and anthropogenic interventions have significantly altered coastal equilibrium (De Leo et al, 2026). Northern and central coastal areas near Durrës are considered particularly vulnerable to erosion processes due to intensive urbanization and the alteration of natural sediment transport systems. The reduction of sediment input from rivers, combined with construction activities and coastal engineering interventions, has accelerated shoreline retreat and increased the vulnerability of beaches and tourism infrastructure.

Land-use transformation also constitutes a critical sustainability challenge. Since the 1990s, large sections of the coastal area have been converted into tourism facilities, hotels, apartment complexes, or restaurants. In many cases, development occurred informally or without sufficient environmental assessment. As a consequence, natural coastal ecosystems and green areas have progressively diminished.

2.LITERATURE REVIEW

The concept of sustainable tourism emerged as a response to the growing environmental and socio-economic impacts generated by mass tourism development during the second half of the XX century. Sustainable tourism seeks to balance economic growth, environmental protection, and social equity while ensuring that tourism development does not compromise the needs of future generations. Sustainable tourism is defined

as a development approach that minimizes ecological degradation while maximizing economic and social benefits for local communities, (Weaver, 2006). In coastal destinations, sustainability becomes particularly important because tourism activities depend directly on fragile marine and coastal ecosystems. Butler's (1980) Tourism Area Life Cycle model explains how tourism destinations often evolve from exploration and growth toward stagnation when environmental degradation and overcrowding intensify. In many Mediterranean coastal destinations, excessive tourism growth has generated exactly such pressures through over construction, congestion, and ecosystem degradation (Dodds & Butler, 2019). According to (Bramwell and Lane, 1993) argued that sustainable tourism requires long-term planning mechanisms capable of integrating environmental conservation with local economic development. Similarly, (Hunter, 1997) emphasizes that sustainability in tourism should not be interpreted as a fixed model but rather as a flexible adaptive process capable of responding to changing ecological and social conditions.

Coastal tourism ecosystems provide the natural resources upon which tourism economies rely, including beaches, dunes, marine biodiversity and coastal landscapes. However, the rapid expansion of tourism infrastructure has increasingly transformed coastal environments worldwide. According to the Ocean Panel report, coastal and marine tourism remains one of the largest sectors of the global tourism economy but simultaneously constitutes a major source of environmental pressure. The report emphasizes that the traditional tourism model based on unrestricted growth, intensive construction, and mass visitation is inherently unsustainable because it contributes to pollution, biodiversity loss and ecosystem degradation. In Mediterranean coastal destinations, tourism expansion has frequently generated conflicts between economic growth and environmental conservation. Hall (2001) argues that tourism development in coastal areas often leads to excessive urbanization, pressure on water resources, habitat destruction, and deterioration of marine ecosystems. Similar patterns are visible throughout the Albanian coastline, especially in destinations such as Durrës, where tourism growth accelerated rapidly after the economic liberalization period of the 1990s. The sustainability of coastal tourism is closely linked to environmental quality indicators such as bathing water quality, coastal landscape integrity, biodiversity conservation. Destinations characterized by environmental degradation gradually lose their tourism competitiveness because visitors increasingly demand cleaner, healthier, and more environmentally responsible tourism experiences. Within the Albanian context, coastal tourism sustainability remains strongly influenced by institutional and governance limitations. The National Report on Marine Spatial Planning in Albania identifies weak spatial planning systems, uncontrolled construction, and insufficient coastal management as major barriers to sustainable development. These problems are particularly evident in Durrës, where tourism infrastructure and urban expansion frequently developed without integrated environmental planning or adequate wastewater and infrastructure systems. The concept of regenerative tourism has recently expanded the traditional understanding of sustainability. Unlike conventional sustainable tourism approaches that focus mainly on reducing negative impacts, regenerative tourism seeks actively to restore ecosystems, revitalize local communities, and improve environmental conditions. This approach is especially relevant for Durrës, where tourism sustainability requires not only environmental protection but also ecosystem restoration and long-term resilience against urban pressures. Therefore, sustainable coastal tourism development in Durrës requires a transition from mass tourism models toward integrated, ecosystem-centered tourism systems capable of balancing environmental preservation with economic and social development. The relationship between tourism and environmental degradation has become one of the most debated issues in contemporary tourism research. Although tourism contributes significantly to economic growth and employment generation, uncontrolled tourism expansion frequently creates serious ecological consequences, particularly in coastal destinations characterized by fragile ecosystems and high urbanization pressure.

3. MATERIALS AND METHODS

The study aims to examine the relationship between tourism development and environmental sustainability by analyzing environmental conditions, coastal management practices, and tourism development dynamics affecting Durrës coastal region. The methodology is primarily based on secondary data analysis and

interpretative review of institutional reports, academic publications, environmental assessments, and tourism policy documents where attention was given to materials directly related to coastal sustainability, environmental degradation, and tourism development in Albania. The documents referred include the European Environment Agency Bathing Water Quality Report 2024, the National Report on Marine Spatial Planning in Albania, studies on coastal erosion and land-use changes along the Albanian coast, the Ocean Panel Report on Sustainable Coastal and Marine Tourism, and the Albanian National Tourism Strategy 2024–2030 and different research articles as well. The research adopts a narrative analytical approach as methodology. The objective was not only to identify environmental problems but also to interpret how tourism development patterns, institutional weaknesses, and socio-economic transformations have contributed to environmental pressures in this coastal destination. The analysis focused on several core sustainability dimensions including bathing water quality, coastal erosion, land-use transformation, infrastructure pressure, and governance challenges. Comparative references to broader mediterranean tourism sustainability literature were also incorporated in order to contextualize Durrës within international coastal tourism debates. Through this approach, the research seeks to provide a holistic understanding of the sustainability challenges facing Durrës as a coastal tourism destination and to evaluate the necessity of transitioning toward more integrated, resilient, and regenerative tourism development models.

4. DISCUSSION

The findings of this research demonstrate that the tourism destination of Durrës is currently facing a critical sustainability challenge resulting from the interaction between rapid tourism growth, uncontrolled urban expansion, environmental degradation, and weak coastal governance. Durrës has become the principal coastal tourism hub in Albania due to its strategic location, accessibility from Tirana, extensive sandy beaches, and developed transport infrastructure. However, the same development factors that stimulated economic growth have simultaneously intensified environmental pressures that threaten the long-term sustainability and competitiveness of the destination.

1. To understand damages to the natural environment of the coastal area we referred to the indicator: The percentage of the coastal area in degraded condition. Since 1992 the coastal territory is covered by boom in construction representing thus a damaged coastal environment. First, illegal buildings and later on hotels, resorts and tourist villages significantly reduced the green area. Surface of the green area is an important indicator of the quality of the environment. According to statistics, the average value of the green area indicator for cities of the first and second category, where Durrës destination is included is approximately 5 - 6 m²/ capita, while country rate is approximately 4 - 17 m²/ capita.

After interventions made to the green area, it has been reduced and shrunk to approximately 2 m²/ capita. In 2015, the same green area was achieved as in the early 1990s. (Report of statistical office, Durrës Municipality, 2015).

Land-use transformation emerged as another major sustainability issue. Since the 1990s, large sections of the Durrës coastal strip have undergone intensive urbanization characterized by hotels, apartment complexes, restaurants, roads, and tourism facilities. In many cases, construction developed more rapidly than planning and environmental regulation systems. This process has progressively reduced natural coastal ecosystems, fragmented landscapes, and increased environmental pressure on already vulnerable coastal zones. The concentration of tourism facilities along the beachfront has also intensified overcrowding and reduced the environmental carrying capacity of the destination during summer periods.

2. Another important finding relates to coastal erosion and the increasing physical vulnerability of the Durrës coastline. Similar to other areas along the Albanian Adriatic coast, Durrës has experienced significant modifications of natural coastal processes due to uncontrolled construction, land-use transformation, and human intervention in sediment dynamics. Tourism infrastructure development has frequently occurred directly along sensitive coastal zones, reducing the natural resilience of beaches and accelerating erosion

processes. The reduction of dunes, natural vegetation, and open coastal spaces has weakened the coastline's capacity to absorb wave energy and adapt to climate-related impacts such as sea-level rise and storm surges. Consequently, tourism infrastructure itself is becoming increasingly vulnerable to environmental risks created partly by unsustainable development patterns.

In the northernmost part of the coastal area, the presence of rocky and sandy beaches is observed in the ratio 35% to 65%.

Erosion phenomena are presented in this area where the eroded areas appear:

- near Cape Rodon for about 8 km along the cliffs and for another mile along the nearby beaches,
- along the right lobe of the Erzeni river delta,
- along the hilly area of Bisht Palle for about 2 km.

The need for home for the expanded population as well as the expansion of the accommodation sector in the coastal area between Lalez Bay and Rodoni Cape was accompanied by a change in the structure of land use.

Year	Urban surface (km ²)	Green surface in (km ²)
1985	13.76	110.21
2015	24.48	97.6

Between years 1985 and 2015 the land use changed:

- the vegetation area decreased by 11.4% compared to 1985
- while the urbanized part increased to 78% to the detriment of the vegetation area.
- At the same time, the cutting of vegetation along the coast has diminished the protective biophilter role that vegetation plays to protect sand material to erode.

Analysis through satellite has estimated the loss of the coastal area over the last 30 years, where in the central part of the bay the withdrawal occurred at a mass of 800 m near the mouth of the Erzeni river, reducing the sand surface alongside the beach shore, (De Leo et al, 2016).

3. The deterioration of environmental quality along the Durrës coastline. The decline in bathing water quality represents a major concern for both tourism sustainability and public health. The European Environment Agency report for 2024, indicates significant weaknesses in Albania's coastal water quality management, with a considerable proportion of bathing waters classified as poor. In the context of Durrës, this situation is strongly connected to intensive seasonal tourism overcrowded, insufficient sewage treatment systems, rapid coastal urbanization, and increasing wastewater pressures during peak summer months. Since beach quality and marine cleanliness represent fundamental tourism assets, the deterioration of water quality directly affects the attractiveness and image of the destination.

Categorization of the bathing waters quality.

Microbiological monitoring was made by (MoE,2023) based on international indicators. It was carried out in three seasons, in May before the bathing season, during the bathing season June-September and after the bathing season. The assessment of the quality of coastal bathing waters for the microbiological parameters *Escherichia Coli* (EC) and *Intestinal Enterococci* (IE) is carried out based on WHO/UNEP, EU standards for categorization according to 90-95% values:

Table 1. Categorization for coastal bathing water quality

Category	A	B	C	D
Allowed limit value	< 100 *	101-200*	185**	> 185**

Water Quality	Excellent quality	Good Quality	Sufficient quality	Bad Quality
Note: * - 95 -th percentile Intestinal Enterococci/100 ml ** ** - 90 - th percentile Intestinal Enterococci /100 ml				

Quality assessment carried out for 21 sample points of Durres beaches according to (MoE,2023) report, are classified: Category B “Good Quality” – 7 monitoring beaches, Category C “Sufficient Quality” – 3 monitoring beaches, and category D” Bad Quality”-11 monitoring beaches.

Table 2. Beach Quality Classification during years

Category	Year 2016	Year 2017	Year 2018	Year 2019	Year 2020	Year 2021	Year 2022	Year 2023
A-Excellent Quality	5%	33%	66.70%	71.50%	90.50%	38%	28.50%	0%
B- Good Quality	33%	33%	23.80%	0%	0%	47.70%	48%	33.40%
C- Sufficient Quality	19%	24%	0%	19%	0%	4.80%	9.50%	14.30%
D-Bad Quality	43%	10%	9.50%	95%	9.50%	9.50%	14%	52%

The trend over the years shows an increasing escalation of the Bad Quality category, a significant decrease in beaches in Excellent condition, and a predominance of beaches in Good Quality condition.

Graf.1 Bathing Water quality through years

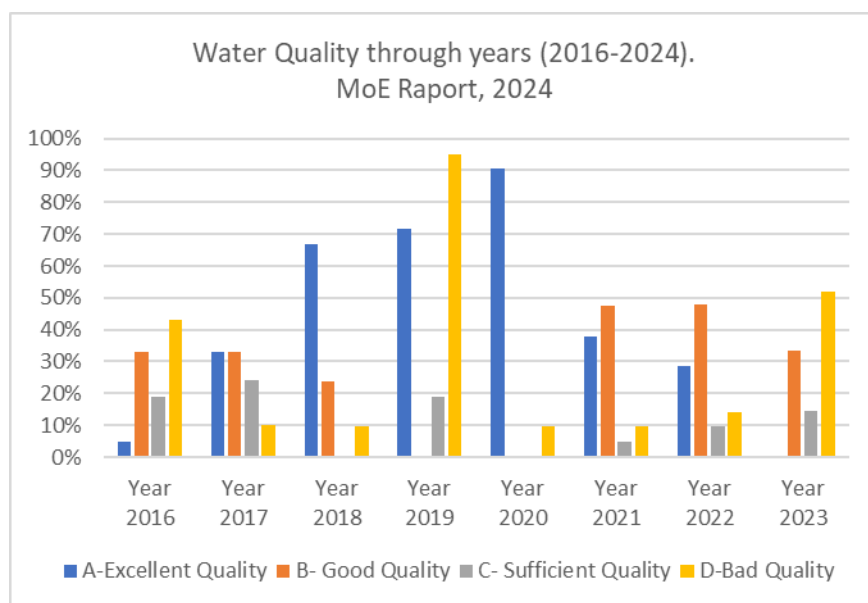

Figure 1. Source: MoE Report, 2024.

The origin of these pathogenic microorganisms based on the ratio of the value indexes FC and IE refers to human composition. Urban waste water in Durrës city, are discharged untreated directly into the sea near rural channel in Plepa, Currila beach and in partial way in pumping station in Porto Romano, causing significant pollution of sea water with pathogenic micro-organisms and chemical elements.

The tourism model developed in Durrës remains largely based on seasonal mass tourism. Such a model generates high short-term economic revenues but simultaneously creates economic instability, environmental stress, and excessive dependence on summer tourism flows. Seasonal concentration increases pressure on infrastructure systems including water supply, sewage treatment, waste management, and transportation. During peak months, these systems often operate beyond their capacity, contributing directly to environmental degradation and reduced visitor experience quality.

At the governance level, despite the existence of national tourism and environmental strategies, implementation remains limited by weak institutional coordination. Sustainable coastal tourism development requires not only policy documents but also effective operational mechanisms capable of integrating tourism planning, environmental protection, spatial management, and community participation. The future competitiveness of the destination will depend largely on its ability to improve environmental quality, strengthen coastal management, invest in sustainable infrastructure, and balance tourism development with ecosystem protection.

4. CONCLUSION

The analysis presented in this study demonstrates that the sustainability of coastal tourism development has become an urgent necessity for the future of the Durrës destination. Over the past three decades, Durrës has experienced rapid tourism growth that contributed significantly to local economic development, employment generation, infrastructure expansion, and the international visibility of Albania as an emerging tourism destination. Nevertheless, this development has frequently occurred without adequate environmental planning and integrated coastal management, resulting in increasing ecological pressures along the coastline.

The environmental condition of the Durrës coastal area reflects many of the challenges commonly associated with mass coastal tourism in developing destinations. Coastal erosion, degradation of bathing water quality, marine pollution, excessive land-use transformation, and uncontrolled urbanization have

progressively reduced the environmental resilience of the destination. The deterioration of environmental quality does not only threaten ecosystems and public health but also directly undermines the long-term competitiveness and attractiveness of tourism itself.

The traditional tourism model based primarily on intensive summer mass tourism and rapid coastal construction is increasingly incompatible with the principles of sustainable development. In this context, sustainable coastal tourism development requires a structural transition toward more integrated and resilient models of tourism governance. Is important to strengthen institutional coordination and ensure that environmental regulations are effectively implemented rather than remaining only strategic objectives on paper.

The concept of regenerative tourism should actively contribute to ecosystem restoration, community development, and long-term resilience. Sustainable tourism therefore represents not a limitation to economic growth but rather the only viable pathway capable of ensuring the preservation of coastal resources while maintaining tourism competitiveness in the future.

REFERENCES

- Beatley, T. (2009). *Planning for coastal resilience: Best practices for calamitous times*. Island Press.
- Becken, S. (2019). Decarbonising tourism: Mission impossible? *Tourism Recreation Research*, 44(4), 419–433.
- Bramwell, B., & Lane, B. (1993). Sustainable tourism: An evolving global approach. *Journal of Sustainable Tourism*, 1(1), 1–5.
- Briassoulis, H. (2002). Sustainable tourism and the question of the commons. *Annals of Tourism Research*, 29(4), 1065–1085.
- Buhalis, D. (2000). Marketing the competitive destination of the future. *Tourism Management*, 21(1), 97–116.
- Butler, R. W. (1980). The concept of a tourist area cycle of evolution. *The Canadian Geographer*, 24(1), 5–12.
- Cullaj, A., Hasko, A., Miho, A., Schanz, F., Brandl, H., & Bachofen, R. (2005). The quality of Albanian natural waters and the human impact. *Environment International*, 31(1), 133–146.
- De Leo, F., Besio, G., Zolezzi, G., Bezzi, M., Lami, I., & Floqi, T. (2016). Coastal erosion triggered by political and socio-economic abrupt changes: The case of Lalzit Bay, Albania. *Coastal Engineering Proceedings*, 1(35), 1–12.
- Dodds, R., & Butler, R. (2019). *Overtourism: Issues, realities and solutions*. De Gruyter.
- European Environment Agency. (2006). *The changing faces of Europe's coastal areas*. Copenhagen: EEA.
- European Environment Agency. (2025). *Bathing water quality 2024: Albania country factsheet*. Copenhagen: EEA.
- Gössling, S. (2002). Global environmental consequences of tourism. *Global Environmental Change*, 12(4), 283–302.
- Hall, C. M. (2001). Trends in ocean and coastal tourism. *Ocean & Coastal Management*, 44(9–10), 601–618.
- Hall, C. M. (2008). *Tourism planning: Policies, processes and relationships* (2nd ed.). Pearson Education.
- Higgins-Desbiolles, F. (2018). Sustainable tourism: Sustaining tourism or something more? *Tourism Management Perspectives*, 25, 157–160.
- Hunter, C. (1997). Sustainable tourism as an adaptive paradigm. *Annals of Tourism Research*, 24(4), 850–867.
- Lenzen, M., Sun, Y.-Y., Faturay, F., Ting, Y.-P., Geschke, A., & Malik, A. (2018). The carbon footprint of global tourism. *Nature Climate Change*, 8(6), 522–528.
- Miller, G., Rathouse, K., Scarles, C., Holmes, K., & Tribe, J. (2010). Public understanding of sustainable tourism. *Annals of Tourism Research*, 37(3), 627–645.

- Ministry of Tourism and Environment, National Tourism Strategy 2024-2030. Tirana
- Ministry of Tourism and Environment. (2024). Environment Impact Assessment. Tirana
- Scott, D., Gössling, S., & Hall, C. M. (2012). *Tourism and climate change: Impacts, adaptation and mitigation*. Routledge.
- UNEP. (2008). *Integrated coastal area and river basin management*. Nairobi: United Nations Environment Programme.
- UNEP/MAP. (2007). *National report on current policy, procedures, legal basis and practice of marine spatial planning in Albania*.
- UNEP/MAP. (2012). *State of the Mediterranean marine and coastal environment*. Athens.
- UNWTO. (2021). *Sustainable development of coastal and marine tourism*. Madrid: United Nations World Tourism Organization.
- Weaver, D. (2006). *Sustainable tourism: Theory and practice*. Elsevier.
- World Bank. (2017). *Albania integrated coastal zone management and clean-up project*. Washington, DC.